

A MAI TÁRSADALOM

BEVEZETÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBA

DR. DÉKÁNY ISTVÁN
A SZOCIOLÓGIA EGYETEMI NY. R. TANÁRA

PANTHEON KIADÁS
BUDAPEST, 1943.

„Átpillantását vágyj űk az egésznek"

(Madách).

„Das Ganze ist das Wahre"

(Hegel).

„A társadalomban benne élnek az emberi gondolatok is; a helyes gondolatok ápolása egyúttal a társadalom megerősítését is jelenti.”

A kiadásért felel: Dr. Dékány István.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

ELŐSZÓ.

Irodalmunkban évtizedek óta hiányzik oly munka, mely azoknak, akik egy szociológiába bevezető munkát keresnek, alkalmas volna s megfelelné a mai kutatás színvonalának; ma ilyen a német, az olasz és a francia nyelvű irodalomban sincs. Annál bőségesebb a termés az angol nyelvű, főképp amerikai irodalomban, ez azonban nem felel meg a közép-európai, avagy hazai érdeklődés irányainak, vagy ma *hosszá* nem férhető. *Ezért* bizonyára időszzerű ez a kis mű. Megírásánál először is az volt az elvem, hogy nem vitatkozom sehol, nem igyekszem f árasztani az olvasót az irodalom ismertetésével, avagy könyvészeti jegyzetekkel. Egyszerű nyelven törekszem mindent előadni, igyekszem ismertetni magát a tárgyat, a lényegét. Mintegy térkép-vázlatot adok az egész szociológiai anyagról. Azonban az olvasónak nem szabad elfelednie, hogy tüzetes tárgyalás ez egyetlen kötetben nem lehetséges, őt ilyenben is aligha. Főkérdésünk mindig a probléma helyes *feltevése* és megfelelő rendszertani *elhelyezése*. A Hegel-idézetben arra utalok, hogy csak akkor *érezzük* egy tétel igazságát, ha látjuk egy rendszerbe, egy egészbe való beleágyazódását. „Das Ganze ist das Wahre”. Ezt a specialisták gyakran elfeledik. Elfeledik elsősorban a szociográfusok, oly specialisták, akik teljesen elmerülnek a részletekben és a távolabbi összefüggéseket gyakran nem látják. Egy szétdarabolódott, egyenetlen tárgyalás nemcsak hogy félrevezeti a figyelmet lényegtelenségek felé, hanem megakadályozza *a helyes társadalomszemléletet*, összhangzatos kép kialakulását. Erre pedig ma nagy szükség van. Midőn bevezetést adunk a szociológiai szemléletmódba és gondolkodásba, nem tehetjük ezt bárminő szellemes és mélyen járó, de szétszórt essayk formájában. Valaminő kerek, egységes látásra okvetlenül szüksége van annak, aki szociológus módra akar szemlélni és elemezni.

Nem kis gondom volt a szociológiai *műnyelv* kérdése. E téren sok oly szavunk van, mely teljesen szétfolyó tartalommal szerepel. Arra törekedtem tehát, hogy legalább is összegyűjtssem és magva-

rázam a legfontosabb műszavakat, amelyek nem egyszer a közéletben is használatosak, ámde nem homály nélkül. Nem riadtam vissza új szók alkalmazásától. Lehet, hogy sok az első pillantra a laikus előtt feleslegesnek fog látszani. Sőt ebben a rövidre fogott áttekintésben sem látszik meg minden szó szüksége és jogosultsága, a szakember azonban valószínűleg érezni fogja később azok hasznos voltát.

Hogy a társadalmi alakulatokat, szervezeteket miért éppen az alábbi rendszeres csoportosításban tárgyalom, s miért nem egy másikban, azt itt nem fejtem ki, nem is indokolom. Annak, aki az ily osztályozás nagy nehézségeivel meg akar ismerkedni, képet nyújt a XIV. nemzetközi társadalomtudományi kongresszus számára írt munkám: *Comimmutés et organisations (Essai sur la classification des groupements sociaux)*. Paris 1939 (Budapesten Egyet. Könyvesbolt). Itt jelzem az osztályozás alapjait, szempontjait, és felsorakoztatom a legjellegzetesebb külföldi példákat, melyeket az osztályozási kísérletek során ma találunk. Nem könnyű kérdés ez; egy évtized óta fordítottam rá gondot. Azt hiszem, a jelen osztályozás bizonyos gyakorlati előnyökkel is fog járni az alkalmazásban, a társadalompolitikában is.

Van egy újítás e könyvben, mely helyenként bizonyára szokatlanok fog nálunk feltűnni: didaktikai célú ábrákat alkalmazok. Ilyenek az amerikai szociológiai irodalomban nagyon gyakoriak, nálunk szinte ismeretlenek. Ne becsüljük ezeket többre, mint amennyit érhetnek, de ne is becsüljük le őket teljesen. Egyszerű, világos, félreérthetetlen nyelven beszélnek. Tapasztalataim alapján nem tudtam lemondani arról a célszerűségről, mely ily vizuális vázlatokban rejlik, gyakorlati didaktikai okokból. Jelentős emlékezettrögzítő erejük és szerepük van, bár néhol óvakodni is kell a túlegyszerősítéstől. Mindenütt *csak a mai társadalomról*, ennek elemzéséről van könyvünkben szó. Történeti visszatekintésre, vagy éppen az ősi intézmények ismertetésére csak elvéve tértem ki. Aki eziránt érdeklődik, várja meg e könyv kiegészítőjét: *a történeti szociológiát*. Nézetem szerint ez utóbbinak szükséges előfeltéte, hogy a *mai* társadalmon kipróbáljuk, mikép lehet a szociológia kategóriáit, legnevezetesebb alapfogalmait alkalmazni.

E könyv anyagát tíz évi munka után, társadalomfilozófiám befejezése után, a háború kezdetén, 1939 őszén állítottam össze. Az utóbbi években kevés időt fordíthattam rá, mégis 1943 elején újból átnéztem, végleges formába öntöttem, bár a háború most már sok-

kal zavaróbb lett rám nézve, mint volt az elején. Mégis közzéteszem, elsősorban mert hallgatóimmal való érintkezés közepett, az egyetemen, a főváros Pedagógiai Szemináriumában, a közgazdasági egyetem szociális tanfolyamán százával fordultak hallgatók hozzám egy rövid vezérfonalért. Elsősorban az ő érdeküknek engedve bocsátom ma útjára e könyvet, Az irodalom pontos számontartását lehetetlenné tette a háború, ezért ezt most mellőzöm; ellenben a több ezer oldalnyi eddigi tanulmányaimra gyakrabban hivatkozom kizárólag azért, mert részben ki lehet onnan *egészíteni* az itt mondottakat, részben mert ezeknek ott az olvasó e hegyen el nem férő *igazolását* találhatja fel. A lap alján közölt könyvcímek nem régi szakembereknek, hanem a kezdőknek valók, ezek átnézését szorgalmasabb hallgatóimtól meg is kívánom.

Hiszem, hogy a mai zűrzavaros korszakban ez a szétágazó területre vonatkozó tudomány-térkép, mit itt vázoltam fel, hasznos lehet az eligazodáshoz. Néhány fejezet (család, nemzet) rövidesen megfelelő, nagyobb terjedelemben fog megjelenni.

Kérem a magyar társadalomtudományok művelőit, és az érdeklődő művelt nagyközönséget, fogadják könyvem szívesen.

Budapest, 1943. február.

D. L.

BEVEZETÉS.

I A TÁRSADALOM „KELETKEZÉSE”.

Minden időben érdekelte az embereket az a kérdés: vajjon hogyan „keletkezett” a társadalom. Nagyon tanulságos a kérdésnek ilyen felvetése, s ezért kezdjük a társadalom kérdését a keletkezés kérdésével. Legtanulságosabb Hobbes angol filozófus (1588-1679) elmélete. Nem porlepte könyvek közül ássuk ezt ki. Háromszáz éve jelent meg 1642-ben első, idevágó munkája: *Elementa philosophica de cive*. Majd valamivel később a híres *Leviathan* (1651), az „államszörny” leírása. Háromszáz év óta szüntelenül hatott Hobbes, és bár a Stuartok híveként az abszolutizmust akarta elméletileg megalapozni, a belőle kiinduló gondolkodók épp az ellentétét olvasták ki amaz elméletből s eljutottak végre is a demokráciáig, a népszavazásig. Ki gondol ma arra, mily rejtélyes utakon szivárog a gondolat? A Hobbes által megpendített elmélet végeredményben – a népszavazás gondolatára vezetett, s ennek egyik utóhangja a soproni népszavazás, mely hazánk történetébe is beírta kézjegyét. Nem is az a fontos, hogy Hobbes mit írt le, hanem hogy miképp indult ki, minő következtetési módot alkalmazott. Ez a gondolatstílus hat ma is, egyike a megragadó elgondolásoknak.

Hobbes abból indul ki, hogy „eredetileg” *nem volt* társadalom. Tehát a társadalom „eredetét” meg kell magyarázni. A társadalom, illetve az állam előtti, ősi állapot (*status naturalis*) a magános emberek állapota, s ez belső természetéhez képest a dúvadak állapota. Maga az ember nagyon, sőt rettenthetetlenül önző és harcban áll mindenkivel, külön-külön is. „Társ”, „hozzátartozó” nincs, ez ismeretlen fogalom. Az ősember harcban áll mindenkivel és pedig azért, mert *igényt* tart mindenre (*jus in omnia*). Milyen az emberi alaptermészet? Az ember abszolúte önző, maximálisan egoista, senkinek sem ismeri el semminő jogát. Amit megkíván, magához ragadja. „Tulajdon” előtte nincs, minden az övé, amit csak meg-

kíván. Azonkívül senkinek a szavára nem hajlik, ki-ki a legnagyobb úr, azaz „szuverén” (latin: *superanus* = legfelsőbb). Senki maga fölöttinek nem ismer el senkit, mereven ragaszkodik a legfelsőbbségéhez (szuverenitásához).

Mi az eredmény? Kinek-kinek harca minden *egyessel* szemben (ez a „*bellum omnium contra omnes*” híres formulája). Ez az ősharc állapota, azaz teljes anarchia, íme, látjuk, egy végletekig vitt „individualizmus” állapota, a tökéletes *egyéni* szétszakadozottság feltételezése ez az őállapotban. Az emberi fejlődésnek – Hobbes szerint – ez az első stádiuma.

Hogyan lehet ebből az öldöklő, ősi stádiumból kijutni? Hobbes szerint az emberek a második stádiumba, a béke és megférés stádiumába (*status civilis*) szinte csoda révén jutnak bele: felülkerekedik bennük az ész szava (*ratio*), t. í. „belátják” az ősi anarchia tarthatatlanságát. Kiki – egyénileg – békére vonatkozó „szerződést” (*contractus*) köt mindenki mással (*contractus socialis*); de még arra nézve is megállapodnak, hogy: kiki nemcsak letesz vad, harcos és maximálisan mohó, egoista természetéről, hanem lemond mindenki a maga abszolút függetlenségéről, szuverenitásáról *azzal*, hogy *aláveti* magát *egy* úrnak (ez a *contractus subjectionis*), aki megszerzi magának az ősegyének teljes szuverenitását, tehát abszolút úr lesz. Most már a szuverenitásukról lemondott *ősegyének* mind engedelmeskedni fognak, miután előbb az ész szavára hallgattak, – megszületik a békét biztosító *ősállam*. Ez kormányformájára nézve csakis abszolutisztikus lehet. Az állam „szuverén” módon, legfelsőbbségéből kifolyólag hoz törvényeket, és bíraskodik is az immár megszelídült ész-lények: a „*polgárok*” felett.

Nagyhatású lett, mint mondtuk, ez az elmélet. Számos gondolkodó ugyanez alapról indul ki, de következtetésének más az eredménye. Igen nevezetes John Locke (1632-1704) elmélete (*Two treatises of government*. 1689), ki a dicsőséges forradalom alkotmányos rendszerét magyarázza ki – ugyancsak az „ősállapottól”; az emberek békét kötnek az ősharc után, de nem egy abszolút úr, egy szuveréné vált személy javára mondanak le ősi szuverenitásukról, hanem egy *testület* javára: ez a parlament, íme, ugyanazon következtetési alapon Locke a parlamentáris kormányformát igazolja.

Ismét más következményre jut J. J. Rousseau (1712-1778), kinek műve már címében is utal az ősi szerződésre (*Du contrat*

social ou principes du droit politique, 1762), mely művével mintegy a francia forradalom atyjává lett. Az ősállapot szabadságából kimenekült ősegyén – eszes lény! – *nem is veti alá magát* sem egy uralkodónak, sem egy parlamentnek, hanem maga kíván határozni „népszavazás” (plebiscitum) útján az egyes törvényekről. Ez az ú. n. *közvetlen* demokrácia eszméje. Megvan nyomokban a legutóbbi időkig.

Bíráljuk el a Hobbes-féle két stádiumos elméletet: 1. ősegyén aki maximálisan mohó, *mindent* kívánó, és mégis eszes lény, *nem létezett* soha, mert értelmetlen a mindent-megkívánás. Ősi szuverenitás sem volt. Tehát ősi anarchia (bellum omnium) sem volt. Ellenben mindebből volt valami: Hobbes *elméletileg maximálisra* fokozta az emberek közti ellentéteket, a mohó vágyakat, a függetlenséget, sőt az ész szerepét. Az első stádiumnak alig van köze a történeti valósághoz. 2. Az ősi szerződés nem egyéb, mint racionalista elgondolás, mely szerint az ész a legfelsőbb fórum nemcsak a tudós kutatás, hanem a gyakorlat terén is. Az egyének közti, észszerű szerződés nagyon késői dolog a történetben, Sir Henry Maine¹ kimutatta, hogy a fejlődés lassan halad a társas-közösségi „állapottól” (*status*) az egyéni szerződés (*contractus*) felé; egyszeri, társas állapotot *alapító* szerződésnek nyoma sincs.

3. Nagyon nevezetes vonás Hobbes elméletében az, hogy ez a szerződéses (kontraktuális) elmélet voltaképp az egész társadalmat *az ész művének* véli. *Tehát a társadalom nem természetes, hanem mesterséges valami!* A társadalmat csakis a mesterségességéből kifolyólag lehet megérteni (artificializmus). Ez helytelen vágányra terelte az egész, tőle intonált újkori gondolkodást mindmáig. Még a 19. század végén is uralkodott az a lappangó feltevés, hogy az ember: „*voltaképp*” egyén, és független másoktól. Az ember tehát eredetileg nem társas.

Épp ellenkezőleg! A társadalom nem hasonlít oly épülethez, amelyhez *kész* téglákat szállítanak, s ott csak összecementezik őket. Az ember 1. társas kisközösségekbe *születik bele*: családba, nemzetségbe (gens, genos), törzsbe (tribus, philé), vagyis *rokonsági* csoportokba. Az ily épület nem eleve kész, „egyéni” téglákból tevődik össze, hanem – a téglák az épületben keletkeznek. Kezdetből fogva önálló „ősegyén” nincs és nem is lehet. Ellenben mindenki kezdetből fogva *közösségi tag*, így születik és így is nő fel.

¹ A jog őskora. M. ford. Akadémia.

Tehát: *nem a társas állapot „keletkezését” kell megmagyarázni*, – ez természetesen áll fenn, – hanem az előforduló „egyén” függetlenségét.

Végre is az ősi társadalom „keletkezése” *ál-problémának* bizonyul. A kérdés rosszul – individualista módon – volt feltéve; a kérdésre pedig individualista alapon nem is lehet felelni. Egész a 19. század végéig tesznek fel ily individualista alapú kérdéseket: mikép „társul” az egyén? Az ily, egyéni „társulás”-elméletek egyre inkább elavulnak. Látjuk, hogy *eleve* társultak vagyunk, ám nem *eléggé* társultak. Az *eredeti* társulás kérdése mindvégig ál-probléma.

Ugyanily ál-probléma rejlik abban a kérdésben is, hogy vajjon *az emberi alaptermészet* társas-e, vagy nem.²

Nem a társas állapot az igazi probléma, hanem meg kell magyarázni tudni az *egyedüllét*, az elszigetelődés okait. Ezek pedig világosak. Vannak társas túlhalmozottságban elfáradt emberek; vannak egy romlott (pl. római) társadalomból kikíváncozók (remeték), akik a „világtól” futnak; vannak a maguk lelki mélységeibe beható „introvertált” emberek stb. Az egyedüllét magyarázatot igényel, a társas állapot nem. Mert ez az ember természetes állapota. Ott indul meg, ahol az édesanya táplálja és gondozza a gyermekét. Ez merőben természetes állapot; értelmetlen itt „szerződést” feltételezni is. A szerződéses elméleteket (kontraktualizmus) a racionalista század tipikus termékeinek látjuk, mely ma már csak történeti emlék. Visszakísértenek akkor, amikor azt mondjuk: a társulás alapjai az *észszerű „érdekek”*. Ez is csak egyoldalú lélektani magyarázatnak tekinthető. Az érdekek (Id. alább) csak *erősíthetik* a társulást, de *nem alapozhatják meg*, az alapok mélyebben vannak.

2. MI A TÁRSADALOM?

Az ember, – láttuk – ősidők óta csak kivételes esetben él magányosan, elszigetelődve. Rendszeren kisebb-nagyobb csoportokba beleszövődve éli *életét*. *E* csoportokat nem kell megkeresnie, hogy oda beilleszkedhessek, miután születésénél fogva tagja – legalább – családjának, a társadalom egy alapsejtjének, de tagja egy *rokonsági* körnek, valamint szomszédságnak, legyen ez tanya, falu,

² Ld. alább. I. rész 5. fej.

vagy város. De vannak távolabbi, nagy embercsoportok is, minő a *nemzet*, az *állam*, melyek már oly távoliak, hogy szinte „elvont” fogalomnak látszanak („absztrakt kollektívumok”, véli L. von Wiese).³

Mindezeknek *egyszerre* vagyunk a tagjai. Igen bonyolult tény-állás van előttünk, s ezt a sokféle kis és nagy, szoros és laza csoportot az *emberi társadalom*⁴ fogalmi körébe illesztjük.

Akár közeli, akár távoli embercsoportról van szó, igen *sok* és *sokféle* kötelék fűz hozzájuk. Minő nagy és áttekinthetetlen csoport a nemzet! És íme, naponként megszólal ajkunkon nemzetünk nyelve, amelyet édesanyánk közvetített s *anyanyelvünknek* mondjuk. Ezer és ezer hazai *szokás* szerint végezzük mindennapi teendőinket, amelyeket a *nemzet* tagjai tisztelnek és követnek. Az a műveltség, melynek boldog birtokosai vagyunk, voltakép a közös nemzeti *hagyománynak része*, s a nemzetnek köszönheti eredetét s *éltető* hevét: *élvezői* vagyunk egy kulturális kincstárnak, melyet költők, írók, tudósok, papok, művészek, államférfiak évszázados erőfeszítéssel gyűjtöttek, s most már haszonélvezői vagyunk, szellemi életünket ez alapon építjük tovább. Száz és százféle kötelék ez szellemi téren, mely bennünket egy nagy, *történeti közösséghez* fűz.

Vegyünk egy más példát, gondoljunk az államra. Ez már valaminő hidegebb és távolabbi közösségfélének látszik, holott ez is nagyon közel esik hozzánk. Ha a közbiztosság csak egy pillanatra is felborul, ott van az állam valamelyik szerve, mely bennünket megvéd, házunkat, családunkat oltalmazza. Testünket, lelkünket körülfogja itt is, ott is valaminő fluidum, egy társas atmoszféra. Nemcsak támogatást és védelmet érzünk ebben a környezetben, hanem *célra irányítást is*: a társas környezetünk hivatást csepegtet belénk, s a jövő felé távlatot nyit meg: kiragad szűkös énünkől egy tágasabb élet körébe. A társadalmi csoportok nagy ösztönzők és felemelők; nélkülök nem éreznénk nagy feladatokat, értékeszméket, nem nevelődnénk bele magasabb célok követésébe. Hol van az egyén? Szinte eltűnik a sokféle társadalmi hatás hálózatában. Nem szabad azonban felednünk: a társadalom nemcsak megkötést jelent, hanem távlat-nyitást és felszabadítást is.

³ Allgem. Soziologie. 1923. I-II.

⁴ Alább sehohsem lesz szó a növényi és állati társadalomról, s így az „emberi” hozzátételt elhagyjuk. Aki az előbbiekről érdeklődik, igen ajánlható: Rapaics R.: A növények társadalma. (Élet és tudomány sorozat). Év nélkül. (Athenaeum). Alverdes: Tiersozologie. 1925.

Minden társadalmi hatás közepett is elég önálló szellemi mozgásteret marad az egyénnek, sok lehetőség az egyén „önkiélésére”. A sokféle társas köteléket nem szabad szorító hálónak elképzelnünk.

Nézzük most már, minő közös fogalmi jegy marad meg a *sokféle* társas életkört tekintetbe véve „*a társadalom*” számára.

A magyar „*társadalom*” szó a 18. század előtt ismeretlen volt. Először 1786-ban fordult elő.⁵ Mai jelentésében először 1834-ben szerepel. Szerencsénk van vele, mert így kaptunk három szót: társadalom – társaság – társulat, amelyet más nemzetek csak érezhető kinnal⁶ tudnak elválasztani, mindhármukra használják a latin *societas* szó származékát (francia: *société*, angol: *society*, olasz: *società*), úgy mint a németek is a *Gesellschaft* szót.

De a magyar szó is félreérthető. Legközönségesebb értelme: *egy ország* társadalma. Ha valaki „*a*” társadalom bajairól, *a* társadalom reformjáról olvas, lefelől is az ország társadalmára gondol. Ez a fogalom („országos társadalom”) máris elég tág körű embercsoportot jelent. De jelenti a nagyságára nézve *meghatározhatatlan*, mert „általánosságban maradó” társadalom fogalmát is: erre van nekünk szükségünk itt, egy *általános* társadalom-fogalomra, s erre ez a magyar szó alkalmas, lényegesen alkalmasabb, mint a nyugati kultúrnemzetek szavai. *A* társadalom – „országos” viszonylatban – nálunk évszázados nemesi élet gondolatában szerepelt: összehangzik itt egy *földdarab*. (a haza), a rajta élő *néppel*,⁷ sőt a rajta kialakult *állam* is. Nagy és széles egységre utal ez, de könnyebb még nagyobb, avagy kisebb egységre térni gondolatban.

A *közület* szó régi és ma kihalóban van; a *köz* szó csak, ellentétet fejez ki a *magán*-nal szemben. A „köz” a „magánon túl” következik. Ez már a rosszabb, homályteltő szavak közé tartozik: mindig veszélyes individualista szemszögből a társadalom fogalmához jutni el; épügy zürzavaros a magánból indulni ki a „magánon túl eső köz” felé.

Nagyon jellemző a 19. századra a *kollektív* szó. Itt már gondolatban – részben valóságban is – szétesett a társadalom atomokra s most ezeket *összegyűjtjük* (lat. colligere = összegyűjteni), és így jutunk valaminő „kollektív” egységhez, egyénen *túli* csoporthoz.

⁵ V. ö. Társadalomalkotó erők. 1920. 319-21. Ik. Ekkor a. m. kollégium.

⁶ V. ö. pl. F. H. Giddings: Readings in descriptive and historical sociology. 1906. 3. 1.

⁷ V. ö. „Haza” és „ország” nyelvünkben. Társad, tud 1940. évi. 330-7.

A *csoport* szót máris többször említettük. Nem kell beleértünk azt, hogy a csoport csakis együtt van; lehet az szétszórta is (ld. alább 4. fej.) Meg lehet szokni ennek a kétféle jelentését. Az, ami „kollektív”, egyszersemind ‚csoportos’ is, vagy ‚csoporthoz tartozó’.

Mindezen nyelvi körütekintés után meg lehet kísérelnünk a társadalom meghatározását. Sokféle ily kísérletet találunk, amelynek szinte állandó hibája az, hogy többet vesz fel a meghatározásba, mint szükséges, ennek folytán a meghatározás *szűk* lesz. Belevinni sem sokat, sem keveset nem szabad a meghatározásunkba, ha súlyos elméleti zavarokat el akarunk kerülni. Gondoljunk pl. a *test* szóra; ennek kétféle értelme van: *élő* „test” és *fizikai* „test”. Ha a fizikus a *test* szó értelmébe nemcsak azt vinné bele, hogy az kiterjedt, súlya, fajsúlya, keménysége, hőfoka stb. van, hanem azt is, hogy ama *test élő*, úgy a *fizikába* súlyos zavarokat csempészne bele. Ilyen zavarok igen is keletkeznek a társadalomtudományban, azáltal, hogy egy *általános* társadalom-fogalomba oda nem illő jegyeket visznek bele. Ezekről sorra tehermentesíteniünk kell a kutatást.

a) Nem szabad az általános társadalomfogalomba belegondolni eleve a társadalom *méret nagyságát*. A társadalom lehet igen nagy és igen kicsiny egység egyaránt, tehát őrizkednünk kell attól a hozzágondolástól, amire önkénytelenül hajlunk, hogy a társadalom valaminő nagy, szétterjedő egység.

b) A társadalomról már megállapítottuk, hogy az valaminő kisebb vagy nagyobb csoportot jelent, bár a csoporthoz nem kell hozzágondolni az együttségét. A társadalom legáltalánosabban szólva nem egyéb, mint többé-kevésbé összeforrott, *együttélő embercsoport*. „Társasnak lenni” nem egyéb, mint együtt élni más emberekkel, azaz csoportban lenni s közös *életet* folytatni. *A társadalom: életösszefüggés*. Az összefüggésben lévő csoportnak „tagjai” vannak. Azt azonban a társadalom legáltalánosabb fogalmába nem vehetjük fel, hogy a tagok életösszefüggése *minő*. Csak az a lényeges elem a meghatározásban, hogy életük, szerepük tekintetében a tagok összefüggésben vannak egyáltalán.

Nem számít „életösszefüggésnek” az, ha az emberek véletlenül összekerültek és épp csak egymás *mellett* vannak. Ez a közönséges szójárásban sem „csoport”, hanem csak „csoportosulás”. A szociológia ily esetben azt mondja, hogy nem *csoport*, hanem csak *halmaz* van előttünk. Ilyen pl. egy pályaudvaron várakozó sokaság, ha az

emberek egymásról nem tudnak, egymásra nem figyelnek, hanem kiki külön akar elutazni. Társas utazás esetén viszont csoport és nem halmaz van előttünk.

Még bizonytalan a szóhasználat a *sokaság* esetén. Ez, úgy látszik (v. ö. alább a tömegről mondottakat), szintén csoport, és nem halmaz, t. i. szétszórt tömeg szerű a városban, vagy országban,

Ugyancsak *halmaz* egy utcán ácsorgó tömeg, illetve csoportosulás; avagy egy gyűlés után kitóduló közönség.

Nagyon jól látjuk, hogy a *halmaznak* ellentéte: a *csoport* mennyivel többet jelent az előzőnél. A halmazban nincs szó összetartásról, nincs meg benne az együttélés minimuma. A csoportot viszont az összetartás jellemzi.

c) A társadalom általános fogalmába azt sem vesszük fel, hogy minő az összetartás, avagy az együttélés *foka*. Az összetartás lehet szoros, de lehet igen-igen laza is. Ha egyáltalán szó van együttélésekről, avagy összetartásról, már társas csoportról beszélhetünk.

d) Az sem kerülhet szóba már a társadalom általános fogalmánál, hogy az együttélés *sokoldalú-e*, valamint a legújabban sokat emlegetett szempont, hogy a csoport *szervezett-e*. Megint csak arra kell itt utalnunk, hogy társas a csoport *bárminő* együttélés esetén.

Ma nagyon sokan élnek abban a hiedelemben, hogy társadalomról csak akkor lehet szó, ha az bizonyos *szervezettségi fokot* elért. Látni fogjuk, mihelyt a csoportok fajairól lesz szó, hogy sok társas csoportnál szóba se jöhet a szervezettség egyáltalán. Sokan a szervezettség-hiányt abnormálisnak nézik. Látni fogjuk, ez is avatatlantól eredő feltevések közé számítható. Mindezek után összefoglalhatjuk α társadalom általános fogalmának jegyeit.

Társadalmon értünk bárminő, együttélő csoportot, tekintet nélkül az együttélés minőségére, annak fokaira, sokoldalúságára, vagy szervezettségére, valamint a csoport nagyságára. Látni fogjuk később ennek a szokásosnál tágabb meghatározásnak üdvös voltát.

3. A MAI TÁRSADALOMTAN ÚJ UTAKON.

A múlt század szociológiájában gyakori kérdésfeltevés volt az ilyen: *az* egyén és a társadalom viszonya; *az* egyén belenövése a társadalomba; miképp társulnak *az* egyének stb. Észrevétlenül és öntudatlanul állandóan *az* egyénekből indultak ki, hogy eljussanak

a társadalomhoz az egyének összeforrasztásával. Ez a tipikus individualista elképzelés: mindig *előbb* fennállónak képzeltek el *az* egyént, – mintha ez nem családból nőne ki, – és csak másodlagosnak, sőt mesterségesen összetettnek képzeltek el a társadalmat. A társulás⁸ „hozza össze” – vélték – az „eredetileg különálló” egyéneket.

Ez a feltételezés rányomta a bélyegét az egész kor (a 19. század és a 20. elejének) szociológiai irodalmára: kialakult egy új. n. *általános* szociológia, amely mindig csak a társadalom fogalmává, operált (értvén azonban ezen mindig egy-egy *ország* társadalmát). Éppen nem tűnt ki az, hogy *a* társadalom fogalmát elő kell készítenünk társadalomszemléletünkben *egyes társas csoportfajok* fogalmával: ez a társas *alakulatok* (groupements, Gebilde) tanulmányával indulhat meg. Ez a tanulmány:⁹ az „alakulatok tana” (társadalmi *morfológia*¹⁰), napjaink problémája.

Az újabb, alakulattani (morfológiai) felfogás bizonyos mértékben kopernikusi fordulatot hozott a szociológiába, mert *nem az* egyénből indul ki és nem is a társadalom általános fogalmából, hanem *közvetlenül az egyes embercsoportokból, ezek nagyszámú fajaiból.*

Alapvetőnek tartja azt a társadalmi szemléletet, melynek (nem szociológiai vonatkozásban) Schütz Antal adott nevet, s amelyet *holothetikus*¹¹ aktusnak, egészeen-látásnak mondunk. Mindenekelőtt valaminő *egészet tételez* (tő holon tithésin) maga a közönséges tár-

⁸ Újabban olvassuk a „Vergesellschaftung”-nak még hivatalos kiadványban is rossz fordítását: társadalmasodás.

⁹ Görög: morphé = alak, alakulai, logos = tudomány.

¹⁰ V. ö. Dékány: Communautés et organisations, Essai sur la classification des groupements sociaux. Paris, 1939. 4. fej. A „morfológia” kiépítésének első kísérletei szinte napjainkba esnek. Az első, világos mű, René Maunier párisi professzoré: Essai sur les groupements sociaux (1929); kár, hogy nagyon rövid. L. von Wiese Allgem. Soziologie, II. kötete: „Gebildelehre” (1929) oly „viszonytani” alapról indul ki, hogy műve nem is lehet morfológia. Durkheimnél a morfológia még a társadalomnak csak a „külső és anyagi alakja”. Ilyen módon fogja fel ma is még M. Halbwachs: Morphologie sociale (1938). Vannak régebbi szerzők is (mint A. Loria: La morphologie sociale. 1906), akik a morfológia szót jóideje használják. Ezek a kísérletek már a múltéi. Nekünk tulajdonképp előlről kellett kezdeni a kérdést, oly kiindulásban, ahogyan azt tudományelméleti alapon (Társadalomalkotó erők. 1920. 35. l.) „elvileg” elképzeltük, de ha egykor „tipizálási problémát” sejtettünk benne, 23 évvel ezelőtt is már (42-4. l.) a mai irányba tértünk.

¹¹ *Tő holon* (gör.) a. m. egész.

sas élettapasztalat, pl. „egy családban” ez történt, *egy nemzetnek*” ez lett a sorsa stb. A „holothézis”, vagyis az egésznek-felfogás nagyon természetes aktus, ám a túlságos elemzésbe magát beleélő kutatónak újból meg kell tanulnia a természetes aktusokat. Schütz A. szerint:¹² „a merőben mechanikus világfelfogásnak és a belőle táplálkozó tudományos módszernek végzetes tévedése az a hiedelem volt, hogy ha kezünkben vannak a részek, kezünkben van az egész valóság . . . Főként az egyéni lelki életbe és a kultúra termékeibe való elmerülés vitán felül megmutatta, hogy *az egészben mindig van a részekkel szemben egy jelentős többlet*, épp a lényegalkotó mozzanat, mely nem a részek összegezéséből ered; . . . mozzanat, melynek annyira uralkodó a jelentősége, hogy az elemek, a részek tőle kapják az értelmüket és rész-, illetőleg elem-jellegüké t. Aki tehát merőben mechanikai osztással részekre szedett valamit, *egyáltalán nem a valóságot közelítette meg*... Csakis az Egészet *tételező* gondolat képesít arra, hogy a részeket is a maguk igazi mivoltában méltassuk. Egy szerv mivoltát csak a szervezetből lehet megérteni”. Schütz szerencsésen foglalja össze korunk szellemi tudományának, így a szociológiának is egyik, legfontosabb irányzatát.

Köztudomású, hogy a „rész” a természettudományban az *atom*, avagy a *sejt* fogalmában szerepelt. A szociológiában az *egyén* fogalmában. Egyes szociológusok azonban csakhamar felfedezték „*a*” társadalom „szerves jellegét” is, amiben megsejtették azt is, hogy az minden részében egymásra mutató „Egész”. Itt, láttuk már ezt a hibát, csak egy „*ország*” társadalmára gondolva vettek észre valaminő „*egészet*”. *Ezzel szemben minden mást* (pl. egy család) amaz egész egyik „*szervének*”, vagy épp speciális apparátusának fogtak fel. Íme, egy „*rész*” keletkezett az előbbivel kapcsolatban. Spann Otmár sokat küszködött ezzel a kérdéssel, s nem tudta megtalálni az utat a modern szociológia „*alakulattani*” felfogása felé.

Az újabb felfogás már sehol sem beszél (hacsak pusztán nyelvi megszokásból nem) a különben is csak hasonlatkép szóba jöhető szóval „*szervekről*”. *Számára valaminő egész-jellege minden egyes alakulatnak van*, amit felismerhetünk, ha közvetlenül közelítünk ahhoz az alakulathoz és nem más alakulaton keresztül. Aki σ társadalom valamely „*szervéről*” beszélt, az mindig erre, mint *részre* gondolt, úgyhogy ez a rész valaminő, rajta kívül álló másnak:

¹² A bölcsélet elemei. 2. kiad. 1940. 157. 1.

Egésznek valamiképp a tartozéka lett.¹³ így különös struktúális magyarázat keletkezett; semmit sem néztünk meg *önmagában*, hanem mindig valami mással való *viszonyában*. Ilyen eset, illetve szó járás az, amidőn az államot nem úgy nézzük, hogy az *állam*, hanem az „a nemzeti élet egyik, legfontosabb *szerüé*”. (A *nemzet*, avagy a német írónknál a „*Volk*” a leggyakrabban játszott a tulajdonképeni Egész szerepét). Ugyanezt fogjuk persze elmondani a *családról* is, ez is „a nemzeti életnek egyik alapvető *szerve*” és így tovább. Ily módon egész öntudatlanul konstruáltunk egy kiindulási bázist: *egy egészet* (ez koronként változik, s legutóbb elneveztük¹⁴ „*szociális diapazonnak*”), és ehhez az egészhez minden mást hozzámérünk.

Tulajdonkép tehát nem is közelítünk a társadalmi valósághoz, hanem megkerüljük ennek a gazdag élet-szőnyegnek a színfoltjait. Mindennapos dolog: kiemeljük az államot, s minden mást az államhoz való viszonyában, etatista szemüveggel veszünk észre,

*Ezzel a fél-empirizmussal szakít a morfológiai irányzat. Sohasem a viszony az első probléma, hanem egy „alakulat” önmagában, mint egész. Ezt mint egészet kell meglátni, a maga önállóságában és benső összefüggésében: erre nyújt betekintést a holothézis, az egységben-látás, a holothetikus aktus. Fogjuk ezt számos példában látni.*¹⁶

4. A TÁRSADALMI ALAKULATRÓL.

Azt mondtuk, hogy a társadalom nem más, mint emberi élet-összefüggés, illetve életösszefüggésben lévő *csoport*; tehát több, mint „halmaz”. Az összes csoportféleségeket pedig társas *alakulatoknak* (groupements, Gebilde) *nevezzük*. *Erről kell* általánosságban néhány szót már itt, bevezetőnkben szólni; de csak bevezeteskép. Ahhoz ugyanis, hogy a csoport *általános* elméletét itt előadjuk, ismernünk kellene máris az alább tárgyalandó csoportféleségeket, s azok közös vonásait ki kellene vonnunk a csoportok, azaz alakulatok összehasonlítása alapján. Most csak *előlegezzük* az alábbi alakulatok egyik-másikát, s egyes főbb vonásaikat feljegyezzük.

¹³ Gesellschaftslehre. 1914. Der wahre Staat, 1919.

¹⁴ Társadalomfilozófia. (A M. Filoz. Társ. vitasorozata. 1942. okt J Athenaeum. 1943. évf.

¹⁶ V. ö. eddigelé: „Mi a közösség?” Társad. Tud. 1942. évf. 335-62. elejét.

1. Első és legfőbb kérdésünk: miről ismerhető fel az, hogy egy alakulat van előttünk? Arról, hogy az alakulat (csoport) a halmaznál több, mert *összetartozik*. Finom észrevételként jelentkezik már a szóhasználatban: a halmazt nem csoportnak, hanem csak *csoportosulásnak* szoktuk mondani; a halmaz (tömeg) t. i. csak „összeverődött”, de össze nem *tartozik*.

2. Már azt is láttuk, hogy az alakulat *nincs mindig* együtt, némely alakulat (pl. egy „író olvasóközönsége”, Id. alább) sohasincs együtt és ez mégis *egy* alakulat. Van *számos* oly alakulat, amely hol együtt van, hol nincs (család). *Némelyik* alakulatnak („közönség”) kétféle, t. i. együttes (vagy jelenléti) és szétszórt alakja van. Van oly alakulat, mely csak együtt van: ez a tömeg. Az együtt/é/? még nem szolgálhat alapul arra, hogy valamely emberi sokaságot „alakulatnak” mondjunk. Sok alakulat (pl. egy párt, egy nemzet) már oly nagy terjedelmű is, hogy az együttélést szemmel nem kísérhetjük, azokat eszmei látással, holothetikusan kell összehoznunk, ámde csak azon az alapon, hogy tagjai, részei valóban *összetartoznak*.

Miről ismerhetjük tehát fel ezt az összetartozást? Mi az ismeretőjele annak, hogy *egy* alakulatról van szó? Nem más, mint a közös *viselkedés*. Ez a viselkedés nem mindig a láthatóság körébe eső valami. A viselkedés elég ritkán érzékszerveinkkel nyomon kísérhető mozzanat. De jelei vannak,¹⁸ s ezeket a jeleket *megértjük*. Nem is mindig egy időbe esnek a jelek, hanem időben szét is lehetnek szórva. Mégis egymásra vonatkoztatjuk a jeleket és mögöttük egy élő *egységet* pillantunk meg. Gondoljunk e példára. Van százazrekből, majd milliókból összetevődő sokaság a Kárpátok vonalán belül: a magyarság. Honnan tudjuk, hogy ez *egy* nép? Onnan, hogy évszázadokon át egységes a *viselkedése*. Megvan a maga lelki beállítottsága és megvan a külső magatartása: csodálatos következetességgel mindig ragaszkodott és ragaszkodik a függetlenségéhez. Ez belülről eredő, nemzeti magatartása Ez ezerféle jelben látszik meg, pl. nem tűri az idegenek betolakodását, ha pedig elnyomás éri, szabadságharcok egész sorát indítja meg. Röviden: *egy alakulat a viselkedése egységén látszik meg*.

3. Az alakulatnak, bárminő legyen is az, *aránylagosan állandó a jelleme*. Ez változhatik idők folytán, ellenben nincs benne soha

¹⁶ V. ö. a jel és magyarázatára: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletbe. 1918 Stúdium.

törés. Olyan ez, mint az egyén *élete*: törés, szakadás nincs benne, állandó én-tudat¹⁷ kíséri az életét, különben megeshetnék az, hogy a régi én megszűnésével le kellene tenni a régi nevét. Épily lehetetlen volna az, hogy egy nép csak egy időpontig volna egy nép, aztán *más* néppé válnék, és más nevet viselne. Viszont egy alakulat egysége sokkal lazább, mint egy „személyiség” egysége.

Az alakulatok *jellemét* le lehet olvasni viselkedéseinek hosszú sorozatából.

4. Minden alakulatnak van bizonyos *önfenntartó készsége*. Sok alakulat van, amely gyorsan széteszlik, de ameddig *egy* alakulat, addig „tart ja magát”, mint sajátos erő, mely mintegy egyenes vonalon halad tova mindaddig, míg más erővel nem találkozik.

Ezzel szemben nem minden alakulatnak van *önkifejtő* készsége; ilyen csak magasabbrendű alakulatoknak van.

5. Minden alakulat, *mint egység lép viszonyba* másokkal. Meglehet ismerni „viszonyok” alakulásánál, hogy két ilyen és ilyen alakulat lépett viszonyba stb.

Ez általános vizsgálatokat itt félbeszakítjuk. Ki óhajtottuk emelni, hogy az, ami társas „alakulat”, nem térbeli együttessége, nem látható célja stb. szempontjából ismerhető fel egységnek, hanem az alakulat *viselkedésegyése* alapján. A többi kérdés az egyes alakulatokkal kapcsolatban kerülhet szóba.

5. A TÁRSADALOMSZEMLÉLET SZEREPE.

Az előttünk feltáruló külső valóság képét érzéki *szemléleteinknek* mondjuk. Egy domborművet megtapintunk, egy kiállítást megnezünk, egy zenedarabot meghallgatunk, egy rózsát megszagolunk stb. Az ilyenmű valóság érzékszerveink útján jut tudomásunkra, az érzékszervek adatai képpé: szemléletté fonódnak össze. Több mint tízféle érzékünk sokoldalúlag tájékoztat bennünket a valóságról. Szemléleteinkben nem láthatjuk a valóság pontos képét, sok körülmény folytán erősen ki vannak az adatok válogatva. Egy erdőt más szemmel néz egy fakereskedő, egy turista, egy festő, egy botanikus stb. Mind mást lát.

Roppant különböző az a kör is, amelyben érzékszerveink útján tájékozódni tudunk; a kis gyermek csak a keze ügyébe eső

¹⁷ Lelki betegségektől természetesen eltekintve (tudathasadás).

tapintási körben van otthon, majd szélesebb lesz a *hallásttere*, végül roppant távolságba terjed ki a *látási tér*.

Nem mindennemű valóság felől tájékoztatnak érzékszerveink, csak a *külső* valóságról, beleszámítva ebbe a saját testünket is (magunkat is látjuk, tapintjuk stb.). Ez a valóság a „*külvilág*”, az, ami a térben van, fizikai, testi valóság; az, ami „előttünk van”.

Ezzel szemben áll a lelki világunk, az a „*belvilág*”, amelyről azt szokás mondani, térbeli hasonlattal, hogy az „bennünk van”. Közvetlenül átéljük azt, hogy mi megy végbe – harag, öröm, csodálkozás stb. – „bennünk”; ennek megállapításában nem szorunk rá semmiféle képzeletbeli „belső *érzék*re” (ilyen nincs) és semminő *érezkiszervre*. Ezek átél, lelki (pszichikai), bensőséges élettények.

Kérdezhetjük: „hol vannak” a társas élettények? Mindaddig, míg a kül- és belvilág kettősségét nézzük, nem tudjuk a *társas* valóságot mintegy elhelyezni. Az sem kint, sem bent nincsen. Ennek sajátos helyzete velünk, mint szemléelővel, megfigyelővel szemben: a társas világ „*körülöttünk van*”, de *velünk együtt*.

Itt az alany és a tárgy viszonyáról van szó és sajátos módon az alany bent van *a maga tárgyában*; a megfigyelő nem szemben áll a tárgyával, hanem benne él maga is a társadalomban. A megfigyelő *is* bekapcsolódik a társadalomba, holott a *külvilág* esetén erről nincs szó; a fizikus, a csillagász stb. nem *él együtt* a maga tárgyával, hanem szemben áll vele. Ebből az következik, hogy csak akkor van szemlélete, ha épp foglalkozik a tárgyával, szándékosan.

Máskép áll az eset a társadalmat illetőleg; *benne* él a szemléelő *is* a társadalomban, önkénytelenül alakulnak ki benne *társas szemléletek* (szociognózis). Már a bölcsőben élő gyermek látja anyjának mosolygó arcát, s átéli, hogy őt anyja *szereti*: anyja előtte nem „*külvilág*”, hanem vele társas viszonyban álló, „*társas lény*”, így valaminő, merőben mesterkéletlen ismeretforrásunk van. A társas viszonyokba önkénytelenül *belelátunk*, mintahogy a *külvilágot* meglátjuk. *Ez a merőben spontán társadalomszemlélet az alapja minden szociológiai ismeretnek*. Sokat, igen sokat látunk családunk, rokonaink, szülőföldünk életéből a nélkül, hogy különösebben figyeltünk volna; önkénytel én válunk ember- és világismerővé. Nem mindenki lesz természetesen jó társadalomvizsgáló csak az, akinek kezdettől fogva van hajlama emberi dolgokat és viszonyokat belső érdeklődéssel szemlélni.

A társadalomszemléletnek nagy előnyei vannak.

1. Nem kell a megismerésünk tárgyát keresni, hanem a társas világ egyszerűen feltárul előttünk. Nem szorulunk különös megfigyelő eszközökre sem, hiszen épp *benne élünk* társas környezetünkben.

2. Mivel a társas élet gyakran igen gyorsan pereg le előttünk egy-egy „jelenetben”, a szemlélet képes gyorsan követni az eseményeket, akár egy filmfelvevőgép. A szemlélet nyomról-nyomra követi az életet magát.

3. A társadalomszemlélet árnyalatokban finom és gazdag; költők, írók ezt a finomságot érzékenyebben tudják átélni és találozatosan leírni stb.

Bárminő nagy is a bizalmunk a társadalomszemlélet iránt s *érezzük* alapvető voltát a társadalmi megismerésre nézve, nem feledhetjük el ama szemlélet különös, hiányait sem.

1. A hű és pontos szemlélet rendes feltétele, t. i. az általános érdeklődés és a konkrét ráfigyelés, nincsenek meg mindig. A kutató botanikus figyelni sétáján a növényeket, de egy vasárnapi kiránduló nem az emberekkel, csak épp társaival törődik. A közönséges társadalomszemlélet alapján sokat láthatunk, de sok csak sejtelem-szerűen marad meg bennünk, „megérzéseink” vannak,

2. A szemlélet csak a dolog felbukkanása után ébredzik igazán s az „összbenyomás” kezdi hirtelen érdekelni az embert. De tüzetes kép nem alakul ki, ehhez rendszeres megfigyelés szükséges. A köznapni életmegfigyelésünk szerfölött hézagos.

3. Az életben nem azért forgolódunk, hogy megfigyeléseket gyűjtögezzünk, hanem hogy akaratunkat érvényre juttassuk, céljainkhoz elérjünk. Nem az elméleti, hanem a gyakorlati érzékű ember uralkodik bennünk, így csak azt szoktuk meglátni, ami érdekeink útjába esik. Szemléleteink is voluntarisztikusak, akaratunktól, érdekeinktől átszínezettek, néha meghamisítottak.

4. Szemléletünk sokszor csak a felszínen mozog, és nem mély: nem hat a dolgok velejéig stb.

Mindezek alap fán megállapíthatjuk, hogy a társadalom megismerésére a szemlélet szükséges, de távolról sem elégséges. Társadalomszemléletünket *érzékenyebbé* kell tennünk, hogy lehetőleg mindent meglássunk; *mélyebbre hatolóvá*, hogy eljussunk a lényeges mozzanatokig; végül is az a fontos, hogy nagy hézagokat ne hagyjunk a megfigyelésekben.

Így szorulunk rá arra, hogy tanulmányozzuk a társadalom-

tudományokat, először a szociológiát. Ez eleve figyelmeztet a megfigyelés száz és ezerféle szempontjára. Mindenekelőtt meglévő társadalomszemléleteinket nem fogjuk elhanyagolni, vagy elvetni „elméleti” ismeretek kedvéért, hanem

- a) társadalomszemléletünk hézagainak *kiegészítésére* és
- b) meglévő szemléleteink *rendezésére* törekszünk.

A társadalomszemlélet nemcsak elméleti igénynek tesz eleget. Tagjai vagyunk – mint szemlélők is – a társadalomnak, ennek sorsa iránt nem lehetünk közömbösek, sőt *felelősöknek érezzük* magunkat érte. Gondolataink a csillagokról közömbösek *ezekre*. Gondolataink a társadalomról *részei*, sajátos alkotó elemei a társadalom világának. Társadalmunkban benne élvén az emberi gondolatok, a helyes gondolatok ápolása a társadalom megerősítését is jelenti. A társadalom felelős a szociológiáért, ez viszont a társadalomért is. Az elmélet érinti a gyakorlatot és viszont, íme, különös a helyzet, eltérő más tudományokétól.

6. A TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÁGAI.

Jelen könyvünk szándékosan kevés helyet szentel módszertani és tudományelméleti kérdéseknek. Mindamellettt szükséges lesz röviden áttekinteni azt, hogy minő fő *ágai* vannak a társadalomtudományoknak, annyival is inkább, mert egyes ágakra nézve kialakulatlan nézetek vannak közforgalomban, továbbá az egyes ágaknak a *neve* sem állapodott meg kellőképp sem a köztudatban, sem a tudományok rendszerében.¹⁸

Mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy a „*társadalomtudomány*” nem *egy* tudománynak, hanem egy messzeterjedő, szétágazó tudománycsoportnak a neve. Ha valaki ezt olvassa: *természet-tudomány*, ezen nem fog *egy* tudományt érteni, hanem tudja, hogy ezen tudománycsoportba bele kell értenie az egyes szaktudományokat, minő a természettan, vegytan, növény- és állattan, élettan (biológia) stb. Épígy van ez a mi tudománycsoportunkba/: a társadalományba bele kell érteni a társadalomtant (ez a „szociológia” szó magyar neve), a társadalomrajzot a társadalomfilozófiát a társadalompolitikát stb.

Most még csak az elnevezésekre ügyeltünk s máris látunk

¹⁸ V. ö. akadémiai székfoglalómat: Tudományelméleti alapok a társad. tud.-ban. Akad. Értek. 1923.

egy zavarosságot a közönséges szóhasználat körében: itt összecserélgetik a társadalomtudományt és a társadalomtant, holott ez utóbbi az előbbinek csak egyik *része*. Sokan azt hiszik, hogy a *szociológia* magyar fordítása: társadalomtudomány, holott az *társadalomtan*. Ez az utóbbi egy speciális tudományszak épúgy, mint a *természettudományon* belül speciális tudományszak a *természettan* (fizika).

Beszélhetünk „*szociológiai tudományokról*” is, bár némi zavar így is keletkezhetik; helyesebb: „*szociális tudomány ok*”-ról szólni. Mindkét esetben a mi tudománycsoportunkrólvan szó.

Nézzük már most meg ennek az ágait.

Az egyes szaktudományok „*vadon nőnek*”, rendszeren úgy, ahogy a századok szükségletei kívánják. Sokszor deformálódások is keletkeznek. A tudományszakok *tényleges* állapota mindig tartalmaz némi *zavart*. Ezt csak azon az alapon kerüljük el, ha az illető szakok alapformáját nézzük a *tudományelmélet* alapján.¹⁸

A társadalmi tudományok csoportjának ily alapú rendezése nehezebb, mint a természettudományok csoportjáé, mert ez utóbbiak túlnyomó részben egyszerűen a természetre, a valóságra vonatkoznak. Itt is van háromféle eset:

1. a valóságot *általánosságban* vizsgálják: ilyen a *természettan, vegytan, élettan* stb.

2. a valóságot *leíró* módon vizsgálják: a *földrajz, a természetrajz* stb.,

3. a valóságot *fejlődésében* vizsgálják: ilyen a *föld-történet* (a geológia főrésze). Ez tehát genetikus tudomány.

Éppenígy van ez a társadalomtudományok csoportjában:

1. a társadalmi valóságot minden javító szándék *nélkül* – úgy ahogy van – vizsgálja *általánosságban*: a *társadalomtan, vagy szociológia*;

2. a társadalmi valóságot *leíró* módon vizsgálja: a *társadalomrajz, azaz a szociográfia* (ezt nálunk újabban erősen félreértik: pusztán falukutatásnak nézik). Itt nem „*általában a társadalomról*” van szó, hanem *egy bizonyos helyen és időben lévő* társadalom vizsgálatáról; pl. a magyar társadalom a 19. század *közepén*; avagy: a kínai család a 20. század *elején*; avagy: az amerikai néger-

¹⁸. V. ö. Kornis: Bevezetés a tudományos gondolkodásba. 1922.

kérdés a 60-as években stb. Itt a tárgy maga van korlátozva, le-
szűkítve, konkretizálva.¹⁹

Kiemeljük, hogy jó társadalomleíráshoz („rajz”-hoz) társada-
lomtani (szociológiai) előismeret szükséges. Téves azt vélni, hogy
„először a részleteket kell tudni”. Nem. A részlet is csak úgy
elemezhető jól és minden oldalról, ha a szociológia nyújtotta összes
szempontokat figyelembe vette a kutató szociografus,

3. A társadalmi valóságot a *fejlődése* rendjén vizsgálja a tár-
sadalomgenetika két része: a *történeti* szociológia (általánosabban,
körvonalakban) és a *társadalomtörténet* (tűzetesebben). Ez, látjuk
genetikus tudomány.

Mindezek a tudományok a *valóságra* vonatkoznak, azaz *való-
ságtudományok*. Láttuk, három ilyen van épúgy, mint a természet-
tudományokban, amelyek jóformán kimerítik programjukat ezen
a „valóságtudományi”¹ síkon.

Nem így a társadalmi tudományok! Ezek lényegesen tovább
mennek. Ugyanis nagyon erősen előtérbe lépnek a társadalom
hiányosságai és így az ezek megszüntetésére irányuló, *javaslattevő*
(normákat, szabályokat kitűző) tudományok. Ezek:

a) a *társadalompolitika*;²⁰ *azzal* foglalkozik, minő elvek szerint
lehet a társadalmat helyes irányban (!) *átalakítani*;

b) a *társadalomtechnika*: az *átalakítás* aprólékosságig menő
módozatainak az ismertetése.

Ezek tehát javaslattevő, sőt *normatív* (szabályozó) *tudomá-
nyok*. Ide tartozik természetesen a jogtudomány is.

De az imént a társadalom „helyes irányú” *átalakításáról* volt
szó. Ezt a helyes irányt *értékeszmék* vizsgálatával tudjuk megállá-
pítani és igazolni. Ezt végzi (többek között) a *társadalomfilozófia*.

¹⁹ A leíró módszerek körül igen érdemes munkát végez a román ú. n.
monografikus iskola D. Gusti professzor vezetése alatt. V. ö. Markos András:
A monografikus szociológia. Társad, tud. 1942. 497-547. Olvasandó: Dimitrie
Gusti: Probléma sociologiei (Sistem si mstoda). Academia Romána Seria III.
tómul 22. Bucuresti. 1940. Legújabban Nerej községről 3 kötetes monográfia
jelent meg (franciául). A *leíró* társadalomtudomány eszméje körül a hollandok-
nak (Steinmetz) és a magyar Somló Bódognak is vannak érdemei. (Zur Grün-
dung einer beschreibenden Soziologie. 1909.).

²⁰ A „politika” szó nem szerencsésen kapcsolódott ide, de végre is
szokásos lett. Semmi köze a köznapi politikához; lehetne, de nem szokásos
társadalmi *javítjavítás-tan*-nak mondani.

Háromféle csoport van itt előttünk, s áttekintésben ezek a következők:

<i>Valóság tudományok:</i>	<i>Normatív tudományok:</i>	<i>Filozófiai tudomány:</i>
1. társadalomion (szociológia),	1. társadailompolitika,	társadalomfilozófta.
2- társadalomra/; (szociográfia),	2. <i>társadalomtechnika.</i>	
3. társadalomgenetika.		

---

társadalomtudomány(ok)
(tudománycsoport)

Még egy, újabban felmerült szó jelentésére is röviden fényt kell vetnünk: ez a *társadalomelmélet*. Itt nem indokolhatom, de kifejezem véleményemet. Az elmélet vagy *valóságra*, vagy *lényegre*, vagy *értékre* vonatkozik (azaz lehet ontológia, usiológia, axiológia). Az első megfelel a szociológiának, a másik kettő pedig filozófiai diszciplína, így *két* tárgy kapcsolatáról van szó:

társadalom/ατ
(szociológia)

társadalomfilozófia

társadalomelmélet.

A kérdés további bonyolódásaival ezen a helyen nem foglalkozunk, pl. azzal, hogy mikép függenek össze ezek az egyes szakdiszciplínák. Itt-ott szó lesz még egy-egy kérdésről (pl. a társadalompolitika és filozófia összefüggéséről, I. rész 9. fej.), de könyvünk jellegéhez képest a további tárgyalást elhárítjuk, miután nem ezen bevezetésbe valónak tartjuk.

Teljesen elégséges, ha a fenti áttekintéshez tartva magunkat, a főkülönbségeket jól látjuk, az ágak, szaktudományok jellegét és a szomszédos szaktudományoktól való elválásukat figyelemben tartjuk.

I. RÉSZ.

TÁRSADALMI KÖTELÉKEK.

1. A KAPCSOLÓ TÉNYEZŐKRŐL ÁLTALÁBAN.

Hogy mi fűzi össze az embereket egy-egy társas *egységbe*, *azaz alakulatba*, *arra nézve* a közgondolkodás síkján rendszerint *egy* feleletet szoktunk adni: valaminő cél, melyet az emberek „közösnek ki maguk elé”. Közösséget létesít tehát a célkitűzésben aktív *lelki* élet, avagy – gyakori kifejezésben – a közös *szellemi élei*. A társadatom ily módon merőben spirituális valami volna. Nagyon gyakori az ily magyarázat, azonban közelebbi vizsgálatra kiderül ennek a felfogásnak az egyoldalúsága; de ez azért sem lehet helytálló, mert vannak társadalmi egységek, – ilyen egy-egy „tömeg”, – amelyeknek nincs is közös célkitűzésük, sőt nincs egyáltalán cél világuk: a tömeg célhiányban szenved, még csak nem is csírázik benne – miként a „közönségben” – a cél (gör. telos), a tömeg atelikus. Más csoport-fajok pedig nem tudnak számot adni céljaikról (Id. alább a „közösségeket”). A közös *cél*, avagy a közös *szellem* gyakran nem oka, hanem eredménye a társas együttélésnek. Egy hirtelen összeverődött aranyásó telep (Klondyke) kezdetben pusztá *emberhalmaz*, – kiki külön, éspedig mindenki *ellenére* igyekszik érvényesülni, – és a közös cél csak később alakul ki, kezdetben csak a szomszédság, a település, a *föld* kapcsolja össze az embereket; majd a közös *gazdasági élet* is stb. Első megállapításunk csak ez: a társadalom összekapcsoló tényezői (képletesen: kötelekei) *nem egyfélék*. Ügy hát hányféle társadalomkapcsoló kötelekről kell szólni? Már a mindennapi életben tapasztaljuk, hogy egyidejűleg sokféle kötelék kapcsol össze bennünket másokkal, és hol ezt, hol azt a kötelékfajt érezzük fontosnak az életünkre. Példa legyen ez: magyaroknak „érezzük magunkat”, mikor magyarul beszélők közt vagyunk; tagjai vagyunk tehát egy nyelvi közösségnek, de ezzel együtt egy közös

szellemi világnak is. Ugyanekkor hasonló *faji* (biológiai) típus fogad jártunk-keltünkben, s ekkor homályosan egy biológiai hasonlóság érzése is megered (ez ritka; inkább az ellenkező a jellemző, ha pl. a franciák közt Versailles felé tartva csupa néger arc kandikál ki az ottani kaszárnyák ablakán: az idegenség figyelmet saját faji hasonlóságainkra). Különböző ételfajok kerülnek asztalunkra: ez ráeszméltet arra, hogy mind a magyar *föld* és a magyar *gazdaság* termékei, s így a közös földdel, gazdasággal kapcsolatban vagyunk. Ez is összefűző hatást gyakorol stb. Látható, hogy sokféle a kapcsoló tényező, vagy kötelék, mely az egyes embereket egy-egy csoport életébe belevonja, azaz összekapcsolja az emberek *életét*.

Mintegy kétszáz éve fejledezik a *társadalomkapcsoló tényezők* tana.¹ Montesquieu pl. ráeszmél az éghajlat fontosságára, Herder és Voltaire a közös népszellem (genie du peuple) hatásaira, Marx a gazdasági élet szerinte alapvető voltára stb. Hasonló tanok részletesebb tudomány-területen is fejlődnek. A közgazdaságtan a gazdasági életből a termelést emeli ki, s vizsgálja „a termelés tényezőit” (föld, munka, tőke). Az államtan ráeszmél, hogy bár csak a szervezés, a hatalom a főkérdése, külön számbaj ő a föld (államterület) és a nép (polgárok). A történetfilozófiában az ú. n. „történeti tényezők” tana fejlődik ki, és szinte viharos vitákat vált ki az utolsó időkig.²

A kérdés számos alkalommal az *egyén* tudatában is felmerül, mikor ráeszmél: hova tartozik, merre vonja érdeklődése, merre irányítja a foglalkozása. Egy gazdálkodó, földművelő pl. közel áll a földhöz és a népfajhoz, de távolabb áll a szellemi élet érdekkörétől. Egy orvos már másféle érdeklődést érez. Gondozza a faj egészségét, de távolabb áll a földtől, a gazdaságtól. Egy nyereskedő közel áll a gazdasághoz, az árucikkek, a „piac” világához, de távol áll a földtől, fajtól, esetleg a szellemi élettől is. Egy pap viszont a gazdaságtól áll távol és közel áll a szellemi élethez stb. Igen érdekes vizsgálódás indítható meg a foglalkozások és a társadalmi kapcsoló-tényezők viszonyát illetőleg, amelyek még nem kezdődtek meg.

¹ V. ö. a kérdés bonyolult voltára: Társadalomalkotó erők, 1920. (Bp. Stúdium) c. munkánkat.

² V. ö. A szellemtörténet tört. elméleti alapon megvilágítva. Századok, 1931. 337-386.

Kiemeljük, hogy a tényezők tana a szociológiának „pozitivista” részéhez tartozik: keressük az okokat, ezek fajait, amelyek kapcsolják az embereket. Mivel többféle *ok* működik össze, a fizika nyelvén *összetevőkről*, vagy *tényezőkről* is beszélhetünk, illetve működő *erőkről*. Felvethető a kérdés, vajjon a társadalomkapcsoló tényezők tana, mely az okokat tartalmazza, nem szélesedik-e ki az okok (causa) kutatása (kauzalizmus) irányában olyannyira, hogy megszűnik a társadalomtan „szellemtudomány! jellege”? Lehetséges ilyen irányzat is. A magunk részéről csak azt mondjuk; az okok, tényezők kérdésének *túlságos* előtérbe helyezése a kutatótól függ, mérséklése is a kutatótól és nincs értelme eleve elhatározni a magunk módszerlét. Addig menjünk, ameddig a *tárgy maga követeli*.

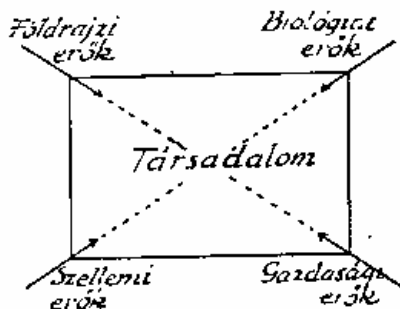
Az okok, tényezők kutatásának (kauzalizmus) ellenlábasa: a *jelentmények* (Sinn) kutatása is túlságba mehet, még oly materiális téren is, minő a közgazdaságtan. Itt épp fordítva, a célok (gör. telos = cél) szerinti, teleológiai kutatás lebeg a háttérben. Nem okokat kutatnak itt, hanem „megértenek” szellemi összefüggéseket, célokat, irányzatokat. Erre is szükség van. De ha arról van szó, hogy Budapest miért épp itt települt, a főváros miért nem másutt keletkezett, akkor kétségtelen vissza kell mennünk a földrajzi okokra is¹ (Duna, védhetőség, átkelőhely). Ok- és célösszefüggés kutatása nem zárja ki egymást, hanem kiegészíti, így a társadalomkapcsoló tényezők vizsgálata szükséges lesz; viszont kiemelhetjük: az ilyenmű vizsgálat nem töltheti ki az egész társadalomtant, ez nem mehet a pozitívizmus ösvényén a végcéljáig, legfeljebb csak kiindulhat ezen az útvonalon.

Régebbi vizsgálataink (Társadalomalkotó erők. 1920) alapján megállapítható, hogy a tényezők száma nem sokféle; csupán négyféle módon kapcsolódhatnak az emberek:

1. a *föld*, vagy a táj alapján,
  2. a testi-biológiai szerkezet („faj”),
  3. a szűkebb értelemben vett *gazdaság* (mobilis javak),
  4. a lelki élet, avagy a szellemi erők alapján.
- Ezek mind egymásmellérendeltek és *elsődegesnek* (primernek vagy eredetinek) mondjuk e kapcsoló tényezőket.

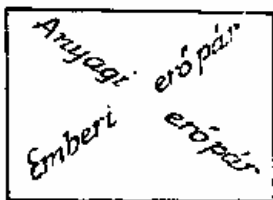
¹ V. ö. Haltenberger: Budapest városföldrajza. 1942.

Ábrában kifejezve, a négy tényezőt a következő rajzban tehetjük szemléletessé⁴

A fenti ábrában figyelmünket az elhelyezés sorrendjére is ráirányíthatjuk, aminek később kiderül a fontossága. Az a négy-szög, melybe a társadalmat helyeztük, két átlót mutat. Az egyik a Föld és a gazdaság vonalának az átlója: ezt az anyagi erőpárnak mondjuk. Itt együtt van mindaz, amit újabban nyersanyag-problémának szokás mondani; ezek csak eszközök és csak azok lehetnek. A társadalom „anyagi érdekei” ezen a vonalon található fel, -*szerűs* ennek tekintetbevétele (csak egyoldalúságát emlegetjük *materializmus* néven, ha t. i. a többi tényezők fontosságáról megfeledkezünk), mert eszközök nélkül a legegészségesebb céltűzés mellett sem érhetünk el kulturális eredményt.

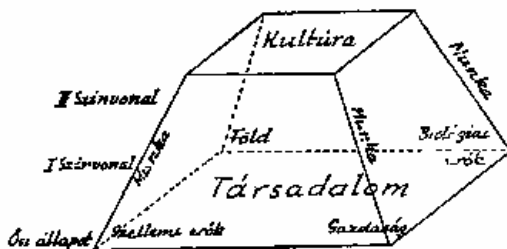
A négyszög második átlója a biológiai erők (faj) és a lelki erők vonalát köti össze: ezt nevezük *emberi* (anthropológiai) *erőpárnak*. Rajzban:

Némely korra igen jellemző az, hogy mely erőpárra vetnek nagy súlyt. A 19. század pl. az *anyagi* erőpárra vetette a súlypontot, persze a gazdaságiakra inkább gondolva, mint a földrajzi tényezőkre. Ennek az átfordulását szemlélhetjük az utolsó két évtizedben. Korunk hangulata szerint az *emberi* erőpár (a „fai”

és a szellem) a döntő két tényező, ennek ápolása és fejlesztése a nagy feladat, melynek megoldása korunk lelkét égeti.

A társadalmi kapcsolótényezőket eddig úgy tekintettük, mintha azok a történeti időben nem változnának; mindeniket *külön* vettük, a maguk *természete* szerint (ezzel alább még foglalkozunk). Azonban a tényezők a történeti idők folyamán változnak, összekapcsolódnak, mintegy ötvöződnek. A négy tényezőt egy síkba helyeztük s most a tér harmadik dimenziójába kell terjeszkednünk. Van ily felfogás az irodalomban, de homályt terjesztő módon- Világossá úgy válik a tényezők tana, ha felismerjük: eddig az *elsőleges*, eredeti (primer) tényezőkről volt szó, amelyek csak elméletben választhatók szét tisztán. Mihelyt a tényezőket a történeti időben, fejlődésükben *nézzük*, már egy *másodlagos* állapotban látjuk ama tényezőket: ez a *kultúra* dimenziója, a harmadik dimenzió. A történetben a tényezők áthatják egymást, és pedig mindenekelőtt azáltal, hogy „történeti munka” hatja át őket, miáltal ama tényezők magasabb „színvonalat” mutatnak. Most már harpm dimenzióban tüntetjük fel a négy, elsőleges tényezőt.

Látható a fenti ábránkból, hogy mindenik tényező többé-kevésbé magas „színvonalra” juthat, több-kevesebb „kultúrát” mutathat. Mi által? Azzal, hogy egy-egy tényező kapcsolatba kerülhet először is egy kiválókép aktív tényezővel: a lelki, illetve szellemi tényezővel. Ez a vezető tényező, ez a céladó (telizáló); a *szellemirányította munka* az, mely „magasabbra” fejleszti a Földet, a fajt, a gazdaságot, sőt az (egyéni) lelki életet is. „Magasabb” sík így keletkezik, „Másodlagosnak” pedig azért neveztük a kultúrát, mert történeti idők folyamán fejlődik ki, nem ősi-eredeti, hanem egy második, vagy következő „fok” (*stádium*) jő létre. A történeti munka belekapcsolódik az egyes tényezőkbe, (hogy miképp, azt alább látni fogjuk). És ezekben kultúrát *is* kell látnunk. Most már ötféle kapcsolódási módra utalunk. Az ötödik: történeti

munkaeredmény lesz, t. i. földben, fajtán, gazdaságtan és egyéni lelki *éleiben*. Ennyit bevezetőül a tényezők tanára vonatkozólag.

2. FÖLDRAJZI KAPCSOLÓDÁS.

Épp az imént fejtegetett kérdés, a „*kultúra*” színvonala, itt látható a legvilágosabban: a kultúra szó eredetileg (*cultura agri*) a *földnek* a megművelése. A Föld egyes tájai kezdetben az *ősvadon* állapotát mutatják: ezek a *nyers-tájak*,⁴ ősi, zabolátlanul működő erőkkel. Árvizek szántották végig az alacsony síkságokat, az erdő korlátlanul terjeszkedett, a hegyekben vadvizek romboltak, a síkon mocsarak. S az ember velők szemben száz- és százezer éven át lelkileg tehetetlen, félelemmel *nézett* a tomboló, misztikus erőkre, a nagy „Természetre”. Nagy haladást jelentett az, mikor neki merészelt fogni a természet megzabolázásának. A nép hatalmas erőfeszítései évezredekig tartottak; létrejött a lakható, megszelídített táj: a *kultúrtáj*. A nyers őstájt már alig láthatjuk bárhol is a Földön. Mindenütt ott az emberi munka nyoma, mindenfelé több-kevesebb „*kultúrát*” látunk, A földrajzi táj *ma már* befektetett munkákban gazdag, történeti kincsestár, tőkét tartalmaz.

De *nézzük* meg magát a földrajzi *tényezőt* eszmei tisztaságában. Mi ez? És mi a hatása a társas együttélésre?

1. A földrajzi *tényező* a népet először is *leszögezi*, fixálja. A földi táj mindenekelőtt *lakóhely*. Akárminő mozgékony még egy nomád csoport is, valahol meg-megáll: *lakik*. A honfoglalókról ezt írja Hóman:⁸ „A nyári táborozáskor szállásuk helyét a legelésző nyáj tovább- és tovább-vándorlásával... gyakran változtatták, de a *téli lakás állandó volt*. Míg nyáron a nemzetiség és a család tagjai és szolgálai a tágas mezőkön szétszóródtak, nomadizáltak, télen összegyűltek, valóságos *falut* alkottak”. A közhittel ellentétben a nomád életmód kevéssé mozgékony: 4-6 hónapig is megmaradnak egy helyt, ameddig csak lehet, ha a legelő soványsága engedi. Csak ha kiélték az állatok a mezőt, mennek tovább. Az évszakok is hatással vannak: *télen* a halászat kedvéért lent vannak a folyók, a tavak partján, tavasszal a nedvesség elől felhúzódnak

⁴ Ld. pl. Mendöl: Táj és ember. 1932. 6. fej. H. Hassinger: Die Geographie des Menschen (Handb. d. Geogr. Wiss. ed. Klute. II. Teil. 1933. 167-542. 1k.).

⁵ Magy. tört. (1. kiad.) I. 108. 1.

a szárazabb dombos részekre (kettős szállás). De a *fajhoz* lehetőleg ragaszkodnak: a nomád is valahol „lakik”.

2. A földrajzi tényező másodsor *forrása* kiaknázható javaknak. Az ember „*települ*”: annyit jelent ez, hogy rátelepszik a Föld erőforrásainak helyére. A honfoglalók a sík területeket vették igénybe, a két Duna-medencét, s ezek széleit, s ezt *tartják*, századokon át őrzik; a török időkben egy-egy falu népe el-elmenekül t s újra visszatelepszik a török torkába. A „*néptalaj*” *alig változik*.⁹ A nép talajhoz hű, *legyökerezett, mint a növény*. Csak a modern kor hoz létre „új nomádságot”.⁷

Különösen *talajhű* a kisbirtokos paraszt. Az ú. n. kisbirtok még nem pusztá nyereszkesedő „üzem”, hanem csodálatos szintézist mutat: egy szerves kisközösség (egy *család*) ráforr ad a szerves természet egy darabjára, melyet az egész család művel. Honvédelemben legkitartóbb a kisbirtokos elem (Róma). A török időkben a nemesember gyakran elmenekült, de a jobbagyság ottmaradt. Őrizte a *magyar néptalajt*. Trianon után földreform címen 7V2 millió kát. hold földet vesztett a magyar néptalaj az utódállamokban, jórészt – nagybirtokokból. Ebből hihetetlen munkával (Bácskában, Erdélyben) a kiszgazda-elem visszaszerzett, amennyit tudott. Itt látható, hogy a nép *talajhű* elem és egyben ország-őrző, a paraszti igénytelenség (agrárpuritanizmus) államalkotó tényező. Ennyit a talaj és az ember egy, sajátos viszonyáról.

Mi származik ebből az emberek *egymásközi* viszonyára nézve?

3. A természet, a táj erőforrásait *közös* munkával jobban tudják kiaknázni: tehát *összetelepülnek*, így születik meg a *falu*, mely tipikus földeredetű *fgeogén*) *település* (Id. alább). Maga az állam is egy széles táj komplexus geopolitikai egysége: *összetelepülés* (már a görögök ráeszmélnek: *synoikismos*). Állam elképzelhetetlen összefüggő *állam-terület* nélkül: az állam egyik alapja az egységes nép (ethnikum), a másik az egységes föld (geografikum). A 19. században válik egyoldalúvá a társadalmi felfogás: a *nép* egységének a követelményeit tekintetbe veszik; a faji elv a páriszkörnyéki békében ülte orgiáit, ebben a tiszta „ethnikai elv” már csődöt is mondott. A másik elv: az *ország* egysége, ősi magyar, makkegészséges ielfogásból ered, de ma nehézségekkel küzd.

4. Az *összetelepülés* szomszédos viszonyokat hoz létre s

⁶ V. ö. Szabó L: A magyarság életrajza. 1942.

⁷ V. ö. alább III. rész.

egymás *segítésére*, közös *akaratra* vezet (kaláka). Sőt a nép gyökér-
 verése a táj arcát átviszi a nép *lelki* arcára is: a nép és táj közös
 jellegben forradnak össze. A táj hatást *a lelkiségben igen meg lehet*
érezni. Még nem pszichológus írók is találó észrevételeket tesznek:
 „általában van valami önfeledtség, vakmerőség, végletesség
 az erdélyi lélekben, amely annyira elüt az Alföld tempózó, nyugodt
 bátorságú mértéktartásától és a Dunántúl szelíd, polgárosultabb
 enyhességétől”.

Az összetelepedésben az emberek egymás *mellett* vannak, és
 végül is *együttélésre* vezet a szomszédság, Ez azonban a városa-
 sodással lényegesen veszít jelentőségéből, A Föld, *a szomszédság*
összetartó ereje nem elég. Tisztán földrajzi, települési alapon
 – végeredményben – nem lesz elég erős az összetartás.⁸

3. BIOLÓGIAI TULAJDONSÁGOK.

Nem egy kor túlfinomodó civilizációja, mint a római császár-
 ság kora is, kezdi csekélyebbre értékelni a népesség biológiai *ereiét*,
 csak bizonyos kiegyenlítést próbálnak találni a sportokban. Ugyan-
 ilyen értékelésbeli változást hoz az elvárosiasodás. A 20. század
 mégis rácaffolt erre az irányzatra; egyre inkább előtérbe kerülnek
 a nép biológiai kérdések, s kezdjük tisztán látni a „biológiai típus-
 ban” rejlő *értékeket*

Az ősi népek-előszertetettel figyelték meg a biológiai tulajdon-
 ságokat, az embert „derekassága” szerint mérlegelték, hiszen ez
 a *létért* való – állandó – harc elengedhetetlen követelménye volt.
 Észrevették a *leszármazás* hatását, a testi átöröklés nagy tényeit.⁹
 Már a csoport-alakulás is e szerint ment: *rokonsági* („vérségi”) *csoportok*
 (család, nemzetség, s a már inkább „fiktív rokonságú”
 törzsek) alakulása e szerint történt. A származásos (ethnogén)
 csoportok az uralkodók.

A 19. században a közlekedési forradalom s egyéb okok, mint
 régebben a vándorlások és hadjáratok, egyre inkább összekeverték
 a népességet. Ehhez lényegesen hozzájárult a század individualiz-
 musa, így alakult egy jellegtelen „*démotikus*” társadalom (Gid-

⁸ A „*földrajzi érték*”-ről Id. bővebben is alább a gazdasági tényezőnél.

⁹ Áttekintést nyújt Szabó Zoltán: Az öröklődés társadalmi vonatkozásai
 Szociális Szemle 3. évf. (1942).

dings). Mi alább *mobilista* társadalomról szólunk (Id. III. rész). Ennek a reakcióját éljük meg napjainkban, amikor egyre gyakrabban esik szó a közös biológiai típusról: a fajról, mint állandóságot jelentő elemről.

Nincs ennél bizonytalanabb fogalom. Maga az emberi nem is *faj* az ^ állatokkal szemben, de az ú. n. népfajok elválasztási alapja (bőrszín, haj, koponyaalkat, arcvonások stb. szerint)¹⁰ csak annyit mutat, *hogy* vannak különbségek, de ezeknek jelentése egyelőre misztikum. Megindult azonban egy faj-mithológia is: a *testi* fajhoz hozzágondolunk egy *lelki* faj-képletet. Biztos megállapítások sok bizonytalanul keverednek. Általában oly vonásokat foglalnak *össze* faj címen, amelyek az utódokra az ősökől főleg testi átöröklés folytán szállnak át. Az azonban ma még nem választható szét, hogy mik az „átöröklött” vonások és mik az azonos környezet s a hagyomány folytán „átültetett” tulajdonságok. Kétségtelen, hogy az utóbbiból is akad elég abban, amit „faji jellegnek” szokás mondani.

A világháború előtti zűrzavaros népesedési helyzet a háború után nagy bizalmatlanságot eredményezett az idegenszerű faji jelleggel szemben, és keresik az idegenszerűségek korrekatívumát a „közös” faj, avagy az „ősi” faj tömörítésében. Sőt a nemzetet is azonosítják a fajjal, ami (látjuk alább) a nemzet mivoltának primitív felfogása. „Faj” nélkül egy, pusztán a területi összefüzdés alapján álló nemzet (Svájc) ritkának mondható. Hazánk is ethnikaiklag erősen kevert lett az utolsó 2¹/₂ évszázadban, s így nagyon nagy súly esik az eddig háttérbe szoruló szomszédságos viszonyok összekötő hatására ...

A nép biológiai „erejéből” szokás közhit szerint származtatni a népesség *számát* és növekedését. A szaporodás tényéből a „néperőt” olvassák ki. Nézzünk meg néhány statisztikai adatot, s látni fogjuk, hogy ez félszázadon belül is minő mértékben hullámozik. Laky Dezső adatai szerint¹¹ ezer, 15-49 éves, házas nőhöz viszonyítva, a születések száma az első világháború előtt így változott:

¹⁰ Bevezetésül kezdőknek Id. A. Basler: Einführung in die Rassen- u. Gesellschaftsphysiologie. 1925.

¹¹ Népesedéspolitika. 1933. (Kincsestár).

	1876—85	1906—15	az előbbinek %-a
Olaszországban	248	226	91%
Németországban	269	196	69%
Franciaországban	166	114	67%
Magyarországban	234	198	85%

Látható, hogy a múlt század végén jelentékeny különbség mutatkozik „néperő”-ben a születések szimptómáját nézve. Az első világháború csaknem mindenfelé lecsökkentette a születettek számát:

	1913	1930
Olaszországban	1,122.000	1,093.000
Németországban	1,839.000	1,127.000
Franciaországban	746 000	749.000 (nőtt!)
Magyarországban	264.000	220.000

A születések és a halálozások különbségében látjuk a természetes szaporodást. Ezer leiekre esik:

	1881/90	1926/30
Olaszországban	10.7 ‰	10.8 ‰
Németországban	11.7 ‰	6.6 ‰
Franciaországban	1.8 ‰	1.5 ‰
Magyarországban	11.5 ‰	9.0 ‰
Romániában	13.9 ‰	14.0 ‰

Az orvostudománynak tudható be, hogy a halálozás csökken, az életkor növekszik, de ezzel *nem* függ lényegében össze a születés is. Philippo Carli, olasz szociológus,¹² kimutatta, hogy a születések száma erősen összefügg az érvényesülési kilátással; a születés lényegében lelki hangulattól, a chance-től függ. Bár tüzetesebb kutatások még szükségesek, valószínű az, hogy nem a faj „ereje” játszik itt döntő szerepet, hanem az, hogy minőnek vélik a jövő helyzetet. Sajnos, a „faji” kérdésben ma még kevésbé látunk tisztán; nem látjuk, hogy minő összefüggés van a testi *szerkezet* és a reagálási mód (*reakciótípus*) között.

Kétségtelenül *van* társadalmi hatása a biológiai típusnak, így: a hasonló típusúak összevonzódnak, ami a házasságkötési kedvben is megnyilvánul. Van hatása annak, hogy a biológiailag erőshöz a gyengébbek hozzá húzódnak és *azok vezetése* alá vetik magukat.

¹² L' équilibre des nations. 1923. Az oksz kiadás bővebb.

Van sokféle összevonzódás a hasonló típusúak között, viszont az eltérők közt is, akik így egymás kiegészítését keresik.

A biológailag erős típus kiemelkedik a munkavállalásban. Fontos az az élet viharainak („strapa”) az elvállalásában, ami a katonai hivatás kedvelésében is megnyilvánul. A kérdések zöme még ma van a felvetésének időszakában, s így a jövő kutatásra kell bízunk a válaszáadás javarészét

4. GAZDASÁGI KAPCSOLATOK.

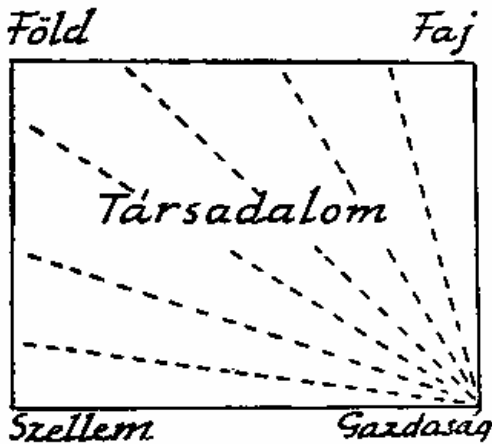
Eddig a Földet és a népfajt vettük szemügyre. A következő kérdés, miképp használja ki a Földet a nép a maga javára. Közismeretes, hogy már elemi, biológiai létének biztosítása céljából is *munkát* fejt ki az ember, és gazdasági „javakat termel”, ezeket vagy a maga háztartásában fogyasztja el, vagy a piacra viszi; a gazdasági javak e szerint mind *ingó javak*; „fogyaszthatok”, minő az élelem, „használhatók”, minő a ruha, és áruk van, ha a piacra visszük. Ez az utóbbi pont az, ahol a gazdasági probléma kisiklott, egyoldalú vágányra futott. Hogy mit értünk itt gazdasági tényeken, nem lesz lehetséges másképp elképzelni, mint úgy, hogy gyökeres revízió alá vetjük az egész mai, gazdaság/am problematikát, A cél az, hogy elvágjuk a *földrajzi* javakat a *gazdaságiaktól* és így a mainál szorosabb értelemben kapjuk meg a „gazdasági”-nak a fogalmát.^{12a}

A mai gazdaságtan Smith óta tipikusan merkantilis jellemű; főszempontja a forgalom, lelke az árprobléma, így azonban a mai napig sem juthatott el sajátos problematikához, sőt éppen kiterjeszkedett mindazon kérdésekre, melyekre az üzletember, az ideáltipikus kereskedő rászorult. Ezzel – már Jevons ráeszmélt egy economic sociology szükségére – nem gazdaságtan, hanem gazdasági *szociológia* keletkezett. Ez lehetséges; minden tényező szemzőgéből az egész társadalom vizsgálható (Id. az ábrát a 36. l.-on).

Egyes közgazdászoknál ez erősen kitűnik. Különösen az ú. n. történeti iskola képviselői nem tudnak ellenállni annak, hogy *minden* történeti jelenséget ne vizsgáljanak „gazdasági szempontból”. Főképvisezőjük, Schmoller Gusztáv így jut el oly rendszerhez,

^{12a} E vizsgálatot lefolytattuk a földrajz szempontjából; Id. Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földr. Közl. 1924. 1-23. l.

amelynek nagyrésze nem más, mint szociológia.^{12b} Mivel a 19. század polgári kultúrája közömbös volt a szociológia kellő ütemű fejlődése iránt, a közgazdászok a termelő munka problémáját kénytelenek voltak vállalni, s a legtöbb aktuális *társadalmi* kérdés közgazdász kezekbe került. De a „közgazdász” mögött ott lappangóit a magángazda, e mögött a kereskedő, az üzletember, kinek lelke legérzékenyebben reagált a forgalom kérdései iránt, így vált az ú. n. közgazdaságtan egyoldalúvá – már az alapfogalmakban. Ennek most látjuk a hátrányát.

Mindaz a „gazdasági javak” fogalmi körébe jutott, amit el lehet adni, tehát ide kerültek az ú. n. jogok, üzleti „vevőkör”, találmányok stb. és végül – a föld is. Azonban az eladhatóság nagyon furcsa és tág kategóriára vezet, végre is eladható a becsület is, a hadititok is stb. Ezt a szemszöveget, a tulajdonoscseré kérdését, mely pusztán individualisztikus fogalom, gyökeresen ki kell zárunk, így jutunk el egy, az alábbiak szempontjából lényeges megkülönböztetéshez.

A társadalmi élet nézőpontján alapvető különbség rejlik azon anyagi javakban, melyek követhetik a társadalom elemeinek, részeinek elmozdulását, vagy nem. Alapvető különbség van ingatlan közt és ingó javak közt, s szoros értelemben ingatlan mindaz, ami egyáltalán el nem mozdítható. (Mivel az épület is szétszedhető s má-

^{12b} Grundriss der allgem Volkswirtschaftslehre. Főkép az egész I. köt. (1908.), de számos kérdés a II. kötetben is.

sutt újra összeállítható, egy híd szintén, az ilyenek is az előbbiekhöz számíttatnak, bár az egy „átmeneti”, hibrid jelenségnek vehető.) Az ingók pedig valósággal forgalombahozhatók. Az ingatlanok lényegükben oly vagyontárgyat alkotnak, amelyek eladási ára „lelépési jellegű”¹³ Ez alapon jutunk azon álláspontra, mely szerint a gazdasági élet tulajdonképeni tárgyát a *valósággal* forgalombahozható, szorosabb értelemben vett „gazdasági javak” teszik ki. Más kérdés csak periférikus tárgya a gazdaságtannak, s *csak* a gyakorlati szükség vezet ezerféle más tárgyat épp a „gazdaságtan” körébe.

Lényeges itt az, hogy különállóvá tesszük a *föld* problémáját s mindazt, ami „geográfiai érték”: folyó, kikötő, vízesésenergia („fehér szén”), domborzati viszonyok és éghajlat. Ezek nyilvánvalóan el nem adhatók, ámde hatásuk olyan, hogy bent rejlenek – igen sokszor – a föld (talaj) értékében s lelépési díjban kifejezésre juthat ezek *érieké, t.* i. tulajdoncsere alkalmából, azonban a tulajdonos változása itt nem lényeges.

Lényeg^es^mozzanat más ponton jelentkezik. Már a gazdaságtan felfigyelt arra, hogy mások a „javak” és mások ezek „*forrásai*! Ilyen forrás az éghajlat, melynek döntő jelentősége van a föld, a talaj termékeire, egy éghajlati gyógyhelyre stb., és ezt – nem lehet megfizetni. Ugyancsak misztikus, kifejezhetetlen érték egy alkalmas helyű kikötő, íme, itt a sui generis *földrajzi javak* vonalán járunk. Merőben más világ ez, mint a gazdasági cikkek (ingó javak) világa.

Egy alapvető vonás domborodik ki itt előttünk: a földrajzi erők *helyileg lerögzítettek*, csak a maguk helyén fejthetnek ki hatást (geofixek), s ebben oly kényszerítő mozzanat rejlik, mely ellen fellebbezés nincs. Technikai tudás, haladás *ezt* (lényegében véve!) nem érinti: itt *ős-adottság* világában járunk. Ez a lényeges.

Látjuk a nagy különbséget földrajzi és gazdasági javak közt. Nézzük meg most ama javak társadalomra gyakorolt hatását fővonásaikban.

1. Más ama javak megszerzési módja. A földrajzi javaknak monopólium-jellegük van, azok természetes monopóliumok, sőt minden egyes darabjuk egyetlen (szinguláris), minő a Hamburgi Kikötő, a Mediterrán Éghajlat (Nizzában), a Szuezi Csatorna, a Rajna, a Balaton, a Tátra stb.; valamennyinek tehát – esetleg rej-

¹³ Ld. id. cikk. Földr. közl. 1924.

tetten – tulajdonneve van. Az ily javaknak megszerzési módja csak egyféle lehet: eredetileg ősi foglalás (okkupáció), vagy elhódítás. Tehát fizikai és erkölcsi erőt tételez fel, pusztá megvásárlás megszerzéséhez nem elég, (mégha elő is fordul kivételkép, hogy államok gyarmatot vásárolnak, mint az USA Alaszkát; az ilyen azonban nem szoros értelemben vásárlás, hanem „lelépési”, azaz lemondási díj, néha egy-egy kormány megvesztegetése, amire nyilvános esetek is hozhatók fel.) Mivel fizikai és erkölcsi erőhatalma csak nagyobb közösségnek van, (az egyén ereje kevés, mégha igen gazdag is az egyén), a földrajzi javak, elsősorban a föld – *tulajdonkép közösségi javak*, s a közösségek (törzsek, nemzetségek, később államok) az egyes családoknak használatra engedik át, nem ritkán – nálunk is („ösiség”) katonai szolgálatot kötve ki a családok részéről. A földrajzi javak tulajdonkép nem kerülhetnek magánkézbe. A régi magyar birtokjogi felfogás helyes volt. A 19. század eleje, nálunk Széchenyi, merőben tévedett akkor, mikor a földbirtokot is, akárcsak az ingóságokat, magánjogi felfogás alá helyezte. Ma – csekély mértékben – újból meghonosul az ú. n. vitézi telek, mely az ősi, a föld jellegét érző jogfelfogás renaissance-a.

A földrajzi javak *megtartásához is* közösségi – ma állami-erő szükséges. Ha ez az erő megrokkban, a birtok, elvész (így láttuk az utóállamokban; idegen hódításkor, 1620 után Csehországban, tömegesen vész el a birtok). Amely állam népe elveszíti birtok-őrző felfogását, mentalitását és kereskedő-állam lesz (Carthago, Velence, ma Hollandia), rövidesen letűnik az igazi államok sorából, mert elferdül az államalkotó szelleme. Viszont a föld szelleme, az agrár lakosság *érzúlete* államfenntartó erő. Ezt ássa alá a tisztán merkantilis szellem, mely a *gazdasági* javak szerzésével nagyra nő: ez szüntelen egyezkedésekre, pusztá szerződésekre tesz hajlandóvá ott, hol az állam, beállítottsága szerint keményen *megáll*. Az állam maga is geofix, miként a földrajzi javak is földrajzilag rögzítettek.

2. Földrajzi javak *nem szaporíthatok*, csak a gazdaságiak, a produkálhatók és reprodukálhatók. A földrajzi javak csak „*forrásai*” lehetnek a gazdasági javaknak, miként a talaj, napsugár és csapadék „*agrár-szentháromsága*” létrehozni engedi a gabonát, kendert stb. A gazdasági javak termelése egyenesen munkára csábít, míg a földrajzi javak foglalásra, katonai, vagy zsák-

mányló magatartásra.¹⁴ A földrajzi javak elsősorban az agrár lakosság kifejlődését mozdítják elő, a gazdaságiak a polgárságét. A földrajzi a falut, a gazdasági a várost lendíti fel.

Innen van a 20. század elejének falutragédiája is: a merkantilis városlakosság lesz a döntő hatalom, s ez már nem érti, minő a falu problémája, a föld érdeke a maga gyökerében.¹⁵

3. A földrajzi javak azok, amelyek tulajdonkép *településre* bírják az embereket, miután azok földrajzilag rögzítettek lévén, rákényszerítik a lakosságot, hogy odatelepüljön állandóan; ez mintegy rátelepszik a javak forrására, mint pl. a tanyai a maga kis földjére. A merkantilis elem messziről „diszponálhat”, esetleg telefonon intézkedhetik; a földműves kénytelen a helyszínén lenni, sok apró telepben.

Csakis a gazdasági javak óriási forgalma teszi lehetővé nagy, gazdasági gócpontok, mammut-városok kialakulását; ezek földrajzi alapról nézve monstrok.

A földrajzi javak állandóan lerögzítve is *tartják* a lakosságot, s kifejlesztik benne a földhöz való hűséget, sőt a föld imádatát. Ily érületi ragaszkodás a gazdasági javak, ingóságok terén felesleges és nem is fejlődik ki, ezek voltaképp árúk, cikkek.

A gazdasági cikk követi a társadalom akaratát, mint ahogy a szél ragadja a porfelhőt. Milliárdos értékek, melyeket féltve őriztek párisi bankok trézorjaiban, 1-2 hónap alatt átmentek Amerikába. Ily értékvándorlás földrajzi javak terén elvileg kizárt; ellenkezőleg a földrajzi javak rögzítettek lévén, fixpontként maguk körül mozgatják a társadalmat. A földrajzi érték tehát nem „cikk”, hanem parancsoló hatalom. És amely társadalom ezt nem érti meg, elveszíti a létalapját. Ezen az úton van ma a nagyvárosi aszfalt-kultúra társadalma.

4. A gazdasági mobil javak teszik csak lehetővé, hogy velük „üzletet” lehessen kötni, mert ezek pusztá eszközök, melyek többé-kevésbé nélkülözhetők. A földrajzi javak *nélkülözhetetlenek*: az ú. n. „elsőrendű” javak, ruházat, élelem, lakás mind a legszorosabb összefüggésben vannak a földrajzi javakkal.

5. Más a földrajzi javak felhasználása és más a gazdaságiaké: csak az utóbbiak lehetnek fogyasztási javak, azaz olyanok,

¹⁴ Ezt látta Oppenheimer (Der Staat); a kétféle „szerzés” nála is kitűnik, de az utóbbi csak pejorative.

¹⁵ V. ö. alább II. rész, 9. fej.

amelyek közvetlenül felhasználhatók. A földrajzi javak csak többé-kevésbé távoli „forrásai” a gazdaságiaknak. A bányatermék, pl. a kőszén, az utóbbihoz tartozik (eduktív, kiaknázott javak), mert csak elő kell hozni, felszínre emelni.

A földrajzi javak hosszú *transzformáló eljárás* révén lehetnek gazdasági javakká. A Niagara vízesés energiája pl. egy vízturbina segítségével lesz elektromos energiává, ez utóbbi gazdasági javakká alakítható át stb. A földrajzi javak ily átalakítása *munkába* kerül, de ez rendszerint nem pusztán technikai jellegű, hanem 1. időszakos munka (a földművelésben), mely kényszerűen követi az évszakokat, s átlag nem is lehet egyenletes; 2. gyakran nagyobb kockázattal jár, mint a rendes műszaki munka.

6. Sajátos az is, hogy a földrajzi javak egész más *étoszt* sugallanak, mint a gazdasági javak; az előzők a közösségért való áldozatot, a tűrő kitartást, hűséget, az utóbbiak a technikai ügyességet, élelmességet, sőt esetleg a nyereszkeskedés szellemét intonálják. A kétféle értékfaj kétféle értékrangsort, életfelfogást von maga után. Jelentkezik ez a *falu* és a *város* viszonyában is (Id. alább).

7. A kétféle értékfaj végül más attitűdöt lehel a *állam* irányában. Már érintettük, hogy a merkantilis szellem tönkre teszi az államot. Az állam lényege nem választható el a földtől, az államterülettől. Ott, ahol a nagyvárosi kultúra, a „kereskedelmi imperia- lizmus” dominál, ott az állam már *csak* eszköz, üzleti érdekek - mesterséges monopóliumok – kivívására. Az állam külsőleg még terjeszkedik, de belsőleg már meginog.

8. Általában az anyagi javak *összevonzó és tömörítő hatást* gyakorolnak, akár a földrajzi, akár a gazdasági javakról van szó. Ez utóbbiak azonban *halmozhatók* is, vagy pedig oly természetűek, hogy természettől fogva „*készletet*” alkotnak. Ilyen a bányakészlet. Egy bányatelep csak azért keletkezik, mert egy, természettől fogva készen álló készlet (természetes készlet) oda vonz száz és ezer embert. Itt a termelés fáradságát is meg lehet takarítani (nyersolaj, földgáz, kőszén, vasérc stb.) Régebbi *évezredben* hasonló vonzó hatással voltak az állati készletek, nagy nyájuk a nomádok birtokában: nagy politikai erők tombolták ki magukat, hogy azokat megszerezzék, avagy csak megtartsák.

A gazdasági javak emberalkotta javak, s nagy szerepet játszik a „technikai” *munkatagolás*. Ezerféle foglalkozási faj keletkezik, a sokféle cikk egymásra utal, egyik cikkel a másikat kicserélik. A földrajzi tájegység ezzel szemben *összeköt* sokféle foglalkozási

ágot és nem rész-munkák fűződnek össze, hanem egy-egy sokrétű társadalom jut egységhez „társadalmi” munkamegosztás révén. Az ú. n. technikai és a társadalmi munkamegosztás tehát nem egyféle, az egyik analitikus, a második szintetikus jellegű. Az egyik csak „foglalkozási ágakat” segít létrejönni, a másik társadalmi egézszeket.

9. Számításba kell vennünk azonban azt is, hogy a gazdasági javak nem mind önállóan használhatók, hanem csak úgy, hogy sorozatosan vesszük őket igénybe (pl. házépítéshez a téglát, cementet, fát stb.) Ezek a javak egymást *kiegészítő* (komplementer) javak. Vannak persze egymást *pótló* javak is. Így a gazdasági élet *is* összekapcsolja az *ezzel* rendelkező embereket. Hatalmas szerepet játszik ez az *áralakulásban*. Nemcsak a termeléstől függ az ár, hanem a várható ártól is a termelés. A kiegészítő és a pótló *javak* egymással össze vannak fűzve és az *ezeke*t termelő *emberek* is. Ha az Egy. Államokban emelkedik az ár, ez hat a magyar termelőre is.

Viszont egész foglalkozási ágak kedvező konjunktúrája vonzó, kedvezőtlen konjunktúrája szétszóró hatású. A mezőgazdának rosszul megy, erre a mezőgazdasági munkás elfordul ettől az ágtól és iparra tér át, városokba tódul, így megeshet, hogy az amerikai agrár árak esése hat a magyar városiasodásra stb. Messzeterjedő kapcsolatoknak nincs se szeri, se száma.

Szólnunk kell végül röviden a gazdasági élet „fokairól”, mert ez kiválókép *gazdaságszociológiai kérdés*.¹⁶ A gazdasági életnek nem volt meg a mai csereforgalmi jellege. Az első fokokon az élet *önellátásra* törekedett és pedig

1. az *ősz gazdaság* fokán a szétszórt csoportok, töredékek („hordák”) szabálytalan szükségletkielégítését látjuk, csekély előre gondoskodással, a „munka” rendszerességének hiányával;

2. a *zárt házigazdálkodás* (oikos-gazdaság) fokán a kisközöség termelő, egyben fogyasztó; magamagát látja el, rendszeresebben dolgozik, politikai fegyelem már van; munkamegosztás csekély.

3. A *városi piacgazdálkodás* fokán a fő társadalmi munkák megosztódnak; termelő és fogyasztó még személyesen érintkezésbe juthatnak (személyes rendelés és vásárlás: Kundenproduktion). Város és „vidéke” képeznek egy gazdaságtársadalmi egységet.

¹⁶ Bővebben: A gazdasági élet fokai és az élettérgazdaság. M. Közgazd. Szle. 1940. 539-575.

4. Az „ország”- (nemzet-) *gazdálkodás fokán* hatalmas, egységes forgalmú gazdasági test keletkezik: „nemzetgazdasági egység.” Előtérbe lép a gazdasági önkénnyel szemben fegyvelmező hatalmat képviselő állam (ú. n. merkantilizmus),

Az *egyéni vállalat gazdaság* a liberális-szabad verseny és rendszer átmeneti jelenségét mutatja.

5. A *nagy tér gazdasági* fok („élettérgazdaságnak” is mondható) első szimptomáit a mai kor mutatja. Világgazdaság szerveződik.

6. A közelinek vélt *világgazdasági* fok tehát még nincs a küszöbön. Az még a távoli jövő zenéje.

Törvényszerűnek látszik egyre terjedelmesebb gazdasági-társadalmi egységek kialakulása.

5. TÁRSAS KÖTELÉKEK A LELKI ÉLETBEN.

A társas kötelékek sorában külön hely illeti meg a lelki életben található, összeforrasztó tényezőket: számos érzelemfaj, hajlam társas *éleire* készletet.

1. Máig vita tárgya, vajjon az emberi *alaptermészet* társas-e, avagy önző?

Aristoteles (Kr. e. 384-322) már több, mint *kétezer éve* tanította, hogy az ember „közéletre termett lény” (zóon politikon), s ez a felfogás az újkorban is feltalálható, a holland Hugó Grotius (1587-1645) szerint az ember társas lény (animál sociale). Van természetesen számos, ellenkező *nézetet* valló író is, mint az angol Thomas Hobbes (1588-1679), kinek államkeletkezési elméletét már ismerjük. Az ember ő szerinte eredetileg önző, aszociális lény, kit csak az észszerű belátás bír arra, hogy államot alkosson, és társas viszonyok közé *helyezze* magát, alaptermészete ellenére. Ez, tudjuk, pusztá föltevés, ám figyelmeztet arra, hogy az embert mindig fenyegeti az a lehetőség, hogy önző módon kiszakad társas kötelékeiből.

Az ember „alaptermészetét” illető évezredek óta mai napig folyik. Legújabb írók: Mac Dougall (Introd. into the social psychology. 1908) és A. Vierkandt (Gesellschaftslehre. (1922)).¹⁷ Ma látjuk hogy egyaránt vannak önző és társas hajlamaink, diszpozícióink, s hol az egyik, hol a másik erősödik meg – a korviszonyokhoz és

¹⁷ 2. kiad. 1928. L. Kap. Die sozialen Anlagen des Menschen. 23-207. 1.

neveléshez képest. A Hobbes nyomán induló vita továbbá figyelmeztet arra, hogy a társadalom – lélektani alapját nézve – nem tekinthető éppen csak természetes állapotnak, mely magától is fennáll, hanem *mindig feladat is*; állandóan törnünk kell magunkat az után, hogy a társas állapot lelki alapjai fennmaradjanak; hogy a társas kötelek ne lazuljanak; hogy a társas hajlamaink el ne erőtlenedjenek. Ebben az irányban hat már az a felismerés, hogy beleszületünk „természetes közösségbe” (Id. alább.) A szociálpedagógia tudatosan tűzi ki céljául a közösségi motívumok megerősítését.

Mindezekben – látjuk – immár nem az a fő szempont, hogy milyen az emberi alaptermészet, hanem az, hogy milyenné *tehető*; nem statikus, hanem dinamikus az álláspontunk és ezzel az évezredek, „alaptermészetről” szóló vitát mellékvágányon hagyjuk. A lélek nem ilyen, vagy olyan, hanem telve van lehetőségekkel, és a potencialitások vonala adja a főszerpontot. Ez alapon sok az új feladatunk.

A 19. század mulasztása a társas hajlamok fejlesztése terén ma már tisztán áll előttünk. Amikor a liberalizmus a „szabad verseny” mithoszáat dogmává emelte, nem vette észre, hogy a verseny mindig egyrészt pozitív: küzdünk valamiért, másrészt azonban negatív: küzdünk valakik *ellen*, és jóhiszemű lévén a kor irányzata, nem érezte meg jóelőre azt, hogy minő rombolóvá válik az önzés kifejlődése („lekonkurrálás”) végre a tisztességtelen versenyben. Özönvízszerűen áradtak elő a lelki élet homályából az egyre ridegebb, egoista motívumok – s ezt nem érezték rendellenesnek.¹⁸ Sőt a könyörtelen törtetésre nézve igazoló tan – intellektuális mithosz – is keletkezett biológiai kiindulásban: az ú. n. szociális darwinizmus¹⁹ azt hitette el, hogy a gyengék kipusztítása javítja a fajt, tehát egyenesen célunk lehet a könyörtelen harc, verseny fokozása.

A világháború hozott új fordulatot, mely egyre inkább a közösségi eszme előtérbe jutására vezetett. Felismertük, hogy társas hajlamaink, szociális rugóink egész lelki kincsesárát tesznek ki, csak ki kell fejleszteni eme hajlamainkat. Azóta egyre sűrűbben bo-

¹⁸ V. ö. Der Egoismus. Kiadta: A. Dix. Leipzig (Freund u. Wittigt).

¹⁹ V. ö. kritikáját egy biológustól: O. Hertwig, Zur Abwehr der ethischen, sozialen u. polit. Darwinismus. Jena. 2. kiad. 1927.

csatjuk a motívumok őstalajába az ekét, s vetünk bele, hogy kifejlődjék a gyenge palántákból a szociális *érzület* erős tölgyfája.

Azok az individualisták pedig, akik megriadtak a közösségi eszme ma is szerény előretörésén és féltik elnyeletéstől „az egyént”, ez idő szerint hallucinálnak, mert a közösségi eszme nem fenyegeti „elnyeléssel” az egyént, hanem csak gazdagítja lelki életét, s önző világából kiragadja.

Szokás az ösztön világára hivatkozni: az ember is összerajzik, sereglük, mint az állat; ennek „nyájösztönéről” szokás beszélni. Bár szokásos ez az állatszociológiai kifejezés az emberrel kapcsolatban, helyesebb *rajösztönről* szólni. Hogy minő a szerepe általában a raj ösztönnek, nehéz megállapítani, mint általában bizonytalan az ösztön szerepe, sőt már ennek a fogalma is.

Ugyancsak szokás hivatkozni a „*kölcsönös segítség*” hajlamára,²⁰ amely igen általános jelenség. Azonban itt nem az a kérdés, hogy megvan-e ez a hajlam, van-e ily általános körű diszpozíció, hanem az, hogy eléggé állandó-e. A megsegítés ugyanis lehet alkalmi tevékenység, csak az épp bajba kerülőkre vonatkozó; ebből még nem következik a tartós együttélésre törekvés, mint ahogy az orvos nem kíván volt betegével „együttélni.”

Az ember társas hajlamai vajjon megmutatkoznak-e határozottan már a gyermekkorban? Látunk a gyermekben sok önmagára gondoló magatartást (sok én! én! felkiáltás), de látunk hajlamot az együtt játszásra is (harci játékok közt csoport-alakulás) stb. A pubertáskor után támad fel voltaképp egy új, komolyabb társas érzék, az idiopathikus életkor szimpatikusba fordul.²¹ A játékos önkielés persze csak felszínes társulást hoz létre. A gyermek, talán éppen, mert fejlődik, nagyon is önközpontú („pedocentrizmus”). Nem ismeri még magatartásának káros következményeit. Feltűnő, minő könyörtelen tud lenni állatokkal, sőt társaival szemben is. Közös bajok közepett is magát félti, s áldozatkészsége is csekély. Ellenkezőleg szereti a gyengébbekkel szemben *erejét* megmutatni. Van benne számos ősi vonás, másokkal nem törődő *hybris*, *erőkitombolás*. Mindebből az következik, hogy a fegyelmezetlen, ősi indulatcsírákkal szemben nagyon is szükséges a „társas ellenőrzés”

²⁰ V. ö. Kropotkin: A kölcsönös segítség, mint természettörvény. M. ford.

²¹ V. ö. E. Spranger: Psychologie des Jugendalters. (4. kiad. 1925. 140-166. 212-30.)

(social control).²² A gyermeki természetnek fejlődnie kell, hogy társas irányúvá váljék.

A múlt században a társas lelki fejlődést nyomon kísérték, bizonyos darwinista mellékízzel, s a kérdés J. M. Baldwin²³ vizsgálatai után nyitott ma is.

A 19. század végén még inkább nagy port vert fel Gábriel Tarde (1843-1904), francia szociológus utánzáselmélete (Les lois de l'imitation. 1890). Az élet számos körében uralkodó tünet az utánzás hajlama, így: a gyermek szüntelenül lesi, mit tesznek-vesznek „a nagyok”, s utánozza őket (gyermeki utánzás); általában az utódok utánozzák a hagyományokat, elődeiket (*descendens* utánzás); a falusiak utánozzák a városiakat (*urbanisztikus* utánzás). A műveletlenebbek, alsóbb osztálybeliek utánozzák a felsőbb rétegbelieket (ez a felemelkedésre vágyók *aszcdens* utánzása).²⁴ A jelentéktelenségét érző ember utánozza a ragyogó fellépésűeket (*presztízs-utánzás*) stb. Az utánzás valóban nagyon kiterjedt tünemény, nagyhatalom az egyesek életében. Az élet, mint valami folyó, megkeresi a maga medrét szokásokban, kitaposott utakban, ez sabloncselekvésekre, végre is hasznos munkaökonómiaira vezet. Még ha valami értelmetlennek látszik is (a divat nem egyszer ilyen), követjük az uralkodó áramlatot, mert így nincs gondunk: mások is ezt teszik. Vierkandtnak feltűnt, hogy eredeti cselekvés, valódi kezdeményezés minő ritka a kultúrfejlődésben.²⁵ Az utánzáselmélet azonban nem emeli ki, hogy az utánzás *csak fokozza* az összetartást, de aligha *hozza* létre. Azok utánoznak leginkább, akik máris egy csoportba tartoznak, az „idegenek” hatásának pedig ellenállnak. Az utánzás tana nagyon individualista, mintha legfőképp egyének utánoznák egymást, és csoportok nem.²⁶

Sokan a *megértés* képességét döntő jelentőségűnek tartják a társulásra. Ez nyilvánvalóan téves, mert megértjük ellenségünket is, akivel pedig éppen nem társulunk, hanem szakítunk vele. A megértés csak lehetőséget, kaput nyit a társulásra, de maga nem társító hatalom. A megértés mellett ott lehet a hideg elzárkózás (pl. diplomatánál).

A megértés különben kétfélet jelenthet: 1. megértünk egy

²² V. ö. E. A. Ross hasonló című munkáját.

²³ Das soz. u. sittl. Leben erklärt durch die seelische Entwicklung. 1900.

²⁴ V. ö. Bevezetés a társadalom lélektanába. 1923.

²⁵ Die Stetigkeit im Kulturwandel. 1908.

²⁶ V. ö. A közösség lélektanának kritikus alapkérdései. Athenaeum. 1942

matematikai képletet; ekkor *csak értelmi* felfogást jelent, felfogom a jeleket; 2. megértünk egy drámai szenvedélyt; ez viszont egy benső irányulásba, intencióba való mélyebb behatolás, *irány-átvétel*. Ekkor nemcsak épp hidegen „fogtam fel” valamit; tehát kell valami „ráhangoltság” bennem. Ez komolyabb alapja *lehet* a társulásnak.

Szokás társulási alapnak nézni a *bizalmat*. Ha valaki valaki iránt „bizalmat érez”, bízunk benne, ez közelséget, társultságot csak jelez, de nem létesít, mint ahogyan a hőmérő állása csupán jelzi a hőt, de nem létesíti. A bizalom szó egyébként többfélét jelenthet, így: erkölcsi bizalom (bízom abban, hogy hiánytalanul visszaadja a kölcsönt, hitel); műszaki bizalom (bízom a jó soff ör ügyességében, az építész szaktudásában); a kettő együtt is szerepel (bízom a nevelőnőben) stb. A bizalom az együttműködés *előfeltétele*; „légkör”, mely cselekvés *előtt* bízta a zökkenőmentességgel.

Sokkal inkább számbajönnek az *érzelme*k, elsősorban a *rokon-szenv* (szimpátia). Némely embert magunkhoz hasonlónak, *tehát* szimpatikusnak érzünk. Ebből azonban még nem szükségkép következik társulás. És ha következik, akkor is ingadozó ez az érzélem, mert átcsaphat antipátiába: ez a szimpátiának az „árnyéka”, mely nyomon követi. Látjuk lépten-nyomon, hogy a *szociális* és *aszociális lelki* magatartás nyomon követhetik, sőt fenyegetik egymást. A társas *érzést* mintegy ki kell ragadni az önzésből, az előbbinek „árnyékából.” Több nevelő intézmény gondoskodik erről: iskola és az egyház. A kereszténység nagyon jól kiérezte, hogy az *érzelme*k mögött *a tartós lelki beállítottságok: érzületek* a fontosak, mindenekelőtt a *szeretet érzülete*, valamint ennek származékai: a könyörület, áldozatosság. Problémává lesz az a társaskör, melyre ez az alapvető érzület kiterjed. Legközelebbre hat a *közelállók szeretete* („felebaráti” *szeretet*: Nächstenliebe), de ennek ki kell terjednie a *távoliak szeretetére* (Fernstenliebe: Nietzsche), végül is az *emberszeretet* egyetemes körére. Ebbe a tág körbe vágyódik a keresztény lélek („mindnyájan egy atyának vagyunk a gyermekei”). Tehát ellenhatás jó létre a bosszúállás-, az irigység-, a gyűlölettel szemben („ki téged megdob kövel, dobd vissza kenyérrel”). Kíméletesség, fogyatékoság *elnézése*, türelem, gyarlóságok megbocsátása nő ki az igazi szeretet nagylombú törzséből. Minő nagy a megbocsátó lélek! Az elkövetett hiba, rosszszívű szakítás után nem következik be más, mint – helyreállítjuk az előző társas viszonyt.

A szeretetben voltaképp nincs érdek és konkrét cél, nincs előző

megítélés sem: nemcsak az értékes embert, de a megtévedtet is lehet szeretni; az anya bűnös gyermekét is szereti, a tanító a rossz gyermeket is szeretheti. A szeretet ugyanis nem az aktusnak szól, hanem másvalaki egész személyiségének; azt a maga egészében fel akarja emelni, keresi is, hogy miben lehet valaki szolgálatára: a szeretet tehát totális (perszonális),^{20a} *egészre* irányuló érzület, és *szolgáló* érzület. Merőben másra irányul (bár van eltévedt önszeretet is, de ez ál-szeretet), tehát heterocentrikus, valóban szociális jellegű. *Keresi* a tárgyát (a szeretet „találékony”), kutatja azt, akire és amire a maga hatását konkretizálhatja. Hatalmas lelki erőforrás ez! Mégsem elég erős, mert minél távolabbi körre néz, annál gyengébb, jóformán csak „elvben van meg” és nem hatékony; ebben tévednek a morálpedagógusok, próféták és hitoktatók, nem veszik eléggé észre, hogy a szeretet hirdetése szép szó, ha nincs mögötte *konkrét* szociális helyzetkép: az „itt és most” *egyébként is* követendő parancs-szava. Nagy kérdés ma is az, hogy a szeretet valóban társadalmat alapozó aktus alapja-e, vagy fennálló szociális állapotokat csak megerősít. Még így is alkotó erejű.

Társító szerepűnek szokás tartam a *közös érdeket*, a konkrét célt. Ebben is van igazság, de nem feledhetjük, előbb a társulásnak számos állomáson kell áthaladnia, míg eljut a közös célig; viszont „kész” társulás esetén a közös célképzetek az *aktuális* együttélés legbiztosabb pillérei. Sajnos, egyrészt a *tudott* célképzetek pusztán értelmiek szoktak lenni, másrészt változékonyak: az érdektársak egykönnyen szét is válhatnak. Az érdektársulás olyan, mint a felületi hullám, nem téveszthető össze a folyó mélységi áramlatával.

A nagyon összehangolt csoportot nem pusztá „érdekek” hatják át, hanem *szolidaritás*: oly hajlam, olyan diszpozíció, amely arra készíti a csoportot, hogy tartósan és minden irányban együttélő „egészet” alkosson. Ezt közös „szellemnek”, vagy „érzületösszhangnak” is mondják. *Átlagosan* közös lélek hat át mindenkit. Itt jutunk egy döntő tényhez: egy test-egy léleknek érzi magát a csoport, *alany tudata* lesz. Egyénnél ez: *Én*, csoportnál ez: *Mi* szóval jár. Kornis írja: „Mi az egyéni *én*, ha nem emlékeznék arra, ki volt tegnap, nem tudhatná, mi ma? Még a nevét is mástól kellene kérdeznie, így vannak a nagy, kollektív *én*-ek, a nemzetek is: a történeti *emlékezet* tartja össze az egymást felváltó generációk nemzeti azonosságának és folytonosságának tudatát, így képes csak egyik nemzedék a másik helyébe tudatosan lépni, az idők tova-

^{20a} V. ö. Az emberi jellem alapformái. Athenaeum. 1934.

rohanó árjába tudatosan beállani, a múlt munkáját továbbfolytatni, *a perfectum* vonalát a *futurumba* kihúzni, a jövőbe tervszerűen és frissen előretörni.”²⁷

A tömegnek nincs múltja és jövője, csak jelene van, de a többi csoportfajta többé-kevésbé érzi, hogy történeti múltat hordoz, tehát van neki múltja, s ez az övé. Ez már erős és tartós társultság jele. A társas csoport időben *is* egység, mint az egyén is: *én* voltam, vagyok és *én* leszek; életfolyamatomban nem szakadozom szét; *én* éltem át valamit, *én* tervezek, *én* fogok alkotni. Ez van meg a csoport lelkiségében is. Sokszor megvan ennek kapcsán a közös *felelősség érzése* is: *mi* felelünk érte (ilyen a háború indításáért való felelősség).

Ugyanekkor már rendszerint megvan a saját értékük tudata, illetve az *önértékérzés* is. Ezt „öntudatos” magatartásnak nevezük, Nagy áldozatok árán törekszenek ezt az önérzetet megtartani: a *becsületet* és *megbecsültetést* kívánja a csoport is, nemcsak az egyén. Ez kétféle magatartásra vezet: 1. befelé pl. egy nemzet hangsúlyozza a maga erkölcsi méltóságát. Érezeti, hogy erkölcsi felfogásában „komoly”, szándékaiban „tisztá”. Kifejezi, hogy „szent cél” fűti (sacro egoismo), mely időközön, változásokon felül áll, s annak szolgálatát is „szent” kötelességnek hirdeti. Azt véli a csoport, hogy ő másnál magasabbrendű érték-hordozó. Ez a csoport önmegbecsülése, *centripetális értéköntudata*. 2. Kifelé a csoport megköveteli, hogy ama belső értéköntudatát mások is féljék, tiszteljék, legalább is ne kisebbítsék, a világért se ócsárolják. Ez a *centrifugális* aktus az elismertetés, a megbecsültetés. Közönséges szóval minden valamirevaló csoport „önérzetes” magatartású.

Nagyjelentőségű ez a belső és külső magatartás a csoport önfenntartására nézve, mert az önérzetesség jelszavával az egyesek *önérzetéi* is fokozza, őket büszkévé teszi, s nagyobb áldozatra sarkallja. Másrészt más csoportok tagjait is csatlakozásra bírhatja (asszimiláció); az önérzet hódító tényező. Felismeri ezt már a propaganda is. Marx pl. a proletárt a jövő „társadalmi rend” *hő-sévé* avatja, proletár-büszkeséget, új-nemességet teremt. Az önérték tudata mélyén is van azonban „árnyék”: ha a toborzott csoportot önérzetében nagyon megerősítjük, ez majd lenéz másokat;

²⁷ Kornis: Az államférfi. 1933. I. 240. 1.

befelé emeli a csoport egységét, kifelé eltávolodást, sőt szakítást jelenthet (pl. vallásháborúk felekezetei közt).

Az önértékes csoport, látjuk, erős kollektív *érvényesülésvágy*gal telítődik; minden mással szembe kerül. A csoport életcéljai dogmává lehetnek, úgy hogy mindenki más csak szakadárnak, alacsony értékűnek számít. Nagy jelentősége van ennek az egyénre: ez érzi, hogy ha a közösen érvényesülő (kooperatív) csoporthoz csatlakozik, úgy ő kilép elszigeteltségéből, viszonyba jut más előretörőkkel, támasztékot, „háttvédet” talál másokban. Ez a vezetőségre pályázók gyakori beállítottsága: csatlakoznak pusztán a támogatás elnyeréséért („Vezetőjük vagyok, tehát követnem kell őket.” Simmel).²⁸ De ezrével vannak szerényebb esetek is; százan és százan nem kívánnak vezetővé emelkedni, azaz másokkal szemben fölénybe jutni, csak azt óhajtják, hogy észrevegyék őket, ami sok esetben jogos igény az erkölcsi számontartásra. A „kisemberek” tábora, az „uszály” fog így megnövekedni a pusztá *bekapcsolódási* vágy által. Az amerikai 150 féle felekezet a maga szabadversenyes helyzetében jól ismeri e fogást: sokszor elég, ha valakit számontartanak s elhítetik vele, hogy „Valakinek” tartják, megbecsülik.

Nem ecsetelhetjük tovább az ily fajta társító lelki cselekvések világát. Csodálatosan finoman kiépített diplomáciai hálózat ez, mely megcáfolja azt a hajlamot, hogy a társadalomlélektani²¹ ép-oly könnyű lesz közelvinni a testi élettanhoz, mint az egyéni lélektant. Sokan megnyugszanak a test-lélek közelségében; az egyéni lelki életet is zárt körben folyónak tartják, mint a testi életet, hol az érrendszerben a vérkeringést zárt körben lefolyónak látjuk. A közösségi-szellemi vérkeringésnek nincs ilyen, előre kiszabott útja. Áramlik, hol egyik, hol másik csoportot átfogva, mint az árvíz. Mindenekfölött pedig látjuk a lélektani individualizmus elavuló voltát is, mely szerint egyéni „lelekből” mozaikszerűen lehet összerakni a társadalmak lelkét is. A mai néplelektan ezen már szerencsésen felülemelkedett.³⁰ Jól látjuk ma már, hogy az egyes „lélek” mindjárt kezdetben intenzív körben, családban kezd felnőni, sokféle társas körön halad át, önállóságot csak később kaphat, igazi „egyéni” később lehet. Nem sok *egyén*, hanem sok

²⁸ Soziologie. 1908.

²⁹ V. ö. A társadalomlélektan irodalma. (A lelki élet vizsgálatának eredményei. 1942. c. koll. műben) 349-376. 1.

³⁰ V. ö. Dékány: A magyarság lelki arca. 1942. utolsó fejezetét.

egyes (ember) van a társadalomban: ezek kezdettől fogva valamennyire társas jelleműek, mert társas állapotúak. Nem a társadalom *tesz* valakit társas lényé neveléssel, fegyelmezőssel, úgyhogy társas jellege műterméknek számít, hanem kiki mindenkor társas lény; a kérdés csak az, hogy minő *mértékben* és minő *körre nézve*.

6. A KULTÚRA KÖTELÉKEI.

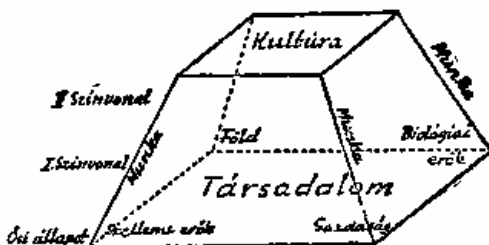
A társadalmat, illetve tagjainak az *éleiei* összeköti a föld, a biológiai jelleg, a gazdaság és a szellemi élete. Eddig arra irányoztuk a figyelmünket, hogy *ezekéi* kellőképp elválasszuk egymástól. Most összekapcsoljuk azokat egymással, így rögtön kiderül, hogy azok a történeti valóság világában mindig együtt vannak, egymást áthatják, ötvözik, s főképp a szellem kiváló aktivitása folytán a tényezők ereje hatványozódik. Az „anthropológiai erőpár” – röviden: az ember – működése következtében mindenik tényező magasabb „színvonalra” jut, azaz „kulturális” színvonal keletkezik. Már láttuk, hogy az ősi földrajzi térszín: a *nyerstáj*, századokon át folyó munka befektetése árán *kultúrtájjá lesz*. A föld művelése (*cultura agri*) a kultúra első formája s maga a *kultúra* szó is innen indul ki hódító körútjára, hogy egyre szélesebb körre terjedjen a jelentése.

De a faj, a biológikum sem marad érintetlen. Az emberi test maga kezdetben durva és nehézkesen mozgó, barbár testszervezet. Gyakorlás folytán ez is kifinomul, mert ügyesebb, gyorsabb reakciótípusúvá lesz. Öntudatosan ez irányban hat a sport is, mely a *test kultúráját* fejleszti. Ez irányban öntudatosan hatással van a városi élet, úgyhogy a test szerkezetében meg lehet különböztetni egy városiasság előtti, (preurbán) és egy elvárosiasodott (úrban) fokot. Ez is hat a társas *éleire*.

Menjünk át gazdasági térre, azaz a mobilis javak világára. Vannak itt *készen álló*, természeti javak (készletjavak), minő a kőszén, nyersolaj, kősó stb. Ezeket mindenekelőtt kiaknázzák, azaz előhozzák. De így még csak nyers kőszén, nyersolaj, nyers kősó stb. van előttünk; *ezekéi* ki kell válogatni, minőségi osztályokba rendezni, salaktól megtisztítani stb. Ehhez is jelentős, céltudatos munka járul *hozzá*, míg a megmunkált javak *gazdasági kultúrjavak* lesznek, azaz valóban használhatóvá válnak.

Last not least, tekintsünk az egyéni lelki élet *erőire*. Az egyén

ősi fokon nyers lelki erővel rendelkeznek, szabálytalanul feltörő erőkkel (a görög *hybris* is ilyen ősi fokra utal: zabolátlan erő). Nem maradnak a lelki erők sem eredeti formájukban, hanem kiegyensúlyoztatnak, megneveltetnek és kiképeztetnek (ez íme, a már rómaiaktól emlegetett *cultura animi*. A kitörő indulatokat lefékezik, a gyorsan fellángoló akaratot mérsékletre bírják stb. – az „*önuralom*” parancsát viszik be a leiekbe, miáltal a lelki erők rangsort kapnak, az értéktudatos ész kerül fölültre. így az ősegyénből, lelki halmazából kialakul a *jellem*, a nemesre irányuló akarat szelidítő hatása alatt, A lelki erők laza szövődéke megszűnik, az egyén is kifejlesztett, egyensúlyt nyert és gazdag tartalmú lesz: személyiség. Látjuk itt is az évszázados nevelő munka hatását: az ősi *nyers-leiekből* kialakul a *kultúrlélek* különböző magasságú „színvonala”.

Mi által történik ez a fölemelkedés egyre magasabb és magasabb színvonalra? Lassan, lépésről-lépésre küzdjük ki magunknak az *értékek* világos tudatát, majd a valóságot *ennek szolgálatába állítjuk*. Ezzel a természet és a lélek vakon működő erőit átszellemítjük, a világ nyers erőit célok felé állítjuk be, teleologizáljuk: ez alapját nézve szellemi erőfeszítés. „A kultúra kezdettől fogva értékfogalom. Az ember a maga értékelése alapján fölébe emelkedik a puszta természetnek, a külső világba és a lelkekbe mintegy beleméni a maga értékesebbnek hitt ideáit s iparkodik ezeket a létbe be is építeni... A kultúra fogalmának hármas jelentése van: 1. az abszolút értékeknek ... a rendszere, 2. a kultúra: *tevékenység*, 3. ezen tevékenység történeti *eredménye*” (Kornis Gyula).

A történeti munka fejleszti oda a társas csoportokat, hogy minden – a föld, a nép, a gazdaság, s az egyéni lélek – értéktudatos irányba jut. A kultúra folyamata nem külön egyes lelkekben megy végbe, hanem lelkek összefonódnak s *egységes áramlatok* keletkeznek a történet folyamán. Ilyenkor beszélünk történeti távlatban dolgozó – *szellemről*; ez a szellem most már nem a vak vélet-

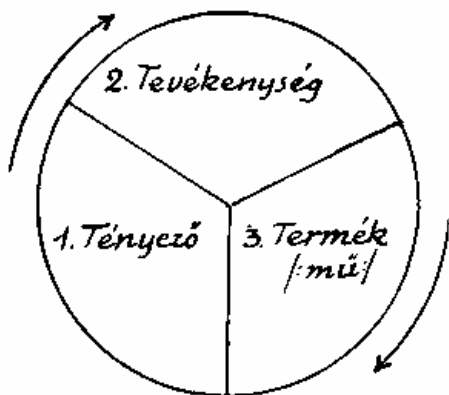
len vonalán mozog, hanem *célok* (telos) vonalán, egyetemes *értékek* felé nézve, tehát a szellem teleologizált és teleologizáló is. Hiszen a szellem ad *irányítást* minden más tényezőnek, áthatja őket, át-szellemíti és magasabb színvonalra emeli, így válik egyre láthatóbbá a történetben a *szellem* útja; ez vonja meg a felfejlődés, a kultúrálódás irányvonalait, ez lesz végül a társadalom legfőbb összekötő ereje is.

A *kultúra* fogalmába is belejátszik mind a négy tényező, nemcsak a *társulás* folyamatában szerepel. Az élet sajátos *körforgásban* van, melyet Chalupny, cseh szociológus, ügyes ábrában szemléltet.

Leszögezzünk mindenekelőtt három kifejezést: *tényező*, *tevékenység* és *mű* (tennék). E három egymásra mutat, az „élet” ezek összefűződéséből áll. Minden *tevékenységnek* ugyanis megvan a maéa eredménye: ez a

termék, vagy; a *mű*.³¹ A szobrász, íme, megfaragja a szobrot – ez a *mű*. De az is lehet, hogy a szobrász nem szobrot hoz létre, hanem nevel egy másik szobrászt: ez is *mű*, azonban ez kiválókép aktív valaki): személyes *tényező* lesz. Ez ismét *tevékenységet* fejt ki és így tovább.³²

Rajzban látható, hogy ez a három fogalom mennyire egymásra mutat.³²

A nyilak mutatják az élet körforgását. Itt azonban nem szabad csak a megszámozás fenti sorrendjéből (1, 2, 3) indulni ki, holott ez épp a szokásos: t. i. a „tényező” „tevékenységet” fejt ki, s eredmény a „mű”. Ki lehet indulni a másik kétféle esetből is (2, 3, 1, továbbá 3, 1, 2). Ez a legutóbbi eset az, amidőn leginkább szokás szólni a kultúráról és ennek hatásáról. Óvnunk kell a kultúra fogalmát egyoldalú felfogástól, mert ez tragikus az életre. A mai kultúra tragikumája az, hogy nagyon előtérbe jutott, főképp Amerikában, a Szov-

³¹ V. ö. H. Freye: Theorie des objektiven Geistes 1923. Mátray L.: Él-mény és mű. 1941.

³² V. ö. Chalupny: Precis d'un Systeme de sociologie. 1930. 57. 1.

jetben a *tárgyi kultúra*, az amit anyagi *termékeknek*, műszaki *alkotásoknak* mondunk. Termékekben is összpontosulhat a kultúra, de nemcsak ebben, hanem *személyi kultúrában* is, s ez rövidséget szenved az egyoldalú technikai kultúrfelfogás következtében. Másoknak nevelő tevékenysége folytán különös jellegű „*missziós*” lélek³³ által nem tárgyi kultúra keletkezik (épületek, szobrok, aszfalkultúra, park stb.), hanem „személyek” emelkednek egyre magasabbra. A Szovjet igen jelentős eredményeket ért el iparosításban és jórészt elhanyagolta a nevelést, a személyi kultúrát. A *személy* is lehet, láttuk fennebb, bizonyos mértékben *mű*, nemcsak egy festmény; a személy nemcsak „tényező” (t. i. lelki-testi tényező), nemcsak tevékenység forrása, hanem lehet mű is. Nem kis részben *azért*, mert társas környezete őt megformálja, felemeli. Személyek az által jutnak magasabb kultúrfokra, hogy tagjaivá lesznek tevékeny és értékes erő kifejtésben gazdag társas *csoporthoz*. Ezek viszont a *személy* kultúrája által is emelkednek.

Íme, az élet körforgása! Látjuk, sokféle összefonódásban szemlélnélhetjük a tényezőket, a tevékenységeket, a műveket.

Igazi kultúra nemcsak arra büszke, hogy óriási emlékműveket alkot (Colosseum); ennél a tárgyi-anyagi antik csodánál nagyobb dicsőség a kereszténység, amely a *személyek* kultúráját állította szembe az antik fórummal, s Róma építményeivel.

Kultúra nem bontakozik ki hirtelen, ahhoz évszázados, állandó irányú erőfeszítés és fegyelmezett kultúrakarat szükséges, tehát a kultúrát mindig *kibontakozásában*, történeti menetében³⁴ tudjuk kellőképp szemléltetni. A kultúrában a vezérfonalat mindig a szellem (a századokon átvonuló „objektív”, azaz a végső, alanyiségunktól független végcélét néző akarat) tartja a kezében. Viszont a szellem sem röpköd a maga szárnyán a magasban, hanem a „természet” talaján építi fel alkotásait. Fontos ezért megfigyelni, hogy a kultúra minő, alacsonyabb és magasabb formát mutat, Halasy Nagy József³⁵ figyelemreméltó elmélete ez:

1. Első réteg egy alépitmény a kultúrában, mely még közel esik az ösztönös, természetes, *vitális* élethez és a kultúra ennek „megnemesedett formája.” Alakjai:

³³ V. ö. Missziós lélek, nevelői lelki alkat. Athenaeum. 1939.

³⁴ V. ö. Dékány: A történelmi kultúra útja. 1936. (Pedagógiai szakkönyvek, 3. köt.).

³⁵ A kultúra c. fejezet a Kornis Gy. szerkesztette „Szellemi élet” c. koll. műben (A mai világ képe L) 1939.

A technika	Alsóbb fok:
A gazdaság	vitális réteg
Primitív (törzsi)	(az életnek csak
politika	az eszközeiből áll)
Mágikus vallásosság	

2. E fölé boltozódik egy felépítmény a kultúrában, amely nem lehet meg az *előző*, alacsonyabb fok nélkül – hiszen már az is egy formája a kultúrának, – de nem is elégséges az; kell egy magasabb, szellemibb, ideális réteg is a kultúrában; ennek alakjai:

A tudomány	Felsőbb, ideális fok:
Az erkölcs	személyes érték-
A művészet	élményekből áll,
A személyes vallásosság	és tudatos alkotásokból.

„Ahogyan a természet nélkül nem lehetséges a kultúra vitális rétege, éppúgy e nélkül nem jöhet létre az ideális felépítmény. De nem szabad sohasem figyelmen kívül hagyni, hogy a kultúra mindig egész, s egy lélek, egy akarat műve.” „Általában *minden kultúra igazában egy-egy életstílus*: az ember válasza valaminő konkrét léthelyzetre” (H. Nagy József).

Tekintsünk ezek után arra, hogy a kultúra miképp „hordozódik” a társas csoportban, miképp forr össze egy időközön felül álló kultúralkotás a csoportban szereplő személyek hullámzó játékaival? Nagyon is jól tudjuk, hogy a csoport szinte szüntelenül változik: tagok ki- és belépnek; régibb nemzedékek után újak következnek. Ily körülmények közt szinte csodálatos, hogy a csoportot mégis *ugyanannak nézzük* és mondjuk. A Széchenyi-alapította Akadémia eredeti tagjai közül régesrég nem él már egy sem, és mégis „ugyanaz” a csoport, s ugyanazt a nevet: Akadémia, adjuk neki ma is. Számolnunk kell ezzel a különös tüneménnyel. Hogy lehet ez?

Durkheim, a neves francia szociológus, azzal az elmélettel válaszol e kérdésre, hogy a társadalom fogalmát a lehető legtávolabb viszi a személyesség fogalmától; a társadalom: „dolog”, olyan, mint egy „tárgy.” *Ezzel túllő* a célon. A társadalom *emberi* csoportokból áll, tehát a személyes jelleg merőben ki nem kapcsolható.

Ugyanily nehézség áll fenn Hegel „objektív szellem” fogalmával: elsiklik minden személyi jelleg, mintha az objektív szellem

az étherben haladna az égbolt fölött, messze az emberi csoport-*alanyok* feje fölött. Holott az objektív szellemnek is vannak alanyi hordozói, csakogy ezek nem *egyéni* alanyok.

A helyes megoldás a csoport állandóságát s quasi-azonosságát az *irányának*, hordozott *értékének* (kultúrájának) megmaradó jellegében keresni. Hiába hasonlít nagyon sok csoport egy átjáróházhoz, ahova emberek beözönlenek, illetve ahonnan emberek áramlanak kifelé, egy-egy csoportnak mindig megvan a maga *irányvonala*, mely a múltból, a hagyományok tartalmából ered és húzódik a misztikus jövő, esetleg a tudatos „programm” irányában. Ebben a vonalban keressük a csoport objektív „szellemét” is.

A csoport időbeli, sőt sokszor bizonyos időtartamra berendezkedett egység. Ezen belül azonos a szelleme. A csoportnak az *irány tartásában* mutatkozik meg a kulturális jelleme is, gyakran az ereje is. A tartósság – látjuk alább a „közösségeknél” – mindig jele a csoport erejének, tömörségének. A csoportnak *története* van, s aligha lehetne beszélni történetről szellem nélkül, hiszen igazi története a szellemnek, a kultúrának van.

Kimondhatatlan szerencse az, hogy az ember, mint eszes lény, *emlékező* lény. A maga kultúráját örökli a csoport, s az örökség törzsökös része ép a szellemi javakban keresendő. Kultúra címén átlagosan ezekre gondolunk. Ezek a szellemi javak összeségükben történeti kincsestárat tesznek ki, amely szilárd támasza a *folyton* váltakozó nemzedékeknek. Vegyünk néhány példát. Egy építész művészi ihlettel épít egy templomot, igazi, áhítatkeltő műremeket: ez forrása lesz a megihletődő léleknek századokon át. Avagy: Aristoteles bölcsellete hat az arabokra, a középkorra, ma ismét reánk is: szüntelen forrása a filozófiai gondolkodásnak. Beethoven, Liszt, Wagner zenéje forrása a mai zenei életnek, zenei kultúrának stb. És mindebben van egy-egy állandó nprobléma”, mely szellemi magatartásra készítet: egyénfeletti kérdésre kell választ adni, mindig újból és újból. Olyan a kultúra, mint egy gejzír; forró vize magasra lövell, majd lezuhan, de a jäték folyton újból kezdődik: a probléma sohasem merül ki. A történet nem folyóvíz, mely állandóan halad lefelé (evolúció-gondolat),³⁶ hanem periódusos; felfelé haladunk s mégis mindig újból kezdjük. Ez a tárgy történetnek igazi jelleme is. Így lehet – min-

³⁶ V. ö. A. Lalande: Les illusions évolutionnistes. 1930. Alcan.

den kaotikussága mellett – mégis története σ filozófiának, az irodalomnak stb. Ilyen a vallás, a jog, az erkölcs története is.

A külső *eltárgyasulás* (objektíváció) csak kerete a szellemnek, esetleg „örök renaissance”-ának alkalmi oka. A szellem – ez is sajátos – kőbe, fába véseti magát, papírra irat, lerögzíti és ezzel leköti magát. Scripta manent. Az eltárgyasult szellem önálló hatalommá válik a fejlődésben, beszél önmagáról mindazoknak, akik „megértik”.³⁷

A hagyomány (tradíció) is társas csoportokon *belül* száll át tartalmilag. Nem érti a csoportot az a szociológus, akinek nincs kifinomodott *érzéke* megérezni az idők változásain át hordozott kultúrtartalom eleven lüktetését. Csak a történelmi távlattal bírók, sőt a történelmi iskola hívei *éreztek s érzik*, ki ma is a kultúrmunka finom és tartós eredményét. Ezek érzik irányukban a kötelezettséget is: *kegyeletet érezve* kell ápolni azokat.

A szociológus rászorul a historizmusra. A historizmusból szervesen nőtt ki a szociológizmus.³⁸ Az, aki Kornis kitűnő szavával, a merő „prezentizmus” híve, a jelen szemlélője, szemlélni csak akkor tud, ha a pusztá jelent (mely végre is pernyi *átmenetet* jelent) a *múlt* és a *jövő* felé ki tudja terjeszteni. A „radikális beállítottságnak” az a hiányossága, hogy csak a maga, fejlesztésre irányuló jogérzetét hallgatja meg, a jövő felé fülel, de nem hallja a százados múltnak a jelenben is megszólaló szavazatát.

Éppen a *kulturális tényező* súlya *okozza*, hogy a szociológia olyannyira rászorul a *történelmi szemléletmódra*. Az emberiség évezredek drámája iránt e nélkül süketek vagyunk. Viszont a történettudomány is rászorul a szociológus *rendszeres* látására. Műveltségünk a 19. században telítődött történelmi műveltséggel, a 20. században a közösségi eszme virulens ereje folytán meggazdagodik majd szociális látóképességgel, szociológiai műveltséggel. Ez a kettő *együtt tesz* majd szellemi erőkből gazdagabbá bennünket.

7. A TÁRSÍTÓ TÉNYEZŐK ELMÉLETI ALKALMAZÁSA.

Nemcsak arra alkalmasak a társító tényezők, hogy megérthessük, miért, mily alapon jó létre társulás *egyáltalán*, hanem

³⁷ V. ö. Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. Történeti megértés. 1918. Stúdium.

³⁸ V. ö. Antoni: Dallo storicismo alla sociologia. 1939.

a tényező-ismereteink utat engednek annak a megmagyarázására is, hogy minő az *egyes* csoportfajok, csoportalakulások belső természete. A következőket itt ismereteseznek kell feltételeznünk, de az alábbi példák bizonyára önmagukért is beszélnek.

A csoportalakulások (alakulatok) *különböző* arányban vannak érdekelve egyik vagy másik tényező hatását illetőleg. Egyik tényező ténylegesen inkább *létalapja* a csoportnak, mint a másik. Különös érdekességet nyer azonban kérdésünk, ha kiemeljük – ami az irodalomban nyomokban sincs meg: – az alakulatok *érzik is* életműködésük során azt, hogy rá vannak utalva egyik vagy másik tényezőre, tehát – *igényt* tartanak ama tényezőre. Sorra vesszük a tényezőket, a rájuk irányuló igények szerint.

1. Rendkívül beszédes a földrajzi *tér-igény* esete. Merőben kiemelkedik a tér-igény egy agrár falu esetében: a falu roppant térfelületre szorul rá, mert éppen ennek megműveléséből él meg. Számára a terület nagysága egyenesen *lét-kérdés*. A falu térigénye, íme, kiemelkedik – *extenzíve* és *intenzíve*. Két új szempont: az *extenzív tér-igény* esetében „nagy” földfelületre szorul rá az illető társas alakulat, az *intenzív tér-igény* esetében abba mintegy mélyen belegyökerezik; az agrárfalu pl. a földet „jól” megművelni igyekszik. Az extenzív és intenzív tér-igény nem független egymástól, Tíánem éppen fordított viszony áll fenn: *minél extenzívebb a tér-igény, annál csekélyebb a tér-igény intenzitása*. Látható ez a nomád quasi-település esetében; a nomád is „megszáll” valahol, nem bolyong szükségtelenül és oktalanul. Ámde mert csak legelőterületet használ ki (nomos = legelő, innen a nomád szó), azért nagy területre van szüksége az illető csoportnak, tér-igénye *extenzív*, viszont a területet alig használja ki.

Egy város, mely főképp iparral, kereskedelemmel foglalkozik, nem szokott nagy tér-igényű lenni; sok város kis hellyel megelégszik, esetleg szűk völgygel, így van egy bányász-város esetén is: a kiaknázás lefelé megy, a földszínen elégséges egy-két, keskeny völgy (Resica); így van egy kikötőváros esetén is (Fiume) stb. A tér-igény csekély.

Nagy különbség mutatkozik az állam és az egyház közt, amire már Filippo Carli ráeszmélt:³⁹ az egyház tér-igénye csaknem semmi, Carli az egyházat *extraterritoriálisnak* mondja. Az ok világos: az egyház a legspirituálisabb alakulat, a lelkekben él, a lel-

³⁹ Introduzione alla sociologia generale. 1032.

kekre támaszkodik, tehát külön fenntartott földterület számára nem szükséges. A több mint 350 millió tagot számláló kath. egyház pl. lemondhatott az egyházi állam területéről is, számára nem lényeges ez; szuverén terület gyanánt elégséges számára a Vatikán kicsiny területe. A lelkek kormányzása ily kis központról is lehetséges.

Viszont az államnak a lényegéhez tartozik az, hogy saját és kiterjedt területe legyen. E területet védelmezi elsősorban. Erőforrásait a maga területéről gyűjti össze: az állam *sui generis territoriális* alakulat. Történetében legfontosabbak azok a tények, amelyek területének növelését, avagy fogyását érintik. Az állam nem munkálja meg intenzíve a lelkeket, mint az egyház; sőt a területet se túlságosan veszi igénybe. Az állam területigénye – extenzív, és kevésbé intenzív.

Legyen további példánk: a család. Területigénye roppant csekély extenzitás szempontjából: éppen csak egy kis „családi otthon” kíván magának, ellenben ezt szinte kizárólagosnak, családi „szentélynek” érzi, ahova idegen nem léphet be a család engedélye nélkül, az otthon valóságos vár, („my house is my castle”), erősség. A tér-igény intenzív, szinte kizárólagos.

Hasonlóképp nem nagy a tér-igénye pl. egy kereskedelmi r. t.-nak: egy-két iroda és raktár szokszor elég. A r. t.-ok általában nem nagy területre szorulnak rá, nem tér-igényesek.

Egy klikk, egy társaság, egy egyesület kis tér-igényű, jóformán egy időnkénti össze jő vételi helyiség elégséges számukra. Egy társaság kör (kaszinó) tér-igénye valamivel nagyobb, mert lényege az, hogy állandó helyisége legyen. Egy színház tér-igénye is csekély: állandó épületre szorul, ámbar vándorlással is fenntarthatja magát, míg vándorló kaszinó önellentmondást rejt magában. Egy írói „közönség” merőben spirituális valami, tér-igénye nincs, kapcsolata tisztán szellemi.

Íme, sokféle jelenség mutatja, hogy mennyire más az egyes csoportfajok tér-igénye, a szerint, hogy minő a csoport természete.

A történeti fejlődés azon vonalon jár, hogy a tér-igényt az egész vonalon mérsékli, azaz az *extenzív tér-igényt lehetőleg intenzív tér-igénnyé igyekszik megváltoztatni.*

2. *A népböiológiai* egység (faj) tekintetében szintén nagy különbségeket találunk, íme, pl. a f aj-egység egy r. t.-nál, banknál nem lényeges, lévén a r. t. egyoldalúan gazdasági életperspektívájú. Egy írói „közönség” nincs tekintettel a faji egységre, pl. Shakes-

peare közönsége lehet bárminő fajú. Viszont vannak írók, akik igényeikben éppen csak egy faji egységre kívánnak támaszkodni (pl. pánszláv írók), szemük előtt lebegő, saját „közönségük” egy-fajú. A családnál érzékenyebb esettel van dolgunk: a népbiológiai összehangzás a családnál eléggé kiemelkedik.

Népbiológiai egység sok esetben merőben közönyös az egyes egyházak számára: előttük a leiek a fontos. Faji egység terén az egyház talán a legközönyösebb. Viszont az államok – újabb történeti tapasztalataik alapján – egyre érzékenyebbek a népbiológiai egységesség iránt. Úgy látszik, egyes államok népbiológiai egységesség-igénye erősen növekszik. Még a USA is, melybe a bevándorlók milliói özönlöttek, igyekezik mindenkit „asszimilálni”, egy közös államérzület keltése árán egynevezőre hozni.

A nagyon is tér-igényes falu viszont – sokszor, de nem mindig – meglehetősen közönyös a népbiológiai egység iránt – elvben. Gyakorlatban itt is megvan a „közös típusra” való igény.

Népbiológiai téren három kérdés váltakozva merül fel előttünk; a népbiológiai *egység* (hasonlóság) kérdése, amelyről épp szóltunk, ezenfelül a népbiológiai *minőség* és végül a *mennyiség* kérdése.

A második kérdés terén az a feltevésünk támad, hogy minden társas alakulatfaj egyformán igényel egy egészséges és viruló „szép típust”. Sajnos a dolog nem így áll, vannak egyes alakulatok, amelyek közömbösebbek ez iránt, avagy éppen ellenségesek. Közömbös pl. egy klikkre nézve, hogy tagjai biológiailag „szép típust” képviselnek. Ellenséges a biológiai kérdés előtérbe helyezése iránt számos egyház. Az egyház ugyanis a test kultuszában a kapuját látja az élet gyönyörhajtású irányzatának, a hédonizmusnak, s általában a „világiasság” ellen szembeszegzi a szellem, az akarat erejét, s ezt *aszkézissel* véli elérni; s el is éri. Az aszkézis *ellenhatás* a hanyatló Róma „világi” társadalmával szemben, általában a test megvetésével jár. Évezred múlva nemcsak a papság, hanem a hívők is megteltek a test lebecsülésének eszmevilágával, így az egyház, mely kiválókép spirituális, egyben antibiológiai irányt is vehet.

Ezzel ellentétben a nép és *nemzet*, a „világi társadalom”, erősen hajlik a szép és viruló biológiai típus megbecsülésére. Újabban az *állam* is bejelentette érdekltségét a népegészségügy terén (eugenika).

Nagy szerepet játszik a biológiai minőség a házasságkötések-

n él, s ezzel a családi élet egyik fő mozzanata lesz a szép biológiai típus ápolása.

A népbiológiai minőség a gazdasági vállalatok érdekkörében is jelentős tétel: e téren a „munkaerő” szempontja emelkedik ki.

A népbiológiai *menyiség*, röviden: a lakosság száma, főképp a mai, egymással versenyző *népek* és *államok* igényei közt szerepel legelső sorban. Fájlják, ha a népesség csökken, ápolják már a népesség puszta szaporodását.

3. *Gazdasági* téren szerfölött különbözők az egyes csoportok életigényei. Hasonlítsunk össze egy nyereszkeskedő r. t.-ot, melynek gazdasági igénye maximális, egy kolduló szerzetesrenddel I Ennek gazdasági igénye csaknem nulla, és pedig elvileg és gyakorlatilag is. A „földi javaktól” való függetlenségre törekvés észrevehető általában a spirituális társas egységeknél, minő egy egyház, egy szerzetesrend, de ugyanilyen lehet egy írói társulat, egy akadémia is, mely nem kíván gazdagodni, hanem csak szellemi hatást gyakorolni. Természetesen épp a hatás gyakorlására anyagi eszközök is szükségesek, úgyhogy még egy akadémia is kénytelen – elvei ellenére – gazdasági kérdésekkel foglalkozni.

Egy újságvállalat viszont, ügylátszik, inkább tekinthető ma spirituális, azaz szellemi hatásra irányuló igénye mellett gazdasági irányú vállalkozásnak.

Egy állam, már csak katonai szükségletei folytán sem mondhat le gazdasági igényeinek szem előtt tartásáról, habár természeténél fogva az állam „heroikus alakulat”, s mint ilyen, nem lát *közvetlen* célt a gazdasági élet, a vagyonosodás irányában.

4-5. A *szellemi* (spirituális) *tényezőre* vonatkozó kérdést együtt tárgyalhatjuk a kultúra tényezőjével, mert a kultúra nagyrészét épp a szellemi kultúra teszi ki.

Nem elég erőteljes minden társas alakulatnak a szellemi *életre* való igénye. Egy hirtelen csoportosult *tömeg* szellemi igénye csaknem nulla, egy írói közönségé viszont nagy. Egy gazdasági *vállalat* szellemi igénye gyakran csekély, épp úgy, mint egy politikai *párté*: ahol a tömegek toborzása és ide-oda terelése folyik. Nagy a szellemi igény sok *család* életében, főképp erkölcsi téren; az erkölcsi és társas *érzelmek* legfinomabb kimunkálása folyik le a családban, ezen kívül jóformán csak nagyvonalakban dolgozó egységeink vannak.

Az *egyházak* szellemi életre való igénye a legerősebb, hiszen az egyház tisztán spirituális alakulat. Ugyancsak jelentős egyes

nemzetek szellemi igénye. Ellenben az *államok* szellemi igényei századokon át csekélyek s csak a 18. század felvilágosodása vezette rá az államokat a nép- és középfokú oktatás felkarolására, tudományok és művészetek ápolására.

Szellemi téren is megtaláljuk az *intenzitás és extenzitás* szempont-különbségét. Vannak alakulatok, melyek szellemi téren kiválókép az extenzitásra vannak tekintettel (pártok), mások az intenzitásra (szekták).

8. A KÖTELEK RANGSORA

Századok óta erős vita folyik a körül a kérdés körül, vajjon melyik tényezőnek van nagyobb súlya, magasabb rangja, mint a másoknak. Ámbár a nyugati emberiséget az egyház immár csaknem kétezer év óta neveli a szellemi-erkölcsi erők súlyának megbecsülésére, újabb és újabb nézetek merülnek fel ezzel szemben. Ilyen pl. az „ethnikai arculat” észrevétele, újabban a biológiai értelmezésű „faj” *érzése*. Amerikában szemben áll a fehér ember a négerrel, s a társas érintkezést a minimumra igyekszik redukálni. Idegen „fajjal” szemben nemcsak egyszerű különbözős-érzés áll fenn, hanem bizalmatlanság is.

A fajnak nem mindig volt előtérben testi-biológiai értelmezése,⁴⁰ a múlt században azonban egyes írók ez utóbbi felé hatottak, s mindig a fajok különbségére figyelmeztettek. *Ezzel* sok más különbség-érzést háttérbe szorítottak, így azt, hogy egy fajon belül az *egyesek* eltérőbbek, mint aminő eltérők a fajok egymástól. Azonos *foglalkozás* egyformává teszi az embereket; az orosz paraszt hadifoglyot a magyar paraszt család épp úgy befogadta, mert hasonlóan érezte magához, mint fordítva, a magyar hadifoglyot is az orosz. Mindamellettt vannak jelentékeny faji eltérések bőrszínben, csontalkatban, hajzatban, arcban, kigőzőlgésben stb. De ennek *jelentése* ma még homályos.

A háború után egyre nagyobb arányokat öltött egyes nemzetek törekvése faj *címén* tömörülésre. Kivált az idegen szellem kiküszöbölésére irányult a mozgalom Németországban, s a fajelmélet (biológiai értelemben) politikai célokat kezdett szolgálni. A nemzeti önérték-érzést is ez alapon emelték; a francia Gobineau (1816

⁴⁰ Ld. L. Schemann: Die Rasse in den Geisteswissenschaften. 1928.

-82) és az angol származású H. St. Chamberlain (1855-1927) a „germán fajt” dicsőítették.

Századunk 2-3. évtizedében már egyre világosabb egyoldalúság keletkezett: egy *biológiai monizmus*, mely szerint a történetben mindennek alapja a „faj”. Ez a keresztény spiritualizmusnak az ellentéte.⁴¹ A biológiai monizmus egyrészt egyszerű elvi alapú próbálkozás a kutatásban (kutatáshipotézis), másrészt politikai credo, hit, amelynek alapján tömörülni s közösen érvényesülni lehet; de az utóbbi téren is főleg negatív irányú, káros hatások elhárítását célozza.

A 19. században egy másik egyoldalúság is keletkezett, mely szerint minden társadalom fejlődésének *egyedüli* „alapja” a földrajzi tényező (*geo-monizmus*). Ratzel Frigyes iskolája egyre tovább fejlődött. Ez irányból keletkeztek ugyan egyes túlzások, de csak tudós körökön belül hatottak, s egyáltalán nem hatottak – a „fajmithoszhoz” hasonló arányban – a társadalom képzeletére, bár a politikára ez is hatott (államföldrajz, geopolitika) észrevehető módon.

A 19. század harmadik ajándéka (timeo Danaos!) – szintén az anyagi világot tolta előtérbe: egy *gazdasági monizmus*, mely „történelmi materializmus” néven vált ismeretessé (Marx). E szerint „termelési tényezők” az *alappjai* a társadalomnak, s az egész történeti fejlődésnek. Ez a materializmus a szocialista párt credo-jává vált, s a tömegek számára szinte a bölcsek követ jelentette. „Politikai mithosszá” vált, tehát hatékony volt,⁴² hiszen épp a legszegényebb elemeknek a legközvetlenebbül *érezett* céljuk az anyagi felemelkedés volt.

Ma már senkinek nem jut eszébe a gazdaság jelentőségét tagadni sem a jelenre, sem a történeti fejlődésre vonatkozólag, ámde „alapnak” a gazdaságot sem tekinthetjük. A vita továbbfolyik a háborúval kapcsolatban; az egyik fél a nyersanyagokban bíz, a hadigépekben stb., a másik fél az emberek erkölcsi erejében, katonai szaktudásában és kitartásában. Döntőnek a szellemi értelemben vett embert tekinti, aki a nyersanyagokat formálja, a hadigépeket konstruálja és kezeli.

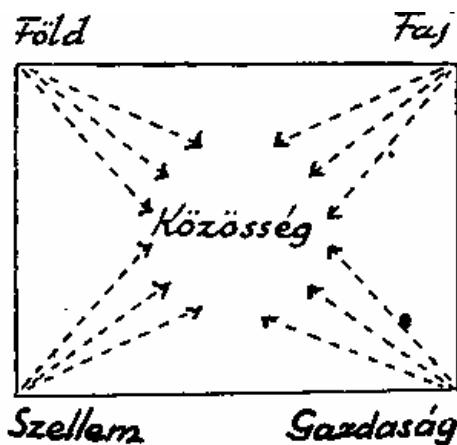
Ma eljutottunk odáig, hogy a 19. század terhes örökségét,

⁴¹ V. ö. Somogyi J. A faj. 1940.

⁴² V. ö. A „politikai mithoszok” lélektani gyökereiről. Társad, tud. 1942. évf.

a háromféle anyagi monizmust törekszünk ellensúlyozni egy, két-évezred óta élő *spiritualizmus* segítségével. Azonban nem megyünk odáig, hogy ezt a spiritualizmust, a szellemi erőtevézők kultuszát egyirányú, monisztikus látássá élesítsük és egyoldalúsítsuk. Nem mondjuk, hogy *minden* a szellemi erőktől függ. Ez a tényező is csak egyike a társadalmat egybefűző erőknek. Mindamellett azt valljuk, hogy ez a szellemi-erkölcsi tényező – a legtöbb esetben – erősen kiemelkedik a többi tényező közül, melyek csak anyagiak és passzívok, míg a szellemi tényező kiválókép aktív. A társas csoportokat *emberek* alkotják és ezek minősége elsősorban szellemi-erkölcsi minőség. *Ilyen* alapon vélünk öntudatos spiritualizmust szükségesnek a szociológiában; nem pedig azért, hogy régi monizmusok egyoldalúságai után újabb egyoldalúságot hozzunk be.

Elvileg a társadalomban *négyféle* primer kiindulás lehetséges a tényezők elmélete alapján; a társadalom négyféle szempontból (*aszpektus*) világítható át:

Valóban, aki a szociológia irodalmát ismeri, észreveheti, hogy négyféle áramlat jelentkezik:

1. földrajzi szemszögű szociológia (*geo-szociológia*);
2. élettani szemszögű: *bioszociológia*;
3. gazdasági szociológia,
4. szellem tudományi jellegű, lélektani szemszögű *pszichoszociológia*.

Könnyen ráeszmélünk az előzmények alapján, hogy ezek a szociológiai irányok csak a *kiindulás* különböző lehetőségein alapulnak, és nem hogy kizárják egymást, hanem épp megkövete-

lik egymás kiegészítését. A végcél: az egész társadalom átvizsgálása *mindennemű* szemszögből, az összes „aszpektusból” kiindulólág. Így szem előtt tartjuk azt is, hogy egyoldalúságoktól tartózkodjunk.

Ennek a sokoldalú látásnak nemcsak elméleti, hanem nagy gyakorlati jelentősége is van. Szinte kínálkozik példa gyanánt a Paris-környéki békék sorsa. „Országokat” akartak rendezni, vagy alkotni, és egyoldalúan csak a „népek” (*ethnikumok*) „önrendelkezésére” voltak tekintettel – elhanyagolva merőben a *földrajzi* szempontokat, így húztak önkényesen olyan határokat, amelyek merő földrajzi abszurdumok. Néha-néha a „gazdasági érdekeket” is tekintetbe vették egy-egy vasútvonal kapcsán, de általában arculcsapták a földrajzi összefüggéseket. Ama békék a *gazdaság* és *ethnikum dualizmusával* másik két tényezőt negligáltak, elhanyagolták a szellemi érdeket is, nem *nézték* a történeti múltat, a hanyományokat. Az egész Földön páratlanul álló földrajzi egységet: a Kárpátok országát öt darabra szabdalták. Nem *nézték*, hogy egy ország népe történeti és szellemkulturális egységű, amely közös földön közös sorson ment át s közös a *sorsérvése* is, közös az érvülete, éthosza. így eshetik meg az, hogy a cseh és a szlovák sorsérvés más, holott a két nyelv rokon; a szerb és horvát sorsérvés más, holott a két nyelv azonos. A történet a közös érvületvilág és éthosz atyja; ezen nem változtathat semminő mesterkelt békekötés. Vér és szegénység jár rossz békék nyomában. Ily békének pedig nem mindig a rossz indulat az alapja, hanem a szociológiai barbár tudatlanság is.

A társadalomtudomány sohasem lehet csak elmélet. Tőle akaratára ellenére is függ a gyakorlat, maga az élet.

9. A TÁRSADALMI TÉNYEZŐK TANÁNAK ALKALMAZÁSA A TÁRSADALOMPOLITIKÁBAN.

A társadalompolitika mai állapotában egyes problémák mozaikjából áll, mely problémák úgy halmozódtak össze, amint azokat az élet felvetette (munkáskérdés, lakáskérdés, betegségérvés, családvédelem stb.). E problémákba rendet hozni be még alig volt eddigelé megkísérvethető, és pedig azért, mert a társadalompolitika – melynek ma a köre is alig tekinthető át – oly *alkalmazott* tudomány, mely *két* oldalról kíván megalapozást, és egyik oldal sem fejtett ki még rendszeres formában.

A társadalompolitika nem más, mint *a társadalom összetéte-*

lébe való javító beleavatkozás; tehát normatív (iránymutató) tudományról van szó, a norma (irányító szabály) pedig két mozzanatot tartalmaz: 1. azokat a (társadalmi) *értékeket*, amelyek *felé* irányul a javítás: erre nézve ad felvilágosítást a társadalomfilozófia *értéktári része* (társadalmi axiológia);⁴³ 2. a norma utalást tartalmaz a társadalmi *valóságra*, hiszen a *való* tényállást kívánjuk javítani, továbbfejleszteni, továbbá a valóság köréből vesszük azokat az *eszközöket is*, amelyekkel javításokat eszközölünk. A helyzet tehát ez:

Társadalmi <i>valóság</i> (eszközök)	Társadalmi <i>értékek</i> (célok)
--	---

Társadalmi normák.⁴⁴

A társadalompolitika íme, 1. *irányító elveket* (célokat) sorakoztat fel; 2. feltárja a) a bajok elhárítására való, mozgósítható *erőforrásokat*, eszközöket, miután b) a bajokat magukat megfelelő szociális *helyzetfelvétellel* (diagnózissal) a szociológia kikutatta. Nyilvánvaló az, hogy a társadalomalkotó tényezők vizsgálata az utóbbi *két téren* (2 a és b) nyújthat segítséget.

Ezzel a kiindulással elkerüljük a *társadalmi naturalizmus* útvesztőjét épügy, mint egy *meddő idealizmus* csalfa reménységeit. Az utóbbi nagyon a felhőkben jár, elveszíti talpa alól a reális élet talaját. Magas eszméket tűz ki maga elé, de megvalósítani őket nem tudja, mert támasztópontja a valóság talaján nincs, eszközei nincsenek. Szép és magasztos reménységek táplálják; nemes, jószándékú és mégis meddő. Reális látása a társadalmi világot illetőleg nincs.

A másik elvi hibaforrás a társadalmi politikában a *naturalizmus*. Ez nagyon a földön kúszik, nem tud felfelé tekinteni a jogosult eszmények világába. Eszközöket talál ugyan a valóság talaján, de *ezeket* nem tudja helyes célokra irányítani. Sőt – nem is keresi, hogy mi a társadalmi fejlődés „helyes célja.”

Megelégszik egy célvak evolucionizmussal. Azt mondja; „csak le kell olvasni a (tényleges) fejlődés *irányzatát*.” A meglevő „irányzathoz” pedig, akár jó, akár rossz, alkalmazkodik fatalista módjára. Ez az evolucionista naturalizmus gyakori a tisztán praktikus

⁴³ V. ö. Dékány: A társadalomfilozófia alapfogalmai. 1933. I-II. könyv

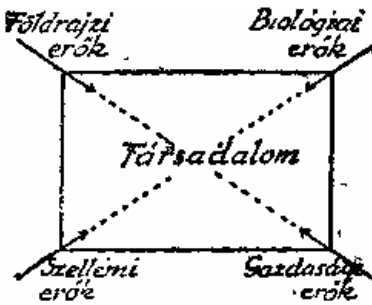
⁴⁴ V. ö. Társadalmi normák természete. Athenaeum. 1923. évf.

beállítottágú társadalmi technikusok táborában. Ők csak a mát és a holnapot látják. Távlabbi célok és eszmények számukra ködfoltot alkotnak, melybe nem tudnak tekintetükkel behatolni.

Egészséges társadalmpolitika csak az, mely látja az érték-eszméket is, de a valóság talaját is. Ezért gondosan ügyel a társadalom tényleges helyzetére: itt látja meg a bajokat, hiányokat, s az eszközöket is azok elhárítására. E téren szükség van rendszeres látásra, e célból a tényezők ismeretére is.

A társadalomkapcsoló tényezők – láttuk – nem mások, mint azok a valóságelemek, amelyek a társas csoportokat összehozzák, a társulást állandóan elősegítik, tehát a társadalmi összefüggést fokozni is képesek. Fennebb négy ilyen tényezőre akadtunk vizsgálataink során. Mi ezek alkalmazása?

Vegyünk egy példát, mely a négyféle tényező egyidejű működését (szimultaneitását) szemléltetheti, a „nemzeti” élet együtességben. A nemzet alkalmas példa erre, hiszen ez eléggé nagyméretű egység, és történetét jól átvilágították.

A nemzet mindenekelőtt oly tagokból áll, akik többé-kevésbbé szorosan együvé vannak települve, legalább is merőben szétszórva nincsenek. Akad néha oly nép, amely – ha 20 milliós is – szét van szórva több világrészbe, de ez akkor nem alkot szorosan vett nemzetet, hanem számos gazdanépbe bele van kapcsolódva. Átlag egy nemzet egy tömben él, legfeljebb külföldön csekély

hányada él szétszórta, azaz *exklavokban*, minő pl. az olasz, melynek egyes exklavjai – külföldi „kisebbségei” – Afrikában, Kiszasiában, Dél- és É. Amerikában találhatók fel. A nemzet lényege azonban mindig az *anyatörzs*, mely az anyaországban él együtt. A nemzet tehát zömét illetőleg egy települési tömb, települési egység. Mennél tömörebb a település, annál összevonzódóbb a nemzet is ezerféle szomszédsági kötelék és aktuális cél folytán.

Már most a nemzetet érintő szociálpolitika első kérdéscsoportja lesz a *település javítás*. Ide tartozik az exklavok (pl. a moldvai csángók) hazatelepítése, a határszéli szórványok megsegítése, a város- és falu-település kellő arányainak biztosítása (merőben figyelmen kívül maradt ez, miután az egész 19. század a város-

imádást vélte szociálpolitikának), Ide számít a földbirtok helyes megosztásának állandó javítása; a népesség szorosabb kapcsolata a földdel (kisbirtokok!); ideszámít a kutatás is, mely a transzformálható földrajzi erőket (pl. vízturbinák helyeit) kikutatja; a közlekedési útvonalak kellő kiépítése és javítása; a föld felső talajrétegének (pl. a szikeseknek) a javítása stb. Általában mindaz, ami a „*kultúrta*laj” kiépítését illeti, a nemzetpolitikának földrajzpolitikai (I) részét fogja kitenni. Észrevehető, hogy a társadalompolitikának ez a része (*térrendezés*) mennyire elmaradt a többihez képest. Kiépítése a jelen idők feladata.

2. A nemzet továbbá bizonyos mértékig hasonló (nem azonos!) *biológiai* alapelemekből is áll, az olasz pl. latinokból, longobárdokból, szaracénekből stb., akik azonban századok során össze tudtak olvadni. Az összeolvadni-*tudás* épp a hasonlóságnak a bizonyítéka. Viszont oly eltérő biológiai típusok, minők a USA-ban a néger és a fehér, nem tudnak egybeolvadni, a házasodás is szerfölött ritka és rendellenességnek tekintik, így ez a két faj *nem* alkot egy nemzetet, bárha sorsközösségben vannak is. Ami a faji „azonosságának a nemzetre nézve alapvető voltát illeti, erre nézve a vélemények eltérnek. Mi csak biológiai *hasonlóságról* szoltunk: ez kétségtelenül szükséges egy nemzetben. Minél hasonlóbb a faj, annál erősebb az összevonódás. Merőben eltérő faji típusok nem alkotnak egy nemzetet, legfeljebb csak egy közös államban élnek egymás *mellett*; esetleg keverődöttek, de nem vegyülten. A diszharmonikusan kevert utódainak száma kevés, a diszharmonikusan kevert nemzet kihalóban van.

A társadalompolitikának második része – eltekintve a homogeneitásra törekvéstől – a népesség *biológiai erejének* növelése is, a közegészségügyi gondozás stb. Ez általában a nemzetet illető *biológiai politika*, mely az utolsó évtizedekben jutott az állam figyelmi körébe. Jellemző a múlt századra az, hogy a biológiai néperőt nem nézték akut problémának; azt hitték, hogy a nép ereje kimeríthetetlen tartály. Ez a réservoir-elmélet megbukott már az első világháborúban. Hasonlóképp jellemző az elmúlt korra, hogy a statisztikusok kimutatta szaporodási százalékot figyelembe vették, a népesség *számának* jelentőségét ismerték, s mégsem törődtek kellőképp az óriásivá dagadó, évtizedes *kivándorlással*. Oka abban is keresendő, hogy a biológiai-politikai gondolkodás fejletlen volt, sőt azt merőben elnyomta a gazdaságpolitikai gondolkodás.

3. A nemzet – már a közös t. i. egység települése folytán is

– közös *gazdasági* készletekre támaszkodik, s az állandóan fogyó* készletek újra megszerzésére irányuló, közös (munkamegosztásos) erő kifejtést végez, közösen munkálkodik, azaz összefüggő, ha nem is önellátó (autark) a gazdálkodása. A település vonzó pontjai nemcsak a tájában adott földrajzi értékek, hanem a kimeríthető, vagy igénybevehető gazdasági készlet-javak is, minők a (kimeríthető) bányák, az árukészletek, nyersanyagok stb. Minél több és gazdagabb az ily készlet, „annál erősebb összevonó hatással bír az a nemzet tagjaira, és a szétszóródástól megóvjva a nemzetet.

A *nemzeti erőket ápoló gazdaságpolitika* erősen kifejtett a múlt században, hiszen már a merkantilizmus óta vannak hagyományai. A 19. század második fele, melyet nem ritkán neveznek a „nemzetállamok korának”, a List Frigyesztől örökölt problematikát nem fejtette ki kellő arányban, éspedig azért, mert a század vége felé már kiérlelődött a világgazdasági forradalom gyümölcse: mindjárt „világgazdaságról” kezdtek gondolkodni. Hogy külön a nemzetélet egysége minő gazdasági követelményekkel jár, arra csak részben adtak feleletet, így e téren is új és új problémák állnak ma egy egészséges nemzetpolitika előtt.

Végül 4. a nemzet egységének, összevonódásának legfőbb biztosítója a *szellemi egység*, a közös lelki struktúra, a közös hagyományok, érzelmek és értékelések, a közös célok, eszmék; sőt a labilisán változó érdekek is csak bizonyos határokig térnek el egy nemzeten belül. Megvan a sorsközösség *érzése*, azaz a történeti tapasztalatok által való összefűzőtség. Száz- és százféle egyéni típus válik el egy nemzeten belül, s ha csak belül *nézzük* az egyéneket, mind más; mégis ha kívülről, s hosszabb távollét közepéről tekintünk „haza”, *érezzük* az otthoniak nagyarányú azonoságát, illetve típusbeli és magatartásbeli hasonlóságát. Mennél közelebb a szellem, annál tömörebb egység a *nemzet*

A *nemzet* szellemi egységének ápolása nem került az első vonalba; ez a társadalompolitikai ág, melyet *kulturális és erkölcsi politikának* mondhatunk, különösebben nem fejlődött ki az elmúlt évszázadban és pedig *azért, mert* ismerjük ugyan a magas érték-eszméket, de kevésbé látjuk tisztán azokat az eszközöket, tömegnevelő eljárásokat, amelyekkel a *nemzet* széles köreit meg lehet nyerni a magas érték-eszmék követésére. Nem elemeztük kellő mélységgel és élességgel az erkölcsi élet *tényeit* sem. Hogy itt a nemzet szolgálatában álló szociálpolitika eredményesebb lehessen, ahhoz kellene tüzetesen ismerni a széles tömegek erkölcsi világát;

ehhez az *erkölcszociológia* művelése volna szükséges.

Csak egy példában szóltunk. Más alakulatnak más lehet a társadalompolitikai körvonala.

Íme, hiányokra és feladatokra mutattunk rá. A társadalompolitika négy ágára eszméltünk: 1. a földrajzi társadalompolitikára, 2. a népbiológiai politikára, 3. a gazdaságpolitikára és 4. a kulturális és erkölcsi politikára.

Nem mondjuk ezzel, hogy ebben benne van az egész társadalompolitika, csupán azt emeltük ki, hogy a „társadalmi tényezők” tana fontos rendszerező szempontokat adhat, mindenekelőtt figyelemztet oly hiányokra, amelyeket a pusztá gyakorlat talaján nem szoktak, s talán nem is lehet észrevenni.

Az elméletre tehát a gyakorlat rászorul. Mily mértékben? Ez attól függ, hogy milyen jól megalapozott maga az elmélet. Az elméletnek nem célja, hogy a fennálló gyakorlatot pusztán kiszolgálja. De azt hisszük, az elmélet nem lehet merőben közömbös a gyakorlattal, a társadalompolitikával szemben. Vannak meddő, és vannak termékeny elméletek. Ez utóbbi gyakoribb lesz, ha a társadalmi életet annak *gyakorlati nehézségeiben is*, a praxisban is megfigyeli.

Ezzel zárjuk be az elméleti alapvetés első fejezeteit.

II. RÉSZ.

A) KÖZÖSSÉGEK TERMÉSZETE.

1. BEVEZETÉS. AZ EGYÉN SZŰKEBB KÖRNYEZETEI.

Első kérdésünk az, hogy minő környezeteket lát maga körül a mai társadalomban felnövekedő egyén? Már maga az, hogy többször környezetekről beszélünk, eltávolít bennünket a biológiai fogalmazástól. Ez behatolt a szociológiába is, hiszen egységes, *homogén környezetbe képzelte* bele az egyént. Ma is léptenyomon előfordul ez a közönséges fejtegetésekben: minő az egyén és környezetének a viszonya. Nagyobb fáradság nélkül elemezhetjük a környezetet. Ha a *társadalmi alakulattan* (morfológia) szempontjait érvényesítjük, látjuk, hogy *heterogén*, sokféle környezetről van szó: az egyénnek környezetei vannak. Az, hogy itt az egyénből, individualisztikusan indulunk ki, szakavatott elemző kezében nem okoz zavart.

Láttuk, hogy benne élünk a társadalomban, benne élni kényeszerűl a felnövő gyermek is; ez is kénytelen foglalkozni környezeteivel, szükségkép szemléli azokat, természetesen adódik környezetének szubjektív észrevétele (*szubjektív környezetképek*). Először azokat a társas elemeket ismeri meg a gyermek, melyeket bölcsője körül talál: a családját látja maga körül. Ez olykor megbővül a *rokonsága* egyik-másik tagjával, majd az ismerősökkel, azaz *ismeretségi köre* tagjaival. Ez a három elem homogén környezet, meglehetősen hasonló elemekből áll; nincs bennük merőben idegen. A gyermek maga látja a jövő-menő embereket, tehát személyesen alakítja ki ennek a környezetnek a képét. Ez a gyermek első „világa”, amelyen túl a „nagyvilág” kezdődik. Nevezzük ezt *családiás alapkörnyezetnek*. Jellemző sajátása ennek az, hogy 1. szűkkörű, nem nagy, nem *extenzív*, 2. szorosan összetart, azaz

intenzív egység; többé-kevésbé gyakori az érintkezés. A beszélgetés nyílt; 3. csupa ismerősből áll, tehát ez a kör nem-anonim hanem ellenkezőleg ismeretségi (eponim¹) környezet. 4. Már említettük, ritka benne az idegen. Tehát egy jellegű ez a környezet. Nem szükséges kiemelnünk, hogy ez a családi alapkörnyezet a maga egyöntetűségében 5. *áttekinthető*, aránylag egyszerű, átlátszó és ez igen fontos a gyermek számára, mert a gyermek el tud igazodni, „kiismeri” az embereket; a gyermek nincs zavarban velük szemben. Bátran kezdi a felnőtteket utánozni, követi a példájukat: a példa nagy tanítómester. Ennek a kiskörnyezetnek értékelését, „gondolkozását” a gyermek átérzi, magába szívja annak szellemét, levegőjét s ez által magába szívja erkölcsi tanításait is. 6. Ez a kiskörnyezet erős *ellenőrzést* gyakorol: kiki figyeli egymást, figyelmeztetik a kicsinyeket, „megszólják” egymást (falun is ez a nagyhatalom, mint minden kis környezetben). Családban nincs titok, ismeretségi körben is alig lehet, rövidesen „úgyis minden kiderül”. 7. Ez a családi alapkörnyezet *meleg*, érzelmekben gazdag, intim és szolidáris stb. A további elemzésnek még tág tere nyílik.

Elgondolható, mit jelent, ha mindez – mint szellemi-erkölcsi bölcső – kimarad a gyermek életéből! Nagy városokban, avagy külvárosokban a gyermek hamar az utcára kerül, otthontalan lesz, sőt vásottá” válik. Ezen az élet fegyelmező hatalma később vajmi keveset segíthet. A nevelő kiskörnyezetek nagyvárosokban egyre tökéletlenebb módon működnek. A család már szétesőben van (ld. alább II. 8. fej.), rokon, ismerős távol van, nem a szomszédból járogat át „egy-két percre”. A környezet egyre heterogénebb, s áttekinthetlenebb lesz (újság, képeslap, rádió is hat), s a gyermek a sokféle hatást egyre nehezebben képes „feldolgozni”. Zavara tehát nő. Így a gyermek tulajdonképp nem is ismeri meg a környezetét! Értékelésének zavarai is nőnek, mert nem érez maga körül egységes athmoszférát. Túlságos hamar érvényesülnek távoli körök hatásai – a közeli életkör rovására. A családi élet „eseményeket” hoz a gyermek számára, nagy élményeket s ez is egyre szürkébb lesz. Nagy írókból látjuk, hogy a gyermek lelke minő finom és érzékeny valami. Nagy írók művei mutatják, hogy gyermekkori élmények döntők a későbbi időkre.

¹ A szó először Müller-Freienfelsnél: jelenti a *nagyon ismert* közösségi vezetőt.

² V. ö. Drews: Großstadtpädagogik. 1909.

Mikor jární-kelni kezd a gyermek, csakhamar barangolni kezd, s bejárja a *szülőföldjét*, – ha van. Igazi szülőföld is csak az lehet, ami „jelen léssel” bír a gyermek előtt, látja, tapasztalja, érzi az élet ízét. *Néz* is csak kiskörnyezet lehet, a nagykörnyezet hieroglifikából áll, s a gyermek előtt voltaképp idegen marad. A kiskörnyezet, pl. falu aránylag homogén körnek számít, t. i. körülbelül egyforma embertípusok találhatók benne. Hasonló az emberek beszéde (anyanyelve és kiejtése), öltözete, viselkedése stb.

Még egy környezetfaj játszik korán nagy szerepet: az *egyház-köztség*. Nem a messzeterjedő egyházi szervezetről van tehát szó, hanem egy látható részéről. Kicsiny korában templomba viszik a gyermeket, már otthon is hall Istenről, imát mond, elemi vallásos fogalmak felő áhítatot keltenek benne: a nagy Kozmosz *érzelme* ébredzik lelkében. Az egyház csodálatos művészettel tud a kisgyermek lelkében egész új világot teremteni; bárminő messze terjed a szervezete, bámulatos közel tud lenni a gyermekhez, a családhoz. Betölti ennek *éleiét* fantáziával, érzelemmel (legendák) s felemeli lelkét egy magasztos világba. Az egyház az anya lelki testvére. Együtt gondozzák a gyermek lelkét, így esik meg, hogy az *egyházköztség* a kismilieuk sorában szerepel.

Van már négy környezetfajunk, *ezeket* személyesen ismén a gyermek:

1. család	
2. rokonság	személyes
3. szülőföld	alapkörnyezet.
4. egyházköztség	

Bármennyire eltérők e környezetelemek, a felnövekedővel való viszonyban egynek: *személyes alapkörnyezetnek* számít. Ez a gyermek és ifjú szellemi bölcsője, ez vési rá szellemét a felnövekedőkre. Ezeket a környezetfajokat az amerikai szociológusok,³ „*primary groups*” címen foglalják egybe.

A nevelésszociológia⁴ szempontjából a *személyes* alapkörnyezet láthatóan rendkívüli fontosságú. Ma még kellően *elemezve* nincs, bár egy „környezettan” kiépítése már megindult.⁵ Szükséges, hogy épp az elgyökértelenedés és mammut-városok mai korában lássuk,

² Bogardus nyomán. Introduction to sociology. 1913.

³ V. ö. A. Fischer két cikkét a Handwörterbuch d. Soziologie-ban. *Nevelésszociológia* c. cikkünket a Pedag. Lexikonban.

⁴ Szerk. Busemann: Handbuch der pädagogischen Milieu-Kunde.

mi megy ma veszendőbe, minő nevelési lehetőségek szűnnek meg hol többé, hol kevésbé; hol keletkeznek nevelési veszélyek; mily nagyok azok stb. Néhány kérdésre utalunk.

A személyes alapkörnyezet elvértelenedésével, hatásának gyengülésével elveszelődik a gyermek és ifjú *otthonérzésének* szubjektív ereje. Ismerős környezetben vagyunk otthon. Ha hamar heterogén és áttekinthetetlen környezetbe kerül az egyén, érdeklődése *nem* fokozódik, hanem alábbhagy, a gyermek „blazírt”, közönyös lesz (az idegen szó jelzi, hogy eredetileg nem hazai az ily környezethatás sem, miután a nagykörnyezetek nálunk később léptek akcióba, nagyvárosunk sokáig nem volt). A nagyvárosi „közönyös” magatartás jele a társadalomszerkezet! változásoknak: az áttekinthetetlen és zavaros város az első *anonim* környezet, hol az otthonérzés gyengül, mivel az idegenszerűség lépten-nyomon kiütöközik. Utcán ezer és ezer az idegen „arc”, A hazuról nem ismert típusok a felnövekedőkben idegenkedést váltanak ki. Jellemző, már a családias környezetben minő „vad” a gyermek a merőben idegen típussal szemben: számára az idegen lappangó, potenciális ellenség.

A személyes alapkörnyezet a gyermeknek nemcsak lelki otthona, hanem *kiindulási alap* is: ez alapon tájékozódik majd a nagyvilágban. *Társadalomszemlélete* is otthon ered meg saját „szubjektív környezetképe” alapján. Amit otthon megértett a felnőttek magatartásából, kiviszi az életbe, hogy hozzámérjen valamit (családi ítélő standard). A nagykörnyezetekben ilyen otthoni „mérték” nem alakul ki: az ifjú zavarosan mérlegel, a nagyvilág hatása (divat, pajtások-barátnők szava) lesz döntő.

Nagykörnyezetben kiszámíthatatlanabbak a *milieu-veszélyek*; ártalmas befolyások (utca, mozi, mulatóhely, bár, de egyszerű halomások is) érhetik a gyermeket, ifjút, ezek „érzületrontók” lehetnek. Már a városi vagy nagyvárosi viszonyok⁶ köréből eredő hírek is érületi zavarokat hozhatnak. Nagy milieu-veszélyt jelent az egykés család; a gyermek önző lesz, ő a világ közepe.

A nagyváros nem *hossa*, össze a hasonlókorú gyermekeket, csupa felnőtt között a gyermek „koraérett” lesz. Fejlődése gyorsabb lesz, de hamar lelassul. Érzelmekben, fantáziában is szegény lesz a gyermek, ha szülői felügyelet nélkül nő fel; már a rokon-

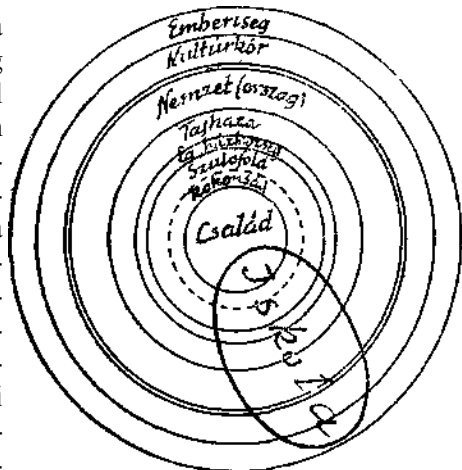
⁶ Jellemző részletek gyakran bukkannak fel a mai irodalomban; szociológusok még nem tanulmányozták a ponyva hatását az ifjakra.

talanság is káros. A felnőttek, elfeledvén gyermekségüket, rátukmálják a gyerekekre a nem neki való játékot, olvasmányt stb. Hamar ott van a „nagyvilág”. A „világ” vagy oly fogalom, melybe a család is beletartozik, vagy csak az, ami a családon (esetleg a szülőföldön) *túl* esik; ha az utóbbi lép előtérbe, a gyermek egyre kevesebbet hallgat a családjára, egyre többet a „világ” véleményére. Itt pedig *ellenőrizetlen nevelő hatalmak* lépnek fel: először a *pajtások köre*, ahol fél-fél nap el van a gyermek. Ott „nevelődik”; majd következik az *utca*, végül a „*társaság*”, melybe el-eljár az ifjú. Egy durva családi környezet fojtogató.⁷

Az iskola 6 éves kortól válik jobbára állandó hatalommá. Megjelölhetjük bizonyos mértékben pontosabban az *iskola* helyzetét. Az iskola *nem önálló* környezete az embernek, hanem különleges célra, de a közösségek szolgálatára való *kiegészítő* szervezet. Kiegészíti legelőször a család és a nemzet életkörét. A helyzet a mellékelt ábrán látható.

Valamennyi kört *keresztezi* az iskola a maga hatásával, (és némileg még a nemzetén is túl megy). Az iskola nem elégszik meg az „ismeret-ségi” környezetek életigényeivel, hanem a maga részéről bevezeti a növendéket a táj-ország-nemzet „távoli” környezeteibe is, s némi bepillantást ad a nemzetén túli élet problémáiba. Az iskola tehát már csak részlegesen esik bele a *személyes* alapkörnyezetbe, sőt ebből az épp kiemeli a tanulót.

A személyes alapkörnyezetébe forrott ember sajátos *tulajdonosi viszonyt* érez környezetével, Minél közelebb áll hozzá, annál inkább az övé (az *ő* otthona, az *ő* szülőföldje, rokonsága stb.). Ez pedig azért is fontos, mert ama viszonyból, és a környezete melegségéből kifolyólag *szereti* is a maga környezetét. Ez a termé-

⁷ V. ö. M. Gorkij: Gyermekéveim. M. ford. 1920.

szetes; a nevelés hamar igyekszik kitágítani a „látókört”, de lába alól veszítheti a földet, s ebből természetellenes sorrend származhatik. A szülőföldje nyelvét beszélő gyermek szereti anyanyelvét, ez természetes. Ha 3-4 éves korában egy idegen nyelvet is rákényszerítenek (gouvernant-módszer), úgy egyik nyelvet sem fogja szeretni s ez szellemi kárt jelent. Ha külföldön sokat utaztatják a 10-12 éves gyermeket, úgy nem fogja szeretni saját népét stb. Sprangernek igaza van, midőn ama tulajdonosi érzést fontosnak mondja: „Nem lehet kizárni a nép életéből ama melegebben hangsúlyozott *enyém* szót, anélkül, hogy azt ne lelketlenülénők el. Az *én* házam, az *én* udvarom, az *én* feleségem, az *én* barátom, az *én* műhelyem egész mást jelentenek, mint házak, udvarok, nők, barátok, műhelyek. Már csak azért sem, mert *a szeretet ereje nem vékonyodhatik el tetszés szerint tág térszín fölött.* Az őseredeti szeretet hozzátartozóim iránti szeretet”.

Vége is a *személyes* alapkörnyezet döntő fontosságú marad, bárha a modern technika az egész vonalon arra csábít, hogy a távolságokat keressük,

2. A TÁVOLABBI KÖRNYEZETEK ÁTTEKINTÉSE.

A távol-környezeteknek uralkodó vonása az, hogy személyes érintkezésben nem vagyunk és nem lehetünk velük. Nem pusztán közlekedési nehézségeken múlik ez: az utazgatás ugyanis nem elég ama környezetek megismerésére. A fő nehézség az, hogy nem élhetjük bele magunkat elég intenzíven. Ezeknek a környezeti a jakanak itt csupán áttekintéséről van szó az előzők kapcsán; később (főképp a közösségek fajait vizsgálva) úgyis bővebben lesz szó róluk. Hangsúlyozzuk, hogy eleve egyoldalú, individualista alapon indulunk ki, s most is ez alapon haladunk tovább.

Az egyén élete nem folyhatik le ma már személyes életkörünyezetekben.^{8a} A világgözlekedési forradalom már a legkisebb, legeldugottabb helyre is beviszi a távolkörnyezetek képét és hatását; kiszámíthatatlan e tekintetben az újság, a rádió és a mozgóképház hatása.

Nincs még elemezve, minő lelki hatással jár az, hogy a felnövő ember fokozatosan *anonim* környezetekkel lép kapcsolatba, s

^{8a} Szabad és kötött környezetformák. Társad tud. 1930, 280-89.

a hatásuk is egyre inkább „személytelen” lesz. Ezt az anonim hatást sokáig az *újság* képviselte, mint az első anonim nagyhatalom. Immár ez irányba hat az egyre jobban eltömegesedő *iskola* is. Rengeteg sokféléről szerzünk értesülést, sablonos, nem épp csak „nekünk szóló” (személyes) hatásformákban. Ismeretlenek szólnak hozzánk, kikkel valamiképp mégis „viszonyban” vagyunk. Nagy szerep jut a nyomtatott könyvnek, az irodalomnak is. Iskolázás nélkül a *szubjektív* környezetképek kitágítása nem képzelhető el: megismerünk új és új környezetfajokat, mert hiszen tanítanak bennünket.⁸ A környezetfajokat, úgy látszik, legtisztábban azon a ponton lehet elválasztani, hogy *ismeretségi* alapúak-e, avagy pedig *anonimok*.

1. <i>Ismeretségi</i> környezetek: a) Család b) Rokonság- és ismeretségi kör c) Szülőföld d) Egyházközség e) Iskola (átmenet) f) Emberiség.	2. <i>Anonim</i> környezetek: a) Vidék, tájközösség („táj-haza”) b) Ország c) Nép, nemzet d) Kultúrkör e) Vallásos életközösség

Más egyiknek, és más másiknak a hatása. Az egyikben személyes hatás lehetséges, sőt spontán adódik, a hatás találkozáskor mintegy ránk ütődik, úgyhogy előle kitérni alig lehet. A másíknál *keresni* kell a hatást, azt számunkra – intézmények – rendszeren szándékosan *közvetítik*. A személyes közeli környezetet látjuk, a távolkörnyezetről csak hallunk, olvasunk, el kell azt képzelni. Más az, ha szülőfalum embereivel beszélgetek, s más, ha hallom, olvasom, milyenek a spanyolok, az amerikaiak. Nyilván az utóbbiak képe könnyen eltorzulhat. A gyermek lelkébe félelem lopózhatik; Wells leírja, hogy Leningrádban járva egy kisgyermek – ki róla mint „burzsujról” hallott – eltorzult arccal, reszketve nézett rá, holott anyja vezette eléje. Az „idegen” képe rendszeren torz az irodalomban is, torz, és komikusán egyoldalú. Természetes, hogy a távolkörnyezetek is gyakran torzult formában jelentkeznek.

Már maga torz elképzelés azt vélni, hogy a távolkörnyezetek „absztrakt kollektívumok”, melyek mint *elvont* fogalmak, ideák ködlenek felénk. Azok is húsból-vérből-lélekből valók, akár csak

⁸ V. ö. Közösségi és állampolgári nevelés. M. Paed. 1939. évf.

a közeli embercsoportok, csupán kellő elképzelésükhöz és egységben-látásukhoz (holothézis) szükséges nagyobb előgyakorlat. Hatásuk közvetlen, ha távoliak is azok (v. ö. állam, egyház).

A távol környezetekkel járó *milieu-veszélyek* más arányúak és egyesek részéről való tüzetesebb áttekintésük immár lehetetlen, egységben való látásuk viszont még lehetséges.

A távolkörnyezetekkel járó *milieu-veszélyek* más arányúak s más jellegűek, mint a közeli, kiskörnyezetekéi. Könnyebben lehet azokkal szemben *elzárkózni*, s egyéni, avagy, (ami alighanem hasonló), „világpolgári” álláspontra helyezkedni velők szemben. Közönyösség irántuk, felelőtlenség velők szemben könnyebben keletkezhetik az egyének lelkében: közelebb esik az *apolitizmus* veszélye. A *gyökértelenség* egyenesen fenyegető.

A távolkörnyezetek már *heterogének*, s igen sokszor zavarosak is. Nem ad ki szemléletük annyi emberismeretet, sőt oly élénk társadalomszemléletet sem, mint aminőt nyújt a személyes, kisebb körű alapkörnyezet egyike-másika. Csak az elit foglalkozik velők mélyebben.

Mennél szélesebb távolkörnyezetbe jutunk, úgy látszik, átlagosan annál kevesebb az irántuk való felelősség, és *csekélyebb a szolidaritás*. A szabad verseny korában akkor élesedett ki a verseny letöréssé, és kizsákmányolássá, amidőn a szűk, kis, partikuláris egységek után a nagykörnyezetekbe („országok”) jutottunk, így az összetartás kevés, mert a társas alakulat extenzív, széleskörű.

A széleskörű egységek, azaz távolkörnyezetek *fegyelmező ereje*, azaz társas ellenőrzése (social control) megfelelőkép csökken. A régi, homogén kiskörnyezetek rászorították az embereket arra, hogy kövessék az élet hagyományos szokásait, a népi szokásokat, a helyi törvényeket. Az új, széles környezetben az élet zajlik, mint jég a folyón, kiki „szabadon” tör utat, azaz egyre korlátlanabban gázol az erő. Egyre jobban hiányoznak a szilárd életelvek – nem az „elismertetés” terén, a közvélemény „hivatalos” síkján, hanem – a gyakorlatban. Ingadozóbb a közélet gyakorlata, labilisabbak a kormányok (demokrácia), simulékonyabbak a programok, melyeknek iránymérceje már csak az aktuális szempontokhoz kötött közvélemény stb.

Mindezek az okok azt is megmagyarázzák, mért próbál a nevelés visszamenni (ha tud) a „szülőföld”-pedagógia, de legalább is a nemzetpedagógia felé: azért, mert már csak a kisebb és homogé-

nebb környezetfajoktól remélünk – az elgyökértelenedés, a laza életstílus ellenében – szilárdabb erkölcsi hatást.

Láttuk a „szubjektív környezetképeket”, s az egyének helyzetét. Látni fogjuk ezek *objektív* képét is, mely egyben-másban más lesz, mint amit a közönséges társadalomszemlélet adott számunkra. Láttuk sorrendjüket növekedésük szerint, úgy ahogy a felnövő ember sorra beléjük nő. Most *nézzük* az életet helyesebben, azaz nem az egyénből kiindulólággal.

Nem fogunk – ezután – beszélni „környezetekről”, mert ez egyéni, oly fogalom, oly „kör”, amelynek középpontjába beleképzeljük az egyént. Nézzük meg individualista előítélet nélkül közvetlenül *magukat a csoportokat*, a társas alakulatokat.

3. ALAPFOGALMAK KÖZÖSSÉG ÉS ORGANIZÁCIÓ. (A közösség elmélete).

I.

Előző kérdésünk így szólt: „mit lát” az egyén maga körül? Észrevehettük, voltaképp a spontán keletkező társadalomszemléletünk adatait rendeztük, csoportosítottuk. Nem elégedtünk meg egy szociális impresszionizmussal, mert rendezés közepett, osztályozás révén, lényegbeli – nem-látható – adatokhoz is hozzájutottunk. Tudjuk már, a társadalomszemlélet nagy előnye, hogy a helyszínen keletkezik, mintegy tetten éri a társadalmat. Azonban sajnos, nem lehetünk mindig a társas tények helyszínén: a *benne-élés* tapasztalati módszere csak optimális eset; sok esetben a szociológusnak el kell távolodnia a maga életkörülményeitől s nagy alkalmazkodó diszpozícióval, lelki érzékenységgel az idegen környezetekbe való *beletalálás* merészebb lépéseire kell vállalkoznia. Két esetben: 1. ha *térben* eltávolodik, pl. egy amerikai, vagy egy japán társadalmi intézményt tanulmányoz; 2. ha *időben* távolodik el a történet régmúltjába, pl. a primitív törzsek *életével* foglalkozik, az őskori jogot tanulmányozza stb.

De van egy harmadik nehéz eset is: akkor lép ez előtérbe, mikor az illető társas alakulat nemcsak térben áttekinthetetlen, hanem lényegét nézve is bonyolult, esetleg a tárgy határai sem állapíthatók meg, mert körvonalai mindenkor szétfolyóak; ilyen

egy nemzet, melynek egysége mögött évszázados történeti múlt áll. Ekkor:

1. széles *történelmi* horizonttal kell kutató utunkra indulni, hogy történelmi összehasonlításokat is végezzünk.” Ehhez eljutott már a történetírás is¹⁰ és a történelmi jellegű szociológia is, élén a kitűnő Weber Miksával (1864-1920), ki működése javát a gazdasági társadalom elemzésének szentelte.¹¹ Még történelmi művében¹² is sok az összehasonlító anyag, így nagy és széles történelmi távlathoz jutunk. Ez azonban nem elég.

2. Kell a széteső anyagban valaminő, tárgyi központ felé rendező, *lényeglátó* (usiológiai) *szkémát* belevinni. Ez mondható *történet-fenomenológiai*¹³ módszernek. Az előző inkább egy mikro-szociológiából indul ki; a második vezet valóban makroszociológiai látásra. Vegyük pl. Tönnies híres művét;¹⁴ észrevevesszük, hogy történeti távlata is van, mégis *lényegnyomozás* a jellege: az ő műve alapján kezdtük látni, mi a „lényege” a közösségnek. A fenomenológusok táborából jó példát mutatott a „Wesenschau”-ra Dietrich von Hildebrand a szociológiának is.¹⁵ Nála viszont a történelmi távlat szerepel gyengén, úgyhogy finomságban nem, de történeti mélységben Tönnies felülmúlja. Ez a példa mutatja, hogy valaminő *egyensúly* kívánatos *történelmi* látás és *lényeglátás* között, amit sajnos, kevés szociológusnál tapasztalunk; valamerre félrebillen a mérleg. Hogy a lényeg kutatásában minő küzdelmeket kell folytatni, azt a *nemzet* mivoltának kérdése fogja mutatni. Csak így lehet valódi morfológiához¹⁶ eljutni.

A társadalmi alakulatok tanának egyik, mindmáig hiányzó főrésze a *közösségek elmélete*.¹⁷ Lassan fejlődhetett ki maga a prob-

⁹ Ilyen a „nagyterű” birodalmakra Hatschek: Das römische und britische Weltreich. 1920.

¹⁰ V. ö. Hajnal István: Történelem és szociológia, I-II. Századok. 1939. A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. I-II. Századok. 1942.

¹¹ Wirtschaft und Gesellschaft. 1921.

¹² Wirtschaftsgeschichte. 1923.

¹³ A kifejezés egy filozófiai iskolára utal, egyébként a kifejezés javítható volna.

¹⁴ Gemeinschaft u. Gesellschaft. 1887

¹⁵ Metaphysik der Gemeinschaft. Augsburg. 1930,

¹⁶ Ezt kívánja könyvünk bemutatni.

¹⁷ V. ö. ennek első alap gondolatát: Egy új, szociológiai irányról. Társad. Tud. 1925. 289-301. A társad, szervezés értéke. U. o. 1930. 35-86, Végül rendszeresen: Mi a közösség? U. o. 1942. 335-62.

lematika, mert a 19. század uralkodó szociológiai irányzatai éppen nem voltak kedvezők arra, hogy kiérleljék már a romantikusok által felvetett gondolatokat a közösségről. Ötféle irányzat jön itt számba.

1. A *szociológiai hisztorizmus* nem a közösség lényegét kutatta, hanem azt minden áron egy „stádiumnak”, fejlődési foknak kívánta feltüntetni. Tönniesnél is a „Gemeinschaft” egy régibb, a „Gesellschaft” (társulat) egy újabb stádium. Ezzel szemben mi a kettőben egy-egy különálló szerkezetet (struktúrát) látunk, és fejlődési fok szempontjától mentesen is vizsgáljuk a lényegét.

2. Igen kedvezőtlen a közösségek felfogására nézve egy lap-pangó *szociológiai pragmatizmus*, mint szellemi beállítottság. Ez azt a hiedelmet táplálja, hogy az ismeretek *értéke* a tett világában (gör. pragma: tett) dől el; a siker igazol, a gyakorlati kipróbálás. Hogy jó-e valamely feltevésünk a társadalmat illetőleg? – kipróbálhatjuk, ha beleavatkozunk a társadalomba, azaz – szervezünk. Ez a beállítottság tehát a szervezés felé tereli a figyelmet, azaz eltereli a közösségektől.

De egyébként is az átlagos társadalomszemlélet célja nem az elméleti eligazodás a társadalmi alakulatok káoszában, hanem csupán gyakorlati célzatú ismeretszerzés. Az ismerés gyakran lezáródik egy pusztán pragmasztikus igény körében nem egy szociológiában, ami – kivált amerikaiaknál – nagyon is érthető,

3. A pragmatizmus a megismerés igazoló alapjára vonatkozik: az a jó ismeret, amelyik „beválik”, a tettek mezején igazolódik. Ezzel azonban, ha nem is összefügg, de vele párhuzamos egy másik kortendencia, melyet szociális (nem szociológiai!) *artificializmus*-nak mondhatunk. Már könyvünk elején foglalkoztunk az új kor elején fellépő szerződéses államelméletekkel, általában a „kontraktualizmussal”, (mely szerint minden szerződéseken, megegyezéseken múlik). Ez egyre inkább erősödik, s oly hiedelemmé nőtt, mely szerint a társadalom minden íze mesterségesen hozható létre. Ez is természetesen a szervezésre és a szervezetekre irányította a figyelmet. A gyakorlati hit hatott az elméletre is. Nem vették észre, hogy a mindent-szervezés végre is olyan volna, mint az az ember, melynek minden tagja műtag, minden szerve műszerv lenne; ami abszurdumra vezet.

4. Hátráltató hatással volt egy *szociológiai pszichologizmus* is. A lélektani magyarázat igen jelentős. Tönnies pl. a közösséget egy „Wesenwille”-vel (lényegből folyó akarással), a társulatot „Will-

kür"-rel (egyéni önkényes akarással) *hossa* párhuzamba, nem ok nélkül. Azonban egy társas *szerkezet* összes elemét kideríteni lényegesen többet jelent, mint lélektani magyarázatba bocsátkozni.

5. Az ú. n. *formális szociológia* csak „viszonyok” alakjait vizsgálja (pl. patriarchális „mellérendeltség”, s ez valóban fontos vonása a közösségeknek), azonban sem azt nem vizsgálja, minő közösségfajok, minő csoportok vannak, sem azt, hogy mi ezeknek a funkciójuk, tevékenységi körük és módjuk. Már pedig „a viszony csak függvénye a funkciónak”.¹⁸

A szociológiában a formalisták finom munkát végeznek (Simmel), a velők haladó „viszony-tan” (L. von Wiese: *Beziehungslehre*) új világot fedez fel és rendszerez, de hibájuk az, hogy egy másodlagos kérdést akarnak mindenáron elsőlegessé tenni.

Ú irányzatra van szükség, – ez éppen az *alakultani* irány, – mely a közösség mivoltát és életének minden nyilvánulását hajlandó lesz figyelemmel kíséreni.

Először is három alapfogalmat tisztázzunk terminológiai szűkségből.

Minden mai szemlélő a társadalomban keverten lát maga előtt

1. természetes *közösséget*, minő a család, *nemzet*;
2. mesterséges *organizációkat*, (szorosabb értelemben vett „szervezeteket”), minő egy szövetkezet, részvénytársaság, egyesület;
3. *közösségkiegészítő* szervezeteket, minő a családi közösséget kiegészítő iskola, avagy a nemzeti közösséget kiegészítő állam.

Ez a három alakulat belső lényegében alapvető különbségeket mutat; elválnak egymástól, mint az olaj és a víz; sőt mint a savak és bázisok, melyek egymást lerontják. Mindamellet ezek az alakultafajok, – melyek tehát nem tekinthetők egyazon alakulat pusztá *variánsainak!* – a *mai* társadalomban összekeverednek, s egymás hatása alá kerülve természetük – ma – nem marad „tisztán”.

Hogy a közösségek természetét plasztikusan láthassuk, vissza kell tekintenünk röviden a történetbe, összehasonlítások kedvéért. Az antik világban az első, alapvető egység a *nagycsalád* (família), melynek nem, mint ma, csak szülők és gyermekek a tagjai, hanem rokonok, sőt rabszolgák is (a magyarban a cseléd szó is a családra utal). Egységét, csodálatos összetartását a leszármazás és a közös

¹⁸ V. ö. Társ. tud. id. cikk. 1925.

ősnek a tisztelete biztosítja.¹⁰ Családfő (páter) nem mindig az atya, ennek hiányában a legidősebb férfitag; ha ez sincs, – rokonná fogáéinak (adoptálnak) egy férfit, aki a család feje lesz. Lényeges az, hogy csak rokonság lehet az összetartó kapocs; ez a kisközösség „vérségi” alapú.

Ugyanilyen a nemzetség (gör. *genos*, lat. *gens*). Feje a nemzetiségfő, aki patriarchális bíróként olykor ítélkezik. A *gens* szigorúan összetartó, leszármazási, egyben érületi egység: innen van, hogy kiki másért is felelősséggel tartozik („vérbosszú”), nemcsak a maga személyéért. A *törzs* már alig-rokon („fiktív rokonság”), de még rokonnak számítják; feje a törzsfő.

Mindezek együtt *települnek* is, továbbá együtt *gazdálkodnak*, katonáskodnak stb. *Voltakép az egész életük közös*; az egyént szorosan magukba foglalják, azaz *intenzív* (szoros) egységet alkotnak. Hogy valaki ezeket „szervezte” legyen, arról szó sincs. Ezek a kisközösségek nem a szervező akaratnak köszönik a létüket, hanem *természetes*, (avagy közös múltjuk lévén, történeti) *egységek*. Aki ennek tagja, az természetből tag: beleszületik.

Ugyanilyenek a későbbi *szomszédságos közösségek* is: ezek sem olyanok, hogy valakinek egy organizációba „be kell lépnie”, hanem a tagjai beleszületnek. Mint a falu, ez is szoros, intenzív egység, érületi egység. Ugyanilyen egy nagyobb *vidék*, „tájhaza” (polisz), aminő a középkori vidéki, partikuláris kisállam (*territórium*) is: szoros kötelékben él együtt mindenki.

Mindezek *intenzív kisközösségek*, amelyek kétféle elven alapulnak:

1. *rokoni csoportok.*

- a) nagycsalád,
- b) nemzetség,
- c) törzs.

2. *helyi kisközösségek;*

- a) szomszédság, falu,
- b) tájhaza (vidék) (territórium).

A történeti összehasonlítás arra az észrevételre vezet, hogy a mai társadalomban ezekből megmaradtak a legkisebbek, nyilván azért, mert ezek intenzívek és nélkülözhetetlenek (t. i. a család és a falu), továbbá mert nem álltak útjában a nagyobb, politikai hatalmasságoknak, mint (nálunk Géza és Sz. István alatt) a törzsek, az új korban a partikuláris „országok” (territóriumok), amelyekkel a dinasztikus nagyállamok birkóztak meg.

¹⁰ V. ö. Füstéi de Coulange híres könyvét: Az ókori község. M. ford. Akadémia.

Ama régi kisközösségek még nem élezték ki a hideg uralmi viszonyokat, épp ellenkezőleg szoros, de nem bilincsszerűen szorító, hanem *meleg* kötelékek fűzték össze az embereket, kik szinte testvéri viszonyban voltak egymással, és a többnyire szerényen parancsoló vezetőikkel: ez a *patriarchalizmus* egyszerű világa. Az emberek bár eléggé szétszórtan élnek, ismerik egymást, ismerik legbensőbb lelki típusukat, valóban „törzsökösök” (odaválóiak) lévén, ismerik őseiket, minden rendű-rangú rokonuk tettét stb., – a kisközösségek egy test, egy lélek gyanánt tűnnek fel.

Íme, ez a világ gyökerestül megváltozott: a régi *intenzív* kisegységek helyébe nagy egységek, *extenzív* alakulatok léptek, minő ma egy „ország”, avagy sok nagy „szervezet”.

Most már éles különbséget látunk két alapvető társulásfaj között. Az egyik a *közösség*, mely – intencióiban – ma is *életegész* és *természetes* életközösség. A másik egy *mesterséges szervezet* (organizáció), mely speciális célra alakul, azaz alapítják.

Ama kétféle társadalmi szerkezet különbségének plasztikus látásáig a szociológia igen lassan jutott el; ennek oka az, hogy ma ama szerkezetek össze vannak keveredve, – „tisztá formákat” már nem látunk, – továbbá (a családon kívül, mely maga is erős válságban van) immár elveszik a lehetősége annak, hogy a közösségek belső athmoszféráját valóban átélhessük, illetve átélje maga a kutató.

Ma már a látható alakulatok sorában általában az extenzív, különöbben a speciális alakulatok, tehát az organizációk vezetnek. Ezek hangosak, ezek működéséről kapunk híreket, ezek képviselik a modern életritmust, s a modern aktivizmust.

Immár jóformán csak a szociológus veszi észre azt, hogy a mai mesterséges organizációkkal szemben a „régii jó időkre” emlékeztető közösségek úgy tűnnek fel, mint amelyek a mai organizációk szükségképpen *háttérében* vannak. A köznapi ember az organizációknak pusztá előfeltételét keresi: közösségek csak azért vannak, *hogy* az organizációk létrejöhessenek és funkcionálhassanak

A mai társadalomszemlélet tehát egyoldalúan, sőt talán tragikusan beidegzett. Elkápráztatják őt a mesterséges szervezetek fényes, avagy csak csillogó eredményei, s ezzel már is elfordul a régi közösségektől, sőt ma nemcsak közösségek iránti közömbösség, hanem közösség-vakság kezd lábrakapni.

II.

A közösség) [lényegének meghatározását először abban kerestük, hogy az igen *intenzív* alakulat, bensőséges, meleg társulás. Ez igen sok közösségre talál, viszont vannak *extenzív* közösségek is (kultúrkör, emberiség, Id. alább 11. fej.). Csak annyit állíthatunk tehát: a közösségek *többnyire* intenzív egységek.

1. Helyesebb irányba vezet az a felismerés, mely szerint a közösségek nem mesterséges szervező aktus eredményei, hanem *természetes* alakulatok. Egy nép pl. természetes alakulat, történeti idők folyamán létre jő ez az egység, mint valami vegetáció, anélkül, hogy céltudatos szervező erő hozná, kényszerítené össze annak tagjait. Mindenki már eredetileg tagja egy-egy családnak, nemzetségnek, törzsnek, végül egy népnek; *ezekbe* az egységekbe ki-ki bele születik, azaz „természetes tagságot” nyer. Ez rendkívüli előny az egyesekre, mert ez által természetes *pozíciót* is nyernek, pozíció- és kötelékérés *ered* meg bennük. Az egyeseknek nem kell kínos kereséssel, minő a modern pályaválasztás, megkeresniök helyüket egy társadalmi csoportban, vagy csoportok tömkelegében. Egyben természetes pozíciójuk révén *kötelelességek* körébe is belenőnek. Az illető közösségek hagyományának elsajátításával azon *személyi kultúra* részeseivé is válnak, amellyel egyéni életharcukat megvívják, – mindig közösségek a tulajdonképpeni nevelők; végül így az egyesek a maguk közösségének szolgálatába állhatnak. Család, regionális kör, nép, kultúrkör – ez az egyén számára négy egyéni felemelkedési fokot, s egyúttal négy kultúrfokot is jelent. Ez alapon bizonyos életbeállítódásbeli egyoldalúságok is erednek. Vannak, akik egész életüket „családi *érzékük*” által adott körnek szentelik; vannak, akik a maguk regionális körébe zárkoznak, ennek körén nem *néznek* túl (lokálpatriotizmus); a legtöbb ember hazája, népe érdekkörén nem emelkedik felül (patriotizmus), s így egy kultúrkör szélesebb körébe nem illeszkedik bele stb. Mindez egyéni hajlamtól, neveléstől és egyéni műveltségbeli színvonaltól függ.

Jellemző, hogy ama közösségek egész sorába tulajdonkép egyszerre *születünk* bele, de csak fokozatosan *illeszkedünk* bele, műveltségünk, életkorunk előhaladásával. A gyermek először a családjáé és szülőföldjéé, csak a felnőtt lesz valóban tagja népének, nemzetének bizonyos *belenevelkedési idő* („közösségi noviciátus”) elteltével. Ugyancsak bizonyos idő $\frac{1}{2}$ -l-1% évtized szükséges

idegen népből jötteknek az asszimilálódásához is (ez a „közösségi noviciátus” egyéneként igen különböző).

2. Már a romantikus társadalombölcselek²⁰ ráébredtek nemcsak arra, hogy a racionalisták mesterséges társadalomkonstrukciói veszedelmes következményekkel járnak, hanem arra is, hogy – ami a legfőbb alakulat – a „nép” maga aktív, teremtő *életegészet* alkot. Valóban a közösség egy-egy *életegész*, hol gyakorlatban is, hol azonban csak elvben. Itt mindig megvan a tendencia valaminő totalizmusra. Ez azonban nem úgy veendő, mintha egyféle közösség akarna minden (az „egész” társadalom) lenni, hanem úgy hogy minden közösség a *maga körében* kíván egésszé válni.²¹ Valóban midőn beleszületünk egy-egy közösségbe, egy-egy *egész* tagjaiként van módunkban felnőni. Egy-egy egésznek megvan a maga, *sajátos kultúrája*. Az egyén felnövekedése alatt ezt a közösségi kultúrát elsajátítja, íme, az is kiemelkedik, hogy a közösség általában *kultúrahordozó*; *e téren* elsőrendű a szerepe. Csak egy példát: a nyelv nem igen lehet „családi” nyelv,²² bár itt családi eltérések is vannak, ellenben egy regionális (táj-) közösségnek megvan a maga „táj nyelve” (nyelvjárása), egy népnek megvan a népnyelve; sőt a népnél nagyobb egységnek, kultúrkörnek is lehet külön nyelve; ilyen volt a latin nyelv a középkorban, ez „a Nyugat” irodalmi, tudományos és iskolai nyelve volt, s maradt jó sokáig az új-korban, nálunk még a reformkorban is. Ez a nyelvprobléma külső jele annak, hogy a nyelv által egy önálló, sajátos kultúra fennmaradni kíván még akkor is, amidőn az nem „anya”-nyelv közvetítésével történik. Művészet, szokások, erkölcs és vallás stb. nagyjában közös jelleget mutatnak egy-egy közösségen belül.

A közösségek, mert *életegészek* és kultúrhordozók, a legnagyobb nevelőhatalmak, sőt a tulajdonképeni „nevelők”. (Az organizációk csak „kiképzést” szoktak nyújtani a tagjelölteknek és tagoknak). A közösség érzi, hogy sokat kér a tagjaitól: *teljes* tagságot, s adni is kíván: nevelést, kultúrát, érzületet. A közösségek nemcsak beléjük *illesztik* az egyeseket, hanem önmaguk számára

²⁰ V. ö. H. Freyer: Die Romantiker (Gründer der Soziologie. Jena. 1932. 79-95. 1.) Baxa (edit.) Gesellschaft u. Staat im Spiegel deutscher Romantik. Jena. 1924. (Sammlung Herdflamme).

²¹ Így a „totalizmus” ellen szórt mai vádak (pl. „totális” állam) nem is érintik a közösségeket,

²² Viszont épp a család tanítja meg az „anya”-nyelvet.

meg is nevelik; nevelik természetesen mindenekelőtt úgy, hogy a közösségi *éleire* alkalmassá váljanak.

3. A közösség, mint életegész, lényegéhez most már egész közel jutottunk. Ha megnézzük az egyes szervezeteket, organizációkat, azt látjuk, valamennyi kítűz *valaminő* célt maga elé, s ez az eleve tudott és kítűzött cél speciális. A szervezet: *egy célú*.

A közösségben ily, tudatos célkitűzés nem található, hiszen valamínő magátólértetődőség van az egész *szerkezetében*: vagyunk, élünk, *együtt* élünk; *együtt* voltunk és *együtt* is leszünk. Senki sem érdeklődik valamínő kiagyalt „közösségi életcél”, vagy ennek éppen valanrnő rendszere iránt. Ez a rendszer is valamikép „adódik”. Ismét egy lényeges vonás: a közösség *sokcélú*. Most már összefogalhatjuk a legfontosabb lényeg-határozmányokat.

A közösség intencióiban nézve *életegész* és *természetes* alakulat. Uralkodó vonása az, hogy

a) tagjai beleszületnek, ezzel elnyerik *természetes* tagságukat,

b) *életegész*et alkotnak, azaz nem egyféle, speciális életcélra rendezvük be, hanem az élet *mindennemű* céljai irányában: *sokcélúak* (politikusok);²³

Ezzel szemben az organizációk oly mesterséges szervezetek,²⁴ amelyek

a) tagjaikat önkéntes „belépés” útján szerzik (mesterséges tagság);

b) a szervezetet csak speciális célra alakítják (az *alapító* aktus céltudatos), tehát mesterséges, *egy célú* (monotelikus)²⁵ egységről van szó.

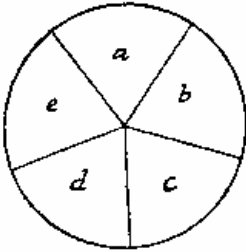
A közösségeknek hol az egyik, hol a másik célja lép előtérbe *a nélkül*, hogy a közösség „elvileg” specifikálná magát, azaz hajlandó lenne önmaga életterületét „szervezetté” téve leszűkíteni, célkörét redukálni. Célja: életegész. Innen van, hogy közösségeket zavarba lehet hozni ezzel a kérdéssel: mi a *célja*? Viszont a szervezetek azonnal felvilágosítást adhatnak észszerű, kítűzött céljukról, hiszen „célracionálisak”, tudatos célkitűzés mesterséges eredményei.

²³ Görög: polys = sok; lelos (cél), telikus: célú.

²⁴ A magyar *szervezet* szó kínos *helyzetet jelent* a szociológusnak, t. i. lehet *organizmus is*. Itt mindíg *organizáció!*

²⁵ Monos = egyedüli.

A közösségi célok legegyszerűbben ötféle célcsoportba (cél-nembe] oszthatók:

- b) vallásos célnem,
- c) gazdasági célnem,
- d) népbilógiai (faji) célnem és
- e) szellem-kulturális.

A sorrendre nézve a következőt je-gyezhetjük meg: a) Első cél a pusztá létezés biztosítása, az egzisztenciális cél,

kenység nélkül megoldani nem lehet. A politika itt pusztá ön-védelmet, létbiztosítást jelent.

b) Minden ember *életének*, a világban elfoglalt helyzetének végső elveit *vallásos* hite alapozza meg. E nélkül vak támolygás volna az élete. Az ember szükségkép vallásos lény. A vallás néha sajnos pótvallás, néha csak ál-vallás, de mindenkép szükségsze-rűen tapad az emberi *élethez*. Az ú. n. atheizmus is vallásos jelen-ség, de torz álvallás s valaminő irányító szerepe de facto van. Összehasonlíthatatlanul jelentősebbek az igazi vallások irányító, s életkormányzó erői.

c) A *gazdasági célok* követésével a pusztá lét-megőrzésen túl az élet táplálását s a munkaképesség megőrzését szolgáljuk.

d) A *nép-bilógiai* céloknál a *népre* kiváltkép azért hivatko-zunk, mert a legöntudatosabb a népben a nemzedékek folytonos-ságának akarása. „Faji” célról (t. i. faj-fenntartásról) is szokás beszélni. A biológiai erő, az egészség megőrzése részben a gazda-sági erő eredménye, részben pedig a forrása (a biológiai erőtől függ a munkaképesség is).

e) A *szellem-kulturális célok* a magasabb szellemi művelődés céljai, melyek sokféleségével az iskolázás ismertet meg stb.

Mind eme célok élénken élnek minden közösségben, mint élet-egészenben.

Az életegészek körében leginkább látható az, ami egyébként minden csoportnak sajátossága:

a) *összezárkózásra* hajlamosak (a csoport *konvergenciája*), ellenállnak annak, hogy szétszóródjanak; ha ez megesik (pl. kíván-dorlás), úgy ezt rendellenességnek érzik.

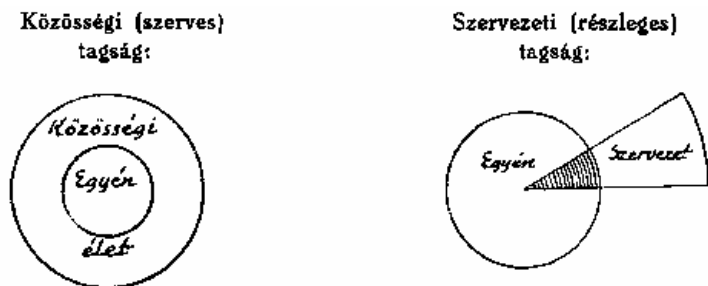
b) Minden közösség tevékenységének során elsősorban ma-gára gondol: ez a csoport *természetes önközpontúsága*. Egy-egy

nép a maga „sacro egoismo”-jára hivatkozik is. Ezen az önközpon-túságon nem értünk „rideg önzést”, csak annyit, hogy az illető csoport *elsősorban* önmaga létben-maradására gondol, s ez merő-ben természetesnek tekinthető.

γ) A közösségnél hasonlóképp jól figyelhető meg a csoport *ön-megörökítésének* az átlagos tendenciája; ezt mondjuk *perpetualiz-musnak*. A család „folytatódni” akar, mint a nép-nemzet is, azaz új nemzedék sorát törekszik kibocsátani. *Nem* minden csoportban van ez meg, pl. nincs meg a tömegben, mely átmeneti (efemer) alakulat.

ó) A csoportok átlagosan belső erők *kibontakoztatására* tö-rekszenek: ez az „*önkifejtés*” irányzata. Ez sincs meg kivétel nél-kül minden csoportban (pl. a tömegben), de a legtöbb csoportban ez a tendencia is megtalálható.

4. Tekintsük most az *egyesek* helyzetét a „közösségeken”, illetve a (mesterséges) „szervezeteken” belül. E téren óriási, sőt az egyesek *életére nézve* döntő különbségekre bukkanunk: a kö-zösségek *körülfogják* az egyest, a szervezetek csak *részt kérnek* az életéből. Ezt ábrában jól kifejezhetjük:

Az egyén életében tehát csak egy „*szervezeti részt*” talá-lunk; az egyén legtöbbször belépése által leköti munkaképességé-nek, vagy anyagi *erejének* egyik részét a *szervezet* számára; ezzel „*részleges*” taggá²⁸ vált a *szervezeten* belül. A közösség tagja *teljes tag*.

Nincs helyünk itt kifejteni a részleteket, melyek mutatják, minő messzemenő következmények adódnak a teljes, illetve rész-

²⁸ Az olvasó észreveszi, hogy a *tag* szó a nyelvi fejlődésben azt mutatja, hogy egy *organizmus* „tagjának” *érezték*. Pedig erről itt nincs szó. Jó volna ide más új szó, de kivihetetlen.

leges tagság vonalán; csak épp jelezzük a szociális tények egyikét-jnásikát.

A teljes (t. i. közösségi) tag valósággal beleolvad a maga közösségébe, azzal „egynek érzi magát.” Érzületvilága a közösségé. Tagsága állandó jellegű. Egy nemzetből nem lehet egyszerűen kilépni; ha valaki ezt megteszi, pl. magyarból „törökös” lesz, úgy ezt bűnös átpártolásnak fogják fel, az illető nemzete „hitének megtagadója”.²⁷ renegát lesz. Különös, bonyolult lélektani eset ez.²⁸ Családból éppen nem lehet egyszerűen kilépni, hiszen ez a legintenzívebb, legszorosabb közösség. Egész más az eset a szervezeteknél: ezek tagjai elvileg nem állandóak, ki és be lehet lépni bármikor. Gyakorlatilag is változtatni lehet a szervezetet, mint munkahelyet. Az USA-ban az első világháború végén az ipari munkás-ság évente átlag négyszer változtatta munkahelyét, tagsága egy-egy üzemben csak negyedévig tartott, futottak a több munkabér, a dollár után. A szervezeti tagság különben sem *érzület* kérdése, hanem pusztán célszerűségi kérdés; ubi bene, ibi patria – itt lehet ezt elmondani, míg a *hazára nézve* ezt rosszalólag mondják s csakis így lehet felfogni. A szervezettel a tag csak érintkezik, de abba bele nem olvad. Nem is olvadhat! Csak egy közösség lehet teljes életkörnyezet, ahol az egyén valóban kiélheti magát, mert ezt élet-egészségnek látja, érzi; a közösségért rendkívüli áldozatot is hajlandó hozni, esetleg az *életét* adja hazájának. Ellenben egy szervezetnek igen groteszk volna életünket és vérünket felajánlani. A szervezet csak átjáró ház, ahova jönnek-mennek, és nem öleli magába az egyesek életét, hanem csak *foglalkoztatja az* egyest, így nem is igen törődik az egyénnel a „hivatalos” (üzemi) időn felül: ekkor „magára” hagyja.

Az egyes tehát belekerül a magárahagyottság (aszociális helyzet) állapotába. Ebből ered számos, mai „szociális kérdés” a maga gyökereiben.²⁹

A *bekapcsoltság* tehát kétféle: 1. teljes és állandó a közösségeknél, 2. részleges és változékony a szervezeteknél.

Ezt a parallelizmust jó a társadalompolitikában ma igen számon tartani. De a *bekapcsolás* is másféle: a közösségek *hözvágáshoz* (asszimilációt) követelnek, s e célból bizonyos hosszabb időt

²⁷ Innen a kifejezés (renegare – megtagadni).

²⁸ V. ö. A renegát lelki arca. Pannónia c. f. irat, 1940. 350-70.

²⁹ V. ö. A társadalom mint üzem. M. Közgazd. Szemle. 1940. 130-48.

– mint láttuk – megkövetelnek; ez hosszabb *beilleszkedési idő* (közösségi noviciátus), mert a bekapcsolódás másképp nem megy, hiszen ezerféle szokást kell az illetőnek felvenni, meg kell esetleg tanulnia a nép nyelvét, minden esetre a közösség ezerféle, athmoszférájában rejlő mozzanatait be kell szívnia. A közösség lényege mindig titok, amit csak *érezni* lehet a beavatottnak; nem kodifikálható az életakarát s *életérzés* sok mozzanata.

A szervezet valakit máról-holnapra egyszerűen *felvesz*. Mi itt a kérdés? Semmi a lélek mélységéből; egyszerű a kérdés: alkalmas-e az egyén a szervezet *speciális* céljaira.

5. Át kell térnünk a *közösség szerves jellegére*: egy közösség sem esik egybe az organizmussal, de vannak bizonyos hasonlóságok úgy, hogy – ha az ú. n. *organikus iskola* túlzásait elkerüljük,³⁰ még ma is beszélhetünk (kisebbitve az organizmus szót) a közösségek *organoid* vonásáról. Ide tartozik legelső sorban a helyrepótló képesség (restituációs energia) mozzanata: a közösség csodálatosan életrugékony, sérüléseket kibír. *Ezzel* szemben a szervezet érzékeny, mint egy finom műszer, mert *mechanooid* a jellege. Elég kis sérülés, s az egész szervezet csődbe jut, „leáll”, mint egy gép. Láthatjuk gazdasági szervezeteink *érzékeny* voltát az évi csőd-statisztikákból. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a szervezetekben *esetlegesen rejlik* egy rugalmasságot biztosító tényező *egyes* vezetőkben.

A közösségek életrugékonyságának felütlő példái találhatók; az első vonalban ép a magyar nép történetében. Másfélszázados török pusztítás és (last not least) az ú. n. felszabadító háborúk, majd a Rákóczi szabadságharc emberpusztító zivatarai után maradt a Mátyás-kori 4 milliós magyar népből (mely a 18. század *elejére* 8 millió lett volna) 1.7 millió. Ez *kétszáz év* múltán már 12-13 milliós néppé tudta magát regenerálni. Csodálatos helyrepótló erőre vall ez. Árvizek és más természeti károk kiheverése is mutatja a közösségek *erejét*.

A *közösségkiegészítő* szervezetek közt az *állam* szintén sokat kibír, de a közösséggel szemben kevesebb helyrepótló erőt mutat: a hajtó erő itt különben is a közösség.

6. Az épp említett szerves jelleg mögött meg kell látnunk a közösségek elsőrangú *önigenlő* és *önkifejtő* energiáját. Ezt igen nagynak találjuk, ha összehasonlítjuk a szervezetekével. Az orga-

³⁰ V. ö. Loria: A szociológia iskolái. M. ford. 1907. 47-90.

nizációk a maguk teljességében a szervező ész, a céltudatos akarat műtermékei. Valósággal műalkotás nem egy szervezet, melynek precizitása feltűnő. Azonban ezek gépiesek és merevek, eo ipso törekenyek: ha valami „nincs összhangban” (nem „stimmel”), már baj van. Előretörő, önigenlő energiájuk csodálatos lehet (Id. részvénytársaságok), de ez sem hajlékonyságuk, szívósságuk eredménye, hanem alapszabályokhoz kötött, célracionális, hideg előretörés, amelynek hirtelen vége szakadhat.

7. A közösségek *történetiségéről* elég említést tenni: „a közösségek századokban gondolkodnak” (a szervezetek csak években; évenként el is szoknak számolni). A százados életritmushoz képest az életet ezerféle szállal fonják a *rend* érdekei köré: a közösségek „szabályozó” hajlamúak, *normaalkotók*. Száz és ezer az „íratlan törvény”, a szokás, amely a közösségi tagokra kötelező erejű, és szinte magától értetődő.

A történeti jellegből ered az *élettávlát* mértéke.

A közösségek szinte *elvileg örökkévalóságra*, de legalább is századok hosszú sorára, *rendezkednek be*. Ezzel szemben egy szervezet rövidlélegzetű; pl. egy nagybank 1-2 évre gondolkodik előre; a magyar nemzet századok sorára. Ez a közösségek számára egész természetes. A közösségek sokat adnak a jövőre, működésükben fontolóra veszik a távoli jövőt is, stabilis elvek szerint gondolkodnak; tehát működésük is lassú, mintha ólomsúly ülné meg őket. Ezzel szemben a modern „szervezetek” roppant fürgék, rendkívül *jól tudnak alkalmazkodni a pillanathoz*, sőt a fennálló „konjunktúra” indítja el cselekvésüket. Ebben áll nagy előnyük: ma a szervezetek nagy mérvben előnyomulnak, szaporodnak is, s nőnek is.

8. Nem emelkedik ki eléggé a romantikus közösségelméletből az, hogy a közösségek nemcsak *természetes* egységek elemeik hasonló származása, jellege, kultúrája folytán, hanem *természetes településtömbök is, amelyek bizonyos kikerekítési tendenciát is mutatnak*. A közösségi ember „nő vény ember”, aki talajához hű és nem gyökértelen. Az a csoport, mely ősei életét folytatja, egyben szomszédosán *települt is*, azaz bizonyos *tértartó* tendenciája van. Egy gazdasági organizáció, üzem ilyen „gyökerező” tendenciával kevésbé bír. Nagy üzemek, világcégek számos országban fiókokkal rendelkeznek, illetve különböző helyeken szétszórt részüzemekkel. Ezzel szemben egy-egy közösség aránylagosan fix telepü-

lesi egység. Ily alapon az *exkláv-okat*^{30a} nem tarthatjuk normálisnak. Ha pedig oly népre bukkanunk, amely merőben szét van szórva, ezt természetellenesnek, esetleg tartós abnormitás-forrásnak kell tekintenünk.

A közösség legkisebb egysége, a család természetesen él egy helyen, épp így a regionális, a népi közösség, a kultúrkör stb. Ez a természetes együttélésből folyó természetes tendencia a közösségek *konvergenciája*; oly mozzanat ez, melyre a 17-18. század dinasztikus államrendszere természetes közösség iránti érzéketlenségében nem figyelt, súlyos hatásaiban még nem ismerte, így századunkra maradt a kisebbségi kérdések özönében a mesterségesen létrejött exklávok elintézése, esetleg likvidálása. Ma ez a legnehezebb kérdések egyikévé vált.

9. Messze vezetne tárgyalása, de pár szóban érintenünk kell a romantikusok „népszellem”-t, és a Giddings-féle hasonneműségi tudat³¹ tanát. Van-e közösségi, *merőben homogén lélek*? Nincs. A romantikusok hipotézisére a közösségelmélet nem szorul rá. Ellenkezőleg: kiemeljük a *közösségek politipizmusát*. Értjük ezen a következőt. Nem az a lényeg egy közösségnél, mint *életegésznél*, hogy csupa hasonló embertípus kerüljön össze. Egy népben van férfi és nő, ifjú és agg, művelt és műveletlen; együtt van százféle karakterológiai típus. Ezek Giddings szerint széteső emberhalmazra *vezetnének*. Sokan a *testvériséget* tartják – hasonló típust, beállítottságot – a közösség kellékének. Mind túllő a célon.

A közösségi élet *életegész*, azaz sokcélú és *tagozott*. Ehhez nem egyféle ember kell, hanem épp sokféle, tehát a közösség nem hasonló, hanem *egymást kiegészítő* emberekből áll. Az emberek hasonlóságra építő elméleteket ma már lényegesen kevesebbre kell értékelnünk.

Ezzel az a formalista elmélet¹² is megdől, hogy a közösségeket szelíd és harmonikus testvériségben élő emberek angyalias csoportjainak tartjuk.³³ A közösségek ezerféle funkciót kifejtő egységek, közben ezerféle *viszony* is alakul ki. Ehhez ezerféle *embertípus* is szükséges és tízezerféle *magatartás*.

Ezzel szemben épp a *szervezetek* azok, melyek a hasonló irányban egyoldalú embereket valósággal gyűjtik, sőt tenyész-

^{30a} Kirekesztődött rész, távoli közösségtörődék.

³¹ V. ö. *consciousness of kind* (Outlines of sociology. 1898).

³² Pl. Vierkant: *Gesellschaftslehre*.² 1928.

³³ V. ö. H. Freyer: *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*. 1930. 243. 1.

tik. Nagyranövelik az intellektualizmust, a gépiesen ügyeskedő embert (soffőrtípus), általában az emberi életégesz sokféle emberi tulajdonságából néhány alkalmasat kiválasztanak, s azt különös gonddal kifejlesztik, beidegzik, gazdaságosan észszerűvé teszik (taylorizmus), azaz végül is a összes képességek összhangját felbontják, az *emberegészet* szándékosan – a konkrét „célszerűség” javára – deformálják.

Ezzel összefügg a mai társadalmi *kultúrkritika* is, melynek itt nem szentelhetünk helyet.

Áttekintésül adjuk a különbségeket az alábbiakban:

A közösségek:

1. életégeszek, körülfogják az egyest,
2. szerves (organoid) jellegűek, szívsók (helyreptőló erő),
3. évszázados programmúak, érzületgazdagok, normagazdagok, közösségi életre nevelni akarnak,
4. beleszületés és nevelkedés (növi-ciátus), tartós, érzületi tagság, intenzív és meleg viszonyok,
5. sok célneműek (politikusok) céljaik ismeretlenek; teljes életkörünyezetet adnak, hagyománygazdagok, stabilisak, századokban gondolkodnak,
6. politipikus hajlamúak.

A szervezetek:

1. életrésztetek, csak érintik az egyest,
2. gépies (mechanoid) jellegűek, törékenyek.
3. rövid lélegzetűek, specialisták, értelmiek, normaszegények, céljuk csak szakképzés,
4. belépés, részleges tagság, extenzív és hideg viszonyok,
5. egycélneműek (monotelikusok), céljuk előre körülírt, csak foglalkoztatnak, hagyományoszegények, alkaimazkodók, konjunktúrának függvényei,
6. monotipikus hajlamúak.

4. A KÖZÖSSÉG, MINT A TÁRSADALOM ALAPANYAGA.

A „alapanyag” szót természetesen képletesen vesszük: a hasonlat értelme rövidesen kiderül. A fenti kérdés azon a ponton merül felszínre, ahol felvetjük két, vagy több alakulat*fajnak* (tehát nem in concreto) az egymáshoz való *viszonyát*. Ezt a kérdést, mely könyvünk terjedelmét legalább kétszeresére emelné, általában kerülnünk kell. Ha csak egyetlen alakulathoz *képest* kellene is sorra-vennünk a többi alakulatfaj jelentését, pl. az államhoz való *viszonyát* tárgyalnók a családnak, iskolának, táj közösségnek, nép- és nemzetnek, kultúrkörnek, városnak, részvénytársaságnak, szövetkezetnek, társaságnak, klikknek, tömegnek, irodalmi közönségnek, politikai pártnak, egyháznak stb., stb., máris egész könyvvel kellene felelnünk és ez a hosszadalmas eljárás ismétlendő volna

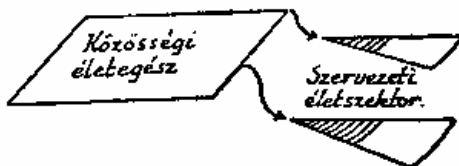
minden egyes alakulattal kapcsolatban. Erre terünk nincs és különben is most, amidőn az alakulatok *szétválasztása* és lényegük *leírása* a feladatunk, egyidejűleg rendszeres vizsgálódásainkat ama viszony-kérdések tisztázása nagyon megterhelné.

Két alakulatfaj viszonyát azonban, mert ez lényeges és döntő kérdés a mai társadalom szemléletére nézve, itt is tárgyalnunk kell, ha vázlatosan is: a *közösség* és a *szervezet* viszonyát.

Ez a kérdés felmerült már a közösségelmélet csiráját tartalmazó Tönnies-féle könyvben is. Tönnies felelete korának historizmusát mutatja. Ő ugyanis nem úgy tette fel a kérdést, mint ma a morfológia teszi: vajjon egymás *mellé* rendelt-e a közösség és a szervezet?

Tönnies genetikusan tette fel a kérdést, és fejlődést, illetve visszafejlődést konstruált. Azt *kérdezte*: hogyan lehetséges az, hogy szoros és meleg közösségek *után* olyan laza és hideg alakulat következik, minők a szervezetek? Sőt még ez a tiszta kérdésfeltevés is hiányzik nála és azt *kérdezte*: az egész társadalom *szervezete* „közösségi jellegű” volt; most pedig társulati jelleget, szerves és *érzelmi* jelleg *után* gépies és intellektuális „jellegét” nyert. Elfogadható-e ez a fejlemény, vagy pedig ebben szétluzulást, azaz – hanyatlást kell látnunk? Tönnies azt látta, kétféle „stádium” van, és pedig úgy, hogy az újabb hanyatlást mutat:

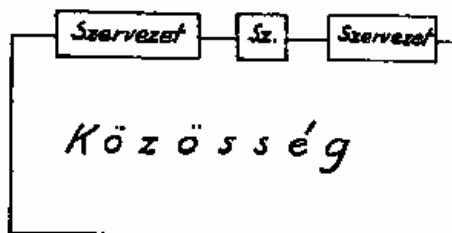

E szerint lefelé megyünk, hanyatlunk; σ társadalom lazul. A régebbi közösségek szilárdabb és emberségesebb „állapotát” újabb, ridegebb „állapot” váltja fel. Az ú. n. „Gesellschaft” (társulat) már alacsonyabb rendű társadalom. Úgyde ebből következtethető az, hogy a közösségek az igazibb társadalmak; *a súlypont a közösségeken van*, illetve – sajnos – csak volt

Bárminő zavaros is módszertani szempontból, azaz a kérdésfeltevés *módjaira nézve* Tönnies álláspontja, épp könyvének nagy hatása mutatta: mindenki érezte legalább is azt, hogy mély igazság rejlik genetikus fejtegetéseinek a háttérében. Most azonban már pontosan tudunk beszélni egyes alakulatfajokról, s nemcsak *általában* beszélhetünk arról, vajjon, a társadalomban van-e racionális elhidegülés, lazulás.

Ma azt mondjuk: valóban a közösségek is hidegülnek és lazulnak, mert más alakulatfajok, és pedig szervezetek törekednek a helyükbe lépni, és bár ez nem megy, nem is sikerülhet, mégis hatnak – lazítólag – a közösségekre. Azonban egyoldalú, peszszimista felfogás volna, ha csak ennyit mondanánk. Van optimista oldala is a dolognak. A szervezetek pontos együttműködést, élénk ritmust, tiszta céltudatosságot stb. hoznak bele a társadalom vérkeringésébe, specialista tudást is, – ami a régi közösségekben nem volt meg. Amint a család érzi, hogy iskolára szorul, úgy a nemzet érzi, hogy állami szervezetre szorul, azaz a közösségek *rászorulnak* (közösség-) *kiegészítő szervezetekre*. Ezekkel alább (VI. rész) még foglalkozunk. Maradjunk maguknál a szervezeteknél.

A közösségek „totális” világában az egyes szervezetek a nagy specialisták, ők képviselik a célracionálitást, az észszerűséget és a szaktudást. De mint társas együttélés alakjai, bár *kiegészítik* is a közösséget, nem *lehetnek valóban alapvetők a társadalomban*, a társas együttélés számára, hanem épp fordítva: *a közösségek az alapvetők*, s ezek egészülnek ki – *helyel-közzel* – specialista irányú szervekkel. Hasonlatban: a társadalom alapanyaga ma is a közösségek sorában keresendő; a szervezet csak itt-ott szerepel kiegészítőként. Képben kifejezve:

Mindenik szervezet voltaképp egy-egy *készülék* (apparátus),

amely (a latin szó mutatja) *hozzá*alkalmazva van a közösségek életigényeihez. Példa: Svájcnak, mint kis, regionális nemzetnek – tegyük fel – semlegessége folytán nem volt hadserege, csak belső rendfenntartó szerve, csendőrsége. Mihelyt háborús veszély fenyegette, a nemzet felállított egy hadsereg-szervezetet. A közön-séges élet azonban jobb példákkal szolgál; a háború alatt külön országos gabonaforgalmi „szervezet” (Hombár) alakul stb. A szervezetek itt alkalmi okokból alakulnak és sokszor csak mesterséges toldalékok, rászerezések a közösségek testén, így *anyatest nélkül nem állhatnak fenn!*

Ez a belátás Tönniesnél halaványan is alig csillan fel. Ma pedig merőben kezd eltűnni annak a társadalomnak tudatából, mely vakon bíz a szervezés csodáiban.

Tönnies sejtette ezt; ő, ki egy történeti *lépcsőfok*-elméletet (stadiológiát) is csak öntudatlanul alkotott, nem tudta világosan megokolni, mi miatt aggódik: a miatt, hogy lábunk alól kicsúszik a *közösségi élet* és *nem tudjuk pótolni* valami mással. Ezt érezzük mi is.

A szervezeteket megbecsüljük és nem keveset várunk tőlük. De azt nem várjuk, hogy azt teljesítsék, amit a *közösségek* tudnak csak teljesíteni.³⁴

5. A KÖZÖSSÉG LÉLEKTANA. A SZOLIDARITÁS.

A múlt század végén a szociológia még a közgazdaságtan némely alapfogalmának varázsa alatt állott és azt hitte: az ú. n. munkamegosztás társadalmat megalapozó tényező. Ezt hirdette Durkheim Emil (1858-1917) is, egy nagy, francia szociológiai iskola feje,³⁵ de ez széles körben uralkodó vélemény is volt. Való igaz, hogy ahol sok munkát összehoznak, sok ember *valamikép* egyesül. Kérdés azonban, hogy ez „közösség” lesz-e, avagy csak valaminő más, lazább társulás?

Erre nézve vizsgálataink³⁰ rámutattak arra, hogy 1. az ú. n. munkamegosztás (tagolás) tulajdonkép *nem az embereket* fűzi össze, hanem csak a rész-embereket, illetve ezeknek a munkáját.

³⁴ V. ö. A társadalom, mint „üzem”. M. Közgazd. Szemle. 1940.

³⁵ De la division du travail social. 2. kiad. 1902.

³⁶ A közösség lélektanának kritikus alapkérdései. Athenaeum. 1941. 384. s köv. lk.

Az, aki speciális munkarész végzése céljából belép egy szervezetbe, pl. vállalatba, vagy üzembe, tulajdonképp csak a munkáját viszi be, egyéniségét, személyiségét nem adja oda a vállalatnak. Az igazi társuláshoz nem elég az, hogy csak rész-emberek lépjenek be a társulás viszonyába. 2. Vannak oly – nem „foglalkozások”, hanem - *hivatások*, minő a tanár, a pap, a népnevelő, sőt a politikus hivatása is, amelyek körében nem egy munkarész végzése a lényeges, hanem egy *egész* egyéniségnek egy *egész személy*, vagy egy *egész* közösség szolgálatába állítása. Ezek nem „belépnek” egy közösségbe, hanem *ezekkel* „szolidárisak”.

Mit jelent tehát a szolidaritás?³⁷

Ez speciális közösséglélektani fogalom. Szolidáris egy *egész* személy egy *egész* közösséggel, tehát ez szélesebb érületi összhangot jelent, nem pusztá „célszerű” munkakapcsolatot egy bizonyos *célra*. A szolidaritás az a *sokszálú* kapocs, amely a speciális munkakörbe száműzött „szakembert” is kiragadja szűk, technikai életköréből és *mint személyt* egy közösségi egész tagjává avatja. Az ú. n. *kooperáció* csak munka-csoportba tagol bele valakit, de nem egész életközösségbe; csak a részt vállaltatja vele, s nem az egész életsorsot, a közösségét.

A 19. század nagy szociális nyugtalansága jórészben arra vezethető vissza, hogy a szolidaritás – a közösségi szellem magva – lassan eltűnedezett, a közösségből érezhetőleg kiszakadt az egyén, s *érezte* igazi kapcsolatainak hiányát. Még megvolt egy egészre irányuló *diszpozíciója* [*ez épp a szolidaritás*), de már nem látta ennek a kielégíthetését. Keresett legalább egy pártot (a nagyipari munkás a szocialista pártot), ahol „világnézetet” hirdettek neki, s ezzel legalább valaminő *közösség-pótlék* ígérését nyerte el.

A közösséglélektan másik sarkfogalma a *kegyelet*. A közösség nem múló lény, s nem pillanatnyi „érdek” szerint nézi a dolgokat, hanem a századok perspektívája szerint. Ezért eltekint a pillanatnyi célszerűség hiányától is, kitart valami mellett, ami nem időszzerű és nem is hasznos. „Kegyelettel” néz a múltra, a jelenre, sőt a *maga* jövőjére is. Sajátságos magatartás ez: összeköti a történeti idők vonalát s nem engedi meg, hogy lesüllyedjünk a *csak-jelen* nézőpontjára. A kegyelet *nagyvonalúvá teszi* életfelfogásun-

³⁷ V. ö. León Bourgeois. 1896. (sok kiadás). Bougie: Le solidarisme. 1907. Labriola: Del concetto della solidarietà sociale. 1905.

kát, s felszabadít a szüklátóköri percember nyers utilitariz-musa alól.

A közösség lélektana végül a *konszenzus* fogalmában eljutott az összehangolt *mély-társulat* érületi alapjainak felismeréséhez, Comte Ágoston (1798-1857) főművében³⁸ ez a fogalom szétfolyó értelemben (univerzális *korreláció*) szerepel, mely szükségkép köt össze mindent, ami csak összetartozik; filozófiájának ez a gondolat is egyik, termékenyítő csirája, mely sok irányban hat.³⁹ Tisztábban jelentkezik e fogalom Tönnies Ferdinándnál (1855-1927). Itt már látható, hogy a konszenzus *ellentéte* a szimpátiának. Ez utóbbiról azt hitték, hogy ez igazi lelki kapocs, holott kevés a tartóssága, a szimpátia könnyen antipatiába fordul. Azonban lehetetlen e fordulat, ha a társas kapcsolat a lélek mélyrétegében: az érületben gyökerezik. Érületi mélységű társas összhang: ez a konszenzus. És ez a közösség legmélyebb gyökere.

A közösség lélektanának fejtegetése ma annyival inkább jelentős lesz gyakorlati vonatkozásban, mennél inkább napfényre jutott az az igazság, hogy különleges szervezetek, melyek mindig *mesterséges* alakulatok (aktuális szervezés *hossa* ökei létre), *nem képesek pótolni a természetes úton létrejött és fennálló, természetes közösségeket; ellenben ezeknek erőit azok felszívják, elkop-tatják*, s az elnyűtt közösségi lelki erők sorvadásnak indulnak.

6. ÖSSZEFÜGGÉSI ZAVAROK A TÁRSADALOM MÉLYÉN.

A mai kornak határozottan megvan az *érzése*, hogy mélyén összefüggésbeli zavarok találhatók. Mi a hiány a társadalom épü-letében? Egyes *közösségek* szétmállanak, sőt már egész közösség-fajok kezdenek – még a család is – ingadozni. Közösségek „ki-esnek” a tartóoszlopok sorozatából, *kiesési* zavarok keletkeznek, Már azáltal, hogy a sokcélú *életegészet* a mai kor egyre homályo-sabbnak látja, e egyre kevésbé méltányolja, mutatkoznak külön-böző „közösségkiesési” zavarok: erre mutat az, hogy szüntelenül

³⁸ Cours de Philosophie positive. 6 köt. 1830-1842. Ennek VI kötete a „szociológia”. Nem. ford. is (Dóra, 1907).

³⁹ V. ö. H. Gruber S. J. August Comte der Begründer des Positivismus. 1889. U. ö.: Der Positivismus vom Tode Comte's bis auf unsere Tage (1857-1891). 1891

felhangzik: „szervezni kell” a társadalmat! Mit jelent azonban a szervezés?

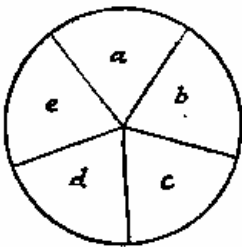
A nagyközönség tájékoztatlanabb része a szervezésnek olyanira széles fogalmába kapaszkodik, hogy a szervezésbe beleillik minden, ami egyáltalán céltudatos „beavatkozás” a társadalom *éleibe*. De már ez is arra mutat, hogy a társadalmat *mesterséges* úton kívánnák megjavítani. Már pedig a javításnak két útja van:

1. a *szervezés* szorosabb értelemben: ez jelenti mesterséges, egycélú (speciális) szervezetek, organizációk *létesítését*, s a társadalom szövevényébe való *beiktatását*. Néha a létesítés nem sikerül, néha a beiktatás. Mindenkép arról van szó, hogy a társadalmat apránként *egycélúsítani* (monotelizálni) próbálják.

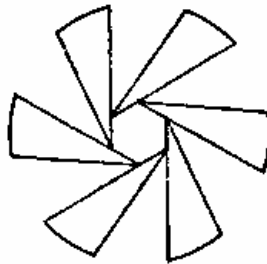
Ez megy végbe a sokat magasztalt, sőt agyondícsért munkamegosztásban is, ahol speciális munkát végző külön tagozatok keletkeznek: a munka szakszerű keresztülvitelére nézve (azaz technikai nézőpontból) ez előnyökkel jár, viszont társadalmi hátrányokkal: a specialisták *személyileg* egyre inkább eltávolodhatnak egymástól, egymás munkáját immár nem ismerik s nem is igen hajlamosak méltányolni.

Végre is a társadalom a szervezetek közbeiktatásával nem lesz egységesebb, hanem célnemek szerint egyre inkább széttagozottabb. „közösségszerütlenebb.” A közösségek életégsze szétesik.

I. Közösség:

II. Szervezetek:

Az I. ábra azt mutatja, hogy a célnemek együtt vannak, szorosan és szélesen érintkeznek. A II. ábra azt mutatja, hogy mind az 5-féle célnem érintkezik ugyan, de csak egy-egy ponton, (erre az ú. n. munkaegyesítés elve visel gondot), de egyébként a szervezetfajok között hézagok tátonganak ezt mondjuk a modern társadalom *szervezetek útján létrehozott széttagozásának*.

Éppen a közösségihiány vezet a *szervezés felkarolására*, viszont a szervezés (monotelizálás) nem tud segíteni a főbajon: a közösségek széttagolásán, a maga részéről is növeli a fennálló bajokat.

2. *Ezért* nincs más mód, mint a meglévő közösségek közvetlen ápolása: a *gondozás* (családgondozás, nemzetgondozás, illetve „védelem”).

A szervezet és közösség főkülönbségei *kétféle* szociálpolitikái feladatra *vezetnek*: *szervezésre* és gondozásra.

7. KÖZÖSSÉGEK ÉS A MAI INDIVIDUALIZMUS.

Az egyént az egycélú, speciális szervezetek csak foglalkoztatják, munkaerejét bizonyos irányban lekötik, viszont a sokcélú közösségben (pl. a népben) az egyén „benneél”, a közösség az egyént „körülfogja.” Nem következik-e ebből az, hogy az egyén elszürkül, kollektívvá válik, szegényedik, sőt talán a közösség mintegy halálos öleléssel úgy magába szorítja az egyént, hogy „egyénisége” meg is szűnik? Sokan aggódva vetik fel ezt a kérdést már félszázada. Nietzsche pl. határozottan retteg a tömegek korától, a „nyájembertől” félti a kultúrát s annyit remél, hogy legalább a felsőbbrendű ember, az „Übermensch” tud magas fenyőszál gyanánt kiemelkedni a bekövetkezendő kultúrlapályból. Madách rémülten ír a falanszter-jelenetben arról, hogy az elkollektivizálódás jövő korában majdan Michel Angelonak tömegárúként ugyanazon típusú széklábat kell folyton faragnia. A társadalom elmechanizálódóban van s ez is szorongatja, vagy öli az egyént. Ez a gond a mai tömegembert is zaklatja. A közösségtől eredő közreszorítás *érzése* nem hagyja nyugodni a modern „egyént”, aki így az „individualizmust” fenntartandónak tartja. De tragédia színében tűnik fel az is, hogy ez a tényállás eleve *közösségellenes* érzületre hangolja, főképp azokat, akiknek nincs világos képük a társadalomba való beleágyazódásukról. Jó lesz ezért e kérdésnél pillanatra megállnunk, hogy megnézzük: mennyire jogos az individualizmus védelme, s mennyi igaz van abban az állítólagos tényben, mely szerint az egyén elmerülőben van a mai „kollektiválódás” közepett.

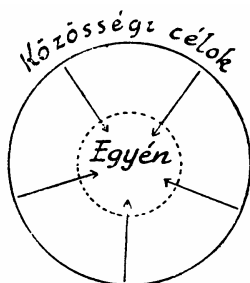
Kérdésünket bonyolítja az is, hogy összekapcsolódik – tudatalanul – az *elit* problémájával. Más a tömegben élő egyén s más

a kultúra magasabb fokára feljutott, kultúrált egyén. Ami ennek kijár, nem bizonyos, hogy megilleti amazt.

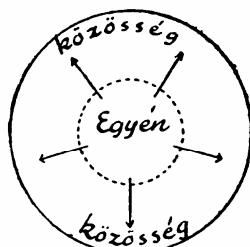
Mindenekelőtt tény az, hogy közösségi életbe való bekapcsolódás nélkül az „egyén” élete nem lesz gazdag; a közösség nem szegényíti és szűrkíti az egyént, hanem épp ellenkezőleg, gazdagítja és színesíti, hiszen a közösség ad sokoldalú célokat az egyeseknek, mintegy tágasabb célregiszterbe hangolja bele. Az egyes ember olyan lesz, mint az orgona regisztersorozata: a legkülönbébb hangok kicsalhatók belőle. A közösségi célok terén ötféle *célnemet* vettünk fel; ezek, mint láttuk ezek: 1. politikai élet, 2. valóságos élet célköre, 3. gazdasági, 4. szellemkulturális élet, 5. népbiológiai élet célköre. Az egyén életének mindegyik vonalon *kell mozognia*, ez lesz számára a „teljes élet” köre.

A közösség mindezen célok szolgálatára igyekszik az egyeseget *ránevelni*, de az ily sokcélúság éppen nem mindenkor sikerül: az egyéni képességek köre aránylag szűk, s vannak egyének, amelyek nem, vagy alig reagálnak egy-egy célirány ösztönzéseire, pl. apolitikusok, az illetőket „nem érdeklik” az állami ügyek, vagy pl. vakok és süketek gazdasági kérdések iránt. Viszont azonban szellemi, kulturális kérdések iránt érzékenyek, sőt esetleg már ily „érzékük” születésüktől fogva megnyilvánult. Mi az eredmény? Nem más, mint az, hogy: *állandó feszültség áll fenn a közösségi és az egyéni életcélok súlyarányát illetőleg.*

A közösség hat az egyénre, az egyén igyekszik hatni a közösségre, mint e két ábra mutatja:

I. ábra.

II. ábra.

Az első ábra azt fejezi ki, hogy a közösség, körülfogva az egyént, igyekszik sokoldalúvá tenni az egyeseget, igyekszik „teljes életre”, sokoldalúságra, politéliára szoktatni, ránevelni arra,

hogy mindenkivel *együtt* éljen a közösséggel teljes összhangban; az egyén élete mintegy beleolvadjon a maga közösségébe. Ezt elősegíti az átöröklés (a biológiai alap), az utánzás, a közoktatási intézmények egész sora, a hagyományok, a törvények stb.

Ezzel szemben a II. ábra nyilai úgy értelmezendők, hogy egy egyén részéről a hatás csak egy oldal felé indul, jelezve azt, hogy az egyén egyoldalú érdeklődésű; pl. vallásos, vagy szellemkulturális irányban éli *életét*. Az egyén éppen ez irányokban képes *maga is* meggazdagítani a közösség életét, – *ha* az egyén magasabbra emelkedett és tartalmassá vált.

Íme, a közösség tendenciája az univerzalizmus, az egyéné a specializmus. Még oly gazdag és sokszólamú egyéniség is, minő Széchenyi, nem *minden* irányban, egyformán gazdagította meg a magyar nemzet céljainak állományát, még ő is csak különleges hangsúlyokat adott. Hát még a kisebbek?

Felmerül itt a nagy emberek, illetve a próféták kérdése: *azoké*, akik a nagy gazdagító egyéniségek közé tartoznak.⁴⁰ Ezek hatnak, erősen és szélesen, a közösségükre, amelyhez tartoznak. S a szürke, hétköznapi ember nem hat? Ő is. Mintegy kis esőcseppekből gyűlik össze a tenger is. Mindenkinek megvan a szerepe, mindenki kis és nagy közösségi értékek, célok „hordozója” lesz. A közösség céljai az egyesek közösségi hangoltságú lelkében élnek, nem valaminő külön, misztikus közegben, így kell is, hogy mindenki vegyen, és adjon; vegyen a közösségtől mennél többet és nemesebbet, s adjon is mennél többet és kiválóbbat.

Visszatekintve: az egyén nem hull bele a közösségbe, hogy ott névtelen atomként eltűnjék. Az egyén épp a *maga* közösségében él, – él gazdag *életet*. A kettő közt van feszültség: közösség és egyén nem azonosak, viszont *kölcsönösen* adnak egymásnak s kell is adniok. *Egyén közösség nélkül töredék, de közösség is töredék magasabb egyéniségek nélkül.* A közösségnek „szorítása” az egyén szempontjából nem fojtogató vagy bénító, hanem hasonló a szülők öleléséhez: adni és emelni akar. Az átkarolás *értéke* persze attól függ, hogy minő gazdag és színvonalas maga a közösség. De eleve aggódni more individualistico a közösségbe lépés miatt nem egyéb, mint önző és önmagát is megcsonkító szűklátókörűség jele.

⁴⁰ V. ö. A társadalom vezetői. Társadalomtudomány. 1937. év. 1-29.

II. RÉSZ.

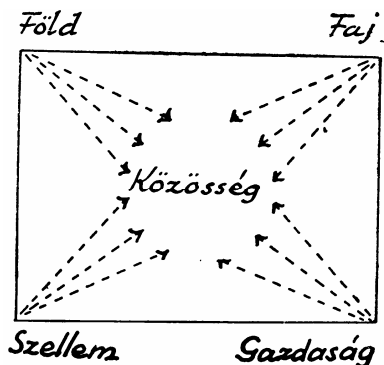
B) A KÖZÖSSÉGEK LEÍRÁSA.

8. A CSALÁD ÉS MAI HELYZETE.

a) *A család, mint életközösség.* – A család lényegét máris meghatározzuk azzal, ha közösségnek mondjuk; a család a legkisebb közösség, tehát sokcélú és szerves egység. Tekintettel arra, hogy az emberi nem fennmaradását, a gyermekek felnevelését a családnak tulajdonítjuk, minden kor tisztában volt a család jelentőségével: az ma is a társadalom *alapközössége*. Kellő számú gyermek nélkül a társadalom kihalóban van, a két szülő helyén a minimális gyermekszám a *három*, mert sok gyermek, még mielőtt családot alapítana, elhal, esetleg meddő marad. A gyermek „felnevelése” a központi cél, de nem az egyetlen cél, mint látni fogjuk. A gyermek körül forog a normális család élete.

A család alapját a *párválasztás* veti meg; ez ma is sok tekintetben misztikus biológiai (testi) és lelki vonzódáson, anyagi felkészültségen és szociális rangon múlik. Mai nehézségei: a társadalomban található egyéni típusok elsokasodása, a társadalom áttekinthetetlensége, mobilizmusa stb. (Id. alább III. rész); egy nyugtalanra vált társadalomban sok a „futólagos” ismeretség, az ismeretségi kör igen tág, hullámszó és zavaros, s így az ismeretség nem mélyül el: nem „foglalkoznak egymással” az emberek. Múló hatás múló hatást követ; az eredmény: a lelki összesímulás, összezokás kimaradása; egymásnak kellő *meg nem ismerése* – az ismeretség csak alig-ismeretség, *külsőleges* megismerés. További ok a gazdasági felkészültség hiánya; a családot alapítani kívánó férfi egyre későbbi életkorában jut kellő kereseti forráshoz. Gátlás az, hogy a férfi foglalkozásához nem kell női munka is. Nehézséget okoz a hasonló rang-körök szétesése, a rangok ziláltsá válása is, már pedig „rangen alul” kevés ember hajlandó házasodni – minden egyenlőségi eszme (egalitarizmus) ellenére. Erős aka-

dály a század individualizmusa, az egyén önszeretete, s a modern hédonizmus (gyönyörkeresés). Erős gátlásnak számít az iskolázás, sajtó, irodalom stb. által támogatott „fáradt racionalizmus”, polgári kényelemre irányuló hajlam, azaz félelem minden életkockázattól. Már pedig a család nem Szürke, racionálisan alapuló, hanem heroikus életforma. Ehhez irracionális, döntően *tudatalatti*, *faji életakarát* szükséges. Nemcsak a jelen pozíciójáért és örömeiért, hanem a faj jövőjéért is kemény harcra kell bocsátkozni. Mindez okokból a 19. század liberális intellektualizmusa, gondoktól terhes racionalizmusa mellett a párválasztás és házasságkötés ideje kitolódik. A jövő *nemzedék* egyre öregebbektől származik, s virulens, friss erejében maga is fogyatkozni kezd. Maga a *házasság*, t. i. férfi és nő együttélése, *még nem család*, hanem csak *család-csira* (potenciális család). Valóban családdá az előbbi akkor lesz, amidőn megszületik a gyermek is: közismert, a gyermek, sőt már az „ismeretlen harmadik”, minő mértékben köti egybe a házaspárt. Nézzük most a családot a társadalomkapcsoló tényezők szerint. A kérdés sorát az antropológiai erőpáron (v. ö. 28. 1.) kezdjük.

1. A családra azt szokták mondani, hogy annak *biológiai* célja van, t. i. a fajfenntartás. Ez sajnos, mellékvágányra tereli a kérdésünket. Minden emberi család elsősorban *erkölcsi* életközösség és csak másod-, harmadsorban biológiai.¹ Minden társadalmi kérdés-

¹ Ezt még oly, mélyen spiritualista elméletekkel szemben is hangsúlyozni kell, mint F. de Sarlo: *L'uomo nella vita sociale*. 1931. 50-68. L. von Wiese azért nem akart írni a családról, mert nem ért eléggé a biológiához (sic.)

felülemelkedik a biológiai életsíkon, viszont *le is ér* a biológiai életsíkra. Tudjuk, család *nélkül is* születnek és felnőnek („törvénytelen”) gyermekek. A család szerepe nem ott kezdődik, hogy biológiailag életképes gyermek születik. A társadalom jól tudja, hogy csak azon tagokat tekintheti normálisoknak, akik – azonfelül, hogy biológiailag életképesek – számára megfelelő *társadalomképességet is* biztosítanak. Az ember pusztá biológiai lény gyanánt véve még nem társa dalom tag. Ezzé, biológiai lélynél többé a család teszi az egyest, azáltal, hogy „felneveli”.

A *felnevelés* eltartást, azaz táplálást, ruházást, gondozást és oktatgatást jelent; e fogalom szűkebb, mint a nevelésé; a felnevelés csak arra irányul, hogy a gyermek felnőjön, azaz *életképes* tagja legyen *a közösségnek*. A *nevelés* az előbbinél több: magasabb kultúrszínvonal elérésére irányul, színvonalban *versenyképessé* teszi az egyest. Viszont az eltartás mozzanata már elhalványul. Mindkettő – a *felnevelés* és a nevelés is – értékfogalom, de a egyik a *meglévő* közösségbe való egyszerű beleilleszkedésre korlátozódik, a másik a közösségek s az egyesek emelésére. Az egyik igénytelenebb, a másik maximális programot ad.

A család az első, *tulajdonképeni nevelő hatalom*. A családot nem pótolja semminő nevelőintézet, mert – ha idealisztikusan vesszük is – hiányzik a család athmoszférája, bensősége stb., hiszen – nem *kisközösség*. Az internátus leggondosabb felügyelői sem mérhetők a közepesen gondos szülőkhöz. Nincs is meg nevelőintézetben a szülők tekintélye sem; az ellenőrzés csak töredéke a szülői ellenőrzésnek stb.

Már maga a családi *háztartás* gondosan hozzásimul a felnövő családtagok biológiai szükségleteihez, azaz individualizál (egy internátus novens-volens „tömegellátást” ad). Hozzásimul a keresethez, annak helyes „beosztásában” a gyermek ellátása minden mást felülmúló szempont. A háztartás nem a jelent, hanem a gyerekeket, azaz jövőjüket nézi. A költségvetés tehát nem jelenközpontú, minő a fiatal keresőké, avagy az agglagényeké.

A család igazi, virulens levegőjét, törtető energiáját és üdeségét a gyermekek megfelelő *számával* (3-5) kapcsolatba kell hoznunk: ha ez nincs meg, akkor a család „fáradt” benyomást kelt, ⁰lete vontatott, nyugdíjaséhoz hasonlít, mert egyre inkább lenyug-

szik a jelenben, illetve a jövőnélküliségben. Nézzük meg a családok termékenységét a boldog békeévekben 1900-1910-ig:

Olaszország 6.4 ‰ (normális)
 Magyarország 8.2 ‰
 Németország 14,2 ‰
 Franciaország 0.6 ‰ (rendkívül hanyatló)

Látható, minő óriásiak a különbségek műveltségben és gazdasági helyzetben nem gyökeresen különböző országok közt: a francia szaporaságot a magyar több mint 13-szor múlta fölül.

A családok szaporaságán fordul meg az, hogy egy országnak mekkora a munkás hadserege. Ahol kevés a munkaerő, ott az ú. n. kereslet-kínálat „törvénye” értelmében nagyon drága volna a munka, jól megfizetnék. Nem! Ellenkezőleg elmarad a társadalmilag szükséges munka. Franciaországban sok a tatarozás nélkül maradt ház; falvakban – kevés lévén az ember – düledező házakat is látni, ami nálunk alig ismert fogalom.

A biológiai erő összefügg (látni fogjuk, nem közvetlenül) a szaporodással, ez a munkáslétszámmal. Franciaország *bevándoroltafással* segít magán. Egykés vidéken, Dél-Dunántúl horvát beszivárgás folyik. Ahol az egyik nép sorvad, oda lassan beáramlik a másik: veszít nemzettalajából.

A szaporaság gyengülése a *munkaéthoszt* nagyon aláássa. Ha összevetjük azokat a családokat, ahol 4-5 gyermek van, azokkal, ahol csak egy, látjuk az előbbiekből az élet *feszültségét* s azt az igénytelenséget, mely lemondani-tudásból ered, látjuk a szorgalmat, iparkodást, kiki töri magát, nem ismeri a kényelmet. A család gondja mégsem „sötét”, mert minden áldozatot egy viruló jövőért hoztak. Ellenben a gyermektelen, vagy kevésgyermekeű (sőt egykés) családok hamar kezdik túlbecsülni a kényelmet s az élet örömeit, s észrevétlen a *járadékosok* lanyha éthosza (rentier-típus) kezd kibontakozni: ez a munkaéthosz elfajulása. Sokan korán nyugdíjazák magukat. A normális, teljes munkaerő (18-55 évig) 27 év, s ez lecsökken 15-18-ra. Ez sok milliárd munka-nap veszteséget jelent egy országnak.

Nagymértékben összefügg a szaporodás a falusi, illetve városi helyzettel. *A falu erősebb biológiai típust ad.* Az í. világháború előtt Németországban 100 nagyvárosi közül *csak 28-at* találtak katonai szolgálatra alkalmasnak, a vidékiek közül pedig több mint kétszerarmyit: 58-at.

A család őrzi a „biológiai rangot.” Családon kívül előfordulnak zürzavaros keveredések, gyermekek „felelőtlenül” jöhetnek világra. A család ellenben fenn kíván tartani egy *szolid biológiai típust*. A népességnek bizonyos, egészséges törzsállománya keletkezik országanként mindenfelé, ahol uralkodó a családi életközösség. A család a társadalom egységességét, „arculatát” illetőleg konzervatív hatalom. Nem ezt látjuk pl. világforgalmi kikötőhelyeken (Shanghai stb.). A lakosság hihetetlenül kevert lesz, mert a családon kívüli férfinép „biológiai kalandorpolitikát” folytat. Itt nincs igazi, egészséges növés, fejlődés, nem alakul ki szolid, „szép átlagtípus.” Mennyire más a falu élete. Itt jóformán csak családban lehet élni. A társadalom alja a nagyobb városok külvárosi *részeiben* (East-London) a falu üde és egészséges típusaival szemben a „sötét” emberek arcát mutatja. A nagyvárosok, mint már G. Hansen híres könyvében² korán rámutatott, nem is szaporodnak, hanem lassan bár, de kihálóban vannak.

Mivel a „*családi otthon'* kérdését kell érintenünk, áttérünk az *itt* szinte utolsónak látszó földrajzi szempontra (*tér-politikai szempont*).

2. Tér-politikai szempontból világos az, hogy a család nemcsak intenzív kisközösség, hanem eo ipso *a legszorosabban települt* társadalmi egység is. a) A családnak térbeli földrajzi fixpontja van: az „otthon”. Annyit jelent ez, hogy „*az én házam az én váram*” elve szerint a család itt kizárólagos úr. A családi „szentélybe” ok nélkül behatolni nem lehet, sem magánosoknak, sem a hatóságnak. Ismerjük az angol történelemből, hogy a Stuartok kegyenceiknek magánmonopóliumot osztogattak,³ ami még – ha drágulás járt is a nyomában, – elviselhető volt, de nem volt eltűrhető tartósan az, hogy a király a monopóliumtulajdonosoknak *házkutatást jogot is* adott, s így megtörtént, hogy egy éjjel egymás után két házkutatást tartottak, külön az egyes monopólium jogosultak. Ez ropant felháborodást keltett az egész uralmi rendszerrel szemben, b) Az otthon nemcsak települési egység *keretét* jelenti és szigorúan magánterületnek számít. Az otthon egy *kirajzási pont*, ahonnan kiki kiindul a szélesebb társadalmi körök felé, azaz „*a*” társadalomba, de egyben oly feltevéssel, hogy vissza is fog térni,

² Die drei Bevölkerungsstufen. 1889.

³ H. Levy: Die Entw. d. Wirtschaftsliberalismus in England. 2. kiad.

mint repülőgép a maga bázisára. Az otthon valóban *egyéni élet-bázis*, innen indulunk ki, hogy ide is térjünk vissza.

c) A családi otthonnak megvan az *asylum-jellege*. Volt antik szokás szerint számos oly szentnek tartott hely, hova az üldözöttet már nem követték az üldözők, az ott békeességben megmaradhatott. Az államhatalom „exterritoriálisnak” csak a külföldi követségek területét tekinti, egyébként mindenhova behatol a közegeivel. A társadalom azonban nem mehet ily messzire, nem hatol be a családi otthon „szentélyébe”; – elvileg tiszteli az otthon különjogát, Gyakorlatilag e téren is van nem egy, *intézményes* családvédelem. Ha pl. valaki törvényteleniséget követ el, akkor – a családtagok nem kötelesek tanúskodni, holott a tanúskodási kötelezettség elvileg általános. A társadalom pedig „magánügynek” tekint számos, családban folyó dolgot, melyre nézve ítéletet mond ugyan (a közvélemény „olyan mint a levegő, mindenhova behatol”), de tetteleg be nem avatkozik.

E kérdésnek másik oldala az, hogy a családból már eltávozottak mindig „erkölcsi támaszt” remélnék a családban. Ha a világ kedvezőtlenül ítélte róluk, s meghajszolta őket, úgy a családba visszatértek ott enyhelyet találhatnak: ez is *asylum-jellegű* tény. A szabad verseny forgószeleiben letörtek is olykor „hazamenekülnek” a családjuk körébe. Ez, íme, nem más, mint a család szociálpolitikai *védelmi szerepe*, illetve *biztosítási* szolgálata.

Oly labilis, egyensúlyra már kevésbé törekvő időkben, minő a 19-20. század, megbecsülhetetlen a család ilyenmű szolgálata egyes esetekben, midőn a bajba jutott egyén ügyével szemben már az „egész világ” közömbös.

Tudnunk kell általában, hogy egy országos társadalom tagjai normálisan úgy lehetünk, *ha* van otthonunk, illetve családjunk: kiki a családján *keresztül* tagja a szélesebb társadalomnak is.

d) Ha távol vagyunk, pl. a harctéren, kiszámíthatatlan következménye van annak – írja egy haditudósítónk, – hogy „van hova hazagondolni.” Az otthon tehát nemcsak „kirajzási” pont, hanem lelki, *állandó élmény-központ*, ahova gondolat-érzés- és akaratvilágunk *le van kötve*, horgonyozva. íme, fizikailag is, lelkileg is a családi otthon köti le az embereket, *elsősorban az otthonnak van telepítő ereje*.

Egyébiránt földrajzi szempont a család kérdésében nem nagyon emelkedik ki. Meg kell említenünk a klíma-hatást, a déli,

melegebb égővek alatt gyorsabb a biológiai kiérlelődés s a házasságkötés korábbi életkorra esik, ami kedvező a gyermekáldásra.

3. Ugyancsak célszerűségi, nem elméleti okokból a *gazdasági* szemszöveget vesszük sorra, bár ez fontosságához képest a lelki-erkölcsi szempont mögé való.

A család *gazdasági egység*. Évezredekkel ezelőtt (antik család) kiválókép *termelési* egység: a család önellátó (autark), mint majdnem az még ma is a kiscgazda, vagy tanyai család elmaradtabb országokban. A család apraja-nagyja⁴ együtt dolgozik, termel. Megépíti némi segítséggel a maga *házai*, tanyázó helyét, mint ma is a pásztornép. Elkészíti maga a ruhaanyagát: otthon fontak és szőttek, kikészítették a bőrt. Az élelem a „házból”⁵ került ki, nem a piacról, ez sokáig nincs. Varró még azt írja, hogy amit otthon elő lehet állítani, azt másutt ne vegyünk meg! Cato szerint lehet eladni valamit, de *venni* – nem illő dolog. Ez az önellátás-képesség a család erejének, szorgalmának, sőt rangjának bizonyítéka, tehát a család büszkesége. Másra szorulni rá – kisebbrendűsége vall. A középkori városban kialakuló piac-rendszer – *venni* lehet és illő bármit – a munkák körét egyre szűkebbre szorítja: a *bolt kisorsajátítja a család munkáját*.

Alig maradt valami munka. Már a ruhát nem otthon varrják, hanem szalonban. Az élelmezés terén még megvan a család gondja (az élelem a legkevésbé standardizálható), de rengeteg vásárolt dolog (konzerv stb.) kerül készen a konyhába, vagy egyenest a családi asztalra.

A család így egyre kevésbé *termelő* egység; már csak *fogyasztási* kör, ahol a jövedelmet „beosztják”; s ha ügyesen teszik, ez nemzetgazdaságilag döntő tényé válik.

A család, ha ma már nem elsősorban termelő tényező, mégis *munkaiskolának* számít. Itt tanul meg, kivált a leánygyermek, mindenféle házimunkát, sajátítja el a *munkafegyelem* elemeit. Sajnos, a modern városi család e téren egyre programmtalanabb; a nő takarítás, főzés terén még tevékeny, ámde már hiányzik szükségkép a kert művelő munkája. Kenyérsütés, szappanfőzés, szövés-fonás stb. már régen kiment a divatból; a modern család feladatköre

⁴ V. ö. a *család* és *cseled* szók azonosságát: a szülők gyermekeiket „cseledeiknek” mondták.

⁵ Oikos-(zárt házi) gazdálkodás foka. V. ö. A gazdasági élet fokai. M. Közgazd. Szle. 1940.

egyre hiányosabb, a családi élet egyre „üresebb” (v. ö. az amerikai középosztályt; a férfi keres, a nő és gyermek már unatkozik, s a házon kívül keres szórakozást, kezdődik a „klub-élet”). Roppanó nemzetgazdasági, széles jelentősége van annak, hogy a család szolid fogyasztás mellett a *szolid jövedelemszerzésnek* is egyik legfőbb biztosítója. Nem szólnak itt bővebben a *gazdasági éthoszról*, erényekről: háziasság, szerényigényűség, szorgalom, gondosság, előrelátás stb.

Néhány szót a *tulajdonérzés*⁶ meggyökereztetéséről. A család munkálkodó egység, mely verejtékkel *szerez* földi javait; egyben igen megbecsüli, amit *szerez*: megbecsüli – és becsülteti – a magántulajdont is. *Ezzel* a család jövőjét biztosítja. A család is önközpontú, mint *minden* társas alakulat. A „köz” is mindig *valamilyen köz*, az állam is csak *egyik* „köz.” Érdekes Lenin családdel szembeni álláspontja; szerinte a családot meg kell szüntetni, mert ez nevel a magántulajdon szeretetére! Ez furcsa tévedés: ugyanis *az* a magántulajdon-eszme, amelyet a család ápol, csak jogi forma szerint áll egy (magán-) ember „nevén”, pl. a telekkönyv A) lapján a család háza a családfő. Holott ez is közösségé, t. i. a családé, a háznak családi rendeltetése van, közösségcélú. Sok ú. n. magántulajdon nem *egy emberé* – rendeltetése és tényleges használata szerint.

A család kifejleszti az *animus possidentis*-t. Ámde kifejleszti a *gondozás* érzéseit is. Általánosan tapasztaljuk, hogy ahol – pl. parkban, állomáson – valamit széles körök közösen használnak, azt roppant erősnek készítik. Erre a magánhasználat nem szorul rá: ott ápolják, gondozzák a vagyontárgyakat. Sőt a család kisarjászt ja az egységes és szolid *vagyonteljesítés* vágyát is, ez is haladás. A közjavak ezzel szemben merevedő irányzatúak.

A család gazdasági stabilitása a társadalom stabilitása ts. Aki a család alól kihúzza a biztos talajt, az valóban a társadalmat forradalmasítja, s viszi káoszba.

4. Áttérünk immár – last not least! – a család *szellemi és erkölcsi* életére és jelentőségére; nem kevéssé jellemző, hogy e nélkül már az eddigieket sem tudtuk tárgyalni.

A család szellemi-erkölcsi szempontból mindenekelőtt egy finom *érzékül* de erőteljesen *fegyelmező iskola*. „Intenzív” közösség lévén, magától értetődik a társas ellenőrzés, hiszen ki-ki

⁶ V. ö. Ihering: Der Besitzwille. 1889.

csaknem teljesen belelát a másik életébe. Legkevesebb titok a családban lehetséges. Egyrésztől oka a fegyelmező-nevelő képességnek a család *bensősége*, térbelileg véve is a tagoknak *igen szoros közelsége*, másrészt a szülői *tekintély* természete. A gyermek csaknem mindent szülőitől kap. Szelíd-patriarchális tekintély fejlődik ki, ami távol van minden „formális uralomtól.” A diplomata érzékű szülő mindent áldozatnak és jóakaratnak tud feltüntetni - a szigort is, - s nem „hatalmi viszonynak.” Ilyen viszony a nevelés terén egyébként nincs.

Hozzájárul ehhez a család *életkorbeli összvetődése*. Felnöttek és felserdülők állnak egymással szemben: az előzők a tapasztaltabbak, az utóbbiak a tapasztalatlanabbak, legalábbis bizonytalanabbak, értelemben s az akarat szilárdságában. A dacosabb gyermek persze próbálkozik, de önfejűsége ritkán arathat diadalt, „nem sikerül az önállósága.” Az életszabályok, szokások regiszterén csak az idősebbek – néha testvérek – tudnak játszani.

A szülők és idősebbek iránti *tisztelet* automatikusan alakul ki a családban, nem valami mesterséges berendezés, vagy kényszer következtében, hanem magától keletkezik ú. n. *természetes tekintély* a szellemi-erkölcsi „faj súly” által.

A család társas szerkezetét jellemzi a *szolidaritás*, a mélyen összhangzó érzelmi összeforrottság is. Innen nő ki általában a „szociális szellem:” ez családban születik s innét terjed ezután szét szélesebb körökre, Platón⁸ a legalaposabban tévedett. Szerinte a legfőbb államvezetőknek („tökéletes őrzőknek”, *phylakes* = *philosophoi*) annyira *kizárólag* az állam érdekében kell élniök, hogy saját családjuk nem is lehet. Ők az állam áldozatos lelkű szerzetesei. Platón feltűnő jól ismeri az átöröklés jelentőségét is. És íme, figyelmen kívül hagyja, egyoldalú logikai fanatizmusában, hogy ha a vezetőknek nincs családjuk, akkor hiányzik az a finom lelki műhely is, ahol a szolidaritást, az egymásért való felelősséget - a családban – kidolgozzák.

A család azonban nemcsak erkölcsileg alárendeltekől áll, hanem szélesben uralkodik benne a *mellérendeltség is*: sem az apai, sem az anyai tekintély nem oly erős, hogy egy hatalmi államot képzeljünk a család helyén. Ellenben rendkívül sok *méltánylást*, segítő *jóakaratot*, főleg *szerepet* látunk: ezek pedig a melléren-

⁷ V. ö. Pedagógiai elvek. 2. kiad. 27-31.

⁸ *Az Állam* VI. könyv.

delődés erényei.⁹ Az ilyenek egyes példákban állnak szemléletesen mindenki előtt; voltaképp mindebből egy általános jelleg: *testvériesség* (családiasság) áramlik szét az egész kicsiny közösségen.

Maga a család – mint a közösségek általában – az örökkévalóságra, a faj- és a kultúra folytonosságára néz. Tehát itt fejlődik ki – az ősök tisztelete kapcsán – a *kegyelet* is.

b) *A család élménygazdagsága.* – A család élményekben kivételesen gazdag, s érthető ez: a legkisebb és legintenzívebb közösségről van szó. A családban mindig „történik valami”, ami megbeszélés tárgyává lesz, s itt az emberi vonatkozásoknak finom játéka folyik le. Innen van, hogy az írók – kik rendszeren gyermek- és ifjúkori, saját emlékeikből táplálkoznak, – kimeríthetetlenek a család kis és nagy eseményeinek ecsetelésében,¹⁰ sőt olykor valósággal az exhibicionizmus vágányára is térnek, mindent derűreborúra kitergetnek.¹¹

Az élménygazdagságnak számos *következménye* van. A családi élmények nemcsak gazdagok, hanem szorosan össze is szövődnek, *sorozatszerűek*. Míg kint „az életben” érhetnek bennünket meglepetések („senkisémm hitte volna”), addig ez a családi életben vagy lehetetlen, vagy ritka. A család átlátszó, mint egy kristálypohár, míg az élet egy sötét urnában folyik, ahol sokszor botorkálunk. Tulajdonképp *csak a család intim* (még a szigorúan szűkebbkörű klikk sem az). Intim megbeszélések, viták sokszor csak a családban folyhatnak, s így a vitázó, nyílt „nagyközönséggel” szemben (id. alább IV. r. 3) a család „előközönségnek” mondható (épp úgy, mint az összecsődült „tömeggel” szemben is van „előtömeg:” IV. 1.). Nem egyszer csak az kerül ki a „közönség” körébe, amit egy „családban” már alaposan megvitattak.

A családi élet eme bensőséges és gazdag jellegével függ össze az, hogy idegenek nyelvet legjobban egy család keretében tanulnak, mint ahogy Lockhardt moszkvai angol ügyvivő az orosz nyelvet tanuló, „beköltözött” egy orosz családba.

Hasonlóképp ki kell emelnünk, hogy az érzületek átsuhanása is egyik emberből a másikba a családban mehet végbe a legkönnyebben, minden propaganda, szándékosság nélkül. Ezért van, hogy

⁹ Ezen a ponton utalunk arra, hogy a *viszonytan* (Beziehungslehre) sok más tényre, ezen a helyen nem is érinthető kutatnivalóra figyelmeztet.

¹⁰ Finoman és gazdagon lát Marái S. (Egy polgár vallomása.) 1935

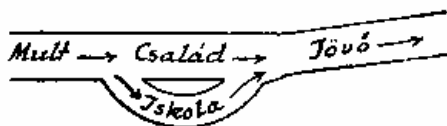
¹¹ Ilyen újabb pl. Kodolányi (Futótűz).

a nemzeti *asszimiláció*, a beolvasztás legbiztosabb útja: a családi élet A családnak e ponton (máson is) *politikai* jelentőség jut osztályrészüln (ld. h.).

c) *A család, a hagyomány és az iskola.* – A családnak itt is a normáltípusát, sőt az ideáltípusát vesszük; a megrokknanó családról külön fejezet (i) szól.

Törzsi, népi hagyomány nélkülözi a hagyományátadás ma is szokásos szervét: az iskolát és íme, mégis hagyományok csodálatos özöne száll át nemzedékről-nemzedékre. Ma már az írásos kultúra kifejlődésével nem is sejtjük, mennyi az, amit a család minden apparátus, minden közbeiktatott intézmény hiányában is át tudott hagyományozni a múltból a jövőbe. A család a nagy transzformátor, mely a korok szellemi hagyatékát – az „íratlan” életformákat – átmenti a jövő számára. Ma persze az iskola nagyon előtérbe került; ez elvben párhuzamosan működik a családdal, mintegy a hagyomány átadás mellékfolyója, mellékága lesz, de főfolyónak megmarad a család. A helyzet az ábrán látható:

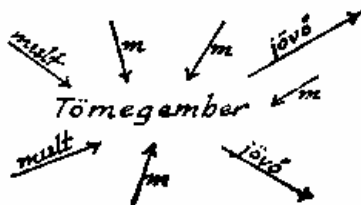

pontból fontos az, hogy az iskola mennyiben tekinthető egyöntetű, összehangolt kultúra szellemi csatornájának. Rég elhunyt jeles

pedagógusunk, Felméry ismert mondanása szerint szólhatunk: az angol iskola egy család, a német egy kitűnően fegyelmező kaszárnya, a magyar egy pontos hivatal. A mi iskoláink azonban – ellentétben az angolokkal – tömegszállások lettek, a tömegek ízlése szerinti „hasznos ismeretanyagot”, egy zavaros halmazt szállítanak. A család ma már kevésbé ügyel az iskola szellemének egységére, jobbra csak az érvényesülés külső kellékére: a bizonyítvány megszerzésére van főgondja. A régebbi család *érzékeny* volt arra, hogy mi mindenre tanítják gyermekeit az iskolában: egységes hagyományt, szellemet akart. A család és iskola szövetségesek voltak ebben: *a homogén kultúraátadás* helyei voltak.

Ha képzeletben a kettőt kikapcsoljuk, úgy elénk áll az életben összevissza-tapogatózó *autodidakta*. És elénk áll a mai *tömegember*. Az előbbi ábrát azért is rajzoltuk, hogy feltüntessük: a múlttól a jövő felé a családon át vezető vonal töretlenül egye-

nes. A tömegember össze-vissza kap hatásokat és keres magának tanulságokat; helyzetét az alábbi ábra mutatja.

Mindenféle irányból kap múltbeli (*m*) hagyományokat és 2-3-féle irányban magának kell tapogatóznia a jövő felé. Ez íme a *heterogén kultúraátadás* esete.

Már az átlagos embernek nehéz na a helyzete, nehéz, sőt kínos *választásokat* kell tennie, míg valamerre *elhatározza* magát. Maga kénytelen szelektálni a hagyományanyagot, míg ezt a szelekcziót elébb a család és iskola végezte el, tehát a tapasztaltabbak. A magárahagyott, sok tekintetben kényszerűen autodidakta „modern ember” többsége visszariad a hagyományok kiválogatásának, s a szellemi „tájékozódásnak” fárasztó feladata elől. Inkább hagyja magát vezetetni *anonim hatalmak* (közönség, divat, sajtó, pártok) által, e téren nincs igazi összhang: a modern ember ingatag lesz. Része van ebben a családok erőbeli hanyatlásának.

d) *A család szerepe kifelé.* – A család élete részben belül folyik, részben *kifelé* irányul. Funkcióinak száma végtelen, hiszen sokcélú (politikus) alakulatról van szó. így csak egyes, kiemelkedő funkciókat ragadhatunk ki.

A család *önközpontúsága* sem tagadja meg magát, habár „általános családi önzésről” szólani túlzott dolog. A család mindenekelőtt igyekszik családtagjait, ha felnőttek, „*elhelyezni.*” Ennek egyik esete a *pályaválasztás.* E téren a család funkciója pótolhatatlan. „Pályaválasztási országos tanácsra” gondoltak egyesek; ennek két feladata: egyrészt kiismerni az elhelyezendő testi-lelki habitusát – ebben nem sok reményünk lehet, mert ha szakavatott pszichológusok is a vizsgálók, ezek sem mélyedhetnek el huzamosan – mint ahogy a család – az illetőnek jellembeli mélységeibe. A tömegkezelés közepeit pedig egyes sablonok kényszerűen alakulnak ki (Id. jellemlapok). A család kb. két évtizeden át figyelni a felnövekvőt, rendesen jól sejtí, mi várható tőle. A család meglehetősen jó emberismerő s emberismeretet fejlesztő is.

Másrészt egy „Tanács” óriási kartotékba temetkeznek, mely szüntelen változnék: nyilvántartás az üres helyekről, ahova el lehetne helyezni a felveendőket. A család e tekintetben élesebb szemű, főképp gyorsabb: észreveszi a hasadékokat a maga (persze

kisebb) körében, ahová a csemetéjét el lehet helyezni, (sőt a családi protekció soha nem szűnő hatalom, mely a társadalomra – olykor – ráerőszakol feladatokat, csakhogy a család egyik tagja intézhesse el). Családi *ambíció* nélkül számos társadalmi folyamat legalább is ellanyhulna. A család végre is *ellátja* a társadalmat friss elemekkel.

Az elhelyezés másik esete a leányok *férjhezadása*. E téren is különösen, néha tragikomikusan éberek kivált az idősebb női tagok és rokonok, akik – a fiatalokkal ellentétben – már szerelmi romantikától mentesen, reális szemmel próbálnak fiatalokat összehozni, s az összehoronálásban nem csekély ügyességet fejtenek ki. A párválasztás így kétségtelenül realisabb és gyorsabb; jobban szem előtt tartják a rangot is. Párválasztás kérdéséhez szélesebb társadalmi körök hozzá sem tudnának kezdeni. A család a nagy társadalom *helyett* működik.

Ugyanez az eset a *betegek* gyógyításában; kórházak *tízszere-sen* megszorítva sem győznék a betegek ellátását, ha a családok következetesen odaküldenék összes betegeiket. Ugyanez az eset az *elaggottak* istápolásában. Lehetetlen létesíteni annyi aggok menhelyét, mint amennyi szükség volna, ha a családok nem vállalnák az elaggottakat.

A család e téren *társadalombiztosítási feladatot* old meg, igen olcsón és célszerűen. A betegek és aggok sehol sem érzik magukat jobban, mint „öveik”⁴ körében. A gyermekek nevelésébe belejártszik az a kilátás is, hogy majdan ezek fogják szüleiket istápolni. Család nélkül eme kérdések megoldhatatlanok.

A családnak „kifelé” nagy szerepe van a *rang* és tekintély tartásában, A család sokat „ad magára”, magatartásában megköveteli a megbecsültetést, tagjainak tekintélyét alátámasztja. Általában a család „színvonal-igényt” jelent be, mint stabilis, szolid eleme a társadalomnak. A családtalan ember magára van hagyva, könnyen elkallódik az alig figyelmes nagyvilágban.

A család jelentős a *felemelkedés* (aszzcendencia) előmozdításában. Nemcsak „rangot tart” a család – ebben roppant áldozatra képes, – hanem felfelé késztet, fiút, rokont egyáltalán: rokoni támogatás is sokakon segített a felfelé törésben.

E téren két típus élesen tér el egymástól, a) a találékony és kockázatkedvelő *fantáziás típus*, mely hol ötlettel, hol ököllettel tolszki előre; felemelkedhetik, de le is bukhat hirtelen; b) a megfontoltan emelkedő *szolid típus*. A család – lévén maga a szo-

lídság, a stabilitás, a jóhírnév képviselője – az utóbbi típust kedveli. A család bármennyire bíztat is a feltörésben, „lebeszél” kalandokról. Érthető, hiszen a család a „felnevelésbe” hatalmas áldozatot fektetett bele, s így a tőkét félti a kockázatoktól.

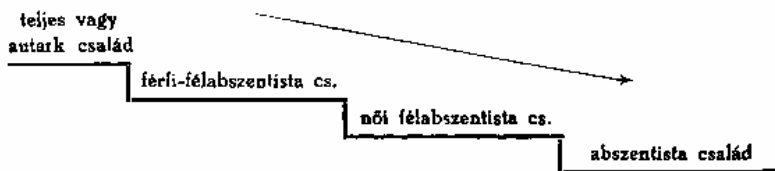
e) *A családi együttélés fokai.* – Nem minden család él egyformán együttes, intenzív életet. Társadalmi rétegenként más és más a helyzet. Itt szorosan együttél a család, amott már üresség tátong a családi otthonban. Négy fok különböztethető meg a családi élet intenzitása terén; áttekintésben szólva ezek:

1. az *autark* vagy *teljes* család egész nap és éjjel együttél, mint pl. a kiscgazda, a vidéki gentry családja. Szinte minden órában láthatják egymást, vagy tudják, ki hol van, mit csinál.

2. *A férfi-félabszontista család* esetén a férfi munkába jár, reggeltől napestig nincs odahaza. Ilyen a városi családok körében a legmegszokottabb jelenség. Ha csak a férj van nappal távol (absens), ez nagyobb szociális bajokat még nem okoz. Igaz, az amerikai szociológusok már panaszkodnak, hogy az este hazatérő családapának vajmi kevés a tekintélye, inkább csak játszópajtása gyermekeinek, ki csak üdülni szeret a családjában, s pénzen kívül alig nyújt más családjának.

3. Más az eset a *női-félabszontizmus* esetén, mely ritka eset: még Amerikában is csak akkor fordult elő, ha a férj lett munkanélküli, s a nő kereső maradt. Ekkor persze a házimunkát a férfi végezi. Az ily eset már súlyos családromlást jelent, miután a család lelke a nő, és ez esetben a családanya van távol.

4. Ha mindkét szülő keresni jár nappal, a család már a mélypontra jut: *abszontista* lesz, mindenik szülő távol van. A modern család már hanyatló tendenciát mutat e téren:

Ezt a hanyatló tendenciát megfordítani úgy, hogy az abszontista családot teljes családdá varázsoljuk vissza, immár merő álomnak tartjuk. Már nagy eredmény, ha f el visszük az átlagot a férfi-félabszontizmus síkjára.

f) *A család a különböző társadalmi rétegekben.* – A kérdés még sokkal kevésbé tanulmányozott, mintsem hogy itt – még ha helyünk lenne is – részletes tárgyalásba bocsátkoznánk. Probléma tenger nyílik meg előttünk. Lássuk legalább, minő természetű e kérdés, ha vázlataink még oly hiányosak is.

A felsőbb rétegek¹² családi együttségét csorbítja az a körülmény, hogy részben sok a „társasági (ú. n. társadalmi) kötelezettség”, mely férfit és nőt könnyen kiragad gyermekei köréből, részben mert a magas hivatal, a családi vagyon kezelése, avagy éppen az üzlet rengeteg gondot okoz, időt rabol, s a családnak éppen csak valami marad az időből. Itt tehát fenyeget a családi abszентizmus. A gyermeket dajkára, nevelőnőre *bízzák*, a felserdültet esetleg intézetbe, vagy pedig külföldre küldik. Másrészt módos család jó nevelést adhat gyermekeinek.

A vidéki középbirtokos gentry a maga kúriáján élve, *teljes* családi élettel gyönyörködtet. Innen a reformkori középnemesség nagy fegyelmezettsége, tudása, társadalmi műveltsége, sőt csiszolottsága. Lényeges hátránya ennek a családi életformának az, hogy iskolázás céljából a gyermekeket „idegenbe” kell küldeni, így a különben autark család a gyermekek, és a nem a szülők részéről telhet meg abszентista vonásokkal. Egyébként ez a család élménygazdagság, pezsgő élet szempontjából a legkiadósabb, mit egyes írók (Herczeg F.) nem mulasztottak el kiaknázni, szkeptikus ízt keverve belé, amit nem érdemelt meg az általánosságban szolid vidéki családok. Biológiai erőfenntartás terén e családok ma is csodálatos színvonalat mutatnak. Politikai szerepük közismert.

A polgári rétegek részben hivatalokban, részben az üzlet világában élő keresői nagyon elfoglaltak, a család átlagosan férfifélabszentista. De még, tekintve, hogy normális jövedelmi alapon él a család, a szülők jó eltartást és nevelést biztosítanak a gyermekeiknek. Az ily családok szellemi művelődés terén a legaktívabak (a többiekhez képest), innen kerül ki az „irodalmi réteg”, míg a legtöbb másik réteg „irodalomalatti.” A polgárság szaporodása aránylag csekély; sok elem tör fel alulról.

A kispolgári rétegek (jellemző a szobakonyha-lakás) már szerény életszinten vannak, anyagilag kevés igényűek, szellemi téren felfelé törekvők s az utóbbi időkben feltűnő az, hogy szélesebb társadalmi jelentőségre vágnak, mint egy századdal előbb az

¹² A rétegeket illetőleg ld. alább 10. fejj. B).

„apolitikus” kispolgárság. Sok család férfi-abszontista, az atya naphosszat keres; ellenben sok esetben a bolt vagy műhely a családi lakószoba mellett van: így *sok a teljes család!* Meglátszik ez eme réteg mai érdekes ambícióin; felfelé törnek, kivált az iskolázás csatornáján át.

A városi ipari munkásság családjai a legjobb esetben férfi-félabzontisták; még ezen a síkon is fenntartható egészséges család. De sok esetben – ez az igazi proletár elem – teljesen abzontisták. Itt már a család kiáltó romlását észleljük: a gyermekek kikerülnek az utcára, az üres telkekre („Grund”), s ott elrakoncátlanodnak, sőt lelkileg durvákká lesznek. Néha külvárosokban (Angyal föld) hasonlítanak már az orosz kóbor, elhagyott gyermekekhez (beszprizorni).

Egész más képet mutatnak a nagy- és *kisgazdacsaládok*: itt látjuk a legigazibb „telj és család” eseteit, itt ez már átlagos is. A mezőgazdasági vándormunkásoknál, a falusi szegénységénél más az eset. A gazda „mindenes munkás”, ezerféle dolgában ott a segítség, a gyermek. A kisgazda-család a legkitűnőbb munkaiskola. A szülők gondossága kiterjedt stb.

Ezerféle megfigyelni való van ebben a problémakörben. Kár, hogy szociológusaink még nem mélyedtek bele.

g) *A családvédelem alapja: a családtanulmány.* – A társadalompolitika felé gravitál e kérdés, itt azonban szóba kell mégis hoznunk, látván a mai zavarokat és nehézségeket.

A családvédelem kérdését a múlt századból öröklött beidegződéssel *gazdasági* megsegítés irányában szokták megindítani, nem csekély, sőt elismerésre méltó eredménnyel. De így a védelem egyoldalú lesz. A család kérdése sokkal bonyolultabb. Ma folynak (nálunk) az első kísérletek tüzetes *családtanulmányok* irányában, melynek egyik ágát: a háztartási statisztikát már a múlt századból örököltük. Sok kérdés azonban nem gazdasági! E helyen csak arra szorítkozunk, hogy kiemeljük: 1. sablonszerűen családvédelmi tevékenységet folytatni nem lehet. Ahhoz társadalomtudományi szak-képzettség alapján álló *adatfelvétel* szükséges. 2. *Külön* a családvédelem nem vezet célhoz; ismerni kell azt az egész, szellemi, anyagi, korbelt környezetet, melybe a mai családprobléma b« van ágyazva. A család megmentése nem a legvégső cél, hanem a nemzet megmentése. A részleges problémát nem lehet vállalni az egész probléma nélkül.

h) *A család politikai jelentősége.* – Nagy politikai jelentősége is van a családnak: csak erős szaporodás biztosít az államnak elegendő katonát. Ha ez nincs meg, az állam esetleg veszélyes szövetezésbe bonyolódik, így volt ez 1914-ben Franciaország részéről: most már véglegesen a oroszhoz fordult, holott a köztársasági francia megvetette az orosz autokráciát. A világháború egyik oka az, hogy kevés a gyermek francia családokban.¹³ 1914-ben ugyanis nem kevesebb, mint 2.9 millió egy gyermekes család volt, 2.6 millió kétgyermekes, már csak 1.6 millió volt a 3 gyermekes – holott itt kezdődik a normális gyermekszámú család (2 gyermekes családokkal a társadalom fogyásnak indul). Végül 1.8 millió család gyermektelen. A normális gyermekszámból több mint 13 millió hiányzik! Ha ennek kb. a felét vesszük fiúnak, úgy több, mint 6 millió kerülhetett volna sor alá. Ez hiányzott, s ez is sürgette az oroszokkal való paktálást. Európa mai sorsában íme, bent van mint résztényező egy nagy műveltségű nép családjainak tragédiája. Látjuk, a *katonai erő elsősorban a család virulenciáján fordul meg.* Ez adja a család szembeszökően politikai jelentőségét.

Téves volna azonban a katonai, illetve politikai erőt a gyermekek létszáma alapján felbecsülni. Sokkal többet jelent az országnak az az erkölcsi erő, önfegyelem, hűség, kitartás stb., amire a család tanítja a gyermekeket.

Építő jelentősége van politikai téren bizonyos elit családoknak. (Id. II. Rákóczi Ferenc apai és anyai ágát); bizonyos *politikai hagyományok* biztos mederben hömpölyögnek tova a család keretében. A politikai akarát iskolájává is válhatik a család: ez az elsőrendű elitiskola. Tekintve azt, hogy a politikai magatartásban vannak nyilvánosság előtt féltve őrzött elemek is (információk és magatartás-minták), sok esetben ezek a titkok egyes családokban szállnak az utódokra, vagy pedig szűkkörű klikkekben, szektákban szivárognak. *Kisméretű* társas egységek alkalmasak a „bizalmas dolgok” megőrzésére; ide tartozik a család is.

i) *A család mai bomlása és ennek társadalmi okai.* – A család válsága közismert, de nem ismeretesek azok a távolabbi és mélyebb okok, amelyek a válság hátterében állnak.¹⁴ Van oly válságforma: *egyke*, mely előtérbe jut, de ezt is tévesen szegénységre vezetik

¹³ Montesquieu már a forradalom előtt hibáztatja a csekély gyermekáldást.

¹⁴ V. ö. A család helyzetváltozásának okairól. Anya- és gyermekvédelem. 1942. évf. 148-57.

vissza,¹⁵ s azt hiszik, jó lélekkel, hogy elég, ha anyagilag felsegítik (pl. téli háziiparral, jobb lakással) az egykézőket, holott ezek igen sok esetben jómódúak, a családi házuk – falusi viszonyokhoz képest – egyenesen fényűző, néha fényűző kriptákat is építenek a halottaiknak¹⁶ stb. Feltűnő ezzel ellentétben az, hogy egyes vidékeken éppen a legszegényebbek a legszaporábbak. Lehet, az ok az, hogy a felnevelési felelősség csekély; lehet az, hogy az elnyomott elem tömeges és – tömegével akar hatni, érvényesülni, tehát szaporodik. Az is magyarázó ok, hogy az, aki a jelenben nem bír érvényesülni, gyermekei nagy számában a jövőben menti át érvényesülési reményeit.

Sokkal helyesebb az *általános helyzetet nézni*. Az egykésnél nyilvánvaló, hogy elvetette – általában – a családhoz szükséges heroikus életformát és kényelembe helyezkedik, sőt hedonista lesz; világos az is, hogy társadalmi felemelkedési vágyában megakadt, tehát torzelmelkedésben még megnyugszik. Mindezek súlyos erkölcsi hibák s erkölcsi javítás útja is.

Nagy hiba, hogy a társadalom még a legkiáltóbb bajokat sem veszi észre. Említettük, mennyire örvendetes az, hogy legalább a kiscgazda-családok „telj es” (autark) családok; nem ügyeltek ax'ra, hogy már itt is megindult a bomlás: a föld kicsúszik a család talpa alól.

A *falusi család egykor* szinte elvileg maga körül láthatott a családdal szervesen összenőtt gazdaságot: az „üzem” (a föld) a családot, a család a gazdaságot szolgálta. Ez nagyjából a kiscgazda-család esetében még megvan; de elveszett az *elv*. Nem törődve a falu életérdekeivel, városi kultúrával telített embereknek nem is tűnik fel, mi ment veszendőbe. 1870-ben nálunk egy törpebirtokosra 6.78 hold esik, 1895-ben már csak 1.75 hold; íme, ez nem létalapja egy család-töredéknek sem, bárminő belterjes gazdálkodást képzeljünk is rajta. Már az előbbi sem nyújt kellő létalapot a család számára, de saját birtokán végzett munkához hozzákeresve, még valaminő biztonságérzéssel járt az ősi telek.

A család azonban *általában* is válságban van. Ennek főbb okai a szociológia szempontjainak bőségével nyomozhatók.

¹⁵ V. ö. Szeljegyzet a „felemelkedési tragédiák” kérdéséhez. Társad, tud. 1940. 619-22.

¹⁶ Doros: Családvédelem 1938. Hídvégi: Hulló magyarság. 1939. Kiss G. Ormányás. 1937.

1. A közösségek általában háttérbe szorulnak, ezt láttuk már II. r. A) 3-5. fejj.). A ragyogóbb teljesítményű mesterséges szervezetek vezetnek, és lépnek előtérbe nap-nap után. A család éppenséggel kicsiny közösség: a csendesen félreszorított hamupipőke sorsa szakad reá.

2. A társadalom *nagyméretű* egységei nyomulnak előre. A család kicsiny és félreszorul. Ez az *elaránytalanodás* tragédiája. Olyan a helyzete, mint a kis jégtábláé a zajló Dunán: a nagy táblák közrefogják és összemorzsolják. A család mindig félreszorul, a tömegmozgalmak korában gyorsan bomlik. Azonban gyorsan össze is szedi magát, ha jobb idők jönnek: ez következik abból, hogy *természetes* közösség.

3. Láttuk fennebb (2. pont), hogy minő fontos a *családi otthon* kérdése. Legelső társadalompolitikai problémává nőtte ki magát az otthon-teremtés. Ma ugyanis sajtószzerű, hullámzó állapotba került a népesség: egy *új-nomád* korba jutottunk bele (Id. III. rész). Kivált nagy városokban életünk egyre inkább vándorlásokból, utazgatásokból kezd állani. Alig van nap, hogy közlekedési eszközt igénybe ne vennénk.

Kényszerűen. A kisgazda családjával együtt még ott „ül” a földjén, vagy földjéhez közel; az önálló kisiparos is ott van családjával a műhelyében. Azonban a nagyobb városokban - átlag több országnak már csaknem a felében - szabállyá lett az, hogy a családi otthon messzeesik a napi munkahelytől: a férfi kereső fél reggeltől estig otthonától távol van. A közlekedés így naponta kétszer mozgat meg milliőkat: ennek *már a költsége* jelentékeny szociálpolitikai kérdéssé nőhet.

A legelső társadalompolitikai probléma természetesen az, *hogy legyen* családi otthon. E ponton az uralkodó, országos gazdaságpolitika ügyet sem vet a család *érdekeire*: zsúfolja a nagyüzemeket a fővárosba, illetve más nagyvárosokba, minek eredménye: már csak a hely hiánya miatt, de a telekdrágaság miatt is az, hogy egyre csekélyebb a kilátás önálló családi otthonok megteremtésére; megszületik a zsúfolt bércaszárnya és a tömegszállítás ágyra járókkal stb. A legelső kérdések közé tartozik családvédelmi szempontból a közép- és nagyipar *decentralizálása*, vidékenként való szétszórása. Hazánk 1920 után éppen az ellenkező, helytelen utat futotta meg, holott akkor már - külföldön és nálunk - ez a probléma tudatos volt.

A téropolitikának fontos szempontja az, hogy a lakosság a kereseti viszonyokhoz *arányban* települjön le. Fehér m.-ben túlkevés a munkáskéz, Cegléden, Makón sok a munkanélküli. Ez mind súlyosan érinti a család helyzetét; ki kell tehát a *térbeli* (földrajzi) *alapokat* kutatni a családok megélhetésére nézve, végre is azt a *települési optimumot* kell kimutatni, mely egy országban elérhető, így a Székely-föld túlnépesedése levezethető pl. a Dunántúlra, -különbén a székely családok gyermekeiket továbbra is oláh külföldre küldik és hagyják elveszni saját népük számára.

A családok ellátottsága a legnélkülözhetetlenebb cikkekkel (pl. élelem) csak akkor lehet normális, ha az nagyobb, sőt oknélküli *tarifa*-költséggel nem terheli meg a családi budget-t. Ezt ma látjuk a tüzelő ellátásnál.

Általában a tér-politikai kérdések következetesen figyelmen kívül maradnak, midőn a gazdaságpolitikaiakra már rá vagyunk idegződve. Ime, egy aránytalanság a szociálpolitikai problematikában.

A modern új-nomád társadalom téropolitikai szemszögből *állandóan deformálódik*, normális települési arányait elveszti, s ezt elsősorban a családok érzik meg.

4. A mai változáshajlam a társadalomban nagyon megviseli a családot. Az egész társadalom izeg-mozog, s a család csendes szigete is hovatovább forgószelet érez maga körül.

Ma már nem is sejtjük, hogy a „mobilista” társadalmi rendszer, melybe öntudatlanul mentünk bele, mily mélyen megváltoztatta a családi élet létfeltételeit. A családok maguk sem vették észre, mennyire új világba jutottak bele, s hogyan kell védekezni a bajokkal szemben.

Elsősorban hatott a *merkantilis* szellem. Ez kiragadta a család kezéből a sokféle családi munka jórészét. Az otthoni „teendők” egyre kevesebbednek. Hol van városi család, ahol még otthon kötnék, otthoni a kenyérsütés, a betevés? Pékek és konzervgyárak kisajátították a családi munkát. A bolt, a konfekciós ipar mindent elvállal, otthonra nem marad jóformán semmi: *családi munkahiány*, üresség fenyeget. A családi *munkára beidegzettség* egy darabig kísérletezett szükségtelen, vagy *ál-munkákkal* (hímezgetés stb.), de ez is lassan elmaradt, ott a hímezsbolt. Fél- és álmunkák maradtak. A bolt, a merkantilis érvényesülés kiüresítette a családot, és maradt – a középosztály köreiben – ödöngés a családban, ami persze a nők életét teszi üressé. Próbálkozás – eltol-

teni az időt – a *bevásárlási hév (kommissziózás)*, de üres ez is. A munka ugyanis tartalmaz feszültséget jelent; az unalom viszont pusztá üresség, éspedig tartalmatlan feszültség.

5. A társadalomban összekuszálódnak a rangok. Mindenki szabadon utánozhat mindenkit (egy Newyork-melletti fürdőhelyen vásárnap mindenki egyforma, rangkülönbséget semmiben nem látni), így felborultak a család hagyományai a *szükségletek rendszerét* illetőleg. Ez ma a családok előtt zavaros, csak az világos, hogy mindenkinek kissé többnek kell látszania. Anarchia állt be és túlköltekezés. Az általános emelkedési láz (aszzendizmus) hatalmába kerítette a családot is. Régen kötelező volt „rendesnek” látszani, „ma „előkelőnek” kell látszani. Óriási hatással volt a reklám a család felbomlására.

A család drága lett. A házasság késői, vagy el is marad. Ez a széleskörű *merkantilizálódás* hatása. Az üzletember tudtán kívül nagy forradalmat csinált a liberalizmus korában. A részletfizetés sok családot segít tönkremenni.

6. Sok következménye lett annak, hogy lassan a *nőnevelés* kikerült a család kezéből, s oly iskolarendszer (ú. n. középiskola) tanítja a leányt, amely akaratlanul is közeledett a fiúiskolához, tantárgyakban, sőt szellemben. A nőnevelés ma kezdi *érezni*, hogy a nő szociális *érzúlete* oly kincs, amit kár agyonütni elméleti, fiúknak való tárgyakkal. A középosztálybeli férfiak intellektualizmusa mégis imponál a nőnek, s utánozza.

7. A modern nagytársadalom oly, mesterséges intézmények bonyolult halmazává lesz, ami észrevétlenül jelentésnélkülivé és rideggé lesz a *gyermek számára* stb.

Száz és száz ok hozható fel. Mindenik fogyasztja, rágja a család életerejét. Éppen ideje, hogy legalább néhány szociológus felfigyelt, sőt ráeszmélt a kérdésre az egyház is, melynek megdöbbenése jogosultnak bizonyult.

9. FALU, VÁROS, TERRITÓRIUM, ORSZÁG.

a) *A területi összefüzdésről.* – Az első csoportösszefüggésekről tudjuk, hogy vérségi (rokonsági) kapcsolaton alapulnak (család, nemzetség, törzs). A rokoni összefüzdés természetesen von maga után társadalmi kapcsolatot. Ez után a kapcsolatforma *után* következik a *terület szerinti*, azaz szomszédságom összefüzdés. De mit jelent ez, illetve *mennyit* jelenthet ez egy-

általán? Világos, ha valaki közvetlen szomszédom, segít a bajban. De miért legyen „társam” az, aki 30-40 km-re él tőlem? Feltehetjük, hogy a pusztán egymás *mellett* élés a társas *együttélésnek* csak egy feltétlenül hígabb formája lehet. És úgyis van. A rokon kapcsolat sohasem bomladozik oly könnyen, mint a *térbeli* együttélésen alapuló kapcsolat, és az is lehet, hogy szomszédság mellett alig fejlődik társas kapcsolat.

A *szomszédság* ma állandóan lazuló viszony, holott egykor sokat jelentett. „*Szomszéd* a paraszti ember számára a barátságosabb megszólítás, mely mindjárt az »atyafi« után következik”,¹ mondja a német szociológia előfutára, W. H. Riehl (1823-1897). Az egymásra-utaltság vidéken erős. „Jó szomszédok, még inkább szomszédnők között mindent szabad kölcsönözni az ásótól kezdve a leszelt kenyérig, ha váratlan vendég *érkezett*. Mindenben segítenek, ha a szükség kívánja, a barmok megrakásánál, ember és állat születésénél, egymásra ügyelnek udvarban, ház körül, gyermekekre, megetetik az állatot, vagy megfejik. Ünnepnap egymáshoz látogatást tesznek, s *ezt-azt* megbeszélük.”² A *bizalom* teljessége uralkodik itt, mint egy megnagyobbodott családban. A vasútkorszak, a liberális verseny sokat rombolt e téren, de mindent nem bontott szét: még a maradványok is világos nyelven beszélnek.

Személyes környezet ez: kiki tud egymásról, szinte mindent tud, mint a családban. Még nem vágott bele a névtelen viszonyok hideg szele és az üzleti észszerűség zsákmányoló saszeme. Barátságos és meghitt a szomszédságos érintkezés.

India a szomszédság megbecsülésében elől jár, (Európa a rendestől is messze elhajlott): ott még jól tudják, s tudatosan ki is tenyésztik, mennyi *kötelezettség* jár együtt a szomszédságos sorsközösséggel. Nálunk is hírre kapott a székely „kaláka” régi szokása, de nem vált általánossá, és sehol sem oly erőssé, mint ma a finneknél.³

A szomszédságot megzavarja az, ha nem egyféle az életmód, ha pl. a parasztok közé „egy úr” élkeződik be. Akik életformában egyek, roppant összetartanak, pl. titkot tartanak. Máshoz már sokkal kevesebb a közük. „Jó szomszédságot nem mindenkivel tartanak, szoros szomszédság leginkább csak a parasztok közt van. Ha

¹ Die Familie, 151.

² G. Lehmann: Vom Gefüge des Volkes. Év n. (1935?) 44. l.

³ V. ö. Finnország c. folyóirat. 1942. 1. sz.

nem paraszt lakik közbül, úgy fontos dolgokban keresztül ugranak portáján. A feladatok, az életmód közössége, úgy látszik, feltetele a *szorosabb* szomszédságnak”.⁴

A szomszédság vagy úgy keletkezik, hogy együvé *települtek* az emberek, vagy úgy, hogy valaminő területi *beosztás* folytán estek egyazon kerületbe. Az előbbiből *természetes szomszédsági* kötelékek keletkeznek: ilyen a falu; viszont már csak külsőséges keretazonosság egy városi „kerület.” Ilyen volt már Kleisthenes reformja is Athénben, merőben mesterséges, sőt mesterkéltn beosztás.⁶

Alapvető tény a társadalmi fejlődés folyamán az, hogy a *rokoni* kapcsolatokat egyre inkább *területi* összefüzdések váltják fel. Új zenéje ez a világtörténetnek: a *területi*, illetve *táji* összefüggések uralkodó volta. Van ilyen alapon kisebb és nagyobb egység vegyesen, s vannak szorosabb, intenzívebb és vannak tágabb, extenzívebb csoportok.

A szorosabban összetelepült egységeknek két faja emelkedik ki: a *falu* és a *város*. A lazábban kapcsolódott egységek között nevezetes a középkorban a *territórium*, melynek magyar neve nincs, hiszrn ez nem fejlődött ki nálunk; mégis elnevezhetjük *táj-* (vagy *regionális*) *közösségnek*. Ennél is tágabb összefüggés az *ország*, melynek keretét igen sokszor egy-egy *nép* tölti ki. Mindez összefoglaló néven *helyi* közösség.

b) *A tájközösség*. – *A tájközösség* – egyik fajtája a „helyi közösségeknek” – hazánk történetében alig vehető észre, de német és olasz földön annál is inkább szembeötlők: külön néven szerepel sok teritórium, mint egy-egy kis-ország, pl. Provence, Anjou, Bretagne. Bajor-, Szász-, Poroszország, Toscana, Piemont, Venetia stb. Ezeket már az újkor elejétől kezdve megkísérlik – mindenütt eredményesen – magukba olvasztani az abszolutisztikus nagyállamok. Részekre-osztottságot, önző „partikularizmust” emlegetnek, amely nem akar tudni a „nagy egész” (t. i. az állam) érdekeiről, a „köz”-érdekről. A partikularizmus vádja elfeledteti, hogy ama vidéki kisállamok minő gazdag, helyi életet éltek, s minő műveltséget fejlesztettek ki.

Nálunk némiképp hasonló a megye; ez túlságos kicsiny. Önállósága van, s mégis benne oly önálló kultúrateremtés, mint

⁴ G. Lehmann. 45. 1.

⁵ Kleisthenes-féle kerületekre jellemző, hogy rokoni kapcsolatnak érzés a törzs (phylé) nevét adták nekik. Glotz: La cité greque. 1928.

a külföld kisállamaiban. Egyik megyénk szerepe sem mérhető össze pl. Firenzével, avagy Velencével. Nálunk t. i. a földrajzi – országos – egység sokkal erősebb, mint másutt, a territórium fogalma is így elhalványodik. De olykor – átmenetileg – megesik az, hogy „egész vidékek” egyesülnek, s egészen kivételes az, hogy szembeállnak a központi hatalommal (Csák Máté).

Mégis territórium-jellege van századokon át Erdélynek. Társadalmának bizonyos mértékig önálló a jellege, szelleme (transzylvanizmus), ami már nem mondható el a Dunántúlról, vagy a Felvidékről. Némi partikularizmus, rész-önállóság nálunk is van, de gyenge. Nyugaton ez más: a táj közösségek eleven kapcsolatokon alapuló, erőteljesen termő *életközösségek*.

Az emberek – gyengén fejlett közlekedés mellett – egy-egy táj közösségben tudtak csak *találkozni*. Egy-egy megyegyűlésre pl. összevonul a megye nemességének, a jeles családoknak tekintélyes része és ott színről-színre láthatják egymást. Az iiy kisebb táj-közösségnek megvan a maga különleges *arisztokráciája*, oly elemekből, amelyek eleve – sőt nemzedékeken át – igénylik a vezetésket (*regionális elit*). A táj közösségnek megvan a maga *öntudata*, értékérzése; ha távolban találkozik két egyazon megyebeli, másoknál többre tartják egymást s ápolják az *összetartozást* (nálunk pl. a „szepességiek”, a „biharországiak” stb.). Közös feladatokat vállalnak, megvan összetartásuk alapján esetleg a *hivatásérzésük* is: mert közös volt a sorsuk a múltban, közös lesz a jövőben is. Egy kis állam képe ez. A hely történetírás mutatja, minő gazdag és önálló a regionális egységek *élete*: az akkori közlekedési viszonyoknak *megfelelt* ez a kisebb egység.

Külfölddel való viszonyban, főképp háborúban, már elbuknának a kisebb helyi közösségek: e téren nagyobb helyi közösség szükségérzete lép fel, „*egy ország*” összetartásának az eszméje. Az ország is *helyi* közösség, földrajzi alapú (geogén) egység, azonban a földrajzi alapú kapcsolódás nem elég: egy *népnek* is kell élnie egy *földön*. Egy „*ország*”-ba rendszeren beleolvad egy „*nép*”, avagy egy „*nép*” körül alakul ki egy „*ország*”. *A domináns, jelleget adó tényező a nép lesz. Ezért* szólunk régóta így: Olasz-, Angol-, vagy Magyar-„*ország*” (Id. alább is a nép-fejezetet). Az „*ország*” tehát sokoldalú életegység, nem pusztán földrajzi alakulat.

Az országnál nagyobb egység lehet egy „*birodalom*”. Gondoljunk erre: Angolország más, mint az angol *birodalom*, ez utóbbinak az előbbi csak a magja. A birodalom mint egység az a szélesebb

terület, illetve nép, amelyre egy „ország” a maga politikai vezető-akaratóval állandóan hatni tud; ez a szélesebb körre ható akarat az „imperializmus”, alapja.

Vannak továbbá esetek, mikor egy impérium határa bizonytalan; ekkor *hatalomszféráról* szólunk; ilyen a „Habsburg hatalom szférája” a német kisállamok (Kleinstaateri) felé: a hatalom határa hol tágasabb, hol szűkebb, de általában bizonytalan.

A *táji* (regionális) összefüggéseknek lassú halálára vezetett a modern közlekedési rendszer, mely társadalmi forradalmat okozott. A belső vándorlás elmosza a különbségeket, bár ennek ellentétéről sem szabad elfeledkezni, amit Keyserling⁷ ily formában fejez ki: „Mennél kedvezőbben fejlődnek a közlekedési eszközök, annál inkább van kilátás arra, hogy a regionalizmusok fennmaradnak s jelentőségük egyre nagyobb lesz. Jobb közlekedési eszközök ugyanis a kölcsönhatás ellenében működnek. Mennél inkább érintkezik az ember másfajta emberrel, annál inkább tudatára jut a maga külön valóságának.” Ez is tény, tagadhatatlan lélektani jelenség. Másrészt az összeolvadásnak újabb, külön gócai is keletkeznek: nagyvárosok, amelyek azonban kevert és színtelen lakos-ságot egyesítenek, s ezek már nem a regionalizmus táplálói.

Az említett lazán összetelepült helyi közösségekre ma már nem irányul a közfigyelem. Megfeledeztünk róluk, s ebből az a kár származik, hogy *általában kezdjük elfeledni a földrajzi, helyi, szomszédsági összefüzdés jelentőségét* (legfeljebb kuriózzummá lesznek: matyók). A „partikuláris” kisállamok letűntek, beleolvadtak az államokba, mint ahogy a megye pusztán „közigazgatási egységgé” vált. Ha pedig országot emlegetünk, népre gondolunk, tehát az ethnikum árnyékba borítja a geografikumot, a nép a földet, így érthető, hogy gondolkozásunkban ma csak a két, *szorosabban települt egység*, a falu és város domborodik ki.

Az egyes „vidékek” összetartozásának, „helyi” érdekegységének kérdését – leginkább Franciaországban⁸ – történészek és geográfusok tartják számon, ők a gondozói a „regionalizmus” kérdéseinek. Rajtuk kívül néprajzi tudósok tesznek a legtöbbet az irányban, hogy felismerjük: egy-egy „vidék” (tájegység) meny-

⁶ V. ö. Az imperializmus lényege. Magy. Figyelő. 1917. 73-92. 1.

⁷ Amerika. 1930. 116. 1.

⁸ V. ö. Mendöl T. A francia emberföldr. keletkezése és a tört. tudományok. Századok. 1935. 61-70. U. az: Gazdaság- és településtört, a francia földrajzban. U. o. 442_51.

nyíre önálló életet él.⁹ Számos vidéknek (pl. a Sárrétnek) egészen különleges *helyi él ét f ő r ma járván*, amelyet a földrajzi környezet hoz magával.

Sajnos, a 18. század ferde és mesterkéltné gondolkozásmódja, racionalizmusa ma is él. Akkor ugyanis már jó ideje kialakult a központosított állam, mely hivatásának érezte a népet gondozni („fiziokratizmus”). Ez „f el világosodott abszolutizmus” néven ismeretes. Szép ennek a magva: szép az állami hivatásérvés, mely arra ösztönzi elsősorban a magas bürokráciát, hogy az állam *népjóléti* irányzatát megteremtsék. Azonban egy akaratlan kár is származott. Azt hitték ugyanis, hogy a nép csak passzív, illetve vegetatív életet él, önmagával tehetetlen, mint egy kis gyermek, és csak az állam képes őt *kezénél* fogva vezetgetni; az állam tehát kötelezve érezte magát arra, hogy népjóléti általános rendeletekkel kormányozgasson. Meg volt a „Polizeistaat” (a közgondoskodású állam) hagyománya, s most valósággá lett az, hogy amint a merkantilizmus szüntelen beleavatkozott a gazdasági életbe, a termelésnek sokszor apró részleteibe is, úgy most beleavatkozzék mindenféle szervezet életébe. II. József még attól sem riadt vissza, hogy külön „államnyelvet” írjon elő; feltette, idővel a németet majd mindenki meg fogja tanulni, anyanyelvét pedig el fogja hanyagolni. Ez csak egyil. szimptomája, külső jele annak, hogy mindent hivatásának vélt az állam. Igen, de a rendeleteket egy központból adták ki, egy „felvilágosodott” abszolút kormány részéről, tehát „felülről” – és pedig *az egész országnak*. Ekkor kezdett meggyökeresedni az az elgondolás, ami ma is él: a politikusok, főképp a jogászai műveltségűek, mindig, vagy többnyire csak „az” államot, t. i. az egészet nézik, a kiadott rendelet „általánosságban” szól, és ez az egyes tájak sajátosságának a feje fölött néz át. Az egyes vidékek ú. n. „külön érdekei” nem látszanak lényegesnek, azokon átsiklanak. Így maradt a 19. században az ország legnagyobb tájegysége: az Alföld elhanyagolt állapotban.¹⁰ Így esett meg az, hogy egy agrár állam épügy kívánt – „nyugati” elvek szerint – berendezkedni, mint a fejlettebb ipari országok.

Roppant egyoldalúság keletkezett a fejlődésben. Nem nézték a *reális társadalompolitika* első elvét, azt, hogy először kell meg-

⁹ V. ö. Viski K. Ethnikai csoportok, vidékek. A M. Nyelvtud. Kézikönyve I. köt. 8. füz. 1938. Akadémia.

¹⁰ V. ö. Kaán K. A magyar Alföld. 1927. Akadémia.

figyelni a külön, *regionális* lehetőségeket, a táj alakulás *konkrét képét*. Nem nézték a konkrétumot, hanem az ország *átlagos képéből* indultak ki. Persze, erre is szükség van, azonban ha „országos átlagokról” beszélünk, elfeledjük, hogy ez csak elméleti jellegű dolog. A társadalompolitika pedig gyakorlati ügy, s itt a helyi viszonyokból kellene kiindulni, mert csak ekkor érünk a realitás talajára: tehát *a társadalompolitikában külön szava van a regionalizmusnak*. Vonatkozik ez ma legkivált *Erdély* önálló problémájára! Ezt merőben elsikkasztja az, aki csak országos átlagok szerint, sematikusan tud gondolkodni.

Sajnos, a társadalompolitikában sok az utánzás, főképp az új. n. műveit Nyugat utánzása, A szociálpolitikusok közt pedig nem kevés akad, akinek fásrástó dolog egy-egy vidék konkrét kérdéseibe való szeretetteljes elmélyedés, így központi hatóságok körében könnyen lesz úrrá egy *átlagosító tendencia*, sablonosán kiagyalt rendeletgyártás. Mindez egy „fáradt racionalizmus” jellegét viszi be társadalompolitikánkba.

A legsúlyosabb kérdés minden esetre megoldatlan maradt: a falu és a város viszonyának kérdése. Egy művelt század odáig jutott el, hogy képes volt melengetni egy idillikus falu-képet és – mindent a város fejlődésének adott meg. így lett mostoha gyermek a falu; maga a nép magárántal tan tengette életét – még akkor is, amidőn azt gondoltuk: az állam gondoskodik róla.

Így ma arra kell végül is utalnunk, hogy *a regionális életviszonyok* meg nem figyelése, egy akaratlan antiregionalizmus nem annyira aktíve vált pusztító hatásúvá, mint inkább abban, amit elhanyagolt. És ez nálunk – egy török járta, pusztult országban – soknak bizonyult.

c) *Falu és város*. – Amint a család a „legkisebb közösség” – rokonsági alapon, úgy a falu „a legkisebb közösség” – települési alapon, azaz a legkisebb *helyi* közösség. A falu népe valóban *együttél*, a tagok (lakosok) beleszületnek ebbe a közösségbe, – szülőföldjükkel” melegen együttéreznek; a falu valóban az „otthonuk”, benne élve „otthonézés” fejlődik ki, s ez összekapcsolja az embereket, kiknek együttélése ezek szerint *intenzív*, benső együttélés.

A város már *egyre extenzívebb*, külsőleges együttélés, annál inkább, mennél nagyobb városról van szó. A városiak már nem ismerik egymást, viszonyuk általános irányzatában már nem ismeretségi viszony, hanem a „névtelenek” *anonim* viszonya. Ezeket

előre kellett bocsátanunk, hogy lássuk: a falu és a város nem lehetnek egyaránt „közösségek”.

Legfontosabb különbségek¹¹ kettejük közt:

1. A falu földeredetű (*geogén*) település. A tanya egyenesen rdtelepül az igénybeveendő földi erőkre: a talaj, csapadék, napfény hármasszövetségére. Számos bányatelep gazdasági eredetű („ökogén”) telep: közvetlenül rátelepül a kőszén, vagy szénanyagkészletének a helyére. Sok falu csak *közel* telepszik a földi erőkhöz, végre is magára a tájra illeszkedik.¹² Mivel a földi erőket szét vannak szórva, a falvak is *szétszórtan* – itt és ott a földből kinőve – *keletkeznek*.

A város ezzel szemben jórészt *független* in concreto a helyi talajerőktől, ott is megélhet, ahol maga a környék őt el nem tartaná. Velence, Szt. Pétervár pl. mocsártalajon épültek. Életbevágó a város számára a gazdasági forgalom lehetősége, tehát a város „piac”-jellegű helyre törekszik. A „vásárvonal” helyzet is ezt jelenti: két különböző termelésű táj találkozik egy vonalon, ahol a termékeket – főképp a hegy- és a síkvidék termékeit – kölcsönösen ki szokták cserélni. Míg a falu terjedelemben korlátozott, legfeljebb 1-2000 lakosa van (bár „közigazgatásilag” 15.000 lakosú falu is van: Orosháza – ez persze társadalmilag „mező”-városnak tekintendő), addig a „város” nagysága határtalan. A város nem annyira a *földrajzi* erőkre, mint az ipari-kereskedelmi és közigazgatási *munkára* támaszkodik, tehát a város munkaeredetű (ergogén¹³) település.

A „munka” szó mögött igen lényeges különbségek húzódnak meg. A falusi is dolgozik, a városi is. Azonban a falusi munka lényegében *küzdőmunka*, a városival szemben jellegét az teszi, hogy falun a természet élő erőivel, azaz organikus erővel találja magát *szemben* a munkás, ki érzi, hogy a természetnek megvan a maga akarata, önfejlődési tendenciája, tehát ha pl. az ember kultúrnövényt „akar” termelni, a természet viszont gazt „akar”, ez az ő édes gyermeke, a kultúrnövény csak mostohája. Ennek a javára ki kell *küzdeni* minden életfeltételt. Az állattartás is makrancos erővel találja magát szemben. Innen van a falusi

¹¹ V. ö. Város és falu szociológiai szempontból. Városi Szemle. 1935-641-71. A városi és falusi nevelőkörnyezet. Pedag. Szeminárium. 1937. 385-94.

¹² V. ö. a telepítés alakjára nézve Eperjessy K. A magyar falu telepítéstörténete. 1940. Kincsestár.

¹³ Ergon (gör.) a. m. munka.

„munkának” az a konok és nyers jellege, amit a városi ember nem ért meg, innen a paraszti természetnek hajthatatlansága, az, hogy mindent először akaratával próbál meg, nem pedig az eszével, találékony okozati tudással.

A városi munka sokkal engedelmesebb erőket hajlít a maga akarata alá. Innen van, hogy a város a hazája a racionalitásnak s a magasabb technikának. A városi elme is hajlékonyabb, „*natura parendo vincitur*”. A város az *ipar* helye. De a kereskedelemé is, s itt újabb harcforma tűnik fel: ez a harc verseny az emberekkel. A városon nemcsak technikai front, hanem emberfront is található, a város az emberismeretre támaszkodó gazdaságforgalmi harc helye. Természetesen a közigazgatás is harc az ügymenet rendje s az emberi összeférés rendje érdekében. Ennek is központjává lesz a város, amely így egész vidékek, tájak „szívévé” válik. A sűrű érintkezés pedig fejleszti az elmét, s így a *szellemi termelés* helyei is városok lesznek.

2. Míg a falu életritmusa a föld, az évszakok ritmusához kötött („falun legfőbb törvény a naptár”), addig a város szinte teljesen független az évszakok járásától, tehát: *szabadon* termel azt, amit akar és akkor, amikor akar. A szabadság a város főívé, ezt egykor politikailag is védte, mert ezzel „piacát” is védte.

A város a természettől való *felszabadulás*, majd elszakadás helye. Ezért itt nincsenek is – mint a falun – a lakosok annyira egymásra utalva; a falu a szolidaritás, az összetapadás helye, a város az egyéni szabadságé, az individualizmusé.

Ha a falut 1-2 évre a gazdasági forgalomtól elzárva gondoljuk, bár megszokott életszínvonala csökkenik is, mégis meg tud élni, mert a legfontosabb szükségleti cikkeit elő tudja maga állítani: a falu önellátó, autark.¹⁴ Ezzel szemben a város félévig sem tarthatná fenn önmagát, az a „vidékre” szorul.

A falu sokkal inkább tekinthető *életegésznek*, mint a város. Egész jellemét nézve a falu még mindig – helyi (regionális) jellege mellett is – közösségnek mondható. A városra ez már nem áll, sőt minél nagyobb a város, annál kevésbé áll. Nagyszerű konstrukció, szellemes és intelligens alkotás a város, illetve a nagyváros, mely csodálatos berendezéseivel élén áll a civilizációnak, de társadalmi struktúráját nézve egyre inkább veszít közösségi jellegéből, az

¹⁴ V. ö. Jegyzet a falu és város ellentétéhez. Föld és ember. 1921. évf.

emberek egyre kevésbé szorosan élnek együtt, egyre inkább csak egymás *mellett*.

3. Igen nagy a különbség város és falu között a társadalmi *ellenőrzés* (social control) tekintetében. Falun figyelik egymást az emberek, – a falu mindig élmény-éhes, és legjobb téma mindig az embertárs; egymást állandóan „szemmel tartják”, minden lépésére ügyet vetnek s megtárgyalják egymás között szomszédok és ismerősök azt, amit valaki véghez vitt, sőt azt is, amit tenni szándékozik. Kora gyermekesétől kezdve ki-ki ismeri egymást, egész élete nyitott könyvvé válik. A falu nyelve éles; külföldi szociológus írta: falun „Isten után legnagyobb hatalom a természet, s mindjárt utána – a pletyka”. Szinte moccanni sem tud senki a nélkül, hogy a falu közvéleménye meg ne rezzenjen. A közítélet állandóan munkában van. Ez, íme, a társas ellenőrzés csodálatos *intenzitása*. Mi sem természetesebb, mint az, hogy falun kiki egyformán gondolkodik és ítél, a falu rendkívül élénken *fegyelmezi* az embereket, a falu egyetlen erkölcsi testet alkot. Ez a társas ellenőrzés *személyes* jellegű, közvetlen személyektől kiinduló és ható erő.

Ezzel szemben a város az anonim társas ellenőrzés helye. Az emberek átlagosan nem ügyelnek egymásra – kinek-kinek megvan a „maga dolga”, – közömbös arccal járnak-kelnek, hiszen átlag nem is ismerik egymást. Naponta utcán, villamoson sokszáz emberrel kerülünk össze, akik mind – véletlentől eltekintve – ismeretlenek. Ezekkel tehát nem is törődünk; kiki éljen úgy, ahogyan tud; ez a közhangulat.

Ily körülmények között személyes eredetű és élő társas kritika elsorvad. Szomszédok sem igen érintkeznek, s nem kívánják látni, ismerni egymást.

Ellenben munkában van több *anonim* ható és ellenőrző tényező,¹⁵ főképp a sajtó, melynek különböző rovatai, legalábbis a közszereplésben lévő egyének viselkedését szenzációként igyekeznek feltáralni. A sajtó tipikus városi termék. Működik a fotóriporter, a rádió, a népszónok, a tudósító (interview) stb. Ez is mind egy-egy ellenőrző tényező. Természetes az, hogy bár a sajtó jó nagyhatalommá tudott válni, hatása nem intenzív; a nagytömegek életének számos mozzanata kívül esik figyelmi körén.

¹⁵ V. ö. Park and W. Burgess: Introduction to the science of sociology- Chicago. 1921. 315. Itt számos kérdés van csirában.

Így lesz a város az egyéni szabadság és szabadosság eldorádjája, s lazul szét egyre inkább a szolidaritás: az egyének végre is atomokká lesznek, amelyeknek nincs már kémiai affinitásuk, vegyi rokonságuk, hanem csak épp egymás mellett vannak. A nagy város laza összetételű *kőzetté*, konglomerátummá lesz, nincs a városnak szorosan kötő erkölcsi athmoszférája, tehát mélyre ható fegyvelmező ereje sem. A falu egyelőre beáramlik a nagyobb városokba. Gondoljunk a falu munka-fegyelmére. Mikor felkel a nap, a falusiak már fent vannak, a falu „kirajzik a mezőre”,¹⁶ és ki mer akkor otthon lebzselni? Senki. Csak a nagyon beteg, vagy a várandós marad otthon. Másnak erre nincs mersze. Ki „mer” egyáltalán későn kelni? A városi – jellemző – különböző időben kel fel. Falun ki mer tétlenkedni? Senki. „A paraszt regula kemény”.¹⁷ Rettenthetetlen és szigorú hatalom szorít mindenkit munkára: maga „a” falu. Nincs kiszabott munkaidő, mert ez az emberi teljesítőképesség végső határa, a komoly elfáradás, íme, egy példa csupán. Ez az erkölcsi erőtartalék falun kezd már megtorpanni, de még van ereje. A falusi beköltözik a városba, ipari gócpontokba, és friss erkölcsi erőket hoz be; de ez sem tart századokig. A falu maga is kezd belső erejében hányatolni, s a beköltözők friss erkölcsi táplálékot már nem hoznak magukkal.

Ez a probléma nem jut minden nap a felszínre. Sokáig és ma az látszik meg, hogy a város a hatalmas *intellektuális* és *technikai* kultúra eredő helye, amely csodálatos alkotásokban szemléltetni tudja eredményeit. A mélyebb hiba nem látszik: az, hogy a mély *kultúra* helyébe egyre inkább csak *civilizáció lép*, sőt ennek helyébe is olykor csak látszat-civilizáció. A finom fluidum, a társas ellenőrzés, párolog el s ennek végső hatásai kiszámíthatatlanok.

4. Szembeállítottuk egymással a falut s a várost. Ez utóbbit bonyolultnak látjuk, s könnyen megered a hiedelem, mely szerint függőleges szerkezetére nézve a falu valaminő, egyöntetű alakulat. Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Bárha kicsiny is a falu, mint társadalmi egység, mégis erősen tagozott, sokféle elemből, rétegből áll.¹⁸ A falu egy egész világ, nemcsak „a parasztság” lakóhelye.

¹⁶ V. ö. Veres P. Falusi krónika (Év n. 1941.) c. tanulmány leírásait.

¹⁷ V. ö. Erdei F. Parasztok.

¹⁸ Hogy itt milyen gazdag változatosság van magyar viszonylatban is, arra Erdei Ferenc könyvei jó betekintést adnak: A magyar paraszttársadalom. 1942. Parasztok. 1938. Magyar falu. 1940. Magyar tanyák. 1942. Magyar város. 1939. Die ungarische Stadt. 1942.

A falu egy *élet egész*, tehát maga kívánja azt, hogy többféle társadalmi rétege legyen és *együtt* legyen. Nem szereti a parasztság, ha őt külön egységnek: egy „osztálynak” tekintik. Th. von Goltz, a kitűnő agrárszociológus, észrevette: mindig elkeseredést szült, ha valahol a városhatár egy, külön részében, csoportosan kaptak a parasztok lakóházakat. Ezt megbélyegzőnek érezték. „Jobb szeretnek a másfoglalkozásúak közt elvegyülve lakni.” Vadnay Andor¹⁹ észreveszi, hogy ebben nemcsak általában társadalmi érintkezésre való vágyódás van, hanem több: az alsóbb réteg „a felül állók felé szárnyal”, megvan a felemelkedési vágya, felfelé néz, *példákat keresve*. Ez ébreszti a művelődés ösztönét. Ahol az elmaradottabbak megelégednek a maguk köreivel, a fejlődés fennakad. Vadnay szerint²⁰ „az alföldi *munkás* csodálatoskép – akár testi és szellemi kifejltségét, akár szorgalmát és életrealitását tekintjük – máris az országnak egyik legtöbbet ígérő, legértékesebb népeleme. Eddigi haladását leginkább annak köszönheti, hogy a földes *parasztgazdával* egy szív, egy lélek volt. Külön munkásosztály, mint társadalmi fogalom, csak az utóbbi időben (1900) fejlődött. Az előtt a munkás vele élt, egyformán ruházkodott a jobbagyból lett gazdaosztállyal”. A szétkülönülés, a differenciáció sajnos e téren is működésbe lépett: több réteg keletkezett a falu munkás elemei között.

A vasútkorszak döntő módon avatkozott a falu életébe: a felsőbb rétegek egyre könnyebben lettek abszontisták, elköltöztek rövidebb-hosszabb időre a faluból, sőt hűtlenek lettek a faluhoz, ha ott maradtak is. A 19. század, mint „városkorszak”, elvette a falutól azt a magasabb műveltségű elemet, amely az előtt teljes sorsközösséget vállalt a néppel, megosztotta vele minden bajját: a helyi, lokális elit városias, vagy városiaszkodó (urbanista) lett. Ez zavarokat hozott a példaadásban, az erkölcsi mértékek (standardok) szilárd fenntartásában: a falu „értéktáblája” ingatag lett, a falu életformáját benső kétségek gyötrik. Már pedig itt egy gazdag világ jól tagozott rendszerének fenntartásáról van szó. A rétegek a mai faluban a következők:

a) Légiéiül van a falusi *értelmiség*; ide tartozik a pap, jegyző, tanító, esetleg az orvos, a kántor, állatorvos, néha a gyógyszerész stb. Ma ennek a rétegnek különös, némileg tragikus színt ad az

¹⁹ A Tiszamellékről. 1900. 58.

²⁰ Ld. m. 62. 1.

a gyakori tulajdonsága, hogy vágyaiban, egész életformája irányzatában mennél inkább szeretne a városiakhoz hasonlítani, a városiassághoz fölemelkedni (városi aszcendizmus). Nem is csoda ez, hiszen az iskolák szerte városias életeszménnyel töltik a fiatalságot, így lesz a falusi értelmiség falun egyre idegenebb; nem érti a népi életnek a lényegét. Könnyen el is zárkózik, s vezetőszerepe egyre inkább csak a „hivatalos” érintkezésben merül ki.

b) A falu zöme a „polgár”. Ez először is nagy gazdákból áll, akiket itt-ott rosszalólag zsíros parasztok néven is említenek néha. Róluk Veres Péter, bizonyára erős túlzással, mint „basaparasztokról” ír, Kétségtelen, nem kellemes helyzetben van az a nagy gazda, aki kénytelen munkásai fölött rideg fegyelmet gyakorolni, hogy eleget dolgozzanak. A nagygazdák többnyire erősen anyagiasak, és szűk látókörűek. De érdemük, hogy minden kapitalisztikus árhullámzás közepett is szilárdan kezükben tartják a földet. Városba törekvésük aránylag csekély. Mégis már sok esetet látunk mezővárosainkban, ahol a nagy gazdák birtokuk önkezelését feladják, mintegy nyugdíjazzák magukat, a föld gondjait *lerázzák* magukról („menekülő” réteg: Erdei F.). Megszűnt bennük a föld harcos életformájának a hite.

c) A falun lévő néhány kisiparost illetőleg elég, ha pusztán megemlékezünk róluk.

d) Legnagyobb számban élnek falun a *kisgazdák*, akik szintén szívesen mondják magukat polgároknak.

e) Az 5 holdon aluli birtokú, ú. n. *törpebirtokos* elem a falusi szegénység, az agrárproletariátus. Ez szűk vagyoni alapján, vagy vagyon híján már nem tud megélni, tehát szüntelen futkos napszám után. Még ennél is szomorúbb a sorsa az elöregedetteknek, kivált azoknak, akik koruknál fogva kikoptak a nagybirtokon sokszor évtizedig tartó alkalmaztatásukból, kiöregedve a falu szélére húzódnak be!¹ Talán még mélyebb rétegnek számítható a folyton vándorúton lévő elem („mangárok”), kik nemcsak az éhség szélén állnak, de erkölcsi elveikben is megfogyatkoztak.

Főképp a Dunántúlra áll Illyés Gy. megállapítása: „A különböző körök lakói (értelmiség, birtokosok, zsellérek) átjárnak egymás területére, de idegennek érzik ott magukat, s dolguk végeztével sietnek visszahúzódní a saját sáncaikba... A három réteg lakói alig érintkeznek, a templomban is elhúzódnak egymástól... A pa-

²¹ V. ö. Illyés Gy. A puszták népe.

rasztok és a zsellérek gyakran majdnem egyformán idegenkednek a nadrágosoktól. A zselléreket a parasztok is majdnem úgy lenézik, mint az urak.” Így, mint látjuk, szűk helyen is éles rangkülönbség vagdalja szét a társadalmat; falun éppen nincs demokrácia.

5. A város természetesen magában rejti mindama különböző rétegeket, amelyek egy országban csak találhatóak. De itt már ki-egyenlítő hatások is működnek, amelyek a társadalmat, úgy ahogy, demokratizálják. Egyszersmind azonban a város atomizálódik is, egyénekre bomladozik.

6. Azt a határt, ahol az igazi *urbanizmus*, mint szellemet fejlesztő és polgáriasító hatalom megszűnik, nehéz megvonni a lakosság száma szerint. Bizonyos (s ez mai tapasztalat), hogy az *elvárosiasodás* *túlvárosiasodás*sá válhat. A nagyváros egyik részévé lesz egy *álváros*, hol az urbanizálódással ellentétes folyamat: szét-esés, proletarizálódás, lelki, erkölcsi gyökértelenedés, káosz és abszolút ál-individualista fegyelmetlenség következik be. A nagyváros anonim-halmazzá lesz, melyben csak lebonyolítják lélektele-nül a köznapi ügyek milliárdjait, s a térbeli közelség együtt jár a lelkek távolságával; a közelkerült lelkek „összezsúfolt magányosság” állapotába jutnak. Sokrétű életforma-halmaz a nagyváros, melynek uralkodó vonása a kiegyenlítetlenség.

d) *A város és falu vitája.* – Minden időben derengett az a probléma, hogy melyik életforma a döntőbb és egészségesebb az emberiség *életében*: a falué vagy a városé. Ezt a vitát eldöntötték a századok: uralomra jutottak a városok. Spengler egyenesen azt írja: „Az emberiség történelme a városok történelme”, Rousseau még a vidék dicséretét zengi: „A vidéki világ az, mely megtanít minket az emberiség *szeretetére* és szolgálatára, a városok pedig azok, amelyek megtanítanak azt megvetni”. Kétségtelen, erősebb a természetes egymásrautaltság, a szolidaritás *érzése* falun, ahol a segítség készségét kevésbbé felejtetik el, mint a városban, ahol nagyobb lehet az önzés, az individualizmus s könnyen lábra kap egy városi önközpontúság.

Az új és legújabb korban a városok kerültek előtérbe, oly mértékben, hogy a falu a múlt század végén már ki is hullt a közfigyelem köréből. Szinte általános európai rajongás tárgya lett a *városiasodás* (urbanizmus), annál inkább, mennél várostalanabb volt egy ország. Ennek fordulója a háború után következett be, kivált napjainkban. Megerősödött a *falukutatás és fejlesztés-irány-*

zata. Felfedezték a „vidék” (azaz a nem-város) nagyon elhanyagolt életérdekeit. Rámutattak arra, hogy egy ország fejlődése immár megakad, s lehetetlen, hogy a falu életérdekeit ne kutassuk fel, és ne pótoljuk a nagyon is elmulasztottakat. Ez a mulasztás, az egész, liberális század mulasztása, végösszegében igen nagy.

Már a múlt század végefelé megdöbbenette egy-egy író a tudósokat. Rámutattak arra, hogy a városi népesség a maga szaporodásával nem tudja fenntartani magát, ki fog halni. Valóban, a nép falun terem, a falu az ethnikum, a népbiológiai erő igazi termőhelye. Az az erőteljes emberanyag, amelyre az államoknak és hadseregeiknek szükségük van, a városokban kevésbé található meg.²² A falu a népi, a rendi differenciálódásnak is kedvez, míg a város mindent derűre-borúra összekever, egy szürke átlagot hoz létre, s észrevétlenül is világpolgárius életfelfogás felé terel.

A város nem a népbiológiai erők, az ethnikum épségbentartására törekszik, hanem a vagyonosodásra, jólétre, s a *látható* kultúrára, technikailag fejlett berendezésekre. Viszont; ugyancsak a falukutatás, a néprajzi vizsgálat (melyhez még néplélektaniaknak kell hozzátevédniök) deríti ki, hogy a népben rejlő ősi, erkölcs-szociológiai erők *ma is alapjai az államoknak*. Kiderült újabb forradalmak után, hogy az államok talapzata ma is a „tisza erkölcs”, az ősalap: a nép, a falu. A város – ezzel szemben – már egyre több „gyökértelen” elemet tartalmaz, amelyre *nehéz* tartós építményt emelni. Ez természetes. A város a haladó labilitás, az előretörés, a mozgékony, nyugtalanság, a kritika helye; a falu a megőrzés, konzervativizmus, a stabilitás, a higgadság helye. A város, vélik sokan, a kultúra szenilis képződménye, a falu a friss életakarató.

A falu és a város értékelésének vitája természetesen soká fog még tartani, sok vitát ébreszt egy-egy újabb tény vagy szempont felmerülése. Bizonyos, hogy ezek a viták egy túlzó város-imádatot már eddig is sikeresen lehűtötték, viszont talán túlzó reménységet is keltettek *minden* falusi életem életképessége irányában. Kétségtelen, sok revizionálandó van a városi életformán, de van a falun is. Egyiket sem tekinthetjük úgy, mint a települések ideális alakját. Végül nem feledhetjük: nem kevésbé veszélyes a vitát állandóan általános síkon folytatni. Igazi értékítéletek alapját a konkrét helyi

²² V. ö. már a múlt század végén O. Ammon: Die Gesellschaftsordnung. 3. kiad. 1900.

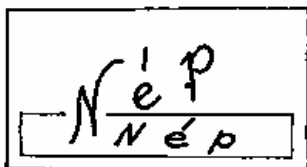
viszonyok jó és bőséges megfigyelése (tehát szakszerű szociográfia) fogja szolgáltatni.

10. NÉP ÉS NEMZET.

A) A NEMZETI TÁRSADALOM ÁLTALÁBAN

Első feladatunk annak megfigyelése, vajjon nem szolgáltat-e valaminő világosságot a nemzet, vagy nép mibenlétére maga a közönséges nyelv?, hiszen ez a közgondolkodás letéteményese, érzékeny tükre, s a közgondolkodás – *tényezője* magának a nemzeti életnek is. E téren némi csalódás ér bennünket: a nyelv itt nem igen enged a dolgok lényegébe betekinteni. Mind a mellett valami fény kicsillámlik,

A „*nép*” szó többféle értelemben szerepel és így igen nagy zavarok melegágya: jelenthet ugyanis egy egészet és ezen egész részét is – különös a zavar, mintha a „ház” szó jelentené külön a földszintet is.

Ha azt olvassuk pl., hogy néphímzés, *népi* fafaragás, népművészet, *népdal*, akkor azt a művészeti, vagy általában kulturális tartalmat jelöljük vele, amelynek eredete az *ú. n.* „köznép”, a falusi nép, a „nép gyermeke”, avagy az *ú. n.* „alsóbb néposztály.” Ez nem az „egész nép”, hanem csak az „*alsóbb népréteg*”, azaz ebben az esetben egy rétegződési tényre (v. ö. II. r. B.) utalunk, ahol a függőleges (vertikális) rétegek kerülnek szóba: ez a nép *vertikális* (vagy *rétegződési*) *fogalma*.

Ehhez hozzásimul egy árnyalat, értékelés: az ami *népi.* az „kezdetlegesebb”, primitívebb valami; ami *népi*, az primitív. A *népi* körben tovább él egy *ősibb* múlt, a „*népies*” írók ezt hozzák felszínre.² Itt belejátszik a fogalomba egy fejlődés-konstrukció:

¹ Most persze csak egy forgalomban lévő *szót* magyarázunk.

² V. ö. Horváth J. A magyar irodalmi népiesség. 1927. Akadémia.

szétválasztása annak, ami ősbibb, vagy újabb. A *népi* (népies) ebben a színárnyalatban valaminő – nemcsak régibb, hanem egyben „alacsonyabb” – *kultúrfokra* utal. Utal ezzel homályosan egy „alacsonyabb fokon maradt” néprétegre is. A közgondolkodás nem sokat firtatja, van-e jogunk a népet „alacsonyabb” kultúrfokon állónak mondani (a város is más tekintetben „alacsonyabb”, mint a nép), s mi itt csak arra utalunk, *hogy van a 'népi' szónak ilyen kultúrfok-jelentése is.*

Néha külön is hangsúlyozzuk azt, ami „köznép”, pl. a „köznépnek”¹ még nincs meg az igazi ítélőképessége; a „köznép” nem tudja kordában tartani a szenvedélyeit. Ez tehát a „tömegek”, azaz a sokaság szó jelentésére utal (Id. alább III. rész).

Van azonban – kivált ha különböző „népeket” hasonlítunk össze, s a differenciális (különbségnyomozó) szempontot alkalmazzuk – a *nép* szónak oly jelentése is, amidőn az „egész nép” jelenik meg előttünk, pl. az olasz „nép” háborúi a gyarmatokért; más: az olasz nép kivándorlása Amerikába.³ Előbb a *totális népfogalom* jelent meg gondolatunkban. A német a *Volk* szóval szokott élni, nálunk ez ritkább, mert ily esetben rendszeren *nemzetről* szoktunk beszélni. Ez már nem rétegződési, hanem totális fogalom.

A *népesség* szó nem jelent okvetlen társas összefüggést, hanem *számlálható* halmazt is jelenthet (néha a „nép” is, pl. „sok nép” volt kint a pályaudvaron). A statisztikában fordul elő, s az államtanban: az állami hatalom alatt álló „népeség” az alattvalók halmaza (összesége).

íme, sokféle jelentés áll előttünk, s néha jelentékeny nehézséget okoz kibogozni, hogy melyik értelemről van szó.

A *nemzet* – a „néppel” szemben – úgy tűnik fel, mint a történeti fejlődés egyik, magasabb foka: „népből lesz a nemzet.” Úgy itt a „nép” amaz, említett *kultúrfok-jelentésű népfogalom*. Általában a „nemzet” a leggyakrabban valaminő „kiteljesedettebbet” s történetileg önállót jelent. Oka ennek az, hogy a történetírás szeret nemzetekről szólani s bemutatja, hogy a nemzetek voltaképp *történeti hosszmetzetben* árulják el titkukat.

A nemzet szó (*natio*) a születésre utal (lat. *nasci, natus*: születni), tehát etimológiailag közös *származású* egységről van szó.

³ Félreérthető volna >e kifejezés: az olasz *nép* kivándorlása Délamerikába – helyett ezt mondanók: az olasz *nemzet* kivándorlása ... Itt rögtön lehetlenséget érzünk, mert σ *nemzet fogalma csak totális*, azaz egy *egész*et illető fogalom.

Ez feltevés lehet a szó eredeti használatánál, de a történelem másról tanúskodik: a közös származású egységek is igen kevertek; mégis egy egységként *szerepelnek*: a *natio* tehát történeti *szerepegysége*re utal. Valóban a *nemzetnek közös a múltja, közös a sorsa, közös a műveltsége, s végül közös a hivatásérzése (missziója)* is. Így már látjuk, egy történetileg megragadható bonyolult összefüggésről van szó.

1. A nemzet mint közösség.

Nem ismerünk nemzetet, melynek kimutatható a születési év-száma. Az keletkezik szinte „magától” a történeti idők során; olyan, mint egy kristály, melyre egyre újabb rétegek rakódnak, ámde belül is egyre átstrukturálódik. Egy *szervezési* aktussal nemzetet létrehozni nem lehet, mint lehet máról-holnapra egy-egy államot. A nemzet „alakul”,⁴ a természetes összevonódás törvényei szerint. Látjuk immár azt, hogy a *nemzet* természetes *közösség*,^{4a} sokcélú *élet-egész*, amely a maga *életét éli*, nem pedig speciális „szerv” valaminő konkrét célra berendezve. *Ezért* bonyolult a nemzet. Nem csoda, ha kellőképp fel nem készült elmélkedők el-elsiklanak a *nemzet* lényegének kérdésein. Nézzük meg először, hogy a *nemzeti életközösségnek mik az összekötő tényezői*. *Ezt már* a közösség elméletéből ismerjük, most csak részleges esetre alkalmazzuk az ott megismert szempontokat.

a) *A területi összetartás*. – Azok, akik a nemzetet *közösségi életformának* ismerték fel, s ismerik a közösség pontosabb fogalmát (Id. II. rész), már ebből jelentékeny következtetéseket tudnak levonni, s eleve mentesek maradnak bizonyos, fel-felbukkanó egyoldalúságoktól: ilyen a nemzetfogalomnak napjainkban is feltűnő elspiritualizálódása.⁵ A *nemzet nem* pusztán „kollektív szellemi lény”, hanem ennél több: mint a történetben reális küzdelmeket folytató közösség, mindazokat a tényezőket magában foglalja, amelyekből *általában* a közösségek összetevődnek.

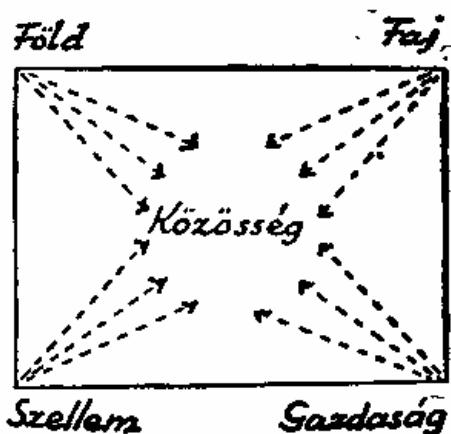
⁴ V. ö. Walter Goetz: Die Entstehung des italienischen Nationalgefühles. 1942.

^{4a} V. ö. H. Freyer. Gemeinschaft u. Volk, (Philosophie der Gemeinschaft ed. Krueger.) 1929.

⁵ V. ö. még Somogyinál is (A nemzeteszme. 1942), aki pedig a fajról írott könyvében világosan látja a biológiai kérdéseket is.

A nemzeti életösszefüggés a társító tényezők szempontjából a következőképp elemezhető.

A földrajzi összefüggés természetszerűleg jelentős a nemzeti együttlétre: a *nemzet* a földfelület jelentős darabját sajátjának

tekinti: ez a „nemzettelaj”⁶ A *nemzet* ebből él, ezen gazdálkodik; nagyon ritka kivétellel mindig valaminő, közelebbi-távolabbi szomszédság fűzi össze egy nemzet tagjait (kivétel épp a zsidóság, mely roppant szét van szórva a Föld kerekiségén mindenfelé, de vallásos alapon összetart). A nemzettelaj csaknem mindig egy tömböt alkot; ha vannak, akkor könnyen elvesznek a nyúlványai, ahol íe a nép beolvad más népbe.

A nemzettelaj íme, összefüggő, *állandó* birtok. Ennek birtoklását a nemzet döntő jelentőségűnek, sőt mindenekfölöttvalónak *érzi* is: ez a nép (nemzet) vértől, áldozatoktól megszentelt „hazája.” Mivel e talaj nélkül a *nemzet* nem élhet meg, (ez egzisztenciális jelentőségű), a nép (nemzet) ennek megszerzéséért (honzoglalás) és megtartásáért századokon át vértett: a hon, a haza a legmagasztosabb érzelmekkel kapcsolatban jelenik meg a nemzet tagjainak a lelkében. Az által, hogy a nép a földjét százados népmunkával áthatotta, oda befektetéseket tett, s a maga szükségleteihez, sőt életformájához a talajt átídomította („*népi*” *kultúr-talaj*), abban a múlt nemes hagyatékát is őrzi.

b) *Nép és faj*. – A *testi-életlani* tényező jelentősége a népi-nemzeti egységben ma nagy viták tárgya: egyesek mereven alá-húzzák a faji tényezőt, szerintük „*a faj*” mindennek az alapja, ami csak nemzeti; ezen és *csakis ezen* alapszik a nemzeti életegység. Ez a felfogás előttünk erősen naturalisztikusnak látszik, s nagyon is deterministának: mintha a „*vér mithosza*” mindent determinálna évszázadokra előre, így más nemzethez való „*csatlakozás*” és „*asszimiláció*” alapjában véve lehetetlen, sőt hiú törekvés ilyent egyáltalán kívánni.

Semmi kétség, jelentősége van a testi *átöröklésnek*, s ez alapon a lélek is sokban különböző lesz; a népek sorában más-más „*nép-leiket*” is találunk. Azonban – másrésről – a lélek alakulása *nincs szorosán a testalakuláshoz fűzve*: a lélek jó részben szabad és kinyílik tisztán szellemkulturális behatások előtt is, tehát – az „*idegenből származás*” még nem jelent *lelki* determináltságában örök idegenséget a befogadó nép számára.

A naturalisztikus *faj*-elmélettel szemben áll egy *spirituális faj*-elmélet, mely szerint a lelkiség, a szellem alakulása dönt valakinek nemzeti hovatarozandóságát illetőleg. A kétféle kiindulású elmélet nem áll szöges ellentétben egymással, hanem kiegészíthetik egymást. Az ellentét főképp abban van, hogy egyik a súlypontot máshova helyezi, mint a másik: az egyik inkább a testi struktúrára és az egyéntől *nem függő* átöröklésre, a másik pedig a lelekre, s az egyén által *megszerezhető* szellemi kultúrára. Ez utóbbi felé hajlik e sorok írója is, azonban odáig már nem megy, hogy kereken tagadjon minden „*faji alapvonást*”, mely egyesek állítása szerint semmi szerepet nem játszhatik, s azt mint modern gyermek-mesét, mithoszt kereken ki kell küszöbölni.

Nagy nehézséget okoz e kérdésben az, hogy a testi-faji vonások igazi képe ma még homályos; ha látunk is itt és ott „*faji bélyeget*”,⁷ nem tudjuk, mit és mennyit *jelent* ez, mert – ezt is jobbára lélektani szemüvegen keresztül tudjuk mérlegelni.

Másik nehézség: a faji különbségek nagyságát, a fajok „*távolságát*” ma még nehezen tudjuk megállapítani; viszont bizonyos, hogy ha vannak is más és más fajok, ezek közt vannak „*rokon*” fajok is. Ezek keveredése nem ártalmas, viszont vannak rossz ke-

⁷ V. ö. G. Pittard: Les races et l'histoire. 1932 (Bibliothèque de synthèse historique).

vetődések is. Tévedés végül a fajokat nyelvi csoportokkal össze-
tévesztteni.

c) *Országos gazdaság*. – A nemzet bizonyos mértékben *gazdasági* életegység is. A nemzettelaj összefüggése maga is gazdasági egységre vezet: egy „ország” 1. bizonyos mértékben közlekedési egység, 2. az egyes tájak gyakran egymásra vannak utalva, kiegészítik egymást (*területi autarkia*). A nép törekszik is arra, hogy *munkamegosztás terén összefüggő egységet alkosson* és gazdasági önállósághoz (*gazdasági autarkia*) jusson.⁸ Hogy ez nem minden népnek sikerül, az természetes. Hazánk pl. földrajzilag is, gazdaságilag is csodálatos egység volt és az mindmáig.

d) *Szellemi tényezők*. – Nincs kétségünk aziránt, hogy ha a többi tényezők – a föld, a faj, a gazdaság – össze is kapcsolják a nemzet tagjait, a lényegét ez mégsem fogja érinteni, mert nemzet mindenekelőtt a *lelkek egysége*, szellemi egység. A lelkek *egy formasága* még, tudjuk, nem jelent mindent, de máris jelent valamit, a lényegből egy fontos mozzanatot. Ezt azonban alig vesszük észre – otthon. Csak aki tartósan külföldön él és haza gondol, s eltűnnek lelki szemei elől az életküzdelem apró-cseprő divergenciái, széthajlásai és ellentétei, képes *egyszerre* átfogni egy nemzet lelki jellemvonásait; ekkor „látja”, hogy minő egységes „az” olasz, „a” francia, vagy „a” magyar. Itthon harcunk van az egyénekkal, tehát – pragmatiztikusan, azaz a tettek lehetőségei szempontjából – az egyéni lelkek eltérései ötlenek fel, és a nemzeti jellemvonások, mint „magától értetődőek”, háttérbe vonulnak. Innen van, hogy oly későn indult meg (napjainkban) az igazi népkarakterológia.⁹

A nemzet azonban nemcsak *hasonló* lelki típusokból áll, hanem *egymást kiegészítő* típusokból is. A nemzet életegész (legalább is intencionálisán), azaz *több* embertípus összehangolódása (v. ö. politipizmus). Ennek lehetőségén múlik a nemzet közös múlt-, jelen-, jövő-világa, közös „szelleme”.

Sok eleme van ennek. Lassan, lépésről-lépésre kell előrenyomulni ezeknek az elemeknek a kiderítésében. Mindenekelőtt gyors áttekintést nyújtunk a kérdés magvárói, melyet kurtán – nemzeti „érzésnek” mond a köznyelv.

⁸ V. ö. A társadalom természete és a társadalompolitika négy típusa. Ünnepi dolgozatok Balás K.-Heller F. szül. 60 éve alkalm. 1937. 77-100.

⁹ V. ö. A magyarság lelki arca. 1942. IV. rész.

A nemzeti „érzés”-t alapvetőnek mondják, bár ez voltaképp nem az érzelmek sorába tartozik. Több főmozzanata van: 1. „*erő-érzés*”, mely a nemzeti erő kifejtésre való *készséget* jelenti (tehát diszpozíció-fogalom); ezzel szorosan kapcsolatos a továbbjutás, „magasabbra” emelkedés, vagyis az *önkifejtés* állandó vágya, beállítottsága. 2. Az *önállóság* diszpozíciója: az, ami nemzeti életet jelent, a „maga” útját követi, önelhatározásból fakad, autonóm valami, nem pedig mások pusztá parancsának szolgálai követése, ránk tukmált befolyás. 3. *Jellegérzés*: annyit tesz, hogy a nemzet saját szerűnek tudja magát. E téren figyelemreméltó az, hogy egyesek különösen *érzékenyek* jelleg dolgában, mások viszont „nemzetvakok”, mintegy színvakság áldozatai. Ezek *formai* tulajdonok.

Egészen mások a „nemzeti érzés” tömbjében *rejtőző tartalmi* vonások: „*tartalmi érzületek*”. Ezek konkrét irányú feszültségeket, ráirányulásokat jelentenek – az általános önkifejtésen belül: a nemzet ilyen és ilyen irányban *akarja erőit* érvényesíteni, erre és arra akar „haladni”, ilyenmő erkölcs (pl. szerzés) irányában egy iparoskereskedő nép, amolyan különleges képesség (pl. művészet, tudomány) irányában a másik.

Az iskolázás, az irodalom, a vallás egyformán ráneveltek bennünket a spirituális tényező figyelésére, ennek folytán – nem csoda – a középosztálybeli s előkelőbb rétegből való írók, tudósok előszeretettel emelik ki, hogy a *nemzet* az „érzelmektől” függ. Lásunk két példát.

Kivált a liberális 19. században, s a 20. *elején* igen erősen hangsúlyozzák, hogy a *nemzet* lényege: a *nemzeti érzés*, tehát a nemzet lényegében spirituális fogalom.

B. Eötvös József¹⁰ szerint: „A nemzetiség: *érzelem*, mely *korunkban* általános, mégis *csak érzelem* (sic), melynek fogalma szintoly kevésbé állapíthatatik meg, mint más érzelmeké.” „A nemzetiség, mint a vallás, a *kedély ügye*.” „A nemzetiség - mondja másutt – nem egyéb, mint azon összetartozásnak *tudata* (sic), mely nagyszámú emberek közt támad – múlt jók *emlékei*, jelen *helyzetük* s mi ezekből folyik, *érdekeik*, s *érzelmeik* közösége által.”

Keleti Károly¹¹ megint spirituális húrokat penget. Szerinte

¹⁰ A 19. sz. uralkodó eszméi (Révai) I. 50.

¹¹ Hazánk és népe. 1871. 62. 1.

„a nemzetiség *semmi egyéb* (sic) benső érzelemnél, hasonló a valláshoz, rokon a hazaszeretettel, melyet mindenki ápol keblében, de mint hazát, szabadon is választhat (!); érzelem melyre a *hovartartozása*^, a *leszármazás*, a faji *jelleg*, s összes járuléka befolyást gyakorolnak; s amely – mint a pozitív vallás a maga hitágazataiban és szertartásaiban – *nyilatkozni* iparkodik s e nyilatkozásra a *nyelvét* használja!¹

Foglalkozunk legelőbb azzal, hogy minő jelentőség jut a nemzet egységé alakulásában a nyelvnek.

di) *A nyelvi egység.* – Nem tudunk oly nemzetet elképzelni, amelyben bábeli nyelvzavar uralkodik, viszont olyan nemzet is ritka, amely egy nyelvű. A nyelv a legláthatóbb jele az egységnek, s ebből is indultak ki a múlt század elején (*nyelvi nacionalizmus*), amikor elégnék is tartották a nyelvi egységet (nálunk Széchenyi akadémiai beszédéig, 1842). Ekkor terjedt el e mondás: „nyelvében él a nemzet.” Ez persze, nem tantétel, hanem szép buzdítás nyelvünk ápolására.

Mi a nyelv funkciója?

Tudjuk, hogy II. József komoly buzgalommal akarta össze-forrasztani monarchiája különféle népeit: először egy *államnyelvet* akart elterjeszteni.¹² Ismerjük a komolylelkű császár racionalista elképzelését; az volt az elgondolása, hogy a legfejlettebb nyelvet, akkor a németet, a monarchia népei – élén a tisztviselőkkel – majd sorra megtanulják és kész az állam nyelvi egysége. Ez volt az ő politikai hitképzete. És ez a hiedelem tökéletesen csalókanak bizonyult, mint ahogyan az orosz nyelvnek lengyel területen való erőszakolása is, mely pedig rokon szláv nyelv.

A nyelv ugyanis nem pusztá *szellemi-közlekedési* eszköz, hanem legmélyebbre hatoló fluidum, mely megszólaltatja a legtitkosabb lelki húrokat, zengésbe hozza a lelket: a nyelv nemcsak *kifejező*, hanem *teremtő* hatalom is. Tele van szociális emlékekkel: a családi kisközösségnek, elsősorban az anyának köszönhető az olyannyira „édes anyanyelv”, mely a gyermeknek az életbeindulását alapozza meg. Ezeknek a kisközösségi emlékeknek varázsa van, a nyelvben egy darabka legfrissebb és legelőbb közösségi múlt van. Ezzel szemben az állam roppant hideg nagyhatalom, mely nem fér a lelkekhez. II. József nyelvi racionalizmusát nálunk

¹² V. ö. Szekfü: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848. Bp. 1926.

az ú. n. Apponyi-féle törvény próbálta meg újra, hasonlóan eredménytelenül. És a nyelvharc ma is dúl, szerte Európában. Mutatja, hogy az iskolázott középosztályi elit ma is minő racionalista.

A nyelv tudása nem elég a nemzet életegységére, ha nincs mögötte *érzületi* egység. Ügyde hogyan lehet ily egységet létrehozni, ha nem tudunk egy nyelv tudása alapján *érintkezni* egymással? Mégis csak a hazai, közös nyelv megtanulása az első! - így vélik gyorskezü politikusok fent és lent. A lélektani tényállás más: *először* van *érzületi* egység, először a sorsközösség érzése, és csak erre épülhet fel a közös nyelvi érintkezésre irányuló *törekvés* is. A sokat *idézett* példa: Svájc, mely három nyelve (német, francia, olasz) mellett is egy nemzetnek érzi magát. Azonban lehet, hogy Svájc kivétel.

Az is beszédes tény, hogy a szerb és a horvát nyelv nem hasonló, hanem *azonos*. S a két nép mégis más, más a múltja, mások az *érzületei*, s ha egyesítették egy államba a kettőt, mégis szétváltak.

A nyelv közössége tehát éppen nem tekinthető a közös nemzeti élet alapjának. A nyelvi közösség csak *potenciális* alapja, egyik lehetősége az élet közösségének. Itt van a bizonyítéka annak, hogy egy „közösség”, minő a *nemzet*, egyben *életegész*, s ehhez több kell, mint a *lelki élet* egysége. Ezt Széchenyi mellett Kossuth is belátta.

Kossuth New Yorkban mondotta (1854) *ezeket*: „Ha csak a nyelv teszi a *nemzetet*, nincs nagy nemzet a Földön... Nemcsak a nyelv! Ereje van érdekeknek, jogoknak, kötelességeknek, történetnek, de főteny az intézményeknek a közössége, ami egy, talán nyelvre, fajra nézve különböző lakosságot napi érintkezésben összeköt; kötnek városok, melyek központjai, otthonai kereskedelem - és iparnak; e mellett maguk a hegy-, folyórendszerek; az anyaföld, melynek pora összevegyül őseink haló porával, kik ugyanazon a mezőkön, ugyanazon érdekekért véreztek; köt a dicsőség és a gyász, közös örökség, közös törvény és intézmény, közös szabadság és elnyomatás: – mindebből áll a *nemzet* összetett fogalma.”¹³

d₂) *Nemzeti hagyományok*. – A *hagyomány* szó egy folyamatra: az *áthagyományozásra utal* (latinban mind a kettő: tradi-

¹³ Idézve Kisebbségvédelem c. folyóirat 1938. (I. 5. sz.) 41 lap. Select speeches of Kossuth. 1854. 80. 1.

tio), azaz arra, amit a múlt „ránk hagy”, a „jelenre” hagy. De mi a jelen? Sokszor úgy *érezzük*, ez egy szélesebb kor, időszak, amelyben élünk, tevékenyek vagyunk, holott a jelen csak egy röpké pillanat, amelyben a múlt éppen átváltódik jövővé; pillanat, amelyben eszmélkedünk, vagy valamit akarunk. Hihetetlen gyors átmenet a jelen a jövő felé, s így a jelen tartalma vajmi kevés lehet. Történeti tartalma, *igazi realitása a múltnak van*, (a jövő az, ami „még nincs meg”), azaz reális érték és kultúra a múltból eredő hagyományokkal szinte egybeesik. *Ezért* minden nép roppant szívvösséggel őrzi a hagyományait, a múlt megszentelt kincseit mindaddig, míg el nem érkezik a hagyományokat „irracionalisnak” bélyegző modern városi kultúra racionális szkepszise, a „mindent megtartani!” ellentétével: a „mindent változtatni” jelszavával. Ez polgári haladás-hiedelem, hitképzete annak, hogy *csak* a jövő boldogíthat, és pedig csak a jövő felé vezető ráció útjain. Ez a racionalista hitvallás hadat *üzent* mindannak, amiben nem látott racionalitást, avagy egyszerűen, amit nem értett meg. Így lett a 19. század – a hagyományok temetője, s lett minden hisztorizmusa ellenére is hagyományban egyre szegényebb. Különösen a *népi* hagyományokat nem *értette* a nemzeti, ú. n. művelt, azaz városi, iskolázott réteg, és így a pusztulás itt a legnagyobb,¹⁴

Az is hátráltató lett a *közös* nemzeti hagyományok akadálytalan megmaradására, hogy a 19. század 2. felében megszűnt a nemzeti életnek „vidéki” élete, ez egyre inkább városokba húzódott, iskolázódott és két, külön *hagyománykör* alakult ki – szerte Európában, és pedig a *népi* hagyományok köre és „a” *művelteké*, a városi lakosoké. *Ezzel* a nemzet *érzelmi*, gondolat- és érzületvilágának egykori (nagyobb, bár sohasem teljes) egysége lényeges csorbát szenvedett. Nálunk? A reformkor tanult nemzedéke (Kölcsey!) még egynek érezte magát a néppel, ennek érzésvilágával; így születhetett csak meg ama „klasszikus” hagyomány, melyet Petőfi és Arany ki tudtak kristályosítani. Később már csak „népiesek” akadnak.

A jelen században szinte újból fel kellett fedezni a népi világot, amire új tudomány (néprajz) alakult meg.

A hagyomány egysége lényeges alapja a nemzet életességének. A nemzet, láttuk, *történeti* lény, mely évszázadokon át *mun-*

¹⁴ V. ö. Györffy István: Néphagyomány és nemzeti művelődés. 1938.

kát éspedig közös munkát fejt ki, s ennek eredménye a nemzeti hagyomány.

Mik a hagyomány elemei?

1. *Tárgyi javak*: itt vannak körünkben ősi épületek, várak bástyák, templomok; műveljük a hagyományozott kultúrtaíajt stb. Ezek jobbára hasznos „befektetések.” A rohanó civilizáció sokat elmellőz ezek közül. A hagyomány: érték s ezért igen jelentékeny az a munkamennyiség, amelyet nem új dolgok létesítésére szánunk, hanem a régi értékek megőrzésére (*fenntartó munka*). A nemzedékek közt mindig dúl az „apák és fiúk” harca; az idősebbek jobban becsülik a „fenntartó” munka értékét, mint a fiatalabbak.

2. Vannak *tárgyasult* (objektíválódott) *szellemi javak*. Egy könyv nem pusztán papírtömeg, amelyet kg.-ra számolnak el, hanem szellemi tartalom költözött belé, és ez az érték. Képek, szobrok, művészeti alkotások stb. a szellem *művei*: fizikai javak, és mégsem áruk, vagy anyagértékük a fontos, hanem a bennük foglalt „jelentés”, az, amit számunkra „mondanak.” A jelentést újból át lehet élni, p L szövegek magyarázata útján.¹⁵ Az eltűnt lelki múlt újból élővé varázsolódik: ez az újra-élés a „*história*”.¹⁶ A pusztta megőrzés Nietzsche szavával *antikvarizmus*, múzeálás. Spranger plasztikusan fejtette ki, hogy a szellem világában „örök renaissance” folyik: a múlt *részben* mindig újra éled. Természetes, hogy a múlt fáján egy-egy ág mindig ki is szárad, és semminő művészet élővé nem varázsolhatja.

Nemzeti szempontból fontos tudnunk azt, amire Tavaszí Sándor¹⁷ nem rég hívta fel a figyelmünket: szükség van „*folytonosan és naponként megújuló honfoglalásra.*” Mert „a hon nemcsak egy földterület, hanem egy nép lelkiségének kisugárzási helye; nemcsak egy élettér, hanem az a rendelt lakóhely, melyen egy nép értékeket termel.” Ezért „a *honfoglalás fogalmát ki kell emelnünk a história nagy temetőjéből.*” „A nép fogalma nem maradhat többé egy statikus szemléletű szociológia terén, hanem... át kell vinni azt ...a folytonos kifejlést sürgető *ethika* síkjába” (is). Tudjuk, a nemzet nemcsak tény, hanem örök feladat is. Nemzeti hagyományaink sem épp csak tények, melyeket hordoz a nemzet úgyis meg-

¹⁶ A történettudomány módszertana (a M. Tört. tud. kézikönyve, 1. 2) 1925.

¹⁸ Croce B.: Zur Geschichte und Theorie der Historiographie. 1925.

¹⁷ Hitel. 1942. évf. 328-9. 1.

görnyedt válla, hanem szellemi életfeladat is, amely – táplálja a hagyomány hordozóit.

Itt iktatjuk közbe a *hagyomány virulencia-fokának* a kérdését. Nem minden hagyomány „él” egyforma mértékben, a) Vannak *élő* (aktív) hagyományok, melyek velünk lélekzenek, jelenünknek pezsgő árába fonódnak; b) vannak már csak épp cipelt, *passzív* hagyományok, melyek megcsontosodtak, életnedv kevés kering bennük; c) vannak *túlél*t maradványok, „survivals” (olv. szörveivel), amelyeknek értelmük, jelentésük teljesen elveszett és már csak etnológusok és más szaktudósok foglalkoznak velük; az életben megtalálhatók, ámde megkövültén, „koridegen elem” gyanánt, minő a paróka az angol bírák fején.

A hagyományoknak megvan az összhangjuk egy-egy korban; nem külön tartjuk fenn őket, hanem egyik a másikat támogatja és úgy maradnak fenn, mint „hagyományvegetáció” egy nemzet életében.¹⁸ Fontos az, hogy a megújulásról is gondoskodjunk, különben az összefonódott egésznet könnyen éri csapás a *korkritika* részéről; ez a forradalmak elsőrendű oka (új „rendszer” kívánnak a tömegek).

3. A hagyományok sajátzerű csoportját képezik az ú. n. „*intézmény ék*”. Mik ezek? Nem mások, mint *funkciómód-*, vagy röviden *funkcióhagyományok*. Hasonlattan: a folyónak le „kell” folynia kényszerűen (Müssen), s a folyó medre megmondja, a víznek merre „kell” (Sollen) lefolynia. A meder a lefolyásnak a *kerete*. Ebben össze van kapcsolva a kényszerűség (muszáj, Müssen) és a szabályozó akarat (Sollen). A folyó medre is változik idővel, de egyidőre szilárd keretet és irányt ad a lefolyásnak, így vagyunk mi az „intézményekkel”: ezek megmondják, minő keretek közt szabad és lehet (Müssen) cselekedni, és hogyan is „kell” (Sollen) valamit megtenni. A kényszerítő mozzanat a történeti sorsérzésből ered; vannak tevékenységek, beállítottágok, melyek kényszerűen „adódnak” (pl. egy kis nemzet Kelet-Nyugat közt nem kockáztathat annyit, mint egy nagy stb.). Az ily „történeti sorselemeket” egy-egy intézmény, – minő a magyar alkotmány – mint egy gyűjtőlencse, összefogja, egyesíti. Mivel a „sorselemek”¹⁹ nem szoktak tudatosak lenni, ezért az alkotmányok sem kiagyalt észtermékek (*mesterséges* alkotmányokkal szemben a „*történe-*

¹⁸ V. ö. A magyarság lelki arca. 1942, 8-10. fejezet.

¹⁹ V. ö. A sorstudomány problematikája. Athenaeum. 1940. 40-56.

tiék”). Az intézmények illetéknép akkumulált történeti tapasztalatok. Ez alapon *normative* is fel lehet lépni (a Müssen után a Sollen) s valóban az intézmények „írják elő”, hogy mit „lehet és kell” tennünk az élet számos vonatkozásaiban. A *funkcióhagyományok* köre roppant széles a nemzetek életében.

4. Vannak legvégül *cél-hagyományok*, „eszmék” a nemzet életében (teleológiai tradíció). Ezek sem épp a „tisza értéktudat” termékei, hanem összefüggésben vannak a történeti talajjal.

5. Vannak gyakorlati jellegű hagyományok, *technikák* is. Ezerféle népi jellegű „fogás”, mely roppant ötletes, ma is hasznunkra van, bár nem csak utilitarista szemszögből kell rájuk tekinteni, mint ahogy a 19. század technikai racionalizmusa nézte azokat.

Látjuk, minő sokféle a hagyományok faja. A nemzet „ápolja” a hagyományait, egyben folyton *revízió* alá is veszi egyes elemeit, mert az élet folytonosan új helyzetben van, új célok felé új eszközöket próbál mozgósítani. Ebben áll a nemzet élete a történeti idő sodrában.

Napjainknak felismeréséhez tartozik a *népi* hagyományok súlyának az *észrevétele*. *Népmesék*, *népmondák* millió gondolat-és hangulatszint őriznek meg, varázsos hatással vannak az ifjúi, illetve a gyermeki leiekre. Mondák Szent Lászlóról, balladák a kuruc hősokról stb. külön hatalmak az ősök iránti kegyelet kifejezésére. A nemzet, mondották, kétféle elemből áll: azokból, akik meghaltak s akik most élnek. Ez a kettő *együtt* alkot egy társadalmat.

Gyakorlati jellegű bölcsesség van összesűrítve a *népi közmondásokban*, melyek nemcsak fűszerezik életünket, nemcsak emelik emberismeretünket, hanem hatásképesek az élet szabályozása terén is. Sok *sorsérzés* rejlik bennük: mutatják, őseink miképp fogták fel az élet különféle helyzeteit s miképp reagáltak a helyzetekre (*népi reakció módok*).

Itt csak utalhatunk a mai *néprajz* gazdag anyagára, melynek lélektani elmélyítése terén van ma sok teendőnk.

dv) *A szokások világa (konvenciók és erkölcsi közszokások)*. A nép élete több, mint fél évezreden át a nélkül folyt, hogy lényegében érezhette volna az államhatalom *kezeit*. És mégis aránylagos *rend* volt mindenütt, az élet ezerféle helyzetében. A nép tudta magamagát is fegyelmezni, ha nem is mindenben, s oly életszabályokat: *szokásokat* kristályosított ki, melyeket mindenki ismert és tisztelt. A nép élete hatalmas küzdelem a föld sarában, tehát

szokásainak zöme egy kemény, sőt zord *munkakultúrát* istápol. Először erkölcsszociológiai elmélyedés szükséges ezek méltánylásához. Példánk legyen az ú. n. *házépítési kaláka*. Ez ma sem halt ki. Illyés Gyula írta 1933-ban ezeket: a házat építőnek „csak úgy segítenek, kölcsönösségi alapon; hallgatólagos megegyezéssel folyik a munka; ma az ő házat rakják fel, jövőre más valakiét. Fizetés helyett mindenki arra számít, hogy egyszer őt is megsegítik”. Látunk itt egy jellegzetes szokást: ez a *népi munka-hitel*. A nép nem *pénzzel* él, nem is adhat mást kölcsön, mint amije van: munkát.

Amint a folyók állandó medret ásnak a lefutó víznek, úgy a népi élet *szokások* a köznapi cselekvések medrét jelölik ki. Újonnan iniciált, ötletszerű cselekvés alig-alig van, a szokás uralkodik az emberi életben: ezek az „íratlan törvények”.²⁰ Itt azt emeljük ki, hogy az élet *tulajdonképeni rendező hatalmai* ezek a nemzetben is, és csak nagyon későn települnek rájuk a megírott jogszabályok. Már a múlt század elejének romantikusai (Savigny, Puchta) jól látták, hogy ama népszokások, néphiedelmek képezik az alapot az állam életében, tehát nem az állami szervezet, (és a vele kapcsolatos, észszerű, mesterséges jogszabályok rendszere), hanem az a csodálatos hatalom, mely a „népszellemből” ered és sokaságlélektani eszközök útján is tud – szokásokban – rendet teremteni. Nagy néperkölsi erőt érzünk e mögött.

A nemzeti élet szabályai (normái) is bizonyos rétegeződést mutatnak; a német nyelv jó megkülönböztetést enged,²¹ és így ideírjuk ezeket a megfelelő szavakat is.

1. Az *egyéni* szokás (Gewohnheit) csak az egyéni életben automatizálódó cselekvésmódokat jelenti, melyeknek a társas érintkezésben kötelező erejük nincs (pl. a dohányzás egyéni szokása).

2. A *konvencionális* szokások, vagy *puszta közszokások* (Brauch) már bizonyos szűkebb, társas körben *társadalmilag* kötelezők, a nélkül, hogy ezekben erkölcsi érzület is megnyilatkoznék; ilyenek a ruhaviselet szokásai.

3. Az *erkölcsi közszokások* (Sitté²²) szintén csak bizonyos társadalmi körben hatályosak, ott juttatják őket érvényre, de ezeknek

²⁰ V. ö. Hirzel: Nomoi agraphoi.

²¹ V. ö. W. Wundt: System der Ethik. Egyébként a *Brauch* szó helyett ma gyakran *Gewohnheit*-ot írnak, mint ahogy írtak egykor *Empfindungot* *Gefühl* helyett. (A francia coutume, az angol custom a 2. és 3.-át összevonják),

²² Régebben *közerkölcsi szabálynak* mondtam. A fentit ma jobbnak érzem.

már erkölcsi zöngéjük is van. Megsértésük tehát nem pusztán szokatlanságot kísérő berzenkedést, megütközést von maga után, hanem mélyebb, erkölcsi *felháborodást* is. Ilyen pl. az elaggott szülők istápolásának kötelező erejű szokása.

A *természetes közösségi normákon* alapulnak az állam jogszabályai is. Mindenik népnek sajátos erkölcsi világához illeszkednek a jogszabályok is, ennek rendszere tehát nem lehet utánzás tárgya.

De ki kell emelnünk, egy-egy egész intézmény, pl. a parlamentarizmus sem független az erkölcsi közszokások (Sitté) világától (coutumes, customs): a gyökér, az alap lent van – még a politikai intézmények szempontjából is: az alkotmány mögött is ott van a nép, modern szóval a „nagyközönség” a maga különleges értékelő szokásaival. Erre *nézve* az angol élet kiváló ismerőjétől, C. Petersből²³ idézünk egy jellemző *részletet*:

„Csak egy olyan nép, mely képes arra, hogy maga önként meghajoljon megszilárdult erkölcsi életszabályai előtt, miként az angol, képes arra is, hogy politikai szabadságának magas fokát valósítsa meg ama veszedelemtől mentesen, hogy rendtelenségbe és csöcselékuralomba fulladna. A *társadalmi* kényszer a megjavító ja, természetes korrektívuma a *politikai* kötetlenségnek, mely a közügyeknek a *vezetését* – demokratikus formák *ellenére* – lényegében mindig a művelt elemeknek tartja fenn”. Ebben ez rejlik: a tulajdonképeni fegyelmet „a” társadalom tartja fenn (ebben csak *vezetnek* a műveltek), a fegyelemnek népi gyökere van, (s nem felülről kényszerítik rá a népre). Ezen a „társadalmi” renden alapszik a politikai rend is; és nem fordítva, mint Középeurópában hiszik 2-300 év óta.

d₄) *Irodalmi és művészeti „közélet”*. – A nemzeti életnek magasabb fokán már nemcsak a *nyelv* fejlődik s nemcsak a gyakorlati élet *szokásait* fejlesztik ki, hanem a szép, igaz és jó értékvilágát kitapogató elme „állásfoglalásai” is fontos életkérdésnek tűnnek fel s miután megtanulták az életet figyelni, azt ábrázolják is. Az irodalom már műveltebb, „olvasó”-közönséget* *tételez* fel, mely a „nemzeti elit”-nek (Id. alább) egyik formája. A könyvolvasó réteg főleg a középű, a művészetek mecénás-rétege főleg a felsőbb rétegekből kerül ki. Ez a kettő tartja magát nemcsak iskolázottnak, hanem „művelt közönségnek” is.

²¹ England u. die Engländer. 2. kiad. 1913 198.

A társadalmi tényállás igen jól kielemezhető arra nézve, minő haladást jelent ennek az ú. n. művelt közönségnek kialakulása: – szép témája ez a keletkezőfélben lévő magyar irodalom-szociológiának.

Csodálatos, minő nehézségek közt tört magának utat a magyar irodalom. Először a magyar *életérzésnek* kellett önállósulnia, a középkor mindent egybeolvasztó univerzalizmusán belül kellett külön szint nyernie, kifejeznie a magyar létérzést, életfelfogást. Már az is megfigyelendő kérdés, hogy minő társadalmi körben lép fel annak kedvelése, ami magyar. Ez mintegy az irodalmi csirák kutatása.

Észrevehetjük, hogy a közlélek szempontjából sokáig nincs „ország”⁴¹. Szűk-kis körre terjed az irodalmi szemhatár, a papok, udvarbeliek, főurak rétegének egyik, szerény töredéke akkor a „világ”. És száz meg száz éven át térbelileg sem nézhettek „az” országra: a tényleges, *személyes érintkezés* még feltűnően gyér. Még a 19. század elején sem érintkezhetett egy erdélyi egy dunántúlival, a délvidéki a felvidékivel. A Duna-Tisza-köz meg éppen el van rekesztve két oldalt egy-egy áradásos övvel, melynek közlekedésritkító hatása még ma is megvan. A nemzeti irodalomhoz érintkezés is kell, nemcsak könyvnyomtatás, író és olvasó. A térbeli elszakadás még a levelezés elé is akadályokat gördít. De lelki téren is meg kell lennie az *érintkezés diszpozíciójának*, sőt kívánalmának s ez – megszokottá válván a regionalizmus (Id. II. r. 9.) - alig akart megindulni. Érezték is, hogy más a lelki tónusa, érzülete, mentalitása, sőt egész élethangulata a szelídebb Dunántúlnak, mint a keménykötésű, robusztusabb Tiszántúlnak, s az emberek megértédiszpozíciója is kevés, miután látták, mily nehezen értik meg egymást.

Nagyban virult a szellemi „közélet” az egyes megyékben, itt vannak a politikai élet állandó gyújtópontjai, és csak időnként gyűlnek össze „országos dolgok” megtárgyalására diétára: ezek nemcsak a törvények szempontjából jelentősek, hanem a megyénként szétzárkózott nemesi elitnek a puszta *érintkezése*, egymást megismerése szempontjából is. Így aztán politikai kérdéseknek megvan valamennyire az „országos közönségük”, de irc halmiaknak nincs. Még szerencse, hogy a magyar nyelv átvészelte a török időket, sőt! – a vallásos szakadás is igen megélénkítette az irodalmat (hitviták), s közben-közben a magyarság öntudata, jellegérzése is megcsillan. De az ilyen viták még nem mozgatnak meg nagyobb

„közönséget”, – az író szinte megbénult, látván maga körül a közöny tengerét. Érthető ezek után az a hirtelen feltornyosuló buzgalom, mely Kazinczy levelezésében oly megragadó: *közönséget* összekovácsolni minden áron. Hiszen minő árván teng és leng még egy Csokonai is! Hogyan eseng az író egy kis figyelemért! Írónak lenni sohasem volt hősiebb misszió, mint nálunk akkortájt.

Természetesen az *iskolázás* fejletlensége is nagy hátrányt jelentett az irodalomra. A 19. századig népiskolázásról alig lehet beszélni. Az iskoláztatás csak egy műveltebb réteg dolga, a pap-ságé, nemességé, de – mert a város idegen – a városi polgári elemnek sem volt szívügye. Tehát – két nép élt itt sokáig: egy iskolázott s egy írástudatlan népelem. Az elsőnek *rangnyelve* van: a latin; latinul írt olykor még egy-egy nő is, s a latin megtartotta szerepét az iskolákban 1844-ig, mint a középfokú oktatás különleges nyelve. Ha voltak is kivételek (pl. 1833-ban a nagyenyedi kollégiumban már mindenféle felsőbb tudományt magyarul tanítanak), ezek sem sokkal korábbi időre mutatnak.

A *nép nyelvét* sokáig pusztán a cselédek és jobbágyok nyelvének *érik*, – a magyar is „rangnyelv”, csakhogy alacsonyabb rangra utal – tehát nem becsülik meg. Szerencse azonban az, hogy a mi nemességünk – máskép, mint az olasz – nem húzódott be városokba; vidéken együttélt úr és paraszt, az úr még beszélte a nép nyelvét és érintkezése is még „patriarchális”, egy lelki közösségre mutató – hogyné! mikor közösek a sorsérzések, egyformán érik az ellenséges becsapások bajait, az időjárás szélségeit.

A 18. században a főúri rend már elválik a köznemesi rétegtől, a mágnás az „udvari nemesség” soraiban csillog (az erdélyi kevésbé!), felejtí apáinak latinos műveltségét és Bécsben franciául tanul meg (a 18. század közepén a színház nyelve Bécsben még ez), végül németes lesz. *Ezzel* elvesztjük a magyar irodalom *mecénásait* is. Így esik aztán, hogy az irodalmi „közélet” is csak a reformkort alig megelőző évtizedekben indul meg, s ezidőtől fogva beszélhetünk *állandó irodalmi közönségről*, ha szerény mértékben is. Ez az életforma alig több száz évesnél. Aránylag gyorsan fejlődik ki nemzeti viszonylatban egész a világháborúig, mikor is egyre inkább elhatalmasodik a már nemzetközi érdeklődés, amit a mai, hatalmas fordított irodalom jól mutat.

Ugyanekkor pedig kezdik észrevenni a népi műveltséget is a maga hamisítatlan színeiben, nemcsak átköltik, mint „érdekes-

séget”. Mind a mellett ez nem jelenti még azt, hogy az irodalom népi gyökerei eléggé szétágaznak, pedig a népi gyökérzetű irodalomnak oly őseredeti világzsenik, mint Arany és Petőfi, mutatják nálunk a példáit.

Ez a nagyon rövid vázlat is mutathatja, hogy egy egységes „nemzeti irodalom” és „irodalmi élet” távol van még attól, hogy elég széles kört áthasson, magához vonjon, s az ma is még inkább feladat, mint valóság. Mind a mellett nemzetünknek oly csodálatos gazdagságú nemzeti irodalma van, mint élmények kincsestára, amely messze fölülmúlja értékében azt, amit – szegényes társadalmi feltételei alapján – tőle várni lehet. Az a sok missziót teljesítő író nem élt hiába.

A művészeti „közélet” az előbbivel sokban párhuzamos vonást mutat.

d₀) *A nemzeti „közzellem”, mint szintézis.* – A nemzet szellemi tényezői eddig *meglétükben*, és elemeikben érdekeltek bennünket, most pedig az a kérdés merül fel, hogyan *tevődnek össze* a szellemi tényezők elemei. Ha egészséges a nemzet, akkor igazi szintézis jön létre: ez a *nemzeti közzellem*. Ha a szintézis csak töredékes, akkor a közzellem vagy „gyenge”, vagy „hiányzik”, s ez utóbbi esetben már közel jutunk a nemzethalálhoz, a széteséshez. A közzellemnek legfőbb lényege annak *egységes irányítása*: tehát egészét nézve az valaminő határozott „iránytartalom”. Minden, ami a nemzet gondolat- és érzésvilágában él, átszíneződik ezzel az egységesen, sőt szélesen sodró iránytartalommal. Ekkor szokás *virulens* nemzetről szólni. Valamiképp itt minden össze-csendül, amit igen jól látni a mai Németországban: tíz év óta egységes a színezete a jognak, a művészetnek, az irodalomnak, a politikának stb., sőt ez még a megélt vallásosságra is kiterjed, (amit már erős túlzásnak tartunk). Sok hasonló van a fasizmusban. De legrikítóbb példa a Szovjet: itt bizonyos központi életelveket mindenre rákényszerítettek, hol nem spontán a közzellem.

A jó köz szellemben minden összehangolt, akár egy zenekarban, melyből hiányzik minden diszsonáns hang; és megfelelő arányban vannak az egyes hangszerek is: ez a közzellem *szintézise* mellett annak *arányossága*. Sokszor már beteg a közzellem, ha elveket mindenre rákényszerítettek, és így nem is spontán a közzellem.

A közzellem *irányát* természetesen ritkán szögezik le, nem kodifikálják, de megvan az egységes iránytartalom az uralkodó

érzuletekben. Mikor kezdődnek a zavarok, mikor a forradalom? Ha ezekben az uralkodó és magától értetődőnek tartott érzuletekben szakadás áll be, avagy éppen belső *érzülettörés*: ekkor önmaguk lelki múltjához válnak „a tömegek” hűtelenekké. Az emberek megmagyarázhatatlanul másképp kezdenek *értékeln*i, mert az érzületi alapjaik mások lettek. Ezért igen is fontos a nemzeti élet folytonosságára nézve az, hogy ápolja a nemzeti élet örök feladatának megfelelő ősi, alapvető *érzületeit* (ez a magasabb értelemben vett *kultúrpolitika*).

De a közszellem fogalma nemcsak irányokra vonatkozik, hanem lényeges mozzanata az évszázados múltjára visszánézésből kialakult, munkás öntudata: a *komolyság*, az *erőérzés* és az *önértéktudat*. Minden *nemzet* büszke a maga múltjára, ha komoly munkát végzett, komolyan harcolt a sorscsapások ellen. A nemzet maga így telve lehet dicsőségtudattal is (*gloire*), amely már az önteltség felé ragadhatja. Határozott hanyatlást mutat az ú. n. *sovinizmus*, amely már pathológikus kollektív önteltség, annak hiedelme, hogy érték más nemzetben, vagy a nemzet fölötti rétegben (Id. alább 11. fej.) nincs. Egészséges erőérzés és önértéktudat itt is bizonyos közeparányt (v. ö. mesotés: Aristoteles) jelent.

2. A nemzet mint történet.

A nemzet, mint egység, igazi arcát akkor mutatja meg, ha *történeti* hosszsmetszetében tekintjük. Először is az tűnik ki, hogy százezrek és milliók közös *származásukra* hivatkoznak. Ez sokszor nem bizonyul történelmi igazságnak, de elég, ha azt, mint társadalmi ténytet tekintjük: a múlt vonz,» misztikus varázsa van. A „régiség” rangérzéssel jár. Minden nép szeret a maga régiségével előállni. Ez a genealogizmus hajlama.²⁴ A legrégebb személyes ősök persze csak misztikus héroszok, a rájuk való hivatkozás is történeti mithoszokban (Aeneas-monda stb.) él. A magyarság hallott hazánkban a hunokról és szkíthákról, és szívesen átvitte a maga régiségét a „szittyia ősök”-re. Nagy szerepet játszik a régiség egy *nemzeti dinasztia* megbecsülésében. Az Árpádház mindenki előtt szent hírében áll, „karizmatikus” hatalom (M. Weber),

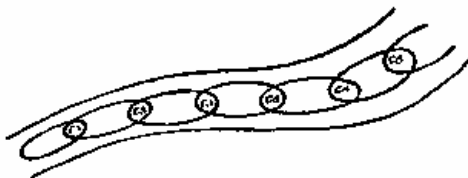
²⁴ V. ö. Történelmi realizmus és fejlődésszemlélet. Századok. 1915. 577-614.

varázsos ereje van a széles népi közösségre, szinte ösztöneiben ver gyökeret az uralkodó családhoz való ragaszkodás. Egykor egész nemzeti életberendezésünket áthatotta ez: létforma volt. „Az a mithosz, melyet egy nép léte értelméről, e világban elfoglalt helyéről kialakít magának, nem függvénye ugyan politikai, szociális és kulturális adottságainak, mindenesetre azonban azokkal összehangzó lelki képződmény, mely az életmagatartás ösztönös mélységeiből tör a tudat világossága felé”.²⁶ A lelki életberendezésünk századokon át lassan szabadul a mithoszoktól. Az élet oly mélységvonalán járunk, amelyet talán tudatalatti (szubracionális) helyett jobb szuperracionálisnak modani: Wesenwille ez Tönnies nyelvén, valami az őslény égből, bizonyos entelecheiából, amely a nemzet *Öskeresésében* is és léte *értelmében* is megnyilvánul. Ugyanis jogosan kételkedhetünk abban, hogy a közös „származás tudata”-e az, amely *megalapozza* a nemzeti közösséget. A legtöbb nép alig tud eredetéről valamit, azonban ha már – más alapokon – egyszer megeredt a közösség tudata, akkor keres közös származást *is*, hogy ennek gondolati erejével megerősítse a maga, fennálló közösségét. Csak úgy magyarázható némely, történet-tudományban régóta megcáfolt elmélet (dákorumán „elmélet”), mely változatlan erővel hat tovább is. Mert mithosz kell.

A népek egyébként nem oly múltbanézők, mint a tudós hajlamú emberek. És mégis kívánják a közös származás tudatát. Ezt ma a fajelméletek is mutatják; legalább „ősi faj” tagja akar lenni a legmodernebb ember is. Az eredet (a genealogizmus) után következik a folytonosság kérdésének népi elbírálása (*tradidionalizmus*). A nemzet nem úgy érzi, hogy élete darabokból van összetéve, hanem ellenkezőleg azt, hogy élete történeti *folytonosságot* mutat, benne törés nincs. Ha vannak is katasztrófák, akkor is mindig átmentik a *maguk* múltját, mint a magyar a tatár és török dúlás, avagy 1849 után. Ennek az oka a nemzedékek sorának szoros egymásbakapcsolódása: sehol egy eltörött láncszem, mely miatt a lánc elszakadna. A múltból a jövő felé halad a mozgás, mint valami

²⁵ Deér: Pogány magyarság – keresztény magyarság. 1938. 227. 1.

folyóban, mely a *nemzet* számbeli növekedése folytán egyre bővül is, ilyen formán:

A *rajzba* beleírtuk a kapcsolódást, a hagyomány-folytonosságot biztosító családok (cs) *kezdő* betűit.

A nemzetnek éppen a maga *benső életösszefüggése folytán* „*életrajza*” van, akár csak az egyéneknek, E ponton azonban túlzások is akadnak.

a) Egyesek olyannyira hasonlóknak veszik a *nemzet élete* sorát az *egyénehez*, hogy a nemzetről, mint *személyiségről* szólnak (Concha; „nemzetszemélyiség”). Abban bizonyos túlzást kell látunk, ha nem hasonlóságnak, hanem pontos megjelölésnek vesszük ama szót. Félreértés elkerülésére célszerű, ha csak *quasi-személyiségről* szólunk és tudatunkba vessük, hogy itt is csak hasonlóságról és nem azonosságról van szó,

b) Egyesek, mint Széchenyi is, nagyon szoros párhuzamot vonnak, az egyének *életkora* és a *nemzeteké* között (ú. n. *ontó- és filogenetikus* parallelizmus, azaz az egyed és a faj fejlődésének párhuzamossága: ez a tan a biológiában nagy szerepet játszott). E szerint a nemzeteknek is van ifjúkoruk, majd bekövetkezik a delelő férfikor, végül hanyatlanak, s egy dekadens öregkor következik be. Ezt mondják pl. a „szenilis” rómaiakról a császárság korában, akik az „ifjú” germán népekkel találkoztak s ifjúi erőikkel végül is *győztek*. Spengler Oswald ma is *beszél* a „kultúrák” megöregedéséről.

A *nemzetre* ez a párhuzam nem áll. A nép szaporodása és ereje ugyanis nem pusztán biológiai kérdés, hanem a hit, a lelki erő kérdése is. Vannak átmeneti gátló körülmények, amelyek előtt a *nemzet ereje* mintegy megtorpan; ez azt mutatja, mintha „öreggév” válnék. Nemsokára aztán újból nekilendül, ekkor meg fiatalnak látszik. Nemzetünk a 18. század közepén öreg benyomást keltett, a reformkorban fiatalnak tűnik ki. Nincs fokozatos haladás

a nemzetek „életkorában”, a biológiai párhuzam túlfeszített. U. n. öreg népek is megfiatalodhatnak, már csak az által is, hogy alsóbb, elhasználatlanabb társadalmi rétegük van, s ez kerül felszínre⁵⁸...

A nemzetek történetiségéhez tartozik a történeti idők során szerzett *élettapasztalata*: ezt *történeti műveltségnek* szoktuk mondani. Főképp a „nemzeti elit” (Id. alább) műveltebb tagjai szorgosan foglalkoznak a nemzet múltjával, azt jelenné varázsolják, mesterséges, tudatos renaissance megy végbe, a múltból jelen lesz: így lesz a *história magistra vitae*.

A tudományok közül a *történetírás* lesz így a legelevenebben ható aktív hatalom a nemzeti közszellem ápolásában, s a nemzet életképességének igazolásában. Ebben az irányban hat egy *történelmi publicisztika* (vagy *történetpolitika*) is, mely megtanítja a multat helyesen értékelni, a történeti plasztikát nagy távlatból nézni, vitákat tart ébren a felől is, hogy miképp kell felfogni a mai fejlődési irányt.

Más azonban a múlt és más ennek a *tudása*. A műveltebbek ismerik nemzetük múltját, a nép igen kevésbé, úgy hogy a történeti műveltséget, sajnos, nem mondhatjuk általánosnak. Mégis szélesen hatnak a „nagy események”.

Nagy szerepet játszik a nemzeti élet alakulásában a *közös történeti válságok átélése*, azaz közös bajok és közös győzelmek. „Die Völker sind vielmehr die Kinder ihrer Siege und Niederlagen, als deren Eltern” (Keyserling).²⁷ A közös múlt tudatának valóságos megalapozója a történelmi oktatás s kiválóképp az irodalom: innen ezeknek nemzetalkotó jelentősége.

A történeti múltból leszűrődik bizonyos *sorsézés* és *nép-hangulat*.²⁸ A nemzet homályosan bár, de érzi, nagyjából milyen volt a sorsa, pl. a magyarság érzi, hogy barátságtalan szomszédság közepett „rokontalanul”²⁹ vergődött; az olaszság pedig több, mint ezer éven át túlnyomólag idegen uralom alatt szenvedett. A nemzet nem minden tagja *éli át* ezt, tulajdonképp csak a tanult elem, az értelmiség, de az alsóbb néprétegek is *megértik*, s ez épp elégséges: a publicisztika, a sajtó sok, döntő sorsézést állandóan tárgyal („vezércikk”), amikor is a helyzetet s a nemzet sorsát magyarázzák.

²⁶ V. ö. Spenglerrel. Tört. Szemle. 1920.

²⁷ Amerika. 1930. 119. 1.

²⁸ V. ö. A magyarság lelki arca. 1942. elejét.

²⁹ V. ö. ugyanott 31-33. 1.

A *sorsközösségi érzés* lassan széleskörű hatalommá válhat. Ha ez nem is „tudás”, csak „érzés”, nem döntő körülmény: még ama homályosabb érzés is állandóan hat a lélek mélyén.

A nemzet érzi életének *existenciális* veszélyeit; „egész léte” forgott kockán stb. Mindez lényegesen közrejátszik abban, hogy igazi *politikai érzék* fejlődjék ki a nemzetben. Ez az *érzék* folytonosan éber, keresi a *nemzetre* leselkedő veszélyek ellenszerét.

Végre is az egyes nemzetek úgy latiak magukat, mint amelyek *nagy és egységes objektív-történeti akcióegységet alkotnak*: „a” magyarok, „az” olaszok, „a” lengyelek stb., kiki együtt szerepel végig a történet folyamán. „A” magyarság pl. „állandóan védte” a Nyugatot a Kelet ellenében.

Lassan kialakul az, hogy évszázadokra visszanyúló, *egységes történeti alany* a nemzet, „tehát” megvan a százados élet-ritmusa is. „A *nemzet* századokban gondolkodik.” Avagy „a nemzetnek nincsenek napjai, hanem csak évszázadai”, így a *nemzeti temperamentum* meghiggad, nem izgul apró események miatt, hanem mindent „*történeti távlatba*” *helyez* és úgy néz. A nemzet elhatározásai így lassúak lesznek, – amit a modern izgékony urbanizmus gyökerében már nem ért meg, – tehát az igazi nemzet nem is igyekszik gyorsan alkalmazkodni pillanatnyi konjunktúrák kedvező esélyeihez sem, mert általában nem szereti a rögtönzést, nem akar hasonlítani egy könnyűvérű kalandorhoz. Lassan, egyenletesen lépdel a *nemzet* a jövője felé. Ez a történetiség jelleme.

3. *A nemzet, mint feladat.*

Áthárítjuk írókra és nemzetnevelőkre a fenti kérdés szépségének és nagyszerűségének ecsetelését; az ő feladatuk feltárni azt, hogy a *nemzeti* hivatástudat mikép *emeli fel* az egyéni lelket a felelősségvállalás magasabb szintjére, hogyan *ragadja ki* SZÜK egyéni horizontból az egyeseket, mikép *nemesíti meg* a magasabb feladatok *érzése* az egyéni motívumokat. A fenomenológiai szociológia – mely a lényegeket kutatja –, bárminő széleskörű is a tárgya, nem szélesbítési módszereinek körét, és szerén'yen megelégszik a valóság elemzésével, pedagógiai kiszélesedésről lemond. Fontos ugyanis annak pontos tudása: minő alapon kerülnek szőnyegre a problémák. Most az idő vonalán vagyunk.

A jelennél sohasem lehet megállani és bensőleg felkiáltani: „szép vagy, és maradj!” Misztikus hatalom, az élet parancsa arra

készítet, hogy átugorjuk a jelent, s a volt-ból a jövőbe törjünk. Aki a *nemzet* történetiségét meglátta, meglátja a *jövőiségét* is.

A nemzeti életközösség soha nincs készen; a nemzetté-levés folytonosan folyik, a *nemzet nem* pusztán meglévő, azaz *pozitív valóság*, – egység, ami vagy van, vagy nincs, – hanem *örök feladat is*. A nemzet minden nemzedék számára örök teendősorozatot jelent. Ha a *nemzet* ősi múlt, úgy örök jövő is: ez a *nemzet* örökkévalóságának a perspektívája (*perpetualizmus*).

A jelen jelentős időpont; ekkor végződik a múlt. De épp ekkor kezdődik a jövő is. A jelen kétféle számvetés ideje, leszámolunk a *mi* múltunkkal és előkészítjük a *mi* jövőnket. Ez a „helyzet” problémaérzése. Sokan túlságos nagy súlyt vetnek a *múlt*, a sors tanulságaira s a nemzetet állandóan mint „*sorsközösseget*” emlegetik; ez igaz, de az idői vonalon haladó nemzeti léleknek ez csak a fele. Másik oldalra nézve a *nemzet* az előrenézőknek *hivatás-közössége is*. A nemzetnek történeti „missziója”, küldetése van. Nehéz a nemzeti összetartást csak a múltra, vagy csak a jelenre alapítani, annak szükséges szemszöge a *közös jövő is*. A nemzetet nemcsak a múlt felé retrospektíve tekintjük egységnek, hanem prospektíve, a jövő felé is: a nemzet – feladat, a nemzet *rendel-tetés-egység*; ezért *nem* úgy mondjuk, hogy a jövő, hanem a *mi* jövőnk. A *nemzet* tagjai érzik, hogy feltétlenül együtt kell menetelniök, összekapcsolja őket egy nem csupán szubjektív, hanem egy objektív feladat: egy történeti kell.

Ezért keresi a nemzet az *önállóságát* is (nemzeti *autonómia-érzület*): *érzi*, hogy feladatát csak akkor végezheti, ha idegen hatalom őt nem zavarja; történetpolitikai *érzéke* szüntelenül a fülébe súgja: „légy független, mert a *te* feladatod más nem fogja rád parancsolni, azt magadnak kell elintézned. Magad erejére támaszkodjál – „egyedül vagy” (Széchenyi), – s ha kaphatsz is néha, szerencsekép segítséget, az csak ritka alkalom, erre számítani nem lehet. *Te* magad vagy a felelős!” így él egy állandó, benső sugallat a nemzetben: keresi a *maga* jövőjét.

A *nemzet* visszanézve a múltba egy végtelen generáció-egység, nemzedékek beláthatatlan sora;³⁰ előrenézve pedig végtelen jövő-egység is. Ehhez természetesen oly lelki erő is kell, mely a távoli jövő felé bátran készíti a lelkeket: hit. Ezért lehet mondani Tró-

³⁰ Ld. a romantikusokat, főképp Id. Müller: Die Elemente der Staatskunst. 1809.

csányi Gy. szép formulájával, hogy egy nemzet tagjának lenni „annyit tesz, mint *hinni* a nemzet örökkévalóságában”.

A nemzet így, mint *sui generis* *önkifejtő* erő, állandóan továbbküzd magát a jövőbe. Küzdelme nemcsak politikai és téves a *nemzetet* a politika kategóriájába süllyeszteni.” Küzdelmének tárgya mindaz, ami a történet folyamán adódik, tehát *történeti tartalom* – ez lehet politika, lehet vallás, kultúra stb.

A nemzeti élet, mint minden emberi élet, *értékekre* irányul és e szerint lesz a nemzeti élet „színvonala” is koronként más és más. Sokan vannak ma, kik pálcát törnek *minden* nacionalizmus fölött, de tévednek már akkor, mikor általánosságban teszik fel a kérdést. A nemzeti élettartalom és színvonal *koronként* és *nemzetenként* más. A színvonal emelkedik, vagy süllyed a szerint, hogy a nemzeti élet gazdagsága ráirányul-e a nemzet sajátosságai szerint az örök emberi értékekre, vagy nem. A színvonal változik a szerint, hogy ápolják-e kellőképp a nemzet nyelvét, irodalmát, művészetét, gazdasági világát, magasabb politikai *érzetét*, elmélyülő hitvilágát stb. Ez a felelősségteljes feladat a *nemzeti elit* szerepén múlik. Erre térünk át.

4. A nemzethez tartozás tokai és a nemzeti elit.

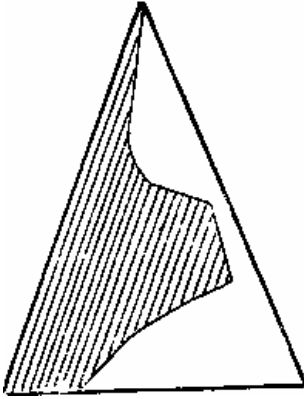
A nemzethez való tartozás nem minden emberben egyformán erős és nem kielégítő a nemzethez *tartozást* bizonyos *tudatossági tokhoz* kötni. O. Bauer jól látja, hogy „a *nemzeti* jellembeli közösség akkor is meghatározza a nemzet egyes tagjának a cselekvését, *ha nemzetiségükről nincs is tudomásuk.*”*- Aminthogy éppen nem minden cselekvésünk mondható tudatosnak, úgy nem tudatos sok-sok társas kapcsolatunk sem. Sok nemzettag mintegy vegetatív életet él, *potenciális tag*: csak akkor eszmél fel, amikor az idegen előtte van és ő másnak találja magát. Bauer egyenesen azt írja (némi túlzással): „Ameddig az ember csak honfitársait ismeri, az azokkal való egyezése nem lesz tudatossá, csak a tőlük való különbség... Más népek ismerete minden nemzeti tudatnak az előfeltétele”.⁸⁸

³¹ Mint M. Weber (Wirtschaft u. Gesellschaft).

³² Die Nationalitätenfrage etc. 2. kiad. 1924. 139.

³³ Bauer; 138. L

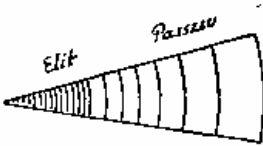
A „tudatosság” iskolás önértékesség révén nyert külön értékhangsúlyt, de sokszor téves az: egy kitűnő művész remekművet alkothat anélkül, hogy „tudatosan” alkotna; egyszerűen *éli* a szépet. Ép így lehet *élni* a nemzet életét teljes bensőséggel a nélkül, hogy folytonosan tudatossá tennők azt magunkban.

fejteni a *nemzeti elitnek*.

A nemzeti társadalom nem minden rétege egyformán aktív; az oldalt látható ábra mutatja, hogy a közép-rétegektől fel és le *fogy* az aktivitás. Közismeretes, hogy a középosztályok a leg-tömegesebben nemzetiek, azaz itt hódít a leg-kevésbé két, fő nemzetellenes tény, a nemzetköziség és az anyagi érdekek túlsúlyából fakadó közömbösség. Általában sok a *passzív elem*, de ennek is van két alfaja: az *ébredhető* és a *mereven passzív elem*, a nemzetellenesekről nem is szólva. Ezekkel a tömegekkel szemben többszörös munkát kell ki-

Helyzetét az alábbi ábra jelzi.

Ebben a köröcikkben látni azt, hogy az egyre táguló körök ritkúlnak is, és csak a csúcson van sűrű vonal, mely az aktivitást jelzi. Jelezheti sok esetben még a tudatosságot. Keresni azonban a nemzeti elit határvonalát nem lehet és hiú dolog, hiszen vannak *alkalmi elit-tagok* is.

Nagy és igazi szerepet azok játszanak, akiknek *állandó* gondolat-, érzés- és akaratközpontjuk a *nemzet sorsa* (politikuskok pl. Deák, publicisták, pl. br. Kemény Zs., írók, művészek stb. . Ezek tehát mások *helyett* gondolnak, akarnak, mintha a sors őket szemelte volna ki a nemzet képviselőiül.

Ha újabban némely elmélet azt vallja, hogy a nemzetnek csak az a tagja, aki „*értéktudatos*”, úgy tévedésnek tág kaput nyit; mintha valaki azt mondaná, csak az a katona, aki „*értéktudatosan*” harcol. A nemzet életét élni nem annyit tesz, mint tudatosan élni, hanem a nemzet *javára* élni, éspedig legfőképp válság idején. Ilyenkor az ébredhető passzív nemzettag is rájön, hogy szíve mélyén mily melegséget érez nemzetének sorsa iránt. A nemzethez -való tartozás tehát nem a tudatosság, hanem a tettek vonalán dől el, éspedig különösen sorsdöntő napokban. Ilyenkor válik el, minő

mély az illetőnek az érületi világa; *nemzetéhez* hű marad a megpróbáltatások idején, nem lesz renegát.

Az értéktudatosság maga a nemzeti elitnek is csak egy kis részére nézve jelenthet igazi követelményt: az egy optimális határeset, kedvező véletlen, azaz járulék a hozzátartozás terén, nem pedig a nemzethez tartozás alapja.

Normális és átlagos az, hogy a nemzet tagjai a maguk tömegében sokféle téren, irányban, körben élik a maguk *életéi*; viszont nyomban potenciális tagokból aktuális nemzettagok lesznek, amidőn a helyzet kívánja.³⁴ És ha ekkor szívük mélyén átérzik a nemzeti feladatukat, nem a tudatosságuk méri érdemüket, hanem tetteik, áldozatosságuk nemessége és nagyszerűsége.

5. *Nép, állam, ország.*

A nép és az „ország” területileg gyakran fedik egymást, bár nem mindig: vannak esetek, amidőn egy nép (totálisan véve) nem tölt ki egy országot, *évezredek*en át, sem, mint a miénk. Ennek határai természettől kijelöltek (Kárpátok), s így az „Ország” azaz ideális egység, melybe a nép bele akart nőni. És, ha Mátyás király óta zavartalan lett volna a fejlődésük, ez csaknem teljesen sikerült is volna. A sors másképp határozott. Az „ország” széles keretnek bizonyult. Sok esetben azonban az „ország” határai természettől nincsenek kijelölve, és így az *ország* nem több, mint *egy nép településterülete, azaz* nemzettelaja.

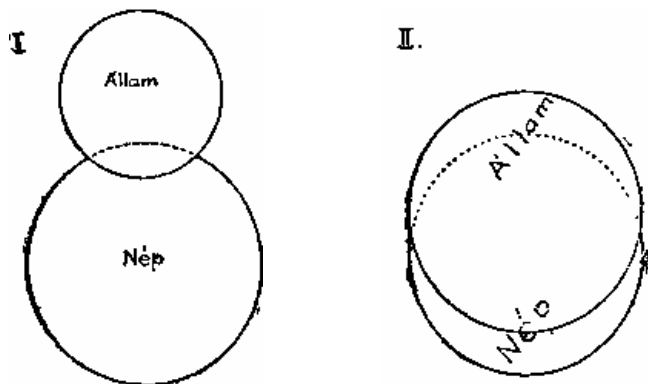
Égész más a nemzet és az *állam* viszonya. Az eddigiekből már látjuk, hogy a nemzet: természetes *közösség, az* állam pedig mesterséges *szervezet*. Minő a viszony a kettő között?

Látni fogjuk alább, hogy a *kiegészítés* viszonya: a *nemzet rászorul arra, hogy meglegyen az állama. Léte e nélkül* nincs kellőképp biztosítva („nemzetállam”). Gondoljunk arra, miből állt kezdetben a haderő. Mikor felhangzott a fegyverre hívó szózat, fegyverre kaptak az összes, megfelelő korú férfiak és összegyülekeztek egy táborba (fegyveres tömeg). Ez nyilván elégtelen. Ebből a „fegy-

³⁴ Természetesen nemcsak erről van szó. Vannak oly cselekvéseink, amelyek – minő a családalapítás, mely közvetlen a családdal van kapcsolatban – a nemzettel csak távolabbi *vonatkozásban* vannak. A vonatkozások hol közeli, hol távolabbiak: egy egész *vonatkozásrendszer* alakul ki, a nemzetet közelebből, vagy távolabbról érdeklő cselekvések határozott *rangsorával*. Ennek kidolgozása messze túlmegegy könyvünk terjedelméhez mért programján.

veres tömegeből” hosszú fejlődés, szervező munka formált „had-sereget”. Ez már az állam egyik főszerve. Íme, a tisztán közösségi érzületből kinövő fegyveres tömeg nem elég, kell *szervezet* is. Ép így kell szervezett közigazgatás és bíróság is.

Látjuk, a nemzeti közösség rászorul a szervezetre, az államra. Viszont a kettő *nem esik egybe*, csak összenő.⁵⁶

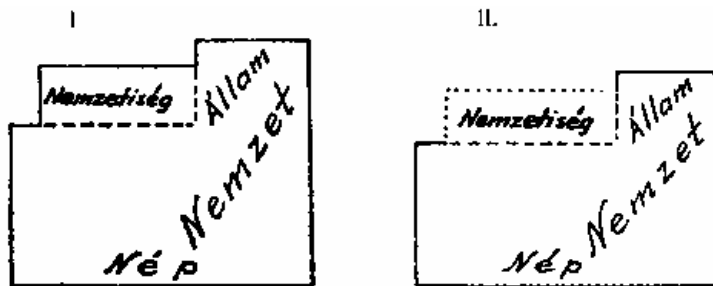
Az első ábra mutatja, hogy az állam, mely a nép fölött van, a népi közösséget még jobbra magára hagyja, a II. ábrán az állam már csaknem teljesen ráő a népi közösségre, a nemzetre. De – ez itt a fontos számunkra – a *kettő sohasem egy*, mert elvileg elválhatnak, t. i. a nép egy közösség, az állam pedig szervezet. És akárhogyan nőnek is egybe, mindig szétválhatnak. 2. Kiváló példák mutatják, hogy ha egy-egy nemzeti állam el is pusztul pl. a lengyelé, mely az orosz állam része lett, vagy a magyar, mely 1849 után beolvadt az osztrák állam testbe, mindig *fennmarad a nemzet állam nélkül is*. Ez mutatja azt, hogy a közösség a fundamentális és az állam a felülepítmény, az Überbau. Csak ennek egyszerű kiemelése itt a célunk, alább a „közösségkiegészítő szervezetek” kérdésénél tüzetesebben szóba kerül.

6. Nép és nemzetiség.

A közgondolkodásban – a 19. század második felétől kezdve – a „nemzetiség” szó már nem az, mint Széchenyinél: nemzeti tartalom (nemzetiesség: „a nép *fejtsse ki* a nemzetiségét”), hanem

⁵⁶ V. ö. Nép, nemzet, állam viszonya ma. Társad, tud. 1941. 5. 28. 1.

az, amit ma „kisebbségnek” mondunk, nem szerencsésen, mert csak szavazástechnikai alapon érthető a többséggel szemben a kisebbség. A múlt század *liberális-etatista* nemzetfelfogása - nálunk - úgy nézte a dolgot, hogy az államfenntartó (többségi) elemmel szemben vannak államot fenn *nem* tartó „nemzetiségek”, oly népek, amelyek nemzetek lehetnének, de fejlődésükben nem jutottak el az államig, így vált a nemzetiség szó kicsinyítő jelentésűvé. Viszont a nemzet oly nép (totális népfogalomként), mely állami *életében* is kiteljesedett. Az illető kor elgondolása tehát ez:

A két ábra meglehetősen hasonlít egymáshoz és mégis öv nagy különbség van köztük, amelyet nálunk el szoktak hanyagolni, mert felületesen minden a „nemzetiség” homogénnek tűnő fogalmába kerül bele.

Az ábrákban a nemzetiség a nép-nemzet-állam felé egyaránt mutat bizonyos elhatárolódást. Az első ábrában oly *nemzetiséget jeleztünk*, amelynek a határon túl nincs fajrokona, vagy törzs-állama, a másodiknak van; ez befelé nézve erősebb elkülönülést mutat, mint kifelé.

Ka azonban csak a hazai viszonyokra gondolunk is, könnyű belátnunk, hogy a „nemzetiség” szó minő pontatlanul fed igen különböző tartalmat: ugyanis ez csak *viszony jelzés* egy központi, államfenntartó néphez viszonyítva.

Gondoljunk 1. arra, hogy mennyire mások azon nemzetiségek, amelyeknek a határon túl *nemzettestük* van; ilyen a szerb és a román. 2. Van oly nemzetiség, amelynek odaát csak nyelvrokoniaik vannak (tót és rutén). 3. Van oly nemzetiség, minő a hazai német, amelynek jobbra csak szigetei vannak: ezek *közösségi exklavok*, s törzs-nemzetük mesze van. 4. Vannak végül apró *népi töredékek* (cigány, örmény), amelynek nincs törzsnemzetük sehol, íme, mennyire sokféle társadalmi jelenségre kívánnak egy szót alkalmazni.

A nemzetiségi kérdés oly messze vezet, hogy tárgyalására e helyen nem térhetünk ki. Csupán arra utalunk röviden, hogy a liberális-etatista nacionalizmus kórjában háromféle utat szoktak elgondolni: 1. az államilag vezetett *tömeges beolvasztás* módszerét (pl. Poroszországban a lengyelekkel szemben, iskolapolitika stb.), 2. a jóindulatilag elvárt egyénenkénti *asszimiláció* módszerét; 3. az önálló jellegükben meghagyott nemzetiségek „loyális” *magatartását* kívánták az állammal, illetve az államfenntartó nemzettel szemben. Mindháromnak voltak némi sikerei, de teljes sikerre egyik sem vezetett.

7. A magyar nemzetfogalom különleges vonásai.

1. Gyakran megesik, hogy egy nemzetben a rész az egész szerepét (*pars pro toto*) játssza; így nálunk is: az állami enn tartó, vezető elem, a nemesség, nem ritkán azt hitte, hogy ő a nemzet (*populus*) szemben a köznéppel (*plebs*). Ebben nem pusztán ön-hittséget, vagy épp gögöt kell látnunk, hanem sokkal inkább azt, hogy a nemességben élt a felelősségérzés az egész nemzet sorsáért. A nemesség küzdött és *vérzett* az országért, illetve a nemzetért, a nemesség hozott törvényt, bíraskodott stb. Tehát a „nemzetnek” tagjává lenni nem pusztán természeti tény, származást jelentett, hanem azt jelentette, hogy az illető – pozitíve – *tagja* egy *magasabb felelősségű és szerepű* csoportnak: a nemzetnek, melynek lényege a nemesség, mint *rang*. Ebből – negatív – az is következett, hogy a nemzettséghez *nem is kell más*, mint egy magasabb ranghoz, nemesi rendhez való tartozás, azaz származásilag lehet valaki német, horvát, tót, vagy román, *ha* nemessé lesz, ezáltal már a magyar nemzet tagjává is válik. A nemzet: *nemesi nemzet* (*natio nobilis*). A rendiség korában évszázadokon át gondolkoztak így; a nemzet ily fogalmazásban „*rang-nemzet*”; különösen tipikus és jellemző ez a 16-18. századokra.

Nem oly érdemtelen elgondolás az, mint aminőnek ma könnyen minősítjük, mert 1. ez a felfogás megkönnyítette jelesebb idegen eredetűeknek a *beolvadását*, 2. *felemelő* hatása volt, mert akik így egy „rang-nemzetbe” feljutottak, magasabb felelősségérzéssel telítődtek el és magasabb szerepet is vállaltak. Viszont jelentékeny hátránya az, hogy mivel a rang-nemzethez való tartozás lényeges előnyökkel kecsegtetett, az oda felemelkedők révén a felsőbb rétegek mindinkább megteltek idegenekkel, sőt minél feljebb me-

gyünk a társadalmi ranglétrán, annál gyakrabban találkozunk idegennel, s annál kevesebb hazai származásával; a legfelsőbb rétegek tehát egyre gyökértelenebbek (nálunk és a külföldön egyaránt). Főrendűek gyakran házasodnak külföldi főrendűekkel, egy „rang-nemzetköziség” alakul ki; avagy hazai nemzetiségek keverednek főrendű családok házasságaiban (pl. Ausztriában németek és csehek).

Hátrány az is, hogy a „rang-nemzet” felfogása közepeit a középrétegek is könnyen gyökértelenné váltak, és nem a nemzetükhöz való kapcsolatot *érezték*, hanem – elsősorban – a rangjukból kifolyó köteleességeket (pl. kurucz nemesség magatartása a „talpasokkal” szemben, páváskodása, önzése stb.).

2. Lényegében csak a 18. század végén fedezték fel a „népet” (vertikális értelemben). A 18. századig jobbra csak a műveletlen (analfabéta) jobbágy tömeget látták benne, akiken uralkodni kell. A „preromantika” (Rousseau) kezdte ugyan észrevenni a „széles néprétegek” jelentőségét, dicsérte az „idillikus” pásztori *életet*, az „egyszerű” erkölcsöket stb., de csak a 19. század elején a romantika fedezi fel a népélet *szellemi termékeinek*, elsősorban a *nyelvnek* a jelentőségét. A hazai nyelvben nem (mint előbb) a jobbágy-ság nyelvét látták meg, hanem azt becsesnek *érezték*. A magyar is így lett a magyar *nyelvű*, ez a „nyelv-nemzet” *eszméje*.

Ápolni, sőt hirtelen fejleszteni kívánták a nyelvet (nyelvújítás). Eltek-haltak a magyar nyelv ügyéért *s ez a* heves nyelvmozgalom még idegen ajkú városi polgárainkra is hatással volt.

Ez a nyelv-nacionalizmus *terjeszteni* is *kezdte* a nyelvünket, azt hitte, aki magyarul *szól*, *már* magyar is. Széchenyi 1842-iki híres akadémiai beszédében, láttuk, élesen rámutatott arra, hogy a *szólás* még nem egyszersmind *érzés* is, nem a szív dobogása a magyarságért.

Mind a mellett a nyelv-nemzet eszméje fontos felismerést hozott, azt, hogy az országban egy szellemi közlekedési útszélvező kiépítése szükséges: nyelvünk elterjesztése a „rangnyelv”, a *latin helyébe*.

3. A romantika kora felfedezte nemcsak a nyelv, de az *irodalom* fontosságát is: egy „*írói nemzeti elit*” *keletkezett*, és vele együtt egy új, immár szellemi alkotás terén érvényesülő rang-érzés lépett fel. Az írók vezetik a *nemzetet*, belőlük kerül ki a nemzet feje és szíve. Ők aggódnak a *nemzetért*, az ő kétségbeesésük süvölt a lanyha, vegetatív magyarok fülébe, ők az ébresztők, az

apostolok. Az ő köreikben élő *romantikus nemzeti* eszme csakhamar – a 40-es években – egy korai virágzású *demokratikus-répi* nemzetgondolattá kezd érdeklődni, ennek az 1848-as törvények lesznek gyümölcsei. Az idő gyorsan elmúlik, Világos után csak mécsesek égnek Petőfi lángja helyén.

4. A 19. század második fele egy *liberális-individualisztikus* nemzeteszme kora. A nemzet e korban „egyének”-ből áll, akik egymással „szabad verseny” viszonyába jutnak. A verseny káoszában állam is szükséges, amely gondoskodik a rendről, s a kellő szabadságról. Ezért csodálatoskép az individualisztikus felfogás hamar eljut az *étatizmusig*. A nemzeteszme *liberális-etatista eszme* lesz. „Az államot nem lehet szeretni”, (írja Paulsen), de értékeljük, mert csendet és rendet biztosít. Ámde így inkább az államot méltányoljuk, mint magát a nemzetet.

Hogy „egyénekből áll a nemzet”, akik „napenkénti népszavazással” (Renan) igenlik nemzetükhöz való tartozást, az is mutatja, hogy megengedik minden, lényegesebb korlát nélkül is százezrek bevándorlását, másrésről 6-700.000 magyar kivándorlását. Uralkodott egy *asszimilációs hit*: az volt a dogma, hogy a magyarság korlátlan mennyiségű idegent tud – akadálytalanul és benső lényegének feláldozása nélkül – felszívni.

Különösen jellemző, hogy a nemzet fővárosa felsőbb kultúrétegeiben nem volt lelkileg magyar gyökérzetű, hanem a „művelt Nyugat” bámolója. Ugyanakkor „a föld népe” iránti érzelme csekély maradt.

5. Mindez irányzatokat átszínezi állandóan egy *földrajzi nemzeteszme*: az *Ország* gondolata. Hazánk olyannyira kiváló földrajzi egységet mutat – középpontján az Alfölddel, – „a Kárpátok koszorúján belül”, hogy ez állandóan szemünk előtt lebeg, mint a nemzeti élet nélkülözhetetlen kerete. Mivel ezer év óta a magyarság nem tudta kitölteni ezt a keretet, legalább uralkodni akart e területen; mint államfenntartó elem, vezérszerepéről soha le nem mondott, így a magyar nemzeteszme alapján egy mély *geográfiai gondolat* lappang: az e hazában élő *minden* nép áldozatot hoz e közös néphazáért, „az Országért”, úgy, hogy elsősorban a magyar áldoz a legtöbbet.

6. A 20-as években nálunk is elterjed a biológiai ízű *faj-eszme*. A nemzet annyi, mint egységes faj. Ha nem az, úgy azzá kell *tenni*. A faji eszme terén a Nyugat hatása játssza kétségtelenül a főszerepet. A magyar nemzet életében ugyanakkor nagy szerepet kezd

játszani egy „elv”: az ú. n. szentistváni gondolat, azaz a faji türelem.

Sokáig nem gondolnak arra, hogy ez az elv (mint minden elv) csak egy korlátozással lehet érvényes, ha t. i. felismerjük, hogy a faji türelmet hirdető „szt-istváni gondolat” csak addig lehet érvényes, ameddig a közös élet keresztény szellemi alapját, a közszellemet, közmorált stb. nem ássa alá. Mihelyt oly eset kerül elő, ahol a nemzetegység komoly veszélyeztetése jó létre a „Szt. István-féle elv” értelmében, ezen elvnek el kell hallgatnia.

7. Éppen *azért*, mert a 20. század már tapasztalta a testi-lelki gyökértelenséggel járó veszélyeket, (amire a hazai kommün is láthatóan világos, szemléltető példát szolgáltatott), a 20-as évektől kezdve egy *új népiesség*, „*népi*” *nemzet* eszméje hódítja meg a fiatalok közszellemét. A *népi gyökérzetet* kezdik a nemzetben ápolni egyre világosabb öntudattal, a népi tehetségeket támogatják stb. Ez napjaink mozgalmaihoz visz.

Látjuk a magyar nemzeti gondolat rétegeit. Egyik gondolatréteg sem hat ma kizárólagosan, sőt egymást átszínezik. így- a mai magyar nacionalizmus rendkívül bonyolult képződménnyé lett.

B) AZ ORSZÁGOS TÁRSADALOM FÜGGŐLEGES TAGOZÓDÁSA.

1. Rendek, rangok, osztályok.

Egy ország, illetve nemzet társadalma mindenkor függőlegesen is tagozódik, „rétegekre” oszlik, rétegződik. Mindig van „fent” és „lent” a társadalomban. Vannak *rangok*, van *vertikális* (függőleges) *differenciálódás*. Vannak vezető és vannak vezetett elemek. Vannak különböző magasságú *pozíciók*, *helyzetek*. Az egyik ember magasabb „*állású*”, mint a másik; íme, már a köznyelv sokféle kifejezéssel szolgál, (réteg, rang, pozíció, társadalmi állás). Ehhez újabban még tudós hozzátételek is járultak, mióta észrevették, hogy egy-egy réteg különleges jellegű társadalmi *típust* vagy *életformát* kristályosít ki. Napjainkban legszokásosabb *osztályokról* szólni. Mindennek mi a jelentése? Mit értünk *rendeken*, *osztályokon*, *pozíciókon*? E kérdés zűrzavaros formában maradt a 20. századra, a 19. század liberális-demokratikus eszméi félretolták a kérdést és ma egy vertikális szociológia sűrű homályban kénytelen ta-

pogatózni. Eddigi vizsgálataink¹ után felülemelkedhetünk a zavaros vitákon, azonban ma is főképp kutatáshipotézist adhatunk a részletekre nézve, melyeket részletkutatásoknak majd itt-ott ki kell egészíteniök, esetleg helyesbíteniök. Problématengerről van szó, bárha az irodalom, a közélet, a publicisztika lépten-nyomon felveti is az osztályok kérdését.

Rendek, rangok és osztályok nem valaminő kiagyalt, mester-séges „beosztások” a társadalomban, hanem történeti küzdelmekben jöttek létre, történeti jellemük van s így *történeti* visszatekintés vezethet hozzájuk közelebb, ha ez *lényegük* megtalálásához önma-gában még nem is bizonyul elegendőnek.

a) *A rendi társadalom tagozódása.* Közismert, s itt csak az összehasonlítás kedvéért foglalkozunk vele. A középkor^{la} közép-és nyugateurópai társadalmá sok ingadozás után végül is megállapodott abban, hogy a következő *rendek* (ordo-k) vannak felülről lefelé: 1. papság, 2. fő-, 3. köznemesség, 4. polgárság, végül 5. a társadalom zöme: a jobbágyság. Ezek a) szabályszerűleg következtek egymás *alatt*, b) társadalmi állásuk-rangjuk kérdésében az állam érdekeltségét vállalt: a rendeknek *külön jogaik* voltak (kiváltságos állásuk), azaz privilégiumaik, A középkor a jogi sokféleségen nem ütközött meg, hiszen uralkodó vonása a jogi partikularizmus volt és a tájankénti elütő életrend, a regionalizmus. Pontosan semmi sem volt az államban rendezve, de az állam érzékenyen ügyelt az alárendeltségre *elvi* szempontból.¹¹³ elsősorban a *lélek* üdvére és biztosítására gondolt, majd a *területe* biztosítására. Innen van, hogy a két legfelsőbb „hivatásnak” a papi rendet és katonáskodó fő- és köznemesség rendjét tekintette. A pusztán munkavégzés szempontjából jelentős (városi) polgári és jobbágy-réteget tehát alárendelt jelentőségűnek nézte. Ez a kettő akkor még írástudatlan volt. Az írásbeliség külön osztály-alkotó tényező.²

¹ A társadalmi „osztály” jelene és jövője. Bp. Szle. 1928. I-II. közi. Társadalmi felemelkedés. U. o. 1933. 54-89. A marxista osztályelmélet bírálatahoz. Társ. tud. 1927. 362-402. A társadalom vezetői. U. o. 1937. 1-29. A bourgeois és kapitalista megítélésének eredete. M. Közgazd. Szle. 1933. 497-517.

^{la} Elméleti szempontból is Id. Mályusz E. Rendiség és hűbériség. Mátyás kir. emlékkönyv. 309-433.

^{lb} Ipsen: Das Prinzip der Hierarchie. 1931.

² V. ö. Hajnal I. írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés, Károlyi A. emlékkönyv. 1933. Racionális fejlődés és írásbeliség. Bécsi M. Tört. Int. Évkönyve. 1932.

c) A társadalom $\frac{9}{10}$ -e tulajdonkép a *földből* élt. Az egész társadalom tehát agrárszervezet, a kereskedő-iparos város alig számított.

d) Az egyes rendeken *belül* természetesen sokféle *rang* alakult ki. Ilyen a jobb módú, birtokos köznemesség alatt álló birtoktalan (hétszilvafás) „kisnemes”, aki gazdasági helyzetét nézve, jobbagyosorban élt, „jogait” azonban fenntartotta. Az egész társadalm szerkezet tehát *hierarchikus*.

2. *A francia forradalom hatása.* Az egyre inkább tekintélyt vesztő „régirenddel”,³ azaz a főpapsággal, fő- és köznemességgel szemben a francia *nagypolgárság* emelkedett fel szellemi és anyagi erőivel. Ideológiáját a hármasszó (liberté, égalité, fraternité) fejezi ki; jelenti a szabadság a nagypolgárság „szabad” előretörését; az egyenlőség azt, hogy a polgárság „felfelé-egyenlőnek” tartja magát (*lefelé* soha senki nem akar egyenlő lenni, egy egyenlőséget jelentő középszínvonal pedig elképzelhetetlen utópia). A testvériség pedig (v. ö, fraterniser: barátokozni) azt jelenti, hogy barátilag bánjanak a feltörő elemekkel – azok, akik fent vannak. A három jelszó ugyanazt jelenti: ez „politikai hitvallás”.⁴

Megszűnt az abszolút állam: az új a *jogegyenlőséget* minden „állampolgár” (citoyen) számára biztosította. Magas rangcímek (duc, comte stb.) iránt is merőben közömbös lett az állam. *Elmélet:* az új az egyenlőség (égalité) lett az egész vonalon.

A társadalmi *gyakorlat* ezzel szemben az maradt, ami volt, t. i. – tekintet nélkül az államra, az elvekre – figyelembe veszi maga a társadalmi érintkezés az új n. *pozíciót*, azaz az illető *rangját*, és pedig elősorban szellemi és anyagi képességei szerint. Észrevétlenül két rend: a papi és a katonai megmaradtak (*lappangó* rendek), ami nemcsak a közös egyenruhaviselésben nyilvánul meg, hanem a külön jogállásban is: külön bíróságok elé tartoznak. Szerte megmaradtak továbbá a *rangok*, ámde szerfölött kaotikusán. A 19. század *elején* még nem nyugodtak ebbe bele, s komoly érvekkel léptek fel.⁵ A „jogegyenlőség” ugyanis távolról sem esik egybe a társadalmi egyenlőséggel, sőt a jogegyenlőség éppen *alap arra*,

³ V. ö. Funck-Brentano kitűnő és színes könyvét: *L'ancien régime*. M. ford. Udvari világ címen.

⁴ V. ö. A társadalomfilozófia alapfogalmai. Az Akadémia Filoz. Ktára. 1933. 160-185.

⁵ Igen érdekes Verfasser des neuen Leviathan: Untersuchungen über den Geburtsadel und die Möglichkeit seiner Fortdauer im 19. Jh. 1807.

hogy sokan felemelkedhessenek. Erre pedig mindig mindenkiben megvan a hajlandóság.

Az egyenlőség! hit csak álarc; ezzel a hiedelemmel szemben állott 1. az emberek *természete*; ez különbségeket, differenciációt kíván, azt, hogy különlegesen is megbecsültesse az illetők. 2. A társadalmi *rangnak* érezték a tényleges szerepét: színvonal-tartásra *ösztönöz*; a szükségletek rendetlen össze-visszaságával szemben *fegyelmez*: kellenek „ranghoz illő” szükségletek, rangon alulitól pedig óvakodni kell stb.

Így végre is minden fennhangon hirdetett demokrácia és „Egyenlőség” mellett *részben* fennmaradt – társadalmi úton – a rendiség két maradványa: a két *lappangó rend* és a sokféle *rang*. Az osztályok? Merőben kaotikusok.

Ma az állam a *rangok* biztosítását nem érzi feladatának, csak épp bizonyos, kényszerű esetekben. Természetszerű az, hogy az állam, mely hatalmi szervezet, tehát uralmat gyakorol, ha százszor elismeri is „elvben” az ú. n. jögegyenlőséget, kénytelen fenntartani a társadalom előbbeni rendszerét: a hierarchiát. S kénytelen erre maga a társadalmi életközösség is.^{5a} Mindig kellenek vezetők, kell *elit*, amely vezet és példát ad az emberek többségének; kell elit, mely az eszméket kikristályosítja. Ez a belátás csak napjainknak okozott gondot: hogy *milyen* legyen az elit (lat. electus: a kiválasztott elem), az a kérdések kérdése – minden demokrácia ezen feltétellel áll fenn.

c) *A munkásság s a marxizmus*. E kérdés a 19. század első felében jelentkezett. Ha a polgárságnak fel lehetett törnie, úgy a munkásság is követheti ezt az „egyenlőségi” utat. A polgár ideológiája „politikai hitvallás” gyanánt hatott, a munkások marxizmusa is ugyancsak hitvallás, azaz mithosz.⁶ A jövő képe: a munkásság, azaz a proletariátus letöri a „kizsákmányoló” „bourgeoisie”-t, tehát *nem marad osztály* (ú. n. „egyesztályú” társadalom), amely elnyomna valakit. Az út erre a proletariátus *diktatúrája*. Ez a nyílt ellentéte a félénk jogállamnak, s a demokratikus egyenlőség hirdetésének.

Tényleg áttörte a polgári frontot a marxista politikai vallás, t. i. ott, ahol a polgárság a leggyengébb volt, így alakult ki a Szov-

^{5a} C. Gini, L'autorité et l'individu aux différents stades de révolution des nations. Scientia. 1937. évf.

⁶ V. ö. Politikai „mithoszok” lélektani gyökerei. Társad, tud. 1942. évf.

jet, hol a „szervezett párttagok” (5%-a a társadalomnak) különjogú, a névtelen milliók fölött álló felsőbb réteget alkottak, s különleges hivatásérzéssel is telítődtek; aki pl. jövedelmében túllépi a megfogadott középárányt, az felajánlhatja a pártnak a többletet.⁷ Így sajátos proletár-éthosz is kialakult a materialista elmélet hívóinek meglepetésére.

Nyilvánvaló, hogy a „két osztály”-elmélet végre is jelszavakat (kizsákmányolóval szemben: „kizsákmányolt”) hangoztat. Hogy ilyen „osztályok” nincsenek, mutatja az, hogy francia, illetve latin literátus-szavakat használnak. Ha volna ilyen két osztály, volna nemzeti neve is.

d) *A versenyrendszer hatása.* A középkor *hivatásokról* [vocatio) beszélt, mint láttuk, s ezzel gondolatban a társadalom egészét nagyszerű *cél-elrendezésbe* (teleológiai rendbe) illesztette. A modern szabadversenykor erre már nem képes s egyszerűn *foglalkozásokról* beszél, ami majdnem csak annyi, mint *megélhetési mód*. Előtérbe nyomul nem a szellemi „elhívás”, távoli perspektívában kinek-kinek a *missziója*, hanem csupán a gazdasági „*elhelyezkedés*.” Ez már azt mutatja, hogy az egyének magukra vannak hagyatva: keressék meg, ahogy tudják, a helyüket a társadalom nagy épületében. Az egyének ezt meg is próbálják, s nem keresik, hogy elhelyezkedési *igényük* miképp találkozik a Társadalom érdekeivel. Felemelkednek oda, ahova éppen tudnak, ezerféle úton.³

A középkor fordítva ismétlődik: akkor a jogi és vidékenkénti partikularizmus találkozott egy egyetemes célrenddel, most pedig jogi „egyenlőség” van, a tájak egybe vannak a közlekedés fejlődésével kapcsolva és kialakul egy egyéni célbeállítódás partikularizmusa, önféjú magáranézése.

Ez ellen jelentkezik ellenhatás az *újrendiségben* (O. Spann), amelyet az Egyház is támogat (Quadragesimo anno-enciklika) ° Újból azt próbálják meg, előbb gondolatban, hogy miképp hathatná át a társadalmat egy *egyetemes célrendszer*, teleológia, ami gazdasági téren igen nehéz,¹⁰ tekintve, hogy az egyes foglalkozások szüntelenül variálódnak, sokasodnak, szín t-jelleget változtatnak egy mobilista társadalom örvényében.

⁷ V. ö. Feiler, Der Bolschewismus. 1926.

⁸ V. ö. Sorokin: Social mobility. 1928.

⁹ M. fordításban is.

¹⁰ V. ö. Mikos T. A Quadragesimo anno gazdasági rendje. 1934.

Platón Államában (Kr. e. 387 körül) nagyszerű megoldást talált a társadalom hierarchikus tagoltsága; három rend van: 1. a legfelsőbb réteg (a tökéletes őrizők, archontes), 2. a harcosok rétege (phylakes, őrizők), 3. a szerző-elem. Ez utóbbi magánszemponkból él és cselekszik, „szerez”, a másik kettő pedig „közérdekű rend” (allgemeiner Stand: Hegel). Mindenik rend az *egészért* van, az 1. rend „hivatása” az, hogy „magas szellemi vezető legyen” és törvényeket adjon, a 2. rend a gondozó (tisztviselő) és katona „hivatását” gyakorolja, a 3. rend pedig „ellátó” szolgálatot tesz; kiki másokért él (másokért-valósa g: heterotélia). Elvben¹¹ mindez ma is helyes. Ámde ma 14.000-féle a foglalkozás, tömegállamban élünk. Mikép tudjuk *a tömegeket* cél-rendbe állítani?

Nagyon kívánatos, hogy a különböző foglalkozások valaminő *foglalkozási csoportba* találkozzanak, végül is a rendezett *hivatás-eszme* áthassa a társadalmat, valamint az is óhajtandó, hogy ezek valaminő szervezetet nyerjenek, azaz *testületekben* foglaltassanak össze („korporativizmus”). Kísérletek folynak most ez irányban (fasiszta rendszer). Már is sikerült az osztályharcokat, a sztrájkot kiküszöbölni' és egyeztető bíróságokat hozni létre. Munkaadó és munkavállaló közti feszültség csökkent. Ezt az égető *osztályközi feszültséget* lecsökkentették. Nem csökkent a következő kérdés súlya, mert magát a kérdést mélységében alig vagyunk ma is hajlandók észrevenni.

e) *A városi életforma előretörése.* Láttuk, a középkorban alig számított a városi polgárság. Ma pedig a *városi foglalkozásokban* számos államban az ország lakosságának több, mint a fele helyezkedik el (a USA-ban is – agrár jellege ellenére – 1920-tól). Rengeteg lett a városi elem,¹² szerfölött nőtt a *városi életforma öntudata*, s ezzel életigénye, s rangigénye is – a faluval (általában a vidékkel) szemben. Most már nem lehet, mint a középkor agrár-alapján, egykönnyen célrendbe illeszteni az egész társadalmat; a városi elem és a városi életforma mélyen benyomult a társadalomba.

Most már igen bonyolult lesz a társadalmi rangok és osztályok kérdése:, legalább 8-féle osztályt kell megkülönböztetnünk és nyomban tisztábban látjuk, mihelyt (ami nem történt meg az iro-

¹¹ V. ö. Mit köszönhet a mai társadalompolitika és szociológia a görögöknek? Parthenon. 1934. 22-32.

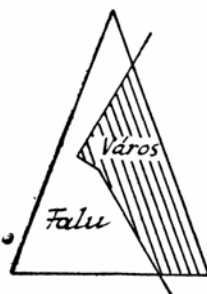
¹² Hajnal I. Az európai városok kialakulása Városi Szemle. 27. évf.

dalomban) bizonyos *falusi-vidéki foglalkozásokkal* megfelelő rangú

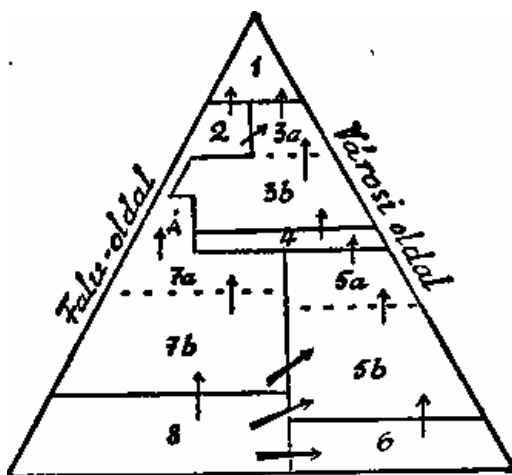
Középkor:

Mai kor:

városi foglalkozásokat állítunk szembe, így az ábra ez lesz a két, falu-városi „oldallal”:

A műszavak szempontjából le kell szögeznünk a következőket, a rétegek ezek:

1. a magasvezető réteg;
2. a középbirtokos osztály, vagy gentry;
3. a) a nagypolgárság (haute bourgeoisie);
3. b) a polgári középosztály (városi elemi),
4. a kispolgárság (petite bourgeoisie),
5. a) a magas munkásság,
5. b) a munkásság
6. a városi ipari proletariátus.
7. a) a nagygazda-osztály,
7. b) a kispolgárság,
8. a falusi szegénység.

városi-ipari
munkásosztály

Ez elnevezések közérthető, az élet használja őket. A proletariátus ugyan latin, de ma már – a marxizmus hatására – megszokottá vált a köztudatban ez is.

2. A társadalmi munka rangosztályai.

A társadalmi osztályok rangsorának ismertetésére térve, meg kell ismerkednünk azzal az újabb tanítással, mely a munka elemzése közepett észrevette a *munka rangosztályait*. Ez az elmélet, O. Spanne,¹³ valamint e sorok írójéé¹⁴ is, az osztályok elméletétől merőben függetlenül jött létre.

Észre lehetett már régebben venni, hogy a *szellemi* és a *testi* munka megkülönböztetésébe értékhangsúly csúszik bele állandóan: t. i. az előző „magasabb”. Ez nem egyéni hozzáköltés a rideg tények világához, mert a társadalom is érzi a szellem rangját, a rangsor-elképzelés el van terjedve, holott – egyenesen kerülni óhajtották azt, mindenféle munkát egyformán kívántak megbecsülni. Mégis kiderült, hogy „igazi” szellemi munkavégzők – ritkán találhatók (igazi költők, írók, művészek, teremtő államférfiak, feltalálók) s ezek rendkívüli erőfeszítések árán jutnak – sokszor csak kivételkép – *eredményhez*. A kétféle testi-szellemi munka azonban csaknem mindig összekapcsolódik, hiszen még a „tisztán szellemi” munkát végző író és költő is – *ír*, azaz testi munkát *is* *végez*, viszont a vasesztérgályos is értelmesen ügyel, körültekintéssel és nem lélek nélkül cselekszik. El kell hagyni az összetevődő alakzatnak ezt a szétfeszítését. Másutt kell keresni a munka rangosztályait: a *felelősségvállalás horizontján*. Ehhez képest legalább négy rangosztályt talál az elmélet (és ezt a társadalom *is* kéri, sőt megérezteti, mikor munkát bíz valakire): 1. a magasabb *fel-találó* (invenciós) munkát, 2. a magasabb *tervező*, 3. az *összerendező* és 4. a *végrehajtó* (technikai) munkát. A felelősségvállalás az *egészből* indul ki és halad a mind apróbb részletek felé.

1. Az „egészet” egy széleslátású, *invenciós munkát végző elme* tudja megtalálni. Példa legyen a következő. Mikor az egész ország vasútrendszerének megalapításáról volt szó, két alapgondolat versenyzett: Széchenyié és Kossuthé. Az első központot, fővárost akart

¹³ Fundament der Volkswirtschaftslehre. 3. kiad. 1923.

¹⁴ Az előbbtől függetlenül egy kis közgazdaságtani könyvben (Franklin, 1921).

teremteni, minden vonatot ideterelve, a második az olcsó víziutat akarta elérni terményeink számára, s a tenger felé vezette volna össze a vasútvonalakat: íme, egyoldalú, agrárérdek lett volna ez és az *egész* ország fejlődésére káros, a központ és a nemzetiségi perifériák viszonyát is (mit Széchenyi jól látott) elhanyagolva. Szerencsére Széchenyi elgondolása győzött: az ő invenciója íme, a központteremtés. Az ilyen, *totális feladat-szemlélet* invenciók munkát kíván. Vegyük a feltalálásokat; az „igazi” feltaláló a végén jön, sok apró részletlálalmány *után*, oly valaki, aki a feladatban rejlő egészet, a szintézist megtalálja. Ilyen az elektromos hullámokat emberi hangátvitelre felhasználni tudó Marconi, ilyen a sok, apró, előző részletsikert zseniálisan egybefogni tudó Juhász-féle légvédelmi ágyú stb.

Egy irodalmi mű *alkotása* mindig invenciók munkát jelent, *ha* új, és eredeti az ötlet, a tárgy, a stílus stb., viszont az utánpótlókat, „epigonokat” már kevesebbre tartják, mert minta, sablon után járnak, „alkalmaznak”. Több Beethoven, mint az az előadóművész, aki „csak interpretál”; pedig ez is nagy művész lehet, de nem magát a művet alkotta meg stb. A felelősség itt még az egészet, a szellemi alkotást, a „jelentést” érinti.

2. A *magasabb tervező* munka a már kész alapgondolat, eszme valószínűsítésének első, magas foka; az eszmét végre is a földre kell átültetni. A fő vasútvonalakat ki kell a térképen húzni. A kész darabot jól le kell a színésznek játszani (interpretáló átélés). A jó külpolitikai elgondolást (pl. kiegyezést) törvényjavaslatba kell foglalni (törvényelőkészítést). A jó tantervet, sőt az iskolák rendszerét előre meg kell alkotni. A jó üzleti elgondoláshoz, „termelési eszméhez” megfelelő üzemi tervet kell megkonstruálni. Ez a *magasabb tervezés síkja*. A felelősség még igen széles síkon mozog. Mikor ma folyton szervezésről beszélnek, sokan elfelejtik, hogy ennek első feltétele az *igazi* invenció, nem pedig akárminő ötlet, nekiindulás, (mert van alacsonyabb tervezői munka is).

3. Az *összerendező* (vagy egyszerűen rendező) munkát már alacsonyabbnak tartjuk, ez már a *kész* tervnek a magasabb kivitelezéséhez tartozik. Itt tevékenykednek a mérnökök, a munkavezetők, a részlettervezők: embert, anyagot, időpontokat stb. összehangba hoznak. A *részlettervezésnek* ezen a síkján a felelősség erősen a részletre irányul, parciális. Az *igazi* felelősség a „főnökök dolga.” Itt már nagyon *érezhető* a társadalmi alárendelődés

ténye. Mégis itt álmodnak a legtöbbet a „szervezés” csodatevő erejéről

4. A *végrehajtó munka* a legszélesebb körben folyik és a legláthatóbb: itt „dolgoznak”, t. i. elvégzik a már *kitűzött* feladatot. Itt van az alsóbb munkavezetők, munkások, altisztek, irodai alkalmazottak stb. légiója. Tiszteletreméltó sík ez, mert itt fordul valóságba a pusztá „terv”. Itt verejtékeznek és feszítik meg korántsem csak izmaikat, hanem erkölcsi erejüket is; türelemmel, belátással dolgoznak, kitartanak stb. Mégis ezen a síkon a felelőség már *csak* a részleteket illeti. Ehhez képest sokan vannak (kényszerűen is), akik ezt vállalják; megbecsülést, bért aratnak, de jelentőségéhez képest aránylag kevesebbet, mint az előzők. Mégis ez az ország életere, hiszen nem kell folyton „alkotni” új eszme nyomán, ellenben el *kell* kényszerűen végezni a nagyon is tömeges munkákat, mert ennek alapján élünk meg.

A négy munka-rangosztály időnként és helyenként összefonódik, pl. az *alkotó* művész, író – írógépel is (végrehajtó munka). A társadalom végre is észreveszi, hogy kinek munkájában *hol van a súlypont*, s e szerint méltányolja a munkáját. A munkák különböző méltánylása kihat az illetők társadalmi *pozíciójának*, helyzetének, állásának méltánylására is, e szerint mérlegelik de facto a társadalmi osztályok *rangját is*.

3. A mai társadalom osztályai leírásának nehézségei.

Feltűnő a múlt század azon törekvése, hogy a társadalmi osztályokat az anyagi, azaz a *jövedelmi kategóriák szerint* válasszák szét, elfeledve, hogy a jövedelem sokszor nem alapja, hanem következménye az illető pozíciójának, s vannak bőségesen igen magas pozíciók szerény jövedelemmel (magas tisztviselői kar), viszont egészen köznapni életpályák (ügynököké), hol magas jövedelmet csikarnak ki egyesek a forgalom, adás-vétel közepett, mégha tömegmunkáról van is szó (a békevilágban gabonakereskedő), s nem speciális konjunktúra kiaknázásáról. Az ily materialista *kiindulás* csődöt mond, de természetesen az anyagi helyzetet számításon kívül nem hagyhatjuk.

Hasonlóképp egyoldalúság felé vezető, terhes öröksége a 19. századnak a „munkaadók” és „munkavállalók” örök szembeállítása. Kétségtelen az, hogy állandó *osztályközi feszültség* és rangháború folyik, de nem szabad elsősorban az osztályok *viszonyát*

feszegetni, mielőtt nem tudjuk, minő osztályokról beszélhetünk egyáltalán. Marxra jellemző, hogy folyton beszél osztályokról, és sehol nem írja le, melyek az osztályok (nem mindig csak bourgeoiról és proletárról ír, hanem kispolgárról stb. is). A vezetők és vezetettek feszegetése is zavaró, mert a legtöbb ember középűt van, ahol részben vezetett, részben pedig vezető.

Aránylag keveset mond a *társadalmi munkamegosztás* elmélete.¹⁵ Összefüggés van mezőgazda, iparos, kereskedő stb. közt, ezek másrautaltak és kooperálnak („országos” munkamegosztás és egyesítés), de legtöbbször technikai sík felé tereli a kérdést (*munka.tagolás*). Ámde ezzel nem sokat nyerünk, mert előbb ismerni kell, minő munkafajok, illetve osztályok vannak, *amelyek* kooperálnak.

Az osztályban nem egy magában is érthető „életformát”, hanem – még a múlt század szociológusai is – *pozíciót*, azaz ugródeszkát láttak: innen fel lehet emelkedni. Ez az osztályelméletek rákfenéje, folyton azt nézik, hova lehet egy-egy osztályból feljutni (*aszcedenciás* egyoldalúság). Ezzel is csupa feszültséget konstruáltak bele a társadalomba, elfeledve azt, mennyi az osztályok közös atmoszférája: azonos a külpolitikai helyzetük (a szocialista pártok is franciák, vagy csehek stb. ú. n. nemzetköziségük mellett); azonos a műveltségi alapjuk, pl. a nyelvük, hasonlók a történeti visszaemlékezéseik, erkölcsi meggyőződéseik és vágyaik („mindent vissza”), azonos az elemi iskolázottságuk stb. Mindezek félredobásával úgy tekintettek az osztályokra, mint amelyek ellentétek gyülekezőhelyei és kirobbanópontok a magasabb állás („osztály”) felé. Az osztály fogalmába bevitték az izzó türelmetlenség, sőt kíméletlen felfelé törés („osztályharc”) vonásait. Ez meglehet, de ebből *kiindulni* egyoldalú.

Ez az egyoldalúság egyenesen végzetessé vált a 19. század osztály-elméleteire. Mindenik nem *befelé* kívánt nézni, nem az osztályra jellemző életformát próbálta elemezni, hanem *felfelé* nézett, a következő, magasabb osztályra. Ennek természetyszerű következménye lett az, hogy ott, ahol a tények nyugodt megfigyelését vártuk, azaz egy-egy életforma reális elemzését, nem igen találunk mást, mint általánosságba vesző *társadalomkritikát*. Nem egyszer az volt az uralkodó tónus, hogy felül minden hibás, ütődött, avagy éppen „dekadens.” Alul csupa egészség és biztató jövő. Ma ennek

¹⁵ Durkheim: De la division du travail social. 2. kiad. 1902.

folytán nem jutottunk odáig, hogy csak egyetlen egy, megbízható, jó leírásunk is legyen valamelyik osztályról. Az is hibák forrása, hogy a felemelkedésben egyetlen egy, felfelé épülő *sorozat*ot láttak.

Ne feledjük, hogy a felemelkedés csak *egyik* esete a *pozíció-cserének*. Természetesen általános vonás, hogy kiki javítani akar „helyzetén”, próbálkozik, amerikaiasan „startol”. De ha ismeri a maga helyzetét, jól *nem ismeri* azt a helyzetet, ahova el képzeli jutni. Erről csak *szubjektív* környezetképe, vágyálma van. Társadalmunk ma „mobilista” a függőleges tagozódás terén is, innen az örökös próbálkozás. És előre feltornyosul a *városi életformákba* való átmenetel is, nemcsak az ú. n. felemelkedés.

Még egy utolsó kutatási nehézségre utalunk: ez egy réteg *idealizálása*. Ennek háromféle esete lehet: felfelé, vagy lefelé találunk ideált, valamint a végső eset: az önidealizálás; feltűnik a litterátus középosztályi írók belső magatartásában.

Minden osztály *keres* valahol – lelkében ápol – eszményeket s ez vagy egy közeli *típuseszmény*, azaz egy jól feldíszített példánya a saját osztályának („típusideál”), vagy *távoli típuseszmény*, mely valahol felettünk lebeg. Ilyen volt a múlt század közepén a *gentleman*. Ez sem általános, ez is „réteg-elit”, de sok általánosítható, rugalmas elemet tartalmazott.

4. Társadalmi életforma és társadalmi helyzet.

A társadalmi „életforma” a társadalmi helyzettől függ és fordítva. Minden társadalmi osztályt lehet egy-két életformával jellemezni, ámde azt ezzel kimeríteni nem lehet. Egész más egy arisztokrata életformája, mint egy kispolgáré; a polgáré is más, mint a kiszgazdáé. Más a munka értékelése, más az érzület; más a kényelem, más a szellemi igény. Az életformát két elemmel írhatjuk körül: 1. megfigyeljük a külső *életvitelt* (ductus) és 2. a *belső életformát*, a belső magatartást, az érzületet. Ezek nem egymás *mellét* álló kérdések, hanem áthatják egymást: ez a jellege a szerkezeti problémáknak általában. Ha más az érzület, más lesz a külső életvitel is, pl. aki könnyen szerzi hazard üzletekből nagy jövedelmét, az pazarló lakást rendez be magának. Aki takarékos, annak lakása, ruházata is egyszerű lesz. Az individualista felfogás az érzületből szeret kiindulni, mert előszeretettel tartja felelősnek magát az egyént. A társadalomtudományi felfogás inkább fordítva, az ér-

zületet a helyzet eredményének fogja fel. Mindkét felfogás igaz lehet, ki kell azokat próbálni.

Vizsgálatra alkalmas szempontok lehetnek a következők:

A) *Külső életvitel:* 1a. Minő a lakás (a kispolgárra igen jellemző a szoba-konyhás lakás). 1b. Miképp *használják* a lakást (az agrár városi félpolgárnak 4 szobája van, de csak egyet használ). 2. Minő *személyzetet* tartanak a lakásban (külön szakácsnő, szobalány, esetleg nevelőnő legalább is a nagypolgárra vall). 3. Végeznek-e otthon *házimunkát?* kik *végzik?* (A kispolozda minden családtagját dolgoztatja; a kispolozár neje szorgosan maga dolgozik otthon). 4. Minő a *gyermeknek neveltetése?* (a kispolozár polozáriig taníttatja a fiát, a nagypolozár középfolú iskolát *végeztet*, nevelőnő is van otthon). 5. Minő a fogyasztás színvonala a *ruhaviseletben?* (kispolozda célszerű népi viseletével szemben a gentry bő ruhatára). 6. Minő a fogyasztási színvonal a *táplálékban* (a városi proletár alultápláltsága, a nagypolozda, nagypolozár bő biológiai ellátottsága) stb.

B) *Belső életforma és társadalmi nyilvánulása.* 1. Minő a *szellemi életre* való igény? (a polozárságé erős, a magas munkásságé is, a falusi szegénységé, a nagypolozaré nem egyszer gyenge). 2. Az *életritmus* minő? (a polozárságé gyors, a falusi gazdáké lassú, viszont időszakos „munkarohamok” vannak). 3. Minő az *életaktivitás?* (a polozárság esetleg aktívabb, mint a felsőbb rétegek). 4. Minő a *szabadidőre* való igény? (a polozárságnak normális évi szabadsága, a nagypolozárságnak normális a folytonos üzleti elfoglaltsága). 5. Minő az *érintkezés köre?* (a kispolozda rokonai és falusi köre, a nagypolozár külföldi utazásai). 6. Minő a *tekintélyvágy?* (a kispolozár szerény alkalmazkodása, a falusi gazda rátartisága). 7. Minő a *felemelkedési kilátás?* (a falusi szegénységé csekély, a nagypolozaré nagy). 8. Minő a *gazdasági biztosítottság*, azaz az állandó jövedelem? (a proletaré hiányzik, a nagypolozdák jövedelme biztosított). 9. Minő az *önellátási képesség?* (a gazdáké megvan, a városi munkásságé hiányos), 10. Minő a *legyökerezettség mértéke?* (a városi oldalé csekélyebb, mint a falué). 11. Minő a *családalapítási hajlam?* (ugyanaz). 12. A családalapítás *ideje* (a falun korábbi). 13. Mennyiben *életközpon*t a család? (a falun inkább, mint a városban, de a kispolozaré inkább, mint a nagypolozaré). 14. Minő a *politikai* érvényesülés igénye? (a városi munkásságé nagyobb, mint a falusi szegénységé) stb.

Látható ezekből a példákból, hogy a társadalmi „helyzet” terén lényeges különbségek találhatók. Sajnálunk lehet, hogy a tüzetes elemzés e téren még szinte merőben hiányzik.

5. Társadalmi felemelkedés és a felsegítő intézmények.

Teljes és tökéletes utópiába vezet annak a gondolatnak a melegengetése, hogy a társadalom tagjai a történet folyamán egyre inkább egyenlőkké válnak.¹⁶ Épp ellenkezőleg egyre jobban differenciálódik a társadalom, mint azt Spencer Herbert (1820-1903) nagyon jól látta. Nem a modern kor felé látjuk növekedni a társadalmi egyenlőséget, hanem vissza, az őskor felé s minél primitívebb az ember, annál egyformább. Az egyenlősítés egyben primitivizálást is jelent, visszamenést kezdetleges, ősi fokra. Ma látjuk már, mennél haladottabb a társadalom, annál nagyobb az elkülönböződés, azaz sokféle *embertípust* találunk, de sokféle *rangot* is, mint már rámutattunk. Sajnos, kényelmetlen a gondolat számára megbirkózni a sokféleséggel, s az elkényelmesedett, avagy elfáradt városi értelmiség szívesen hajlik arra, hogy egyszerűnek lássa, (majd kívánja is) a társadalmi szerkezetet, holott az bonyolódott – le- és felfelé nézve is. Nagyon sokféle réteg van, el kell fogadnunk a tényt: ha ezek századok során át *vannak* és nem csak véletlenül van meg ma egy *rétegbeli politipizmus* (ú. n. ranglétra), akkor természetes folyamat is az, hogy az emberek felfelé törjenek; ez a felemelkedés hajlama *fascendizmus*.¹⁷ A társadalom már hozzászokott ehhez s elő is mozdítja lehetőség szerint a felemelkedést.¹⁸

Új probléma lép elénk: vannak-e megfelelő *intézmények*, társadalmi keretek és szervek, melyek speciálisan a felemelkedést mozdítják elő? Ez a *felsegítő intézmények* kérdése, mely állandóan napirenden van a múlt század második felétől kezdve; az ú. n. szociálpolitikai intézmények túlnyomó része ide tartozik, céljuk felsegíteni épp a legjobban rászoruló, legalsó rétegeket. Azon lehet megismerni egy ország, vagy nagyváros fejlettségi fokát, hogy ily felsegítő intézmények létesültek-e elegendő számban, vagy

¹⁶ V. ö. Bougle: Les idées égalitaires. 1902.

¹⁷ Ascendere: felemelkedni; főképp a *hajlamosság* értelmében.

¹⁸ V. ö. Társadalmi felemelkedés, Bp., Szemle, 1933. 54-89.

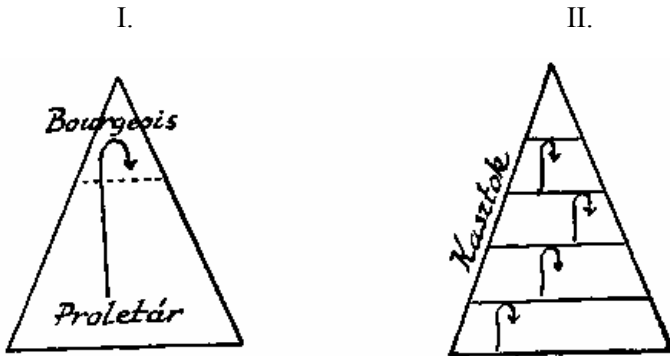
nem. Jellemző hazánk esete: a sokkal fejlettebb főváros szociálpolitikai ügyosztálya már 20. század *első* évtizedében fejt ki áldásos működést, ugyanekkor az egész ország tulajdonkép csak a *negyedik* évtizedben jut el az első, érdemleges, nagyméretű szervhez: az Orsz. Nép- és Családvédelmi Alaphoz, tehát egy nemzedékkel később. Mind a mellett a *felsegítő* intézmények száma általában kevés, és eloszlása aránytalan, mert annál több van – szándék-talanul, – mennél följebb megyünk, és annál kevesebb, mennél lejjebb, így tehát gyorsan kell ma pótolnunk a „felsegítő intézmények” hiányát. Sajnos, *ezeknek* katalogizálásával sem eléggé foglalkozott társadalmi tudományunk, nem hogy azok kifejlesztési módjaival.

Társadalmi felemelkedési *fok* nagyon sok van, szinte annyi, ahány a foglalkozások köre, sőt ezen belül is sokféle a *pozíció*, az állás. A „modern” társadalom arra törekszik, hogy elvi akadályok ne legyenek a felemelkedés terén: alapvető elv a *munkaszabadság*: kiki ott végez munkát, ahol tud; elvünk „the right man at the right place.” Ez az elv általánosságban egész kultúránk legfőbb alapjai közé tartozik. Ebből az „elvi” felemelkedési, korlátlan lehetőségből az is származott, hogy gyakorlatilag óriási áramlat halad felfelé a társadalom rétegeiben mindenfelé, ami olykor kedvezőtlen is, *felemelkedési láz* (hiperaszcendizmus: túlzott emelkedés) jeleit mutatja. A baj az, hogy egyesek *túlemelkednek*, nem a maguk helyére jutnak, lelki minőségük megfelelőkép nem változik meg a magasabb pozícióban, azaz a felemelkedés jó létre. Ez legtöbbször abban áll, hogy külsőben megvan a magasabb fok-jutás, belsőleg nincs meg. Ilyen a *félpolgár* esete: külsőben polgár, belső életformájában kezdetlegesen falusi, szellemi téren igénytelen, sőt ambícióatlan. Ilyen egy „karrierista” esete is: oda kapaszkodott fel, ahol nem tud igazán beilleszkedni s megfelelő munkát kifejteni stb. íme, a modern társadalom *felemelkedési zavarainak* kérdése. A marxizmus tagadta a felsőbb réteg: a bourgeoisie létjogosultságát, de belsőleg igenelte, mert az egész munkásságot, illetve a proletariátust ennek a helyébe kívánta feltornázní (I) egy állítólag „egyosztályú” társadalomban. Ez a felemelkedés részben sikerült is.

A modern társadalommal szemben a felemelkedés elvi taga-

dója az ú. n. kasztrendszer (II). Felemelkedés itt is van, de csak egy kaszton *belül*, íme, két rajzban két rendszer képe:

Látható a II. ábrán az, hogy senki sem emelkedhetik a maga kasztján túl, felfelé más kasztba.

A Szovjet-rendszer némileg hasonlít a régebbi rendszerekhez: felül van egy különjogú és kötelezettségű réteg („párttag”), mely megfelel az egykori nemességnek. Ebből felfelé kinyúlik a magasba a szovjetbürokrácia (és a hadsereg tisztikara – újabban), lent van az ipari munkásság nagy tömege, legalul a falusi proletár-sorsú szegénység.

Minden szólam („egy osztályú” társadalom) ellenére ez a helyzet alakult ki. Egyik rétegből feltörni a másikba elvileg gyerekjáték, gyakorlatilag viszont meglehetősen nehéz, szinte oly mértékben, mint egykor. Ugyanis régebben is volt bizonyos mértékű, gyakorlati lehetőség a felemelkedésre.

A mai társadalmakban (Középeurópát mintául véve) elvileg és gyakorlatilag aránylag könnyűvé vált a felemelkedés, bár bejutni alulról felsőbb rétegbe *tömegesen* nehéz; a felemelkedés egyénileg korlátlan.

Lehet felemelkedés: 1. egy-egy rétegen *belül*, 2. egyik rétegből *felfelé* más rétegekbe. 3. Van végül egy *oldalt*-emelkedés a „falusi oldalról” a városi oldalra. Az egyes emelkedési lehetőségeket régebbi rajzunkba írjuk be. A félagrár országok felemelkedése külön probléma (Id. alább).

átmegy – nem is annyira emelkedik – a városi ipari proletariátusba.

Nagyon jellemző a mai társadalomra az, hogy hova *nem* történik emelkedés, illetőleg csak átmenet (szórványos esetektől természetesen eltekintve). 1. Nem történik felemelkedés általában a falu felé! Ez a mai társadalom sajnálatos tünete; imádjá a várost, teljesen befelé zárkózik, mert számára a falu „alacsony abb” életszínvonalat képvisel, holott nem az: csak egy, gyökerében más életforma. Megesik nem ritkán az, hogy városi nagypolgár („tőkés”) falusi nagybirtokot vesz s ott gazdálkodik; ámde lelke itt idegen: ő a falun csak „tőkés” gazdálkodást folytat, nem szereti a földet, lelke a tőkés üzleteken csüng, tehát csak *ál*-gazda.

A városi munkásság általában nem megy vissza a faluba. Ha ez megesik, csak kivétel lehet (pl. egy ipari munkás távoli rokonától jócskán örököl birtokot).

2. Ritka a felemelkedés a nagy gazda életformájából az előkelő falusi kúriákban élő gentry (2) életformájába, mert ez *felemelkedést ugrást* jelentene, s ilyet a nagygazda nem tesz meg. Ha beül is egy megvásárolt udvarházba, ott is megtartja nagygazdai életmódját. Hogy ez az eset ritka, az ábra jelzi azzal, hogy csak keskeny átjárót vesz fel. A nagygazda lehet (látni fogjuk) *fél*-polgár is, azaz átmeneti elem (*a*). 3. Nincs felemelkedés a polgárságból a gentry-életformába, ha van, igen szokatlan. 4. Nincs felemelkedés a városi munkásságból és a proletariátusból a falusi életformát jelentő kisgazda (esetleg nagygazda) rétegébe, íme, a város elzárkózik,

Van egy-két sajtóságos emelkedésképe, oly átmenet, melynek a jellege merőben bizonytalan. Alföldi agrárvárosokban található jelenség: vannak gazdák, akik magukat félig-meddig nyugdíjba helyezik. Részes bérletre adják ki földjeiket, ki-ki járnak ezeket megnézni, felügyelni, nincs-e valami rendellenesség, de bérleti szerződésük kiagyaltásán túl dolguk alig akad. Lakásuk 3-4, néha 5 szobából áll, szépen bebútorozva, de a háziak ezeket nem, vagy alig használják; megelégednek egy konyha melletti helyiséggel. Különös életforma ez, mely a falusi és a városi életforma közt lebeg: külsőleg városias az életmód, de falusi lélek áll mögötte. Ezért *fél*polgárinak is nevezhető ez az életforma. Valószínűleg hanyatlási jelenség is van benne, mert az ily önyugdíjnak nincs ambíciója arra, hogy bekapcsolódjék a város szellemi életébe, érdeklődése továbbra is az időjárás, a termésár stb. Könyv, színház ide-

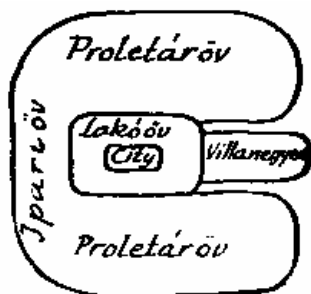
gen világot jelent számára akkor is, ha egykor érettségit tett. Lapja a helyi újság, (mert itt árverésekről, árakról is értesül), politikai nézeteiben kényelemből konzervatív. Szellemi művelődésre nem hajlik, még utódai iskolázását sem látja valami nagy örömmel, íme, egyike a „civis”-típusoknak, melynek, úgy látszik, fő vonása az, hogy megindult a város felé, de útközben elakadt, tehát csak *felvárosi* elemmé lett.

Nagyon különös, átmeneti jelenség a *városi* földbirtokos is. Angliában erős társadalmi elv az, hogy csak egy fiú öröklí a gentry-kúriát, a többi fiú kényszerűen városi foglalkozást vállal s az előkelő elemeknek is „üzleti kapitányok” szerepét kell ügyesen vállalniok. Ez a vidékről a városba „oldalt” emelkedő típus aránylag egészséges marad, a városban hamar el is keveredik, tipikus nagypolgár, vagy más „vezetőelem” lesz belőle. Másképp fejlődik ez az elem Középeurópa keleti felén. Itt a faluról városba beköltöző elem a világ számára egyszerűen „úr”. Igyekszik tehát vagy birtokából élő magánzó lenni, vagy előkelőbb magánvállalat élén képviselni az előkelőséget, vagy egy-egy jómódú család körében képviseli a származási valeurt, vagy magas köz- és városi hivatalokba helyezkedik el. Ebben a gentroid-nagypolgár keverékben ismét egy „lebegő típust” látunk: félig a föld szavát hallja, kastélya, vadászata még mindig a kedves gondolatkörre, félig az előkelő nagypolgár rangját igyekszik betölteni. A polgári kereset szelleme nem imponál neki, és nem kíván specialista szakemberré válni. Mindamellet, hogy idegenszerű, mert csak félig városba olvadt elem ez a típus, maradnak jelentékeny *értékei* is. Külső magatartásán túl is kiérezni belőle a „föltétlen úriembert”, aki az élet külső formáira nézve – a reá felfelé néző polgárság szemében – a *fő típusideált* testesíti meg. Hazai német polgárságunkat ez igézte és hódította meg, mert kiérezte az életformájából a nemesebb és szép magyaros vonásokat. A 20. század második évtizedében kezdik elfeledni ez életforma finomabb vonásait, s már csak a külsőségeket látják. Néha tragikus elfajulása (*ál*gentry) is felismerhető volt egyes egyéneknél.

Két típus rövid, vázlatos *rajzát* iktattuk itt közbe, hogy lásuk az átmeneteket is, az élet egy-egy, különleges fejlődési átmenetben kialakult *variáns* fővonásait.

Az oldalvást-emelkedéssel esetleg egy *felemelkedési tragikum* is járhat, és pedig annak folytán, hogy itt a falunak életrend-

szerét feladják, a városi életstílusba viszont nem tudnak átmenni, „idegen” lélek él a városban. Az is különös szociális kérdés, hogy a nagyváros *miképp fogadja* a szegény, beköltözött falusi munkáselemet.

A nagyváros elméleti alapon három övre osztható: 1. a lakók nélküli, tisztán üzletekből-irodákból álló központból: ez a *city* (London belvárosa nevét általános műszóvá tették), 2. a széles lakóövből, 3. az ipari övből, amely egyúttal külvárosi jellegű és telve van itt is, ott is proletárlakásokkal. (Ezek az elméleti „övek” sokszor keresztül-kasul húzódnak, pl. a lakóövből sok ipari telep is van, de egészében az illető öv jellegét meg lehet ismerni). Sajnálatos tény, hogy a faluról beözönlő szegényelem jórésze nem egy külvárosi villanegyedbe vetődik s onnan küzdi fel magát, hanem az ipari (gyári) övezetbe; itt él, itt lappang sok éven át, míg – esetleg – felsüt rá az érvényesülés, a biztos kereset napja. Ez az ipari, azaz proletár-övezet nem tekinthető olyanoknak, hogy az ezen át jutás köztisztasági és köztisztességi fürdőt jelentene a városba behúzódó falusi elemnek. Ez is egyike a mai társadalom felemelkedési tragédiáinak;

Van *visszamaradást tragédia* is. Ilyen az, midőn a jobb módú gazda feladja az élet harcát, a felemelkedés reményét, és elkezd egykézni, hogy legalább a jelen generáció élvezhesse az aránylagos jólét derűjét. Ez a paraszti tömeghedonizmus is mutatja azt, hogy a modern társadalomban *széles körben vannak egyensúlyi zavarok*, s ezek éppen nem mindig a szegénység, az anyagi helyzet bajai, hanem a lelkek zavarai. Anyagi támogatás tehát nem is lehet elégséges erkölcsi talpraállítás nélkül (így épp az egyke kérdésében)

A felemelkedési *módok* (módszerek, illetve alkalmak) kérdé-

sét egy kiváló orosz szociológus Amerikában, *Sorokin* Pitirim nemrég tette tüzetesebb vizsgálat tárgyává, bár sajnos, a függőleges tagozódás képe előtte még nem volt világos. Tudjuk az életből, hogy ezerféle mód van a felemelkedésre: házasság, protekció, szencse csak egyes feltűnőbb esetekre jellemző, átlagosnak a takarékoság, vagyonszerzés, szorgalom, iskolázás, tehetség, kitartás, erkölcsi erő, ügyesség stb. tekintendő. Ezek a felemelkedés! lelki alapok találkoznak – *esetlegesen* – meglévő társadalmi „felsegítő intézményekkel.” Ilyen eset az, mikor egy egyéni tehetség neki megfelelő iskola-intézményre tud találni.

A jövőendő kutatásnak nemcsak arra kell kiterjednie, hogy vizsgálja, vajjon a felsegítő intézmények minő hatékonyak, s melyek minő arányban tudják kielégíteni a hozzáfűzött tömegvárakozásokat, hanem azt is meg kell figyelnie, hogy egy-egy rétegre minő felemelkedési erők a jellemzőek, (pl. az egyikre a vagyonszerzés – nagypolgár, másokra az iskolázás – polgár), továbbá a *felemelő tényezők rangsora*, régi szokások alapján, mikép alakul.

11. NEMZETFÖLÖTTI EGYSÉGEK.

a) *Vallásos közösségek. Kultúrkör.* – Vannak nemzeteknél szélesebbkörű, extenzívebb egységek is. Ezekre természetesen ritkán gondolunk. Nem is könnyű ama, magasabb régióban élő kulturális egységek összetartozását észrevenni, s egységbefoglaló erőnk, holothetikus aktusunk elé egyre magasabb fal mered, melyen át kell jutni. Rendesen csak széleslátókörű világtörténések, történetfilozófusok, tudós teológusok és más kutatók tudnak – sokszor csak részben – megbirkózni a nagy feladattal, hogy amaz egységeket meglássák. A nemzetek, a népek nem igen látják amaz egységeket, – bár épp nálunk igen: látjuk a Nyugat magasabb egységét. Századokon át véreztünk érte, szembenállva a kultúrájában (nemcsak vallásában) olyannyira idegen törökkel, s éreztük; hiába jöttünk Keletről, csak „a” Nyugathoz tartozhatunk. Őrizzük egyik-másik keleti vonásukat, és mégsem tudunk visszavedleni merőben keletivé: ehhez túlságosan nyugaton élünk.

De a nemzetfölötti, nagy egységet a szélesebb közönség is érzi, mikor „nemzetköziségről” beszél. Ez azonban nagyon különös egy szó; voltaképp nem mond semmit, többnyire csak egy tagadás jellege

¹⁹ Social mobility. 1928.

fűződik hozzá („nem a nemzeti, hanem” .. .). Morfológiailag minden esetre bizonytalan szó. Vége is többféle egység van a nemzet *túl*.

Két-háromféle síkot lehet itt az összehasonlító történeti vizsgálódásokban észrevenni:

1. a nemzetfölötti	vallásos közösség
kulturális egységet	és kultúrkör.

Ezt nevezzük el az *univerzalizmus* életsíkjának;

2. az emberiséget; ezt nevezzük el a *humanitás* síkjának.

A közkeletű kifejezések ma még e téren szerfölött ingadoznak. Valamiképp meg kell indulnunk; nekünk a fenti kifejezések látszanak a legalkalmasabbaknak.

Induljunk ki abból, hogy nagy, ú. n. világvallások mindig föltötte érzik magukat az egyes nemzeteknek. Egy vallás nem is igen felel meg egy nép ú. n. nemzeti tulajdonságainak és nem is igen hajlandó ezekhez alkalmazkodni, legfeljebb csekély mértékben. Egy vallás természeténél fogva egyetemesebb a nemzetnél, tehát *univerzális*. Sem a kereszténység, sem a mohammedanizmus, sem a buddhizmus, sem a konfucianizmus nem egy-egy nép vallásai, hanem világvallások. Ezekben az emberi lélek örök vágyódása szólal meg Istenhez, a Mindenhatóhoz, s a transzcendens, túlvilági életben való megnyugvás óhaja, a vallási erények ezer faja mind túlvezetnek egy táj regionális egységén, illetve egy népen. Már ebből is megsejthető, hogy a *vallásos közösségek* áthidalják ama regionális és népi különbözőségeket és *fékezik* az illetők elkülönződési hajlamait.

Van természetesen olyan eset, így a görög-keleti kereszténység területén, ahol egy vallási közösség összeforr egy nép nemzeti és politikai aspirációjával; ezt látjuk az ószövetségi zsidóságnál is. A vallás és a nemzet egyek lesznek; de úgy látszik, a történet nem ezt mutatja normálisnak, hanem a vallásos életkör *nemzetfölöttiségét*. A vallás más jellegű, mint a nemzetiség: ez a földön jár s ott kűszködik a létért, az fölemelkedik az Ég felé és felemeli a lelkeket a magasba.

Van olyan vallásos közösség is, amely egyenesen politikai jellegű: ilyen épp a mohammedanizmus. Ez nem szeretetet hirdet, hanem a hitvány gyaur megvetését, s túlvilági örömet helyez kilátásba azok számára, kik sok nem-mohammedánt öltek meg, „érdemük” jutalmául. Az ily vallás a politikai kiéleződés arányában

szűnik meg igazi vallás jellegét kiformalni magában. Természetes azonban, hogy éppen nem elpolitizálódás folytán jut el egy vallásos közösség odáig, hogy el is tud zárkózni, s észrevehetjük ama közösség határvonalait.

A keresztény vallásos közösség elvileg nyílt társulás lévén, (amit a katolikus: egyetemes szó külön is hangsúlyoz), határaitban *nehezen* fogható körül és tekinthető át.

Vallásos közösség és kultúrkör sok esetben fedik egymást, hiszen a vallás lényeges alapja és emelője egy kultúrának. Legvilágosabb ez a Nyugat esetében: igaz, hogy a kereszténység köre sokkal szélesebb, mint a Nyugat, viszont jól látni azt, hogy a Nyugatnak minő lényeges tartalma a keresztény vallás. Egy kultúra a valláson kívül még számos más elemet tartalmaz. A Nyugaton pl. a középkor folyamán minden országban *egy* elítnyelv: a latin használata uralkodott, ez volt a „nemzetközi” nyelv, melyen lehetett érintkezni bárhol a kultúrkörön belül. Ilyen előkelő, elit-nyelv lett később a francia.

Voltak közös *hadivállalkozások* is az egész kultúrkörön belül, ilyenek a kereszties hadjáratok, ez azonban kivételes jelenség; sokkal jelentősebbek *közös szellemi* irányzatok, ilyenek az építkezés stílusában mutatkoztak a legláthatóbb módon: román, gót, renaissance, barokk stílus „egész Európán”, t. i. a nyugati kultúrkörön végighullámanak. Hazánk itt is a keleti végvár (pl. a gót stílus legkeletibb emléke Brassóban található, keletebbre ilyen nincs).

Közös *politikai* eszmekör vehető észre a Nyugaton. Hiányzik az ú. n. keleti deszpotizmus Nyugaton még az abszolutizmus korában is, a fejedelmi hatalom itt mindig korlátozott. Vannak eszmeáramlatok, humanizmus, racionalizmus, individualizmus, liberalizmus, szocializmus, melyek átjárják az egész Nyugatot, hazánkat is, s tőlünk keletre ez csak „szellemi import”, aminek otthon nincs gyökere; vagy pedig a Kelet teljesen néma és megértetlenül megy el a kor szellemi áramlata mellett (Keleten protestantizmus sincs). Nagyszerű történeti kultüregység a Nyugat, mely nem tört össze lényegében még a mai világháborúban sem. Megmaradt az irodalom, a tudomány, a művészet bizonyos „nemzetközi” összhangja.¹

Nincs mindenfelé annyira láthatóan a felszínen egy kultúrkör. Voltaképp öt ilyen van: 1. a Nyugat, 2. az amerikai kultúrkör,

¹ V. ö. az érdekes időpontban (1932 nov.) Rómában tartott, a szellemi Európát illető kongresszust. Reale Accademia d'Italia. 2. Convegno di scienze morali e storiche. Téma, L'Europa. Vol. I-II. Roma. 1933.

3. a keletázsiai (japán-kínai) kultúrkör, 4. az indiai, 5. az orosz-ázsiai kultúrkör – mind az északi félgömbre esik. A déli félgömbön nagy kulturális egységek még nem alakultak ki. Spengler Oswald (1880-1938) német kultúrfilozófus^{1a} azt véli, hogy „akultúrák”-nak van sajátos lelkiségük és épúgy előregedhetnek, mint az egyének. Ebben sok a túlzás és költői intuíció, de nem tagadhatni, hogy voltak már kultúrák (a római, a hellenisztikus), amelyek valóban az előregedés jeleit mutatták, s aztán el is tűntek a történet színpadáról.

Történetírók a múlt században főképp az egyes nemzetek életsorsával foglalkoztak, de akadt jónéhány oly író is, Ranke s mások, akik állandóan szemük előtt tartották az egységes kultúrkört: a Nyugatot (Ranke: „germanisch-romanische Welt”). Ma, úgy látszik, jelentős lépést kell tennünk a nemzeten túlrá nézés irányába a történetírás terén is: korunk az univerzalizmus újjáéledése felé vezet. Ma is él még a régi kultúrnyelv, a latin, de talán fontosabb az, hogy az, aki 3-4 nyugati nyelven olvas, egy közös, „nyugati gondolat” kincstárába járhat. E felé vezet az *összehasonlító történetírás* számos, újabb programja is.²

Tudománynál és művészetnél sokkal mélyebb és szélesebb alapjai a kultúrkörnek a közös *erkölcsi* életnézetek és a hivatástudat is. Egy kultúrkörben sok millió ember meglepően hasonlóan gondolkodik. Erre azok eszmélnék rá, akik idegen kultúrkörbe jutottak és huzamosan ott élnek.⁸ Idegen kultúrkör számára jó tolmács kell, s néha akad is.⁴ Látjuk, mennyire más az ú. n. világnézete, életfelfogása, illetve életérzése egy idegen kultúrkör átlagemberének.

A részletek megismerését is munkába vette Frobenius Leó, német tudós, Afrika-kutató, (1873-1941), aki Frankfurt a. M.-ban „Kultúrmozfológiai kutatóintézetet” alapított.⁵ Szociológiai szem-

^{1a} Der Untergang des Abendlandes. 1918--1922.

² V. ö. a legérdekesebbek egyikét, a Hajnal L: Kis népek történetírása. Századok. 1942.

³ Igen színesek pl. a japán (keleti) kultúrkörre nézve az angol Lafcadio Hearn kötetei (japán állampolgárrá lett). Magyarul sajnos csak egy: a Kokoro. (Olcsó Ktár). Németül: Lotos, Kwaidan, Izumo, Kyushu stb.

⁴ Igen érdekesek a kínaira Lin Yutang; My country, and my people (M. ford. Mi kínaiak. 1939. címen) és The importance of living (M. ford. Bölcs mosoly címen 1939).

⁵összegyűjtött művei: Erlebte Erdteile.

pontból oly összehasonlító munkát kellene megindítani, amelynek még csak a kezdetén vagyunk.

b) *Az emberiség.* – Sajátságos megfigyelni azt, hogy aki a *nemzetek* fölötti társas egységre gondol, rendesen átsiklik a kultúrkörön, viszont megáll egy végső ponton, ahonnan tovább már nem vezet út: az emberiség nagy egységénél. Ez a legextenzívebb egység, eo ipso a legkevésbé intenzív is. Mintha csak vékony fátyol tartaná össze, mely bármikor kettészakadhat. Valóban ez a társas kapcsolat már igen gyenge, de még valóságnak vehető; mi az, amit pl. egy magyar és egy perui vagy bolíviai vagy mandsukuo-i még *közös* életproblémának érezhet? Valóban igen csekély. Ezért az emberiség életegységét inkább csak potenciális egységnek kell tekintenünk.

Ezzel a reális képpel szemben áll a magas kultúrájú és tágszívű írók felfogása: ezek az Emberiséget vallásos kegyelettel nézik - köztük szociológus is: Com te, – akik az emberiséget *érték*-rangsorban a legmagasabbra helyezik, s mindent közvetlenül az „emberiség szolgálatába” kívánnak állítani (religion de l'Humanité).⁶ Ezek nem (lényegében) potenciális, hanem aktuális egységnek veszik az emberiséget; gondolatban szorosán együvé vonják a Földön élő, összes embereket, tekintet nélkül arra, hogy azok reális értelemben minő mértékben kapcsolhatók össze: pl. egy párisi és egy Ugandai néger leány mikép érthetik meg egymást; minő közös sorsérzése lehet egy dánnak egy kínaival stb. így egy idealista éppen a maga művelt lelkét terjeszti ki – gondolatban – a névtelen milliókra, s ez által hamis képet fest egy szociológiai realitásról, illetve lehetőségéről.

Újabb táplálékot kapott az emberi nem egységének a gondolata az ú. n. *világgazdaság* eszméje alapján. Igaz, hogy a forgalom ma összekapcsolja a Föld legtávolabbi tájait is, azonban minő mértékben? Jól tudjuk, hogy már a szomszédos országok ú. n. nemzetközi, vagy külkereskedelme is csekély a belkereskedelemhez képest; hát még a nagyon távoli országoké! Csak leszögezzük a tényt: *gondolatban* nagyon könnyű átszáguldozni az egész Földön és az „egész” emberiséget egy egységnek venni, de reálisan alig lehet. Ezért nem tagadhatjuk el azt az egyedül jogos *nézetet*, hogy *az* emberiség tényleges szociális egysége csak egy távolabbi jövő

⁶ Systeme de politique positive. 1851-54.

zenéje lehet Ma még csak potenciális, azaz csirázó egységről lehet beszélnünk.

Így ez a legextenzívebb közösség ma még nem nagyon emelkedik ki a többi közösségek sorából.

Mindamellettt tudjuk, van valami, ami *minden* embert összeköt: az, hogy tisztelik – bizonyos arányban⁷ – azt, ami minden embersorsban közös, illetve közös lehet. Minden ember valamiképp megilletődve nézi embertársát, akire a sors rácsapott és szenved. *Ezért* van az, hogy Szibériából szökött magyar hadifogoly Kínában is talált menedékhelyet, szállást, némi könyöradományt. *Ezért* van az, hogy *bárkin* segítünk, ha tudunk és nincs vele összetűzésünk, vagy épp háborúnk. *Ezért* van az, hogy a nemzetközi Vöröskeresztet tisztelik harcban álló felek is stb. Azonban azt se felejtjük el, hogy ha a *humanitás* (humanité, humanity, umanitá) szók egyszerre jelentenek *emberiséget* és *emberiességet* (németül is más: Menschheit és Menschlichkeit), itt voltaképp két dologról van szó; az egyik egy reális egység („emberiség”), a másik egy *erkölcsi létminimum* („emberiesség”), és ez utóbbi azért „magas” erkölcsi eszmény, mert ebből már senkise engedhet. T. i. ezen alul már az „embertelenség” következik, amit a legnagyobb bűnnek és durvaságnak érzünk.

Több kérdés kuszálódik itt össze a szavak hasonló hangzása folytán: 1. az emberiség, mint reális egység, 2. az emberiesség, mint etikai létminimum, 3. az emberiség magasztalása, mint végtelen feladat stb.

Azonban nem szabad felednünk, hogy más szociológiai vizsgálódást lefolytatni józan és valóságglátó szemmel; más egy erkölcsi, magasztos hit hirdetése a próféták tüzével. Az „emberiség”, a közös humanitás-eszme prófétái nemeslelkű emberek közt találhatóak, akik széles körre nézve érző szívvvel nevelik az embereket. A szociológia feladata ezzel szemben nagyon szerény: meg kell látnia a valóság igaz arcát, még akkor is, amidőn a valóság egy fényes jövőnek még csak szerény csiráit mutatja.

⁷ V. ö. a történetíró G. Ferrero fejtegetéseit: Die Einheit der Welt. 1928.

II. RÉSZ.

C) VÉGSŐ AKKORDOK.

12. HOVÁ TARTOZIK A MAI EGYÉN?

Nem kevésbé kényes kérdés elé állítjuk a mai egyént, ha megkérdezzük tőle: mondja meg, „tulajdonkép hova tartozik”? E fölött nem igen szokott gondolkodni és ha igen, úgy esetleg a társadalomtudományi könyvek légióira terelődik figyelme, amelyek azt tanítják: az egyén a társadalomhoz tartozik. De hol van körülötte a társadalom? Ez valaminő homályos gomolyag, amelyet nem tud áttekinteni, nem képes szétfejtteni. A modern egyén csak azt érzi, hogy őt *sokfelé* vonják, ide is, oda is, és ő, mint egyén, nem egyszer töri a fejét, hogy menjen-e, csatlakozzék-e. Az épp a modern vonás az egyén mai helyzetében, hogy az egyes ember nem tud határozni, hanem félig-meddig *lebegő állapotban* marad, mert a sokféle társadalmi vonzás *közömbösíti egymást*. Körülbelül az az érzése, hogy ő tartozik is valahová, meg nem is. Mi a végeredmény? Hiányzik a megállapodottságának *érzése*, az a tudal, hogy ő ide, vagy oda tartozik *határozottan*. Nincs igazi fix pontja a társadalomban.

Korszakonként és tájanként más ez a helyzetérzés. A falun ma még aránylag egyszerű a helyzet: 4-5-felé tartozik mindenki, de városban, avagy épp nagyvárosban már csodálatosan bonyolulttá vált a helyzet az átlagember számára. Próbáljuk meg ezt az egyéni *helyzetelemzést*, tekintsük át a modern embert körülvevő társadalmi labirintust, eddigi ismereteink segítségével.

Annyi eleve sejthető, hogy a mai ember is – ha nem is azonnal – rá tud eszmélni arra, hogy ő néhány természetes közösségbe *beleszületik* s ezek: a *család*, a *rokonsági kör*, a falu, azaz általában a *szülőföld*; de már a nagyobb város lakója előtt igen homályos, mit jelent a költők előtt oly magasztos, kedves színben feltűnő, ezerszer megénekelte „szülőföld”, mikor a városi gyermek néhány zsvaj ős utcára, térre, villamosra, szűk udvarra stb. emlék-

szik vissza. Miért volna „szülőföld” ez? Mit jelent ez a szó egyáltalán? Neki nincs az emlékében valaminő kerek egész, aminek meg volna a maga jelentése. A nagyváros már nem ad szülőföld-élményt, az már áttekinthetetlen káosz, amit így a mai egyén szívesen el is felejt. Ez, íme, kiesik a sorból, ide ugyan az egyén nem „tartozik.” Megvan tehát az oka a modern, lelki gyökértelenségnek; mindenhova tartozik a modern egyén, csak a szülőföldjéhez nem. Hálát nem érez iránta, „haza” nem igen gondol. A gyors közlekedési forgatag, melyben él, ide-oda el-elsodorja, de a szülőföldje nem számít már előtte tartós és elszakíthatatlan mágneses áramkörnek. Ez tény akkor is, ha szégyeljük bevallani önmagunk előtt. Minél nagyobb a nagyváros, annál erősebb az emberek lelki gyökértelensége. Menjünk tovább ifjúkori élményeink és kapcsolataink során.

Szülőföld után nálunk a *tájhaza* élménye csak akkor merül fel, ha valaki erdélyi; de az ország többi részein nem is értik azt, mi a tájhaza (tartomány, territórium), mégha szó esik is a történelem lapjain róla. Német- és Olaszországban azonban jól értik, miről van itt szó. Mivel iskolázott emberekre gondolunk, természetesen feltételezzük, hogy ki-ki tudja, mi a nép, illetve „*nemzet*”, illetve az „*ország*”, hiszen ez a kettő jobbra fedi egymást gondolatban. Annyi a legtöbb ember előtt világos, hogy neki, mint egyénnek a sorsa igen összefügg a nemzetével: *ez a kapcsolatérzés erős, akár* csak a családi (és rokonsági) körhöz való fűződése.

Azt is tudja mindenki, hogy minő *egyházba* született bele és minő vallásban nevelték. Tudja, hogy mely *állam* polgára, de hogy mi az „illetékessége”, ez agyafúrt jogászai fogalomnál alig látszik többnek; nem foglalkoznak vele. Íme, ezek voltak a közösségek, illetve quasi-közösségek.

Most már az efemer kapcsolódások következnek: valaki *egyesületekbe* lép be, és tagja lesz egy *foglalkozási körnek*, illetve közelebbről egy üzemnek, vállalatnak stb.

Ha ezeket a köröket, melyekbe bekapcsolódtunk, rendezzük, úgy a következő csoportok derülnek ki: a) a természetes *rokoni jellegű körök*: család, rokonság, nép; b) a természetes *rokoni jellegű körökhez közelálló*: egyház, állam; c) külön belépési szándéktól függő, *efemer kapcsolódási körök*: egyesületek, társulatok, üzemek (vállalatok); d) a *foglalkozási kör*, e) a társadalmi *osztály*, mint életszínvonal, életforma, rang stb.; ez az utóbbi szerfölött homályos lehet.

Ezek (a-e) mind *keresztveződnek*, hol többé, hol kevésbé. Az egyik, mint a család, szorosan körülfogja az egyént, és magába szorítja, a másik azonban (egyesület) csaknem oly köteléket jelent, mint a pókháló, szerfölött könnyű szétszakítani. Végre is az egyén kötelékeinek a száma legalább 9-10; éppen ezért, mert ilyen sok a kötelék, ily sokféle „tartozik” az egyén, voltaképp alig tartozik igazán valahova, és azt érzi, hogy a mai társadalomban ő „szabaddá” lett.

Más volt az eset egykoron: a nemzetség oly szorosan magába ölelte az egyeseket, hogy szinte monopolizálta, egész lefoglalta magának. Ekkor valóban ezt a kisközösséget „zsarnoknak” érezhették, amelynek hatalma alól alig lehetett kiszabadulni; körülbelül ilyen lehetett az antik városállam, a polisz is.

Nézzük most ennek a mai helyzetnek a hatását a leiekre. Az egyén azt érzi, hogy némely társas alakulatba *beletartozik* (t. i. a családjába), a másikkal pedig csak *érintkezésben* van (egyesületekkel). Ez lényeges különbség, mert az előbbiben van sorsszerűség, az utóbbiban nincs. Az előbbi tehát (a „közösségi” helyzet) úgy áll az egyén lelki szemei előtt, hogy *azzal mindig kell számolnia, mert az az ő sorsa is*.

A mai egyén gondolatban érdekesen teheti próbára önmagát. Megállapíthatja, hogy a) mennyiségi szempontból hányféle érez *tagságot*, kapcsolatot (adhaesio-t); b) megfigyelheti, hogy ama sokféle tagság minő *szorosan* köti őt, illetve mennyi „szabadságot” enged neki; ez a társas kötelékek *szubjektív mértéke*, c) Megfigyelheti a modern ember azt, hogy az egyes alakulatok, szervezetek stb. miképp *versenyeznek* az egyén meghódításáért és többé-kevésbé tartós lekötéséért; d) minő *mélyen* kötik meg elvileg, p. egy egyháznál jobban kívánja lekötöni az egyént egy szekta, esetleg egy titkos társulat, politikai párt stb.

A mai társadalomban *az önkéntes társulások száma általában növekszik*, ez a fejlődés iránya. Régebben az egyesek kapcsolódásainak száma kevés, de az a néhány kötelék annál szorosabb volt. Ma az egyén épp a sokféle kötelék középeit lesz „szabad”, mert nem kötik sem szorosan, sem sokoldalúan az egyént; tehát „független” lesz. *Ez azonban hátrány is*, mert a független egyén magára marad és nem talál, ha kell, kellő *támaszt* társaiban.

Hasonlítsuk csak össze a mai *foglalkozási kör* kötelékét a középkori *céhekével*. A céh szorosan körülölelte az ipari munkát végzőt, korlátozták őt sokféle követelménnyel, előírással, viszont

támogatta is őt *a családjával együtt*, ha betegség lepte meg, ha temetni kellett; ha árvája, vagy özvegye maradt, ezeket segélyezték stb. A céh egy nagy család volt, szerves közösség. Általában ilyen: „corporatív” a középkor stílusa. Viszont a mai, „független” egyén hiába néz maga körül, támaszt nem kap az ipartestületénél, sem másutt. Továbbá a céh kizárta az okatlan és szertelen, romboló versenyt, ez ma „szabadon” érvényesül, csak épp a kirívóan tisztességtelen versenyt üldözi a törvény. Az ipari „szabadság” állapota tükrözteti a mai idők társadalmát: sok benne nemcsak a szabadság, hanem a magára hagyottság is.

Nagyon érdekes a modern egyén álláspontja a *rang* kérdésében. Hangosan hirdeti azt, hogy hódol a demokrácia, az egyenlőség elvének, de azért mindenki sóvárog magasabb rang után. Jellemző az, hogy az egyén éppen a „hovatartozásától” nyeri a rangját. Amerikában, hol 150-féle egyház van, jól látni, hogy egy-egy egyházhoz való tartozásnak az egyén minő mértékben köszönheti a maga rangját.

Ugyanezt látjuk a családhoz-tartozás esetén: valaki „előkelő családhoz” tartozik, ez a maga tagjának fényt, varázst (prestige-1) ad. Ugyanilyen „át sugárzó presztízs” esete forog fenn, amidőn valaki egy előkelő nemzet tagjának számít (pl. előkelő dolog angolnak lenni, angol árut vásárolni). Néha egy egyesület tagjának lenni már előkelő rang számba megy; ha valaki a Nemzeti Kaszinó tagja, ipso facto előkelő lesz hazai viszonylatban.

Különböző rangot jelent az is, hogy valaki minő *foglalkozást* űz. Előkelőnek számít pl. diplomatának lenni, kevésbé előkelőnek nézik sokan az ügynök foglalkozását. E téren számos megfigyelés tehető a mai egyén „helyzetének” a jellemzésére.

A mai társadalom és az egyén viszonyára az is szerfölött jellemző, hogy a *kötélékek rangsora könnyen felborul*: társadalmunk természetesnek véli a labilis helyzetigényt. Régebben görcsösen ragaszkodott az egyén a maga helyzetéhez, állásához, kapcsolataihoz. Ma ez ingadozóvá lett: nem látja már tisztán kötélekeinek a rangsorát. Mindig legkiválóbb helyen van egy családanya szemében a maga családja, s ennél nincs természetesebb. Ellenben Amerikában egy gazdag nő sokkal inkább él a klubjának, a „társadalmi kötelezettségeinek”, mint a maga családjának; – felborult egy természetes rangsor. Megesik továbbá az, hogy egy foglalkozási kör érdekeit az állami („köz”-)érdek fölé helyezik; megingott a rangsor. Avagy: a szakszervezet parancsát a sztrájk

megkezdésére többre tartja valaki, mint az állam tiltó parancsát stb.

A természetes rangsorok helyreállításáért mindig harc folyik. Ebben a harcban az egyén ma ingadozó értéktudattal vesz részt.

Századunkban állandó korfordulón érezzük magunkat. Úgy látszik, mintha a 19. század véges-végig egy hosszú és csendes forradalom lett volna, melyben a polgárság lassan elvesztette kultúrája biztonságérzetét. Az egyénre marad ezért sok belső küzdelem; amit a társadalom nem tisztáz, neki magának kellene tisztáznia. Ez a mai egyéni helyzet fő nehézsége.

13. A KÖZÖSSÉGEK RANGSORA.

Nem lehet emberi dolgokkal foglalkozni a nélkül, hogy önkénytelenül fel ne merülne: ez ér-e többet, vagy a másik? Az Összszemérés, az értékelés elháríthatatlan. Emberi dolgokról való értékítéleteink – jó-e, rossz-e valami – természetesen társadalmi életünk berendezéseit is érintik. Jó-e a vidékenkénti elzárkózás (partikularizmus), mely szűkkeblűsége vezet? Azaz jók-e a régi, kisméretű „helyi közösségek”? Erre nézve már a történet kimondotta az ítéletet, először elvben, *aztán* gyakorlatban: hátraszorította őket. Megszűntek azok a kis, vidéki „helyi közösségek”, melyek államot akartak játszani, bárha szép szerepük a művelődés előmozdításában – gondoljunk Athénre, Weimarra, Velencére, Firenzére, az erdélyi leiekre, – az emberek *emiékezetében* kitörölhetetlen marad is. A nagy államok kora jött el a kis államok rendszere, a „Kleinstaaterei” után. De viszont az sem kétséges, hogy a makedón nagy állam nem jelentett többet, mint a kicsiny Athén. A vita századokon át húzódik, s ha nem is akar elülni, „végleg” elintéződni, mégis lassan tisztázódás jó létre. Ezt a tisztázásra irányuló törekvést *némileg* a szociológiának is szolgálnia kell, sőt elő lehet mozdítania.

Felmerül azonban eleve az a szempont, hogy az értékelés *nem* a szociológia, hanem egy értékelő alapokkal foglalkozó társadalomfilozófia ügye. Ez igaz. A szociológia csak magát a valóságot nézi, a társadalmi berendezést, *úgy ahogy van*. Tehát nem értékeli. Ámde van itt egy pont, amit nem szabad számításon kívül hagyunk s ez az, hogy ha a szociológia elvileg nem is akar értékelnit, – maguk az emberek értékelnek, egyik berendezést többre „nézik”, mint a másikat, ez állásfoglalásaikon, sőt cselekvéseiken meg-

látszik, és így az értékelésük a *valóság* közepett is kifejezésre jut: ezt a szociológusnak is fel kell jegyeznie. És – amint bevezetésünkben láttuk – maga a szociológus is *tagja* a társadalomnak, teljesen nem vonhatja ki magát a többi tagok értékelő hajlama alól. Tehát a szociológus csak kettőt tehet: a) lehetőleg tudatosabban jár el, b) lehetőleg átadja értékelésben a szót, amely korán csak lehet, a társadalomfilozófusnak. De bizonyos, átmeneti területen maga is némi szerepet vállalhat. Ezt az alábbiakban mutatjuk be.

Első vitakérdés: vajjon jó-e az az álláspont, melyet széltében vallanak, hogy a mesterséges organizációk – a közismert mai „szervezetek” – *általában előbbvalók* a természetes közösségek-nél? Tekintettel arra, hogy az organizációk speciális célúak, tehát céltudatosak, képesek erőiket koncentrálni, azaz átütő erejük van, és igen mozgékonyak, ítéletünk – különösen ma – erősen a szervezetek javára hajlik. Másrészt azonban a mesterséges szervezetek törékenyek, hamar felborulnak, léleketük rövid, céljaik rövid életűek és ha képesek is szigorú munkarendre szoktatni embereket millióit, mégsem képesek azok magasabb érzelmi lendületét, áldozatkészségét felszítani. Bármilyen fürge és ügyes egy részvénytársaság, s bámulatos eredményekre képes, senkisémmel áldozza fel *életét* s nem ajánlja fel lelkét-vérét érte. Itt *a mérleg kétségtelenül a természetes közösségek* – a család, a haza, a nemzet, a vallásos közösség – *javára billen*. A mesterséges szervezetek mai divatja után már igen is észre vesszük a természetes közösségek primátusát, *mert ezek alkotják mindenütt az alapot*. E *téren*, azt hisszük, viták folynak még, de bizonyára csak egyféleképp lehet dönteni: a természetes „községeket” csak *kiegészítik* a mesterséges „szervezetek”, de *nem pótolják soha*. Ezt a társadalmi szerkezetből mintegy ki lehet olvasni.

Nézzük meg ezek után az egyes *közösségek* rangbeli viszonyait: mi ér többet, és milyen alapon.

Itt módszeresen ki kell zárunk azt a szempontot, hogy az egyes társadalmi alakulatok (községek és szervezetek) *a szerint* magasabb, vagy alacsonyabb rangot érdemelnek, hogy milyen - magasabb, vagy alacsonyabb – *a céljuk*. Itt ugyanis kérdésünk függésbe kerül a társadalomfilozófia, ethika, vallásfilozófia, esztétika, logika stb. kérdésfeltevésétől, azaz az *értékelmélettől*: ez

méri le tudatosan a felmerülő célok *értékét*. Nekünk lehetőleg meg kell maradni, miután határterületen járunk, a szociológiánál. A helyzet ez:

szociológiai
lény-vizsgálat:

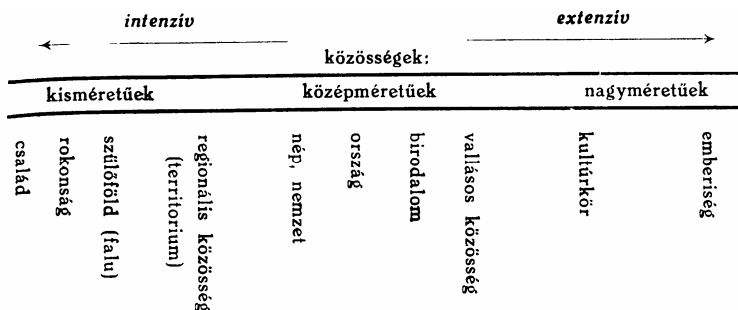
határterület

társadalomfilozófiai
stb. *értékelés*

Témánkat tehát a szociológia felé kell közelítenünk. Mit jelent ez? Azt, hogy maradjunk meg az egyes közösségek *szervezetének* megvilágításánál, azaz lehetőleg ne menjünk a cél felé tartó *funkciók* vizsgálata irányában. A cselekvés, a funkció különben is *változik* idő és körülmények szerint, a funkció a korhelyzetben más és más lesz, íme pl. egy „békés” ipari állam egyszerre - külpolitikailag nehéz helyzete folytán - „állig fegyverkezni” kénytelen. Mi itt maradjunk meg a szerkezetnél; e tekintetben *két* szempont jó mindenekelőtt tekintetbe:

1. a közösségek *intenzitása*, bensősége, szoros kapcsolódása,
2. a közösségek *extenzitása*, terjedelme, azaz kis- vagy nagyméretűsége.

Ha e két szempontból megkíséreljük a közösségeket sorozatba állítani, igen érdekes lesz az eredmény: azonnal látjuk, hogy *egyoldalúsághoz jutunk, ha csak az egyik szempontot vesszük alapul*. Ily egyoldalúság volna az, ha csak a nagyságméret lenne kiindulásunk, s azt mondanók: egy nagyméretű nép okvetlen értéke-
sebb, mint egy kis nép. Ez imperialista értékelés: azt véli, mindent a nagy terjedelem – a „birodalom” – szemszögéből kell elbírálni. Ezzel szemben lehet állítani azt, hogy lehetséges „kis nép, de nagy nemzet”; nemcsak terjedelmes államok a nagy értékek. Gondoljunk európai történetünk első példájaként a görög népre: kis nép, mégis nagy nemzet. Egy nagy nép minisztere hangsúlyozta nemrég: egy kis nép nagy erényekkel, nagy lélekkel és becsület-
érezéssel nem kis, hanem valójában nagy nép. Az imperializmus elleni ellenszenv lényegében az ellen az egyoldalúság ellen nyilvánult meg, hogy *egyedül* a nagyméretűség legyen a mérőeszköz népek és államok megbecsülésében. Fontos a *történeti tartalom*, ehhez pedig elsősorban a társadalom életének szoros kapcsolódása, *intenzitása* szükséges. A két említett alapon a sorrend ez lesz:

Ha e sorozatot áttekintjük, sajátos hármas tagozódás tűnik szemünkbe: van kis-, közép-, és nagyméretű egység. S itt három szerkezeti törvényszerűség ötlük fel: 1. *a kisméretűek intenzív egységek, ámde hiányzik kellő extenzivitásuk.* Intenzivitás tekintetében tehát magasan állanak, azaz rendkívül értékesek pl. a családok. Ámde másrésről kicsinységük folytán alig képesek az ellenállásra, és *nem tudnak nagy, történeti feladatokat magukra vállalni.* Ez íme, értéküket, rangjukat lényegesen rontja.

2. *A nagyméretű egységek extenzívek, viszont egyre inkább hiányzik a szoros összeforradásuk, intenzivitásuk:* ez értéküket lényegesen rontja. „Bigness is not greatness.” Hiába nagyok, ha belülről lazák, egységük állandóan a szétesés felé hajlik.

3. Szerencsére vannak egységek – ezek a *középméretűek*, – amelyek tudnak extenzívek és intenzívek is lenni! íme, itt keresendők a világtörténetben legnagyobb értéknek mutatkozó közösségek. Ezek az igazi *történethordozó* alanyok, nagy és mégis bensőséges, intenzív, összeforradó egységek.

Íme, *szerkezeti* elemzésünk eredménye. Egyezik azzal, amit széles körben a világtörténelem beszédes tényei mutatnak.

14. MIÉRT SZÜKSÉGES A KÖZÖSSÉGEK KIEGÉSZÍTÉSE?

A közösségek – mint láttuk – természetes alakulatok és egyetemes célúak, tehát gazdag, sokrétű életet élnek: *elvilleg élet-egészek.* Mi hiányozhatik tehát a gazdagságukból? A történet arról tanúskodik, hogy a közösségek sem teljesítik szerepüket tökéletesen, életfunkcióik hiányosak. Igaz, hogy a közösségek a legszívósbabbak valamennyi társadalmi alakulat között; ha magukra hagyjuk őket, hosszú időn át megélnék, népek, nemzetek századokon át,

mert megvan bennük az a természetes vonzalom: *szolidaritás*, amit nem pótolhat semmi más, semminő szervezés, tudatos céltűzés, közös „érdek.” Azonban a közösségek sem csak összhangzó élet-egységek, súrlódások is akadnak bennük, mégis a közös hagyomány, s a közös élet szükségérzése legyőzi a zökkenőket, s a századokon át együttthaladó szekértábor meggy tovább együtt.

A közösségek szerkezetében mégis van egy fő hiányosság: nem az *együtműködés* terén, hanem a *működés magasabbrendűségében*, t. i. egy bizonyos ponton ama természetes életforma megtorpan és érzi, hogy szüksége van önmaga *kiegészítésére*. Tekintsünk néhány közösségfajra, legelőbb a családra. Ez gyermekét felneveli a maga erejéből, azonban ha magasabb tudásra akarja őket képesíteni, érzi, hogy nem elég a szülők, vagy rokonok minden, oktató fáradozása, érzi, hogy egy *családi közösséget kiegészítő szervezetre*, iskolára szorul, melyben immár szakképzett erők jutnak szóhoz, akiknek különleges a tudásuk és nevelő képességük, azonkívül egy különleges „szervezetben”; iskolai életkeretben működnek együtt. Vegyünk egy másik példát. A nemzetség, a törzs, a regionális kisközösség (megye) életében is szükség van bíraskodásra; rendszeren előveszik az ősi szokásokban lég járatosabb és legértelmesebb idősebb embert, aki ítél. De mikor már *elérkezik* a nép magasabb, állami *élelének* az ideje, nem elég az ősi szokásokban (consuetudo) járatos tiszteletreméltó agg, hanem szakképzett jogtudóst alkalmaznak bíróul. További példa: *kezdetben elég vezérül* a harcban egy „Gefolgschaft” hős lelkű *vezetője*, később pedig katonai szakképzettségű *hadvezér* mutatkozik szükségesnek.

Ez az útja a hivatásos munkák megosztásának, a foglalkozások differenciálódásának.

Kezdetben a közösség csaknem minden tagja egyetemes életbeállítódású, „mindenes ember”, aki egy ősdemokratikus egyenlőségi életrendszer tagja. Később egyre inkább „differenciálódik” az élet, „elkülönül” szakmák szerint, és kiki „szakerővé” kezd válni. A közösségek fejlődése tehát automatikusan *hozza*, magával azt, hogy 1. *speciális* erőket állítanak be a közösségi munkák rendszerébe, 2. *ezeket állandóan* alkalmazzák, sőt végül 3. az illető szakirányú erők egy-egy *intézmény* keretei közé foglaltatnak be. Így keletkeznek – Apáthy István szerencsés műszavával szólva – különleges *életműszerek* (apparátusok), vagyis későbbi, szerves társadalomtan! szóhasználattal: külön „szervek”, miután csak-

hamar szükségesnek mutatkozott a közösségek életfunkcióinak szakirányú ellátása. Ez a közösség *kiegészítésének* első alakja: a specializálódás.

Párhuzamosan ezzel, de időben némileg elkéssetten jelentkezik a funkciók *módjának előírása*, azaz szabályok, normák megállapítása: ilyen és ilyen esetben így kell eljárni. Szabályzat nélkül az egyes „szervek” nem működnének úgy, hogy bennök eleve is megbíznák a közösség. Ez nem specialista körben működő szakdiktátorokat kíván, akik úgy cselekszenek az ügyek elintézése közben, ahogy épp nekik tetszik, hanem olyan „szerveket”, amelyeknek ki van jelölve a működésük *módja*. Már nem elégszenek tehát meg a hagyományos szokásjoggal sem, hanem azokat *írásban lerögzítik*: ezek lesznek az első írott törvények. Három célja van ennek a lerögzítésnek: 1. hogy ismerje és kövesse az illető „szerv” a törvényeket, 2. hogy a közösség tagjai is alkalmazkodhassanak hozzájuk, 3. *ellenőrizhessék*, vajjon az illető szervek valóban betartják-e a törvényeket, így nemcsak egyes *szakerők* működnek a közösségek életében, hanem szabályozott, sőt szabványokba szigorúan belekényszerített *intézmények* is: ez a közösségi életforma második *kiegészítése*.

Mindezek mögött egy harmadik, személyes *mozzanat* is fel-tűnedezik: ki akarják zárni a *szubjektívizmust*, s helyébe *objektív* életfelfogást: „ügyszeretetet” (Sachlichkeit) követelnek meg. Tudjuk, hogy a közösségek kezdetben formátlanok, a szükségessé váló közmunkák mindenkire hárulhatnak. Sokáig szabály az, hogy közfunkciók végzése egy-egy időre bárkire eshet (nobile officium), külön tisztviselői kar tehát nincs. A közösség sokáig nem méregeti ki sem a hatásköröket, sem nem feszegeti valakinek az illetékes-ségét. Egyszerűen együttél mindenki, és kiki felelősnek érzi magát mindenki másért (kollektív felelősség, v. ö. vérbosszú). Természetes ez akkor, amidőn még oly szoros lelki érületi egységben él mindenki, hogy az *Én* szó szokatlanul hangzik, szinte lázadó berzenkedésnek a közösséggel szemben, és a *Mi* (mink) szó használata, vagy elgondolása az átlagos eset. És így természetes az is, hogy ha valaki *kezdeményez* valamit, nem mint egyén, „a maga nevében” teszi, hanem mint közösségi lény, és mert mindenki közösségi tag, átlag nem áll elő „egyéni” állásponttal. Ha ítélezik valaki, mindenki másnak a „névében” teszi. Sohasem találunk ugyan teljes egyenlőséget, (a képességek közt mindig volt igen

érezhető különbség), de kiki erősen hasonló helyzetijén van. Láza-dónak számít az, aki *maga* akar más fölé kerekedni, *szubjektív énjét* kihangsúlyozni: ez a közösségi érzületvilág ellen fellázadó típus a *tirannus*-fajta, olyan, aki már csak *Én*. Ezzel az „éhség-gel”, szubjektívizmussal szemben kapnak lábra azok a törekvések, hogy uralkodjék a törvény, kell mindenekelőtt szubjektivitástól mentes törvényhozó és bíró. Aki ily *tisztséget*, mint közösségi megbízatást elvállal, az nem a maga személyében lesz más fölött álló, hanem – mint ma mondanók – a közösségi „eszmét” képviseli: az illető, aki tehát törvényhozó, vagy bíró, közeláll a közösség alapvető életigényeihez, önmagát azonosítja a törvénnyel, s ezzel *objektív*vé válik. Tekintélyének alapja a törvény, *ő* a törvény, *ő* a tekintély, mert több, mint szubjektív egyén, t. í. a közösség objektív életigényeinek, eszméjének a képviselője. Különleges fejlődési fok ez: vannak önmagukat a törvénnyel azonosító, *objektív* eleinek a társadalomban, akik felelősek a közösségért és illetékesek, *mert* bennük a közösség életakarata szubjektivitástól mentesen szólal meg. Ez igazában a történeti differenciálódásnak nagy lépése. *Objektív* törvény és *objektív* személyek párhuzama születik meg. Olyan ez, mintha a közösség laza testi állományában egy különálló csontrendszer képződne. A közösség kemény támasztékot kap, stabilizálódik és normalizálódik.

Számításba jó továbbá a *szociális* előrelátás soha nem nyugvó problémája.¹ Mi biztosíthatja azt, hogy valami meg *fog* történni? Sokáig nem súlyos probléma, mert a közösségek életének hulláma-zása csodálatosan lassú és csendes; nem igen történik semmi szokatlan, amire már előre fel kell készülni. (A rendes bajt, a szüntelen háborúskodást megszokták: ez *évezredek*en át normális volt.) Mégis akadtak oly problémák, amiknek megoldására *fel kellett készülni* és – ebben a spontán élettevékenységeket ápoló közösség már gyenge volt. *Ahol előre kellett összehangolni az emberi akaratokat, ott szükségkép lépett előtérbe valamiféle „szervezet.”* Mac Iver, newyorki szociológus professzor abban látja a lényeges különbséget a közösség és a szervezet között,² hogy a közösség a sokféle, *tényleges*, de kiszámíthatatlan akaratnak az összehangolódott rendszere, ellenben a szervezet valaminő *előre megható-*

¹ Duprat: Prevision sociologique et structures sociales. Archives de sociologie. 1933. 3-5 fasc. 129-314.

² Community (1917), 3. kiad. 1924. 129. 1.

rozott akarati rendszere speciális akaratoknak. „Community is the hole incalculable system of relations between wills; an association is the *pre-willed* form under which a definite species of relation between wills is ordered.” Ez fontos lélektani mozzanat.

Egy szervezetben érvényesülő akarat *kiszakad* egy életegész-ből, egy sokcélú közösségből (ennek politeliájából) és önálló bolygó lesz, – ez is a differenciáció egyik útja. Ehhez azonban fontos új mozzanat járul *hozzá*, oly akarat jut szerephez a társadalmi életben, oly bolygó, amelynek *pályája előre meg van szabva*, kiszámítható és előre tudható. Az emberi akarat tehát a szervezetben eleve meg van kötve, az nem oly víztömeg, amely kiárad és szabadon csapong, hanem bele van fogva egy előre elkészített csatorna-rendszerbe. Ez az előre megkötés egyrészt hátrányos lehet, másrészt azonban igen jelentékeny előnyökkel jár: a funkciók maguk és ezek módjai a jövőre vonatkozólag *biztosak*. -

A társadalomfejlődés elemi alapjairól áttérhetünk a mai, rohanó és lüktető korszakba. Itt fokozottan nagyok a közösségek által immár meg nem oldható problémák: a közösség még jobban érezheti – és érzi is – a maga határait és azt, hogy *kiegészítésre* szorul. Ma ugyanis nemcsak egy megoldandó kérdés tárgyában mozgósítható erők az ismeretlenek, nemcsak az erők együttműködésének módja a nagy kérdés (szervezés), hanem már az is kiemelkedő kérdőjel: hol vannak egyáltalán megoldandó kérdések. Szükség van immár külön társadalmi *probléma-nyomozó, helyzet-feltáró szervezetre is*. Erre igazában még a múlt század sem gondolt, valamint századunk első harmada sem. De ma már – akik látnak – tudják, hogy minő hihetetlen bonyolulttá vált a társadalom és avatatlan kézzel (ámbr szokásos) nem lehet hozzányúlani.

Államok viszont régen tudják, hogy pusztán egy helyzet feltárása életkérdés számba jő. Ezért tartottak titkos hírszerzőket, állítottak fel diplomáciai kart stb. Vannak tehát jó ideje főként tudakoló szervek az irányban, hogy mi a helyzet és mit lehessen tenni; merre felé kell tájékozódni. Amit az állam életében régen látunk, az csak most kezdődik a társadalompolitikában. Ennek ezidőszerint van *egy* mérőmódszerrel dolgozó apparátusa: a statisztikai intézetek sora. Ez azonban már szerfölött kevésnek bizonyul. Drága és aránylag nem eleget mondó intézmény, mert a szociális problémák mélyére nem hatol, és tanácstalanul hagy bennünket^a jövő, az iránykeresés, a tájékozódás terén.

A mai társadalomra ez is jellemző: ad hoc hirtelen elfogja a vágy, hogy biztos irányt találjon s ekkor néha egy-egy (már nevében is tragikomikus) „kigondoló” bizottságot állítanak fel. Ez persze inkább csak célravezető eszközökön és nem a követendő célokon szokta törni a fejét. Néha szélesebb tájékozódásra is van szerv: ilyen a *vezérkar esete*, amely a lehetséges hadicélokat sorra mérlegre teszi.

Leggyakoribb azonban a probléma-keresés, és céltűzés terén még ma is az, hogy egy-egy *önálló elmében* bíznak, a közösség maga kíván bizonyos individualizmust: *vezérlő* akaratot és értelmet. Az újabban emlegetett ú. n. vezérségi elv voltaképpen nem volt soha idegen a közösségek előtt. Ha az alkotmány nem gondoskodott megfelelően intézményes vezérről, válságos időben gondoskodott maga a közösség. Ilyen volt már Etelközben Árpád törzs-szövetségi fővé való megválasztása, ilyen a római diktátor rendkívüli szerepe.

További kiegészítést kíván a közösség az életcél *tudatosítása* terén. *Kell*, hogy valaki bemutassa, minő új *életforma* kell, mint ahogy Széchenyi bemutatta a szabad vállalkozás egyénies életformájának korszerűségét, elháríthatatlan szükségét. Ilyenformán új utakra egy-egy „*missziós vezér*” típusa vezérelj. Más ez a típus, mint az, aki csak a kivitel terén ügyeskedik, tehát aminő akár a technikai vezér, akár az ú. n. politikai taktikus.

Látjuk, a legkülönbözőbb ponton élénk táruul a közösségi életforma egy-egy fájó pontja, mely mutatja, hogy a közösség, bár *életegész*, mégis elégtelen önmagában. Ma tudatosult is ez immár teljesen, viszont a mai társadalomra jellemző, hogy egyáltalán nem jutott a köztudatba a szervezés elégtelensége.⁴ Ma meglehetősen háttérben marad a közösség ama nevezetes tulajdonsága, hogy az *magukat a személyeket* kapcsolja össze, mindenkép igyekszik munkálkodni azon, hogy ne csak speciális *munkák*, illetve csak *munkareszek* kerüljenek együvé. A közösség még valódi tagokból áll, akik egy szerves egész tagjainak érzik is magukat. És ez a közösségi tag sohasem lesz csak rész, hanem elvileg egész is, t. i. *hordozója* magának a közösségnek. Ez pedig, mint elvi *életegész*, *tekintettel* van a maga tagjaira, a tagok viszont tekintettel vannak egymásra, köztük benső *consensus áll* fenn.

³ V. ö. A társadalom vezetői. Társad, tud. 1937. 1-23.

⁴ V. ö. A társadalmi szervezés értéke. Társad, tud. 1930. 35-86.

A közösség, mint már láttuk, nemcsak aktuális jelen, hanem *hozza* történeti múlt is: a tagok tekintettel vannak az ő múltjukra, tehát hagyomány-követésükben múlt és jelen *egy* történeti egységbe szintetizálódnak. Mindebben a közösségi élet terén valódi *személyiségek* jutnak szerephez és *személyesen* kapcsolódnak másokhoz.

A mai kor már ridegen előtérbe léptette a *személytelenül objektív ügyet*. Mindig ezt tartjuk aktuálisnak, egy-egy „ügyet” folyton meg kell oldani – *még akkor is, amikor a közösségi tagok személyes közelsége lényeges csorbát szenved!* Ezért lép ma egyre inkább háttérbe a közösség.

Végre előttünk tornyosodik az új, kívánatosnak látszó életforma, az új szerkezeti forma: *a szervezet*. Ez után áhítozik az egész mai társadalom. Valóban van is szükség reá, az új, történeti stádiumban lépten-nyomon egy-egy szervezet az, amit itt is, ott is mintegy rászerezünk a közösségre, a népi nemzeti életre elsősorban. De most már azzal sem sokat érünk rá törődni, ha a szervezet „rászerezése” a szorosabb közösségi együttélésnek *a rovására* történik.

Akaratlan fejlemény ez, melyen a nagyközönség nem csodálkozik el, csak a szociológus csóválja a fejét: hova vezet végeredményben mindez? Nem fog-e a közösség, mint természetes életalap egyszer csak megrokkanni, avagy szétporlani? A széles nagyközönség ma is megelégszik *azzal*, hogy azt hiszi, elég ha folyton csak áhítja a szorosabb személyes kapcsolatokat – közösség nélkül is. És ha látja, hogy a személyes kapcsolatok erősen halványodnak, megnyugszik abban, hogy ezt megköveteli „az ügy” – avagy „magával *hozza*” a kor.

Mi úgy látjuk, a szervezeteknek a közösségekre való rákapcsolása kétségtelenül részleges nyeresége *lehet a közösségeknek*, de szükségképpen részleges vesztesége is. Hogy minő mértékű a veszteség, az a konkrét helyzettől függ; általános szociológiában csak annyit mondhatunk, *hogy van* mindig többé-kevésbé lényeges veszteség is.

Ma a közösségek elgyengülésének oka, leginkább a modern ember *lihegő életritmusa*. Gyorsan kell valami. A közösségek pedig „évszázadokban gondolkodó”, lassú járású, szinte lomhának tetsző életégeszek. Ez nem elégíti ki a modern embert, ki akár-hogyan is, de gyors sikereket akar felmutatni. Kellenek tehát egyre újabb szervezetek. Ezek ma valóban tömegesen kelnek

életre, s egyre több hatalom jut a birtokukba (elég a nagy gazdasági szervezetekre, a „nagyüzemekre” gondolni). A modern ember csodálattal néz fel rájuk, mert beváltották azt, amit tőlük remélt: gyorsaságot, élénk életritmust, erőknék értelmes, céltudatos összpontosítását. Ennek analógiájára kell mindent „szervezni.” Viszont a modern ember teljesen megfélekedzik arról, hogy minden mesterséges szervezés a természet törvényei szerint végre is rászorul természetes alapokra, t. i. stabilis, *közösségi* alapra. Ez a lassú fluidum hordozza a szervezeteket is mind, mint a tenger a gyorsjáratú, óriás hajókat, amelyek bárminő nagyerejük és művészileg konstruált, csodálatos alkotások, tehetetlenek volnának a természet nagy és mély közege, a tenger nélkül.

15. PÉLDÁK A NEVELÉS SZOCIOLÓGIÁJÁBÓL.

A *nevelés* a legszélesebbkörű társadalmi tények közé tartozik: szinte mindenki mindenkit nevel. A nevelés fejlesztő beavatkozás s ez nem mindig tudatos. Nem minden nevelést tekinthetünk „idősebbek, vagy fejlettebbek szándékos- és céltudatos” beavatkozásának; van öntudatlan *nevelődés* is; gyermekeik láttán nevelődnek a szülők is, pl. takarékosagra, áldozatkészségre. „Szent az a szoba, hol gyermek van jelen” (Fáy András). A szülők megilletődve beszélnek gyermekeik előtt, eltakarva előlük az élet durva realitásait. Kortársak is nevelik egymást, apró megjegyzések útján, mint ahogy a kritikus neveli az író; a közönség neveli a színtársulatot és viszont. Ahol egész ember egész emberre hat, a nevelés szinte állandó mozzanat. A *szakképzés* viszont nem nevelés, mert nem az egész emberre hat, sőt éppen csak egy képességet ragad ki, ezt aránytalanná fejleszti.

A *nevelő környezetek* száma igen sok. Közülük kimagaslik a család és az iskola. Az iskolában lehet látni a legkisebb formátumban, mi a közösségek „kiegészítése” szervezettel, mert a család „közösség”, az iskola pedig „szervezet”, miután a mesterséges, céltudatos akarat hozta létre. Eleve megállapított szabályok szerint él éppúgy, mint a többi organizációk. Azonban az iskola egyrészt a családi, másrészt a nemzeti, harmadszor az egyházi „közösségre” támaszkodik és sokat átvesz ezek közösségi természetéből, szinte tükrözi a nemzet egy-egy fejlődési szakaszát, A kolozsvári egyetem világlátott pedagógusa, Felméry jegyezte meg nem minden tréfa és nem is minden igazság nélkül ezt: a francia iskola

hasonlít egy kolostorhoz, a német egy kaszárnyához, az angol egy családhoz, a magyar egy hivatalhoz. Az iskolán meglátszik az iskolafenntartó lelki arca,

Az iskola külsejében szervezet; azonban a benne irányt szabó niüvelődési tartalom több *közösségnek* (nemzeti, vallásos, családi közösségnek) a kulturális tartalma. *Ezért az iskola nem lesz egy-célú*, mint aminő egy szervezet, speciális organizáció, hanem *közösségi jellegű*, tendenciájában életegész, mert közösségeket egészít ki.¹ Célszerű lesz az iskolát egybevetni a családdal (A), majd az állammal (B), mert ezek az iskoláknak leggyakoribb támogatói.

A) *Nevelés, család és iskola.* – A családban tudjuk, a 6. évéig nevelődő gyermek fejlődése rendkívül gazdag és sokoldalú; elég az anyanyelv tökéletes megtanulására, ezernyi fogalom tisztázódására gondolnunk. Az iskola 6 év alatt ugyanezt nem tudná elérni, mert összhatása gyengébb, mint a családé. A főokok a következők: 1. A családi környezet élete *sokoldalú*. A gyermek szüntelenül új és érdekes *élethelyzetek* közepett érzi magát, megtanulja azokat helyesen *felfogni*, megérteni az összefüggéseket s a lehetséges célokat. Ezerféle mozzanatot figyeltetnek meg a gyermekkel. A gyermekkel továbbá helyesen reagáltatnak: ilyen és ilyen helyzetben ez és ez a helyes „*viselkedés*”. Tilalmak és szabályok röppennek feléje, úgyhogy végre is a gyermek mindent immár természetesnek fog tartani. A „jó gyermekszoba” az egész életre kihát. A családnál sokkal szegényebb az iskola élethelyzetek terén. Irányítása aránylag szűkkörű, még akkor is, ha minden áron tágítja nevelői programját.

2. A családi élethelyzetek elevenek és *beszédeselek*; plasztikusan állnak a gyermek előtt. Nagyon *közel is esnek* a gyermek egyéni életéhez. Mi esett meg a testvérével? Más ez, mintha az iskolatársával történt volna valami. Az iskolai élethelyzetek - „*jelenetek*” – szürkébbek, s nem hatnak eléggé élményszerűen.

3. A családi élet köre *mozgékony* és *rugékony*. A családtagok nemcsak a szobában tartózkodnak, sokszor ki lehet futni udvarra, rétre, utcára, parkba; sétálni, látogatni mennek stb. Az iskolai élet a családi étellel szemben *korlátozott, sőt merev*; csaknem minden egy osztályteremben, azaz igen szűk és zsúfolt keretben folyik le. Megvan mindennek az iskolában a maga kijelölt ideje, tehát az időbeosztás is merev.

¹ V. ö. Az iskola lényege és elfajulása. M. Paed. 1937

4. A családi élet *intim* körű, ismeretségi (eponim) környezet; kiki bensőleg, a legapróbbra ismeri egymást. Az iskolai „osztály” is ismerősökből áll, de már *megkezdődik az anonimitás*: jól nem mindenki ismeri a többit. Csak egyes típusok (pajtások) ismerik igazán egymást. A családi környezet szigorúan homogén, egyérezületű; az osztály már kevésbé egyérezületű, sőt sokféle, jó-rossz gyermek kerül együvé. Viszont egy osztály – a családdal szemben – egykorúakból áll, tehát egy fejlődési vonalon párhuzamosan haladó csoportot alkot.

5. A család élete *érzelmekben* gazdagabb, az iskola hidegében rendezett és fegyelmezett. A családot – központja mindig az anya – a szeretet maximuma hatja át. Az iskolában is van bizonyos „pedagógiai szeretet”, de hivatalos íz is jelentkezik. Végre is *természetes* a szülők, vagy testvérek viszonya a gyermekkel, az iskoláé pedig mesterséges, minden érintkezés a tanítási cél diktálta utakon fejlődik ki: általában a rend, fegyelem, a pontosság, a kötelességtudás merevebb vonalán. A család viszont tele van derűvel és kedéllyel; ez az iskolában már fegyelembontó volna. A családi érintkezés közben az *érzelmek* finomabbak és árnyaltak.

6. A család kis egység, az iskola nagyobb, sőt megkezdődik már a *tömegesség*. Ha a család népes, 8-10-en vannak együtt, egy népes iskolai osztály 50-60-ra rúg, így a pusztá együttlét *nehézsége* – a súrlódásmentesség és csend biztosítása – a tanítói munkának elnyeli szinte a felét, „fegyelmezni” kell minden percben. Ebből bizonyos feszesség származik; védekezni kell káros utánzásokkal szemben; a tanulók nem ugrálhatnak fel, nem futkoshatnak ki, nem kérdezhetnek bármely percben valamit stb. – mindez az iskolában természetes. Viszont ennyi fegyelmezettség természetellenes volna a családban. Ez lehet élénkebb, kötetlenebb. A család nemes hangú, de szabad *próza*, az iskola kötött beszéd. A tömegesség *hozza* magával azt, hogy az iskola *átlagosítani kénytelen*.

7. A család *kapcsolata* az étellel roppant gazdag és eleven, az iskola viszont meglehetősen *elzárt az élettől*, szinte *kolostorszerű*, különben az iskolai tömegek nem tudnák figyelmüket koncentrálni; egymást viszont zavarhatják.

8. A családnak megvannak a maga kegyeletébresztő *hagyományai*; az iskolai hagyományok szűkebbek, kevesebb is a kegyeletébresztő hatás. Másrésztől a családi hagyomány anyaga csekélyebb. Az iskola a vallás és *nemzet* életébe jobban bepillantat, kegyeletébresztése tehát szélesebbkörű.

9. A család előretörő ambíciója készíti a gyermeki *akaratot*; e nélkül az iskola nem sokra menne. Az iskola a maga részéről ezer ösztönzést ad a gyermeknek, viszont az ifjúi akaratnak nem tud oly *konkrét célt kitűzni* („*te ez leszel!*”), mint a család.

10. A család *individualizál*, s nem lévén nagy közösség, jól ellenőrzi az egyeseket, külön mindenik gyermeket. Az iskola tömeges lévén, inkább csak az átlaggal törődik, és legjobb esetben tipizál, az egyes típusokkal is „általában foglalkozik.” Egyéni nevelés itt is elvi célként szerepel, de kevésbé valósítható meg az iskolai tömegek miatt.

B) *Kik a nevelők a családon kívül?* Tudjuk az előzőekből, a tulajdonképeni nevelők a közösségek, különféle fajaik a családtól, a szülőföldtől, a nemzeti, sőt a nemzeten felüli vallásos közösségig, az egyházig és kultúrkörig. Az állam azonban már *nem tiszta közösség*, hanem maga is csak közösségekre ráépülő szervezet. „Szintetikus” alakulatnak annyiban nevezzük, mert *van* benne közösségi jelleg is, miután az állam természetes közösségekre épül rá; mégis uralkodik benne a mesterséges-szervezeti jelleg. Ennyit mondunk az „általános” szociológia szempontjából. De ezentúl is van problémánk: minő *mértékben* közösségi, illetve szervezeti (mesterséges) jellegű az állam? Erre már csak egy-egy államnak egy-egy korban való tekintetbevételével adhatunk választ. Még itt is adhatunk általánosabb igényvel bíró tételt: azt, hogy az állam hatalmi szervezet, társadalmi erőket sajátos módon és irányban koncentráló „organizáció”; tehát az állam sok tekintetben kénytelen lévén önmagát specializálni, kénytelen bizonyos távolságot is tartani a regionális, illetve nemzeti közösségekkel szemben, – hiszen föléjük kerekedik. Ily alapon mondhatjuk: ha igazi nevelők a természetes közösségek, az állam pedig hatalmi téren „szervezeti” éllel bír, s el *is* távolodik a közösségektől, *az államnak nincs és nem lehet nevelési monopóliuma*. Ha mégoly erős ambíciója is a nevelés, kénytelen megosztani ezt a feladatot a természetes közösségekkel, először a családdal, amelynek kezéből a gyermeket a maga céljai érdekében nem ragadhatja ki. Ez következik a társadalmi „*célok*” elméletéből.

2. Épp az államnak sajátos, legalább részben „hatalmi” jellege következtében nem igen lehet „leszállnia” a gyermek világához. Az állam nem elég aprólékosan gyermek-közeli; nem is eléggé szeretetteljes; tehát az állam, mely hatalmi attitűdjét nem váltogatja, a nevelés terén, hatalmi állásához képest, nem a legjobb „*mód-*

szert” képviseli. Az állam kissé éles a gyermek fejledező világához képest. Túlságosan „fölte” van az alattvalóknak, nem annyira „velők” él, mint ahogy a nevelés terén kívánatos volna. Inkább parancsoló, mint vezető, igazgató és istápoló.

3. Az állam meglehetősen extenzív alakulat, s így nem csoda, ha nem tud minden kulturális erőt összefogni; világos ez, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a *társadalmi elit* nem teljesen egyezik egy *hivatalos* elittel, az utóbbi szűkebb kört jelent. Már pedig egyszerre sokféle elit nem tudja összhangzóan irányítani a nevelést. Az államon belül található sokféle elit ugyan (átlagosan) nem mérőben divergens, mégis eléggé sok-nézetű. Az állam által istápoló „hivatalos” elit minden esetre egységesebb, viszont egyoldalú is. Nem jó kizárólag erre hagyatkozni. Meg kell hallgatni az élet számos körében kiemelkedő elméket; az állam maga is kiegészítésre szorul. A hivatalos elit egy része: a parlament, ez is kiegészítésre szorul. *Mindenben* nem lesz sem szakértő, sem épp szuverén, - ami a nevelés kérdéseit illeti.

4. Még egy, igen fontos szempont: a nevelés alanyai – gyermekek – nem állanak azonos színvonalon. A nevelés időbeli folyamat, legalább 18 évet kell felvenni időhosszára nézve. Az állam *hózzá* van szokva a felnőttek kormányzásához, hiszen ez az ő átlagos feladatköre. *Lélektanilag* nehéz elképzelni, hogy ugyanaz az államvezetés, mely telve van a felnőttek kormányzásával, nyilván tudja tartani azt a nagyon finom fokozatot (gradációt), mely a nevelendők fejlesztése terén fennáll. Ez voltaképp speciális „nevelői” tudást kívánó feladat. Az állam rendszeren a felnőtt szemszögéből nézi a gyermeket is, ezt „kis felnőttnek” gondolja el, mintha az a felnőttől csak tudása mennyiségében különböznék. Holott – a gyermeklélektan helyes felismerése szerint – a gyermeki élet külön jellegű világ. Ez épp az állam szemszögéből – (bár nem teljesen) némileg idegen szempont. A politikusok általában nem értenek a gyermekekhez, hiszen ők harcosok a politika porondján. A politika a férfi dolga. A nevelés inkább női hajlékonyságú lelket tételez fel.

5. Ismét a morfológiai vizsgálódás tárta fel, hogy számos, *kisebb-nagyobb életkör* van: családnál tágabb a szülőföld, ennél tágabb a nép, illetve a nemzet stb. – és a gyermek *ezekbe fokozatosan nő bele*. A gyermek szempontjából az állam lélektanilag „messze van”, már csak azért is, mert roppant széles (extenzív), továbbá történeti, súlyos mozgása van, s mindezt a gyermek nem

tudja még átérezni. Az állam hiába erősködnék: értse meg őt a gyermek, mindjárt kezdetben. Erre *fejlődés-lélektani* okokból – szükségyszerűié^ később kerül a sor. Célszerű, ha az állam alkalmazkodik; bevárja, míg a gyermek őt igazában megértheti, íme, szembetűnik, hogy az állam szava a nevelésben később, a pubertáskor után, tulajdonkép a 17-18 éves ifjú korával érkezik el. Ekkor aztán kidomborodhatik az állam szerepe: az állampolgári nevelés főideje a 17-24. évig (8 évig) terjed. Ha az állam nem szórja szét erőit, ebben a korban koncentráltan többet kaphat, mintha elsietve a dolgot, 6-17 éves korig (11 év alatt) siet előtérbe lépni. Viszont: az állam meg is követelheti, hogy jó állampolgárai legyenek, s e célból valamennyire előkészíti ezt a kort. Ez azonban még nem különleges „állampolgári”, hanem azt megelőző, szélesebb körű – általános – „közösségi” nevelés.

6. Mennél távolabb van egy életkór, egy alakulat az államtól, annál idegenebb, sajátosabb a nevelése. Hatalmi helyzetében az állam meglehetősen idegen a *nőneveléssel* szemben; ez a nevelés voltakép a család, a szülőföld és az egyház finomabb szférájába tartozik. Az állam ezekkel a finomabb életkörökkel szemben akarva-akaratlanul a kolosszus helyzetében van. Túlságosan nagy és kénytelen erős küzdelmeket folytatni. Azért kívánatos, hogy: mennél kisebb a gyermek, kivált ha nőnevelésről van szó, az állam engedje át e területet azoknak a köröknek, amelyek az itt szükséges finomabb hatást tényleg ki tudják fejteni. Viszont ennek ellentéte is igaz: mennél inkább férfivá nevelésről van szó (pl. katonai nevelésről), annál kevésbé illetékesek a feminin szempontok, s át kell adni a feladatot tudatosan és zömében az államnak, íme, a férfiváérés korában az államnak növekednek a nevelési feladatai. Lány humanizmusból aligha célszerű az államot eleve korlátolni, ha tudjuk, hogy szerepét a világtörténeti helyzet végre is megköveteli.

6. A nevelés terén számba jönnek végül a nevelési költségek. E téren a közösségek a szervezés terén nagy hátrányban vannak az államhoz képest. Maga a nevelési közigazgatás is költséggel jár. Így – kivált a mai tömeges társadalomban – az állam, mint iskola-fenntartó automatikusan kerül előtérbe a maga szervezettségével és anyagi erejével.

III. RÉSZ.

A MAI TÁRSADALOM KÜLÖNLEGES VONÁSAI.

1. BEVEZETÉS.

A rohanó idő árában ragadtatunk, olvasmányaink azonban régiek. Nem vesszük eléggé észre, mennyire megváltozott körülötünk a világ, alig vagyunk hajlandók tudomásul venni, mennyi új vonás költözött a mai társadalom épületébe, új berendezések, új viszonyok.

Kultúránkra rányomja bélyegét az újkor három századának *individualizmusa* és a 19. század *hisztorizmusa*. Ezek nem adnak megfelelő kategóriákat, új szempontokat azoknak, akik hozzálátanak elemezni a *mai* társadalom különös vonásait, speciális változásait. Pedig ezek középett folyik mai életünk és számolnunk kell velők.

Nem adhatunk itt kerek, mindenoldalú jellemzést. Egy ideál - tipikus képről lesz alább szó, ahol összegyűjtjük látszólag *egy* társadalmat rajzolva az egyébként szétszórt társadalmi jellemvonásokat. Főképp a Nyugatra, s az Egyesült Államokra kell gondolnunk. Csak egyes, oly fővonásokat elemezhetünk, amelyek bennünkben melengetett közösségi fogalmaink mellett eltörpülnek, holott nagy arányaikban immár előttünk állanak.

2. TÁRGYAK SZEREPE A TARSAS ÉRINTKEZÉSBEN.

A régi kisközösségekben az érintkezés személyes volt és nagyon kevés dologi elem kapcsolódott közbe. Ma egyre inkább ritkul a személyes érintkezés, mintegy hézagok keletkeznek és e hézagokba ragasztékok, dolgok iktatódnak be. Vegyünk néhány példát. Tegyük fel, hogy valaki tudakozódik; kisközösségben, egy görög poliszban, avagy egy mai eldugott kis faluban elmegy szomszédából szomszédba és kérdezősködik; a kapcsolat személyes. Ez-

zel szemben egy vidéken történt esemény megtudakolója, a sajtótudósító először is dologi elemről, táviratról tudott meg valamit az eseményről, tehát már itt egy kiterjedt dologi felszerelés működött: táviró és kábel vezetékek, készülékek stb. Másodszor közelebbi hírekért a tudósító autóba ül, egy kiterjedt autóúthálózatot, vagy vasutat vesz igénybe, míg a helyszínre jut; itt megszerezvén a tényállás körülményeit, táviratoz, tehát a harmadik dologi apparátus működik; negyedszer a lapnál feldolgozzák, írógép, papír, szedőgép, rotációs gép stb. lépnek működésbe, míg a lap megjelenik; ötödször a lap egy szállítási apparátus révén jut az olvasóhoz, aki értesül az eseményről.

A tudakozódás fordítottja a *kihirdetés*. Ez is egykor személyes ügy: a kihirdető kimegy az emberek közé, s a hír „szájról-szájra” jár. Az antik fórum (agora) tipikus berendezés a *személyes* találkozásokra számítva. Ma? A hirdetésfelvételnek külön dologi apparátusa van, a közzétételnek (újság-plakát stb.) szintén. Egy rendelet, törvény közzététele és kihirdetése bonyolult dologi apparátust vesz igénybe; iparágak egész serege (papír és gépgyár, bonyolult közlekedési eszköz stb.) van érdekelve. Ezzel szemben még Arisztoteles is úgy vélte: egy állam nem lehet tetszés szerint nagy, mert ha a polgárok kellő számban összegyülekeznek, kell, hogy hallják személyesen a kikiáltó (kérux) hangját, így egy „állam” körülbelül csak akkora lehetne, mint a legnagyobb magyar falu: Oroszáza.

A modern társadalmi *érintkezés* tehát dologi elemekkel megtűzdelve válik lehetővé: a társas kapcsolatba dologi elem lép: a társulás maga eldologiasodik¹

Eddig egyének érintkezésére gondoltunk. Ha a társas *egységek*, alakulatok életét *nézzük*, itt még nagyobb az eldologiasodás mértéke. Vegyünk példát a hadsereg életéből. Kezdetben a harcosok személyesen csaptak egymásra, a vitézség is személyes, a győzelemben is harcos személyek hivatkozhattak a maguk érdemeire. Ezzel szemben a mai harci tevékenység már távolható fegyverek, dologi apparátusok útján történik, az ellenfelek nem is látják egymást. A személyes vitézségnek is van sokszor döntő szava, de a lényeg egyre inkább a hadifelszerelésre, az immár csodálatosan bonyolult szerkezetekre: repülőgép, tank, tengeralattjáró,

¹ V. ö. Balás P. Elemér kitűnő szempontjait: Személyi és dologi társadalomszemlélet. Társ. tud. 1940. 129-155

rádióhíradó stb. körébe tolódik át. A hadsereg is tehát eldologiasodik, így van az állami apparátus egész vonalán: kiváló súly esik a dologi felszerelésekre.

3. A NAGYMÉRETŰSÉG. A TÖMEGESSÉG.

Nagyméretű egységek a történet régibb koraiban is voltak, de ezek csupán népek, államok és egyházak. Ma azonban már közösségek és szervezetek körében is fellelhető a nagyméretűség. Gigantikus szervezetek akadnak a gazdasági élet körében, egy-egy szervezeti Leviathannak már jóval több alkalmazottja lehet, mint volt alattvalója régi középállamoknak. Nagyokká lettek forgalmi szervezetek; vasutak, hajózási vállalatok már egész hadseregnyi embert képesek mozgósítani, sőt még a szellemi termelés életében is olykor feltűnő nagy szervezetet látunk (kiadó- és újságvállalatok). Meddig mehet ez a modern nagyméretűségre berendezés, ez a *gigantizmus*? Ma ezt senki sem *kérdezi* immár. Ha szűkek a keretek, tágítják őket, vagy fuzionálnak, esetleg megalkotják a kartelleket, illetve más „csúcsszervezeteket”. *Nincs meg a normális mérték tisztelete.*

Hogy egy társas egységnek van valaminő normális mérete, azt az antik gondolkozók még problémának *érezték*. Platón pl. azt mérlegelte, hogy nem lehet akárminő nagy egy hajó; épp így nem lehet bármekkora egy állam (polisz).

A mai társadalom is mérlegre tehetné, hogy egy magasabbfokú tanintézet, főiskola, egyetem sem lehet bármekkora. A világháború előtt Häckel még hirdethette, hogy az egyetemek nagysága kutatási eredményeikkel fordított arányban áll. Ma mindez pusztában hangzó szó lenne Amerikában. Itt egyetemek vannak 12-15.000 hallgatóval, s a kutatás apró és finom műhelyeit a tömegektől nem féltik. Maga az európai népesség hirtelen emelkedik: 12 századon át (a VI. századtól fogva 1800-ig) felszaporodott 180 millióra, aztán alig több, mint egy század alatt 460 millióra nőtt (1914-ig), tehát 280 millióval lett több egyszerre 3_y-4 nemzedék alatt. Olyan ez, mint egy szökőár, mely elborította földrészünket, -holott óriási kivándorlás áradt Amerikára is.

Rövid idő alatt a 20. század *elején* sikerült megszoknia a társadalomnak a maga, egyre általánosabbá vált *tömegességét*. Egy-egy régebbi főváros lakossága 100.000-en alul volt, ma 5-9 milliós

tömeg zsúfolódik össze egy-egy fővárosban (London, Newyork, Tokio), s a 2-3 milliós város egyre gyakoribb.

A telepek nagyobbak, de a település is egyre sűrűbb lesz.

A mindennapi életben is láthatjuk már a tömegesség jeleit; egy városi tömegmegmozdulás, *monstre meeting*, tízezret vonz össze egy helyre. Egyidejű foglalkoztatottságukat már lehetővé teszi a hangszóró és a rádió. Ez forradalmi újítást hozott: lehetővé vált a *tömegek szinkronizálása*, egyidőre beállítása. Körülbelül ezt szolgálja a sajtó is napi 2-3 milliós példányszámmal.

Mindenfelé láthatunk kisebb tömegeket. Tömegek vannak postán, hivatalokban, szórakozóhelyeken. Egy tengerparti üdülőhelyet tíz és tízezen lepik el a hét végén; tömegek hullámzanak utcákon, köztereken, templomokban, avagy a munkaközvetítők előtt, vásárcsarnokokban, áruházakban, színházakban, sporthelyeken, mozgóképházakban, parkokban, kirándulóhelyeken, közsegélyosztó helyeken, pártgyűléseken stb.

Lehet-e ezzel a tömegár adattal szemben tenni valamit? Az ókor próbálkozott a *panem et circenses* formulája alapján megbirkózni a „széles tömegek” kérdésével. Ma újból itt van a kérdés: lehet-e valóban kormányozni a tömegeket? lehet-e valóban ellátni közszükségleti cikkekkal és szórakozásokkal (v. ö. *dopolavoro*)?

4. A SOKASÁG JELLEME.

Alább (IV. rész 2. fej.) látni fogjuk, hogy a szétszórta élő tömegeket célszerű lesz sokaságnak mondani. Mi ennek a mai jellege? Az e téren legkiválóbb kutató, Ortega y Gasset,² madridi professzor, sok jellemző adalékot hordott össze, de nem szociológiai célzattal. Már ezt az eredményt is meg kell becsülnünk. Ezer arca van a tömeg és sokaság kérdésének. Már az, *hogyan* tömeg, új életformát kényszerít széles körökre, kik bánnak vele. A hivatalnok észreveszi, nő a *munka mennyisége*, a kartoték egyre nagyobb, sok az akta, őrzítő nehéz már csak a nyilvántartás, az iktatás stb. A pszichológus arra döbben rá, hogy a sokaságban *elmerül a személyiség*. Igazi, fajsúlyos egyéniség egyre ritkábban alakul, ellenben mindent ellep valaminő szürke átlag, s a lélek is „standardizált” lesz.

² Magy. ford.-ban is: A tömegek lázadása. 1937.

Ortega a „tömegember” jellemvonásait a következőkben írja körül:

1. A mai élet „*éppen mert nagyméretű, elveszítette a medrét, az alapelvét, a normáit és eszményeit, melyek hagyományképen maradtak rá ... Nem tud tájékozódni a múltban; meg kell találnia a saját sorsát*”.³ A sokaság *történetietlen*. Érzi, nem lehet a múltját egyszerűen folytatnia, tehát valaminő *új irányt* kell kitalálnia: a 20. század a *válság* tudatában él. Az *új élei*, az „ifjú nép” irányát keresi, de – efelé csak imbolyog, éppen a tömegessége nyűgözi le a sokaságot. Mégis *hajlamos kezdeményezésre* és újításra, ha ez csak jelszavak felkapását jelenti is.

A „fiatal népek” ma gyakran hangzó jelszavát Moeller van der Brück találta ki 1918-ban.⁴

„Egy nép fiatal, ha abból a világból, melyet maga előtt talál, abba lép, amelyet *maga teremt*. Előtérbe lép a népek sorában, ha elegendő *erőt gyűjt*, amelyet öreg nép már nem tud összehozni, hogy idegen akarásnak, ellenszegülésnek és közönyösségnek szembezegezve érvényesítse önmaga erejét. A fiatalság az önbizalomtól függ. A fiatalság elhatározás; egy nép ifjúsága: készen állás, rávárás, érvényesülésre való jog. Egy nép koros volta pedig - vagyon, túltelítettség és élvezés, raja szállott név és dicsőség. Van csalhatatlan jele egy nép fiatalságának. . . Növekedés, utódok akarása, sok-sok gyermekre való kedv. Fiatal népek megcáfolják Malthust, öregek megerősítik . . .”

A mai sokaságot jellemzi a szaporaság, s az előretörés zűrzavaros vágya. Az iránytalanságot Ortega jól látja. „A kormányzat, a közhatalom egyik napról a másikra él... Nem tudja, hová tart, mert hiszen nem is tart sehová, nincs előre meghatározott útja, gondolatban előre érző röppályája. Mikor igazolni kívánja magát, nem utal semmiben a jövőre, hanem fordítva, a *jelenbe zárul*”.⁵ E hatalom „nem megold, hanem elodáz . . . Ilyen mindig a közhatalom, valahányszor *közvetlenül* a tömegek gyakorolják”.

Hogy a mai sokaság történetlen, azt az is mutatja, hogy „*az életre* nevelés” lett az iskolázás jelszava: az aktuális *helyzetre* rendezkedünk be. „Az iskolák adtak eszközöket az intenzív élet-

³ A tömegek lázadása. 51. 1.

⁴ Das Recht der jungen Völker. Újból e című tanulmány kötetében. 1932. 155, 1.

⁵ U. o. 53. 1.

hez, de nem adhattak érzékeny fogékonyságot a nagy, történelmi feladatokra; szorgosan az emberbe plántálták a modern eszközök gögjét és hatalomérzését, – de *szellemét* nem. *Ezért nem keresnek az új nemzedékek semmit sem a szellem segítségével, hanem megragadják a világ uralmát*”.⁶

A tömegember *kevésbé érzi az irracionális sors szorító hatását*: az átlag-kényelem növekszik. Ma „egyszerű-emberek” is sok cikket megvehetnek, amihez azelőtt kevésbé jutottak *hozzá*, – a technika ontja a cikkeket (USA-ban az autó a kisembereké is).

Nem érzi a tömegember a hősi életforma szükségét: a kényelem, a berendezettség, a közrend „magától értetődők” lettek. Mindezekért küzdeni – úgy vélik – nem kell. Kialakulnak „standardizált cikkek”, de – *standardizált élet* is lehetséges, sőt „normálisnak” vehető. Velejárt az *egyéni szabadság* is. „Minden kor köznépe számára az élet mindenekelőtt határozott kötelességet, függést, kényszerűséget jelentett”.⁷ Ma? Szabadságot jelent. Ez korlátlan *mohóságot* is von maga után: mindenkinek *kell* minden, – akár csak a gyermeknek. „Helyesen jár el, aki a jelenkori tömegek megismerésének mintájául a gyermeket tekinti... Az új tömeg a világ környezetében *elkényeztetett* gyermekként él. Az elkényeztetettség a vágyak szabadossága, az az *érzés*, hogy neki minden szabad, – de ő semmire sem köteles”.

Hiányzik a közrend folytán mások hatalmának *konkrét átélése*. A régi világban „gyakran történt katasztrófa és az ember semmi biztosat, semmi állandót nem érezhetett magában”. Ma az *állandóság* illúziója azt hiteti el a tömegemberrel, hogy minden „magától fennáll”, tehát – ezenfelül mindent meg lehet próbálni: a kiindulási alap, vélekedés szerint, biztos. A könnyű *biztonságérzés* feledteti, hogy a *civilizáció alapjai* nem biztosak. „A jólétet élvező tömegek ezt nem alkotásnak, hanem természeti jelenségnek tekintik.”⁸

A tömegember szegény a *nemesség* átérésében: nem kér önmagától sokat. Ellentéte: a nemes, a kiváló. Ez igen sokat mond. „Kedvünkre élni közönséges dolog: a nemes *rendre, törvényre* törekszik, mondja Goethe. A kiváló ember lebecsüli azt, amihez nincs szellemi erőfeszítésre szüksége és magához méltónak azt tekinti, ami felette áll” (Ortega, 69).

⁶ Ortega. 56.

⁷ Ortega. 62.

⁸ Ortega. 63.

„A valóságos nemes lelket önmaga, az örökösét pedig öröksége kötelezi” (71). „A nemesség az erős étellel egyértelmű, mindig kész arra, hogy önmagát fölülmúlja” (72). Ez a „szellemi önbekötés” ellentéte: kinyitottság fölfelé.

A tömegemember ezzel szemben *tehetetlen* önmagával szemben. Élet által sodort atom, „aki épp megél”; tehát nem törekszik is magasabbra; csak reagál önálló, nagyvonalú erőfeszítés nélkül. A demokrácia elhitette, hogy a tömeg „szellemileg Önmagába zárulhat”, nem kell magasabbra néznie, az igazi tömeg jellemző tulajdonsága, hogy nem érzi állandóan önmaga fogyatékosát, mert arra sem fejt ki erőt, hogy magát mással, nála magasabbal összehasonlítsa. Ha igen, akkor mindenekelőtt *gyanakszik* másokra.

Ez a tömegemember *korlátoltsága*, mely néha egyenesen butaság, rosszabb a gonoszsnál, mert „a gonoszság néha szünetel, ellenben a butaság soha”.

A korlátolt tömegemember csak mechanikusan vesz át valamit, „közhelyek tárháza” lesz: „üres szavakat, amiket a véletlen halmozott fel benne, váltig hangoztat, s oly *szentül*, merészen és kipróbáltan alkalmazza ezeket, hogy csak a tudatlansága derül ki”.⁹ Ez a „szellemi közönségesség”; S. Lewis ironikusan írja, hogy ez az „államfenntartó polgár” átlagos képe. A régi nevelésű embernek „veleszületett érzéke volt a saját határai iránt”; a mai tömegembernek pedig „határozott eszméi vannak – mindenről”. Persze csak félműveltségről van szó; ez rosszabb, mint a műveletlenség, mert az utóbbiban leledzők még érzik azt, hogy a műveltségük hiányzik.

A tömegemember „nem is gyanítja, hogy az eszmék milyen finom közegben élnek”. Nincs „tisztelete bizonyos végső szellemi elvek” és kötelező szabályok iránt. Nem vitázik, mert a vita már a vita szabályait elismerné; a tömegemember – tud. Gondolatai csak „szavakban kifejezett étvágyak”.

A tömegemember a *közvetlen* akciót, a *hatalmat* imádja, hiszen „a civilizáció az a törekvés, hogy a hatalmat ultima rációvá tegyük”.¹⁰

Ortega összefoglalása (109. 1.) ez: a tömegemember szerint

⁹ Mintha e tétel illusztrálására készült volna egy amerikai regény, lü a kitűnő rajz a Nobel-díjas Sinclair Lewis-é: *The man who knew Coolidge*. Egy ügynök véget nem érő fecsegése.

¹⁰ Ortega. 86.

1. az élet nem tragikus, nem irracionális sors, hanem könnyű önkielés; ez a sokaság *gyermekessége*; 2. az önelégült magatartás mellett nem kell figyelni a magasabbrendűre, sőt egyáltalán másokra sem; ez a sokaság *közönségesége*; 3. mindenbe átlag-nézet alapján „közvetlenül”, hatalom alapján *bele lehet avatkozni*. Ez a sokaság *hataloméhsége*.

Ortega finom aformizációban gondolkodik és tétéleiben sok a túlzás.¹¹ Tétélei mégis mutatják, hogy a modern *sokaság* a társadalmi problémák özönét *idézte elő*. Sokan – államok, s közigazgatások – ma még nem látják tisztán, mennyire igaz az, amit Le Bon 1895-ben írt: *elérkezett a „tömegek kora”*. Az *új életstílus* megoldása parancsoló szükséggé vált.

5. A SZÜKSÉGLETEK FORRADALMA. A KERESKEDŐ, MINT NAGYHATALOM.

Ma egyre világosabban kitűnik, hogy a legnagyobb forradalmak mindig a „csendes forradalmak”, melyek egy vagy másfél századon át tartanak. Ilyen volt legutóbb a tömegek, a sokaság *szükséglett színvonalának* a forradalma. Ma már megszokottá vált a modern sokaság mohósága: mindent megkíván, amit lát, vagy amiről hall és nem *kérdezi: neki való-e*. Ha tudja, megveszi. Nem kötelezi őt erre a rangérzése, nem készletti emelkedésvágya sem, egyszerűen megveszi. Mivel ily egész tömegek vannak, egyre szélesebb körben áttér az ipar „tömegcikkek” gyártására. Az áruházak tömegcikkeket tartanak. A hírlapíró „a tömegek” ízlését kívánja kielégíteni. Az irodalom, a szórakozás „szélesebb köröknek” szól, műfajai alacsonyabbak lesznek (regény, vígjáték, kabaré stb.). Bekövetkezik az idő, amidőn már senki sem dolgozik egy egyéni megrendelőnek („Kundenproduktion”). Az egyén ízlése eltölpül, az átlag szólal meg, és „standard”-cikket, standard-kielégítést kíván, illetve beéri ennyivel. Egyre uniformizáltabb lesz a ruházat – alig van már rang-jel a ruha alakján és minőségében. Egyforma lesz a bútor; még a folyóirat is megelégszik azzal az átlagolvasóval, akije van. Az Egy. Államokban tízezerszámra készítenek tipizált, A, B, C stb. típusú *egész lakásberendezést*, ruhát, könyvtárat stb. Mindenféle *átlagszükségletek* vannak, tehát azokat elégitik ki. Közszükségleti cikkekben végigözlök a társadalmon az *átlagosítás* standardizálódás hulláma.

¹¹ V. ö. Massis: *Psychologie des masses*. 1937.

Ne feledjük el, ez nemcsak a közhasználati cikkekre korlátozódik. Végre is mindenfelé találhatók *standard-lelkek* is, ez a tulajdonképeni ok, amazok csak a következmények.

Az a vélekedés járja, hogy a tömegek igényesebbek lettek, a szükségletek „színvonala” emelkedett. Ez részben igaz, de csak annyiban, hogy a lefolyt csendes forradalom alatt rászoktak az emberek igen sok oly cikk használatára, aminek egykor hírehamva sem volt. Ellenben leginkább a cikkek *sokfélesége* emelkedett, s nem azok finomabb megmunkálása. A közép- és újkori kisközpáros ügyefogyottan, de szeretettel mélyedt bele a munkájába, s a cikk az alaposság színében jelentkezett. A modern cikk csalogató külsőben jelenik meg, de csak „össze van csapva”. Egy régi bútor százévekig szolgált, egy mai olykor egy évtizedet sem bír ki. Igaz, az „idegek” sem bírják ki ma sokáig ugyanazt a használati tárgyat; kicserélik, cserélik, az újdonság, a „modern” után futnak. Még a házat sem építik száz vagy 50 évre, hanem csak egy „törlesztési periódusra” a USA-ban. Tehát egy alacsony átlag lesz az uralkodó.

A szükségletek forradalma nagyarányú *differenciálódásban* állott: ma *sokféle* cikket használnak el, sokat és gyorsan. De ennek *megszerzési módjában* még gyökeresebb a forradalmi változás.

Régi kisközösségekben, láttuk (41, 108 L), az volt a szabály, hogy azt használjuk el, amit magunk termeltünk (önellátás, oikogazdálkodás, autarkia). Ma ez már ritkán fordul elő: mindent veszünk piacon, boltban, áruházban. Aránylag gyorsan lépett fel a *kereskedő*, mint társadalomformáló nagyhatalom. Művész volt a megkívánás előmozdításában; egész tömegeket hatott át a maga gondolkozásával: „mindent meg *lehet* és meg *kell* venni, amire képesek vagyunk anyagi erőnkkel”. Ez az álláspont vezetett a társadalom *hipermerkantilizálódására*.

Ma még megfelelő vizsgálatok hiányában nem tudjuk áttekinteni, hogy egy család szükségletei egykor mily nagy mértékben egységesek, összehangoltak voltak, egy „szükséglet-rendszer” alakult ki századokon át, melynek elemeit előírta az ősök hagyományai, a szülők tekintélye, a társadalmi szokás, a rang, az illem. Egységes szükséglet-*stílus* volt érvényben. Az egyén, vagy a család ebből a bűvös körből nem törhetett ki a „könnyelműség” vádjával. Mindezzel szemben jelent meg az új nagyhatalom: a kereskedő, a *reklám*, s a városi cikkek kezdtek özönlenni válogatás nélkül

városi szegénynegyedbe, olcsó lakásokba, falvakba. Nem volt sehol igazi ellenállás. A régi életstílus, a szükségletek hagyományos rendje egyszerre felborult, *egy diszharmonikus életstílus* alakult ki, sőt szükségletek egyéni anarchiája. Hogy lehet-e ezen az úton soká járni, nem nézték problémának. Pedig ez az ú. n. szociális kérdések közül a legláthatóbbak egyike,

A merkantilizálódás *az életszínvonal egyedüli mértékévé a vagyoni erőt tette*. Aki vásárlóképes, vegyen meg mindent, amit „megkíván”. Pillanatnyi ötlet, és már van rádiónk, vagy autónk. Forradalmat hozott a *részletüzlet*: egész szegény emberek is belementek költséges vásárlásokba, nem nézve a jövőt, csak a pillanatnyi „megkívánást”, az egyéni életkedv fellobbanását.

A modern perc-ember nem gondolkodik sokat, midőn valamit „megkíván”. 1. *Egyéni belső gátlásai* gyengék (mit hoz a jövő?), a jelen kedvező, s kész a részletügylet. 2. A merkantilizálás merőben úr lett a cikkek beszerzésében uralkodó *rangszerű gátlásokon* is: ez nem való „nekünk”, nem illik „hozzánk”. A rang, az élet öröklött színvonala már cikkek megszerzésében nem életnorma. A merkantilizálódás kihasználta az individualista *atomizmust* (Id. alább), s elterjesztette az egyéni étvágy felkeltésével tömegcikkeket soha nem remélt határokig.

Természetesen az egyesek nagyarányú „cikkhálózatba” fogva egyre inkább szürke, ú. n.: átlagegyéneké¹² váltak szükségképen. Nem érzett-e „lemondást az egyéniségéről”? Ez lírikus gondolkodók kitalált kérdése. A tipikusan modern államok más képet mutatnak: a *lelki* standardizálódás a USA-ban meglehetősen akadálytalanak mutatkozik.

Ma Európában áldozatnak számít, ha az egyén lemond „egyéniesség”-ről és behelyezkedik a standard-leiekbe. Ezt a lemondást azonban nem érzik már azok, akik a megfelelő „modern” környezetben nőttek fel. Ott már nincsen „differenciált” egyén, csak átlaglány van, esetleg 4-5 még elütő *típus*. Nagy tény ez az értelmi fejlődésben; az iskolák egyre inkább az átlag, vagy a típus fejlődésérdekeit szolgálják ki, átlagépületekben, átlag-tanárokkal standard-módszerekkel. Tisztán egyéni nevelés rég letűnt álom. Mit is keresnének „egyének” a társadalomban? Hogy elszigetelődjenek? – miközben jobbra-balra átlagegyének töltik ki a társulás keretét! Már az is nagy szó, hogy nagyszámú lelki

¹² Ez voltaképp önellentmondást tartalmazó, de szokásos szó.

típust egyáltalán kívánnak, néni hogy sokmilliónyi „egyéniséget”. A modern (ideáltipikusan vett) társadalom nem is tud annyi „egyéniséggel” mit kezdeni, amennyit feltételezünk róla. Aránylag kevés az igazi egyéniség. Nem mind egyéniség az, aki annak látszik, vagy annak tudja magát. Sok ember csak egyéniség-szimuláns. Viszont jellemző: vannak olyanok is, akik szimulálják az átlagembert, csak hogy valaminő különleges jellemvonásuk – esetleg életervük – feltűnést ne keltsen, s emiatt ne akadályozzák meg őket a maguk sajátos életében, vagy törekvésében.

Egyéni különbségek persze akadnak mindenfelé, de ez nem mind jelentős és nem is igazi, „modern” cél, hanem ellenkezőleg oly valami, ami létre jő a standardizálódott társadalom irányzata ellenére is.

6. INDIVIDUALIZÁLÓDÁS, VAGY ATOMIZÁLÓDÁS?

Mit sem hallunk gyakrabban, mint szólamokat az egyéniségről. Ha azonban jobban megnézzük a dolgot, egyének – milliószámra – nem egyebek, mint hüvelyek, amelyekben átlagvélemények helyezkednek el, azaz minden szellemi önállóság nélkül felszedett közhelyek. Az ú. n. modern ember nem ritkán közhelygyűjtemény. Erre felé *vezetett* „a fejlődés”. Észrevették régóta hogy az *individualizálódás korába* jutottunk, de kevésbé néztük meg, valóban individuumok kialakításáról van-e szó, avagy egy, ehhez csak közelálló jelenségről. Az individuum *tartalma* szerint egyén, de sokszor csak a *függetlensége*, s nem a tartalma folytán lett „egyénné”.

Egyéniségek helyett átlagosan csak atomizálódást találunk; amikor az „egyéni szabadság” növekedéséről, individualizmusról hallunk, voltaképp az elsőre gondolunk, s elfeledjük, hogy a másodikat kaptuk meg. Kétségtelen ugyanis, hogy szoros kötöttségek ezerszámra szűntek meg és a társadalom szövete lazább lett. Ez teszi lehetővé, hogy egyeseknek módjukban van életüket maguknak úgy berendezni, ahogy akarják, így aztán megeshet helyel-közzel, hogy *egyéni sajátosságaikat* is kifejleszthetik. Ez haladás számba mehet, ha t. i. egy-egy egyéniség tartalmaz és emelkedettségre hajlik. Az egyénekben csírázó magasabb rendű tartalom így ki fog emelkedni, s kiviláglani mások számára is. Mily ritka ez!

Gyakoribb eset az, hogy az egyesekben rejlő „egyéni” tartalom gyenge, s egyes elemei ápolás nélkül életképtelen csíráknak

bizonyulnak. Arra volna szükség, hogy társas ráhatások, vagy tudatos nevelés gazdagítsa. Ez utóbbi azonban nem olyan aktív tényező, nem oly, döntően hatásképes, mint gondolják. A nevelés sokszor csak máz, hamar lepattan.

Ha nem is gyengül egyre a társadalom nevelő ambíciója, legalább is nem felel meg az eltömegesedés ütemének. A társas kötelék különben is lazul. A tipikusan modern társadalom nagy arányokban magára hagyja az egyeseket, – „szabadságot enged” nekik. Ekkor az egyén önmagában nem fog sokat fejlődni, sőt magáraulaltságában le fog hanyatlani. Az egyes ember oly sokszor elárul. Ily alapokról kiindulva az ú. n. egyéni szabadság, mely a tartalmas egyéniségcsirák kifejlésének kedvez, most – a rosszabbik esetben – ártani fog.

A társadalom megtelőben van lazán kapcsolt, vagy nem is kapcsolt atomokkal, amelyek olyanok, mint a szél, a közvélemény gördítette laza homokszemek: ellenállásuk, tapadásuk nincs. Ez az általános alapja az ú. n. *elproletarizálódásnak* is, amelyet a nem-szociológus szemléletűek pusztá elszegényedésnek vélnék. Szegény és proletár közt nagy a különbség; aki szegény, még nem szükségkép proletár. Tudjuk, a falusi „szegénység” nagy arányokban tódul a nagyvárosokba, vagy bányatelepekre. Mikor szülőföldjéről elszakad, itt nem várja semmiféle új kötelék, sem pedig valamiféle támasz. Hányódó-vetődő elem lesz, teng-leng, mint a porszem légüres térben. Tengődése lassú sorvadássá lesz. Természetes ez, hiszen nincs állandó lakása, betevő falatja, biztos jövedelme. Az a rettenetes kapcsolat-nélkülisége, amelyben van, teszi őt igazi *proletárrá*; bár otthon is rendkívül szegény volt, azért nem volt merő proletár, csak ép a faluvégi szegénység nyomorában tengődött. De ott volt valami, ami őt ellenőrizte, fékezte, rajta volt a szeme a faluvégének, a rokonnak, a szomszédságnak. A városvég azonban az egymással lehetőleg nem törődés hazája, így válik önmagával is nem törődővé az egyes; akkor válik proletárrá, amidőn már az erkölcsi elvek hatását sem érzi, kihagy az on es társas ellenőrzés érverése. Ha aztán forradalmi hangulat kezd lengedezni a társadalomban, az elproletarizálódott emberekből lesz a forradalmi *tömeg* (v. ö. IV. 2.). Ennek pedig sajátos tulajdonsága a céltalanul imbolygás, mindennek nekivágás és – a felelőtlenség.

7. ISMERTSÉG ÉS NÉVTELENSÉG.

A régi és az új társadalom közt egyre nagyobb szakadék tátong az ismeretségi körök megritkulása következtében. A régebbi társadalom egységei általában magától értetődőleg olyanok voltak, hogy az emberek ismerték egymást, vagy ismerni óhajtották. Ismeretségi (eponim) viszony alakul ki már azon az alapon is, hogy a társulás kis körben mozgott, ismeretlen volt a tömegesség. Ma ellenben mindenfelé tömegesség fogad bennünket. Persze távolról sem tehetjük fel azt, hogy egy társadalmi szerkezet megszűnik s nyomban kezdődik egy másik. A régi lassan hal el, az újba a régi közbeékelődik, de egyre halványabb a színe, virulenciája, egyre ritkább a hangja. Az új, tömeges társulásban könnyen észrevehető, hogy bár az érintkezés gyakoribb, és gyorsabb menetű is, de egyúttal felszínesebb is. Lépünk egy régimódi boltba. Itt hozzászoktak a régi, „személy és vevőkhöz”, kik évtizedek óta odajárnak. Mindenféle kérdezősködés hangzik el, hiszen ismerik a rokonokat, a barátokat, sok viselt dolgukat, ilyen az eponim, ismeretségi alapú érintkezés. Menjünk el viszont egy modern nagyáruházba, rögtön látjuk az ellenkezőjét; személytelenül szolgálnak ki, a vevő senkit sem érdekel, csak az, hogy vesz-e. Kérdezősködésről személyek iránt szó sem lehet. A rideg, objektív üzleti logika szabályoz mindent. Az áru is tipizált, nincsen róla mit beszélni; ha nem tetszik, ott a másik típus, jobb- és drágábbal szemben ott a gyengébb és olcsóbb. Alku nincs, szabott az ár. Végre oda is el lehet jutni, hogy személyes kiszolgáló már nincs is, hanem egy automata bonyolítja le az eladást. Ide vezetett a lebonyolítás gyorsaságának és tömegességének a szüksége. Amit üzletben látunk, hivatalokban is észrevesszük: nincs már személy, szubjektivitás. Mindenki objektív síkon mozog. Már a kérelem sem tárhat fel személyes bajokat, egyéni körülményeket, hanem csak szokványos űrlapot kell kitölteni; amire nincs rubrika, eleve nem fontosnak nyilvánítják. Minden objektív és személytelen. Elgondolható, minő gátja ez a társítás igazi érdekeinek, mert végre a társításban személyek és nem rubrikák vesznek részt. Az ügyek vitele tehát kényszerűen az *elszemélytelenedés* felé vezet.

Az *anonim* társadalom itt van, sokkal nagyobb arányokban, mintsem gondolnók. Ügy vagyunk ezzel, mint mikor azt mondjuk: kimegyünk „a szabad természetbe”. A természet már régen kulturált, nincs körülöttünk egy darabka szabad őstermészet, őserdő,

hanem szabályosan kihasználta „erdőkért”, (mint a geográfus műszo azt megjelöli), nincs szabadon burjánzó növényvilág, hanem ember-akarta, mesterséges vegetáció. Messze kell utazni, míg valóban „szabad” természetet láthatunk. Ilyen az eset társadalmi környezetünkkel is, nem olyan, aminőnek feltételezzük. Személyeket keresünk és objektív ügy darabokat találunk, ahol a „személyi” elem sokszor alig fedezhető fel. Ha a személy valóban meg akar nyilvánulni, szinte „előállni” akar saját magával, keresztül kell törnie egy személy-közönyös közegen s még akkor sem bizonyos, meghallgatják-e, hiszen az ügymenet úgy kívánja, hogy a személytelen, az ügy, a típus legyen a lényeg. Csak meg kell figyelni köznap életünket, látjuk, hányszor nem érdekel valaki, mint személy. Hányszor mondják azt, hogy itt volt „egy ügyfél”, „egy vevő”, „egy páciens”. Látjuk, a típus érdekel, de ez sem egészében, belőle *csak egy-egy vonatkozás*, t. i. annyi, amennyi éppen elegendő az érintkezés gyors lebonyolításához. Ez íme, az észre alig vett anonimitás uralma.

Kialakultak az ügymenet sablonjai, az ügyfelvétel sablonos kérdőpontjai, az ügyintézés sablonos járt útjai, sőt a végső határozat formulái is. Már a bíróságok is megszokják a blanketta-ügyeket, nemcsak a postahivatalok. A segélyezésben szabványos kartotékokba kerül a személy, az ügy, az elintézés. Szabványos elbírálásban részesül a munkás munkája. Végül a munka maga szabványos mozdulatok sorából áll, s időmérték lesz értékelésének az alapja (taylorizmus, Bedau-rendszer).

A szellemi tájékozódás világában egyre messzebb esünk az *egyéni híradástól*, mely már szinte elfeledett. Ott van az *anonim közönség*, mely megelégszik az *anonim hírforrással*, „a lappal”. A lap természetesen a névtelen előfizetőt szolgálja ki. Ha a lap hallatja szavát, nem mond még az egyéni aláírású cikk *szerzőié* sem épp „személyes” véleményt. A lap anonim. A nagy „írodák” is ontják a hír-anyagot, névtelenül. Csak a lapra hivatkoznak, ritkán egy szerzőre.

Anonim az az áramlat is, mely ítélő és irányító nagyhatalom a *közvélemény*. *Ezer* forrás vize folyik össze hatalmas áramlattá, mely ítél vagy felment, és nem érzi az ítéletben annak szükségét, hogy keressék, ki a tettes. Nagyon rávall a mai társadalom *anonim* alapvonására az, hogy a legnagyobb „társadalmi” hatalom is anonim.

8. A TÁRSADALOMSZEMLÉLET MODERN ZAVARAI.

Minden társadalomra jellemző az is, hogy milyen az önmagáról való szemlélete, élénk-e, tüzetes-e, világos-e, kiterjedt-e, avagy zavaros és hézagos. Hogy a modern társadalomban a zavarosságnak számos forrása van, ez már az eddigiekből következik. Mindenekelőtt a helyes társadalomszemlélet eredeti forrása az otthon és a szülőföld, illetve az a táj, mely ezt környezi: ezek *kisméretű* egységek, írók, költők műveiből kinyomozhatni, minő mély benyomást hordoznak magukban egész életükön át, mely otthonuk és szülőföldjük köréből eredt; mennyire élteti őket az emlék, az ifjúkori friss élmény. Az ok nyilvánvaló: a kisméretű egységek intenzívek, életük szorosan összefonódó, árnyalatokban, s élményekben gazdag. Itt mindenfelé ismerős típus fogadja a szemlélőt. Mivel az érintkezésből nem hiányzik az intimitás, az írószemlélő oly titkokba pillanthat bele, amibe az idegen nem férkőzhet. Mintegy feltárul a lélek, az *érzés*, a társas kapocs bensősége, finom játéka kiviláglik és átéltté válik. A társas horizon mintegy otthonos és áttekinthető. Annak is nagy szerepe van, hogy az egyesnek kicsiny körben még jelentékeny *szerepe* lehet, megvan az ön maga aktivitásának tudata.

A mai társadalom nem kedvez a bensőséges társadalomszemléletnek, hiszen előtérbe lép a nagyméretűség, s ezzel az otthonosság *érzése* megszűnik. Ehhez járul a tömegesség, a saját magunk aktivitásának tudata helyett az eltűnés érzelme, az „atomézés” fejlődik ki; a magárahagyottság megszüli az *u. n.* individualizmust. De legrombolóbb hatású a névtelenség. Ezer arc közül ha egy-egy ismerős akad; ezek is ridegen, az ügy *mértékéhez* képest érintkeznek. Lélek már egyre kevesebb az érintkezésben, szokványos formákba szorul az élet, az érintkezés, sőt éppen valósággal géphez kötött lesz, – amikor a személy már nincs is jelen (levelezés, távbeszélő, köriratok, sajtó stb.). A közvetlen, intim bejelölés a keletkező viszonyalakulásba egyre nehezebb, kivételesebb. Végre a személyek már csak kartoték-tárgyakká szürkülve maradnak előttünk elkönnyelve. Hiányzik az elevenesség s az élet közvetlensége: a *társadalomszemlélet vértelen és fogyatékos* lesz. Mindezt fokozza az élet ritmusa, az ügymenet gyorsasága.

Ily körülmények ellenére is fenntartja magát a hit, hogy „ismerjük” a társadalmat, ám ez az ismeret egyre sajtószzerűbb.

A régi ember önmagának *szerezett* tudomást a dolgok állásáról; s valamit „meg jegyzett” magának; a mai másra szorul, és pedig sokszor hivatásos hírszerzőre. A régi elmélyedt valaminek szemlélésébe, a mai tudósító másodperces időbeosztással sebtében dolgozza fel pillanatfelvételeit. A régi kitartóan figyelt egy-egy életpályát, avagy egy csoport-életet; a mai futólag és töredékesen értesül róla stb. A mai ember tehát *pótlékokra*, szorul társadalomszemlélete érdekében; ilyenek pl. a számoszlopok, statisztikák, amelyek persze sokszor a metodolatriának, az eleve megszentelt szempontok jegyében születnek meg: fontos az, ami megszámlálható és számoszlopokba bejegyezhető. A mai ember végre is egyre inkább *közvetítésre szorul*: társadalomszemlélete kevésbé közvetlen, kevésbé a maga szellemének terméke, így hangzanak fel azok a panaszok is, hogy szomszéd népek „nem értik meg”, mert nem is ismerik egymást; sőt egy-egy ország önismerete is gyengén áll. Legfeltűnőbb azonban az, hogy szomszédos társadalmi rétegek sem látnak bele egymás helyzetébe és jellemébe s a bal vélemények egész sora keletkezik (pl. a proletár merőben „kizsákmányolónak” véli a polgári elemet). Végül immár az sem szorul indokolásra, hogy – egy-egy réteg önmaga életformájával sem jön tisztába, s bizonytalan a helyzete, a feladata, a képességei felől.

A mai társadalom egyre áttekinthetlenebb. A naiv, de eleven társadalomszemlélet egyre halványabb, sőt kihagyóbb. így érkezik el végre az a *helyzet*, hogy egyre sürgetőbb lesz egy tudomány feladata: a tényekhez, hű és a sokoldalúság szempontját követő *társadalomtudományi elemzés*, egy szintetikus tudományé, mely gazdag, mint az élet, és lelkiismeretes, mint tudomány.

A szociológiai szemléletnek elég gazdag kategóriákra kell támaszkodni, hogy a mai élet gazdagságával lépést tudjon tartani. Elméletet ad, összefüggésekre hívja fel a figyelmet, melyre csak a kitartó elemzés jöhet rá, nem pedig a köznapi, gyorsan dolgozó társadalomszemlélet. Mind amellet nem szabad megfélekeznie eredeti forrásáról,¹¹ egy reflektálatlan, friss társadalomszemlélet-ről, különben egy merev fogalomrendszerben nem talál helyet az, ami a társadalomban is lényeges: maga az életteljesség, az élet folytonos, teremtő lendülete.

¹¹ V. ö. A társadalom megismerése. Budapesti Szemle. 1926, (204. köt.) 241-74 és 391-420.

9. VÁROSIASODÁS ÉS AL-VÁROSI ÖVEZETEK.

A város gondolatunkban mint a civilizáció bölcsője szerepel évezredek óta, valóban az is marad a 19. századig, védetten és háborítatlanul, amikor előözönlöttek a nagy tömegek, a városiasodás hirtelen felszökött, a tömegár új város-típusba torkollott: ez a *nagyváros*. Nem feledhetjük, hogy még a múlt század közepén (1851) egész Nyugat-Európa nagyvárosi tömegei csak $12\frac{1}{2}$ millióra tehetők, de már az I világháború előtt e szám *61* millióra szökik fel, azaz csaknem ötszörösére. A szaporulat közel 50 millió. Nemcsak egy nagy néphullám *érkezik* be a világtörténetbe, hanem ezen belül egy soha nem sejtett nagyvárosi szökőár is. Ez azonban már megváltoztatja a város régi értelmét, Az „urbanizmus” egy finomabb értelmi és erkölcsi színvonalra való felemelkedést jelent, észszerű életberendezést, a tisztas polgári életmódot, az akarat önfegyelmét és a céltudatos erő kifejtését. A nagyváros azonban *kettős réteget* tüntet fel, s míg a nagy fa belseje a lelki kultúra, és a polgári munka évgyűrűje, addig a külváros már csak egy félbarbár évgyűrűnek az *előzőre* való ránövését jelenti. Ez a jelenség sokat mutat az új társadalom lazább szerkezetéből. A szellemi központ: Paris határövezetén életszínvonalában sötét sávot mutat immár 800 ezer ember.¹⁴ London még inkább (East-London). A *külső övezet* (banlieu) már nem mondható városiasodottnak, sem külső képében, sem belső embervilágában. Kissé leplezett külszín alatt csak egy *ál-városi elem* lappang benne, valójában elvadt életszínvonalon, nem ritkán szinte koldus életmódra szorítva,¹⁵ amelyben édes-kevés fedezhető fel a „városias” lelki kultúrából és civilizációból. Színes leírások hívják fel a figyelmet erre a különleges világra,¹⁶ avagy tudós vizsgálódások¹⁷ és nem változik semmi, a fekélyekhez nem nyúl senki.¹⁸ Nem *százvezrek*, hanem milliók élete folyik oly feltételek mellett, amelyek alig kecsegtetnek halvány reménnyel.

Mi az oka eme régió mozdulatlanságának? Bizonyára az, hogy a kérdés *tömegproblémaképp* jelentkezik, s oly nagyarányú, hogy

¹⁴ V. ö. Lhande: Le Christ dans la banlieu (140 kiadás). M. ford. Krisztus Paris vadonában. Debrecen. 1931.

¹⁵ V. ö. Kassák L. színes könyveit: A telep. Angyalföld, stb.

¹⁶ East-London nyomorvilágáról Jack London (Mélység) adhat első képet.

¹⁷ Londonról Id. Ch. Booth hatalmas köteteit: Life and people of London.

¹⁸ Kivétel is akad, pl. a Sonnenschein-féle beavatkozás Berlinben,

sokáig nem tudnak hozzá sem nyúlni. Nagy, társadalmi segélyakciók egyszerre csodálatos mérveket ölthetnek, minő az 1938-as német téli segélyakció (Winterhilfswerk), mely $1\frac{1}{2}$ millió embert foglalkoztatott, így a nagyméretűség, a tömegek hirtelen megjelenése kívánja meg, hogy a legnagyobb méretű szervezet: a főváros, illetve az állam lépjen előtérbe. Maguk a nagyvárosok pénzügyi erejük mellett sem bírják egymagukban megoldani a nagyszámú nagyvárosi problémát. A társadalmi segély arányai egyre inkább az *állam méretei* felé ragadják a nagytömegek kérdését. Ezzel új tény lép fel: egy állami „szociális tisztviselői kar” kialakulása.

10. MOBILIZMUS ÉS ÚJNOMÁDSÁG. TURIZMUS.

A múlt század első felének társadalma a maitól lényegesen különbözik: forradalmasító tényezőként hatott a közlekedési forradalom (1830-1930); vasút, hajózás, távíró, telefon, autó, napjainkban pedig kiválókép szellemi téren a kino, a rádió stb. szerepe. Az előző idő legyökerezett, *stabilis* társadalmakat mutat, a mai idők meghozták a *mobilizmust*, mely nemcsak tömeges megmozdulást, hanem ily irányú *hajlamot*, diszpozíciót jelent. Szétköltöznek az évszázados szomszédok és rokonok, nagy *belső* vándorlás indul meg: nagyvárosok akadnak, melyeknek lakosságából mar csak $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{4}$ a helyben született, sőt nagyobb falvakra is akadunk, amelyek lakosainak $\frac{2}{3}$ -a (!) idegenből való. Erre következik hatványozóul a század vége felé egy nagyarányú, tengerentúli kivándorlás.

A társadalom így feltűnően kevertté, heterogénné kezd válni; ez is „individualista” látszatban jelentkezik, holott csak keverődés. Elfeledett lesz a helyi hagyományokhoz való rögződés. Új világrészek vannak, melyek már nem ismernek *stabilis* társadalmi összhangot, régi pozícióérzés nem indítja már az embereket stabilizáló önfenntartásra. Az új világrészekben a vagyoni helyzet jelent mindent. A vízszintes elmozdulás képét tarkítja a függőleges hirtelen feltörések, *carrière*-ek zürzavaros képe (*hiperaszcendizmus*).

De maradjunk csak a vízszintes eltolódásnál. Térbelileg a társadalom folytonos jövés-menésben van. A vasút olcsó közlekedési lehetőségére rádupláz a nagyobb egyéni önkényt megengedő gépkocsiforgalom. Egy *újnómádság* kezdődik, mintha senki sem találná meg a maga helyét. Aki csak teheti, fut, ha naponta nem, heten-

ként, ha ekkor sem, évenként, A *turizmus* nem marad jómódú kiválasztottak életformája; nem nagy kiváltság a USA-ban már az sem, hogy autó, sőt 2-3 autó is áll egy-egy család rendelkezésére.

E mögött lélektani okot is meg kell látnunk, minő a *munka-öröm* átlagos csökkenése. Az emberek lelkileg kiszakadnak foglalkozásuk köréből, mert egyre gépiesebbnek, robotszerűnek és lélekölőnek tűnik fel az előttük. Továbbá csökken az *otthon-öröm* is; a kietlen bérlakások százezrei már nem teszik kívánatosá az otthon enyhe fényét és csendes örömeit, mint azelőtt. Mihelyt az emberek tehetik, útra kelnek, csak hogy ne legyenek otthon. „Idegeiket” pihentetik, üti élményekre vágnak, fel-feltámad bennük a tapasztalatszerzés vágya. A lényeg: a hely, a körülmények folytonos változtatására való vágyódás, *lelki nomadizmus*. A munkamegosztás, illetve -tagolás szűk életkört jelent, s minél nagyobb kötöttséget hoz a foglalkozás, annál inkább vágyódnak az emberek tág és mozgékony életperspektíva lehetőségei után, ahol a félreszorított fantázia életszükséglete is kielégülést remélhet.

A közeli, helyi kirándulás, „trip” után jó a távoli, a maga 1000 km-ével, s az emberek ugyanoly könnyen erednek útnak messzire, mint egykor a szomszédba. Ámde ma már tömegek is megmozdulnak az olcsó társasutazások lehetőségeire. Tíz- és *százezrek a* külföldet is megjárják. Közismert tények ezek, s mégis számon kell tartam őket, mint sajtóságos színtoltot az új társadalom arculatán.

Fontos *nemzeti* jövedelemforrás a külföldiek turizmusa, kivált némely országban, melyeknek egyes vidékei szinte *szálloda-vidékké* változnak át külföldiek számára eleve berendezve. Jellemző az is, hogy az egyéni mobilizmus szolgálatában az utazók még a szállót is magukkal hordják, vagyis saját berendezésüket egy „lakáskocsin”. Ez a térbeli hullámvész a mai társadalom egyik legújabb vonása: a mai társadalom feltűnően mobilista, gördülő *szerkezet*.

Nem pusztán nyugtalankodásról van itt szó. Lényegesnek a gazdasági szükség sem mondható, ez csak indokolt (üzleti) utazásokra vezetne. A turizmus objektíve „indokolatlan”, viszont annál inkább az szubjektíve: az ok *az objektíve túlterhelt környezet hirtelen élmény t el enné válása*. Az élet objektív ügyekben merül ki, beléjük temetkezik, s ezért a lélek kárpótlást (kompenzációt) keres, távol az egyhangúvá lett otthontól, irodától, üzlettől, gyártól, általában elgépiesedett, lélektelen, rideg világtól.

11. A GYORS ÉLETRITMUS HATÁSA AZ ÉRINTKEZÉSRE.

Közismert tények felmentenek az alól, hogy a modern *gyors életritmus* hatását bővebben elemezzük. Néhány hatást mégis kiemelünk.

Láttuk a múlt századbeli, említett közlekedési forradalom mobilizáló hatását. Ugyanez rendkívüli arányban meggyorsította az élet ritmusát. A nagyvárosi ember villámként száguldozik kora reggeltől késő estig, s jut százféle ügygel és emberrel érintkezésbe. Sok ember él, akinek „csak percei vannak”. Hol egy objektív ügy, hol egy ember az érdekesebb, de legtöbbször az *Ügy* kerül fölénybe s az ember jóformán csak véletlenül iktatódik közbe az ügyek tömkelege közé. Csak a cél számít, az üzlet, az ember egyre inkább elhanyagolható mennyiséggé válik, ebbe az irányba ragad -- a fejlődés.

Az emberek régen ráértek egymással foglalkozni. Ma új *viszony* *Orma* alakul ki: ellélektelenített, gépies „elintézése” embereknek. Maga a dologi elem (Id. 2. fej.), s a gép is ez irányban hat. 1. A *telefon*-érintkezés még megengedi, hogy szót váltsunk valakivel, de az illető már személyesen nincs ott előttünk, nem látjuk arcát, mimikáját, s a telefon-érintkezés rendszeren gyors. 2. Egyre inkább ritkulanak – bár még ma is ankéteznek – a tényleges összejövetelek, *tárgyalások*, de ez sem hoz valóban személyes találkozásokat. Itt is gyorsan „végeznek egymással”. Amit egykor félnap alatt beszéltek meg egymással, jól elmélyedve egymás nézeteibe, arra manapság csak órák, negyedórák, esetleg percek állnak rendelkezésünkre. Minden „elintézés” kivonatos, előre előkészített, gyors letárgyalás jellegéi ölti, amikor is mindaz, ami (barátság, emlékek felújítása? – hol van ez!) személyes vonatkozást jelenthet, mellékessé válik.

A tárgyalások mellett még fel-feltűnnek 3. a *fogadások*, személyesnek látszó meghívások; ma ezekben is egyre több lesz a sablon, az érintkezésben a konvenció. Az együttlét csak annyiból áll, amennyit az ügyek állása, a helyzet megkíván. Minden aktus gyors, rövid, mégha a lélek üresen tátong is a találkozás után.

Gyakoribbá lesz 4. a *levélheti érintkezés*. A levéltitok intézménye elvileg megengedi a személyes és intim közleményt, de ez is ritkul. A levél sem igazi magánközlemény, hanem ha nem is lesz üzletiessé, legalább *ügyszerűvé* válik. Jellemző a mai tömeges

társadalomra, hogy elszaporodik a *körlevél*, mely által egyszerre nyer elintézést számos ember.

Ma végre is azt mondhatjuk: a gép és a gépies érintkezés elérkeztével nem annyira emberek *érintkezéséről*, hanem csupán (gépies, gyors) *kapcsolásáról* van szó, mintegy összeszereléséről.

Még egy jellegzetesen modern jelenség van: a *túlérintkezés*. Ezt egyszerre hozza meg a társadalom tömegessége és az élet gyors ritmusa. Nagyvárosok életében már mindennapos az az érzés, hogy emberek „egymás nyakán” vannak. Ennek érdekes következményei ezek: a) Igyekeznek ha udvariasság formái közt is, de lényegben egy-kettőre, „végezni egymással”, mint arról előbb volt szó; a személyes találkozásból kizárnak minden érzelmességet, mint „főlöleges”, célhoz nem tartozó mozzanatot, b) Lábrakap a *formális érintkezés*, aminek alakjait már az újkorban jól kidolgozták a fejlődési udvarok.. Ennek egyik eszköze a hideg *távolságtartás* (*disztanciálás*): a kimért fogadtatás udvarias ugyan, de hideg és érzeteti, hogy igyekeznek előre elvágni az érintkezés jövő alkalmait, c) Igyekeznek minden *eszközzel* gátat vetni az elé, hogy az érintkezés aktuálisan elmélyüljön.

Jellemző a modern kaszinói *életre* az, hogy míg régebben a *tegezés* még jelentett valaminő, személyes közeledési lehetőséget, ma már ezt sem jelenti, üres formalizmussá vált. Az ilyirányú vizsgálatok a vonatkozások tanának (Beziehungslehre) *elérkezte* után is üres lapjai a szociológiának.

12. A KÖZÖSSÉGEKTŐL A GÉPIES SZERVEZETEK FELÉ.

Régóta beszélnek a „modern” társadalom *gépiesedéséről*, s ezt bizonyára úgy értik, hogy egyre több *gép* iktatódik bele a társadalom *életébe*. Gazdag és színes kérdés ez.¹⁹ Az élet 1. technikai *felszerelést* kap, de 2. maga az élet *menete* is gépiesedik. Egy egész életforma válik ma gépies jelleművé. Ennek a szélesebb kérdésnek *nézzük* meg az arculatát.

a) Mindenekelőtt feltűnik, hogy a meleg szolidaritásérzületen alapuló *közösségek*, mikről az egész II. részben szóltunk, ma lassan elhalványodnak, vagy épp eltűnedeznek.

Már gyakrabban utaltunk rá, hogy viszont mennyire emelkedett az ázsiója a mai, speciális célú szervezeteknek. Mivel ezek

¹⁹ V. ö. Gép a mai társadalomban. Bp. Szemle. I-II. 1940. 99-110. és 179-198.

gépies jellegűek, a szervezetek feltűnő elszaporodása egyben az egész ország társadalmának fokozatos elgépiesedését is jelenti. Megdöbbenést nem okoz ez általánosságban. Kivétel az, ha ráeszmél a modern ember a legláthatóbb, és legegyszerűbb kérdésre: a család szétszakadására (válási statisztikák).

Hasonlóképp feltűnik a nemzeti közösségeket fenyegető nagyvárosi elproletarizálódás is. Mindezek a „védelem”, a „gondozás” kérdéseit előtérbe állították. És íme, ekkor is szervezetek kerülnek előtérbe.

Ahol csak szükséges konkrét jellegű akció lebonyolítása, be kell állítani új szervezetet (Id. V. rész). Olykor már csak azért is kell egy szervezet (Id. érdekképviselő: V. 5. fejt.), hogy érdekharcoló közepett legyen valaminő tárgyaló fél.

Mikor nálunk a család bomlani kezdett, felállították az Országos Népi- és Családvédelmi Alapot (ONCSA), egy szervezetet *a gondozásra*: ha nincs is szó speciális célú (üzemi) termelésről, csak általános jellegű *közösség-gondozásról*, mégis kellett szervezet. Néha kell *csúcs-szervezet*, hogy az üzletmenet irányát elő írja.

A szervezetek – láttuk – *átveszik* a régies közösségek egy-egy életfeladatát. Sajnos a „szervezetek”, tudjuk már, egyáltalán nem tekinthetők közösség-pótlékoknak. Szervezetek beültetése oda, ahova közösség kell, sokszor egyáltalán nem vezet tényleges, szociális eredményre.

b) A társadalom széleskörű *elgépiesedéséről* már gyakrabban volt szó. Modern hiedelem az, hogy ez nem ártalmas. Miért volna rossz a társadalom ujjmozdulatait eleve mérnökileg kiszámítani, az egész társadalmat „taylorizálni”? A modern üzleti racionalizmus már hozzászoktatott nemcsak az egyes gépek, hanem az egész élet sablonszerű beállításának elgondolásához. Amit látunk az áruházak, bankok, a posta gépies, észszerűen beosztott ügykezelésében, miért lehetne az rossz, ha az *egész életre* kiterjesztenek? Hiszen a kiesztelt gép kitűnő munkamegtakarító. Ma a Földön lakó 2 milliárd ember nem volna elég csak a ma szükséges fonalak sodrásához! A modern ember kezdi az egész életet egyetlen nagy *üzemnek* felfogni. El is jut néha (Szovjet) ahhoz, hogy gigantikus kísérletre vállalkozik. Itt aztán kiderül, hogy olyasmi is van, mint egy gigantikus államgépezet „alkatrész-heroizmusa.”

Ámde van lelketlenség is egy óriási „társadalmi üzemben.” Igazságra tapintott Sombart, aki ezt írja: „Aki belép egy üzem

keretébe, az mintegy leadja a lelkét is a ruhatárban.”

Eljutottunk végre egy modern mithológiához: az észszerűsített élet (*racionalizálás*) a legfőbb orvosság mindenre. Ezzel igaz, hogy kiküszöbölünk sok zavaros balfogást, de nem vetjük meg épp azt, amit akarunk: a társas együttműködés *alapját*. Megteremtettük a felső építményt, az Überbau-t, de elsikkadt közben az alsó építmény, az Unterbau.

Sombart beszél *készülékkel való telítődésről* (Apparatisierung.) Csak ez lehet az eredmény, nem több. Az élet pedig itt és ott, csak helyenként támaszkodhatik egy-egy gépre, vagy gépies társadalmi szervezetre, a társadalom *helyenként* üzemesezhetik, *de* nem gépiesedhetik a társadalom *maga*. A gép előtti korszakban különös lelki fluidum kapcsolta az *embert emberhez*. Ma a gép elérkezével élettelen kapcsoló eszközök próbálkoznak ezzel. Végre is kiderül a modern babona igazi arculata: sem a gép, sem az észszerű gépies életberendezés nem lehetnek mások, mint élettelen kapcsolóeszközök, amelyek csak szervetlen anyagokat tudnak igazában kapcsolni, de embereket nem.

13. A TÁRSADALOM „ÖSSZEHOZÁSÁNAK” MAI ALAKJAI.

A mai társadalom hasonlít egy olyan szerkezethez, amelynek szétlazultak az egyes részei, s vigyázni kell, hogy az szét ne essék. Egy gigantikus *szerkezet ez*, amelynek tíz- és százmilliónyi része van: jár a csodálatosan nagy gép, holott már egyes alkatrészek kiestek belőle. Sok része atomjaira bomlott szét és az út szélén hever (proletárság). Az szedi őket össze, aki akarja. És vannak mindig kísérletezők, akik megpróbálják a szétesett, avagy csak szétlazult részeket „összehozni.” Sokágú művelet ez az összehozás: jellegére nézve már-már hasonló kezd lenni a szerelés munkájához, íme, a társadalmat „összeszerelik”, – szomorú állapotra utal ez végeredményben. Nézzünk bele közelebbről. Először jó szóba az ú. n. kollektivitás.

A *kollektív* szó sűrűn szerepel és széles körben hoz zavarokat kivált társadalompolitikai fejtegetésekben. Sokan úgy értik, hogy ez egyszerű ellentéte az „*egyéni*”-nek: ami nem egyéni, az kollektív. Ez azonban üres megjelölés, mert nem tudjuk, mi az. ami nem-egyéni. Ennél is nagyobb a zavar a gazdaságpolitikában, mert a tulajdon kérdésében még bizonytalanabb, mi az ú. n. kollektív tulajdon.

Minderről alább egyáltalán nem lesz szó. *Kollektíválás* szó kapcsán mi a továbbiakban egy *általános* társadalmi szerkezetváltásról fogunk beszélni.

I. Már láttuk, hogy a régi, történeti közösségek szétlazulóban vannak. Rengeteg előző idő társadalmi törmeléke közt j árunkelünk. Ha szétnézünk, úgy érezzük, mint amikor egy város házait mindenfelé szétbontják s az épületanyag szanaszét hever az utcán, tereken, udvarokon. Mikor pedig építeni kezdünk, első dolog anyagot hordozni össze: ez a *kollektíválás*. Ez a latin szó (colligere: összegyűjteni) először is *csak erre* utal. Társadalmi téren örökké szó esik ma a szervezés szükségéről. Ennek első lépése a kollektíválás, rövid s eléggé kifejező szóval az „*összefogás*”, mely azt is magával hozza, hogy valahová fogjuk össze az embereket, mintegy összeterejük valahova. Ennek sajátos alakjai vannak.

a) A társadalom területe el van borítva szétlazult, atomizálódásnak indult elemekkel. A beavatkozás első aktusa: *átlagosított cselekvési pályákra* való beállítás, cselekvési sablonok kitervezése. A mai tömeges társadalomban széles körben ilyen törekvéseket látunk, – háborús helyzetben persze kiváló nagyításban. Látjuk, hogy kijelölnek átlagos munkateljesítményt üzletben, gyárban, de már a fogyasztási önkénnyel szemben is lassan átlagos lesz a ruházat, az étkezés, a lakás, sőt átlagos még a szórakozás is, a hír-értesülés (sajtó, rádió), néha átlagos már az utazás stb. Ennek az átlagosításnak (*normalizálás*) vannak jó, de rossz következményei is. A jók az átlag fegyelmező hatásaiban keresendők, az egyéni önkény, rossz ötlet kizárásában, lehetetlenné tételében. A rossz hatás a következő.

b) Átlagosított életrendben az emberek elvesztik *kezdemenyző* képességüket és egy egészért való *felelőségüket* (*totális felelőség*).⁰ Az ú. n. technikai munkatagolás kapcsán már régen észrevették, hogy a munkarészt végzők nem sokat törődnek az egészszel. Jól látható hivatalokban, hogy az egyes szakhivatalnok tovább tolja („siből ja”) az aktát, gondolkozás nélkül, az ő részéért alig érez felelőséget. Senki sem érzi magát lendítőkeréknek, ha csak csavar szerepében van. Senki sem „személyiség”, ha csak technikai részmunkát végez, A legkevésbé technifikálható a nevelés: ez mindig egész ember előtt áll. Már itt is csökken a felelős-

²⁰ Minden igazi felelőség totális; itt ki van ez különösen emelve, a *részért* való felelőség ellentétékép.

ség, ha a nevelés bürokratizálódik, s csak rendeletek végrehajtását célozza. Ezzel életlendülete csorbát szenved. A nevelést nem lehet szabványosítani.

II. A kollektíválódáshoz hasonló az ú. n. *intézményesítés* (institucionalizálás).²¹ Az egyének régebben beleszülettek a maguk pozíciójába, eleven kisközösségekbe. Ma – lebegő atomok, tehát valaminő kiszabott *keretbe* bele kell őket illeszteni: ez a keret egy „intézmény.” Ma ezek rendkívül elszaporodtak, s egyre többen vannak, akik egy keretbe tartozva végzik munkájuk zömét (nem mindig javát). Az orvos régen elment a betegéhez és gyógyította. Ma? A betegek tízezrei, az orvosok *százai* egy intézménybe tartoznak (betegsegélyző, OTI, MABI, OTBA stb.), s az orvos csak egy kórház keretében találkozik a beteggel. Régen a szegény embert valaki egyszerűen megajándékozta. Ma csekklapot kap a jószívű emberbarát, aki egy intézménynek adakozik: a kéregetőt a lakás ajtaján egy táblácska figyelmezteti, hova menjen stb. Itt és ott, mindenfelé egy intézmény. Régen a családok nevelték gyermekeiket, ma az intézmény szerepel: az iskola.

Intézmények fejlesztésével velejáró jelenség az *elszabványosítás*. Minden funkcióinak ki van jelölve az útja külön §-okban, ezek uralma alatt áll az egész berendezkedés. Az „ügyrend” elő van írva. A szabályzat „pontjai” egyre szaporodnak, míg végre valóságos „szabályinfláció” áll előttünk. Ma már a fásító-erdősítő, milliósámra fátültető erdész is tekintetbe veszi a földművelési minisztérium „ültetési szabályzatát.” Vannak külön tudományágakká terebélyesedő, roppant bonyolult szabályzatok, minők a vasúti tarifák, a postai és pénzügyi szabályzatok. Mintha tropikus éghajlat alatt élnénk, ahol minden négyzetméteren növény nő s a sűrűben alig tudunk járni. A mi éghajlatunk alatt szabályzatok burjánzanak; oly embarras de richesse, mely látszólag csak az élet észszerű elrendezése, valósággal elnehezítése is. Már Aristotelesre nem gondolunk: csak a középérték a helyes.

II. Az élet legfőbb munkaprogramját a modern társadalomban egyre jobban uralja az, amit *tiszta tárgyiasságnak* (Sachlichkeiten) kezdenek nevezni. Jelenti ez azt, hogy mindent csak egy »ügy» szemszögéből illik nézni, az alkotó ember tárgyiasság, objektív - és nem veszi tekintetbe sem a maga lelkét, szubjektív beállított-

²¹ V. ö. Ross: Principles of sociology. Nem. ford. Das Buch der Gesellschaft címen. 1926. 40. fej.

ságát, sem a másét. A szobrász nem azt faragja ki, amit ő szeretne megalkotni, hanem „anyagszerűnek” kell lennie. Az építész sem követheti alkotó fantáziáját, hanem ridegen a célszerűt kell néznie. Madách látta ezt a falanszter-jelenetben: az alany lelkének el kell hallgatnia, egy *ellekteletetés* (Entseelung) magától következik. Sombart²² is erre utal („Vergeistigung”): a *szellem* az *egyéni* lélek feje fölött siklik át. Ha régebben az alkotó olyan volt, mint a középkori kismester: egész lelkét beleadta a művébe, ma ez ritka lett, mert az uralkodó irányzat a hideg „személytelenség”.

Ez a *kultúra* helyébe hovatovább a *civilizációt* teszi, ez utóbbi a külsőség, a keret; az előbbi az alkotó, szellemi erő; de legalább is személyi visszhang, íme, pl. a pozitivista történetírás adatot adatra halmoz, olykor csak katalogizál, holott az elmúlt *életet* kellene lelkében újjávarázsolni. A régi kultúra javait tisztelik, de intézményekbe zárják: múzeumok, gyűjtemények aztán nem sokat ügyelnek arra, megjő-e a személyi újjáéledésük stb. -

Végül is a végén azt kell kiemelnünk, hogy mindez – *kollektiválás: átlagosítás, intézményesítés, szabályozás, tárgyiasság-elv* - az igazi társításnak csak a külső kezdete; az igazi társításnak *nem a lényege*. Valamiképp kimaradt – a mai szervezés jelszó minden heve mellett – maga a társuló *ember*. Ide jutott a mai, „haladó” társadalom.

14. VISSZATEKINTÉS A FEJLŐDÉSI FOK.

A mai társadalom különös vonásaira visszatekintve, megállapíthatjuk, hogy az egyes, felsorolt vonások között sok helyütt alig lehet az összefüggést feltalálni. Ez megfelel a tényleges állapotnak: a mai kultúrában kevesebb az egység, mint volt egykor,³ kevesebb az, amihez szinte megrögzötten ragaszkodnának az emberek és szívek mélyéig lelkesednének érte. A társadalom, s a kultúra jellegébe bevonul egy sajátos *összehalmozottság érzése*, az hogy valami épp csak együvé került. Ez a „modern” jelleg természetesen nem minden ország társadalmában található fel egyforma mértékben. Más és más a fejlődési fok. Sok vonás, melyet feljegyeztünk, éppen nem a hazai társadalomra jellemző, sőt távoli, amerikai viszonyokra kell leginkább gondolnunk. Minden a *fejlődési fok-*

²² Der moderne Kapitalismus. II. köt.

²⁸ V. ö. Schweitzer: Kulturphilosophie. I. 1923.

tói függ. Ami másutt, hatalmas, külföldi országok társadalmában fellelhető, „még” nincs meg nálunk. De nem is kell, hogy legyen. Nem feledhetjük ugyanis, ami ott „fejlettebb”, nem volt szükségképpen, az nálunk sem feltétlenül bekövetkezendő fok. A fejlődés egyik oldaláról *nézve, értékközömbös* fogalom (a betegségnek is van „fejlődése”). Ami tehát itt vagy ott „fejlettebb”, nem szükségkép „értékesebb” is. Az értékek szerinti, magasabb elemek kiválasztása a mi dolgunk, saját kultúránk ügye. Ebben az ügyben azonban már a társadalom- és a kultúrfilozófia hivatott halatni a szavát, nem pedig a szociológia, mely megelégszik tények és összefüggések konstatálásával.²⁴ Ez utóbbi legfeljebb csak annyit állapíthat meg, hogy a mai társadalmi szerkezet nem vall összhangra. Vannak benne átgondolatlan elemek, s az egésznek képe azt mutatja, hogy a mai fejlődési fok csak egy *átmeneti* jellegű társadalmi szerkezetre enged következtetni.

²⁴ A III. rész rövidsége arra indít, hogy kezdőknek rövid bibliográfiát is adjunk. Általános kerkritika itt nem központi, de nem is mellőzhető kérdés. Vierkandt: Kultur d. 19. Jh. u. der Gegenw. Handbuch d. Soziol. U. ott G. Briefs: Sozialform u. Sozialgeist d. Gegenw. Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Vierkandt: Die seelischen Schädigungen der kapit. Kultur. Schmollers Jahrb. 1942. E. Faguet: Les préjugés nécessaires 1911, Orlani: Az eszmék forradalma. M. f. 1939. Romler: Explication de notre temps. 1925. Spengler: Unterg. d. Abendlandes, 1918, P. Ernst: Grundlagen d. neuen Gesellsch. 1934. Stoddard: Lázadás a civilizáció ellen. M. f. 1935. Th. Ziegler: Zwischen Mensch u. Wirtschaft. Dékány: Gép a mai társadalomban. Bp. Szle. 1940. Társ. f. elemiek. U. o. 1933. A közvél, erővesztése. U. o. 1926: A kisebbs. lélek U. o. 1939. A társad. m. üzem. Közg. Szle. 1940. Scheler: Umsturz d. Werte: 1923. Kornis: A kultúra válsága. Prohászka L. Az erkölcs (A mai világ képe I.J. Símmel: Philos. des Geldes. 1920. Sombart: Proletariat M. f. is. D. moderné Kapit. 5 köt. Bourgeois 1913. Michels: Psych. d. kapit. Massenbew. Gr. d. sóz. okon. IX. Abt. I. 1926. Briefs: Gewerbl. Proletariat. U. o. Rathenau: D. neue Gesellsch. Mannheim: Mensch u. Gesellsch. im Z. a. des Umbaus. B. Rüssel: Kultur des Industrialismus u. ihre Zukunft. 1928. Marr: Die Massenwelt im Kampf um ihre Form. 1934. Barnes: Society in transition. 1940. Haifeld: Amerikanismus. 1927. Gini: Una societa lavorista. 1939. Röpke: Gesellschaftskrisis. 1942. Hamvas B. cikkei. Társ.-tud. 1941. 1935. és főképp 1936, évf, Günther: Die Verstädterung 1934. stb. A Föv. Könyvtár a válságirod.-ról külön bibliográfiát adott ki.

IV. RÉSZ.

ALAKTALAN CSOPORTOK.

1. BEVEZETÉS.

Minden időben élt a közgondolkodásban bizonyos sejtése annak, hogy a társadalmi fejlődés nagy, mintegy hivatalos szereplői mögött, a fórum mögött vannak megfoghatatlan, alig látható társadalmi hatalmak. Tudtak például a „hatodik nagyhatalom”: a *közvélemény* súlyáról. Egyik-másik ily rejtett hatalom a nyílt küzdőtéren jelent meg, mint a *tömeg*, de nem ismerték ennek sem eredetét, sem belső természetét. Voltak kisebb, és együtt is látható alakulatok – minő a *társaság*, a *klikk*, az „*uszály*”, – amelyeket észrevettek, de jelentéktelen mennyiségnek tartották őket. Volt olyan kis alakulat, minő a *barátság*, melynek elemzésébe már az ókoriak¹ szeretettel merültek bele. De a tudomány elment ezek áttekintő és összefogó vizsgálata mellett, és így napjaink szociológiájára maradt e probléma tárgyalása. De mikép tartoznak össze az említett csoportok? Van-e közös jellemük? Még a közös nevük sincs meg, s most kell őket egybefognunk *alaktalan*, vagy *amorf csoport*- néven.

Nehéz ezek „csoport”-jellegét meglátni; ehhez jelentékeny egészbenlátó (holothetikus) előgyakorlat szükséges. Ez megtalálható számos, finom érzékű társadalomtörténeésznél; ők azonban, ha meg is látták amaz amorf alakulatokat, érzik is jól a súlyukat, elméleti elemzésükbe sehol nem bocsátkoznak. Ez tehát megmarad a szociológia mai feladatának.

Nem csekély szellemi erőfeszítésbe kerül ma amaz alaktalan csoportok közös nevezőre hozatala. Bennünket is több, mint év-

¹ V. ö. Menzel: Griechische Soziologie. 1936.

² A magyar nyelvben lehet amorf *alakulatokról* szólni, de kellemetlen szóhangzású volna az „alaktalan alakulat”.

tizedes kutatói gyakorlat vezetett arra, hogy észrevegyük, mi a közös jellemük, valamint rendszertani helyük megállapítása sem könnyű. Általában nehezen észrevehetőek. Szerepük is, mint pl. a klikké, rejtett, háttérbe vonuló. Némelyiknek *csak* a hatását érezzük, de forrását nem látjuk, minő a *közönség*, melynek a láthatatlan, sodró erejű légáramlását *érezzük* a közvélemény formájában. Van olyan csoport, mely végtelenül igénytelen („*társaság*”), egyszerű hamupipóke, melyre alig hívja fel valami a figyelmet, mégis fontosnak bizonyul. Ily körülmények közt egyszerre kell kinyomozni a *létüket*, a *szerepüket*, a *jelentőségüket* és a *rendszertani helyüket* a lényegük megállapításával egyetemben.

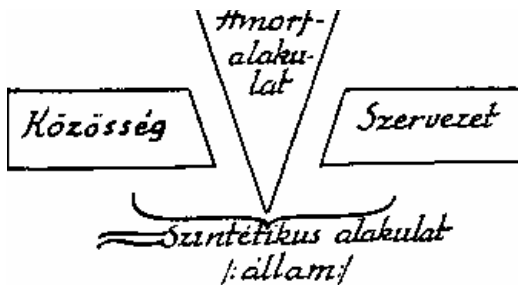
a) Rendszertani szemszögből az amorf alakulatok a természetes szolidaritás-érzéssel fűtött, lassú ritmust mutató, történeti életperspektívát hordozó *közösségek* és a különleges célokra berendezett, gyors és céltudatosan működő *szervezetek* között állanak. Már valamit nyerünk, ha egy fizikai hasonlatból indulunk ki: a közösségek hasonlítanak a szilárd testekhez, a szervezetek halmazállapota a folyékony testekéhez mérhető; mindkét alakulat látható, szinte fogható és *érezhető* bennük valaminő gravitációs hatás, összetartás, tömörség. *Ezzel* szemben az amorf alakulatok a leggyakrabban nem láthatók és szétterjedők, terjedékenyek, mint a légnemű halmazállapotú testek. *Érezzük* a hatásukat, de alakjuk, tömörségük merőben bizonytalan.

b) A közösségek és *szervezetek* bizonyos *társadalmi telephellyel* rendelkeznek, tudj ők, ez itt, amaz ott található, felkereshető; lehet számolni velük, hatásuk meglehetősen lokalizálható. Tudjuk, hogy Dánia hol van, merre keressük a francia *nemzetet*, egy „szervezet” központja egyenesen legrögzített, eleve kijelölt. *Ezzel* szemben „a” közvéleményt, illetve „a” nagyközönséget hol keressük? Merre van egy *nemzedék*? Néhol látunk valaminő együtességet az alakatlan csoportban, minő egy „élvező-hallgató közönség” (esztétikai csoport), avagy egy tömeg, de ezek is egyhamar szétrebbennek, vagy kiterjedésük megállapíthatatlan; nincs állandó helyük, mert állandóságuk sincsen.

Az alakatlan csoportok egyenesen hajlamosak más alakulatokhoz tapadni, vagy közbeiktatódni. Tudjuk, itt van egy szövetkezet, egy cég; és észrevétlenül meghúzódik ezek kebelében egyegy „klikk”. Látjuk, itt és itt van egy *nemzet*, s ennek *életébe* beágyazva felfedezhetünk egy „nemzedéket” (koevolutív csoportot). Nem egy alakatlan csoport oly finom, hogy behatol a közösségek

vagy szervezetek legfinomabb erezeteibe, átjárja a pórusaikat. Szinte eme „légnemű” amorf csoportokat a „tapadó gázakhoz” hasonlíthatjuk; ilyen egy-egy közönség, mely *bent* rejtőzik, elválaszthatatlanul, valamelyik más, tömörebb és keményebb alakulatban. Vitázó és mérlegelő „közönségek” néha oly szorosan tapadnak a nagyobb alakulatok testéhez, hogy egynek látszanak velük; *velük* együtt élnek, mint paraziták (klikkek), sokszor azt a látszatot keltyik, hogy *értők* élnek. Pedig ezeknek az amorf alakulatoknak is megvan az önközpontúságuk, bizonyos mértékű összetartásuk, gravitációjuk, megvan legfőképp a maguk *természete*. Légneműségük mellett is valahol hatnak, átjárják a környezetüket a maguk adott-ságai szerint.

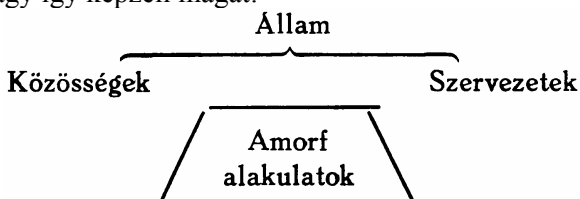
c) Bármilyen könnyed járásúak is az amorf alakulatok, formátlanok, légneműek, nem csupán tapadásuk van, nem pusztán alkalmazkodnak a környezetükhöz (más társas alakulathoz), hanem megvan a sajátos járásuk, *dinamikus* természetük. Épp ezek az alakulatok azok, melyeknek élénk pezsgése, nyugtalansága fel-fel-tűnik, nemcsak pezsgők, de pezsdítő hatásuk is van. Célszerű is rámutatni egy rajzban arra, hogy hol mozognak és mozgatnak ezek az amorf csoportok. Szemléltetjük először helyzetüket a közösségek, szervezetek között.

Az amorf alakulatokat itt úgy szemléljük, mint valaminő benyomuló éket, amely szomszédos egyrészt a közösségekkel, másrészt a szervezetekkel; ezekre azok *dinamizáló* hatást gyakorolnak. Ellanyhult pl. a nemzeti élet, je-

lentkezik egy agilis „közönség”, egy agilis „nemzedék”, egy „elit”, s friss életre galvanizálják. Elöregedett, szenilissé vált egy cég; megjelenik egy új klikk, s új élet pezsdül az elgépiesedett szervezetbe. Az amorf alakulatok elsősorban ezeket a szomszédokat érintik, és jobbra csak ezeken *keresztül* érik el az államot is. Ez utóbbi felé mutat az ék hegye; de az állammal az amorf csoport már nem áll szélesebb szomszédságos viszonyban, kissé távolabb is van tőle. Az állam ugyanis sokkal erősebb és hatalmasabb, mintsem hogy egy könnyen reagálna az amorf alakulat megmoz-

gató, dinamizáló szerepére. Éppen az állam az, amely a legnyugodtabb (ha nem is mindig) a szervezetek közt, nem egykönnyen hagyja magát ingereltetni, mert nemcsak stabilis a jellege, de a célja is a stabilizálás, a lehiggasztás, ellentétek lemérséklése. Ezért az állam nem sokba veszi az amorf csoportokat. Ezen etatista szemüveg hatott a szociológiai kérdés kellő súlyának a félreismerésére is; holott a nagyközönségnek észre kell vennie az amorf alakulatok jelentős hatását. Egy másik ábra mutatja azt, amikor az állam fölül van, vagy így képzeletben magát:

Ebben az ábrában az amorf csoportokat nem „ék” gyanánt fogjuk fel, mely belehasít a szervezetek és közösségek közé, hanem azok alul vannak, mint lent homályban gomolygó *alsó régió*. Az állam van felül, ennek van kiemelkedő, elsőrendű szerepe, mint *ellenőrző* szervezetnek. Mit tesz az állam? Úgy látja, hogy az amorf alakulatok egy homályos, „kialakulatlan” világot jelentenek; az észszerűen cselekvő állam szemében ez az alsó régió, pl. a tömeg, eleve gyanús, mert kiszámíthatatlan; tehát a tömeget - lehetőleg szét kell oszlatni. Egy-egy érzelemmel fűtött „társaság”, esztétikai csoport viszont állami szemszögből jelentéktelen, elhanyagolható mennyiség. Egy klikk nagyon kicsiny, egy „alaktalan érdekcsoport” pedig csak akkor számít, ha hatalmas osztályérdek feszül benne. Az állam nem a mozgató erőt, hanem inkább az ellenállás lehetőségét mérlegeli, ez számít csupán. Ez alapon láthatjuk már az amorf csoport utolsó, közös jellemvonását is.

d) Minden amorf csoport tartalmát illetőleg homályos. Egy szervezet? Célja világos és hangos. Egy „közönség”? Maga is keresi azt, amit mondani akar (Id. alább, 3.). Az amorf csoportok magukat folytonosan revideálják, belső hullámvásolásban vannak; keresik, hogy tartalmuk leülepedjék, kellő formát nyerjen. Az, amit éy-egy amorf alakulat „mond” a társadalomnak, legtöbbször nem végleges, hanem *rögtönzés-jellege van*. Az amorf alakulat önmagában ingatag. Viszont egy lomha, és „történetileg túlterhelt” közös-

séget az amorf alakulat megihlet, az alakatlan csoport hatása frissítő, élénkítő, néha ellenállhatatlanul mozgató.

Íme, amaz „alsó régió” nem hiába van benne a társadalomban. Nélküle sok minden túlkorán lecsendesednék a közösségekben, a másrésztől a szervezet mereven elzárkóznék „az élet” elől, elgépiesednék. Az amorf alakulatok nélkül valaminő friss áramlat, amit épp „életnek” szoktunk mondani, szélteben kimaradna. Viszont – éppen az alakatlan csoportok azok, amelyek a legjobban rászorulnak a társas ellenőrző hatalmak fegyelmező erejére.

2. A TÖMEG. A SOKASÁG.

A *tömeg* szó hallatára rögtön valaminő „*csoportosulásra*” gondolunk, holott a kettő közt különbség van. Csoportosulás van pl. a jegypénztár előtt: ez még nem tömeg, mert abban nincs egység, a csoportosulás csak emberekből álló *halmaz*. Voltaképp egyes emberek végzik ott külön-külön feladatukat, a jegyváltást, az egyesek külön-külön vannak, csak épp egymás mellé kerültek. Cselekvéseik sem valami közös mozzanatból erednek, hanem egyszerűen *párhuzamosak*, sőt olykor véletlenség hozta létre a párhuzamos-ságot. Ilyen az az eset is, amidőn az utcán járókelők egyszerre nyitnak esernyőt, mert megindult a zápor; nem „közös” (vagy társas) az akció, hanem csak párhuzamos cselekvésről van szó. Ettől még távol esik a „közös” élet mozzanata.

A tömeg szót tehát szociológiai szabatos-sággal nem szabad válogatás nélkül mindenütt használni, ahol „tömeges” csoportok vannak előttünk. A tömeglélektan megalapítója, Le Bon Gusztáv (1841-1931) maga is számtalanszor tévedett,³ általában össze-tévesztette a *tömeget* (*la foule*), a *tömegszerű* jelenségeket (pl. zavargás),⁴ és a *sokaságot* (*les masses*)⁵ Figyeljük meg csak a nyelvünket: a tömeg a legtöbbször együttes (jelenléti) csoportra vonatkozik (miért zúg a tömeg?). Régebben „felekezet” volt a neve, mert tömeget itt láttak – a „felekezet” körében – együtt (pl. jött a török „nagy felekezettel”, t. i. nagy tömegben). Egész más a töb-

³ V. ö. La psychologie de la foule. 1895. M ford. A tömegek lélektana. 1913.

⁴ V. ö. Scípio Sighele, Die Psychologie des Auflaufs. Nem. ford.

⁵ Joussaint: Psychologie des masses. 1937 Ortega y Gasset: A tömeg-gek lázadása. M. ford. 1937.

bes számú jelentés: a tömeged; itt szétszórt csoportokról, azaz *sokaságról* van szó, pl. a *tömegek* hangulata a kormány ellen fordult; ez annyi, mint a „széles néprétegek”, a köznép, az átlagemberek, avagy az angol *the man in the street*; avagy a nagyközönség (szétfolyó értelemben), ez ama láthatatlan „*sokaság*”; – ez a szó, sajnos, elavulóban van, úgy látszik, de szükségünk van rá, ha az együttes *tömeget* külön is számon akarjuk tartani.

Természetesen *tömeg*⁶ és *sokaság* közti olykor-olykor bajos szigorú határt vonni. „Előtömeg”-nek⁷ t. i. azokat a szétszórt *tömegeket*, helyesebben sokaságot nevezünk, amelynek körében a tömegízgalom máris megszületik, mielőtt együttes tömeggé összerülnének, pl. forradalmi-hangulatú „tömegek” szerte az országban. A *tömegszerűségek* az ú. n. tumultuózus „jelenetek” pártgyűlésen, parlamenti ülésen stb., melyeket Le Bon alaposan összekevert a tömeggel: ezt újabban (szorosán véve) „*lélektani tömegnek*” szokás mondani. Ettől a pusztán *számbelileg* „tömeges” csoportot is elválasztjuk.

I. Mik ennek a szorosabban veendő tömegnek a jellemvonásai?

a) Minden tömeg alkalmilag létrejövő (*incidentális*) csoport, mely cél nélkül jön össze, s ilyen is marad (*célüres: atelikus*). Magatartásában tétovának találjuk („bámész” tömeg). Célt valaminő szervezés hozna létre; azonban ilyen nincs: tömeggé szervezni nem lehet, csak – és ez igen jellemző kifejezés a köznyelvben – tömeggé „összeverődni”, csoportosulni, avagy „összecsődülni.” Pl. tüzeset támad, tömeg csődül össze; meglincselnek valakit a USA-ban, tömeg verődik össze; baleset történt az utcán, tömeg csődül össze stb. Le Bon kitűnő lélektani *érzékkel* vette észre, hogy itt először valaminő, hirtelen-erős élmény: *szenzáció* játszik döntő szerepet, melyet *élményütésnek* is lehet mondani. Ez megragadó, bénító és sodró erejű élmény. Mindenki, aki csak oda került, kieseti napi munkájából, szokott *célképzetek* köréből, mert valami lenyűgözte, és egy *átmeneti*, célüres állapotba került. Az arcok *százai* riadtaknak mutatkoznak, az emberek meghökkenetek és tétován várnak. Ez a lelki *célüresség* külső jele. Ortega még a sokaságot is ilyennek látja, a szétszórt tömegekre vonatkozólag írja: „A tömegember oly lény, amely *cél nélkül él* és a szél-

⁶ V. ö. Dékány: Tömeglélektani erők a hadseregben. M. Figyelő. 1916. 161-185. Tömeglélektani jelenségek c. fejez. Társadalomalkotó erők. 1920.

⁷ V. ö. A tömeg „előlétele.” Emberismeret. 1936, évf. 20-29. 1.

járás úzi. Ezért nem épít semmit, habár lehetőségei és erői rendkívüliek” (51. 1.). Minden tömeglélektani jelenség abból ered, hogy az átlagember elszakad napi foglalatosságától, kiszakad környezetéből, tehát lebegő állapotba jut. Megvan ez persze a pusztá *várazzó csoportosulásokban* is, minők pályaudvarokon, villamosmegállóhelyeken stb. láthatók, de általában minden *kiesési zavar* ilyen, minők leszerelt katonák „ödögő csoportjaikban is láthatók: zavar, célüresség, tétovaság. Ezért a tömeget igyekszik a rendőrség szétoszlatni, mert itt „történhetik valami”, véletlenül is.

b) Az igazi tömeg feltűnő vonása a *tömegnehézkesség*, lomhaság, tolongás; látjuk tüntető csoportoknál, vásárokon, gyűlések szétosztásakor, szerencsétlenség láttán, c) Ahol tömeg van, megszűnik az egyéniség, s helyébe lép a *tömeglény*, a tömegember. Befutott a vonat, s a sínekre löktek valakit; a tömegember izgatott és azonnal vádol valakit. A „hangulat” izzó lesz. Némely tömegben *együtt* méltatlankodnak, másokban (ritkán) *együtt* örvendenek: csodálatoskép *egy színvonalra kerülnek* az emberek. A tömeg alacsonyabb az átlagnál is, a tömegember megfontolatlan és kilengésre hajlik.

Ez a *színvonal-vesztés* okát abban találja, hogy a tömegember kiesett a maga múltjából, „olyan, mint egy újrakezdett emberiség”. Nem tapasztalt ember módjára cselekszik, mert a múltja eltűnt előle, nincs „előélete”: megváltozott, csökkent a személyiségének egysége, kiveszik a lélek magasabb, ellenőrző központja.

Általában érdekes lélektani kérdés az ily személyiségcsontulás. A lelki erők, motívumok rendezetlenek lesznek. Megszűnik ezeknek a neveltetéstől fogva megszokott rangsora. A tömegember átlag zavarodottan mered maga elé, mert nem tudja, hic ét nunc mi a megengedhető és mi nem az. A rendes ember tudja, hogy az erőszak tilos; a tömegembernek eszébe jut: néha „mégis” megengedhető (tehát pl. rekvirálni kezd). A normális ember érzi, hogy a vad, állatias ösztönök „alacsonyabb rendűek”; az indulatok, érzelmek pedig „rossz tanácsadók.” A tömegember kiesik a jólneveltségéből, értékítéletei eltompulnak, lelke zavart, anarchikus lesz. Perc-ember lesz belőle, akit a jelen lenyűgöz; ezért *önellenőrzése* hirtelen hagy alább. Hol fellángol, hol elkeseredik, „féktelen” ember módjára esetleg törni és rombolni képes. Ez a lealacsonyulás jó létre tömegizgalom hatása alatt, s már a rómaiak észrevették a tömeges együttlétről ezt: „A szenátorok rendes emberek, de a szenátus állatias” (senatores boni viri, senatus autem bestia).

d) Érthető tehát a jellegzetes *perchez-kötöttség és a szó-rabság*. A tömegnek sem múltja, sem jövője nincs. Hogy valaki megértetni tudjon vele valamit, ahhoz kellene idéznie előtte az élet, a múlt tapasztalatait. A tömegnek azonban csak jelene van: íme, csak a *pillanatnyi benyomás* jelent számára valamit és az a *szó*, mely percnyi hangulatába beletalál. Dühös a tömeg. Ez itt áruló! – s a tömeg már el is hiszi. A tömeg kritikátlan a jel-szavakkal szemben, ezek rabszolgaságba hajtják. A tömeg hiszékeny, mint egy gyermek vagy ősember. Nagy hatással van a tömegre szavak *isméltése*, ez a „leghatásosabb szónoki figura” (Napoleon).

e) *Illúziók, képzelgések* rabjává könnyen lesz. Káprázat gyötrí. A királyné „elárulta” a hazáját. A nőt könnyebben gyanúsítják. És íme, a francia forradalomban egy széleskörű vacsorát az udvarnál összeesküvésnek minősítenek. A tömeg e téren egymást „fanatizálja”. Lelki ragályozási hajlamot árul el, *sugallatoknak* egy-kettőre enged.

f) A tömegnek általános *ingerlékenysége* (irritabilitás) ezek után kézenfekvő. Elragadtatja magát, hirtelenkedő (impulzív), kizökkenik a „kerékvágásból”, oly állapotban van, hogy nem tudja, mi egyáltalán a teendője, s miért van ott, ahol van. Ezért *ésszerűtlen* is. Könnyen felbuzdul éspedig vagy hirtelen, különösebb ok nélkül reménykedik (valósággal „remény-vihart” ébreszt a tömegekben a keresztshadak eszméje), vagy ellenkezőleg hirtelen ijedtség fogja el (*közrémület*, pánik). Hihetetlen, mily csekély ok vált ki közrémületet.

f) A tömeg *sorsérzése* roppant ingadozó. Helyzete rendkívüli és bizonytalanságba ejti; ezért sóvárog valami határozott után, ami némi biztonságérzéssel töltheti el. Ennek azonban nagyon is ellene dolgozik g) a *parányérzése* (atomérzés) és a névtelensége: az egyén belesodródott névtelen százak, vagy ezrek közé, s ott végtelenül eltörpült, szinte semmivé vált. „Valaki” volt és most egyszerre beleolvadt egy tömegbe, hol senki ismerőst nem lát maga mellett, kit megszólíthat. Rögtön hatással van, ha a vezér valakit „nevén” nevez (Caesar csodálatosan emlékezett katonái nevére), az ügyes tömegvezér már ezzel tud fejelemelni. A névtelenség abból ered, hogy a tömegben kiki egyszerre kiszakadt előbbi, „rendes” társadalmi csoportjából (*általános kapcsolat-vesztés*), s most bent van a „tömeg magányában”, ahol ő nem szerves tag, senki sem az. A *sodortatás érzése* lopako-

dik belé, helyzetével nincs tisztában – és nem is lehet, hiszen a tömeg céltalan. Mi sem természetesebb, mint az, hogy elfog mindenkit nagyon is könnyen a *csökkentértékűség* gondolata. Ez már a magával való *tehetetlenség* kapuja. A tömeg, elmondhatni, nyűg önmagának, s tagjai, illetve elemei homályosan érzik, ebből a zavaros állapotból ki kell jutniok.

h) Ellenkező hatású a tömeg *mennyiségi ellenállhatatlansága*. Megérik a tömegbe sodródók a tömegesség, a tömör együttlét, a szám előnyeit: a „statikus” tömegnek súlya van, mely ha megrendül, akkor – hatalom. Ha a tömegnek hatalomérzete támad, hömpölygő árként zúdulhat rá valamire, „dinamikus” tömeggé válhatik, s ellenállhatatlanná lehet. Ezért a tömegnek ellenállni – olaj a tűzre. Még a tüntető tömeg is azt hiszi, hogy a számában rejlő erőt végre a rendőrség is respektálni fogja. A *tömeglendület* híres példája a Bastille bevétele (1789). A francia nemzeti ünnep a tömegre *emlékeztet*. Katonai, ügyes tömegvezérek a tömeglendületet ki tudják használni.

i) A tömegben való névtelen eltűnésnek hatása a *felelőtlenység*. A tömeg óvakodik attól, hogy az ő rovására írjanak valamit. Ő maga célüres, imbolygó lény lévén, keres valakit, aki céladásban kielégítse legfőbb hiányát: keres alkalmas „*tömegvezetőt*”. Ennek szerepe nem az eszeség, hanem a kemény határozottság, mellyel legyőzi a tömegek határozatlanságát. A tömeg szinte már keletkezésekor a vezetőváras állapotában van.

A tömeg olyan, amilyen a *vezetője*. Ez megfelelő tömegtechnikával oda vezetheti, ahova akarja. Rajongást képes kelteni, vagy ellenkezőleg gyűlöletre, rombolásra késztet. *Ezért* a vezetőket szokták felelősségre vonni tömegmozgalmak esetén.

II. Az ú n. *tömegszerű jeleneteknek* gyors átmeneti jellegük van. Valami kirobban egy gyűlésen; a híres zsebkendő jelenet a magyar parlamentben ez volt: a nagy zajban az elnök – előre megbeszélte jeladasként – kirántotta a zsebkendőjét, a többség azonnal felállt s leszavazta a kisebbséget, mely törni-zúzni kezdett. Az ily jeleneteknek melegágya a politikai szenvedély, a fenyegetett sorsérzés kirobbanása stb. Nem azt jelenti, hogy egyszerre a t. Ház tömeggé változott át, hanem csak egy tömegszerű hullám futott végig rajta. Ilyen egy frontcsapat rohamozása: a csapat megmaradt szervezett katonai egységnek, csak épp végigfut rajta egy tömeglendület.

A tömegszerű „jelenetek” már csak azért is különböznek a szó-

rosabb értelemben vett tömegtől, mely, tudjuk: „átmenet két szerves állapot között”, mert ama jelenetek résztvevői 1. még bent vannak a szervezetben (parlament, csapatkötelék), 2. céljuk van, 3. a szerepvivők ismeretesek és nem névtelenek.

Ez okokból célszerű ama „tömegszerűségeket” a tömegtől elválasztani.

III. A „sokaság” lélektani elemzését e téren mellőznünk kell. Foglalkoztunk vele a „modern” társadalom különös jellemvonásainak kérdése kapcsán. Nem kevés oly kérdés van a sokaságban is, ami a tömegek lélektanában már csaknem félszázada, a múlt század 90-es éveiben felszínre került. Ez épp azért volt akkor olyannyira meglepő, mert napvilágra hozta a nagyon is jólnevelt polgári értelmiség előtt azokat az irracionális lelki vonásokat, melyeket neveltetése és iskoláztatása már teljesen feledésbe borított. Kezdték látni, a „tömegek” jól ápoltsága alatt egy rendezetlen és ápolatlan lelki *zúrzavar* és *primitivitás* rejtőzködik. Lássunk egész modern világból véve egy példát.

Alig hihető, hogy mai viszonyok közepeit minő korlátlan úr lehet a hiszékenység. Erre nézve akaratlanul történt egy pompás tömegkísérlet az Egyesült Államokban 1938. október 31-én, melynek leírása bejárta a világsajtót. A hírek mutatják, hogy sorozatosan játszódhatik le egész csomó tömeglélektani jelenség a békevilágban, előzetes hangulati hatásoktól elő nem készítve.

„A Columbia-rádiótársaság egészen rendkívüli hatást ért el a H. G. Wellsnek *Világok harca* című regényéből készült hang játékkal. A rádió a hatás fokozása kedvéért nem jelentette be, hogy hang játékról van szó, s az előadást *a rendes esti hírszolgálat keretében kezdte meg, azzal a közléssel, hogy a Marslakók megtámadták a Földet s óriási repülőgépeik egymásután szállnak le az Egyesült Államok területén. A szpíker több amerikai várost is megnevezett azzal, hogy ezek ellen már megkezdődött a Marslakók rohama. Azok közt, akik a bevezető szavakat nem hallották, pánik tört ki: az emberek százával menekültek a házaikból, mindenki megrohanta a telefonokat, s egyes városokkal a forgalom túlterheltsége miatt, órákon keresztül alig lehetett beszélni. A lakosság több helyütt a templomokban gyűlt össze s Isten segítségéért imádkozott. Az izgalmak hatása alatt sokan szívszélhűdést kaptak. Mikor az általános pánik már tetőfokára hágott, csak akkor jelentette a rádió, hogy nem kell komolyan venni a dolgot, mert csupán hang játékról van szó. A lakosság páratlan felháborodással vette*

tudomásul a bejelentést s az utcákon *viharos tüntetések* zajlottak le a Columbia-társaság ellen. Jellemző az általános idegességre, hogy a hang játék hatása alatt sokan beleélték magukat a Marslakók támadásának fantasztikumába és *százával akadtak, kik jelentették* a rendőrállomásnak, *hogy látták* a Marsból jött repülőgépeket és a csillaglakók rohamosztagainak felsorakozását.”

Az sem érdektelen adat, s jellemző nemcsak az amerikai híszékenységre, hanem a gyorsaságra is, hogy egy egyetemi *intézet* nyomban elhatározta a különös esetet kutató tudományos expedíció megindítását. Még a tudományos, értelmi fegyelmezetttség sem bizonyult e téren akadálynak: a modern ember éppúgy rabja lehet a tömegre jellemző hangulatoknak csendes, polgári életének közepette is, mint a forradalmi idők lázban égő embere.

3. A KÖZÖNSÉG. A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A SAJTÓ.

Nincs homályosabbnak látszó fogalma a szociológiának, mint a „közönség” fogalma.⁸ Mégis gyakran élünk e szóval, ami mutatja azt, hogy a közönség tudja, mit kell ezen *értenie*. Azonban zavarba hoznók, ha közelebbi meghatározását kérnők tőle. Valóban nem a fogalom szétfolyó, hanem maga a közönség, Máris sokat nyertünk, ha a megfelelő rendszertani helyére illesztettük a kérdést. Máris tudjuk, hogy alaktalan, amorf csoportról van szó, mely tehát „lég-nemű”, s így mintegy behatol a társadalom pórusaiba. De mi a *szerepet* Miért van egyáltalában? Hasonlítsuk először össze az ismert amorf csoporttal: a tömeggel.

A lélektani értelmű „tömeg” mindig egy helyre összeverődött, tehát együtt látható csoport, azaz *jelenléti* alakulat. Ezzel szemben a közönségnek kétféle alakja is van, egyik a tényleg együtt lévő (*jelenléti*) közönség, minő egy színelőadás, egy hangversenyterem, egy pártgyűlés „közönsége”; a másik alak: egy írónak „olvasóközönsége”, mely soha sincs együtt, tehát *szétszórt* (diffúziós) csoport. Itt már a csoport-jelleget meg is tagadja könnyen az, akinek nincs egészbenlátó (holothetikus) szemléletben való gyakorlata.

Láttuk a *sokaság* fogalmát is; ez is szétszórt valami, és néha

⁸ V. ö. Une forme élémentaire de la vie sociale. Le public. Revue internationale de sociologie. 1936. 263-277. Némi rövidítéssel: A közönség. Bp. Szemle, 1936 310-23.

szoktunk hivatkozni a sokaságra, mint „nagyközönségre”. A sokaság ezzel egybe eshetik, de csak esetlegesen. Adódhatik ugyanis egy különös vonzóerő, ami a sokaság *figyelmét* tartósabban megragadja; ha t. i. valami „közfigyelembe” kerül, a sokaság ekkor már tömörülést mutat, nem ugyan térbelileg, hanem lélektanilag; ekkor már „közönséggé” lesz, vagy azzá lehet. Sajátos tünemény ez a mai, mobilista társadalomban: a mozgó emberatomok egy irányba fordulnak, mint ahogy a vízben úszó, parányi élőlények a fény felé húzódnak össze. Ez a *beirányzódás* a közönség első tulajdonsága: figyelmi központ keletkezik, és e felé nem pillanatnyilag, hanem épp tartósan fordul a közönség figyelme. Ha azt olvassuk egy írói életrajzban: 1906-ban X írónak „*már van közönsége*”, annyit jelent, hogy már sokan figyelik, kitartóan lesik, mit mond, minő az állásfoglalása. A közönség tehát *állandó figyelmi egységben élő csoport*, ez a meghatározás első főeleme.

Van íme, valaminő *köztéma*, ami alkalmas arra, hogy a valamennyire máris homogén embereket lelkükben összeterelje (hogy milyen ez a téma, sejteni lehet, de rendszerint utóbb derül ki, épp „közönségalkotó” erejében). Tömeg és közönség hasonlítanak egy ponton: mindkettő *névtelenekből* áll, azaz egyik is, másik is anonim alakulás. A tömegnek nincs ismert vezetője, (ha már van, fokozatosan elveszik a tömeg jelleme), a közönségnek viszont *már lehet* ismert vezére. Ha tehát el akarjuk az ily közönséget nevezni, vezéréről nevezhetjük csak el, egyébként „*áramlatról*” szoktunk szólni.

Célképzetek terén is van különbség: a tömeg célképzetek nélkül imbolyog (*célüres*, atelikus); a közönség is bizonytalan e téren, ámde – itt kezdődik a lényege – mert célképzet előtt érzi magát (*célelőtti*: *pro-*, vagy *praetelikus*)? *különösen aktív azirányban*. *hogy célképzeteket találjon*, íme, ez a légnemű alakulat már hasonlít valaminő erősebb széláramláshoz. Épp azért van, azért tart össze, mert vágyakozik, küszködik valamiért, tehát *dolgozó* szervezethez hasonlítjuk. Ez az, amit a közönség szóból mindenki *kiérez*: ilt erőteljes szellemi aktivitás indult meg valaminő „kibontakozás” irányában.

Még abban is különbözik a tömeg és közönség, hogy a tömeg csak „tömegelemből” áll, azaz megcsonkult személyiségekből, akik élményfolyamukból, mintegy „kerékvágásukból” kiestek és

⁹ Gör. telos = cél; telikus – célú; gör. pro – lat. prae, a. m. előtt.

így önellenőrzésre képtelenné váltak („bámész” tömeg); úgy sodródnak az események közepett, mint valami ide-oda verődő vadvíz. Ezzel szemben a közönség már egyéniségekből áll, vagy állhat, akik erőteljesen törnek előre a saját jövőjük felé. Áttekintjük az összehasonlítást:

Tömeg:

amorf alakulat
anonim
célüres: atelikus
heterogén
tömegelemekből áll,
kik passzívok,
jelenléti csoport
irracionális
aktualitás által lenyűgözött

Közönség:

amorf alakulat
túlnyomólag anonim
célelőtti: protelikus
homogénné lesz
személyiségekből is áll,
kik aktívok;
jelenléti és szétszórt csoport
mérlegelő
aktualitásból kiemelkedő.

Ez az utóbbi pont újabb, lényeges adathoz vezet: a közönséget is valaminő aktualitás ragadta meg, de nem nyugózi le, mint a tömeget, mert a közönség „feldolgozza” az aktualitást. Az érdeklő kiválókép, mit miképp kell nézni, felfogni? minő szempontot kell ma alkalmazni? miben áll tulajdonkép a jelen helyzet, lényege szerint? a) Első kérdés tehát a *helyzet* megismerése, aktualitásvizsgálat. E téren máris sokféle nézet merül fel, sok a vita is; az első funkció a közönség körében: a *megtárgyalás*, a tények vitája. „Hol állunk?” Ez a közönség „pozitívista” funkciója. Ehhez kapcsolódik b) az *érték-ítéletek* kialakítása. Miképp foglaljunk – a konkrét helyzethez képest – állást? E két kérdésfaj szüntelenül vibrál a közönség lelkében. A színházi közönséget érdeklő, valóban jól ábrázol ja-e az író a való élet tipikus jeleneit? összhangzatosak-e a jellemei? stb. de aztán: érdekes-e (ma!) a tárgya? minő az író értéknézése, a főhős, ez és ez a mellékalak „joggal” van-e szimpatikusnak feltüntetve? stb. Az író *értékelését* – és lényeg-érzését – a közönség is ítéli, megbírálja, bensőleg *vitázik vele*.

Nem témája a közönségnek az, ami régen elintézett „letárgyalt”, ami „kész van”, mint az euklidesi geometria. Az ily fixpontokon túlmegy a közönség; annál hevesebben érdeklő, ami új, ami épp felmerült, mint emberi *sorsot* ma érintő valami: a közönség mindig a téma *aktualitása* irányában dolgozó egység – ez meghatározásának második fő eleme; a harmadik: a közönség *sorskérdéseket* tárgyal le.

Ez magyarázza meg a közönség *terjedelmét*: ez akkora, amekkorát kíván a téma nagysága, és a „sorsszerű” jellege.¹⁰ Pl. háború van kitörőben; ekkor mindenki mérlegeli az eshetőségeket, egy széles (ú. n. nagy-) közönség van előttünk, mely forrong, vitázik, mert létérdekeit kell latolgatnia. Viszont lehet igen kis, 8-10 tagú közönség is, egy tudós körbe való téma kapcsán. Itt kevés embernek lehet „véleménye”, az előbb mindenkinek, mert sorsával láthatóan összefügg a háború.

A közönség válasza az aktuálisra végeredményben *alapvető* a társadalomra. Egykor éppúgy nem *néztek* rá, mint a mikroszkóp feltalálása előtt a parányi élőlények, baktériumok világára. Csak a nagy életegységeket *nézték*. Ma máskép, mikroszociologikusan nézünk és látunk. A közönség véleményalkotása tehát nem mellékes aktus, éppen nem elhanyagolható mennyiség a társadalom életében. Ebből a reagálásból, melyek leszámítolják az adott helyzetből fakadó életkövetelményeket, alakul ki a sokat emlegetett „hatodik nagyhatalom”: az óriási nyomású *közvélemény*. Ennek a közege ama láthatatlan fórum: a közönség.

Hányszor kell latolgatni a *helyzetet*, hányszor kell a jobbra-balra hajladozó *nézeteket* kiegyensúlyozni, míg kialakul egy széleáramlat, „közvélemény”! Ez az aktuális véleményeknek összehangzása, s ez mindig csak részleges harmóniát mutat. A hullámozásba jutott víz felszíne örökké hullámozásban marad: *vitafelek* csatáznak egymással szemben és ha egyben már megegyeztek, másban újból csak vitáznak. De végre is mindig keresik a helyzetből való „kibontakozást”, a társadalmi egyensúlyt, a helyeset, a szellem értékeit úgy, hogy az kapcsolatot mutasson az egyén, a személyiség lélek-mélyével, a kultúrára szomjas lélekkel: a közönség hullámozó mozgása végül is a *személyi kultúrát* emeli, fejleszti. Személyes hévvel és közösen keresik a kultúra értékeit. Kornis Gyula írja; „A szellem elsorvad, ha nem kap más szellemtől ihletést; visszafajlódik, ha kihál belőle a törekvés, hogy munkáját mással közzölje. A szellemnek, tehát a kultúrának igazi életformája a *kölcsönhatás*. Minthogy pedig a szellemi élet *alapszerkezetét és* működési irányát az értékfelfogás szabja meg, természetes, hogy a közönség értékelő álláspontja ... döntő jelentőségű az egyesnek értékélményeire.” Sokszor úgy látszik, mintha egy mű tisztán egyéni alkotás volna, ámde, mondja Kornis, csak látszat az, „mintha a tár-

¹⁰ Erre nem utal világosan Tönnies: Die öffentliche Meinung. 1925.

sas közönségnek nem volna külön szerepe a kultúrjavak teremtésében, vagy ápolásában, mintha a kultúra természetében rejlenek a társadalmi atomizmus.”

A közönség körében folyó *vita nem pusztá egyének szembe kerülése!* Viszont itt az egyén szabadságot érez. Ugyanis a közönség vitázó természete *azt is* megengedi, hogy az egyesek, *mint* egyének kerüljenek szembe egymással. Sőt aki tisztán másoktól ellesett nézettel áll elő, az is úgy lép fel, mintha az a maga, kizárólagos, egyéni álláspontja volna: gondolatban – mert önálló vitafélként *szerepel – magát egyéníti.* Valóban a viták felszínre hozzák az egyéniségnek sokszor rejtett tartalmát, függetlenné teszik, önállósítják az egyént, A közönségnek, íme, ez a levegője. De nem szabad ebből nagy tökézt kovácsolni az individualizmus javára: a vitába a *közösségek* mélyebb szava is belehangzik.¹¹ A „személyes értékélmény” körében élő egyén *vita* közben nem is tudja, hogy ő sokszor csak összekötő útvonal a társas egységek szellemei között, belőle társas értékélmények hangzanak ki. És miközben a *vita* lefolyik, a vitázó maga is új társas kapcsolatokat nyer, s így képes lesz az egyén magát fokozatosan társadalmivá konvertálni anélkül, hogy önmagát teljesen feladná, kollektív-szürkévé tenné, átlagba olvasztaná. Sokan hiszik: a vitázó egyén, a köz vélemény-sarjasztó *vita* a liberális idők *zenéje*, Nem! Ez örök-emberi vonás. A közvélemény a szellem spontaneitásának természetes, kortól független terméke.

Már láttuk, hogy a közönség funkciója 1. a *helyzet* mérlegelése, 2. az aktuális értékelés. Ebből következik 3. az, hogy mintegy csapadékként létrejönnek *értékmérők f standard-ok*), amelyek már nemcsak egy-egy eset elbírálásai, nemcsak aktuális „álláspontok”, hanem *kiegyensúlyozott magatartásformák is* a „kell” (Sollen) irányában, tehát már normák, társas parancsok *alapjai* is. Még nincsenek a parancsok „kiadva”, de már megvan a benső kikristályosodása.

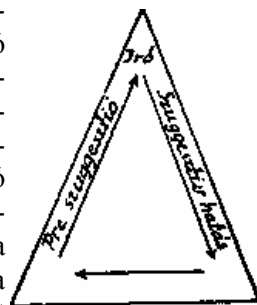
Új fordulat ez a közönség életében. Eddig ezt láttuk: a közönségnek „véleménye” van, mert aktuális életet él, reagál a helyzetre. Most pedig azt látjuk, a közönség már *követel is, és pedig általánosságban*, t. i. valamihez „tartja magát” (standardok, értékmérők), és megköveteli, hogy mások is *ehhez* tartsák magukat.

¹¹ V. ö. Tanulmányok a társadalmi morfológia köréből. A közönség problémája. Társad, tud. 1926. 269-288. Közönség és közösség. U. o. 1927. 163-76

Ehhez már csak egy lépés kell, hogy életszabályok, szokások, normák keletkezzenek, amelyek már nem benső magatartást írnak elő, hanem *cselekvést*: a norma már nemcsak a jelennek szól, hanem a jövőben cselekvőknek is. A közönség – láttuk – az egyes eset kapcsán mozdul meg, tehát „decizionista”¹² -, konkrét határozásra vállalkozik, de aktivitásából kifolyólag a közönség e ponton nem áll meg, hanem aktív magatartásából sarjad ki és nő nagygyá a társadalmi és jogi „elvek” egész légiója. Ezért „küzd” a közönség, magatartása az élet szabályosságának, ezen belül a jogrendnek is a biztosítója, garanciája.¹³

Át kell immár térnünk a *közönség típusainak* kérdésére is. A közönség szüntelenül *dolgozó* szerv a társadalomban, és típusait a szerint különböztetjük meg, hogy mi a munkatartalma, mivel foglalkozik. Rögtön kiválik egy típus, pl. hangversenyen lévő „élvező” közönség, mely *nem* törekszik cél, érték kialakítására, tehát nem is igazi közönség, (bár ennek nevezzük), hanem esztétikai csoport (Id. 5. fejj.). Munkatartalma szerint lehet a közönség politikai, tudományos, irodalmi, művészeti, vallási stb. közönség, sőt üzleti közönség is, mely egy bizonyos piacon az áralakulást vitatja meg. Kereshetünk azonban másféle kiindulásokat is, amelyek inkább formálisak. Ilyen az, hogy bár a közönség jobbára anonim, minő a tartós *hatásforrása*: személyes-e, avagy elvileg személytelen (ld. sajtó).

a) Az elsőnek tipikus példája a *személyközpontú*, pl. írói, közönség. Egy író egy szellemi egységet alkot a „maga” közönségével, azaz olvasótáborával. Az a köznapis feltételezés, hogy az író „hat” a közönségére, csak egyoldalú; igaz, az író éppen a maga közönségének ír, és ez a közönség aztán állandóan figyeli a maga *vezérét* (közönség/nag[^], s már eleve várja is a következő munkáit. Jókainak megvonta a maga tábora, mely eleve lázban volt, hallva egy-egy újabb munkájának elkészültéről. Az ilyen közönségnek nemcsak állandó központja van, hanem állandó a feszültsége: a *hatásvárás* is. Az érem-

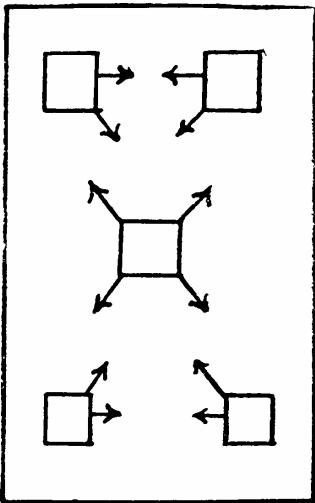

¹² V. ö. C. Schmitt: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. 1934.

¹³ V. ö. Ihering: Küzdelem a jogért. M. ford. O. Ktar.

nek azonban van egy másik oldala is: az író tudja, hogy valamit vár tőle a közönsége, sejtí, hogy minő beállítottságú embereknek ír, tehát ez a beállítottság „preszuggestálja”, eleve befolyásolja az író munkájában. Az írói *szuggesztíót*, írói hatást sokszor (bár nem mindig) megalapozza egy *preszuggestíó*, mely azonban maga is függ egy előzetes írói hatástól: itt körbenforgás van, azaz *kölcsönhatásról* van szó. Ez a helyesebb szociológiai tényállás egy személyközpontú közönséget illetőleg.

b) Egy másik típus az olyan közönség, melyet *általános vitázó közönségnek* mondhatunk.

Az ábrában csak 5 tagról van szó, amelyek mind egymással *szemben* álló tagokból állnak (a sok nyíl iránya jelzi). Itt nincs szó *egy* hatásforrásról, központról; mindenki mindenkivel vitázik. Az aktuális helyzet mindenkiből kiváltott valamit és még nincs értékmérő, nincsenek a *szempontok* sem tisztázva. Nincs még pontosan körvonalazva a *tárgy* maga sem. Hol ez szólal fel, a többiek pedig aktuálisan reagálnak, hol a másik, mindenki váltakozóan lehet központja a vitának. Az írói közönségnél is megeshet, hogy a kritikusok vitáznak az íróval *és* egymással, ámde itt a vitának mégisközpontja van: a mű, vagy az író.

Ez itt a közönség-mag, s akaratlanul is ez a vezér. Általános vitázó közönség esetében azonban folytonos vándorlásban van a közönség-mag. Mindenki a szerint beszél, ahogyan épp az „előtte szóló” a témát illetőleg kifogásra alkalmas nyújtott számára. Senki sem magáról beszél, nem monológot mond, hanem másoknak beszél, ellenvetést tesz és ezt is arat. Íme, itt is kölcsönös a hatás, egy szellemi vérkeringés hatja át az „egész” közönséget.

c) Az *anonim közönségnek* szintén van közönségmagja, de ez nem egy személy, hanem egy hatásadó szervezet, rendszeren egy lap, vagy folyóirat: a *sajtó*.¹⁴ Ez köztudomásúlag ma a nagy közvéleménygyár. Célja központosítani, összefoglalni az épp „uralkodó”

¹⁴ V. ö. A sajtó szerepe természetes és mesterséges közvélemény alakításában (A sajtóból.) 1938. Egyet, könyvesbolt. A sajtókérdésről. Társ. tud. 1921. 544-56.

közvéleményirányzatot és kifejezni, tehát a lap: közönség-kivonat. Ennél kényszerűen lényegesen több: egy „mesterséges közvélemény” kútfeje, épúgy, mint a kormány sajtófőnöksége, vagy propaganda-minisztériuma. Ezek felülről nemcsak irányítják, hanem *csinálják* a közvéleményt, ezért ez mesterséges, míg a természetes közvélemény „alulról” ered meg, t. i. a „közönség” körében, annak épp a maga, természetes helyzetéhez képest. Itt maga a közönség küszködik helyzetéből adódó kérdéseinek megoldásával.

A leggyakrabban úgy vélekedünk, hogy csak a természetes közvélemény az „igazi”, ez az értékes; a mesterséges pedig csak felülről „oktroyált”, tehát – ál-közvéleménynek tűnik fel előttünk. Ebben a felfogásban van bizonyos igazság-csíra: az *volna* a helyes, ha a közönség mindig maga reagálna, értékelne és keresne kivezető utat az adott helyzetben; ez azonban mai viszonyok mellett immár nem mindig lehetséges,¹⁵ és pedig *azért*, mert csak egész kis közösségeken belül (pl. városállamokban) lehet a közönség – ha nem is mindig, de átlagosan – kellőképp informált. Ma, a nagyközösségek (nemzetek, államok) korában már nem. A közvélemény *kiindulást* alapja: az értesülés, meg van osztva. Vannak ügyek, melyekről a közönség közvetlenül értesülhet, vannak mások, melyekről csak a magasabb fórumok, „központok” értesülnek. (Ezek nem is mind „államiak”; szó lehet egy nagy bányaszindikátusról, ahol szintén valamely „központ” ad ki információt). Mindkét kiindulású közvélemény – a maga módjain – tartalmazhat helyes reakciót, azaz lehet „igazi” közvélemény. Nem is ritka az az eset, hogy a „felülről” útnak bocsátott mesterséges közvéleményt a nagyközönség csakhamar a magáénak ismeri el, t. i. az esetben, ha a felső fórumok, nemcsak jól ín tónál tak, hanem jól kiéreztek eleve (ld. praesuggestio!), hogy a közösség miképp *fog* reagálni. Vannak viszont esetek, amikor a mesterséges ú. n. közvéleményt – előre látható – a közösség el *fogja* utasítani, sőt lázong ellene. Ilyenkor bekövetkezik a felső fórum Canossá-ja: a *rektifikáció*; „helyesbíteni” az előbbi álláspontját, olykor a hír-központ merőben ellentétes álláspontra tér át. Általában nem nagy ritkaság az, hogy a természetes és mesterséges közvélemény közt tartós *feszültség* áll fenn.

Elvi alapon a kétféle közvélemény *értékére nézve azt* kell mondanunk, hogy a társadalomnak minden, alsó és felső részecs-

¹⁵ V. ö. A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalomban. Bp., Szemle. 1926 (201. köt.) 404-33.

kéje aktív, tehát mindkét közvélemény jogos, viszont a természetes közvélemény funkciója a kívánatos; átlagosan az a helyes, hogy l. a közönség legyen szellemileg *aktív*; szokják hozzá ahhoz, hogy neki állandó helyzet-mérlegelő feladata van; számos téren *felelős* is; a közönség „széles köreiben” szólaljon meg a társadalom tízes százezerféle, *különleges élethelyzete*, amelyről sem egy, sem száz központ – a maga távolsága („adminisztratív tragikuma”) folytán – gyakorlatilag nem is tudhat. A közvélemény első fázisa: a *helyzetmegvitatás*, csak így alapulhat széles helyzet-képen,

A sajtó közönséghelyettes. Néha pedig nem helyettesíti, hanem kisajátítja a közönség funkcióit, „egyoldalú” szemszögből tekint állásfoglalását rákényszeríti a közönségre (*ál-közvélemény*). Normális természetesen az, hogy van feszültség, eltérés a közönség, és a sajtó között (általában a mesterséges közvéleményforrás között), de ez az utóbbi eleve kinyomozza, vagy sejteni próbálja, minő az igazi közönség „hangulata”, és ehhez alkalmazkodik. Az újságíró e téren nagy művész az alkalmazkodásban.

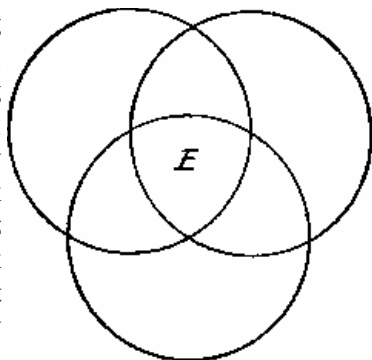
A legtöbb cikk a sajtóban névtelen, s így alkalmazkodhatik is a közönség ízléséhez, felfogásához. Ha nem jól alkalmazkodik, a közönség egyszerre elfordulhat a laptól, az ő lapjától, s a lap „rosszul megy”. Rendesen a lap és az ő névtelen közönsége egy-séges athmoszférában találkozik, *egy közönséget* alkot.

d) Sajátszerű dolog az egymás mellett álló, írói (személyes) közönségeknek az összeolvadása: ebből ered a *fuzionáló* közönség, vagy egy szellemi iránynak a tábora (*irány-közönség*). Ide tartozik egy-egy ú. n. „iskola” az irodalomban. Tegyük fel, az olvasó közönség egy része lelkesedik Adyért, a másik Babitsért stb., végre is a két író közönsége egybeolvad, s kialakul „a nyugatosok” fuzionált, azaz irányközönsége.

Sőt ezen túlmenőleg kialakulhat a „magyar klasszikus irodalom” közönsége, amelyik természetesen más, mint az ugyancsak magyarul olvasó ponyvairodalom közönsége. Sőt az is megeshetik, hogy sokan találkoznak mindaz iránti érdeklődésükben, ami magyar irodalom, néprajz, magyar tudomány és művészet stb., azaz közönsége lehet a „hungarológiának”. Itt a magyar sorskérdések általában kerülnek sorra, természetesen, hogy az érdeklődés már ezt a „közönséget” közel hozza a magyar népszellem világához, egy t.közösséghez” is: ez olyan, mint a talajvíz a növénynedveknek.

Nem maradhat figyelmen kívül, hogy a fenti közönség-kitágulásban egyre eltolódott a hangsúly: a sajátlagos irodalmi közönségben az ízlés, *érzelem*, gondolat van a középpontban, a fenti közösségi „sors-közönségben” már inkább az életakarát.

e) Figyelniük kell végül arra, hogy mindenki (E) egyidejűleg többféle közönséghez tartozhatik, mert egyszerre több közönségmag hat rá. Sőt ez-a normális eset ma, amidőn nemcsak egyes írók, vagy irodalmak, hanem egész kultúrák hatását *érezzük*, mint olvasók. Ez esetben figyelemre méltó esetnek lehetünk a tanúi: a hatásközpont sok esetben már nem élő író, egy mai társadalomban szereplő személyiség, hanem objektivált, lerögzített *művek* a hatás forrásai, így alakul egy-egy *objektív-kulturális közönség*. A kiemelkedő *f ő* tény az, hogy a mai közönség már *nem hat vissza* a művek *szereplőire*, a hatásforrás már lerögzített, objektivált *mű*, tehát a *preszugesztív folyamata elvileg kiesik*.

Nevezetes tünemény ez, mert így marad fenn a kultúra: a múlt lelki élmény nem veszik el, hanem újból és újból csíráznak egy *újraélő* közönség lelkében. Ez az „örök renaissance” *közege*.

Ámde kérdezhetjük: miért él újból a múlt? Mert a múlt mindig csak részben tud elhalni, egy része mélységi áramlatként ma is éli életét és táplálja a jelent. A jelenben élő közönség pedig maga is *keresi* a múltat, mert vele szellemi közösséget érez. A múlt *személyes* közönsége a „*mű*” által meghosszabbodik, sőt örök életűvé válik, tud a jövőre is hatni.

Ez a meghosszabbodás azért természetes, mert nagyon sok olyan *téma* van, amely kimeríthetetlen, örök problémát rejt magában. A nagy problémaindító Platont ma is olvassák, s az első nagy formulázót, Aristotelest is, és fogják *minden* idő filozófusai olvasni, mint ahogy olvassák a Bibliát, vagy Koránt is.

Évszázadok tanulnak a múltból, s adják át hatásforrásaikat a jövőnek. A „közönség” nemcsak térben találkozhatik, lép szellemi érintkezésbe, hanem időben, korokon át is; évszázadokon át is egység, amorf egység, bizonytalan határú a múlt, sőt a jövő felé is.

Szerencse e társadalmi tényállás, mert ez a lehetőség az alapja annak, hogy fenn tudnak maradni nagy, örök emberi értékek.

4. JEGYZET AZ IRODALOM SZOCIOLÓGIÁJÁRÓL.

Az irodalom több szempontból lehet a vizsgálódás tárgya;¹ a múlt század polgári irodalomszemlélete az *esztétikai* értékbi-
rat szinte kizárólagos jogait hirdette, a művek „méltatása” volt az első vonalon. Ez egy individualista irodalomszemlélettel párhuzamos, mely az *író* és a *mű* viszonyát figyelte, az „önálló írói egyéniség” emanációs *ereiben* hitt, ki *művét* a maga szuverén lelki mélységeiből *hossa* napvilágra, Egy „titanista” nézőpont ez: az író mindig valaminő teremtő titán, hős, önmagából teremtő szellem, ki a műben léte végcélját *elérte*, író viszonya a társadalomhoz *ehhez* képest eltölpül; a mű *társadalmi* hatása (pl. Jókaié) másodrendű, sőt nem is igazi „irodalmi” kérdés. „Igazi” író az, aki fennkölt írói magányában teremt, a társadalomra való tekintet nélkül.

Ezt az irodalomszemléletet Horváth János*¹ segítette nálunk új fordulathoz, aki kitágította az „irodalmi mű” fogalmi körét, s előtérbe állította az író és közönsége viszonyát. Az író már kifelé *hat* – ez is érték kategória, t. i. szociális kategória, nemcsak az esztétikum az *érték*.

Erre a következő irodalomszemléleti kor nemcsak a közönségre tett „hatást” nézi értéknek, hanem a szerzőknek a *közösség* lelkiségében való gyökerezését is, s azt, mikép él a közösség sorsproblematikája az íróban, mikép éli át a néplélek mélyét az író, mikép küzdi ki magában az *életérzés* magasabb fokát és tudatoságát. Ez alapon nem keveset kell revidiálnunk.³ Ha csak az író szépségideálját nézzük, egy Kazinczy vagy egy Kölcsey az ú. n. németes iskolába kerülnek bele, mert éppen hódoltak a németektől felénk sugárzó ízlésnek – műveikben; ellenben ha lelkiségük gyökereit *nézzük*, *őket* tipikus és mély magyar lélekkel telítettnek fogjuk találni, közösségi érzésük (Kölcsey a jobbágykérdésben!) erőteljes, így az irodalomszemlélet nem reked meg az író és a mű dualizmusában.

Nyilván már a 19. század polgári irodalomszemlélete sem ma-

¹ W. Mahrholz: Lilerargeschichte u. Literaturwissenschaft. 2. kiad. 19322.

² Magyar irodalomismeret. Minerva 1. évf.

³ Kölcseyből mennyivel többet lát Kornis, mint láttak régiebb irodalomtörténészek!

radhatott merőben individualista, s irodalomtörténelme sem lehetett írók életrajzi mozaikja. Hasonló ízléskörbe, s „irányközöntségbe” kellett sok íróat egyesíteni: így beszéltek „iskolákról”. Azonban ez sem jelentett mindig élő társadalmi kapcsolatot, hanem olykor csak a művek osztályozására vezetett.

Az irodalomszociológia ezen túlmenő, új problémákra hivatkozhatik, minők a következők. A két régi kérdés ez: a) minő az író egész lelkiségének társadalmi gyökérszete (az író eredete, társadalmi állása stb.), és b) minő az író hatása a maga közönségére, Ehhez járul c) az, hogy minő az irodalmi közönség terjedelme (hányan, minő célzattal öl vasnak J, d) minő ennek vertikális szerkezete; minő az olvasóközönség az arisztokráciában, a köznemességben, a városi polgárságban, s elvétve a jobbágyok, avagy ma az ipari munkások körében, e) Minő az írók egymásközi kapcsolata; minő az objektív-kulturális közönség, az elhunyt klasszikusok olvasóinak tábora, f) Minő a kritikusok viszonya az írókkal és a közönséggel; mikép tisztítja, nyesegeti a bíráló az írók működését, illetve mikép magyarázza a kritikus a műveket, s közvetíti az olvasók felé. g) Minő az írók elitszerepe az egyetemes kultúrfejlődésben, ki lehet „próféta”, magas értékeszmék hitvallója, s mikép nevelődik ezáltal az egész közösség? h) Külső jelenségek is előtérbe kerülnek, (melyeket a pozitivistá irodalomtörténet számon tartott, de összehasonlító vizsgálatokig nem jutott el), mint: mikép teremtenek harcos „irodalmi pártokat”; minő az „irodalmi harcok” tipikus lefolyása koronként; hogyan hat ez egyes írói sorsokra. Mikép alakulnak irodalmi klikkek? minő ezek érvényesülési technikája. Minők a fuzionáló közönségek, mikép szervezkednek „táborra”? stb. Látható, az irodalomszociológia az irodalmat nem az életből kiszakítottan, magukban is jelentős művekben tekinti, hanem az irodalmi életet elemzi, emberek, eszmék életét, értékeléseket a maguk természetes dinamizmusában.

5. ÉLVEZŐ CSOPORTOK.

Külső megjelenésük alapján ezeket is (jelenléti) „közönségnek” szoktuk tartani és mondani. Azonban ha szem előtt tartjuk azt, hogy a közönségek célok kibontakoztatása irányában előretörő, működő egységek, az ily, rendszerint szétszórt, aktív csoportot merőben el kell választani azoktól, amelyek csak esztétikai élményt keresnek és semminő további aktivitásra, társadalmi célok

kibontakoztatására nem vállalkoznak. Ilyen egy művész-hangversenyen együttlévő, „látogató” közönség. Ez a csoportfaj nem töri magát azon, hogy legyenek életképes társadalmi céljai és értéklései. A hangverseny közönsége passzív, szinte elmélázó és épp csak hangulattal kíván megtelítődni. Nem keresi az esztétikai szép jövő megalkotását, hanem csak átéli, *élvezi* a jelent. „Szép vagy, óh maradj!” – ez a beállítottsága az ú. n. „hallgató” közönségnek egy szavalóesten.

Ugyanilyenekkel találkozunk tárlatokon is, hol elmélázva figyelik a műalkotásokat, sokan együtt. Néha egy-egy vezető magyaráz, azaz közvetíti a műszemlélet könnyebb megeredését. A csoport figyel, *élvezi* a szépet festményben, vagy szoborban. De vajjon nem pusztán „halmazban” vannak-e ott, hiszen kiki végre is *maga néz*, figyel és élvez? Ez az ellenvetés nem perdöntő. Ugyanis már az, hogy együtt jöttek el a szop oltára elé, mutatja, hogy mindnyájan rákészültek egy esztétikai élményre, és ennek folytán egy csoportalakulásra. Nem pusztán egymás *mellett* vannak véletlenül, mint a külön utazók a Perronnon. Viszont az élvezetben sok az egyéni magánigény: az ember, mint hedonista, a leginkább tud egyedül lenni, magára maradni. Látható ez alapon, hogy egy esztétikai csoport természeténél, lelki alapjainál fogva laza és szétesésre hajló, miután az együttes *élvezés* célja soha nem elég erős összetartó kapocs. Nem is szokott e csoport tartóssá válni.

Megváltozhatik az esztétikai csoport belső jelleme az *élvezet* órája *után*. Ilyen például egy hangversenyteremből kitóduló u. n. közönség. Nem marad egység, hanem széttördelődik, utána egyéji csoportok kezdenek eszmélkedni az átéltek fölött és vitáznak. Ekkor már egy-egy kis „közönség” áll előttünk, így van ez tárlatokon .szemlélődők csoportjai után: egyes csoportok vitáznak, már élénkebb is lesz a társas összefűződés, cél felé törnek: egy-egy „közönség” áll ismét előttünk. Még egy ú. n. ismeretközlő előadás közönsége sem mindig csak okulás céljából jó össze, hanem, hogy *M élvezze*” a népszerű és szellemes előadót: ez is esztétikai csoport. A végén lehet, hogy már vitázni kezd: ekkor valódi közönség keletkezik. Mihelyt a cél felé aktív lelkiélet felülkerekedik, az esztétikai csoport-jelleg elhalványodik.

Hogy esztétikai csoport egyáltalán van, annak oka nem rejtélyes. A létért való harc fárasztó, s állandó feszültséggel telíti a lelkeket; szükségesnek érzik egész tömegek a „*kikapcsolódást*”. Minél fárasztóbb a küzdelem, annál erősebb az erre irányuló vágy.

Ezért válik tömegszükségletté a *szórakozóhely*. Itt sok quasi-esztétikai, vagy „élvező” csoport található. A tömegszükségletre jellemző, hogy a nagyon is robotoló USA-ban a tömegek egyes írók számítása szerint jövedelmük $\frac{1}{4}$ költik szórakozásra (Chaise). Ha ez túlzás is lehet, mégis látható, hogy az említett csoportok a társadalmi életnek éppen nem jelentéktelen részét teszik ki.

6. SZEMÉLYES KISCSOPORTOK. A BARÁTSÁG. A TÁRSASÁG.

Személyes kiscsoportoknak *nevezzük* összefoglaló néven a szorosabb viszonyban álló baráti kört (barátságot), a „szoros” ismeretségi kört és a társaságot. Ez fokozatosan táguló és híguló három csoportfaj, mely „közeli” ismeretségen alapszik, tagjai személyes „jó ismerősök”, vagy – a társaságban – épp ismeretségbe jutottak.

A barátság a legszűkebb kör, már két emberből is állhat, és így a legbensőségesebb is lehet. Intim kör, melynek finom összehúzódásáról már az ókorban írtak.¹ Spann Otmar osztrák szociológus (sz. 1878) úgy véli: „Minden emberi tipikus kapcsolat mindenekelőtt egy általános alapformára vezethető vissza: a barátságra, mert ez minden emberi vonatkozásnak szükséges alkotórésze.” Ez vonatkozik az ú. n. barátságos vagy szíves „viszonyra”: valaminő „szíves” viszony belehangzik a legtöbb társas kapcsolatba. Azonban a „mély” barátság, mint embercsoport nem általános, hanem aránylag ritka, mert jobbára csak a fiatal korban ered meg egykönnyen. Ekkor ugyanis az ifjú keres magához *hasonlókat*, akik őt megértik, s velük lelki közelséget *érezhet*.² Itt „kitárja” a szívét. De keresi önmaga *kiegészítését* is a magához nem hasonlóban. Barátság tehát nem csak az éppen összehangzó lelkek közt áll fenn. Ezért gyakran felbomlik. Az ú. n. futólagos barátság nem igazi barátság, legfeljebb ennek kezdete, vagy töredéke. A barátság körében lelhető finom vonatkozás-játékról írók és költők annyit írtak, hogy ennek ecsetelése alól felmentve *érezzük* magunkat. A barátság társadalmi jelentősége esetlegesen nagy. Egy-két politikai barátsága országos jelentőségűvé teheti az ily, parányi

¹ Cicero: De amicitia. V. ö. Dugas: L'amitié antique 1914

² V. ö. Spranger: Psychologie des Jugendalters. 4. kiad. 1925.

csoportalakulást. Szoros intimitásánál fogva a barátság tekinthető közösség-csírának is.

A már szélesebb körű „szorosabb” ismeretségi kör (röviden szoros ismeretség) az előzőhöz hasonló jellemű, de higabb nála.

A társaság szerkezetéről Simmel György német filozófus (1858-1918) írt alapvető tanulmányt.³ Természeténél fogva épp ellentétes az anonim „közönséggel”, s mégis vannak hasonló funkciói. Tudjuk, emberek bizonyos időközönként „összejárnak”, minden kitűzött cél nélkül vannak együtt, csak épp hogy lássák egymást és beszélgethessenek: ez is tehát – mint a tömeg – cél nélküli (atelikus) csoport. Az együttlét azonban, mely „puszta időöltetésnek” látszhatik, nem marad üresen, hanem intenzív társalgás folyik, amely azonban egész más jellemű, mint a komoly vitába merült közönségé. Társalgás közepett nincs szó „végeredményről”, nincs cél felé tartás, nincs erőfeszítés, csak vonatkozás játék. Simmel plasztikussá tette, hogy a társaság csak „játékos életforma”. Mert nincs célja, azért nincs is szükség vezetőre: a társaság legszerényebb tagja is élvezheti a demokratikus egyenlőséget. Aki egy társaságban uralkodni akar, azt kinézik; aránylagos szerénység kötelező; csak azt engedik meg, hogy valaki „hangadó” legyen, hogy „vigye a szót”, kivált az élénkség érdekében; s legyen inkább szellemes, mint mély én járó. Mivel a társaság játékos életforma, nem a szellemi elmélyülésre hajló nehézembert szeretik, hanem a simulékony és könnyed ú. n. „társasági” embertípust.

Egy felmerült aktuális témának itt nincs feszítő ereje; ha adódik valami komolyabb téma, inkább csak játszanak, elbabrálnak vele, megforgatják, de a problémát megoldani nem fogják: a társaság valamit könnyen „elintéz”, mert voltaképp minden igazi megoldást elodáz. Miért van akkor egyáltalán? Az olaj nem a gép egyik alkatrésze, mégis fontos szerepe van. Ilyen a társaság: gördülékennyé teszi magát az érintkezést, simává a kapcsolatokat, általában „közelíti” egymáshoz az embereket, beszédessé hangolja őket. Ez annyira hiányzott a Nyugatot járt Nagy Péternek, hogy cári ukázban adta ki: az előkelők járjanak társaságba és ott – tartoznak beszélni. A vidéki élet elszórtlanult „medvét” itt oldják fel, a társaság a feloldó szer. A külön nézeteket itt faragják

simára; már Széchenyi látta a kaszinó eszméje kapcsán az „eszmék súrlódásának” szükségét.

Ezt végzi a franciáknál különösen kifejeletten s bámulatatosan kifinomodott *szalónélet* is. Pauler Ákos írja: „A szalónélet szükséges a kultúra terjedéséhez. Ott váltódnak fel a mereven elkerített eszmék a kölcsönhatás sima eszközeivé.”

Nagyon is látható, hogy bár a társaság konkrét munkacél nélkül gyűlik is egybe, tehát eleve tartalmatlan, csak formális jellegű, még így is roppant jelentős a társadalmi funkciója; fejleszti a nyelvet és modort, rendkívül emeli az emberismeretet, azért a diplomatakának ez az igazi iskolája. Lesimítja a legcsekélyebb „faragatlanságot”, emeli a szellem könnyed fordulatoságát. Megakadályozza a szellem nehézkességét, lomha járását és gépiesedését. A társaság e téren komoly *fegyelmező erő*: az életrugékonyság fenntartója. Egy éleselméjű francia filozófus, Bergson Henrik (1859-1938) finom szociológiai tanulmányt írt a társaság érzékeny sebet okozható büntető eszközéről: a kinevettetéstől.⁴ Sok emberre hatott már ez a finom, boratvaéles penge, mely halálos biztonsággal tud bemetszeni önbecsülésünkbe, – ez irányban érzékenyek vagyunk. A kinevettetéstől való félelem egyike a társadalmi élet legrejtettebb, csendes hatalmainak.

Egyben a szentől-szembe találkozás sokat segít a *nyíltság* kifejlesztésén; a társaságban nevetséges lesz, aki kertel és zavart okozó az, aki nyersen őszinte. A társaság a kísérleti hely arra nézve, hogy „mit lehet mondani.”

Hátrány is jár együtt a munkacél hiányával, a célüres jelleggel. A társaság lesz a gyakorlótere a lekoptatott frázisoknak, melegen tartja az üres konvencionálizmust is.

A találkozás helyei: magánlakások, sporthelyek, klubok stb. A társalgás átcsaphat bizonyos kérdések komolyabb megtárgyalására, észrevétlen megy át a *társaság* jellege a *közönség* jellegébe, sőt már a társaságban elhangzott kijelentések, állásfoglalások is úgy tekinthetők, mint apró források, melyekből összepatakzik az egyre szélesebb *közvélemény*. A társaság nem határozott „szerve” a közvélemény alakulásának, de annak nem egyszer alkalmi oka. A társaság körében „lansziroznak” olykor valamit, ami futótűzként száguld végig a közvélemény térségein.

⁴La ríre (A nevetés, ford. Dienes V.).

A társaság, látjuk, az élet novellája. De egyes novellákban komoly dolgok is megesnek.

7. SZEMÉLYEK „USZÁLYAI.”

A leggyakrabban fordul elő a történelem lapjain s a kutatás mégsem figyelt fel ezek belső összetételére. Pedig ez olyan amorf kiscsoport, mely szerepel együtt is a „nyilvánosság” előtt; azonban összetétele homályban marad. Hasonlítsuk össze az imént említett „társasággal.” Ezt jellemzi a demokratikus egyenlőség, mely még akkor is fennáll, amidőn valaki, mint „hangadó”, meglehetősen kiemelkedik benne. A társaság azonban játékos életforma, tehát a hangadónak valaminő különös szerepe nem lehet. A társaság egyébként hamar szétoszlik, hiszen tartós munkacélja nincs. Nem szükséges tehát, hogy vezére legyen.

Egész más az eset akkor, amidőn egy társas „kör” éppen valaki köré következetesen gyűl össze és pedig úgy, hogy egy valakinek a vezetése alá adja magát. Ez már *személy kísér ét*, vagyis valakinek az „uszálya”. Kissé nehézkes körülírás ez nyelvünkben. A német szó igen ismeretes, de csak történeti vonatkozásban: *Gefolgschaft*. Néha ezt körnek (Kreis) is mondják, pl. Stephan George-Kreis. A magyar „kör” szó hallatára azonban inkább egyesületre (sokszor épp kaszinóra) gondolunk. Egy író „köre” már közelebb eső kifejezés a személykísérezhez.

Általában oly csoportról van szó, amelyet egy vezér iránti „személyes vonzalom” köt össze, oly szoros lelki kapcsokkal, hogy a tagok a vezér állandó jellegű „uszályaként” szerepelnek. A vezérszemély általában igen kiemelkedő, erőteljes egyéniség, ámde nem az objektív programja hat, hanem csak a „személyes varázsa”: presztízse.¹ Az ily személykíséret, uszály vezérének éppen nem kell fennkölt lénynek lennie, nem bír szent jellegű varázssal (karizma²), sőt a maga uszályával igen szívélyes és baráti viszonyt tart fenn. A maga „személye” hat és máris megvan a kísérete. Magas állásának sem kell lennie, bár ez már egymagában is presztízst hoz. A személykíséret, az uszály valakit „mindenkép” követ, árkon-bokron át összetart vele. Lélektanilag jellemző, összefűző

¹ V. ö. Leopold L.: A presztízsz. 1909. Angol és német fordítása kissé bővebb.

² V. ö. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*. 1925. I. 140 lk.

kapocs fejlődik ki: „személyes” *hűség*, tehát nem valami eszme hanem egy személy iránti tartós és mély vonzalom. A személykíséretet erős függésérzelem hatja át, továbbá tagjai magukat egynek *érik*, önértzesek, ápolják a maguk magasabb típusát (ők „urak”). Nem szolgálai hódoló típus, melyet alázat mozgat, ők meggyőződéses „híveknek” hirdetik magukat. Lehet köztük társas fegyelem, egymást „szemmel tartják” s hívei egy közös erkölcsi érzésre hivatkozó diktatúrának is. Szabályzatuk, szervezetük természetesen nincsen (ezért amorf csoportok az uszályok és nem szervezett pártok).

Vajjon nem *klikkről* van-e szó? Nem, mert ez utóbbi elzárkózó, homályban szeret lappangani és dolgozni, míg a *személykíséretben* az éppen a szép vonás, hogy „nyíltan kiállanak valaki mellett”, sőt kiállnak vezértük *mellé*, nyílt sisakkal a porondra, minden kényszerítés nélkül. Pedig van valami hasonló a klikk és a személyes csoport között, de csak ennyi: mindkettő amorf kis csoport, tehát szűkkörű, nehéz a köreikbe bejutni földi halandónak, mert bizonyos arisztokratikus elzárkózást mutatnak a „kívülállók-”, a be nem avatottakkal szemben, sőt olykor titkot szentségként őriznek, csak a benső ember tudhatja meg. A vezér számára a kísérete az ő „bizalmi köre”. A titoktartás mértéke általában nagyon jellemző a társulások *termeszeire*.

Az ily arisztokratikus magatartás még fokozódik, ha fejedelmi a vezér. A középkorban sokfelé láthatjuk ezt a szervezetlen, „magas körökből” rekrutálódó, személyes központú „kiséreteket”. Ilyen Szt. István *szenáusa*. A király azt hív be, akit akar, mert ez az ő, szűk „bizalmi köre”. Ilyen akad a szláv világban is, minő egy fejedelem *druzsínája*; ilyen végeredményben a sokat emlegetett, ősgermánnak mondott *Gefolgschaft*. Sőt minden nagyobb hűbérúrnak ilyen lehet a maga *személyes köre*, azaz „udvara”. Mindezek személyközpontú amorf (szervezetlen) alakulások.

Terjedelmük és összetételük, valamint aktivitásuk a vezértől függ.

Nem nagy csoport ez, nem *szervezett*, csak épp belsőleg erős, de ez az erő *egy* személy presztízsén múlik. Érthető, hogy ez *csak nagyon is labilis alakulat lehet*, tehát – könnyen átsaphat egy másik alakulásfajba. Ha titkossága és pusztá, önző érdekszövetkezése emelkedik ki, akkor *klikk*, esetleg *szekta* (pl. politikai szekta) lesz belőle. Ha kifelé széles tömegek megszerzésére, verbuválására rendezkedik be, akkor *párttá* vedlik át. Valóban nem ritka ez. Épp ezért tűnik fel a dolog úgy, mintha az ilyen meglehetősen csendes

személykiséret, uszály *csak* átmeneti alakulat volna. Sokszor csak az, és így a figyelem lesiklik róla. Innen van, hogy még közkeletű neve sem szilárdult meg kellőkép, főkép nálunk. Ez azt mutatja, hogy a magyar közérzés a „homályban lappangó”, amorf alakulatokat általában nem szereti. Pedig *ez* a személyes hűséggel telt csoport, mely nyíltan kiáll valaki mellett, a magyar katonás jellemnek még bizonyára a legszimpatikusabb az összes homályos, amorf csoportok között.

8. ALAKTALAN ÉRDEKSZÖVETKEZÉSEK.

A mai társadalom megfigyelésében mi sem okoz nagyobb nehézséget, mint a felszín alatti „áramlatok” kiérzése és szemmel tartása. Társadalmunk jó ideje tömegessé és erősen anonimá kezdett válni, meglepetések lehetségesek. A kormányzat ezer gondja közepett – épp a mai, átmeneti korszakban – olykor alig ér rá foglalkozni aktuális államügyekkel demokratikus államokban: figyelmét leköti, sőt időnként elnyeli a földalatti mozgolódásokkal, névtelen „áramlatokkal” való szembenállás szüksége. A gazdasági életben sincs máskép. Szüntelen készenlétben kell állni ezekkel a névtelen áramlatokkal szemben, bizalmas információkra rászorulva, mintegy szeizmológiai apparátust kell kéznél tartani. Pártokkal megküzdeni még csak könnyű, mert ezek már kiálltak a porondra, de sokan vannak, akik nem álltak ki, talán, mert önmagukkal és együttes erejükkel még nincsenek tisztában: íme, ezeket a homályban lappangó elemeket nevezzük *alaktalan* érdekcsoportoknak s megkülönböztetjük a *szervezett* érdekcsoportoktól.

Ugyanoly nehézségek előtt állunk, mint a lélektanban a hajlam, diszpozíció fogalmánál. Ámbár, „érdek”-csoport szóval élünk, szem előtt tartjuk, hogy az érdek sem teljesen és éppen nem mindig tudatos, csak *érdek-diszpozíció* van előttünk, valaminő kibontakozási irány, útkeresés, ösztönös cél-felé tartás. Ámde már ez is összehozza az embereket: e csoport olyan, mint a párt, de csak csíra-állapotban. Azonban nem egy-egy „közönségről”, vitázó, célokról *eszmélkedő* csoportról van szó, hanem másról: az alaktalan érdekcsoport már indulóban van, tehát oly csoport van előttünk, mely közbeesik az eszmélkedő *közönség* és a politikai porondra kiállott *párt közé*.

A politikai „mozgalmak”¹ idején látható ez: jobbra-balra feltűnik egy-egy iránykereső csoport, mely együttmenetelésre kész, azaz párt-csira, közös dízpozíciókban összeforradva, de inkább csak összeesetik egymást az emberek, mintsem megkeresik és szervekednek.

Történelemírók „áramlatokról” szoktak beszélni. Alaktalan, szétfolyó mozgalmakról, melyek alig ismerhetők meg, nem lehet nevet adni nekik, de *érezni* lehet hömpölygésüket, sőt sodró erejüket. Az akarat nyelvén beszélnek, s erősségük mindenki előtt ismeretlen. Különös helyzetben egyszerre tör felszínre »a földalatti áramlás, s akkor derül ki, minő feszítő erő gyülekezett össze időközben a nélkül, hogy számon tarthatták volna. *

Alaktalan érdekcsoportok közé számít számos ú. n. „osztálymozgalom” is, melynek nem kicsiny feszítőereje lehet. Itt csak utalunk röviden arra, hogy az ú. n. osztályok sem többek sok esetben, mint különböző, *dízpozíciókon* sarkálló egységek. Az osztályharcok is azért veszedelmesek, mert, mint később bebizonyulni szokott, az „alaktalan érdekcsoport” mind olyan, mint rés a gáton: nem tudni, mennyi víz tör át rajta és minő körre terjedő árvíz keletkezik.

Akármilyen szétfolyók és sokszor csak a legfinomabb érzékű politikusok és szociológusok által kiérezett alakulatok is az említett „alaktalan” érdekcsoportok, fontosságuk nem egyszer vetekszik a közvéleménnyel: mozgató, sajátosan dinamikus *tényezők* a társadalom nagyobb egységeiben, népben, országban, melyeknek laza szövetei közt megtalálják a helyüket, és megakadályozzák az elmerevedést, az intézmények megcsontosodását.

9. A KLIKK. A POLITIKAI SZEKTA.

A klikk francia eredetű szó (clique), de különféle néven szerepel. Nálunk például 1848-ban az udvar körében lappangó, irányt szabó klikket „*kamarillának*” nevezik. Ezt a spanyol eredetű szót Körösi olasz szótára jellemzően „titkos udvari pártnak” fordítja. A francia *clique* szót Sauvageot nem tudja lefordítani, csak körülírja: „érdekcsoport”. A Vilatte-Sachs szótár a clique-t többek közt *Gelichter'-nek* fordítja, ami „cimboraságot” jelent és utal a *cabale* (kaballah) szóra, amely zsidó eredetű, és *titkos* tanokra utal. A szí-

¹ V. ö. C. Schmitt: Staat, Bewegung, Volk, 1933.

nonimák közt pedig feljegyzni: éllé (la *cabale*) n'emploie que l'intrigue pour réussir dans ses projets; a másik: le *complot* cherche á nuire ét se sert de la violence (!) pour arriver á ses fins. Továbbá: conjuration, conspiration. íme, ennyire barátságatlan környezetben él a klikk szó jelentése. A klikk szónak a mi nyelvünkben is rossz íze van; ha „elkikkessedik” valaminő csoport, akkor szűkkörű, erősen önző társasággá csomósodik. Nézzük azonban elfogulatlanabban e társas jelenséget.

Kétségtelen a klikk az ismeretlenség homályában rejtőzködő, szétágazó érdekszövetkezet, mely szervezetlen, de feltűnően összetartó egység: tagjait valaminő, rendkívül erős érdek fűzi össze. Már csak azért is szűkkörű egység lehet minden klikk, mert a maga önző érdekén kívül más parancsot nem ismer. Az *érdek* mindig erősen összefügg a pillanatnyi helyzettel, a klikk is erősen jelenközpontú, és önző. Évszázadokra néző klikkek nincsenek. Célja aligha más, mint a hatalmi pozíció megszervezése, illetve megtartása, tehát minden klikknek van bizonyos „politikai” jellege, mégha művészeti klikkről van is szó. Viszont vallásos klikk --- önellentmondás, ilyen nincs. Célja úgylátszik mindig egy nyers hatalmi politika. Állandóan éber, fürkésző alakulat. Itt-ott – jellemző – egy éber hatalompolitikai magvat: klikket más, hatalompolitikai alakulat t. i. párt középpontján is elhelyezkedve látunk. De vannak üzleti klikkek is; ahol merev önzés van, ott megjelenhetnek klikkek.

A klikknek szabad, kötetlen belső formája van, nem szervezett, hanem szervezetlen „társasági” alakban élő, intim alakulás., Lényegét bizonyára abban lehet felismerni, hogy a klikk kemény *akarati gócpont*, amely vagy egy nagy szervezetnek, pártnak, államnak a „háttérben” van, vagy befészkelte magát valamely kisebb szervezetbe, pl. egyesületbe, cégbe stb. S hogy ott *tud* tartósan szerepet játszani, annak alighanem lehet valaminő célszerűsége; a klikk cement-keményen áll, és az egész szervezetet összetartja, ha széthullani készül. Népszerűtlenségének más okai vannak: bezárkózik a maga önző körébe, szilárdan áll, nem lép az ellenőrző nyilvánosság fénye elé, közvéleményalkotó vitákban nem meggyőzés szándékával szerepel, hanem parancsoló, dogmatikus, nyakas hatalom, amely nem hirdet semminő nemeslelkű idealizmust (ha igen, akkor ez csak fogás), képviseli a „reális” érdeket, tehát mint *hatalomtechnikus* szerepel. Sic volo, sic jubeo. És ügyesen próbál mindenkor szerepelni.

A *nyílt* és a *zárt* társulás nagy különbsége jól meglátszik e ponton. A zárt klikk nem él kifelé, az emberek, a közönség irányában nincs toborzó tendenciája, nem hódító és imperialista. Épp ellenkező jelleme van egy politikai pártnak: ez mindig *nyílt* társulás, toboroz, hangoskodik, ágál, mert mennél szélesebb körben igyekszik hódítani. Vannak oly kémiai testek, melyeknek molekulái nagyszámú atomokból állnak, oly atomokból, melyeknek belső diszpozíciójuk az, hogy sorozatosan (lineárisan), vagy tömegesen (szférikusán) kapcsolódjanak: ezek a polimérikus anyagok. Ehhez hasonlíthatjuk a pártok tagjait. Ezeket is benső törekvés fűti, hogy sokan kapcsolódjanak, lehetőleg tömeges csoporttá váljanak; minden párttag csak sokadmagával együtt érzi, hogy jelent valamit. A párt így mintegy polimérikus test. A tömeg keresése hozzátartozik a párt alaptermészetéhez.

A pártokkal szemben a *zárt* társaság mindig *tömörtségével* igyekszik hatni, szemben a *nyílt* társulás *tömegességével*; az első centripetális, a második centrifugális. Épp ezért van az, hogy mert a tömegesség mindig a szétesés veszedelmét *hossa* magával, a nagy pártok „belül” igyekeznek tömörítő erőt is beállítani, tehát klikk kialakulását. Ez ismét azzal a veszéllyel jár, hogy több klikk is alakulhat, ami szétfeszíti a pártot. A nyers hatalmi alakulásoknak megvan az állandó, belső tragikumuk, mert 1. egyik klikket követheti a másik, 2. egyik sem törődik az emberek nemesebb érzelmeinek kifejlésztésével, s önző voltuk egyre újabb önzést von maga után.

Az ú. n. *politikai szekta* más jellegű, mint a klikk. A szekták mindig bensőséges meggyőződéseikben, *credo*-jukban látják a hatalom igazi alapját, s oly embereket gyűjtenek maguk köré, akik szilárdan és komolyan hinni tudnak.

Hogy nyílt vagy zárt társulás-e a szekta, *nehéz* eldönteni. Semmi esetre sem oly polimérikus, azaz kapcsolódási diszpozíció-telt, mint a párt; nem kíván terpeszkedni, sokasodni, sorozatszerű kapcsolódásokban, vagy szférikusán, mint ez. Tíztagú párt – pusztá erőlködés, mely neveltséget vált ki. A szekta lehet tíz- és százezerre menő, viszont a szektaalakulásnak *határa van*: százmilliós szekta is már aligha lehet szekta, mert megszűnik szilárd lelki cementeződése, a szekta ezt a kiterjeszkedési tragikumot eleve érzi.

A szekta a maga megindulásában először a hasonló érzületűket próbálja összefogni, majd terjeszti az érzületét, politikai hitvilágát. Tipikus példa a puritánoké; egyre terjeszkedtek, míg végre

az egész angol államhatalom a kezükbe került (Cromwell), miután valódi „politikai vallásháborújukat” végigharcolták. Erős dogmatikus beállítottságuk, hitük nagy erőnek bizonyult.

Tartós lehet-e azonban ez a hatalomszerzés? Nem szokott sikerülni, mert a politikai szekta túlságosan szoros kötelekeket szokott megkövetelni, rendkívül sok erkölcsi áldozatot kíván tagjaitól, fegyelmet, önmeghajlást, áldozatos életformákat. Egy állam pedig természeténél fogva nagyobb méretre van beállítva, mint amit egy politikai szekta át tud hatni a maga érzületvilágával, illetve hitével. Mihelyt pedig egy politikai szekta a sokféle előforduló érzelmi árnyalat összefogására próbál berendezkedni, belső tömörsége veszít. Nem lehet végre is a tömegek extenzitására és a lélek, az érzület intenzitására egyszerre számítani.

Ezt a belső ellentmondást mutatják az újabb egypártrendszer is, amelyek, mint ismeretes, a tagfelvételt rövid 1-2 év múlva lezárták, megszűntek tehát *nyílt* társulási jellegűek, azaz valódi pártok lenni, hanem politikai szektákká váltak. Feltűnőek még így is az eredményeik a tömegek érzületének kialakításában. Politikai klikkek és szekták vonásait megtalálhatjuk az ad hoc *szövetkezésekben* is; „konföderációk”, „ligák” alakjában látjuk ezeket viharos időkben, amikor a pártok toborzó erejének kifejtésére – a *tömegesség* elérésére – kevés idő van; ilyenkor a meglévő erők erős *tömörítése* megy végbe szövetkezések, konföderációk, ligák keretében. Ezek erősen szektárius, tehát „türelmetlen” jelleműek és harciasak. Jól megfigyelik tagjaik érzületét, de maguk nem sokat dolgozhatnak tagjaik érzületének kifejlesztésén, mert elsősorban különleges helyzetükben azt akarják tisztázni – harcok árán, - hogy ki lesz a győztes.

Szektárius „tömörség” útján vélnek célt érni a titkos társulatok is (carbonari stb.).

10. A NEMZEDÉK. AZ ELIT.

A nemzedék a legkétségtelenebbül amorfi, igen szétfolyó csoportfaj, annyira elmosódnak a határai, hogy együvé-látásuk sokszor nem is lehetséges mélyebb nyomozás és történeti összehasonlítás nélkül. Nem is gyakran beszélünk egy-egy nemzedékről, mert egy-azért, mert a nemzedékek egymásbaékelődnek úgy, hogy minden pedig azért, mert egymásbaékelődnek úgy, hogy minden pusztá

átmenetnek látszik. Két-három kérdésünk merül fel: mi a nemzedék-alakulás *oka* s mi a nemzedék lényege? Mi a nemzedék *elhatárolásának* a lehetősége? Mi a nemzedékváltás? Alább csak áttekinthetéről lehet szó.

A kérdés bonyolultságához hozzájárul az, hogy a történeti idők vonalán mozgunk, a nemzedék kérdése a társadalom fejlődésének problémájához kapcsolódik és így a szociológiának ez egyik, történetfilozófiába átvezető határkérdése.

A nemzedék összefüggését nem értjük meg biológiailag, mert ez alapon nézve évről-évre kiválnak a természet kényszere, az elhalálózás folytán egyesek, de ugyancsak évről-évre be is kapcsolódnak ugyanazon csoportba az újszülöttek, illetve a friss elemek. A kiválás és a bekapcsolódás folytonos. Ha egy csoportba csak 6 tagot számítunk a könnyű áttekintés céljából, a csoport taghullámzása így alakul:

b	c	d	e	f						
b	c	d	e	f	g					
	c	d	e	f	g	h				
		d	e	f	g	h	i			
			e	f	g	h	i	j		
				f	g	h	i	j	k	

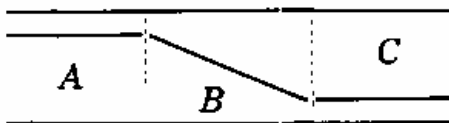
A nemzedék megértésére a *történeti* ritmust és a *lélektant* kell alapul venni.

Egy nemzedék meglétét akkor szoktuk észrevenni, amidőn az „új hurokat” kezd pengetni, vagy éppen új programmal jelentkeznek, mint friss erő, mely valamit vállalni kész; tehát egy különösen *aktivista egység* az, rendszerint kiérlelődő, ifjúkorban. Az aktivista álláspont oka egy-egy jelentős korhelyzet, helyesebben: ebből az, ami *korélménnyé* tud válni. Mi a kor?

Történeti szempontból mást jelent egy *időszak* és egy *kor*. Az első tetszőleges kivágat az idősor hosszmetszetéből, a másodiknak, a „*korszaknak*” külön egysége és sajátos jelentése van: tehát jelentésegység; valamit „mond” a történetben. Korok közt általában nincs határ, mint ahogy sokan feltételezik (pl. az újkor Amerika felfedezésével „veszi kezdetét”). A köznapi elképzelés ez:

A	B	C
----------	----------	----------

Ellenkezőleg a történet azt mutatja, hogy egyik kor lassan múlik el s fokozatosan megy át a másikba. Ha Goethe azt írta a francia forradalom első seregei láttára (Campagne in Frankreich): „Jetzt fängt ein neues Zeitalter an”, az csak azt jelenti, hogy ő szubjektíve „most” érzi a régi rend – egy egész rendszer – össze-roppanását. Évek-évtizedek kellene ahhoz, míg egy régibb kor valóban kimúlik; határkövek nincsenek. Ellenben van egy „átmeneti időszak” (az átmeneti „kor” kifejezés nem pontos). A régi kor mintegy *alásiklik*, ilyenképen:

Az ábra azt mutatja, hogy az *A* kor „elfogy”, mert alásiklik a *B* és *C* alá. Nem jól mutatja az ábra, hogy a *C* már elő van készítve *A*-ban; ez az előkészület fordított ábrát kívánna: valami a mélyből „felszínre küzdi magát” (a mi ábránkon a *C* „előkészülete” felülre került). Lényeges az, hogy az *A* mintegy alásiklik és közbeiktatódik *B*: egy „átmeneti időszak” (kor), melyben a *C* egyre inkább túlsúlyra jut. De azt is mutatja az ábra, hogy az *A* *nem múlik ki teljesen*, hanem az átmenet után a *C*-ben „alsó áramlatként” tovább él. Ebből a képből is látható, hogy egy nemzedék sem jelentkezik hirtelen, hanem vannak „előhírmökei”. Ez sajátos egyéni „*précurseur-tragikumot*” szokott hozni. Vannak előfutárok, akik érzik egy új kor eljövételét, benső jogosultságát, ezért missziót vállalnak. Hirdetik az új idők dalát, ők az eljövendők szószólói, olykor „prófétái”. A kor azonban sokszor merev, régi emberek vannak felszínen, akik az újban csak okvetetlenkedést, „éretlenséget” látnak. A précurseur többnyire úgy látja, hogy őt sehol nem értik meg, céljait elhallgatják, vagy őt egyenesen elnémitják. Egy-egy kor társadalma bizonyos *stílus egységet* mutat, azaz uralkodik egy „rendszer” (e szó erős túlzást tartalmaz), amely többé-kevésbé statikus. Ennek az újba való átmenete nehéz, a „vajúdás” olykor kínos.

Egy új nemzedéknek mindig kritikai a magatartása. Lamprecht korszakelmélete szerint kétféle lehet a kor: vannak *kritikai* korok

(főképp ilyenek az átmenetiek) s vannak *konstruáló*, pozitív korok. Valóban minden kor-váltásnál *kétféle a magatartásunk*: vannak kritikai állásfoglalásaink s vannak alkotó, konstruáló törekvéseink, azaz „indulásaink”.

Turgenyev szép regénye az „Apák és fiúk” harcát plasztikusan ábrázolta. A fiúk már nem úgy hisznek, mint az apák (szülők), azaz az „idősebb nemzedék”. Az ifjabb generáció hiperkritikusnak látszik, (pedig csak kritikus), és pedig *azért*, mert más a *kritikai alapja*, más, illetve új a szempontja: sok oly fogyatékoságot fedez fel az előző korban („rendszerben”), melyet az idősebbek vagy nem láttak, vagy ha látták, hozzátörődtek, megszokták a fogyatékoságot. Mindez éppen nem múlik az illető egyén beállítottságán. Azt látjuk, minden kor igyekszik alaposan „lebírálni” az előző kort, viszont érdekes jelenség: a még előbbi iránt gyakran határozott szimpátiát érez. Ma? A liberális kor kerül a kritika fénycsóvjába, viszont a régebbi romantikus, a még régebbi barokk-kor újjáéled, a neoromantikus, avagy a neobarokk-törekvések az illető kor bővebb „megértését” mutatják. A szocialista *lenézi* a kapitalista kort stb. így hullámzik időről-időre feltornyosuló *korhangulatokban* egy-egy kor értékelése, illetve *életérzése*.

Egy-egy nemzedéknek más a *korhelyzete* a szerint, hogy hova született bele. De ettől bizonyos mértékben független a kor átélése: a korélmény, és mások a korból kisarjadó „eszmék”, hitképzetek. Példa a magyar 19. századi fejlődés. 1825 után a mi reformkorunk jő el, mely tart 1848-ig; erre az abszolutista elnyomás következik 1867-ig, erre jő a liberális kor 1914-ig. Mindegyik kornak mások a törekvései, és *ezeket* csak részben valósítják meg, mint a reformkor a jobbágyok felszabadítását, s a nemzeti élet egységébe való bekapcsolását. Előtérben áll az alkotmány kérdése. Az abszolutizmus kora tipikus halódása egy későn felmelegített, reformkor *előtti*, abszolutista világnak, de ez is kénytelen végrehajtani a reformkor vívmányát, a jobbágyfelszabadítást, és már megvan benne – gyengén – a következő, liberális kor stílusa. A liberális kor *betetőzi* az „alkotmányos” fejlődést, bár központjában már a gazdasági problémák állnak, – amit nálunk nem értett meg a túlnyomólag jogászai műveltségű, állam vezető réteg.

Más és más egy-egy időszak *korélménye* is. Más a sors-fel fogása, más az életérzése, nemcsak a tényleges *helyzete*. Nálunk

a „trianoni nemzedék” oly helyzetet talál, amely rendkívüli életkockázat érzésének átélésére kényszerítette, hatalmas erőfeszítésekre sarkalta, aminek eredménye bőséges lett volna, ha kellő társadalmi egyensúlyra tudott volna támaszkodni.

Egy-egy nemzedék élethangulatának kisarjadását az egyéni fejlődés lélektana is magyarázza. Sajátos tény az, hogy a jellem fejlődésében a 17-25 éves kor döntő: ekkor néz szét szélesebb körben az ifjú a világba, a maga szemével kezd látni, figyelni. Az ifjú ekkor merészen idealista és magabízó, sok egyenesen „titanista”, azaz különös erő és elhivatottság feszül benne. Lelkesedik új eszmékért, néha romantikus hevülettel, s ez szép is, mert így az ifjúság friss zsendülésnek a színében jelentkezik; kell is ez, kár volna, ha az élet durva realitásának látványa lefagyasztaná a friss rügyeket. Ez tehát a *friss társadalomszemléletnek* és az áldozatra-kész „nagy” *elhatározásoknak* a tipikus életkora. 7-8 éven belül sokan ugyanazt tapasztalják az illető történeti helyzetben, ugyanazt forgatják a fejükben arra nézve: mit lehetne tenni. Ebből az egyéni időszakból árad ki a fiatalság szelleme, az erő és magabízás, feladatlás és – vallás. Egy ilyen, új életérzésű csoport mintegy önálló történeti csomópontot alkot, ez lesz dinamikus magja egy „nemzedéknek”. A nemzedék szét van ugyan szórva a társadalom sok ezer pontjára, mégis tudnak tagjai egymásról, érzik, hogy egy szétszórt, de fejlődési vonalaikban összecsendülő, *koevolutív csoportot*, „nemzedéket” alkotnak.

A társadalom nagy többségének közepett ez csak egy erősen aktív, de előretörő kisebbség ugyan, de érezhető az, hogy ez a koevolutív, együttfejlődő csoport dinamikus, előretörő jellegű s „eget kér”, együtt is menetel a jobb jövő felé. Rövidesen szerepet is vív ki magának a társadalom vezetésében – az ily nemzedék mindig „előreveti árnyékát”, illetve a fényét – és érvényesülése egy fejlődő, dinamikus korban rendszeren (hol korábban, hol kissé később) be is következik. Már előre is érezhető, hogy az ifjú törekvéseknek „van jövőjük”. Ha nagyon statikus, csendes, sőt lenyugvó, szenilis hangulatú egy kor, akkor egy dinamikus nemzedékmag csendesen tűnik a háttérbe, hiába jött. Egy kezdeményező erejű új nemzedék létét rendszeren utólag, 1-1¹/₂ évtized elmúltával veszik észre igazában, amidőn nemcsak amaz új nemzedék programadó szavai hangzanak el, nemcsak „elvi” állásfoglalások, hanem már tettek következnek. Olykor az is megesik, hogy

nincs igazi, számbavehető új nemzedék, mert a fejlődésben részvételre való rákészülődés egykor kedvezőtlen körülmények közepét ellanyhult.

Láttuk, a fejlődés körülményei iránt legérzékenyebb az egyéni élet átlag 18-25 éves kora, ez egy nemzedék indulásának kora; a 25-50 éves kor is még igen aktív és megértő a fiatalos törekvésekkel szemben. Kivétel akad egészen a 60-as évekig, de egyre ritkábban, jobbára csak erősen idealista és élettrugékony, nemes törekvéssel átfutott egyén tart a 60-as években is a fiatalsággal, íme, ily egyéni fejlődés-lélektani alapon is kiderül az, amit már az antik világban is tudtak (Hérodotos Platon), s újabb kutatók is erősítenek (Lorenz O., Madzsar Imre¹), hogy 100 éven belül 3 nemzedék van, egyre-egyre 33-35 év esik. Van tehát itt bizonyos törvényszerűség az életritmusban és a nemzedékváltásban. Azonban a lényeg mégis az: *van-e erős korélmény?* Világosan beszélt-e egy korhelyzet? Tudnak-e aktíve visszahatni a keménynek és hajthatatlannak mutakozó sorsra? Ha igen, akkor van egy egyöntetűen érző, látó és törekvő korréteg, mely összetartozónak érzi magát: egy új nemzedék. Ez azután fokozatosan tovább nyomul az évtizedek során, s „ifjú” nemzedékkel az „idősebb” nemzedéket szokták szembenállónak mondani. Az utóbbiak beállítottága egyre inkább a konzervatív magatartás lesz és az élet feszítő erejéből kiszabadult, érett „bölcseiség” szelid, figyelmeztető tónusa. Ez a nemzedék is összecsendül a maga élethangulatában.

A nemzedékváltás függ egy kor általános dinamikai jellegétől. Sokszor úgy látják, mintha egy új nemzedék ennek „temperamentumával” volna kapcsolatos. Nem. Egyszerűen más a helyzete és új az élettávlata, a fejlődési perspektívája. Más az élettrugékonyága, megpróbáltága és vállalkozókészsége. Ha ez sokkal nagyobb, mint amilyen az idősebbeké, úgy a nemzedék-váltás gyorsabban következik be. Némely kor „kényelmesebb”, mint a másik, s az ifjúkor energiáját mellőzhetőnek véli; ez késlelteti a nemzedék-váltást stb.

A nemzedékek határa rendkívül elmosódott, s egysége bizonytalan. Ez az amorf egységek tulajdonságainak fokozott meglétét mutatja. Mindamellett nem szabad azt hinnünk, hogy egy nemzedéket szubjektíve önkényesen lehet körülhatárolni. A valóság az, hogy a nemzedékek életritmusa sokféle a szerint, hogy minő magá-

¹ A világtörténet korszakai. Akad. Értek. Tört. tud. köréből. 24. köt. 1932.

nak a történeti fejlődésnek a ritmusa: az előbbi, szubjektív ritmus függ a történet objektív ritmusától.

Néha egy nemzedéknek (pl. liberális nemzedéknek) igen jellegzetes, egységes vonásai vannak, máskor a vonások elmosódtak. Végül kiemeljük, szó sincs arról, hogy egy nemzedék feltűnően amorf alakulatát tömörnek véljük; ellenkezőleg az sohasem egységes, sőt erős divergenciák, szétoldódások szaggatják meg állandóan.

Az *elit* problémáját itt csak futólag említjük, annak kellő, tüzetes tárgyalása a társadalom vertikális tagozódásának egyik, nevezetes, karakterológiai kérdése. Itt kiemeljük először az elit szétszórtságát s amorf jellegét: a társadalom ezerféle helyén található elit. Az elit lehet tudatosan kiszemelt (fr. elite³ = lac. electus, kiválasztott), vagy pedig csak magától kiemelkedő, felszínre jutott; a lényegét a társadalmi *pozíció* határozza meg: „az, aki felül van”. Ez tulajdonképp csak viszony-fogai óm, mint a „felül” szemben az „alul”-lal. Nem szükséges mindenképp érték-kategóriának tartanunk. *Nem esik egybe a vezető fogalmával*: ez szűkebb fogalom az elittel szemben. Van „vezető” elit, s van, amely csak kiváló, vagy jellegzetes: ez a *tipikus elit*. Minden társadalmi rétegnek megvan a maga „jellegzetes képviselője”, ez az ő *tipikus* elitje. Természetesen szétszórva él ez is egy társadalmi rétegnek a felszínén, nagy szerepe van főképp abban, hogy utánczást kelt azok körében, akik - a maga rétegén belül - reá felfelé néznek. Ő az ulánczandó típus, a minta, ő egy életstílus legtisztább képét mutatja, így van munkás-elit, kisgazda-elit, polgári elit stb,

Az *elit* azonban sokszor nem egy-egy rétegen belül jó számba, hanem egy „országos társadalmon” belül; ekkor már inkább tekinthető érték-fogalomnak is. Mi a jellege? Először is nagyobb vezetői szerepre, aktivitásra; e téren az elittag vagy maga tört fel az „élre”, vagy – ritkábban – kiválasztották, nevelték. Ez a művelődéspolitikai mai, tudatos problémája. Az elit-kiválasztás hiába került ma erősen előtérbe, s hiába vannak jeles felsőbb oktatási intézményeink, lényegében megoldottak nem tekintendő. Sem nem lehet biztosan megállapítani az egyéni rátermettséget, sem biztos

² V. ö. A társadalom vezetői. Társad, tud. 1937. 1-29. Széchenyi elit-öntudata. U. o. 1941. 483-504. Bibó I. Elit és szociális érzés. U. o. 1942. 192-210.

³ Annyira köznapi lett, hogy ma már szükségtelen francia formában írni.

nevelési módszereknek nem vagyunk a birtokában. Kérdés az is, vajjon ha kinevelték az elit-tagot, megtalálja-e kellő helyét a társadalomban, vagy szétmorzsolódik az ereje, s elsikkad a sok kiválóbb névtelen között.

Az elit jelentőségét mutatja, hogy állandóan erős közfigyelem tárgya, sokan néznek reá tisztelettel; így egy anonim követő sereg (elit-uszály) keletkezik szélesebb körben; az elit állandó példaadó, norma lesz.

Az elit *értéktudatosabb* s *aktívabb*, mint anonim követő serege, és sokkal szélesebbkörű a *felelőssége*, mint másoké.

Az elit-kérdés, láthatjuk, az elsődrendű szociális problémák közé tartozik. Karakterológiai elemzése e helyütt nem feladatunk,

11. AZ ALAKTALAN CSOPORTOK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE ÁLTALÁBAN.

Miután leírtuk az alakatlan csoportok legfőbb fajait, vissza tekinthetünk s némi általánosításra is vállalkozhatunk. A mindennapi társadalomszemlélet elsiklik az amorf alakulatok fölött. Azokon akad meg, amik szembeszökők, mint nagyközösségek (nép, nemzet), avagy kiemelkedő szervezetek (állam). Korunk a *szervezés* igéjével van tele, szereti azt méltányolni, ami hatásában kimutatható, célja világos, tehát – speciális *szervezet* (organizáció). Ez irányban érdeklődik kezdettől fogva a jogász, avagy az államtani kutató. Az alakatlan csoportokkal alig foglalkozik más, mint a történész, aki *évtizedek* és *évszázadok* távlatában lát és érzi, hogy minő rejtett, földalatti mozgalmak táplálják a nagy eseményeket, mennyi emberi energia, apró erőfeszítés csendül össze egy nagy történeti aktusban. Rádöbben nemcsak a forradalmi tömeg nagy faj súly ára, hanem a finoman ható közvélemény és közönség lassan ható munkájának eredményeire is. A történész számára nincs *quantité négligeable*. Vegyünk például egy „mozgalmat”: a puritanizmust. Kispolgári elem, félrehúzódó, *politikai szekta*; lassú növésű, olyan, mint a borostyán, mely azonban egyszer csak benövi az állam márványos falait is, maga alá borít egy abszolutista Stuart-rendszert, míg végre harciassá is válik s megszületik Cromwell állama. Szociológiai szempontból, íme, egy politikai szekta nagy viharok mutatkozik be, holott *kezdetben* csupán kis szellő. Fontos tény az, hogy ily homályos szekta minő mélyen tud hozzáférkőzni az angol társadalom gyökeréhez. Mert elszivárgóit a lelkekhez, a közemberek meggyőződéséhez, oda, ahova a fényes

Stuart-udvar, a hadsereg, a közigazgatás évszázadon át nem tudott eljutni. Ez jellemző több alaktalan csoportra: a beférkőzés, a lélekhez-nyúlás, emberre rátapadás, lassú hódítás.

Példánkból kiderül az alaktalan csoportok egyik funkciómódja: a lassú, rendkívül szívós hatás, mely olykor olyan lassú, mint a geológiai erőké. Másik hatásmód a kataklizmákhoz hasonlít, melynek megvan a rohamperiódusa; ilyen a forradalmi tömegek megjelenése. Utaltunk arra, hogy a tömeg sem hirtelen tódul össze, hanem „előtömeg” az alapja, ezt pedig lassú erők munkálják meg, legtöbbször a *lazító* bajok önkény tel én, suttogó propagandája, mely „a közvélemény sorai közt” szólal meg. A lassú, észrevétlen funkciókat sohasem becsülték le a történészek, és e belátás széles vonalon beérkezett ma a szociológiába.

Általános tulajdonságuk az alaktalan csoportoknak 1. a *névtelenség*; *nehéz* megnevezni sok közönséget, egy-egy nemzedéket, mégha lépéseiket számon is tarthatjuk; társaságok, klikkek, érdekcsoportok pedig háttérbe húzódva élnek névtelenül. 2. Éppen azért, mert az alaktalan csoportok feltűnő *plasztikusak*, át tudják hatni a társadalom „sejtközi hézagait”, sok oly pontra bejutnak, ahova az élesebben ható szervezetek már be nem hatolhatnak. De kissé különös, zoológiai hasonlatot is legyen szabad használnunk. Ismeretes, hogy a termőtalajt nemcsak a napfény, a csapadék porlasztja és teszi omlóssá, hanem a talaj férgek is porhanyóssá teszik. Hasonlatunkat itt az sugallta, hogy éles fényt nyerjen egy *mozzanat*: vannak egyes alaktalan csoportok, melyek sokszor „talaj munkát” végeznek, *előkészítő* munkát az ültetendő növények – a reformok – számára. Az amorf alakulatok alsóbb *rétege* a „csendes forradalmak” hazája: az aktív, hangos forradalom és az állam sokszor csak összezezi és csak leszámítja *ezeket* az előzetes „amorf-rétegbeli” elváltozásokat.¹

¹ Az amorf alakulatoknak nagyon sajátos a viszonya az állammal: azok nagyon *nehezen* foghatók meg, és nem is mind hozható napfényre, a közítést el, tehát *nehéz*, gyakran lehetetlen azok állami ellenőrzése. Az állam 1. igyekszik megszabadulni azoknak nyilvános jelentkezésétől; egy tömeget szétoszt, titkos társaságot nem engedélyez, összejöveteleiket felosztja; egy terjedező szektárius mozgalmat betilt stb. Az állam 2. igyekszik *megakadályozni* az amorf alakulatok megeredését; ha nagyon kényes az idő járása, ha megszálló csapatok jelennek meg, még azt is eltiltja, hogy magánházakban ártatlan „társaságok” gyűljenek össze; utcán is csak két sétáló lehet együtt stb. 3. Az államnak az amorf alakulatok mindenképp kényelmetlenek. Ágyúval nem lehet lőni baktériumok ellen. Ezért szívesen hiteti el, hogy az amorf alakulatok

Az amorf alakulatok visznek némi szerepet az *állam rendjének* a fenntartásában. Mi garantálja a törvények fenntartását? A büntetőtörvények, a fogház, fegyház, a rendőrség, csendőrség, a fegyveres erő stb. Ámde ismeretes tény, hogy ezek a nagy és -valljuk be – nem egyszer durva hatalmak nem ritkán túllőnek a célon. Nem is lehet eme törvény biztosi tó (szankcionáló, garantáló) hatalmak mindennapos föllépése népszerű. Elég ha azok, mint fenyegető nagyhatalmak, a háttérben maradnak.

A rendet kis dologban is kell biztosítani; ezért az élet szabályainak fenntartására kisebb akciók is szükségesebbek. Ezek sorrendje” körülbelül a következő:

a) Kezdődik a fellépés mindazzal szemben, ami szokatlan, eltér az átlagtól, tehát „furcsa.” Az első reakció, melyet társaságban, vagy közönségben kapunk, a *kedvetlen meglepődés* vállvonogató gesztusa, a rosszaló elnémulás. Ez még csak figyelmeztetést tartalmaz: „jó lesz vigyázni”, mert erősebb reakció következhetik.

b) és c) Már szövtünk (IV. 6. fej.) az első, komolyabb reakcióról: ez a *kinevetetés*. Finom, de éles akció, melyet a társaság nem is egyszer kíméletlenül alkalmaz. Ámde – megelőzi ezt egy csendesebb, halkszavúbb gesztus: a *kimosolygás*. Finom fokozatok vannak itt a jóindulatú kimosolygástól a „maliciózus” kimosolygásig. A társaságnak tapintata van, ami állami hatóságokból esetleg hiányzik. A büntető § nem igen lehet általános jellege folytán tapintatos, a helyzet különleges vonását (szingularitását) nem nézi. *Ezért* hatása túlerős, avagy éppen túlgynge. A kategória-mánia folytán képtelen individualizálni.

alsóbbrendűek, „tulajdonkép” lényegtelenek és rendbontók. Valóban ez az utóbbi tény kellő felismerést nem hoz, csak megkerüli a kérdést, de nem oldja meg: az élet maga mindenképp létrehozza az amorf alakulatokat, nyilván azért, mert ezek funkciókat tényleg teljesítenek. Az állam eme társadalmi funkciókat *nem ismeri el*, illegálisaknak, földalattiaknak bélyegzi. Hogy azonban ez a megbélyegzés, pusztán közrendészeti ügynek való deklarálás – hatályos-e végeredményben, kérdéses. Annyi bizonyos, hogy az amorf alakulatok, melyeket légneműeknek mondottunk, ubiqvitásuk, sokféle jelenvalóságuk folytán saját-szerű „atmoszférát” jelentenek, itt is, ott is egyszer csak megjelenik a hatásuk, mint a szellő, sőt mint egy erős szél. Nincs más lehetőség, mint – befogni őket az állam vitorláiba. Mert másképp nem lehetséges.

² Nagy szükségünk volna ezek tanulmányozására. A „garancia”-formák kérdése üres lap ma még.

d) A lelki hatásra célzó aktusok után következnek a „tettleges fellépések”; ilyenek: a társaságból való „kinézés”, illetve ennek súlyosabb esete a nyílt „kiutasítás”; ha simán nem megy, kitolnak, vagy kilöknek valakit. Ez az *eltávolító* aktus fokozódik a tartós *kiküszöbölésig* (boycot). Közönségben a „kifütyülés” már súlyos rosszalás.

e) Az eltávolító jellegű társadalmi reakciók kiélesedhetnek úgy, hogy *ütlegetésre* kerül a dolog, ennek enyhébb formája a „megcsapkodás”, amelynek tréfás és megbocsátó jellege is lehet. Viszont fokozódhatnak a *lincselésig*, ami már súlyos testi sértés.

Íme, eljutottunk a garanciák azon formáihoz, amelyet az állam már tilalmaz. Erre következnek az állami garantáló aktusok: pénzbüntetés, szabadságvesztés, halálbüntetés stb.

Mindezek a „garantáló aktusok” rendkívül sokféle színárnyalatúak, és hol az erkölcsi méltatlankodás, hol a felháborodott, megtorló harag áll mögöttük. Érdekes kérdés az, hogy a társadalom ez aktivitása mennyire képes tetten érni a hibát, a bűnt, nyomban, vagy elkésve alkalmazni a visszatörlesztés egyik-másik eszközét.²

A társadalom garantáló, megtorló aktusait éppen nem mindig szervezetek (állami hatóságok stb.) végzik. Bőven jut hely az amorf társas egységek számára: tömeg, közönség, társaság, érdekcsoport stb. mind kialakítja a maga megtorló eljárásait, kipróbálja, mit lehet az életben elérni. Ezek az amorf alakulatok a nagy és örök kísérletezők, míg hozzájuk képest az állam gépezet, mely paragrafusok járószalagján mozog. Ha csak az állam működne, úgy – épp a mai, tömeges világban – nagyon, de nagyon sok hiba és kisebb bűn maradna megtorlatlanul (marad is). Az amorf alakulatoknak e téren éppen alaktalanságuk folytán van meg a nagy előnyük: behatolnak a társadalom zugaiba, s ott is végezhetnek helyreigazító munkát, ahol a szervezetek a maguk kerekése és lezártsága, sőt kicirkalmazottsága folytán nem tudnak tenni semmit s csak távolról kénytelenek nézni a társadalom lassú romlását.

Mi csak a probléma minőségét jeleztük. Kidolgozása a jövő szociológia feladata.

Az amorf alakulatok sokszor 3. nem végeznek folytonos munkát, mint a szervezetek, hanem működésük hézagossá és *időszakos* (intermittáló); ez nem ok arra, hogy jelentőségüket kisebbítsük.

² Az ily visszatörlesztő *társadalmi* aktusok irodalma szegény. Viszont irodalmunkban kiváló mű Angyal Pál: Közvéleménybüntetés. 1936. Akadémia.

Az amorf lelki hatások ugyanis gyorsak és intenzívek lehetnek: *kiváltanak* régi feszültségeket s így rövid időn át is egyes alakatlan csoportok uraivá lehetnek nagy, történeti vállalkozásoknak. Egy klikk pl. államcsínyt rendezhet. A közvélemény, azaz a közönség munkája különböző: hol gyorsan hódít, „lehengerel”, hol pedig lassan szüremlik be a lelkekbe és észrevétlenül hat. Általában pedig éberebb, mint a módszeresen lassú állami bürokrácia.

4. Az amorf alakulatok sokszor vitamin-jellegűek, szinte az éltető nedvet képviselik, ha az intézmények immár elmerevedőben vannak, ha a nép, az állam kezd elszáradni, s már csak a sablonok uralkodnak. Az alakatlan csoportok *dinamikus* lendítőerők, új vért csepegtetnek a maguk csapongó jellegével az emberekbe, új mozgást visznek bele a közállapotok érrendszerébe. Lélektanból keresve hasonlatot, az *érzelmi fantázia* szerepe jut eszünkbe. A lenyugodott, statikus, érelmeszesedésben lévő elméket megmozgatják, a túlszervezett elemeket amorf alakulatok dinamizálják, mozgékony hajlamúvá teszik.

Ez, persze, túlságba is mehet. Ha kiemelkedő szerep jut az amorf alakulatoknak, ingadozóvá lesz még a legstatikusabb szerv: az állam is. Ezért gondoskodni kell arról, hogy ez be ne következék: az amorf elemeket meg kell akadályozni abban, hogy mindent folyékonyra tegyenek, mert a végső eredmény így nem lehet más, mint káosz, egyetemes *zűrzavar*.

A mai labilis, átmeneti jellegű társadalom közepett *ezért is* hangzik fel oly gyakran a *szervezés* jelszava. De lehet-e szervezni azt, aminek természetével nem fér össze a szervezethez: az amorf alakulatokat? Nem. A gázokat még lehet cseppfolyósítani, sőt szilárd állapotba hozni, mert a gáz is csak anyag. De az amorf alakulatokat nem lehet szilárd testté átváltoztatni, mert élő, folytonosan tevékeny lélek lakozik mögöttük, amely folyton keresi a lét és nem lét keskeny határösvényén a fennmaradását és továbbjutását. Ellenben vannak problémák, amelyeket az amorf alakulatokkal kapcsolatban is meg kell oldanunk. Ilyeneket általában a *tömörítés* szóval jelölhetünk, mivel az amorf alakulatok szétszóródott erőket jelentenek, szétomló, formátlanul szétesők általában; a tömörítéssel mintegy megfoghatóvá tesszük azokat. Ennek eszközei: a) az *egynevezőre-hozás*. Alig van amorf alakulat, amely ne állna erősen heterogén elemekből, nem volna sokféle embertípust összekapkodó; gondoljunk csak a tömegre, hányféle ember kerülhet hirtelen együvé? Hányféle ember alkot egy-egy közönséget?

Egy szűkkörű társaságba is be lehet furakodni. Hányféle az ember egy nemzedékben vagy egy társadalmi osztályban? A mai szoros ismeretségi köreit már el-elvesztő társadalomnak határozottan kiemelkedő, nagy gondja: valamiféle áttekintést szerezni a káoszban, valamiféle rendet teremteni. Különböző beosztásokon, szervezeti egységeken töri a fejét számos társadalompolitikus, egyik új rendeket, s organikus összefűzést kíván, a másik egy, agyonidealizált osztály „osztályharcát” akarja megvívni, – hogy végre aztán ne legyen osztály, s így több osztályharc se. Az egyenlőség, a demokrácia stb. eszméje sem szűnik meg népszerű lenni, mert látszólag egybefogja a tarkaságot, pedig ez már sokszor szétesés is. A hátsó gondolat ezekben az, hogy kell valamiféle egység, valaminő szolidaritás.

Másik probléma b) a *megnevezhetőség* kérdése; folyton igyekszünk „irányzatokat” megállapítani, számontartani, rögzíteni azt, ami már szinte szempontként változik.

c) Harmadik nagy kérdés az *egységes akcióba-indításé*. Nagy kérdés, lehet-e 15-30 ú. n. párt mellett egy országot egységesen vezetni, avagy a közszellemet egységes irányban befolyásolni. Kínos igyekezet valamit egyáltalán útnak indítani, mikor annyi az ellentétes erő, a „hínár”, amely lebéklyózik mindent, ami csak megmozdulni akar. Korunkat bizonyos türelmetlenkedés fogta el: így már nem lehet, tehát akkor másképp kell – és menekvésszerűen fognak diktatorius kísérletekbe, csak hogy valamiféle „egység”, indulás lehetségesé váljék.

d) Végül számos problémát úgy oldanak meg, hogy mesterségesen keresnek *pars pro toto*-t. Kiválasztanak egy szűk csoportot, esetleg néhány embert, kiket mint egy érdekcsoport *képviselőit* tekintik. Megvan képviselőjük a szabóiparosoknak, a háztulajdonosoknak, az újságíróknak, a postaaltiszteknek stb. Általában modern törekvés *érdekképviseleti szervek, kamarák* megteremtése, bizottságok, egyesületek stb. formájában. Hogy évről-évre új szervek alakulnak, mutatja, hogy minő nagy a mai társadalomban az amorf alakulatok elterjedtsége. Végre is kiderül: szervek, szervezetek nélkül már alig oldható meg valami.

V. RÉSZ.

MESTERSÉGES SZERVEZETEK (ORGANIZÁCIÓK).

1. A SZERVEZETEKRŐL ÁLTALÁBAN.

Egy közösség olykor észrevétlenül van jelen a társadalom többi szerkezeti elemei közt, mint egy csomó a fa törzsében. Alakult a nélkül, hogy felfigyeltek volna rá; jöttét nem előzték meg nyilvános viták viharai. Él szerényen, s olykor csendesen is múlik ki, mint a regionális közösség a világgözlekedési forradalomban (1830-1930). Mindennek egyik fő oka az, hogy a közösség *növés* eredménye, és nem az *akarat* tudatos teremtménye.

Egész más az eset a szervezeteknél: ezek mesterséges és céltudatos alkotások. A szervezetet (organizációt) a *szervezés* (organizáció) *hossa létre*: a két latin szó jelentést egy szó fejezi ki, a kettő egymásra mutat. A szervezés elmélete¹ még ma sem járt utána eme bonyolult tényállás finomabb részleteinek, így csak a főbb pontokat említjük. Minden szervezés 1. hasznos erőt akar, eszközt keres, s ehhez pontos tisztázása szükséges annak, minő lehet az elérendő cél, első lépés tehát a *célkitűzés*. Természetesen viták árán jutunk el ide, a célkitűzés – néha országos vitákba is bonyolódott közönségek megmozgatása után – olykor lassan megy; az „alaktalan” régió (IV. rész) számos eleme jut közben szerephez. Ha ezt így *nézzük*, megszabadulunk attól a téves elgondolástól, hogy a szervezéshez elég 2-3 erős akaratú, racionalista ember; ez individualizmus. A társadalmi tényállás sokkal bonyolódottabb, mint egy racionalista szkéma. Nem pusztá ész, „átgondolás” van a szervezet bölcsőjénél. Racionalista elgondolásba esik számos ember az iskolázottsága következtében, és ez az iskolás racionalizmus szimplista az élet bonyolultságával szemben. Annyi azonban igaz, hogy a cél kitűzése közepett a cél nagy mértékben tudatos és racionális lesz. 2. Működésbe lép a *szervező akarat*, mely összerakja a *szervezet elemeit*, azaz embereket és dologi erőket, tárgyi

¹ V. ö. A társadalmi szervezés értéke. Társad, tud. 1930. 35-86.

eszközöket, kikre és melyekre a szervezet rá fog szorulni. A szervezés elméletének előbb racionalizmus ellen kell védekezni, majd ismét egy voluntarizmus túlsága ellen kell tenni ellenvetést. Lélektani szempontból sok szükséges a szervezéshez, pl. kellő hangulatkeltés, lelki mozgalmasság, „athmoszféra”, nem pusztán merész és célt néző akarás. Mégis ez a fő tényező *és nem a következő*.

3. Mihelyt megvannak a szervezet elemei, ezeket össze kell rendezni, azaz együttműködésüket, illetve az erők megfelelő működési pályáját ki kell jelölni: ezt végzi az *alapszabályok* megállapítása. A művelt, alkotmányos államokban ezeket hivatalos helyen (belügyminiszter, cégbíróság) jóváhagyják, s az egyesület megkezdheti a működését a *szigorúan kijelölt célra* és módokon. Itt a szervezés elméletében újabb egyoldalúság eredhet meg: a jogi formalizmus, mely azt véli: az alapszabály minden; ha ez jó, a szervezet működik, mint egy jól beszabályozott gép. Ez is tévedésre vezethet. Ha csak a szabályzat „működik”, úgy sok egyesület csak papíros-szervezet lesz, mely szabályszerűen „eleget tesz” az előírásoknak. Ez azonban sokszor csak *ál*-egyesület lesz. A működő, valóban életképes *szervezet állandó akaratforrásból* táplálkozik, szüntelenül ható célképzetekből. Ez a motor, és nem a szabályzat, mely jobbára csak a keret szerepét játssza.

4. A szervezet életében kiemelkedhetik még egy-egy külön *szerv* beállítása (pl. fiókok létesítése).

Egy szervezet végeredményben bonyolult erőtényező. Működése mindenesetre *előírt* (normált), s hiába utal a szervezet (organizáció) neve a szerves világra, jellege nem szerves (organoid), hanem csak *gépies* (mechanoid). Itt-ott némi szerves vonás nagyon szerény mértékben felfedezhető benne, az t. i., hogy a rész szolgál az egésznek s az egész a résznek,

Azt emeltük ki a szervezés-elméletből, hogy a szervezés nem pusztán észszerű „kollektíválás”, erők „összehozása”, hanem nagyszámú, háttérből ható (potenciális) erők aktualizálása, s folytonos megnyilatkozása. Ezért a szervezetben *több erő* van, mint amennyi az egyes, racionalizált szervezeti elemek pusztán összege. Másrészt azonban sok társadalmi erő *el is veszik, meri* belső ellenállások, súrlódások keletkeznek; *ezeket* már az alapszabály, a vezetőség lehetőleg hidegre teszi, eliminálja.

A mesterséges szervezetek külön neveken szerepelnek. A magyarban nincs meg az a nehézség, ami sok külföldi nyelven: a *társaság*, a *társulat*, a *társadalom* szók a ír. *société*, az ang. *society*,

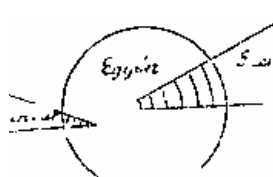
az olasz *societa* szókban össze vannak kavarva, mint a német *Gesellschaft*-ban is, bár van szó (association associazione), amelyben a *társulat* szó jelentése külön szerepel és jól jelzi egyeseknek a hozzákapcsolódását (ad: *hozzá-*, socius: társ), a *hozzá-társulást*.

A magyarban egész sereg szó áll rendelkezésünkre: a *társulat*, *egyesület*, *társaság*, *szövetkezés*, *egyesülés*, néha *tábor* (pl. Egyesült Női Tábor) stb. Speciális nevek: szövetkezet, cég, üzem stb. Általában ezek mind *társulatok*. Szerencsénk van a magyar köznyelv fejlődésével, bár volt idő, amidőn a *társaság* és a *társadalom* szók fordítva szerepeltek. Ma kiérezhető, a *társadalom* szó jelentése a legáltalánosabb, ennek egyik faja a *társulat*. A „szervezet” szóval viszont baj van, mert ez jelenthet (szerves) organizmust is és (gépies) organizációt is: mi alább az utóbbi értelemben használjuk, s néha kiemeléskép teszünk hozzá egy jelzőt (mesterséges, vagy gépies).

A szervezetbe a tagok nem beleszületnek, hanem *belépnek*, azaz míg a közösségeknek gyermekek is a tagjai, addig egy szervezetnek csak felnőttek. Ezek – „érdekeikhez” képest – vagy csatlakoznak, belépnek, vagy nem, tagságuk tehát spontán, és mesterséges tagság. Ez csak *részleges tagságot* jelent, nem jelent igazi és mély kapcsolatot, mit mutat az is, hogy *elvileg* nem állandó: aki belépett, ki is léphet bizonyos előírt idő elmúltával. Ennek a fluktuáló jellegnek a magyarázatául szolgál az is, hogy a *szervezeti* tagság nem eresztí le a gyökereit az emberi *érzés* mélységeibe. Egy családból, egy nemzeti közösségből nem lehet egyszerűen kilépni, ez megrovást vonna maga után, *érezik, itt* érzelmi szakadás, lelki törés jött létre (Id. a „renegát” fent említett problémáját). Ez *érzelmi* elpártolás színében jelentkezik és erősen visszatetsző, Egy természetes közösségbe, láttuk (II. r.), oly mélyen bele vagyunk növe, hogy vele egyek vagyunk és érte fel is áldozzuk esetleg az életünket; de facto sok ember áldozta fel még életét is családjáért, nemzetéért, sőt lett öngyilkos *nemzetéért*. Ellenben mesterséges szervezetért, egyesületért, vagy épp részvénytársaságért ily áldozatot senki nem hoz. Még politikai pártért – esetleg igen, de ez a szervezet (látni fogjuk, 5. fej.) már átmenet a közösség felé, közösség-csíra.

Láttuk már a közösség-elmélet kapcsán azt is, hogy a közösségek körülölelik az egyes embert, a közösségi tagot, ellenben a szervezetek jobbra csak érintik őt, *részt kérnek* az életéből, az ügyesek élete sohasem a maga egészében kapcsolódik be, hanem

mindig csak egy-egy szektorban. Az alábbi rajz cs két egyesületbe bevont egyént ábrázol:

Az ábrán a vonalkázott rész az, amely az egyén életéből egy-egy szervezetbe be van kapcsolva, s itt megfigyelhető az is hogy nem hat a szervezeti bekapcsoltság sok egyén lelki központjáig. Ezt jelenti a *részleges* tagság: vannak bizonyos mozzanatok az egyén életében, amelyeket átad a szervezetnek: időt és *bizonyos* fajtájú munkákat, t. i. azt, amire magát a belépéskor kötelezte. De még ez sem biztos, mert ha azt nem teljesíti, a szervezet alig tehet mást, mint – utólag – az illetőt kizárja.

A szervezeteknek nincs igazi életrugékony, organikus jellegük. Nem állnak ellen nagy történeti viharoknak, nincs megfelelő helyre-pótló (restitúciós) energiájuk, *érzékenyek*, könnyen feloszlanak, vagy csődbe jutnak. Olyanok, mint a gépek, melyek kis behatásra „leállnak.” Néha nem maguktól bomlanak fel, hanem felosztlatják őket, s ekkor sincs bennök igazi ellenállás. Maga a társadalom is érezheti, hogy azok gépies *szerelvények* a közösségek testén. Olyanok, mint a szerszámok; ha elkopnak, félretesszük és másikat keresünk helyökbe. Ez a szervezetek *átmenetisége*. A szervezetek nem állandóak, nem fixpontok a társadalom épületében.

A szervezet célja szűkkörű, speciális: célját már az alapszabály szűk mesgyére szorítja, sőt már eleve *egy célra* alakították, szervezték; a szervezet *egy célnemű* (monotelikus)². Ebből származik a szervezetnek és a tagsági viszonyoknak is a *hidegsége*. Soha sincs az egész élet problematikájáról szó, mindig csak egy-egy részleges célról. A tagok nincsenek érzelmileg átfűtve, hidegen *néznek* a kítűzött, észszerű célra. Maguk a *szervezetek* is csak a maguk szemellenzójével néznek az *éleire*, kivált a gazdasági szervezetek; jellemző, ezek minő sokáig nem *éreztek* a „szociális kérdések” súlyát a 19. században, s valósággal aszociális színben tűntek fel. (Innen a sok felhangzó vád a „kapitalizmus” ellen). A sok vállalatot egyáltalán nem érdekelte az, minő tényleges helyzete van munkásainak, minő a családi életük, a hitviláguk, a nemzeti érzésük, politikai pártállásuk stb.; *ezeket* mint „magánügye-

² Gor. monos: egyedüli; telos: cél, telikus: célú.

két”, rábízta munkásaira. A vállalat csak arra *nézeti*, hogy a munkás „szerződéses” kötelezettségének eleget tesz-e. Igénybevették a kiszabott munkaórán át a munkaerejét, a bérét kiadták s a többi – *non-valeur a szervezet* számára.

Csak most, a 20. század 20-as éveitől kezdve kezdik a szervezetek is igazában átlátni a szociális helyzetet, kezdenek magukra bizonyos közösségi jelleget felvenni gondoskodásuk ma kezd kiterjedni az alkalmazottak szórakoztatására (sportok), sőt lelki derűjének megőrzésére;⁴ családi ellátásukat (háborúban) a maguk anyagi és szervezési feladatkörébe vonják, gyermekeiket nyaraltatják stb. így lassan eltompulhat az éles ellentét a szervezet és a közösség között, mégha – ami természetes – az alapvető különbség továbbra is megmarad.

Hogy a szervezet *törékeny* és *elvileg* nem állandó, azt már az alapszabályok is tudják, mert már eleve kijelölik, mit kell tenni, ha a szervezet feloszlik, illetve felszámol. A születési okmányban bent van a végrendelet is. Tudjuk, a szervezetek nem adnak a társadalomnak szilárdságot. A munkásság is könnyen „másutt helyezkedik el”, ha nem tetszik neki a szervezet belső élete, illetve maga a kereset. A nemzetek évszázadokban gondolkodnak, a szervezetek években; évenként adnak ki jelentést, évenként számolnak is el. Nincs évtizedekre szóló programjuk sem. Egyik *szervezet* hirtelen megy tönkre, másik lassú érlemeszedésben („a tagok nem fizetnek”) rokkann meg, harmadik már kezdetben csak *ál*-egyesület, belsőleg üres. Mindezen kedvezőtlen jelek sem vezethetnek a szervezet kedvezőtlen értékeléséhez. Nézzük pl. a *szervezet* életrugékonyságának hiányát: ez sem vezet abszolút merevségre. A szervezet nem merev test, amely egyszerre robban szét. Ha van ügyes vezetősége, az áthidalhatja a felmerült nehézségeket. A szervezet szükkörű céljából fakadó bajokat is gyógyíthatja a vezetőség igazi közösségi életcélok meleg megértésével stb. Közösség *felé* közelíthet, de közösséggé nem lehet.

Miben áll a szervezetek modern súlynyerése? Tudjuk, rengeteg az egyesület, hazánkban 25-30 ezer (magában Bécsben van több, mint 20 ezer). Ezerszámra van gazdasági *szervezet*, sok

³ Erre nézve nálunk ma különös érdeklődéssel bírnak a *Gamma*-gyár kísérletei; évi jelentéseit igen érdemes figyelni, minő lélektani művészettel gondozzák a munkások lelki rugékonyságát, és családi érzületét is.

olyan, mely az egész országot behálózza a „fiókjaival”. Különös előnyeiknek kell lenni a szervezeteknek, ha már oly szemmel láthatóan felkapta őket a modern társadalom. Valóban a szervezetek *kiválókép beilleszkedtek* a mai időkbe és a mai társadalom szerkezetébe. A főbb magyarázó mozzanatok a következők.

a) A társadalom *tömeges* lett; tömegek pedig csak akkor tudnak mozogni, ha valamely „szervezet” toborozza és mozgatja őket. b) A társadalom *életritmusa* rendkívül gyors lett: a szervezetek pedig különösen fürgék, gyorsan tudnak alkalmazkodni a változó konjunktúrákhoz, gyors, *átütő erővel* tudnak fellépni és érvényesülni, c) A társadalom egyre *szétesőbb lett*, láttuk, a régi közösségek elhalványodóban vannak, mintegy közösségi „házagok” keletkeztek; ezekbe a házagokba, mint „közérdekű feladatokba” egyes szervezetek ékek gyanánt nyomulnak be: megegyeztetik a magán- és a „köz”-érdekeket. d) A társadalom egyre inkább követel *világos célokat*, a közösségek e tekintetben elnémulóban vannak; annál harsányabban jelentkeznek az egycélú szervezetek, hirdetik speciális céljaikat, toboroznak híveket; *propagandarejük szembeszökő*.

Láthatjuk általában: a szervezetek általános előnyomulásban vannak. Csak erős, céltudatos, célracionális, átgondolt „*akciók*” – ezek mindig egy-egy szervezettől indulnak ki – érnek el ma kellő hatásokat.

A szervezetek óriási életterületét nem járhatjuk be, könyvünk korlátai középett. A részletek érdekesebbek s erről cajnós le kell mondanunk. Meg kell elégednünk azzal, hogy áttekintjük a szervezetek *fajait*, s néhány vonással jelezzük lényegüket.

2. GAZDASÁGI SZERVEZETEK.

Nemcsak naponként találkozunk velők, s így jól ismerjük őket, de kétségtelenül általános társadalmi szempontokból is ezeknek van a legsorsdöntőbb szerepük, mivel nélkülök ma már sem a forgalom lebonyolítása, sem a termelés egy hétig sem volna leleíséges. Mégis csak röviden foglalkozhatunk a gazdasági szervezetekkel, mert tüzetes tárgyalásuk messze felül múlja könyvünk kereteit. Legalább főbb fajaikat¹ válasszuk szét. Sajnos, az előmunkálatok szociológiai szempontból gyérek, jobbra csak gazdasági szerepüket és jogi formájukat vizsgálták.

¹ V. ö. Lief man: Die Unternehmungsformen. 4. kiad. 1928.

A gazdasági élet keretei régebben kisebb *közösségek* voltak, így egy családi háztartás (oikos: zárt házigazdálkodás foka), avagy egy regionális közösség (ú. n. városgazdálkodás foka). Szervezet korán alakult, de az önellátási elv alapján nem volt jelentős szerepe a rabszolga-, később a jobbágmunka idején, főképp amiatt, mert forgalom nem igen volt. Ma épp a forgalomra esett a fősúly, s rohamosan alakultak különleges gazdasági szervezetek. Jelentőségük főbb okai: a) roppant tőkét tudnak mozgósítani, élesztve a profit reménységét, *ezrével* csalogatva össze kis- és nagytőkék tulajdonosait; b) jól tudnak kiválasztani megfelelő szakembereket a termelésre, *vezetésre*; szelekciós képességük sokszor nagyobb, mint a közhatóságoké; a szakembereket jól megtudják fizetni; c) az *üzemet* szigorúan észszerű alpra helyezik, jól szerveznek (munkamegosztás); d) a munkások *erejét* is jól tudják felhasználni, fegyelmező erejük közismert.

A gazdasági szervezetek neve a köznyelvben: *vállalat*, *üzem*, néha *társulat*. Az ú. n. „üzem” termelési-technikai kifejezés, év gépies jellegre utal. Ha „az üzem jól működik”, a technikai eredményességet látjuk biztosítva. Ahol nincs szó gépies működésről, mint a kisgazda-„üzem” kifejezésben, ott ez helytelen szóhasználat. Nem a technikai működésre, hanem szélesebb gazdasági körre utal a *vállalat* szó. Más az, ha az *üzem* megy jól, más, ha a *vállalat*; az előző esetben eredményes a termelés, de ha rosszul kalkuláltak, akkor a „vállalat” mégis tönkre megy: a vállalat nem pusztán technikai, hanem gazdasági fogalom. Jelenti azt, hogy egységes gazdasági vérkeringésű test, *önálló cselekvésre képes gazdasági alany* van előttünk, összefüggésben a forgalmi gazdasággal, a piaccal; e körben „vállal” kockázatot a vállalkozó. Vállalkozó szerepel akkor is, ha nincs szó kockázat „vállalásáról”; lényege az, hogy ő adja a *termelési eszmét*. Működését nem a karitatív szempont, vagy a közhaszon irányítja elsősorban, hanem a vállalat „érdeke”; így a vállalat „a kereseti gazdaság egysége” (Heller). Többnyire a vállalkozó előlegezi a termelési költségeket, (tehát a „*pénzt*” kockáztatja).

A szokásos megkülönböztetés a két végpont: *magán- és közvállalat* közt nem szociológiai megkülönböztetés. Már láttuk, a *köz* és a *magán* szó közül az előbbi merőben bizonytalan társas egységre utal, (csak „limitatív” fogalom). Szociológiailag véve, a magánvállalat is tarthat sok alkalmazottat, tehát ez is „társas” egység, (bár nem nevezik is „társas” vállalatnak). A „magán” szó

főképp arra vonatkozik, hogy a vagyoni jogi felelősség egy egyéné, s természetesen azé a kezdeményezés is. Ilyen egy kisiparos vállalata. Egy emberé a kockázat, a teher, de azé a nyereség is. Jelentős előnye a nagy mozgékonyaság, hátránya a tőkében való szegénység, s elhunytakor az örökösödési adó nagy terhe, mely társas vállalatoknál elesik, tekintettel arra, hogy a vállalat, mint társulat, nem hal meg.

Szociológiai tények alapján célszerű *gazdasági kiscsoportokról* szólni, mikor *betéti* vagy *közkereseti* társaságra gondolunk, mert ezek nem szoktak óriásvállalattá alakulni. Ezek különben jogi és nem társadalmi kategóriák. Kezdődik a – laza – gazdasági társulás a „*csendes társ*” jelentkezésével: ez tőkét ad, ezzel „társul be” azért, hogy tőkéje a vállalatban gyümölcsözőszen. Előző szerződés, de többnyire személyes viszony is köti a vállalat vezetőihez, azonban ez a viszony a cégben nem jut kifejezésbe; a lényeg itt csak az, hogy kisebb tőkék bejutnak a vállalat vérkeringésébe.

Az ú. n. *betéti társaságban* kétféle tag van: az egyik (a beltag) egész vagyonával felelős a közös cég alatt folytatott vállalkozásért, a másik (a kültag) csak azzal a vagyonnal, amit „betett” az üzletbe. Az üzlet *vezetése* a beltagok joga. Egyébként előzetes szerződés szabályozza a tagok jogviszonyát. Az ú. n. *közkereseti társaságban* közös cég alatt társul több személy, közös a vállalkozásuk: nyereség és kockázat, s kiki felel *egész* vagyonával. Leginkább gyakori kereskedelmi társaságok közt az ily egyetemleges felelősség. Mindezek rendszeresen szűkebb körű társulások, tehát gazdasági kiscsoportok. Az ú. n. *korlátozott felelősségű társaságot* nálunk is engedélyezi újabban a törvény (1930. V. tcikk). Látható, itt is a jogi formát nézik, és nem a társadalmi tényállást. Ez a társas vállalkozás olyan, amelyben a társasági tagok *egyénilag* nem felelősek a hitelezőkkel szemben; ezek követeléssel csupán a társasággal szemben léphetnek fel.

Uralkodó forma a gazdasági egyesülések soraiban a közismert *részvénytársaság*.” Jogi oldalról képe ez: „alaptőkét” szerez be oly módon, hogy részvényeket „bocsát ki”, s *ezeket* „jegyzik” a tőkéjüket elhelyezni óhajtók. A jövő nyereségre: az „osztalékra” néznek, ezért ez a tipikusan tőkés társaság. Az alakuló közgyűlésen „igazgatóságot” választanak, többnyire egy vezérigaz-

² V. ö. Passow: Aktiengesellschaften. 22. kiad.

gató *kezébe* kerül a kezdeményezés, vagy döntés üzleti ügyekben. Egy választott felügyelőbizottság lép működésbe, nem mindig nagy súllyal. Minden évben közgyűlésen számolnak be az ügyek vite-léről, „mérleget” terjesztve elő. Itt megállapítják az osztalékot, illetve a tartaléktőkét stb.

Társadalmi szempontból gazdagabb tényállást kell megfigyel-nünk. Először a szociológus jól teszi, ha a köznyelvet, ez esetben a franciát, megfigyeli; a neve: *société anonyme*. Már ez felhívja a figyelmünket arra, hogy r. t.-nál nincs szó a részvényesek aktív részvételeiről, mert a vállalatban nem ők, hanem a tőkájük sze-repel; a részvény névtelenül ruházható át. A mai, névtelen tár-sadalom közepett tipikus jelenség ez; vándorol a vagyon, kiutal-ják az osztalékot stb. a nélkül, hogy valaki a maga nevében va-laha is szerepelne: a tőke szerepel az osztalék, vagy a nagyobb részvény-árfolyam reményében. Jellemző a mai társadalom ato-mizáltságára az is, hogy a részvénybe befektetett tőke bármikor kivonulhat a r. t.-ból, s átlag ez sem okoz *zavart*: az alaptőke ren-desen állandó; ez a r. t. hitelképességének alapja.

A 19. században dicsérték a r. t. demokratikus jellegét, mert a részvényeseknek „egyenlő jogai” vannak, természetesen a rész-vények arányában. Az élet azt mutatja, hogy az ú. n. nagyrész-vényesek oligarchikussá teszik a r. t.-ot, s mivel „a *vezérnek*” döntő szava szokott lenni, a r. t. monarchizálódik is. Íme, itt a külön-böző kormányformák egész gyűjteménye van művészi együttesben előttünk.

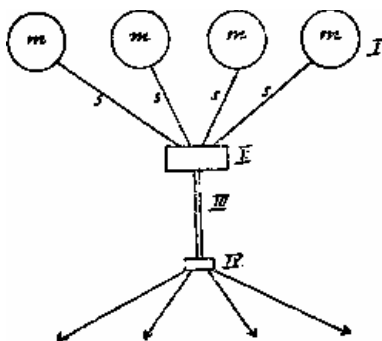
Az átlagrészvényes nem sokat ért az *üzlethez*, nincs betekin-tése a részletekbe, ezért egy *üzleti elit* jut igazán szóhoz a r. t.-ban. A legügyesebbek kerülnek az *élére*, akik tényleg nagy szabadság-gal dolgozhatnak, így, személyi alapon válik ez a gépies, jogi struktúra valóban mozgékonyá, ügyessé, átütő *erejűvé*, élelmessé és alkotó *erejűvé*.

Ennek elvben ellentétes alakulata a *szövetkezet*, mely a *szö-vetkezeti* tagok *személyes részvételére* számít. A szövetkezet első-sorban a tagjai felé dolgozik, akik „üzletrészt” *jegyeztek*, akik ott vásárolnak, azoknak a szövetkezet visszajuttat a haszonból, „téri-téseket” ad. A szövetkezet tehát „lényegében személyi egyesülés” (Heller F.). Szellemét meghatározza az, hogy nem az *üzleti hasz-not látja* főelvnek, hanem a tagok *kölcsönös segítségét*. Ebben rejlik a nevelő hatása is. Feltűnő, hogy a sok apró *üzletrész mel-lett* is minő nagy tőkével tud dolgozni egy-egy *szövetkezet*, s fió-

kok hatalmas hálózatával (Hangya). A tagok együtt felelnek a szövetkezet tartozásaiért, s osztoznak a tiszta nyereségben, amelyet azonban az alapszabályok rendszeresen maximálnak. Ez „altruista” színezetüknek egyik oka.

A szövetkezeteknek sokféle faja van: *hitel-, fogyasztási, beszerzési, termelő és értékesítő* szövetkezet. Vegyünk néhány példát, s azonnal látjuk, hogy két fő alapforma van a szövetkezetek sorában: *specializáló* és *integráló* szövetkezet. Az elsőre példa: X. Budapesthez közeli faluból tejet hordoznak be a gazdák; ki-külön fuvaroz, külön számlára dolgozik, ami roppant munkapazarlás. E helyett az egyes magángazdaságok otthon behordják X. község „tej szövetkezetébe” a tejet, s ez szállít *együtt*, ez osztja majd szét; képbén csak 5 magángazdaságot (m) véve:

speciális (s) munkarészek (pl. tej kezelés) egyesítése,

szövetkezet vezetése, szállítás.

szétosztás.

(Egy beszerzési szövetkezet képe ugyanez, de a szétosztás IV. önmaga felé fordul vissza). A tej stb. „központok” lényege az, hogy a tej kezelését és a forgalomba hozatalt, vagyis egy *speciális funkciót* kivesz a gazdasági egységekből, ezt *speciálisan* vállalja. Ilyen a *specializáló* szövetkezetek képe.

Egész más pl. egy földbérlőszövetkezet. Van mondjuk 50 gazda, ez közösen bérel 1500 holdat. Itt nincs szó speciális funkciók kivételéről, hanem fordítva, mindenféle munka: szántóföldművelés, állattartás, hal- és erdőgazdaság stb. *egyedül*, kiegészítve egymást. Az ilyen: *integráló szövetkezet*.

A szövetkezetek gazdasági súlya nagy, de úgy látszik, a r. t.-ok világszerte hatalmasabb arányúak tudnak maradni.

A *közvállalatok* rendszeren államok, vagy városok vállalatai, melyek a nyereség fokozásáról lemondva, méltányos áron szolgálják a közösség érdekeit rendszeren oly téren, ahol verseny amúgy sincsen (vasút, posta, gáz, villany, víz-szolgáltatás); sőt egyes közvállalatok akkor is fennállnak, ha immár veszteség mutatkozik (vasút, hajózási vállalat), de másképp a közérdeket nem lehet biztosítani. A közvállalatok (közüzemek) kifejlődéséhez az vezetett, hogy célszerűtlennek látták akár gazdasági, akár technikai szempontból több vállalat versenyzését. Eleinte városok külön engedélyt adtak egy vállalatnak, de csakhamar maguk rátértek *közüzemek* létesítésére: ha már úgy is fennáll egy monopol-helyzet, leg-helyesebb, ha a város maga veszi a vállalatot a *kezébe*. Néha egyes városok továbbmentek, s oly téren is felléptek, ahol nyoma sincs a monopol-helyzetnek, pl. városi bankot létesítettek. Sokszor pedig városok, vagy más közületek azért vettek kezükbe egy intézményt, mert megbízhatóságot csak saját kezelésükben remélhettek (közegészségügyi, köztisztasági vállalat esetén; pl. a fertőtlenítő intézet közüzem). Bécs még a temetkezés ügyét is városi kezelésbe vette, mert a halálozáskor sok ember kizsákmányolhatónak mutatkozott magánvállalat részéről. Vannak oly közvállalatok, melyek versenyükkel le akarnak törni egy gazdasági kinövést (a közs. kenyérgyár pl. mérsékli a pékek árait). Végül az is előfordul, hogy városok közüzemet tisztán haszonszerzési célra alapítanak.

Végül megemlítjük a „*szervezetek szervezetét*”: a *kartelleket*.³ Ezek szerződések útján sok vállalatot rábírnak arra, hogy közös elvek szerint járjanak el, pl. ne adjanak el lúlolcsón farkartell), osszák szét egymás közt a piacot, hogy ne kelljen minden vállalatnak mindenfelé szállítani (*körzetelő*, piacmegosztó kartellek), létesítsenek közös elárusító irodát; egy-egy üzemnek csak egy bizonyos mennyiségű terméket (kontingenst) legyen szabad piacra vinni (*kontingentáló* kartell), és pedig bizonyos áron stb.

A kartellek idővel hatalmas *szervezetek* lettek az egyes vállalatokkal szemben; árpolitikájuk természetesen a magasabb ár biztosítására irányul, s ezért népszerűtlenné is válnak, bár sok tekintetben nagy haszonnal járt működésük.

³ V. ö. R. Liefmann: Kartelle u. Trusts. 5. kiad. 1922.

3. FOGLALKOZÁSI KÖRÖK ÉRDEKKÉPVISELETE.

Az érdekképviselőt igen széleskörű jelenség, szinte általános a társadalomban. Egy nagyobb, hatalmi szervezet, állam, egyház, vagy világcég, sokfelé küld ki és tart fenn állandóan „képviselőt”: követet, konzult, ügynököt stb., akik az ő megbízottjai, érdekeinek tartós képviselői. Ezt az igen általános kérdést erősen meg kell szűkítenünk: egyes, mai társadalmakban feltalálható *foglalkozási körök* (szakmák) képviselőtéről lesz szó.

Először az „érdek” szó jelentésével kell számolnunk. Ezzel a fogalommal feltűnően bőven bánnak a szociálpolitikában és a közgazdaságtanban; úgy vélik, ami lelki rugó, ami a cselekvés hajtóereje, mind „érdek”-nek számít, Egyéni érdek, közérdek - mindennapos kifejezések, Azonban ez a minden akciót érdekből-magyarázás nem számol a lélektan mai állásával; a motívumok tanával. Ezt röviden ide kell iktatnunk. A rövidség kedvéért egy hasonlatba kapaszkodunk. Tapasztalták a jegestengereket kutató oceanografusok, hogy a rendkívül lassan húzódó tengeráramlások nem egyforma irányúak; lehet, hogy az 1000 m. mély áramlás délnyugati, a 2000 m. mélységű délkeleti irányú, viszont a földszíni áramlás ismét más: mondjuk keleti irányú. Az áramlások nem befolyásolják egymást, mindenik megy a maga belső törvényeihez képest erre vagy arra. Körülbelül (ha nem is pontosan, mert a lelki élet sokkal egységesebb) ilyféleképp megy a lelki életben is: 1. vannak különböző mélységű motívumrétegek; ilyen igen mély réteg a faji ösztön. Van ennél magasabb: ilyen az érzület; még magasabb: ilyen a szokásos, beidegzett cselekvés motívumrétege; legmagasabb, már felszíni réteg: ez az *érdek*. Ezt már a felszíni széláram is befolyásolja, Ez a fent hullámokat verő, látható motívum-réteg. Ez a változékony elem. „Naponként változó érzület” – *contradictio in adjecto*, önellenmondó fogalom, ilyen nincs és nem is lehet. Az érzület változhatik, de nem naponként, mert akkor már nem lehet érzület, Viszont lehet egy egyénben egész életen át tartó érzület, pl. állandó, változhatatlan szeretet fennállhat egy hűtlen kedves vagy hálátlan rokon iránt is; állandó az anyai szeretet, hazaszeretet stb. Ezek szilárd irányvonalak a lelki életben. Hasonlóképp nincs szokásos cselekvés-motívum, mely naponként változnék; ekkor az már nem lehet a „szokásos” cselekvés hajtóereje. Ellenben van – nagyon is van – *naponként*

változó *érdek*. Ez általában irányában bizonytalan; iránya „a helyzettől függ.” 2. Az érdek sajátoskép annál erősebb, hevesebb lehet, egész a fanatizmus hevéig emelkedhetik, minél hirtelenebben bukkan a lélek felszínére: ott rögtön hat, nyomást gyakorol. Természetes az, hogy a gazdasági élet nem alapszik a lélek mélyebb motívum-rétegein, tehát főképp a változékony irányú érdek jó számításba. Ez íme, lélektanilag felszínes, de esetenként erős mozgató, irányító erő a lélekben. 3. A felszínen mozgó lélekáramlat, az érdek sokszor „öntudatosnak” hirdeti magát, racionális, kalkulátorius valami, azaz *számítás*. A számító ember folyton latba veti mi az ő tulajdonképeni „érdeke.” 4. Az érdek erősen alanyközpon-tú, sőt önző. Az egész világ vajmi kevés, ő maga csaknem minden. Ez a motívumfaj – látható – speciálisan a modern emberre vall,¹ aki folyton új helyzetet talál, nem elég neki a hagyomány útmutatása, hanem latolgatni kell azt, mi az „érdeke” *hic ét nunc*. Az érdek mindig aktuális és csakis az. Ez vezet a pillanatnyiság tragikumára felé.

Nézzük a lélektani kérdés után a mai társadalmat.

A modern társadalom áttekinthetetlen. Annyiféle törekvés, aktuális érdek gomolyog benne, hogy nehezen látunk tisztán, melyek a megfogható „áramlatok”, egységes érdekirányok. A helyzet is sűrűn változik, nehéz kiszámítani, miképp fognak emberek százezrével reagálni. A fejlődés ritmusa gyors, a régi-ösi közösségek hagyományos receptjeikkel alig tudnak mit kezdeni egy-egy új helyzettel: a hagyomány szava minduntalan elnémul. De a nagy közösségek már a maguk nagyságméretei folytán is *nehézkese*k, olykor már szétesők is, s ha egy új „helyzet” valamit parancsol, *nehezen* szedik össze az erőiket. Ily feltételek mellett nagyon is érthető, hogy a helyes „elgondolás”, irányválasztás, elhatározás ügye egyesekre, és kisebb, hasonló érdekű csoportokra marad, ezek küszködnek önmagukkal és körülményeikkel. Már láttuk (IV. 5. fejl.), hogy sokféle „alaktalan” érdekcsoport kóvályog a társadalomban. Ezek alig tudnak egymásról, személyes „kérdezősködéssel” nem sokra mennek, keresik mégis egymást: mit lehetne közösen tenni, illetve miképp lehet a való helyzetet *fel-fogni*? Egy új vámtarifa lépett *életbe*, azonnal megmozdul a gyárosok egész légiója, keresik az új helyzet megoldását. Célszerűnek látszik létesíteni egy közös szövet: a gyárosok érdekképvise-

¹ V. ö. A közösség lélektanának kritikus alapkérdései. Athenaeum. 1941.

leti szervét (Gyosz). Egy földadó-törvényre viszont megmozdulnak a mezőgazdák, s keresik, mit lehet tenni az új helyzetben „érdekeiket” érvényesítendő (OMGE) stb.

Az érdekképviselői egyesületek nem *teremtnek* egy társadalmilag amorf irányzatot, csak 1. *kollektíválják*, összefogják. Már az is jelentős funkciójuk, hogy a mai, egyre „alaktalanabb” társadalmi világban száz- és százezren tudják, hogy kétséges esetekben hova lehet fordulniok „érdekeik megóvása” céljából. Az érdekképviselői szervek tehát *koncentráló* tényezők, gyűjtőlencsék, ahova a társadalom egyébként láthatatlan sugarai összefutnak. Az érdekképviselői szervek formálják az alaktalant, a szétosztott erőket, a társadalmi vadvizeket mederbe terelik. Vállalják, hogy együtt képviselik a szétszórt érdekeket. Ez az ő *centripetális funkciójuk*. Erőgyűjtők, tömörítők. 2. Az érdekképviselői szélesebb körök helyzetét *vizsgálat* tárgyává teszi, s e téren igen jelentős társadalmi kutatómunkát végez. Vizsgálják, minő helyzetben van ma a kisipar, avagy a gyáripar, a kis-, avagy a nagybirtok, a kis-, illetve nagykereskedelem és így tovább. Egy-egy társadalmi foglalkozási kör helyzetébe világítanak be, de – nem tudományos, hideg érdektelenséggel, hanem pragmatikusan, a leendő tettek, érdekek érvényesítése szemüvegén át nézve, Ezért az érdekképviselői vizsgálatok sokszor tudományos revízióra szorulnak. Viszont megvan az az előnyük, hogy életközelség érződik ki a megéjtett, gyakorlati célú vizsgálódásokból, „jelentésekből” stb. így ma ezek a vizsgálódások nem nélkülözhetők, rájuk szorul az állam, rájuk a tudomány is. Igazában az látja tisztán az élet nehézségeit – az érdekképviselőt, – aki az élet érdekharcainak kellős közepéből indul ki. Hatóságok rendszerint távolabbról látnak, s nagyvonalúságuk mellett elvész az élet részleteinek képe (adminisztratív tragikum). Az akta mindig hidegen néz, az érdekképviselőt érzi az életvulkán forró láváját.

3. Az érdekképviselői adatgyűjtését rövidesen kirakatba teszi s elkezd vele dolgozni. Érintkezésbe lép más, rokonszakmájú egyesületekkel, ankéteznek, s tárgyalnak hatóságokkal. Újabb erőket gyűjtenek hadállásuk megjavítására, s hangoskodnak, hogy mennél gyorsabban előrejussanak ügyük diadalában. Ez az érdekképviselőt „*közszereplése*”, melyben reprezentáló hivatottságát is igyekszik tagjaik előtt beigazolni. 4. Az érdekképviselői *javaslatokat* tesznek általában, a politikai közvéleményt új törvényalkotás irányában előkészítik stb.

Íme, egy modern, aktív szervezet vázlatos képe. E nélkül ma alig megy valami, Még a világos célú, jótékonykodó munkához (vakok támogatása) is egy-egy aktivista „szervezet” kell, mely állandóan „szerepel”, a közfigyelmet magára szegzi. Egy-egy szervezet valósággal zászló-vivő, egy eszme, egy program hirdetője, mely agitatív munkát végez azzal, hogy van. Ezek nélkül a közösség jótékonykodása nagyon is lassú érverésű volna. Ily egyesületek – valaminek „érdekében” – élesztő és nevelő hatásúak. De a *karitatív célegyesülésekkel* szemben az igazi érdekképviseltek nemcsak ügyek fórumai, hanem az egész társadalom felé nagyon is harcos, önérdeket képviselő szervek, nemcsak centripetálisak, befelé dolgozók, a szakmát „jól felfogott” érdekeiben irányítók, hanem *centrifugálisak* is: az „egész” társadalommal igyekeznek „megértetni”, hogy az ő programjuk egyetemes érdek, valósággal a közösség sorsdöntő kérdése. Tehát másokkal *szemben* állítanak fel következményeket, így az érdekképviseltek *általános* társadalomformáló hatalmak is.

A mai, egyre amorfabb társadalomban századunk érzi, hogy az érdekeknek nem szabad veszélyes *harcokat*, pl. sztrájkokat élesíteni ki. Ezért egyesek egyetemes szerkezeti elvek szerint új *rendeket* kívánnak tömöríteni és megszilárdítani, hierarchikus, elvi sorozatban (*a/rendiség*). Első lépésnek látszik annak kiderítése, kik egyesíthetők – miféle foglalkozások – egy-egy *korporációba*. Az új „hivatásrendiség” máris végez bizonyos nevelő munkát; a nyers érdekharcolat igyekeznek elsimítani, s a tömegekbe belevinni azt a gondolatot, *hogy van* az érdekek változó hullám játéka fölött egy magasabb cél-rend, a társadalom egész épületében kimutatható jogos egybefűződés, van lelki beállítottságunk magasabb elviség alapján: „*hivatás.*” így az érdekképviseltek csak a taktikus szerepét játssza, a messzetekintő stratégia irányvonalaival a hivatásrendiségből indulnak ki útjukra a mai társadalompolitikai elgondolásokban. Ez az *irányzat* ma még főképp elvi síkon mozog.

4. A SZELLEMKULTURÁLIS CELEGYESÜLETEK ÉS INTÉZETEK.

A szellemi *életet* ápoló körök *évezredek*en át „*közösségek*” Régebben teljesen ezek életébe fonódott bele az egyesek szellemi életműködése. Kisebb-nagyobb regionális közösségek, egyházak, néha szekták, és itt-ott intenzív baráti körök, mint közösség-

ek voltak azok a keretek, amelyeken belül a tudományt, a művészetet fejlesztették, a vallásos világképet alakították. *Külön* ellenkulturális társas egységek sokáig nem voltak.

Ma más a helyzet. 1. A közösségek intenzív élete elhalványodik és hézagosodik. 2. A tudományok és művészetek rendkívüli mértékben differenciálódnak, s kevesek ügyévé válnak: ezek tehát tömörülnek s egyesületeket alapítanak eleve tudatosított, konkrét *cél*-megjelöléssel: ezért ezeket a *különleges* szellemkulturális alakulatokat *célegyesüléseknek* mondjuk.

Sok ezerre megy a számuk, s mindenik aránylag szűk téren mozog, specializálja magát, az egyik Természettudományi, a másik Történelmi Társulat lesz stb. Kétféle lehet az életük súlypontja: az egyik az objektív célt nézi inkább, a másik inkább a tagok szellemi érdekeinek ápolását. E szerint vannak:

a) *objektív* szellemkulturális egyesületek. Ilyenek a tudományos társulatok, akadémiák; kiválasztanak egy szak-területet, azt megmunkálják. E célra összegyűjtik a specialistákat, kik közt állandó összeköttetést létesítenek s anyagi alapot szereznek a munkára magánosoktól, városoktól, államtól, néha az egyháztól. Az adományok alapján üléseket rendeznek, pályadíjakat tűznek ki, expedíciókat indítanak, kutatási eredményeket tesznek közre, folyóiratokat alapítanak stb.

b) A *szubjektív* egyesületek már nem a munkálatok előmozdítására (pl. tanulmányutak szervezésére) helyezik a súlypontot, nem egy-egy objektív „eredmény” elérése a cél, hanem már inkább a tagok társadalmi állásának az emelése, vagy csak megalapozása, a tagok színvonalának az emelése, esetleg „világnézetének” a megállapítása. Néha e célból küzdelmekbe is bocsátkoznak, s egy egyesület zászlaja p ár t-színeken jelentkezik. Az objektív egyesületekben az ész által hordozott hideg gondolat az uralkodó, a szubjektív egyesületekben az érzelem, a lelkesültség heve, a missziós véna és – mégsem nevezhetők ezek érc/e&társulatoknak, mert ezekhez képest nagyon is idealisták, „az ügyért” élők; és nem mondhatók pártoknak sem, mert ezekhez képest nagyon is lezárkózók, csak a beavatottakat, a magasabb színvonalúakat veszik fel.

Ezért mind az objektív, mind a szubjektív szellemkulturális társulatok (egyesületek) nemcsak elősegítik a tagok munkásságát, hanem a tagoknak bizonyos társadalmi *rangot is* biztosítanak.

Kétféle árnyalat van ezen a téren. Az egyik *nyílt* társulási formában él: nem vesz ugyan fel mindenkit, (mint egy politikai

párt), válogat, de elve az, hogy általános társadalmi rangosztályon, pl. az értelmiségen belül sokat igyekszik felvenni, jóindulatú amateur-öket, a tudomány és művészet „barátaikat”, akik ha nem is rendelkeznek beható szaktudással, de legalább „megértik” a tudomány, illetve művészet szakmunkásainak benső törekvéseit, vonzódnak egy szellemkulturális munkaterülethez, és kielégülést ad nekik az a tudat, hogy legalább szerény tagdíjkkal, felolvasáson jelenlétükkel valamennyire támogatják az objektív ügyet, így még az objektív társulatoknak is van némi toborzó erejük. A másik forma a *zárt* társulás, minő az akadémiáké, az előkelő írói társulatoké (Kisfaludy, Petőfi Társaság), amelyek a felvételben a *főrum* szerepét játsszák, a tagok magasabb színvonalát ismerik el, úgy, hogy a tagként szereplés „társadalmi elismertetésnek” számít. Ezek épp ezért csak erősen korlátolt számban vesznek fel tagokat, sokszor úgy, hogy a szám zárt lévén, csak elhunyt tagok helyébe választható be új tag.

c) Ismét mások az ú. n. szellemkulturális *intézetek*, minők múzeumok, közkönyvtárak, nyilvános gyűjtemények.

Sok tevékenység a kultúra gyarapításában, sőt pusztá megőrzésében sokkal költségesebb felszerelést, apparátust kíván, mint amelyet egyesületi alapon elő tudnak teremteni. *Ezért* államok, nagyobb városok, néha nagy cégek védőszárnyai alá menekülnek, „intézetet” alapítanak. A nagyszervezetek, vagy közösségek sok más üggyel lévén elfoglalva, rendszerint *messzemenő autonómiát* biztosítanak – ha nem jogilag, úgy ténylegesen – az illető kulturális szervnek; nem is mindig értik jól azok benső törekvéseit, így esik meg az, hogy az illető intézetek ténylegesen csaknem úgy élnek, mintha önállóak volnának, bár jobbára az előírt „költségvetési keretek” között mozognak. Felolvasásokat rendeznek, közkönyvtárat, kiállítási termet tartanak, folyóiratokat adnak ki megfelelő, szakkörben stb.

Minden szellemkulturális *célegyesülés* mindenekelőtt a múlt szellemi kincseinek a fenntartását vállalja (a forradalmi jellegű is; csak ennek a tegnap a múlt); majd *használhatóvá*, hozzáférhetővé teszi a tárolt anyagot (kiállítások, könyvtárak), végül van bizonyos *irányító* szerepük is: a beszerzést *vezető* tisztviselő, a könyvtáros, a múzeumigazgató kiválogatja az új beszerzés anyagát, sőt olykor a hozzájuk forduló közönség figyelmét felhívja a szükségesekre: e ponton még az egyébként meglehetősen zárt jellegű *intézetek* is *köznevelői* funkciókat *végeznek*.

Társadalmi szempontból sokszor hamupipőkék ezek, működésük szerény és zajjal nem jár. Létük mellett a széles tömegek hangtalanul mennek el. Fontosságuk igazában akkor tűnnék ki, ha – hiányoznának, bezárnának. Ekkor pótolhatatlannak mutatkoznék rövidesen a kulturális veszteség.

d) Külön lapra tartozik a nem szórakoztató jellegű *színházak* és *operák* szerepe, minő nálunk a Nemzeti Színház. Az ily intézetek a szélesebb nagyközönség körében végeznek Kultúra-fenntartó, főleg interpretáló munkát. Ennek részletezésére itt helyünk nincs. Ezek már a konkrét *cél* helyébe a *közösségit* teszik.

Végül is: ki kell emelnünk, hogy a szellemkulturális célegyesülések igen távol esnek a maguk gazdasági érdekének ápolásától. Semminő szerzésvágy nem fűti őket. Csodálatos, hogy – miszsiós lélekkel indulva el – szerény anyagi erők mellett is minő nagyok lehetnek az objektív kultúra számára kivívott eredményeik.

5. ÉRINTKEZÉSI EGYESÜLETEK. KASZINÓK.

Ezek különböznek a konkrét célkijelöléssel meginduló cég-egyesületektől; az érintkezési egyesületek célja nincs körülírva, illetve ha igen, az egyesület életében az tapasztalható, hogy nem egy kitűzött cél elérésén, hanem *magán az érintkezésen* van a hangsúly: ilyenek a kaszinók és a klubok. Ezeknek tagjai, a családtagok és bevezetett vendégek látogatják a klubok által fenntartott helyiségeket, s ott személyes érintkezésbe léphetnek másokkal. A konkrét cél *később* adódhatik, az egyesület csak *keret-egyesülés*, legfeljebb formális cél megjelöléssel. A tagok számára tartanak fenn könyvtárat, hozatnak folyóiratokat és újságokat. Időről-időre jelenik meg azután a konkrét cél: e héten felolvasást, másikon hangversenyt rendeznek, jótékonyági akciót indítanak stb. A kaszinó céltartalma tehát utólag adódik és időközönként (ezért „keret”-egyesülés) ömlik az eleve kész keretbe; maga nem tekinthető, mint keret, állandó munkaszervezetnek. Időközben ál-munkák, munkapótlékok jelentkezhettek, leginkább azonban játékos „időtöltés” az, mely a formális keret „életét” kitenni próbálja, s tudjuk, ez nem ritkán tartalmatlannak, üresnek látszik. Mégis van még ez esetben is szociális jelentősége a kluboknak: pl. egy bizonyos rangot, érintkezési stílust (modort) fenntart, állásfoglalást kibontakoztat, közvélemény-irányzatot megerősít, vagy módosít. Ez a *bel-érintkezési* egyesületek rövid képe.

Újabb időkben lépnek fel a *kül-érintkezési* egyesületek, minő a magyar-finn, magyar-japán stb. társaság. Ezek külföldiakkal tartanak fenn érintkezést, fogadnak kiváló külföldieket, s kalauzolják őket, esetleg folyóiratokat adnak ki, tagokat külföldre küldenek stb., igyekezve arra, hogy országunk jónevét öregbítsék. Csendes, személyi körökben érvényesülő propaganda is akaratlanul válik feladatukká. Az ilyen egyesületfajta konkrét célegyesületnek látszik, de voltaképp ez is *keret-egyesülés*, melynek főcélja formálisan az érintkezés előmozdítása. A céljuk röviden: a társadalmi olaj csepp szerepe.

6. A POLITIKAI EGYESÜLÉSEK. PÁRTOK.

Politikai jelleg az életben akkor kerül előtérbe, amidőn valamely érdek már a létezés „*exisztenciális*” gondját érinti,¹ fontossá válik az *exisztenciális irány választás* és megállapítása, a közös *akarat* kifejezése. Ez az akarat rendszeresen heves, egy *szenvedély* formáját ölti, harcokat von maga után. Kell alakulniok *küzdő-szervezeteknek* is, hiszen az egyén ereje ily esetben csekély.

Mivel a „lenni vagy nem lenni” kérdésével már csak nagyobb történeti egységek foglalkozhatnak igazán, (a létnek nem a *minősége* forog kockán, hanem maga a lét), az ily küzdőegyesületek szoros összefüggésbe jutnak vagy a nemzeti közösséggel, mely a legaktívabb előretörő, önkifejtő egység, vagy az állammal, és *tömegeket* mozgatnak meg. A politikai egyesületek mindig tömegszerűek. Mi ezeknek a „pártoknak” (eredetileg: partes = részek) a részirányzatuk szerinti szerepe?

a) Első feladat a *toborzás*; ebben kiemelkedik a mennyiségi szempont, mely oly sokszor döntő: a párt erejét abban keresi, hogy „széles körökben” hathasson. Össze kell keresni a megnyerhető, illetve máris hasonló érületű emberek ezreit (*külső* propaganda); *nyilvántartásba* kerülnek a tíz- és százazrek; ez azonban még csak halmaz („kartoték-társadalom”)² b) Ezt a halmazt még át kell hatni, hogy közös nevezőre kerüljenek, (össze-), „hangolódjanak” az emberek: ez a párt egységkeresése, *tömörítése* (*integráció*). Már ehhez is sok munka kell: vitagyűléseket kell rendezni,

¹ V. ö. C. Schmitt: Der Begriff des Politischen. 1933.

² V. ö. Ostrogorski híres könyvét: La démocratie et les parties politiques. 2. kiad.

röpiratokat kell kiadni, esetleg napilapot alapítani stb.; a modern társadalom atomizált, s nehéz az atomok összetapasztása. Ez a *belső propaganda* hosszadalmas, soha nem szűnő munkája. c) A közös politikai érzelmeket – a divergenciák letörése után – szítják, az értelmetlen kezdeményezéseket elfojtják (*szelektáló* munka). Hajlandók vagyunk egy pillanatra a két utóbbi (b és c) pártfunkciót egynek venni; azonban közelebbi vizsgálatra csakhamar kiderül, hogy az utóbb említett „kiválasztás” voltaképp döntést jelent a párton *belüli* széthúzások terén. Van minden párton *belül* egy *párt-elit* („vezetőség”), amely végre dönt a párt álláspontját illetőleg. E tekintetben a legdemokratikusabb párt is arisztokratikus; kell, hogy legyen benne egy végső fórum. Szociológiai nézőpontból nem mindig a „hivatalos” vezetőség a döntő, hanem esetleg egy párton belüli, állandó *klikk* (la. III. r. 9), mely kellő akaratérővel bír. Sokszor ide tömörülnek az ú. n. „hivatásos” politikusok, máskor holmi politikai iparosok, vagy csak fezőrök találhatók (tehát *ál-elit*). Mindenesetre a párt többé-kevésbé monarchizált, bárminő is a korszellem által ajánlott uralmi forma.³

d) Tulajdonképp már csak akkor, amikor kitisztult a helyzet, s látjuk a felvonuló tömegereket, lehet szó igazi *pro grammadásról*. Előbb is van ilyen, de ez csak toborzó eszköz, hangzatos szavak és ügyes fogások halmaza. Most azonban a homályosan gomolygó érzületekből ki kell dolgozni, azaz *tudatosítani* kell az összevaló „reális követelményeket”, melyek a *közélet terén* komolyan vehető akarat zászlóit jelentik, sőt *belső credo*-kká válhatnak. Ezek immár az adott helyzethez szabottak; a USA-ban a párttagokat meg is szavaztatják, mielőtt „programba vennének” valaminő aktuális kérdést. Ehhez is, nemcsak a külső és *belső* propagandához, nagy munka kell.⁴ e) Midőn a szükséges erő együtt van, a tömegeket, a pártot a nyilvánosság előtt *harcba küldik*. Ez, íme, egy ideálpikus kép, melynek azonban sok variációja van.

Feltűnő és jellemző, minő gyakran szerepel – kétségtelen túlzással – ma egyes pártok „*világnézeti*” jellege, valamint az,

³ Az „uralmi formával” (pl. demokratikus, arisztokratikus stb.) kapcsolatban röviden jegyezzük meg, hogy ez általánosabb fogalom: ennek egyik *esete* az államforma, melyet Aristoteles óta annyit tárgyaltak, azt véelve, hogy ezek kizárják egymást, holott kiegészítik, sőt feltételezik egymást, (így a demokrácia feltétele az arisztokrácia stb.).

⁴ A USA-ban Bryce szerint (Az Amerikai Egy. Államok demokráciája) a két párt annyiba kerül, mint az állami és városi közigazgatás!

hogy egy-egy párt jogérzetet ápol az egyedül érvényesülésre (*párt-monopólium*). Ennek az érdekes tényállásnak társadalmi gyökere a következő. A politikai *lét*-akarat elválaszthatatlan a legmélyebb érzületektől, s midőn politikai vihar van, ezek a legmélyükben kavarnak fel; minden egy-egy „*alapbeállítottságtól*” látszik függeni. Az *érzületek* (Gesinnungen) nem pusztán ide-oda-hullámzó *érzelmek* (Gefühle – látható, csak a magyar szó hasonló hangzású, viszont a francia és angol *sentiment* szó összekavar két dolgot), hanem az érzületek *akarat-csírák*,⁵ melyek – mint az időre beállított ébresztőórák – csak irányukban vannak meg, és így valósággal csak „beállítottságok”, ellenben rögtön feltörnek, akcióba lépnek, mielőtt idejük megérkezik. Tehát hatalmas expozív, de fel nem robbantott anyagok az érzületek az emberi lélek mélyén. *Ezeket* a lelki matériákat akarják a modern pártok, már a tömegekben, felhalmozni. És *ezeket* rendesen csak a nemzet, vagy az állam legmélyebb életproblémái kapcsán lehet felkelteni és meggyökereztetni – ez, íme, az ú. n. világnézet nagyhangú szava mögött rejlő lélektani tényállás. Ily alapon nem csoda, ha ma már – egyes pártok – nem is elégednek meg a tipikus párt-„organizációkkal”, hanem egy,” a lélek mélyét felkaroló *missziós* munkára is vállalkoznak.

A párt így lesz egy, mélyen a „*közösségben*” gyökerező mozgalmi szervezet; lényegében: állam-csira, egyben *több* mint szervezet: átmenet a közösség felé. Az állam elsősorban akarat, s ez pártokban csírázik, elsősorban a *közösségi érzületek* talaján.

Áttekintettük azt a rendkívül bonyolult életegyüttest, melyet – bizonyára nem elég átgondoltan – szorosabb értelemben „társadalomnak” szoktunk *nevezni*. Igyekeztünk elemeinek, illetve részeinek rendezettségét, rejtett kapcsolatait felderíteni. Az a rendszer, melyet itt körvonalaztunk először, e ponton nincs lezárva. Hátra van még két, óriási történeti szerepű nagyszervezet: az állam és az egyház. Ennek részletesebb tárgyalására e kötetben már csak csekély tér áll rendelkezésünkre, a közölt rész csak vázlatos, és merőben propedeutikus: csupán azt mutatja meg, hogy a fenti rendszer minő keretekben volna tovább kiépíthető.

⁵ V. ö. A politikai érzületek szerepe. (K. ny. Polit. lélektan címen). Társad, tud 1932. 1-24. és 147-66.

VI. RÉSZ.

AZ ÁLLAMRÓL.

1. BEVEZETÉS. AZ ÁLLAM ÉS EGYHÁZ MINT TÖRTÉNETI JELENSÉGEK.

Midőn egy, történetben nagy szerepet játszó alakulatot, mint aminő az állam, vizsgálni kezdi a szociológia, könnyen felszínre kerül korunk egyoldalú irányzata: meg kell nézni az illető alakulat *belső szerkezetét*, avagy éppen a „szervezetét.” Ez helyes lehet egyes, kisebb alakulatokra nézve, azonban könnyen egyoldalúvá tesz a *nagy, történeti alakulatokat* illetőleg. Ezek ugyanis oly nagyméretűek, hogy mindegyik, mind az állam, mind az egyház, szinte az egész emberi életet magában foglalja. Itt nehezebb a helyes társadalomszemlélet útja. Valamiképp kívül kell helyeznünk magunkat a bennünket környező tárgyon az által, hogy a világtörténet évezredes távlatában *nézzük* a tárgyakat, amihez természetesen 2-3 évtizedes történeti tanulmány igen kívánatos: dísztanciát nyerhetünk így a *tárgyunkkal* szemben. Ez némely, uralkodóvá lett *elmélettel* szemben való tartózkodást is maga után fog vonni.

Nézzük tehát főképp az államot, és olykor ad hoc az egyházat is magasabb, történeti távlatból, így nem a belső szervezet fog elénk állni, hanem mindenek előtt az, hogy minő az illető alakulat történeti *magatartása* és szerepe. Minő a jelleme, amely kortól függetlenül is megnyilvánul. Ez egy makroszkopikus kép arányosságának előnyeit biztosítja számunkra.

Világtörténelmeink az összes, eddig tárgyalt alakulatok közül az államot és egyházat emelik ki. Pedig nem is mindig pusztán a *méretnagyságuk* nagy ezen alakulatoknak, hanem a szerepük az élet irányításában, a harcok sorában, sőt a lelkek kormányzásában. Még feltűnőbb azoknak egyetemes *igénye* az élet irányítására és a társadalom *ellenőrzésére*: mindkettő alapbeállítottságuk

folytán univerzalisztikus, avagy „totális.” Hol akarva, hol akaratlanul végre is behatolnak az életnek csaknem minden mozzanatába, itt a termelésbe, ott az emberek érintkezési lehetőségeibe, amott a gondolatvilágukba stb. Ha újabban nagyon is szokás egyes államokat „totalitáriusnak”, az egész életre kiterjeszkedőnek mondani, úgy ne lepődjünk meg: minden korban felhangzott ilyen rosszaló kijelentés, mert az állam *minden* korban – ha akarja, ha nem – ilyen színben tűnik fel, mert – nincs eleve valaminő határa. Viszont a történeti erők *minden* államot meg is akadályoztak esetleges „túllépéseikben”, sőt már totalitárius igényeikben is. Nem hatolhatnak be a családi élet szentélyébe, kényszerítés útján házasságot nem írhatnak elő, bár olykor akadályoznak; nem béklyózzák le a szabad emberi gondolatokat; nem írhatják elő, mit akarhat minden ember minden órában stb. Az állam nem tűr a maga területén „államot az államban”, de valaminő szabadságot mindenkor enged. Csak közveszély idején korlátozzák az emberek járás-kelését. Egyesületek, vagy vállalatok alapítását engedélyhez kötik ugyan, de „alapszabályszerű” működésüket nem zavarják; ha ezen túl mennek, az illető állam a szervezetet kivételesen feloszlítja.

Az egyes emberek szempontjából az állam és az egyház kiemagasló jelentőségű: az életben ezekre támaszkodunk, s *érezzük*, nélkülök nem mennénk semmire, mert káoszba fulladnánk. Először is ama történeti nagyszervezetek nagyon gazdagok *hagyományokban* és az *életet* irányító *rend-elvekben*, szabályokban. Tudjuk „mihez tartani magunkat.” A szabályok pedig részben: *kerekek*, amelyeken túl menni nem lehet, tehát olyanok, mint a folyó gátjai; részben pedig *irányító* tényezők: olyanok, mint a gravitáció, mely a folyót lefolyni készíti. A „rend”-ről tudjuk, nélküle nem volna sem elviselhető életharc, sem nem üdvözülő s *értékvalló lelki élet*, mert nélküle nem volna *biztonság* és nem volna *művelődésbeli folytonosság*.

Megint csak makroszkopikus, történeti „távlatból” nézve a két, történeti nagyszervezetet, az tűnik ki, hogy ez a kettő a test és lélek számára valaminő *szilárd alapszerkezetet* biztosít, két hatalmas statikus vázhoz lehet őket hasonlítani. Az ú. n. szerves társadalomtana (organikus) iskola idején bizonyára az államot az emberi szervezeten belül található csontrendszerhez hasonlították volna (egyések viszont az idegrendszerhez is, mert valóban az állam annyi mindent megmozgat, mint a mozgó idegpályák, s

annyi mindenről értesül, mint az érző idegek). Minden hasonlat csak részben talál, másrészben torzít. Keressük ki belőle a jól világító részt.

Az állam valóban statikus irányú szervezet. Történeti magatartását nézve „keménynek” érezzük és nem puhának. Az, ha a csontrendszerhez hasonlítjuk, nem sértő rá nézve, mert csontrendszer nélkül nem volna mozgás, nem tapadnának a mozgató izmok semmihez, s összehúzódásukkal semmire se mennének; még a mozgató idegszálak is hiába működnének. Végre is az egész szervezet tehetetlenül roskadna össze, így a társadalom is, állam nélkül, mint valami puhány, tehetetlen.

Az állam, *mint törvényalkotó*, megadja az élet tartó pilléreit és gerendázatát; nem minden norma-tartalom éppen az államtól származik, hanem sokat az élet mozgékonyága maga alakít ki: ezek a *szokások*. Mi lenne azonban, ha az állam ezek közül sokat nem rögzítene le, nem tenné azokat mintegy keménnyé és vihar állóvá? Az élet labilis egyensúly és az élettől spontán alkotott szabályokat sokan megszegnék, mert nincs mögöttük kemény hatalom. Ha egy, magából az életből származó szokást az állam (a bíróság) *szokásjognak* ismer el, az állam is garantálja azt, tehát az *kettős* biztosítékot nyer.

Az állam elsősorban a fennállót biztosítja, tehát *konzerváló* hatalom. Az állam, mint a történelem makroszkópiája mutatja, *magabiztosan*, s erőteljesen jár el. Nem kéregét támogatást, nem elégszik meg azzal, ha a szabályok címzettjei csak buzdítást, „felkérést” látnak (Stammler: Einladung) a jogi szabályban, hanem kereken követel, vagy tilt valamit. Ezzel főképp a *cselekvés világát* szabályozza, viszont kevésbé tud hozzáférközni a finomabb érzületek mélyéhez. De *internis non judicat praetor*.

Más az egyház jellege. Ez elsősorban az érzületekre, a lélek legbensőbb rugóira tud hatni. Ám a szilárdságra való törekvés itt sem hiányzik. Látjuk a történet lapjain, hogy súlyt kell helyeznie a dogmák betartására: ezt és azt hinni *kell*. Nem engedhet utat egy szétfolyó lelkiségnek, avagy egy magamagát romboló szkepszisnek.

De ha így a történeti nagyszervezetek a történeti erőknél elsősorban a statikáját nézik, hol van a történeti mozgásnak, az élet dinamikus jellegének a biztosítéka? Tudjuk, ez is megvan bőségesen a társadalomban, sok helyütt. Nem minden folyik le szilárd és rendezett kereteken belül. Ezért van az, hogy nincs és nem lehet valóban „totális” állam.

A két történeti nagyszervezetnek más a viszonya a földi térhez. Az állam kiválókép a földre tekint, a területre, tehát *territoriális* fő-alakulat; az egyház merőben a spirituális tényezőkre nézven, felszabadul a föld, a talaj rögének szempontja alól, lényegében *extraterritoriális* alakulattá válik.¹

Az állam és az egyház tevékenységi határa a történetben ingadozik. De mindenkor mindkettő ott van az első vonalon, mint az emberi társadalom nagy vezetője.

2. AZ ÁLLAMTAN REALISZTIKUS IRÁNYŰ FEJLŐDÉSE.

A múlt század elején Stahl Frigyes Gyula (1802-1861) azt írta:¹ „Az állam legyen *jogállam*, ez az újabb kor jelszava, s valószínűleg fejlődési iránya is.” Ugyanezt vallja Gneist Rudolf (1816-1895) is; munkáját ezzel fejezi be: a jövő nem más, mint „*jogi* állam, a mai *társadalom* alapján.” Valóban ez a felfogás az újkor három századának a végeredménye. Végig hullámszórt a legújabb korban is az államtanok lapjain az a nézet, mely szerint az állam nem is vizsgálható másképp, mint jogi szerkezetét nézve.¹ Ennek azonban csak történeti okai és nem elméleti alapjai vannak. Kialakult az újkorban a fejedelmi abszolútizmus jól kiépített rendszere, és két századon át az elmélkedőknek alig volt más vágyuk, mint annak kiderítése: miképp lehetne az abszolút hatalmat korlátok közé szorítani. Természetesen merült fel és szilárdult meg az a gondolat, hogy szerkeszteni kell olyan szabály-rendszert, amely *mindenkit* megköt, akár lent van, akár fent. Ez mindenképp az *alkotmány*. Ebben van meg a rendezett állami élet gerincvonala; ha ez a gerincvonal kettéroppan, akkor vagy visszaesünk az abszolútizmusba, vagy anarchiába süllyedünk. Mindez igaz. De az első lépés után következett a tizedik, majd a századik is. Miért ne uralkodnék észszerűen kidolgozott, kalkulált rendalkotó törvény – minenütt? Jöttek a magánjogi szabályok, majd mindenemű (pénzügyi, munkajogi, társulati Jogi stb.) szabály, s úgy tűnik fel, hogy most már *mindent kell* szabályozni törvények (sta-

¹ V. ö. Filippo Carli: Introduzione alla sociologia. 1926.

¹ Fömlüve: Die Philosophie des Rechts lach geschichtlicher Ansicht, 1830 37. Idézi Gneist 20. 1.

² A jogi állam. M. ford. Akadémia. 1875. 243. 1.

³ V. ö. G. Jellinek klasszikus munkáját. Allgemeine Staatslehre (1900), 4. kiad. 1914.

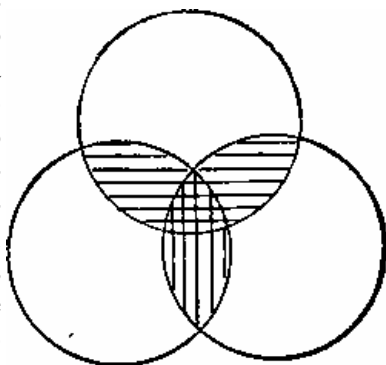
tutumok, rendeletek, döntvények) által. Ehhez már csak egy lépés kell, s átlépünk a tudomány Rubiconján: „konstatáljuk” azt, hogy az államéletben nincs más, mint törvény, illetve szabályozott cselekvés. Az állam e szerint nem más, mint szabály-Leviathan, mely az élet minden zugába behatol (*panmiszticizmus*).

Csak a 19. század legvégén kezdtek elhajolni ettől a gondlattól és kezdték felismerni: nem az itt a probléma, vajjon igaza van-e a jogászilag átgondolt állam tannak, hanem az, hogy *mindent elmond-e* az államról. Gondoljunk csak a hadsereg problémájára. Elég-e az, ha alapul vesszük: a hadsereg „törvényesen” működik? Bizonyára ez kevés.

Montesquieu (1689-1755, főműve „A törvények szelleméről”, De l'Esprit des lois 1748) is vissza kell gondolnunk. Szerinte három „államhatalom”, azaz szerv (*pouvoir*) van: 1. a törvényhozás, 2. a törvények végrehajtása, azaz a közigazgatás, 3. a bírászkodás. Ez a három „hatalom” kell, hogy teljesen különváljék (*separation des pouvoirs*). Ennek az átgondolásnak roppant hatása volt, könnyű áttekinthetősége pedig végzetes lett az államfelfogásra. Bírálói⁴ ma már általában látják, hogy ez az elmélet is a kor viszonyaiból nyerhet kellő magyarázatot: célszerűnek vélték, ha ama három funkció („hatalom”) egymást korlátozza, így egyik sem hatalmaskodhatik el túlságosan, mindenik le van szorítva a másik kettő által s valaminő belső „egyensúly” jó létre az államban. Ez lesz az áhított „jogrend” egyik alapfeltétele; sehol sincs túlerő. Sajnos, az élet rácaffolt erre az elméletre is, azt igazolva, hogy a Montesquieu-féle „szétválasztás”-elmélet nemcsak nem vihető keresztül, de természetellenes mozzanat is van benne, t. i. 1. aki a közigazgatás (= a törvények „alkalmazása”) körében a tett színhelyén van, és legjobban látja az *életiét*, az sokszor nem lehetne apróságokat *intéző tényező* sem, mert ez másnak, egy központi szervnek a feladata, ügköre, amely központ viszont - távolabb van az élettől; 2. ha a központ elvi döntéseit megvárjuk, roppant időhaladék esik közbe, a közigazgatás szerfölött lassú lesz. 3. A bíró is kénytelen néha elvi téren dönten, szabályt alkotni (bíró-alkotta törvény, *judge made law*). Vége 4. a törvényhozó testület is néha bírászkodik. Az élet, a reális helyzet képére tehát éppen nem illik a Montesquieu-féle elválasztódás-elmélet, hanem a természetes állapot ez lesz:

⁴ V. ö. C. Schmitt: Verfassungslehre. 1928.

Vannak az ábrán *közös* területek, ahol 1. a törvényhozó egyben kezdi alkalmazni is a törvényt és bíraskodik; 2. a közigazgatás is végez törvényalkotó (részlet-) munkát, meg bíraskodik is, 3. a bíró pedig néha törvényt hoz és némi közigazgatási funkciót is végez. A tényállás sokkal bonyolultabb, mint amire Montesquieu nagyhatású elmélete utalt. És az élet ügköröket nem mereven szétválasztó, hanem *kapcsoló* hajlama a természetes.

Bennünket mosta 18-19. század korjelleme érdekel: ez a polgárság felemelkedésének a kora. A polgárság felkapta az „alkotmányos korlátozásnak”, valamint „a hatalmak szétválasztásának” a gondolatát, s nagy erővel fejlesztette tovább míg valóban kialakult a végletekig szabályozott „jogállam”. A polgárság diadala azonban nem volt teljes: fejedelmi udvaroknak sikerült a kezükben tartani, mint bizalmi természetű ügyeket: a *külügy* (diplomácia) és a *hadügy* kérdéseit. A polgárság alkotta „államtan” tehát nem is tárgyalta ezeket, illetve odakorlátozta a kérdést, hogy beszélt külügyi és hadügyi – „közigazgatásról”. Ez persze, csak egyik, szerény oldala e kérdéseknek. Sok más téren is zavart okozott (pl. az állam és a gazdasági élet kapcsolódásának felismerésében) az az elgondolás, hogy minden kérdésben a jogalkotásból és jogalkalmazásból „kell” kiindulni. Egy *formális étatizmus* kezdett alakulni az állam tanokon belül; ez az elmélet kiváló jogászi gonddal járt el a 19. században, de csak *egy* kiindulási pontból nézte az állami életet.

Volt már a 19. században nem jogászi elmékben alakuló *államtan* is: történészek alakították ki tekintettel arra, hogy akkor *politikai* történelmet írtak, s kísérleteik végighúzódnak a 19. századon Német- és Angolországban. Ezek közt Fr. Chr. Dahlmann (1785-1860.) művét⁶ még napjainkban is negyedszerre újból kiadták. Nevezetesebb lett közülük Treitschke politikája;⁷ a történeti adatok közt igen járatos közigazdászok közül Röscher Vilmosnak

⁶ Politik auf den Grund und das Maß der gegebenen Zustände zurückgeführt. I. 1835.

⁷ Politik. Vorlesungen. Halála után adták ki.

egy nagy munkája.⁷ Némely angol szerző is kezd az államtan felé kitérni,⁸ vagy épp ezt célba venni, mint Seeley J. R., híres cambridge-i professzor.⁹ Angol egyetemeken egyébként nemcsak történészek, hanem filozófusok, etikusok is (Sidgewick)¹⁰ elő-előadtak politikát. Az államtan és a filozófia nem voltak mereven különválasztva, így az államtan olykor nem keveset nyert filozófiai szemléletmód révén.¹¹

Vége is azonban az államtant, valamely más tárgy, politikai történet függelékeként nem lehetett művelni; az ily művek nem hatottak annyira, hogy a bennük kifejezésre jutott realiztikus életszemlélet áthatotta volna a korabeli államtanokat. Ezek megmaradtak egy közjogi formalizmus tőszomszédságában.

Az államtan reformja a 20. század elején kezdett megindulni; 2-3 féle forrásból kezdtek buzogni az új felismerések. Az első a *leíró államtan*, amely akaratlanul is beleütközött az élet ezerféle tényébe, azt látnia kellett; ilyen Bryce J. híres könyve (The Commonwealth of America). Nagyon lassan kezdett ez a leíró rendszer tudatos alakot öltetni, sokszor csak a hivatalos statisztikai anyag lerakata volt, száraz adatok tára (The statesman's yearbook). Az élet közvetlen megfigyelésének hajlama kevés íróban buzgott; az utazók pedig személyes „élményeikkel” keveset lendítettek, bár néha mélyre hatoltak¹² egy-egy állami intézmény gyökereinek a feltárásában, s ma is akadnak még képviselői, mint a francia Andre Siegfried.¹³ A realiztikus államtan felé vezetett az a, főleg Franciaországban tudatosult iskola, amely az államot egyes, működő *intézményeiben* vette elemzés alá. Ezek az institutionalisták. Főképviseelőjük Hauriou.¹⁴ Az államtan rendszerét azonban ez sem renoválta.

Németországban újabban feltűnik realiztikus érzékével C. Schmitt, berlini professzor, akinek egész sereg nagyhatású mun-

⁷ Politik. Gesch. Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie. 2. kiad. 1893.

⁸ V. ö. Freeman: Comparative politics. 2. kiad. 1896.

⁹ Lectures of political science. 1895.

¹⁰ The elements of politics. 1881.

¹¹ B. Bosanquet: The philosophical theory of the state. 2. kiad. 1910.

¹² V. o. pI. Mackenzie Wallace: Russia (m. ford., is) annak idején híres könyvéi.

¹³ Les Etats Unis d'aujourd'hui. 1927. nem. és ang. ford. is.

¹⁴ La cité moderne et les transformation du droit. 1925.

kaja jelent meg,¹⁵ ő azonban teljesen benne él a historizmus gondolatáramlatában, s bár éleselméjű szerző, rendszer kiépítésére kevés a hajlama.

Az államtan realiztikus reformjának másik forrása: a *politikai földrajz* (első: Ratzel-é 1897). Az állam rendkívül szoros érdeklődést mutat az állam területe iránt. Az államtanban sokáig az államterület pusztá, általános utalás volt. Az államtanban három főkérdést láttak: az állam területe (Staatsgebiet), az állam népessége (Staatsvolk) és a hatalom, illetve uralom kérdéseit. A geográfusok azonban gyors akcióba léptek, kivált újabban (Mául, Haushofer stb.). Az állam *első* tevékenysége: a *térfogalás*, legérzékenyebb helye pedig a határvonala; az ily kérdések régebben is feltűnedeztek, ma pedig¹⁶ egész tüzetes vizsgálódás tárgyává lettek. Jellemző, hazánk éppen ezen a téren jutott legelőször korunk színvonalára és pedig egy jogász-geográfus: gr. Teleki Pál (1879-1940) működése folytán, Művei jórészt csak vázlatokban mutatják¹⁷ munkásságának lényegét. Mint kiválókép nehez külpolitikai helyzetbe jutott, csonkított középállamban, még akkor is tovább fejlődik a politikai földrajz, amidőn felderült az ég fölöttük és Teleki Pál gr. tanszéki utódának vezetésével működik a jól kiépített Államtudományi Intézet.

A német irodalomban egy svéd tudós, Kjellen Rudolf művei hatottak igen erősen.¹⁸ De míg nálunk a szokásos államtanok nem vették fel magukba szervesen az új tanokat, rendszerükre azok nem hatottak, addig külföldön észrevették: itt egy új, realiztikus államtan¹⁹ már a svéd tudós kezei közül kikerült és egy félig realiztikus államtan helyébe készül lépni.²⁰ Sajnos, Kjellen nem pillantott át a szociológia területére is. Akinek pedig jeles iskolázottsága volt e téren is: Menzel A. bécsi professzor, nem alkotott

¹⁵ Politische Romantik. 1919. Verfassungslehre. 1928. Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus. 1923. Polit. Theologie. 1922.

¹⁶ V. ö. Haushofer (szerk.): Macht und Erde 3 köt. 1930-34.

¹⁷ Európáról es Magyarországról. 1934. A gazdasági élet földrajzi alapjai. I-II. 1936. stb.

¹⁸ Die Grossmächte der Gegenwart (1914) c. műve 23 kiadást ért (1930-ig).

¹⁹ V. ö. Dékány: Kjellen államelmélete. Társad. tud. 1923. 355-66.

²⁰ Ma is figyelemre méltatják; Kjellen: Der Staat als Lebensform. 1917. Grundriss zu einem System der Politik. 1920.

rendszeres, nagyobb művet,²¹ s csak itt-ott csillan fel nála új gondolat. Az állam lélektanára is csak egy rövid, rektori beszéde¹ vonatkozik.

Sokkal jobban közelít a társadalomtudományi igényekhez Herrn. Heller, volt berlini professzor műve.²¹ A német szociológia nem adott neki rendszerező szempontokat, s realizmusa csak beállítottságában jelentkezik.

Az állam térbeliségére egyre újabb, gyakorlati kérdések is ráirányítják a közfigyelmet. Ilyen a *nagyterű* állapotba való mai átérés kényszerűsége, amely felé vezet már jóideje a világgözekezési forradalom, melynek utolsó fázisa 1930 körül játszódott le a repülőgépek hirtelen tökéletesedésével. Valamiképp fel kellett merülni a gondolatnak, miképp lehet a „nagyterek rendezésének” kérdésével számolni.²⁴ C. Schmitt szerint (33. 1.): „nemzetközi jogi szempontból nézve, nem lehet elválasztani teret és politikai eszmét. Nincsenek sem tértelen politikai eszmék, sem fordítva eszmenélküli terek vagy térbeli elvek. Egy meghatározható politikai eszméhez viszont hozzátartozik az, hogy valamely, meghatározott nemzet hordozza azt, és hogy szeme előtt tartson valaminő ellenfelet, ami által az politikai minőséget nyer. A nemzet a *térben* lesz politikaivá, nemcsak *szervezés* útján, mint ahogy azt mai napig egyoldalúan tanítják.”

Az államtan reális alapra térhetne *lélektani* oldaláról véve is. A politikai lélektan azonban ma épp csak indulóban van. Jellemző, hogy a legjelesebb szerző e téren (C. Schmitt) maga sem tudja, hogy művei telve vannak lélektani vonatkozásokkal. Híres tanulmánya²⁵ voltaképp a politikai *magatartás* lélektani alapjáról lebbenti fel a fátylat. Akivel a „politikai kategória” szemüvegén át nézek, az vagy barátom, vagy valóságos (aktuális) vagy pedig lehetőség szerint (potenciális) *létellenségem*. Más dolog az *ellenfél*: ezzel csak viszályban vagyok, ez csak *inimicus*. Ismeretes a Bibliából (Máté evang. 5, 44): diligite *inimicos* vestros: szeressétek „*ellenségeiteket*”, de nem: hostes vestros, mert létünkre törő el-

²¹ Begriff und Wesen des Staates (Handbuch der Politik. 3. kiad. 1920. 41-50).

²² Zur Psychologie des Staates. 1916.

²³ Staatslehre. Leiden. 1934. Töredékben maradt, az emigráns szerző halála után adták ki.

²⁴ V. ö. C. Schmitt: Völkerrechtliche Grossraumordnung. 1937*

²⁵ Der Begriff des Politischen. 1927.

lenséget nem szerethetünk. Más a barátságtalan, vagy akár súlyos ellenség (inimicus), és egészen más a *lét-ellenség* (hostis). A mi nyelvünk ezt a fontos különbséget nem jelzi, a latin igen.

Ma az derül ki, hogy nagy szerepe van az állam iránti *érzuleteknek*²⁶ s a politikusok jellembeli alkatának. Kornis Gyula nagy művében²⁷ roppant sok tényadat van összegyűjtve, s belőle egy rendszeres politikai lélektan igen gazdagodhatik. A múlt században – épp a tudományos lélektan megalapozódásának idején – állandóan beszéltek „közakaratról”, mely a demokratikus rendszer alapja, a nélkül, hogy csak egyvalaki is megpróbálta volna felfedni ennek összetételét.²⁴ Az *érzület* finom képződmény a lelkek mélyén, de mikép nőhet oly kemény és viharos nagyhatalommá, minő egy rendíthetetlen „közakarát”? Érezték, (és mégsem kutatták) hogy az állam csak akkor erős igazán, veszélyek közepett pedig csak akkor bizonyul életképesnek, ha bele van építve a lelkekbe. E nélkül hamar széteshetik az ellenséges hatalom kalapácsütései alatt, sőt már pusztá fenyegetésre is (Csehszlovákia 1937-38-ban).

Számos államlélektani kérdés, mely már jóidé jé felmerült, minő pl. a törvény tisztelet, avagy az alattvalói engedelmesség,²⁹ most vár tüzetes lélektani vizsgálatra éppúgy, mint a *loyalitás* nemrég felszínre hozott³⁰ igen fontos és színes kérdése. Ha ez nem teljes odaadás az állam iránt, nem igazi hűség sem, kérdés, vajjon használható pótlék-e az állam alátámasztására?

A teljes odaadás oly államerkölcsei maximum, amely sajnos, nem követelhető meg mindenkitől, pl. ú. n. kisebbségeiktől, viszont a *moralitás* helyett egy *legalitás* (Kant) az államban még sokszor elégnek látszik: a loyális magatartás még a minimumnál több lehet stb. Mindezek a politikai lélektani kérdések – bárha gyakorlatban az első vonalba kerültek is – nem tárgyalattak; ez még érthető, viszont érthetetlenül lélektani tárgyalás nélkül maradt a *szuverenitás kérdése*, mint nyomban látni fogjuk.

Végre is az állam realizstikus szemlélete – látjuk – csak napjainkban kezdődik, noha már az is eredmény, hogy egyáltalán megindult.

²⁶ V. ö. Politikai lélektan (k. ny.) Társad, tud. 1931. 337-86.

²⁷ Az államférfi 2. kiad. 1942. 2. köt.

²⁸ Ld. alább. 6. feji. c).

²⁹ V. ö. Szandner: Az alattvalói engedelmesség problémája. 1914.

³⁰ Trócsányi György, ki felolvasását még;I nem közölte.

3. AZ U. N. SZUVERENITÁS.

Erről a kérdésről négyszáz év óta sokat írtak,¹ s aligha vette észre valaki, hogy a kérdés a politikai lélektanba tartozó fejezet. Mert lélektani jellegét fel nem ismerték, áttekinthetetlen zűr-zavarhoz jutottak, mely a mai napig nem oszlott el.” A fogalom Jean Bodin (1530-96) művéből: *Les six livres de la république*, (1576) futott világgá, s nőtt valódi politikai mithosszá, nem a tömegek körében, hanem ami természetes, az abszolút fejedelmi udvarokban. Minden állam, mondták, önmagát kormányozza, eo ipso más hatalom bárminő befolyásával szemben a végsőkig védekezik, maga pedig odahaza *fölötte* áll minden más hatalomnak: ő a „főhatalom”, vagy legfelsőség. A fölött (*super*) latin előszóból eredt a középkori latinságban annak melléknévi (hibás) alakja: *superanus*; ez franciásodott el így: *souverain*. Ezzel a jelzővel illeték a „mindenek fölötti” államot s azt vélték, ez az állam egyik lényegbeli tulajdonsága, mely sem *fokozást*, sem *kisebbitést nem tűr*. Nincs „többé-kevésbé” szuverén állam, csak vagy szuverén az állam, vagy ha nem szuverén, nem is állam. Az állam csakis *mint* főhatalom, állam. Hobbes ismertetett szerződéses államkeletkezési elméletében már az ősi *egyén* is „szuverén”, másnak alá nem vetett; de az ész hatalmas szava rávezette arra, hogy ősi szuverenitásáról – teljesen – lemondjon éspedig egy abszolút államfő javára, így lesz maga az állam is eszes lény és szuverén hatalom. Ha ezen az elméleten változtatnak is (Locke, Rousseau stb.), a lényeg megmaradt: az állam maga a szuverén. Rousseau, a szíve mélyén büszke genfi kispolgár különösen hisz abban, hogy a „nép” minden de minden tagja ég az állami ügyekben való részvétel hevétől, nincs seholy szemernyi állam iránti közönyösség, illetve ráér is mindenki (mint ő!), és így gondolatban az egész népet (*peuple*) teljesen elpolitizálja. Mindenkinek *teljes állami énje* van, mindenki minden (!) javaslatra maga kíván szavazni („népszavazás”, *plebiscitum*), végül is így maga a nép lesz a szuverén, s ezt Rousseau természetesnek találja. A 19. század liberális demokráciáján végighaladt a Rousseau-féle gondolat, az a mithosz, hogy a nép önmagától lesz államérendű, elpolitizált, sőt semmit sem fog találni tehernek, azaz túlpolitizáltak. A USA-ban komo-

¹ V. ö. Szabó József két kötetes művét 1937. (Szegedi acták).

² V. ö. H. Heller: Die Souveränität. 1928.

lyan veszik az ügyet, mindenkit beternelnek egy-egy választói urna elé, derűre-borúra, holott, mint már Bryce is jól látja, a társadalom anomin lett, tömeges lett és jóformán senkit sem ismernek már, *akire* szavaznak. Szakavatottság hiányában pedig azt sem tudják, *amire* szavaznak. Ez a politikai mithosz: a „szuverén népé”, hatalmas tömegnevelő erővé nőtt, emelte a nép aktivitását: a Wilson féle ú. n. *önrendelkezés* szintén erre a merőben spontán, *politikai tömegaktivizmusra*. utal vissza.

Az ú. n. szuverenitás így, különböző formában bár, de napirinden maradt és az egykori abszolút-fejedelmi *udvarokból* szétterjedt most már a „népre”, sőt az atomizálódott *tömegekre* is. Mi volt itt a világos? Az, hogy a főhatalom minő *államterületen érvényesül*, ahova más, szuverén állam nem léphet be jóváhagyás nélkül,³ de az már homályosabb, hogy *kikkel* szemben, minő ügyekben és *miképp* érvényesül. Szuverén az állam, mondták, kifelé, és persze, magától értetődőleg az befelé, t. í. az alsóbb fokú hatóságok felé is, de a „népesség” felé, az „alattvalók” felé már bizonytalan az ú. n. szuverenitás határa. Nehéz lett a helyzet ott, ahol sok ú. n. „tagállamból” van egy állam (USA) összeszerkesztve. Melyik az igazi állam, a tagállam-e, avagy az ú. n. Egy. Államok? Hol van itt a szuverenitás központja? Azt mondták: az „alkotmányban”.⁴

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a szuverenitást már Jean Bodin sem tartotta korlátlanak. Szuverén az, aki *megkérdezés nélkül* szab törvényt, pl. a fejedelem, ő viszont Isten törvényei iránt is hűséget érez, tehát kötve van. Ha pedig a monarchiát magát is törvények alá akarnák helyezni, úgy: „a fejedelem látva, hogy... őt alá akarják vetni saját törvényeinek, végre is nemcsak a polgári törvények alól érzi magát fölmentve, hanem Istennek és a természetnek törvényei alól is”.⁵ Bodin szerint a szuverénnek sajátos jegyei: „Általában az összeségnek, és minden egyesnek külön szabhat törvényt, ... nem törődve sem a nála nagyobb, sem a vele

³ Rehm (Alldem. Staatslehre, 1899. 193) a közfelfogást jelzi: „A szuverenitásban bentrejlő függetlenség csak más, világi és területi hatalomra vonatkozik. Szuverenitás nem annyi, mint *általában* független állapot (Unabhängigkeit schlechthin), hanem függetlenség más világi területi-hatalommal szemben. A benne rejlő függetlenség tehát nem vonatkozik az egyik saját területi közösségén belül élő hatalmakkal való viszonyára.”

⁴ V. ö. Dicey: Bevezetés az angol alkotmányjogba. M. ford. Akadémia.

⁵ Idézi P. Janet: A polit. tudom. tört. m. ford. Akadémia. I. 303.

egyenlő, sem a nála kisebb személyek beleegyezésével.” A szuverén jogát a szokás sem korlátozza: „a törvény megváltoztathatja a szokást, de a szokás nem semmisítheti meg a törvényt” (ma ezt másképp látjuk: az β /szokás, *desuetudo* leronthatja a törvény hatályát is). A szuverén hadat izenhet, békét köthet. Kinevezheti a tisztviselőket, bírákat: ezek az ő nevében ítéleznek. A szuverén, kegyelmezhet. Több apróbb joga is van (pénzverés, adószedés, bíróságolás, stb.).

Látható, hogy a szuverénnek, a főhatalomnak jobbra *körül*-írott hatalma van. De ha szuverén, ki mondja meg, kiterjesztheti-e a maga hatalmát? Ez a hatalom *a körülményektől* függ: veszély esetén nagyobb, rendesen azonban kisebb, tehát elvileg előre *pozitíve* ki nem jelölhetjük a hatalom terjedelmét, *negatív*e viszont kimondhatjuk: *nem* korlátlan. Ennek az indokolási alapja a következő.

Ha a szuverenitás fogalmát elemezzük, látjuk, valaminő normális *viszonyról* van szó: az állam kifelé vagy befelé valakivel „szemben” lehet szuverén, azaz lehet legfőbb, legfelsőbb valaki. Ebből azonban semmiképp nem lehet tőkét kovácsolni az állam *mindenhatósága* javára.

A sok vita után ma már kiderül, hogy nem az államnak egy lényegbeli tulajdonságáról, hanem csak lélekbeli *igényéről* van és lehet itt szó. Viszonyfogalom és igény – e kettő összekapcsolható, s eléggé közérthető lesz ez: szuverén magatartás lesz az állam *egyik viszonyigénye* bel-, vagy külhatalommal szemben. Természetes ez, hiszen az állam az őrálló-létveszély esetén. Nincs azonban annyiról szó, mint amennyit a szuverenítésben belegendoltak. H. Hellernél is⁶ észrevehető ez a zavar. Szerinte „a szuverenitás fogalma egy uralmi egységnek azon *tényleges képességét* (?) jelöli, mellyel önállóan megtörhet a maga területén felmerülő, *létét fenyegető*, minden akarati aktust.” Látható, csak egy *létveszélyben* álló hatalom kívánhatja feltétlenül érvényesíteni a szavát. *Ezt* érezték az újkori udvarok: az utolsó szót *más* nem mondhatja ki. Heller H. szerint „az újkori állam *potenciálisan egyetem*es (!), döntő és hatást gyakorló egység (a maga területén)”. Igen, de észre alig véve eljutottunk egy *viszonyigénytől* valaminő „potenciálisan *egyetem*es” hatáskör óriási méreteihez. Hogyan lehet ez? Mi indokolja ezt?

⁸ *Staat* cikfe: Handwörterbuch der Soziologie. 1931. 616. 1.

Aligha több, mint az egzisztenciális veszély, mely esetleg bekövetkezhetik. Van tehát, illetve lehet oly eset, amikor az állam nem „lát” korlátot maga körül, hozzányúl mindennemű, kezeügyébe eső eszközökhöz, amivel biztosíthatja a maga *létét*, a puszta létet. De ez csak a mozgósított államnál – fokozatosan – következik be és nem már a normális békeállamban is. Csak ennyi a következtetések eredménye: „*feltéve* a létveszélyt, az állam beavatkozási igénye növekszik”, íme, egy tudatosan alakított „viszony” kérdése ez: a „hatalmi logika” szava. Mit kívánhatunk mi valamilyen – nem létezőnk? Először *létezni* kell, a *léihez* pedig óriási áldozatok lehetnek szükségesek. Az állam szuverenitását, mint igényt kiki beláthatja: az állam magatartásából kiderül egy *egyetemes igénybejelentés* – létveszély esetére – hatalmi eszközök korlátlan igénybevételére.

Ámde másképp is meg kell ragadnunk a kérdést, más, lélektani nyelven szólva: 1. a fenti igénybejelentés csak hipotetikusan egyetemes, 2. viszont *szükséges államérzületi elv*, és így csak lélektani „beállítottság”, nem pedig egy társadalmi szerkezet kész tulajdona. Nem tulajdonság, hanem egy *kényszerű diszpozíció*.

A szuverenitás fogalma lényegesen kevesebb lesz a szokásosnál, s még eme kevésből is minő sok következik! Az államnak t. *L* a létveszély esetére *fel is kell készülni!* Ezért kíván „a legerősebb társadalmi hatalom” lenni, holott oly sokféle egyéb szervezeti és közösségi hatalom közepett cl. Szüntelen tesz erőfeszítéseket, hogy felső hatalomnak *elismerjék bent* és *kint*, államok *kint*, gazdasági nagyhatalmak, illetve küszködő társadalmi osztályok *bent*.

Az állam a hatalmak *egyike*, ez a pluralisztikus felfogás, mely nem veszélyes (mint egyesek hiszik) az államra. Az állam tekintélyét nem csorbíthatja az, hogy nem képes esőt csinálni, így sok más sem: éppen elég, ha nem lát tudatos belső ellenállást, elég, ha látják, észreveszik az emberek milliói: az állam *megalapozza* a felkészülést a kor szükségéhez, színvonalához képest és a legfőbb erőt ki tudja fejteni, *amikor kell*.

Íme, az ú. n. magatartás-lélektan vonalán jártunk. Mindenki megérti, hogy valakinek lennie kell, aki az „utolsó szót” kimondja létveszély esetén, s ezt megelőzőleg az önálló elhatározóképesség alapján. Megértették a fejedelmi udvarok, ma pedig megértik ezt a tömegek is.

4. AZ ÁLLAM ÉS A KÖZÖSSÉG VISZONYA,

A legtöbb állam oly határozott, történeti egyéniség, minő egy nép. Az oka az, hogy szorosan összekapcsolódik egy-egy néppel. Az angol állam pillanat alatt elválasztható a franciától, ez a némettől, ez a töröktől. Már az is jellemző, hogy ma legtöbbször egy államot *egy népről neveznek el*. Ennek le kell vonni a következményeit. Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a történeti szociológia terére, s jegyezzünk fel az államok keletkezéséről néhány szót.

Már Aristoteles sejtette, hogy az államokat megelőzőleg találunk természetes „közösségeket” (koinónia), minők a család, a nemzetség, a törzs stb.¹ Ezek élnek és küszködnek, ahogy tudnak, védik magukat, sokáig minden különleges szervezet nélkül, háborúban összehíva felnőtt férfiakat. Ezek békében is felül maradnak. Az államnak mindig megmarad a férfias jellemvonása. Védelem – ez mindig az első nagy kérdés – tartósan nem lehetséges szervezettség nélkül: a hadiállapot szükségéből kifejlődik egy egyetemesebbé váló alakulat: a szervezett *állam*.

Az állam ősi alakjában könnyű felismerni az első, nagyobb közösségfajt: az *ethnikai közösséget*, azaz a hasonló származásúak csoportját. Az állam ezen alapul, azaz *ethnogén* alapú lesz. Sokáig nem igen túrték az *idegent*, a külföldről jöttét, aki szabad prédája lett szinte akárciknek, de mint átmenetileg védett *vendéget* *hostis (Gast)*, megtúrték békésen. Ez az első államok körvonala.

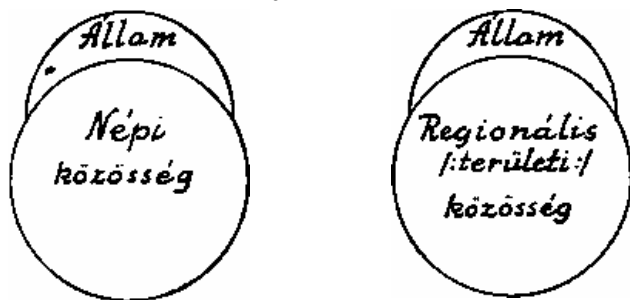
Később egyre inkább megoldották az idegenek problémáját azzal, hogy új elvi alapra tértek s valamikép helyet találhatott és lassan beolvadhatott az idegen. Az új elv a *területi elv*. Az állam most már nem a rokonsági alapú csoportokra támaszkodott, hanem az ország *területén* lakókra, a „lakósokra”, akik természetesen nem épp csak valahol laknak, hanem összeforrottan *együtt-laknak* és együttélnek, egymással teljes sorsközösségben. Ezek tehát már *regionális* (helyi) közösségek lesznek. Az ezekre ráépülő állam nem *ethnogén*² lesz, hanem *geogén*; ez a második történeti típusa az államoknak.

Nem hagyhatjuk természetesen figyelmen kívül azt, hogy itt nincs valami nagy ugrás előttünk, amennyiben a rokoneredetűek

¹ V. ö. Oncken. Die Staatslehre des Aristoteles. 1875. 2. köt.

² V. ö. Giddings, A szociológia elvei. M. ford. 1908. 299. 1.

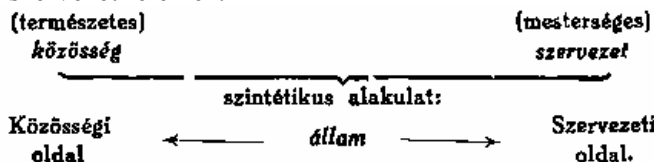
is egykor túlnyomóan, sőt csaknem kivétel nélkül szomszédságos összefogottságban éltek, s aránylag ritkán fordulhatott elő, hogy a szomszédok idegenek legyenek, így a rokoneredetűek és a szomszédságban élők szorosan együtt Vannak, egyideig *kettős* összekapcsolási irányzat uralkodik, majd pedig az egyik marad fölül, úgyhogy az állam egyre inkább „földrajzi alapú”, geogén alakulat lesz. E szerint a helyben-lakás lesz fontos politikai jogok forrása is. Ma is még – *évezredek* elmúltával – a legtöbb állampolgár a születési *helye* alapján szerzi illetékességét, illetve állampolgári jogait, mert ez a kérdés másképp már nem igen oldható meg. A kérdés egyébként bonyolult, de tisztán áll ma is az államtanokban két fő *tényező*: a *nép*, és a *föld* (terület), mint az állam alapja, s e fölé képzelik az államot, mint a kettő fölé épített szervezetet. Az államok eme kétféle típusát, a keletkezésük sorrendjében az alábbi két ábrán szemléltethetjük:

Jól látható, hogy ez esetekben egy-egy, sajátos fajú *közösség* az, ami valaminő, fölötte álló szervezettel *kiegészül*: ez az állam.

Az állam keletkezését illetőleg valami *dátum* is szerepel a hagyományokban, minő nálunk az ú. n. vérszerződés, azaz a törzsszövetség megalakulása. Szerepel továbbá gyakran egy-egy *név* is, nem ritkán egy-egy hősé, harcosé: ez gyakran nem más, mint az ősi szervező erő. Valóban az állam többnyire láthatóan magán viseli a mesterséges *szervezetek* jellemvonásait: mesterségesen, céltudatos szükségérből, aránylag gyorsan jó létre egy-egy állam „alapítása”. Még pár évtizede is láttuk, hogy rögtönözve hogyan „alapítottak” két államot, Jugoszláviát és Csehszlovákiát. Ezzel szemben egy nemzet „alapításáról” sohasem esik szó, mert ez lehetetlen. Ha hirtelen alapít valaki egy államot (Napoleon

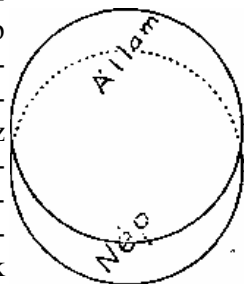
rekordot állított fel: egymaga egy sereg államot alapított egy évtizeden belül), akkor ennek valaminő politikai eszköz jellege van, az állam olyan, mint egy felszerelés, készülék, apparátus. Ámde ha *csak* ilyen az állam, ritkán maradhat fenn. Hogy tartóssá váljék, *rá kell nőnie valaminő közösségre*. Ennek folytán pedig az államnak, a szervezetnek *közösségjellege lesz*. Az állam így válik egy közösségre ránövő, *közösségkiegészítő szervezetté*. Nevezetes tény ez, mert így ötvöződés jő létre, sajátyszerű *szintézise* közösségnek és szervezetnek: az állam kétarcú lény, egyik oldala a közösség, másik a szervezet felé néz:

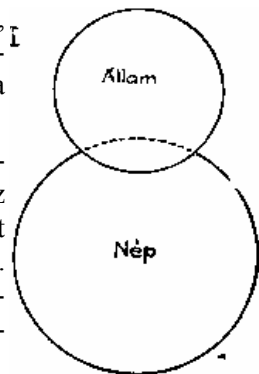
Nemcsak régebbi időkben vehetjük észre ezt a sajátyszerű tényállást, hanem még – mikor már a szervezet nagyon is előtérbe lépett, – a 19. században is, a nemzeti államok válságaiban. Az állam olyannak mutatkozik, mintha természetes közösség volna: ez a „népies politikai” oldala. Máskor az állam olyan, mintha tisztán mesterségesen rótták volna össze (Ausztria), és ekkor szervezeti oldala, a szabályzatokat kezelő dinasztikus bürokrácia látszik alapvetőnek. De néha a népi alap ekkor is előtör valahol (Tirol: *Volk in Waffen!*), ha nem is tud alapvetővé válni.

a) Az államnak valamelyik oldala áll mindig *előtérben*, vagy a közösségi, vagy a szervezeti. Néha pedig *csodálatosan összeolvad nép és állam*. Lássuk ezt egy példán. Legalkalmasabb tekintetbe venni egy nép u. n. „szabadságharcát”, amelynek tehát a végigharcolásához a rendes katonaság nem elegendő. Ekkor – tudva ezt a tényállást – maga az állam a néphez fordul, mozgósítja ennek összes közösségi erőit, felszítja a szolidaritásérzést, a nép meleg áldozatkészségére hivatkozik, a hősi önkéntes erők hevét hatalmas lánggá éleszti. Hol vannak ekkor a paragrafusok, hol az alkotmány, hol a gépies bürokrata sablonok! Az állam, mint hatalmas erőgócponthoz működik: s ez – az állam „közösségi oldala” – a tulajdonképeni gyökere! Viszont a közösség normális időkben csendesen égő, sokszor csak parázsló lángokat jelent. Látjuk tehát, a hadsereg néha kiegészül a néppel, a „milíciával”. Hogy a nép

megérti államának hívó szózatát, láthatjuk abból is, hogy a nép hangja megszólal harci dalokban, avagy búsongó kuruc nótákban, melyekben sajátos, mélyről felbúgó népi érzések törnek fel. Forradalmi időkben felhangzanak a nép elfojtott vágyai, s az állami „szervezet” merevségei feloldódnak. A közösségben élő, de szervezetlen erők az állam nélkül nem tudnának boldogulni: kell állam, hogy a nép megvívja szabadságharcát. Ily harcban lehetetlen megmondani, hol végződik a spontán népelet, a közösség és hol kezdődik az állam: a kettő csaknem eggyéolvadt. Természetesen ezt az esetet ritkán szemléltethetjük a történet folyamán, mert oly változások, amelyek megoldásában az államnak az „egész nép”, erejére kell támaszkodnia, csak ritkán fordulhatnak elő. Ebből származik az a hiedelem is, mely szerint az állam a népi közösségre támaszkodik, (sőt arra „hagyatkozik”), nem a normális állam képét mutatja.

b) Máskor ellenkezőleg az államszervezet a nép fölé kerekedik úgy, hogy az állam magát a néptől disztanciálja. Ezt viszont „normálisnak” szokás tekinteni. Hogy e mögött minő szociális tényállás (közösség) rejlik, közelebbről nem igen érdekelte az államtani vizsgálódókat.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ha az újkorban beszéltek is „népről”, ezen csak olyasfélét értettek, minő ma egy ország „népessége”, mely inkább csak halmaz, és éppen az állam irányító ereje alkot belőle eleven és akcióképes egységet, de a népvélték – önmagában rendtartó erővel nem bír, passzív valami; íme, az állam, sőt egyedül az állam az, mely a népkáoszt rendez és felemeli. Az állam mindenkép fölötte áll a maga népének.

A 17. századtól az állam olyan, *magában is fennálló* „uralmi szervezetnek” tűnik immár fel, mintha az – az újkori individualizmus nyomán – már csak az egyes „alattvalók” fölött lebegne és semminő szerves kapcsolatban nem volna egy népi közösséggel (a

regionális, helyi közösségek másik esete, mely a középkorra jellemző, itt nem érdekel bennünket). Néhány száz éve, az abszolutisztikus, dinasztikus uralmak óta már megszokottá vált az, hogy az állam eo ipso valaminő, magasan álló, hideg hatalom, mely azonban igen céltudatos, rendszerető, és gondosan kicirkalmazott elvek, szabályok szerint gyámkodó szervezet. Ez az államról alkotott felfogás – közfelfogássá, jelentős társadalmi tényezővé tudott válni. Végül pedig alapvető lett a társadalomszemléletünkre: mindig és mindenütt elsősorban az államot látjuk magunk előtt, „étatisztikusan” gondolkodunk és – kezdjük immár teljesen elfelejteni a közösségeket, ezek természetes erőforrásait, melyeket elhanyagolunk.

Így ma fokozottan szükséges ráeszmélni arra, hogy az államnak két oldala is van: a *közösségi* (ma: népi) és a *szervezeti* oldala. Ez az utóbbi lett ma a nyilvánvaló; úgy látjuk az államot, mint egy céljaiban és eszközeiben célracionális *szervezet* legfőbb mintáját. A célok és eszközök terén érvényesülő *racionális eljárások*² a jogrendszerben vannak körvonalozva. Akik tehát a jog oldaláról nézik az államot (igen helyes ez is), azok csak a szervezeti oldalt nézik s „jogállamot” látnak maguk előtt. Ez a „norma tivizmus” alapbeállítottsága.³ Ez az érem *egyik* oldala. Viszont ilyen, jogi alapon nehéz a mélyére látni a népi erőknek, a közösség spontán életformáinak.

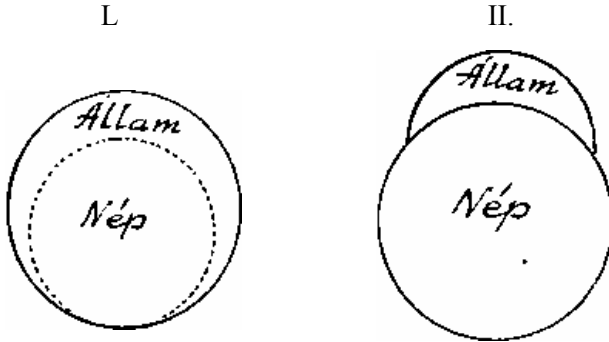
Jellemző a mai társadalomra, hogy észrevétlenül visszatér a spontán, népi életformák, életerők szemlélete felé. Ha a jogállam képének jelentőségét nem is akarjuk kisebbiteni, látjuk egymagában ez már nem elég. Az új, szociológiai államfelfogás érzi, hogy feladata szélesebben és gazdagabban megláttatni az államélet teljes arcképét.

A szociológiai felfogás már a múlt században észrevette, hogy mennyire nem lehet helyes a társas közösségeket az államon *keresztül nézni*: 1. ez a már említett *étatisztikus* felfogás (I) tulajdonkép nem találja meg a népet, hanem azt csak (kissé rejtetten)

² V. ö. Horváth B.: A jogelmélet vázlat. 1939.

³ V. ö. C. Schmitt: Über die drei Arten des rechtswirtschaftlichen Denkens. 1934.

„az alattvalók halmazának” nézi. 2. Ez az étatisztikus felfogás magát az államot sem láthatja jól, ha azt a népe, illetve nemzete nélkül, vagyis az állam *alapjai* nélkül tekinti.

A szociológiai látás (II) nem kívánja azt, hogy az államot ne lássuk egyszer se közvetlenül, hanem csakis a népen keresztül: de *magát* a közösséget (népet) is próbáljuk – a romantikusok óta – közvetlenül szemügyre venni és vizsgálni. Ez utóbbi tehát a szociológiai, szélesebb felfogást jelenti. Ennek az előbbivel szemben való beidegzése ma egyik fő feladata a szociológiai képzésnek, Eredménye a szociológiai közműveltség, amire époly nagy szükség van, mint a jogi műveltségre. Mert az érem mindkét oldalát csak a kettő alapján lehet meglátni.

5. A TERÜLETI ÉS NÉPI ELV MA.

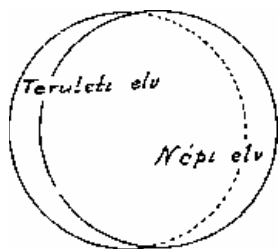
Az állam három főalkatrésze: a terület, a nép és a hatalmi *szerkezet*. Régóta ez utóbbira figyel csak az államelmélet, melynek kedvelt témája az állam-„formákról” szóló tan már Aristoteles óta. A történelem azonban sokkal inkább az első két témára hívja fel a figyelmünket: minő az állam, vajjon a népi elvre, avagy a területre támaszkodik-e? Láttuk, két évtizede Ausztria összeomlását: ez a tiszta *területi elv* összeomlása volt. A monarchián belül számos népelem volt összekapcsolva, a chlopii parancs ezeknek ezt a nevet adta: a monarchia „törzsei” s vihart aratott ezért a megjelölésért, mert az egyik „nemzetnek” tartotta magát, ugyanez a másikat pedig „nemzetiségnek”. Évtizedeken át jósolgatták külföldi írók a monarchia szétesését, mely egyszer csak komor valósággá vált. Az állam központi problémáját az ausztriai parlamentarizmus csődje *jelezte: nem volt egy*, központi, nagytöbbségű

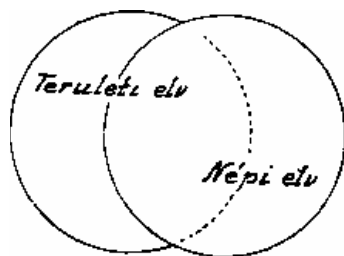
nép, ha pedig az egész habsburgi monarchiát nézzük, két államvezető nép volt. A zürzavar oka nyilvánvalóan állt mindenki előtt: nagyhatalom így nem tarthatja fenn magát, csakis oly, különleges helyzetű, kis állam, mint Svájc, a maga három népelemével. *A tiszta „területi” elv, a pusztán területi összetartozás nem bizonyult viharállónak.* Szociológiailag felmerül a kérdés lényege a következőben: ha a *területi elv*, azaz a szomszédság alapján álló egybefűződés nem elég erős alap egy állam számára, és a népi alapú összefűződés viszont erősebb, minő újabb problémát jelent a népi elv az állam újabb alakulásában? Erre viszont ismét kiáltó példát jelent a világháború utáni helyzet: mindenütt megoldhatatlannak látszó „kisebbségi” kérdések jelentkeznek, 40-50 millió ember él Európában „kisebbségi” helyzetben. Ismét új, rendkívüli nehézségek áradata áll előttünk; elvben a kérdés ez: 1. a népi elv nem jelenthet tökéletes megoldást, 2. a népi elv *egyedüli uralma* nem tekinthető átlagosnak, hanem átlag fölöttinek.

A történelem azt mutatja, hogy az átlagosnak tekinthető megoldás a *területi és a népi elv kompromisszuma*, ama két elv érvényesülésének valaminő *aránya*, nem pedig egy-egy elv kizárólagos uralma. A két elv – különböző arányban – kereszteződik, egyik a másik fölé helyezkedik, ilyformán:

I.

II.

Az I példában oly állam képe jelenik meg, amelyben a területi elvet csaknem eltakarja a népi elv, de – nem semmisíti meg; a II, példában a területi elv jelentékenyen érvényesül, de a népi elv még valamennyire uralkodik. Ilyenek a történelmi államok jó részben. Ha a tényleges társadalmi, valóságot nézzük, azt látjuk: az állam átlag kénytelen vállalni a *bonyolultabb* feladatot, t. i.

a két elv összeegyeztetését. Túlságos egyszerűsítés volna az, ha az állam erőszakosan akarna visszatérni akár az egyik, akár a másik elv kizárólagosságához. A magyar államfelfogás mindig arra hajlott, hogy a kisebb népekkel szemben türelmes legyen. Hazánk, a Kárpátok gyűrűjében, mindig nagysúlyúnak mutatta a földrajzi (területi) tényező tekintetbe vételének szükségét, tehát sohasem helyezkedett a népi kizárólagosság egyoldalú elvi alapjára. A történeti hagyomány ez: meg kell oldani a nagy kérdést, a *szomszédságból folyó kötelemeket*, mindig a kor színvonala szerint. Az ezer év óta fennálló eme hagyományos feladatunk helyes, méltányos megoldása volt a magyar államművészet egyik főcélja, és sikere volt bizonyára egyik oka az állam fennmaradásának is. Ez egyszersmind azt is mutatja, minő fontos az állam sajátos helyzetéből fakadó feladatának, s közösséggel való viszonyának helyes „felfogása”.

De más téren is ezt látjuk: az állam épsége a róla vallott helyes felfogáson sarkallik.

6. A JOG ÉS AZ ÁLLAM.

a) *Bevezetés.* – Mindennap láthatjuk, hogy a civilizált állam minden tevékenysége szabályokon (jogszabályon, törvényen, rendeleteken) alapul. A bíróságok ítéleteiket a „hatályban lévő” törvényekre alapítják s a közigazgatási hatóságok, közegek is a törvények alapján cselekednek, s törvénytelenségre, önkényre nem is hajlanak. Ha ilyen mégis megesnék, akkor bárkinek joga és módja van – mint felperesnek – az állam ellen indítani pert az ú. n. közigazgatási bíróság előtt (tudniillik Budapesten), pl» ha jogtalanul elvették valakinek a választójogát; adót jogtalanul vetettek ki, vagy rekviráltak, jogtalan cselekvésre kényszerítették. Az államot elmarasztalja a közigazgatási bíróság, s ez intő lecke lesz a hatóság embereinek, így ma már közismertté vált az, hogy az állam életében a *jog uralma* érvényesül De mi a jog? Mikép keletkezett?

b) *A jog eredetéről és társadalmi alapjáról.* – A múlt század ú. n. jogállama tipikus jelenség, jelzi a polgári réteg uralmának beköszöntését, tükrözteti a *polgári racionalizmus* korát. Kétségtelenül új és gazdagon termő tényező jelent meg a történet színpadán, egy *polgári elit*, mely nem túrt sem önkényuralmat, sem rendetlenséget az államban és szentül hitte: a törvény (statútum, rendelet) a legüdvösebb valami, mert észszerű, jól átgondolt élet-

szabály; és tekintélye van, mert egyrészt az észszerűség tekintélyére hivatkozna tik, másrészt pedig arra, hogy az állam, azaz egy ellenállhatatlan hatalom végső esetben bármikor kényszereszközzel léphet fel a törvényesség érdekében. Ez az elgondolás vonatkozásba jutott akaratlanul a jog *eredetének* kérdésével is: a törvény - úgy vélték - mindig „felülről” jön. Egykor az uralkodók hozták, ma a parlament. Ez tehát fenntartotta azt a racionalista hitet, hogy végre is a ráció kormányoz, a ráció pedig magasabb körökben honol.

Nem vált tudatossá a törvény *társadalmi* eredetének nagy fordulata a demokratikus gondolat elérkezével. Elvileg a „nép”, azaz a választópolgárok küldik a parlamentbe a törvényhozókat, tehát a nép - közvetve - önmagának ad életszabályokat, egy parlamenten *keresztül*. Még mindig elmondható: a demokratikus rendszer alapján is „felülről” jön a törvény, amennyiben az egy *parlament* *elit*-től ered.

A jog eredetének a kérdését igazában aktuális kérdésnek még most sem tartották, és annak felvetése társadalomtudományi síkon egyre elodázódott. De társadalomlélektani síkon is jelentkezik a kérdés. Egykor másképp látták a közösségi életet az emberek: nem úgy, hogy az „állam” szabályozza a „polgárok” tevékenységeit, hanem úgy, hogy a közösségek *magukat* szabályozzák, t. i. hagyományos, ősi *szokásaik* által, s az élet ezen önszabályozásába semminő mesterséges organizáció, testület bele nem szól.

A szabályozó lélektani erők valóban megvannak. 1. Mindenekelőtt hat az ősök tisztelete; mivel az *ősök* hatással vannak az élők sorsára (segítik, vagy gátolják az élőket), az ősök hagyományai „szentek”, azoknak engedni kell. 2. Minden *megszokás* továbbá megkönnyebbíti, mert mechanizálja a funkciót, „könnyű a járt úton járni”, könnyű a szokást automatikussá tenni. 3. Ilyenmű szerepe van már a *praecedensnek* is. Készen áll az a feltételezés, hogy ha egyszer egy ügyet - előbb - így és így sikerült lebonyolítani, hasonlóképp újból fog az sikerülni.

4. Nagy szerepe van a *példaadásnak*; ez persze összefüggésbe jut az *utánzással*. Ha egy közösségi tag „kezd” valamit, ez vezetővé válik önkénytelenül és utánzásra talál azok körében, akikben semminő kezdeményező készség nincsen stb.

Több ok működik közre oly irányban, hogy az élet mechanizálódjék és *cselekvési sablonok* (szokások) keletkezzenek. Kiki nem önállóan küzd meg az élet ügyes-bajos helyzeteivel, hanem

társaival *együtt*: „vélelmezett keretek” jönnek létre bizonyos megoldásokra nézve, a szükségből való kibontakozásra „vélemény” (*opinio necessitatis*) áll fenn.

Évezredekken át állt fenn az a társadalmi tény, hogy minden szokást természetes megnyugvással fogadtak. Ami van, legyen meg továbbra is. Már a római jogászok tudakolgatták, van-e oly cselekvés, amely sablonnak alkalmas *régi szokás* (*longa, longaeua, inveterata, diuturna* stb.). A jogász ezeket lehetőleg meghagyta gyakorlati érvényükben. Természetesen nem egyéni, hanem közösségi szokásvilágról volt szó. A középkorban is évezreden át dívó „*népi jog*” (*Volksrecht*) volt az alap, amelyen a jogászok elindultak, ezek a *népi* szokások lettek az ő nyelvükön az ú. n. *szokásjogok*. Ezekkel szemben ritkán javasoltak revíziót, vagy épp ellenállást. Idővel azonban egyre inkább feledésbe merültek a szokások. Kezdték nem látni a közösség *önszabályozó* erejét. Ellenkezőleg kezdtek egy *külön*, szabályozó *szervezetet*: államot kiépíteni.

A „felülről” eredő jog elmélete már régebben összefüggésben volt egy *rétegződést* ténnyel is: már a római jog recepciójától kezdve (14. század) volt egy *jogtudós elit*, amely törvényszékeken, illetve magasabb állami hivatalokban helyezkedett el és állandóan terebélyesedett. Nélkülözhetlenné tudta magát tenni, társadalmi állását megszilárdította s egyre inkább fölénybe került. Mikor a 16-17. században Európa-szerte kialakultak az egyes államok bürokráciái, ismét magától értetődőnek látszott – az akkori rendi államokban – az, hogy minden csakis felülről irányítható, tehát a jogszabályok is csak felülről eredhetnek, és pedig legfőképpen az uralkodótól és környezetétől. Ennek ellentétes áramlata indult meg a 18. században, amikor Rousseau hirdetni kezdte, hogy a nép szuverén, ő ad önmagának törvényt.

A nélkül, hogy észrevették volna, már a 18. század nagy hullámokat verő individualizmusa alatt kezdtek ráébredni arra, hogy a jog nem épp csak „felülről” eredő valami, hanem a spontán alakuló élet legtermészetesebb ténykedése. Már Giambattista Vico írt a 18. században arról, hogy a népben van valaminő, *természetes* életbölcseiség (*sapienza volgare*), tudja mit kell tenni. Rousseau ugyanez irányban hatott a „nép szuverenitását” hangoztatva. A 18. században egy „praeromantikus” szellemi mozgalom zajlott le: megtalálták a nép spontaneitását. Ezt fejlesztette ki aztán a romantika kora, mely szerint jog, szokás, nyelv, vallás egyenesen

a népszellem (Volksgeist) alkotása. Tehát nem kigondolt, racionális csinálmány a jog, hanem az nem egyéb, mint a nép ősi *szokásvilágának* továbbfejlődése, pontosabb formába öntése. A 19. század végén pedig ugyanide jutott M. E. Mayer: Die Rechtsnormen sind Präzisionen von Kulturnormen. Hogy lehet az, hogy a nagyközönység nem tanulja a jogot és mégsem szokott vele összeütközni? Úgy, hogy az ú. n. jogszabályok maguk sem mások, mint a „közönséges civilizált élet szabályainak” (a kultúrnormáknak) pusztá megfogalmazásai. Fennáll az a fikció, hogy a törvény nemtudása nem mentesít annak következményei alól. Ez a fikció csakis úgy tartható fenn, ha a jog nem valami merőben újat jelent a nagyközönység számára, hanem magának a civilizált életnek a természetes közösségben kialakuló szabályait hozza felszínre.

A 19. század vége felé egy másik *nézet* vált uralkodóvá: a népi eredetű szabályok nem jelenthetnek sokat. Az élet bonyolult és ezzel a bonyolultsággal csak az ész által kigondolt, hatalmas *jogrendszer* képes megbirkózni. Egy „rendszer” érvényes, mely hivatva van az életet szinte teljes egészében áthatni. Ha van is itt-ott hivatkozás a fennálló szokásokra, ez a szokásjog csak csekély szerepet játszhatik.

Mélyebben nézve eme *nézet* társadalmi alapjaira, alighanem túlzottnak látjuk a szokások lebecsülését, illetve velük *szemben* a jog mindenütt előtérbe állítását. Látjuk, hogy a jogszabály gyakorlati érvényesülése is sokszor csak formális, s a jog nem érinti az élet lényegét magát. Vegyük például a következő esetet. Jogszabályok írják elő, *ha* szerződést kötnek, ennek mik az alaki kellékei, hogy jogérvényes legyen; viszont *hogyan* valamely szerződés megköttesék, az az egyéni akaratra van bízva, így ha az egyén gyakorlatilag téved, ezzel szemben a jog mit sem tesz. Megesett pl. az, hogy egy egész megye kisgazda-társadalma vásárolt gazdasági gépeket, teljesen és menthetetlenül eladósodott, gazdaságilag abszurd helyzetbe jutott. Ily esetben tehát másra, mint jogra, kell hivatkoznunk: a *gazdasági előrelátás* és önfegyelem *erkölcsi* szabályaira. Ezt a világot ma is még erkölcsi közszokások (Sitte-k) szabályai hatják át. És így midőn „egy jogrendszer az egész életet áthatja”, az többé-kevésbé látszat marad. Még ma is az erkölcsi közszokások az alapjai az élet normális alakulásának. Tisztán jogszabályok alapján a társadalom egy hónapig sem maradhatna fenn. Az élet még *ma is önszabályozónak mutatkozik*. Számos életszabály „alulról” keletkezik, az élet maga alakítja ki

A 19. század demokráciája mögött ott érezhető egy egészséges sejtelem: a népnek *aktív*nak kell *maradnia*, nem elég az, ha szabályokat felülről kényszerítenek rá. És ha jog, vagy bárminő szabály „felülről” indul ki, a népnek „lent” bele kell egyeznie, a *fent* és a *lent* között valaminő összehangzásnak kell létrejönnie; ez volna egy erkölcsi demokrácia esete.

A szabályok, a jog eredetére nézve ma is folynak a viták, de egyre inkább kiderül, hogy jogszabály felülről és alulról egyformán keletkezhetik. Oly jogfilozófusok, mint Giorgio del Vecchio¹ kitartóan utalnak arra, nem a jog az első (idői jelentkezést véve), hanem a jog csak második, első az élet, mely keresi a maga útját, keresi életszabályait is. Számos egyesületet látunk, minők a munkás szakszervezetek, amelyek a maguk életkörülményeire nézve szüntelen el vannak foglalva jogszabályok alkotásával: az élet keresi íme, a maga formalitását. Az ily egyesületi szabályokat az állam később jórészen szentesíti, az állam tehát csak válogat az eléje került szabályok között, csak revízióval. De nem „alkotja” – kivált speciális körre nézve nem – azt a százezerféle szabályt, mely ma rendeletekben megjelenik és látszólag éppen csak tőle származik. Természetes az, hogy a *jog* fogalma így nézve tág lesz, magában foglalja az államon kívüli jogot is, az egyházjogot, a nemzetközi jogot stb. De nem volna sok értelme a jog fogalmát épp csak az állam által „hozott” szabályokra vonatkoztatva, leszűkíteni. Giorgio del Vecchio szerint (377. l.), az „állam nevét adjuk” azon alakulatnak, „amelynek normái a *megvalósítás* (pozitivitás) *legmagasabb fokát érik el*, amely tehát a legerjedelmesebb és legerősebben összeszerkesztett egységes organizációt képviseli. Ezért azonban nem ismerjük félre azon tényállást, hogy a többi társadalmi alakulatok, azaz jogszabályok kiindulópontjai is – a maguk részéről – úgy tekintendők, mint államok *in nuce*”. Del Vecchio álláspontja megfelel a morfológia gazdagabb valóság-látásának.

Társadalomtanilag valóban úgy áll a dolog, hogy *minden alakulat egyben szabályozza önmagát*, így számos „szabály központ” keletkezik, amelyek versenyeznek egymással és az államra is rá akarják tukmálni a maguk szabály tartalmát: az államtól függ aztán, hogy mely szabálytartalmat fogadja el, melyet nem. Az állam nem lesz ez esetben szabályalkotó, hanem csak *elfogadó*.

¹ Lehrb. d. Rechtsphilosophie. Nem. ford. 1937. 370-382.

Az is társadalmi kérdés, mikép képzelhető el a jogalkotás *központokhoz kötése*. Még kétszázada kevesen éltek az államban, el volt képzelhető, hogy egy központból mindenütt érvényes rendeletet bocsátanak ki. Ma az eltömegesedő társadalomban egyre szükségesebb az *önkormányzat istápolása*.² Ez a szabályok alkotásának decentralizálódását jelenti. Az élet ezerféle szükségletét nem lehet *érezni* egy-két központi hely magaslatán. Az élet ezerféle ponton nyomoz a rend lehetőségei után és talál is számos megnyugtató elvet és szabályt. Az állam *ezeket* egyezteteti, vagy szokást töröl. Mikor pl. bekapcsolódtunk napjainkban a világ távolközlekedési forgalmába, a sűrű autóközlekedés miatt az állam egyszerűen törölte az évszázados balratérési közszokást.

Ma fontos annak az észrevétele is, hogy a társadalom nem veheti át passzive a rádiktált jogszabályokat. Kell közmeggyőzés is a szabályok hatályosságához. Az élet általában szüntelen kísérlet szabályok alkotására és meggyökereztetésére. Az élet örökös rend-kísérlet. Annak is kell maradnia, mert végre nem lehet egyoldalúlag csak felülről mozgatót gépezet.

Mindebből pedig az következik, hogy az állam nem boldogul végeredményben sem a kényszereszközökkel, sem egy *formális fogtisztieit* propagálásával. Először is semminő szabály önmagában nem rejt lendítőt, dinamikus mozzanatot. Ha követel valamit, mi biztosítja azt? mi a benső garanciája? Joggal lehet vádolni, ha valaki nem engedelmeskedik egy észszerű parancsnak. De ki vádol? Az ügyész hivatalból igen, de nem kerülhet minden ügyész elé. Csak egy formalista hiheti, hogy ez a „hivatalos út” elégséges lehet a társadalomban. Ezért utalunk – épp társadalomtudományi nézőpontra – arra, hogy ha egy normarendszer formalizmusa nem lehet elégséges, nincs más út, mint az, hogy egy önmagában is akcióképes *közszellem* működjék állandóan a maga sürgetéseivel, irányításával és ellenőrző erejével. E nélkül az állam épp úgy nem lehet életképes, mint nem volna az jog nélkül. „Nem lehetséges – írja H. Heller” – olyan szervezet, illetőleg soha oly állam sem valóságos (bár nem általános) *közösségi akarat* nélkül. Minden szervezetnek, az államnak is kell arról állandóan gondoskodnia, hogy közvetve fenntartsa, kiterjesszen és egyre újból megteremtse egy, *alapot* nyújtó akarati és értékelésbeli közösséget.”

² V. ö. Ereki J. Közigazgatás és önkormányzat 1939. Akadémia.

³ Staatslehre. 1934. 234.

Az egész jogrendszer, az állam szinte levegőben lóg közösségi alap hiányában. Az állam – már sokszor láttuk – „ráépül” egy közösségre. Valami lelki visszhang kell, hogy az állam hangja lehetővé váljék. Ezt érezték már az individualista századok, amidőn az államot kétoldalú „szerződésből” magyarázták. Nem lehet „szuronyokon ülni”, hatóságoknak állandóan egyoldalú kijelentéseket tenni. A Rousseau-féle közakarat dogmája is magában rejti azt a gondolatot, hogy van valaminő közakarat-féle (*volonté de tous*) és ezt teljessé ki kell nevelni (*volonté générale*). Először tehát valamiféle közösségi lelki alap kell az államhoz és csak másodsor jöhet szóba valaminő szabály hatékonysága. Tudjuk, rengeteg „papirosrendelet” született már meg. Hogy valóban az életbe menjen át valami, kell ellenőrző, *garantáló hatalom is, s* itt végre feltaláljuk a közszellemet is.

Ezért van ma ismét fokozottan szükség a fenti kérdések újabb, lélektani átgondolására a tömeg- és közösséglélektan alapján. Látuk, *tartós* állam csak *tartós* közösségen, egy *tartós* közösség pedig az emberi jellem *tartós* érzületvilágán alapszik. Az erős, valódi állam alapja nem egy jogrendszer kicirkalmazottságában keresendő, hanem a lelkekben éspedig a legfinomabb, érzületi régiókban: a közszellemben. Itt van a törvények *végső* biztosítéka.

c) *A közakarat összetevőiről.* – Kissé közelebről meg kell néznünk a törvény ú. n. forrásának, a közakaratnak a belső szerkezetét. Rousseau óta átlag úgy hallunk a közakatról, mint ami készen van, csak ki kell venni a választókból, mikoris valakit egyszerűen „leszavaztatnak”. A tényállás lényegesen más. Először is ú. n. közakarat nagyon is ritkán fordul elő, átlag csak töredékeivel, vagy csíráival találkozunk. A közakarat lassan is keletkezik, mint ahogy lassan nőnek az évgyűrűk egy fa törzsén. Keressük fel lélektani rétegeit.

a) Minden élőlény életakarata az *ösztön*nel kezdődik; a széles néprétegeknél is találunk egy ösztönös régiót, mely csak időnként bukkan fel, mint a tömegben pánik alkalmából, a menekülés ösztönében. Az ösztönnel szembeállítják az ész hatalmát; az ezen a szűrőkészüléken át – tehát megmásítva – a felszínre szokta küzdeni magát.

b) Időnkénti, *spontán-reaktív* tevékenységek akkor fordulnak elő, amidőn „egy helyzet bír rá” valamire bennünket: erre a helyzetre így vagy úgy reagálunk, a nélkül, hogy valaminő célszerűsége előre töprengenénk. Az ily reakció hasonlít az ú. n. reflex-

mozgáshoz: hirtelen pattan ki belőlünk, azt érezve, hogy így vagyunk kénytelenek cselekedni. Ilyen volt pl. 1941. áprilisában az az érzés, hogy kénytelenek vagyunk a védtelenül maradt Délvidéket az anarchiától megmenteni. A helyzet „diktál” itt valamit.

Nem mindig lehetséges az ösztönös és a spontán-reaktív lelki réteget egymástól jól szétválasztani. Mégis szükséges ez, mert az ösztön a faj *életéhez* tartozik, a spontán reakció lehet erősen egyéni is.

Míg az ösztönös mély-rétegek inkább egy ország törvényeinek általános jellegében mutatkoznak meg és természetesen az ú. n. közakarát komponenseiből merőben alig hiányozhatnak, addig igen gyakori a közakaratra tett hatása a *spontán-reaktív* tevékenységeknek. Ezek rendszeren *siettetik* a törvényalkotást, siettetik pl. a félelem. Ismeretes Horváth Mihályból az, hogy az 1848. februári forradalom a győri kereskedőket mozgatta meg, kik féltették a *pénzüik* értékét, s Kossuth-hoz fordultak, ki márc. 3-i beszédében „felelős” pénzügyminisztert (*ezzel* egész felelős minisztériumot) követelt. A 48-as törvények *időpontját* spontán-reaktív tény: a félelem szabta meg; tartalmát nem, mert ezt az egész reformkor dolgozta ki, csekély kivétellel, mely valóban rögtönzés (viszony Ausztriával).

C) A harmadik réteg, az *érzületi* alapréteg széles körben fel található a közösség lelke mélyén. Meglehet, hogy az akarat már századokkal ezelőtt vett irányt (ilyen nálunk a „függetlenségi” érzület) és valami alkalom csak kipattantja. *Érezzük azt*, hogy érzületünk „szent”, mélyen gyökerező és állandó. *Érezzük „az”* ország védelmének „szent” ügyét, és íme, mikor Galíciát és Lodomeriát az Árpádok* megszerezték, ennek megőrzése már csak (múló) érdekük lehetett, de nem volt „szent” ügyük. Az *érzület* különös fluidum: olyan feszítő erő rejlik benne, hogy néha robbanó folyadékként hat. Néha egy „csekély” ok (teavám az Egy. Államokban) rendkívül aránytalan hatást vált ki: ez mutatja, hogy az „alkalom” nem volt az „ok”, az alkalom csak mozgósított egy *érzületet*, mint hatalmas lelki erőt. Rendkívül jellegzetes *érzület* a magyar társadalomban a függetlenségi érzület, mely legalább ezer éve hat a társadalom fejlődésében, s ereje bámulatraméltó. El van terjedve az egész nemzeti közösségben, mindenki bármily kommentár nélkül érti. Érzületek táplálják az ősi szokásokat is, a „szent” hagyományokat. Egy állandó lelki folyómederben *érezzük* magunkat,

ahol egy bizonyos irányban „kell” úsznunk. Az érzületben több van, mint egy puszta konvencióban; van benne bizonyos kötelezettség-érzés.

d) Vannak reaktív irányzódások, melyeknek lényege aktuális helyzethez való vonatkozásuk, de nem merülnek ki valaminő spontán-reaktív tényben, hanem *hosszasabb* érzelmi hullámszóban bontakozik ki: ez a *közvélemény*. Néha hónapokig, néha évekig hullámszó, és viták között hányódik. Ez magasabb és talán olykor erősebb hatalom az érzületnél, melyeket bíráló alá vesz; míg az érzület évtizedes erő a jellem mélyén, addig a közvélemény őt az aktuális helyzetre figyelmezteti. A mai jogszociológiai vizsgálatok, minő Dicey műve a jog és a közvélemény viszonyáról,⁴ csak eddig a rétegit szoktak hatolni, az előzőkről nem szólnak.

e) Nem oly gyakori, minőnek látszik, a hosszabb, tudatosan lefolytatott vita után bekövetkező *ésszerű döntés*. Erre céloz tulajdonképp a *volonté generálé*, a racionalista kor eme fogalma, mert az szándékos és tudatos. Gondoljunk csak az Ausztriával megkötött kiegyezésre (1867. XII. te.). Másfélévtizedes folytonos vita előzte meg, míg megszületett végre és – csak a politikai közönség egyik részének helyeslésével találkozott. Itt is csak azt látjuk: a vitafelek éppen nem mindig egyeznek meg valaminő „közös” akaratban, hanem *három* részre hasadnak szét: 1. az igenlőkre, 2. az *ellenzék*re, 3. azokra, akik tartózkodnak a döntéstől. Azt a legkivételesebbnek tarthatjuk, hogy valamiben egy egész közösség véglegesen egyetért, normális egy „kisebbségi ellenvélemény” fennmaradása.

Látható, hogy az új közakaratot nemcsak ki kell tudakolni („szavazás”), hanem fáradtságosan meg kell teremteni – ez főfeladata a politikai elitnek, a vezetőelemeknek, – az csak egy hosszadalmas *lélektani fejlesztés eredménye lehet*, azaz – műtermék. Rousseau nagyon is a naturalizmus szemüvegén át nézte a dolgot úgy, amint az egy kisállam (Genf) esetén elképzelhető volt.

Ha a közakarat nem egyszerű lelki aktus, hanem fejlődés-eredmény, úgy feltehetjük, hogy ama lélektani eseménysor (*a-e-ig*) *nem is jut el a végső ponthoz!* Mi lesz tehát az eredmény? *Egy jogalkotó fórum pótolja a közakaratfejlődés hiányát*, a hézagokat kitölti, vagy pedig – *helyettesíti* magát az egész folyamatot, s egy *sic volo, sic jubeo* álláspontjára lépve, azt a látszatot kelt,

⁴ Law and opinion in England.

illetve el tudja hitetni, hogy egy rendelet mögött „ott áll a közakarat”. Ez pedig már csak tömegpszichotechnikai fogás lesz.

d) *A jog mint érték és valóság.* – Tulajdonképp az a nézet hogy a jogszabálynak jogosítást (legitimációt) a közakarat ad, maga vaskos naturalizmus. A közakarat csak természetes erő, amely garantálhatja a szabályt, mögéje áll és erejével biztosíthatja, de az akarat semminő közösségi alakjában nem végső igazoló alap; ez utóbbi csak az *értékek világában* kereshető, itt van t. i. az *eszmény*, mely felé haladni köteles (sollen) az élet. A jog eszménye azonban lehet, hogy nagyon is magas légkörben él, „utópikus” eszmény, mely nem tud leszállni a földre, *reálissá* lenni. A jogi norma⁵ nem pusztán ideális követelmény (észjog), hanem *ténylegesen hatályos* – nemcsak értékalapon „igazolt” – kíván lenni.⁶ E szerint az értékeszme és a jog valóságos keresztülvihetősége között bizonyos arányú összetevődés jő létre: a jogi norma – mint annyi más – *szintetikus* jellegű lesz. Átnézetben:

Ideális

(érték)

Reális

(valóság)

szintézis: a jogszabály.

Most egy hasonlatban fejezzük ki ezt a tényállást, ahol az ideális és reális mozzanat „összetevődését” láthatjuk. Kétféle lesz a társadalomszemlélet is: „normativista” és „realisztikus”. Az előbbi, a szabály oldaláról kiinduló társadalomszemlélet olyan, mint mikor valaki egy folyót a partjáról, avagy egy gátról kiindulva néz; azt mondja: a folyó azért folyik erre és arra, mert ilyen a partja, vagy a gátja, ez szabja meg, hol legyen a medre. A realisztikus társadalomszemlélet mást mond: szerinte a folyó medre nincs eleve sehol kijelölve, a folyó maga vési be magának a medrét, ezt pedig nem más okozza, mint a gravitáció. Ha ez nincs, úgy nincs folyóvíz, nincs meder sem. Nem a part áll fenn előre, hanem a nehézségi erő, amely a vizet lefelé gördülésre kényszeríti. Lefelé a Föld központja felé. A társadalmi életet azonban bonyolultabbnak látjuk: olyannak, mintha a gravitáció függőleges iránya folyton változnék valamelyest, így a szabálynak –

⁵ V. ö. Moór Gy. kitűnő fejtegetését. Bevezetés a jogbölcseletbe. 1923.

⁶ A Társadalmi normák problémája és a mai jogbölcselet. Athenaeum. 1923. évi. 1-31. 1.

a partnak – teljes állandóságáról akkor sem lehet beszélni, ha a partot véges végig szabályokkal köveznék ki. A tulajdonképpeni működő erő többé-kevésbé hasonló irányú erő, mintegy az élet gravitációja: ez emberi indítékok szerint hol alacsonyabbrendű ösztönökön, hol vad szenvedélyeken múlik, hol pedig magasabbrendű, „értékek” utáni vágyódás szerepel; ez éppen az idealizmus.

A jog nélküli állapot olyan, mint az árvíz, amely szabadon kalandozó árrájával rombol és lakatlanná teszi a vidéket. A jog e szerint szükséges gát, illetve part. A *szokásjog* olyan, mint a part: a folyó maga ásta ki a medrét, s keletkezett partja is. Lehet, hogy mesterségesen ástak csatornákat, hogy a víz rövid vonalon húzódjék le; ez a *tudatos jogalkotás* esete.

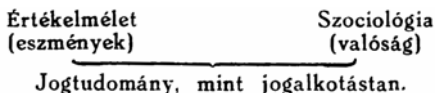
Nem lehet azonban bárhol csatornát ásni, vagy gátakat emelni; ha rosszul ássák a csatornát, az rövidesen eliszaposodik, a medrét kitölti és a víz egyszer csak kicsap a medréből. Ez az *életellenes törvény esete*. Az élet maga fog új utakat keresni (elszokás: *desuetudo*), az ősi jogszabály elavul, *papírtörvény*é lesz, „magától” hatástalanná válik. Egy hibásan vezetett gát pedig torlódást idézhet elő, az élet- és fejlődés-ellenes törvény esetén kitör a víz és árvíz okozója lesz maga a jogszabály, minek feladata volna segíteni az élet *rendjét*. Ámde kétféle a rend: statikus és dinamikus rend ennek az *előbbi alá van rendelve*; az életnek fejlődnie kell.

Látjuk, a jogi norma nem pusztá, mesterséges gát, pusztá kényszer, amit az élet nem visel el. A jog *simul* a társadalmi közösség *természetéhez*, az élet a fejlődés *természetes* követelményeihez, a tudatos, eszes céltűzésekhez, mik az értéke és lényege szerint jól felfogott „helyzetből” fakadnak. Azért minden jogban van egy mozzanat, melyet *természetjogi* mozzanatnak mondhatunk van egy másik, melyet *észjoginak*.

Végre is a jogi norma bonyolult műtermék, amely nem *egy* szempontból, mégha értékszempontból is, készül. A jog igazodik a tényleges lehetőségekhez, még akkor is, amidőn szíve vágya - igazodni az értékek világához. Ez a felfelé néző gravitációja sem merev. „Felfelé” abban a mértékben kíván haladni, amily mértékben az örök emberi *természet* („ész”), a valóságos *helyzet* és a *korban* adott lehetőségek azt megengedik.

A jogi norma tehát *közvetítő* a gyakorlat számára az *értékvilág* és a valóságos, reális világ között. A tényleges világ arcát társadalmi téren a *szociológia* mutatja meg; az értékvilágét az

értékelmélet. E kettőre támaszkodik a jogtudomány is; illetéknép:

Látható ezek alapján, hogy a szociológia a törvényhozásnak egyik támasza.

7. AZ ÁLLAM MŰKÖDÉSE.¹

a) *Az állam működési körének bővülése.* – Közönséges észrevételek alapján is látható, hogy az *állam működési köre* folyton tágul, egyre több lesz az „állami”-nak tekintett feladat. A nagyközönség szívesen fordul az államhoz egyre több feladat megoldásáért, s természetesnek veszi azt, ha az állam ezeket vállalja. Mi az oka e jelenségnek?

1. A mai társadalom egyre tömegesebb, minél fogva a megoldandó kérdések egyre *nagyobb méretűek* lesznek, úgyhogy a társadalom a maga kisebb méretű szervezeteivel nem tud velők megbirkózni; ilyen pl. a szegénységélyezés ügye, mely egyre nagyobb arányban „a hatóságok” terhe lesz. A legtöbb gazdasági és társadalompolitikai feladat tehát *áttolódik* az állam, illetve a hatóságok ügykörébe.

2. Egyre több akció csak akkor bonyolítható le, ha immár *ézszerű szervezés* egyengeti az útját; az államtól pedig elvárják az ézszerű szervezés képességét.

3. Ezeknél mélyebb ok azonban az, hogy a *természetes közösségek* természetes szolidaritáson alapuló akciói egyre gyérebbek, a közösségek vértelenebbek lesznek, s csak olykor-olykor érezzük, hogy még mindig hatalmas erőkészletük van, bárha ezek érvényesítése *nem folytonos*, így oly szervezetre szorulnak rá a közösségek – ma elsősorban a nemzeti közösség jó itt számba, – amelynek erőérvényesítése *folytonos* és céltudatos (s a mellett, mint fen-

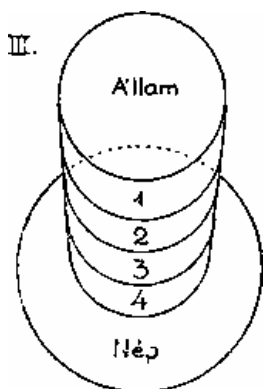
¹ Itt külön is Kiemelem, hogy merőben propedeutikus fejezetek következnek, aminek aktuális céljuk is van: a középiskolai oktatás megsegítése. Ép e sorok írásakor (1943. jan.) tanítanak *először* középiskoláinkban társadalomtudományi ismereteket. Egyébként pedig az olvasó máris észrevehette sok helyütt, hogy arányosságra a fejezetek nem törekednek. Ott, ahol fontos, de agyontárgyalt kérdésekről van szó, jóformán csak a problémák keretét jelzem, s igen röviden írok, hogy hely maradhasson a homályos részek bővebb tárgyalására.

tebb láttuk, a szervezetnek tömegmozgató ereje is van). Ilyen pedig elsősorban az állam.

A történeti fejlődés folyamán, századok hosszú sora alatt a következő feladatrétegek hárultak az államra:

- a) *külpolitikai* feladatok, honvédelem és diplomácia;
- b) *belpolitikai* feladatok, törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás;
- c) *gazdaságpolitikai* feladatok, vámok kérdése, pénzverés, ár-szabályozás, úthálózat, vasút, távíróhálózat stb.;
- d) *kultúrpolitikai* feladatok: iskolák fenntartása, múzeumok,, könyvtárak, egyházak segélyezése, a sajtó és irodalom támogatása tudós egyesületek, expedíciók stb. segélyezése;
- e) *társadalompolitikai* feladatok: munkaközvetítés, társadalombiztosítás, lakásügy stb.
- f) *népegészségügyi* feladatok: kórházak, orvos és szülésznők képzés, ivóvízellátás, védekezés járványok ellen stb.

Mindezek a feladatok idők folytán egymásra következnek: új állami feladatok „rérétegeződnek” a régi, megszokott (a és b) feladatokra. A III. ábrán azt fejezhetjük ki, hogy az a és b feladatok az állam törzséhez számítjuk, a többit pedig hozzánevésnek: ezek fokozatosan belenőnek a közösség (nép) életébe.²

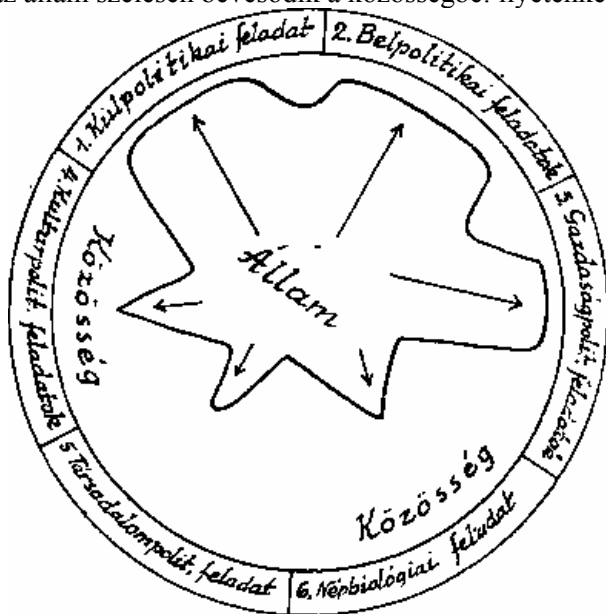

A fenti III. ábra minden vonala egy síkban képzelendő el, s óvakodni kell attól az esetleges érzékcsalódásról, mintha lefelé egy henger (három dimenzióban) állna a nép fölött.

² V. ö. Nép, nemzet, állam viszonya ma. Társ. tud. 1941. 5-28.

A IV. ábra pedig azt fejezi ki, hogy az állam és a közösség elvileg elválaszthatók (a pontozott vonal mentén), de gyakorlatilag az állam *belenyúl* a közösség életébe, és pedig *különböző mélységben*. A lefelé nyúló részek szeszélyesen hatolnak hol kevésbé, hol inkább mély életrétegekbe, amint az megfelel a mai idők képének: az állam nem igen ismeri a tervszerű előrenyomulást. A kényszerű helyzet szorítja az államot. A természetes közösségek – a maguk szervezetlenségével, s adóztató hatalmuk rendszertelenségével – már nem birkóznak meg, legalább is *rendszeresen* már nem, az új feladatokkal.

Talán a fennálló helyzetet új ábrában is kifejezhetjük, jelezve azt, hogy az állam szélesen bevésődik a közösségbe: ilyenétkép:

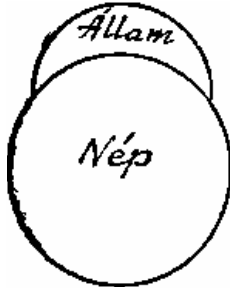

Ez az ábra azt fejezi ki, hogy az „államivá” vált feladatok *különböző mértékben* léptek a közösség által még vállalt feladatok helyébe: a kül- és belpolitika *már csaknem teljesen* állami, *erősen* az még a gazdaságpolitika, de már a kultúr-, szociál- és népegészségi politika terén az állam csak ép előnyomulóban van.

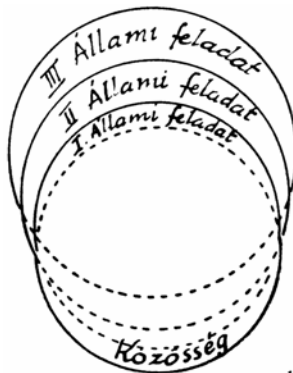
Így most már két fejlődési törvényszerűsége utalhatunk:

1. A régi „közösségi” feladatok fokozatosan állami feladatokká lesznek.

2. Van ezzel kapcsolatban egy másik, nem kevésbé érdekes jelenség. Ha ugyanis az államnak a közösségre való *ráépülését* nézzük, ez az ábra lesz a helyes:

Most azonban azt is ki akarjuk fejteni, hogy a közösségi feladatok nemcsak lassan az államra hárulnak, a hatóságokra „tolódnak át”, hanem azt a quasi-törvényszerűséget is észre kell vennünk, hogy az állam feladatköre nemcsak levonódik a közösségek feladatköréből, hanem az állami feladatok abszolúte véve erős növekedésben vannak, azaz olyan új feladatok domborodnak ki, amelyek a közösségben egykor alig voltak felfedezhetők; (pl a régi közösség természetesnek vette az elhalálózást, fatalisztikusan gondolkodott, az állam pedig „népegészségügyi” intézkedéseivel küzd az elhalálózás ellen). Az ábra így fejezheti ki az állami feladatok növekvését:

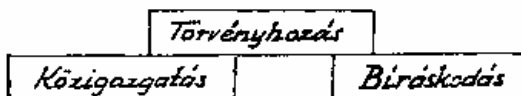

Láthatóan feltünteti az ábra, hogy a közösség (pl. a nemzet) nemcsak feladatokat „ad le” az államnak, hanem az állam általá-

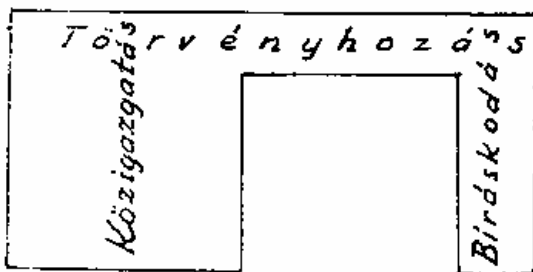

ban is új feladatokat „vesz fel”, azaz vállal magára: tehát az *állami feladatkör automatikusan kiszélesedőben van*. Ez az új idők nagy problémája a fejlődés során: mikép lehet megakadályozni az *állam túlterhelését*? Mikép lehet a nagyközönséget állami feladatok végzésébe bevonni s ezáltal az államot részben mentesíteni régi és új terhektől? Jellemző, hogy viharos időkben az állam nem a csendőrségét szaporítja, hanem szívesen látja, ha a közbiztonság fenntartásának egy részét – polgárőrségek felállításával – magára vállalja maga a polgárság. Csak ily módon lehet újtát vágni annak, hogy az államra gyorsan rázúduljanak nagy feladatok. A cél tehát ma már *mérséklése* az állami feladatoknak.

b) *Az állam funkciókörének tagolása*. – Már láttuk (VL 2. fej.), hogy döntő szerepet játszott az állam feladatkörének elméleti szétválasztásában Montesquieu: van 1. törvényhozás, 2. közigazgatás, mint a törvények alkalmazása, végrehajtása, 3. bíraskodás. Ez három kategória volna egymás mellett így:

De mégha Montesquieunek igaza volna is, akkor is össze kellene kapcsolni e három tényezőt úgy, hogy a szabályalkotásban (ennek csak egyik esete a törvényhozás) kitűnjék a szerepük; ilyeténkép:

A régebbi elgondolások nagyon is egyenrangúnak nézték a közigazgatást a bíraskodással, holott az előbbi fontosabb; ezt az ábrán kiemeltük, feltüntetve a törvényhozás „előkelőbb” feladattal azzal, hogy felülre tettük, viszont vékonyabb sávban, mint a közigazgatást.

Montesquieut az vezette ama „három hatalom” (trois pouvoirs) minél teljesebb szétválasztásában, mint már fentebb láttuk, hogy azok mennél jobban sakkban tarthassák egymást, s ezzel nőjön a polgári szabadság. Természetes az, hogy ezt örömmel nézte a liberális kor. Ennek elégnek látszott egy pusztán rendet tartó „éjjeliőr-állam”. A törvények sokszor arra valók voltak, hogy korlátozzanak, megkössék a tisztviselők *kezét*: a túlzott „állami beavatkozás” valóban lehetetlenné vált. Viszont így gyakorlatilag *gyenge és lassú* állam jött létre; ennek reakcióját éljük meg ma.

A Montesquieu-tőli elterjedt felfogás természetesen hatott a közigazgatás súlyának kevésbé becslésére is, holott ennek már első nagy áttekintései³ meggyőzhették a vizsgálódókat arról, hogy az államéletben *itt van a súlypont*. Egyébként pedig látjuk alább, külön is kiemelkedik a diplomácia és a hadsereg merőben elhanyagolt kérdése. Célszerűnek látszik követni az alábbi funkciótagolást.

c) *A külpolitika (diplomácia) elsőbbségének alapjai.* – A külpolitikai államfelfogást nem jogász, vagy politikus, illetve diplomata alapította meg, hanem egy zseniális történész, Ranke Lipót (1795-1886). Szerinte „az államforma egy nép erőinek olyan rendezettsége, amely szembenáll a külső hatalmi nyilvánulással (reagenssel); sohasem jut benne kifejezésre a népelemek abszolút erőviszonya, hanem sokkal inkább viszonya a *kifelé való hatás kifejtésére* vonatkozólag”. Röviden: az állam – először – nem a belső erők összefogása, hanem az oly erőket jelent, amelyek a külpolitikában biztosítják a társadalom, az állam létét. Ez a Ranke-féle elv a „külpolitika primátusának” velős kifejezése. Az államnak *elsősorban a szomszédokkal* kell számolnia, a velük való viszonyt kell *rendezni*, aminek oka nyilvánvaló: az összes – közelebbi és távolabbi – szomszédok mindig erősebbek együtt, mint az állam maga. Az, hogy ezek a szomszédok nem szoktak *együtt lenni*, azt szerencsének tartjuk, de pusztán szerencsére nem lehet államot alapítani. A szomszédok együttesére lehet csak jó politikát alapítani egyáltalán; ha a külpolitikát elrontották, akkor minden belső szervezettség hiábavaló, az állam léte ingadozik. Csehszlovákia 1938-ban azért bukott el, mert végre is lehetetlen állapotba: összes szomszédjával rossz viszonyba került, És mikor

³ Pl. Lorenz von Stein: Handbuch der Verwaltungslehre 3. kiad. 1808. (csak legutóbb 3 kötet, egykor sokkal bővebb).

megvolt a baj, hiábavalónak mutatkozott az a remény, hogy „majd segít az angol”, avagy „majd javunkra billenti a mérleget” az orosz. Lengyelország ugyané hibába esett 1939-ben, Szerbia 1940-ben. Nem látták a „szomszédprobléma¹” primátusát.

A diplomácia *alapvető* voltát ma sem látják tisztán a széles néprétegek. Úgy tekintik mint egy magasrangú kaszt rejtett tevékenységét, mely a külföldi államokkal való viszony kérdésében előkelősködik. A régebbi államtanok kereken kizárták a diplomácia kérdését, legfeljebb a „külügyi közigazgatás”, vagy „szolgálat” néven úgy tüntetik fel, mint valami adminisztratív tevékenységet, s így amint a hadseregnek és a nemzetnek viszonya homályban maradt, úgy a külpolitika és a „széles néprétegek” viszonya is.

A való tényállás most dereng: a diplomácia munkájában *mindenki* résztvesz, akinek kint egyáltalán meghallhatják a szavát – természetesen főképp a sajtó közvetítése révén. Már pedig a sajtóban vajmi kevés maradhat titokban, ami egy nép állásfoglalásaként számba jő egy más állammal való viszonyt illetően. Kétféle sík van előttünk: a *hivatalos* külpolitika, és a *népi-közösségi állásfoglalások* síkja; ez utóbbit ki lehet következtetni számtalan jelből és ez is külpolitikai jelentőségű. Ugyanis a külpolitikai hallószervek (sajtótudósítók, konzulok, követségi szervek, kémek) érzékenysége kiváló, s minden külpolitikai *rezzenést* – magán-személyek ad hoc nyilatkozatait is – Bizalmasan jelenthetnek országuknak. A *sajtó*cikkek anyagát pedig átveszi a külföldi sajtó, illetve kivonatossan ismerteti a cikk lényegét. *Sajtóirodák* ma automatikusan szállítanak híryanagot a külföldnek. Miután egy lap csak akkor mer valamit közzétenni, ha úgy véli, legalább is vihart nem vet, olvasói táborában, – hallgat a *preszugesztióra* (1. fent a „közönség”-fejezetet), – úgy a külföld a cikket „készpénznek” veheti valamely (bizonytalan határú) „kör” állásfoglalására vonatkozólag.

Ezer és ezer alkalommal nyilvánulhat meg egy népnek a másikkal való barátság, vagy ellenségessége. Ily alapon láthatjuk, hogy a külpolitika nemcsak egy hivatalos szerv ténykedése, hanem az *egész népé*, s az egész nép felelős is a bekövetkező fordulatokért. Egyébként csaknem lehetetlen az is, hogy a hivatalos külpolitika évtizedeken át más útvonalon járjon, mint egy ország népi közszelleme, „uralkodó irányzata”. Amorf hatalmak nagy szerepet játszanak a hivatalos szervek mellett is. Egy-egy külpolitikai állásfoglalás ma már szinte csendes népszavazáshoz

hasonlít, nem lehet nélküle meglennie a diplomatáknak sem, kiknek ismerniök kell a „közhangulatot”.

Ebből a szociológiai tényállásból következik a *külpolitikai köznevelés* szüksége. Nemcsak parlamenti választáskor érzünk felelősséget – az egész országért, hanem mindennapi külpolitikai nyilatkozataink alkalmával is. A modern ember oly sűrű külpolitikai hatásszövedékben él, hogy tiszta „magánélet” ma már nincs. Ellenkezőleg, egyre nagyobb az egész politikai közösséggel (közön-séggel és állammal) való összeforrottságunk. Szélesebb és mélyebb a felelősségünk is.

d) *Önvédelem és önkifejtés kapcsolata.* – Az államtan fel-fogása a békebeli államra vonatkozik épúgy, mint a fiziológia az egészséges emberre, de ezzel párhuzamosan fejlődött a patho-fiziológia is és így a valóság képe teljes lesz. Ilyen párhuzam az államtanban nincs, s így a politikai valóság képe is töredékes. Nap-jaink történetét látva nem kell hangsúlyozni, hogy az állam nem-csak „békeapparátus”, hanem több; sőt az állam elsősorban heroikus alakulat, sajátos, erőteljes hősi éthosz tarthatja csak fenn – békében is. Az állam nem nyárspolgári „üzem”, hanem ellenálló, kemény, férfias szervezet: szigorú mások és önmaga kor-látozásában. Csak hanyatló és puha népek hihetik azt, hogy egy állam „vagyonni erőn” alapulhat, vagy pedig karcsú, hajlékony dip-lomaták ügyessége tarthatja fenn. A diplomácia *nem önálló té-nyező*: mögötte hadsereg áll. Chamberlain angol miniszterelnök (1938. okt. 6.) mondotta: „Tapasztalataink azt mutatják, hogy a haderő gyengése diplomáciai gyengeséggel jár. A diplomácia csak akkor biztosíthat tartós békét, ha mindenütt tudják, hogy a diplomácia mögött hatalmas erő áll”.

Minden állam első feladata az *önvédelem*. Ennek szolgálatá-ban áll diplomácia és hadsereg, de védekezni kell gazdasági el-nyomás ellen is, továbbá az állam hitelét rontó nyílt és titkos propaganda, álhír-hadjárat stb. ellen, hadieszköz a sajtó, a rádió is. Alá lehet aknázni egy országfenntartó elit önbizalmát, erő-tudatát is, veszedelmes ideológiák éppoly robbanó anyagokat tar-talmaznak, mint a légibombák: közénk hullanak, s *váratlan helyen* robbannak. Hadieszköz a kellő műveltség is, amely képessé tesz arra, hogy keresztül lássunk a szítán.

Így látható, hogy az önvédelem nem *egy* állami szervre, a had-seregre van bízva, mert az önvédelem általános jelenség, illetve

feladat. *Külön* katonapolitika nincs, ez csak egyik, szerves része az országpolitika össz-életének.

De az önvédelem sem önálló probléma, hanem szorosan kapcsolatos az *önkifejtéssel*. Csak az állami erők teljes lendületén belül van katonai erő *is*; ez is csak az általános vitalitás része, nem pedig mesterséges felépítmény. Mi Ausztriától, egy öreg államtól, megtanultuk, hogy az állam jóformán csak statikus test lehet. A mai idők megtanítják a figyelő embert arra, hogy minden foglalkozásnak – földművelő, iparos, erdész, író, bankember, hivatalnok életének – megvan a maga katonai vonatkozása, mint ahogy a vasutasnak: tehát az ifjúságot is rá kell készítenünk arra az életfelfogásra, hogy „*arte et marte*”. Renaissance-át éljük a heroikus erők, a férfias türés, áldozatosság kialakulásának, a közösségi lét válsága behatol pórusainkba. „Férfiakat és fegyvert éneklek”, – ma is elmondhatná a költő.

Az önvédelmi *készültség* egyre inkább beépül a polgári (civil) életrendszerbe. Ez nem ú. n. militarizmus, amelyet valaki ráerőltet egy nemzetre, hanem oly tény, mely mindig mögötte lappangott a békeállam fél-reálisának. A polgári és katonai életforma mindig egybe volt építve – erős államban, s tudták, hogy a két rendszernek egymást támogatnia kell.

De ugyanez okokból azt is fel kell ismernünk, hogy katonai erőgyűjtés nem lehetséges stagnáló államban. Az önvédelem mögött az *önkifejtés* erőinek kell feszülniök.

e) *Az állam rendtartó és fejlesztő szerepe.* – Az állam mindenekelőtt a meglévőt kívánja fenntartani (*statikus elv*), és arra szorítkozik, hogy a lüktető élet számára nyugodt fejlődési *előfeltételeket* biztosítson (a *béke-keret* elve). Ez már az államférfiak lélektanából is érthető. Franklin Benjámín írja:⁴ „Azoknak, akik a kormány gyepelőit tartják, annyi a dolguk, hogy rendesen nem szeretik magukra venni még azt a fáradságot is, hogy új tervek átgondolásával és végrehajtásával bajlódjanak, Ennélfogva még a legjobb kormányzati és igazgatási rendszabályokat is ritkán szüli előrelátó gondoskodás, hanem az *alkalom* kényszeríti ki”. Ez valóban a helyzet. Az állam nem szabályosan bokrosodó fa, hanem telve van aránytalanságokkal. A történeti helyzet, az *alkalom* hol ezt, hol azt kényszerítette ki. Ezért van az, hogy sablon-állam nincs, csak történeti individualitások vannak.

⁴ Önéletrajza m. ford. 208. 1.

A fejlődésük is aránytalan. Elég csak a művelt nyugati államokra gondolni, látjuk, minő különböző évtizedekben vezették be az állami munkásbiztosítást! Anglia, a művelt és gazdag ország több, mint két évtizeddel később mozdult meg Németországhoz képest. Más az *etatizálódás mértéke* is. Angol közmondás vallja: „ne kérj semmit az államtól, mert úgyis te vagy az, aki fizetsz”. Itt közfelfogás szerint a *közösség primátusának* gondolata ösztönösen él: először kiki önmaga igyekszik megvalósítani az ú. n. közfeladatokat, csak végső esetben fordulnak az államhoz. Igen jellemző ez az angol középiskolák terén,⁵ az állam csak a háttérben működik. Jellemző a USA: itt a közönség önnevelése lázas méreteket öltött.⁶ Más és más általában az államok ambíciója.

A középeurópai államok viszont érzik ma is az abszolút fejlődési udvarok „felülről” való kormányzásának hagyományait, a „felvilágosodott abszolutizmus” emlékét. Nagyszerű apparátusok épültek ki *közigazgatás* és *igazságszolgáltatás* terén, és ezekre szeret a nagyközönség sokat (ha nem is túlsókat) rábízni. A közigazgatás kábító feladattömegére itt vázlatosan sem térhetünk ki.⁷

Míg az angol államfelfogás az *önkormányzatot* helyezte előtérbe, mert hite szerint helyes a társadalom, a közönség spontaneitása, önálló feladatvállalása, addig Közép- és Kelet-Európában eleve egy „észszerű” *etatizmus* felé hajlanak, az állam oldjon meg lehetőleg mindent. Tehát az *autoritatizmus*, a hatóságok tekintélyének öregbítése a cél, ezt látják természetesnek.

Melyik a helyes álláspont? Általában nehezen dönthető el, ámbar felállítható az Aristo teles-féle „középmérték” elve. Az, ami túlzás, már káros. Az államok fent érintett stílusa függ 1. az állam világhelyzetétől. Két-három oldalról közrefogott és fenyegetett állam magától rájő arra, hogy erőteljes kézzel kell beleszúrni intézményeinek fejlesztésébe, és össze kell fogni, sőt fejleszteni népének erőit. 2. Sok függ attól, hogy a *kor* minő problémákat vet fel. Nagymértékű etatizálódás következik be, mert korunk nagyméretű, tömeges szociális kérdést vetett fel, amely elől az államnak sem lehet kitérni. 3. Függ az etatizálódás a *társadalom aktivitáshajlamától*; ott, ahol ez kevés, az állam automa-

⁵ V. ö. Berg P. Angol középiskolák. Szeged, 1939.

⁶ V. ö. Vernon Hodge: A felnőttek oktatása az Ám. Egy. Államokban. Bpest, 1937.

⁷ Ld. Magyar Z. M. Közigazgatás 1942.

tikusan előtérbe lépni kényszerül. Ahol a „nagyközönség” szociális, közösségi szelleme erőteljes, maga teremt szociális intézményeket, s államát nem terheli meg új feladatokkal. 4. Függ az etatizálódás, az állam előtérbe jutása, az ország adózóképeségétől, az aktuális pénzügyi helyzettől, végül 5. attól, hogy van-e újabb, gazdasági és szociális kérdések megoldására felkészült tisztviselői kara. Ha ilyen (pl. a családvédelem kérdésére) nincs, akkor e kérdések állami megoldása több évtizedet – mint nálunk – késni fog.

f) *Az állam a gazdaságpolitikában.* – Több, mint ezeréves államfejlődés után jutott az állam tudatára annak – az ú. n. merkantilizmus (vagy merkantilista etatizmus) korában (16-18. század)-, hogy állandóan kell foglalkozni népe gazdasági kérdéseivel. Azelőtt az állam tevékenysége alkalmi volt, és jobbára csak, állampénzügyi, finaciális erőforrások keresésére szorítkozott (pénzügyi vámok, pénzverésből származó jövedelmek, adók, bányajog stb.). Még a fejedelmi abszolutizmus korában is sokáig ez volt a fő szempont: növekednek-e az állam pénz jövedelmei (a merkantilizmusban: főkérdés a külkereskedelem többletéből származó jövedelem: ezt mutatja ki a „kereskedelmi mérleg”). Csak pénz jöjjön be! Hogy minő áron, az másodlagos kérdés.

A fiziokratizmus a „természet törvényeire” hivatkozva hirdette az állam be nem avatkozásának elvét, azt, hogy a gazdaságot a maga törvényeire kell bízni („laissez faire, laissez passer”). Nem kell beavatkozni a termelésbe, illetve az üzletekbe (ne gouvernez trop!). De ugyanez az irányzat már a *népmunkát* (a „földet”) felismerte, mint a gazdasági élet tulajdonképpeni alapját. A népet tehát védte (ez a jobbágyfelszabadítás elméleti alapja).

A 19. század liberalizmusa szintén az állam minimumára törekedett, a szabad verseny igéjében hitt, előtérbe tolta az egyéni vállalkozó típusát. És hiába nézett az után, miképp nyerhet ez minél több szabadságot az állammal szemben is, az állam lépten-nyomon mégis csak előtérbe került. Vámszerződéseket kellett kötnie. Ezek védőfalai mögött fejlődhetik az ipar („nevelő” vámok), színvonalon maradhat a mezőgazdaság (angol „gabonavámok”, *corn law*). Nagy mértékben függ a vámtól a külkereskedelem. Az államnak konkrét *szerződéseket* kellett kötni szomszédaival egyes áruk beengedését illetőleg. Néhol erőszakosan nyitott utat a behozatal

megengedésére még káros anyag érdekében is (kínai „ópiumháború”).

Roppant nagy állami feladattá vált a *vasút* és a belföldi *útépítés*, melyet külön a hatóságok (megyék) vidékenként alig oldhattak meg kielégítő módon: egy országos, átfogó úthálózat keletkezett, melyet ma hadi- és autóforgalom érdekében költségesen átépítettek. Végül utalunk arra, hogy a szabad piaci gazdálkodás gyengülése után az *árak megállapítása* („maximalás”) is állami feladattá lett.

Látjuk végül is, hogy hiába volt a liberális „laissez faire”: maga a magángazdaság – elvi alapja ellenére – nem nélkülözhetette az állam hatékony gazdaságpolitikáját, nem is tekintve azt, hogy az állam a *jogalkotás terén* is a gazdaság segítségére sietett (kereskedelmi és váltójog, társulati jog, kartellek szabályozása).

Last not least! Az állam valóban a legkevesebbet tehet – a termelés és forgalommal ellentétben – a *fogyasztás ellenőrzése terén*, bár a fogyasztási adók itt is régóta *éreztek* hatásukat. Napjainkban *elérkezett* az állam szerepe itt is. Rövid vázlatunkból is kiderül, hogy lehetetlen a gazdaságpolitika terén az államot pusztán *alkalmi* segítő erőnek felfogni; az állam mindenfelé ott van, mint kiegyenlítő fél (egyeztető bíróságok, korporációs rendszer) a munkaadó és a munkás harcában, ott van mint békeszerző; ott van mint ellenőrző hatalom és végül: *elérkezik* az idő, amidőn szakavatott tisztviselői karra támaszkodva az állam képes lesz a gazdasági *életet vezetni* is („irányított gazdálkodás”).

g) *Művelődéspolitikai tevékenység.* – Az állam későn vette fel tevékenységi körébe az iskolák fenntartását, ez a középkor folyamán a szellemi *életet* gondozó egyház feladata volt. A 18. század közepén már azt mondják: „az iskola politikum”. Összefügg ez *azzal*, hogy a kor *irányzata*, az ú. n. felvilágosodott abszolutizmus általában *népjóléti* irányzatú lett, az állam – úgy vélte – gondoskodni tartozik a „polgárok” engedelmes szelleméről, és hasznavehetőségéről (honnete homme-ideál, kulturális utilizmus). Atyailag kívánt gondoskodni tehát kellő oktatásukról is. Azonban az *általános népoktatás* eszméje csak a 19. században vált valóra, s a század végén, ma is, egyre versenyeznek állam, egyház, nagyobb városok iskolák fenntartásában.

Hogy az állam előtérbe jutott, annak nemcsak ambíciója az oka, hanem a társadalom tömegesedése is: az iskolák terheit egyre inkább az állami adó jövedelem *méreteire* lehetett alapítani. Maga

a *felsőoktatás* pedig már oly költséges lett, hogy alig fordul elő más fenntartó testület (alapítványok ellenére), mint az állam. Ez tartja fenn a nagyobb múzeumokat, kutatóintézeteket, sőt sokszor (hazánk kivételével) még az Akadémiákat is. Elképzelhető, hogy a gazdasági irányú *szakiskolákat* a magángazdaság táplálja; és még itt is az állam kerül előtérbe. Nagy színházak is államiak lesznek.

Az állam szerepe a művelődéspolitikában mindamellert kevéssé terjed ki a művelődés *irányítására*. E téren az állam ma is idegenül áll sok nagy feladat előtt, a kultúrpolitikában újjonc még az állam, s a közoktatásügy irányítása helyett közoktatási *közigazgatás terén* lesz legtevékenyebb; kiválasztja a legalkalmasabbnak látszó kultúratermő egyéniségeket, alkalmazza őket, diplomák szerezhetéséről gondoskodik stb., de – a kultúra lényegét még tulajdonkép a kultúra szabad, teremtő munkásai értik és nem a „hatóságok”. Ennek oka az, hogy az állam a *missziós erők* belső természete iránt „közégeit” nem nevelhette át kellő érzékűvé. Az állam ma inkább *ellenőrző*, mint szellemi *irányító* hatalom.

Jellemző, hogy az állam még ott is előtérbe jutott, ahol a nagyközönség szavát kívánják megszólaltatni: a sajtóban. Új, tömegnevelő célok új *sajtópolitikát* kívánnak, s a mai államok az első lépéseket tették meg e téren.

h) *Társadalompolitikai feladatok*. – „Társadalompolitika” kettőt jelent, tudományt és tevékenységet. Mindkettő szűk értelemben jutott köznyelvünkbe és közgondolkodásunkba. Német részről jutott hozzánk a szó és a gondolat, és sokáig a német szóhasználat értelmében az *ipari* munkásság helyzetének javítását értették szociálpolitikán. Ez mint tudomány sokkal szélesebb körre utal: *mindennemű* társadalom-ja vitást magában foglal, de – ami egész természetes – *először is* a nehéz helyzetben lévők helyzetének a javítására vonatkozik, tehát az ipari, városi proletariátus, a városi munkásság és a falusi szegénység sorsának javítására.

Ha ezen, *szűkebb* értelmében vesszük a társadalompolitika szót, akkor is a társadalmi „*helyzet*” (pozíció) megjavítása – tehát felemelés – lesz a célja. Ez a „felemelés” azonban sok mindent magában foglal, voltaképp vonatkozásban van az egész társadalmi *szerkezet* kérdésével.

Már csak kevéssé jogosult, igen szűk értelemben érthetünk társadalompolitikán *közsegélyezést*. Ennek is anyagi oldala – és nem egyben az erkölcsi is – került a 19. században előtérbe. Még

egy további árnyalat jelentkezik a társadalompolitika közelfogadott jelentésében: az *alkalmi* megsegítés célkitűzése. Röviden: segítünk, *ott* ahol kell, és az *éppen* rászorulókat támogatjuk.

Látható, egyre szűkült a szociálpolitikai célkitűzés. És ez érthető, hiszen e téren végeláthatatlan feladat bomlik ki a mai társadalomszerkezet zűrzavaros gomolyagából.

Mit tesz az állam? Többnyire annyit, amennyit épp képes, de érezvén, hogy óriási és sokoldalú *tömegprobléma* tárul eléje, csak hézagosan, néha vonakodva fog feladataihoz, melyek immár elháríthatatlanoknak mutatkoznak. *Segélyező intézmények* beállítása látszik a legelső kérdésnek: ehhez csak apparátus (pénz és személyzet) szükségesek. Ez azonban szerfölött kevés, mert pusztá segélyek nem változtatják meg *magát* az elesettnek az *életformáját*. Az iszákos, a dologkerülő stb. családjának a helyzete még nem javul meg – a (hibáján kívül) munkanélkülié sem – *azzal*, hogy segélyt kap.

Az állam napjainkban kezd mélyebbre hatolni, a kérdések gyökere felé. A *köztámogatás* egyre szélesebb körökre terjed, már a mezőgazdasági munkásságra is. Kezd kiteljesülés felé haladni a társadalom- (munkás-) *biztosítás*, az önhibáján kívüli munkanélküliek támogatása, az aggok, a betegek segélyezése stb.

A helyzet gyökereire való hatolásnak két feltétele azonban ma még nincs meg: egyik több, *társadalmi diagnózissal*, bajok mélyebb okainak felderítésével foglalkozó *kutatóintézet*, a másik egy. különleges képzettségű *szociális tisztviselői kar* kialakítása.

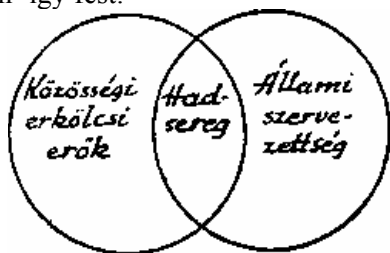
i) *Népbiológiai feladatok*. – Egész a 19. századig az állam orvosi téren leginkább csak feltűnő veszélyek alkalmából (járványok, himlőoltás) lépett közbe, egyébként a népesség teljesen szabadon pusztíthatta el (alkoholizmus, nemi betegségek) a maga egészségét, és biológiai erejét. Azt vélték, a *néperő* biológiai, azaz testi téren is, oly nagy, hogy abból, – ha időnként sok el is veszik – mindig szabadon lehet meríteni. A nép biológiai erejét tehát hatalmas tartálynak *nézték*. Még így is sokféle gondoskodás történt, szülésznőket, orvosokat *képezték* ki, kórházak szegényeket ingyen ápoltak, tisztiorvosok felügyeltek a városok, járások egészségügyére stb.

Az I. világháború után egész más lett az athmoszféra. A tartály-elméletet félredobták, látva azt, hogy a születések száma csaknem minden művelt országban katasztrofálisan lezuhant. Látták a sorozás alá kerülő falusi ifjak testi alkalmatlanságát; látták

a falun pusztító „népbetegségeket”, stb. Egyszerre kiderült, hogy a népbiológiai erőket *tudatosan és állandóan ápolni kell*. Két-három évtizeddel a háború előtt még merész idea lett volna a gyermekek általános, iskolai ellenőrzése (iskolaorvosi kar), avagy a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálat. Ma a falun hatalmas szervezet („Zöldkereszt”) dolgozik a közegészségügy javításán. Sok más, nem orvosi jellegű kérdés is fejezetünkbe tartozik, minő a súlyos tüneteket mutató *néptáplálkozás* javítása stb.

Az állam – az orvosok szaktudása és szociális *érzéke* által kiválókép támogatva – a nép, biológiai erejének növelésében erőteljes lendületbe kezd jönni, a nép és a saját (katonai) érdekében egyaránt.

j) *A hadsereg szociológiája*. – Az állami feladatokat egy-egy speciális *ügyágnak* megfelelő szerv, vagy speciális szervek hatalmas csoportja végzi. Úgy látszik mintha a *hadsereg* is egy ilyen speciális „ügyágot” jelentene. Ez azonban súlyos tévedés, amibe kiváltképpen azok estek bele, akik a „hadügyi közigazgatásban” látták a dolog velejét. Ha elfogulatlan, szélesebb szociológiai látással közelítünk a hadsereg problémájához, egész mást veszünk észre: itt *nem különleges feladat végzéséről van szó, hanem az állami és közösségi feladatok koncentrált végzéséről*, különösen nehéz viszonyok közepett. Épp ezért a hadsereget nem lehet felfogni úgy, mint az állam „speciális szervét”, hanem úgy, mint *az államot magát*, de speciális időkbén, azaz válság közepett. A hadsereg *közösségi és állami erő kivonat*, ahol az erkölcsi közösségre esik a belső súlypont, bár állami szervezettség adja a formáját. Ez ábrán valahogyan⁸ így fest:

Ebből kitűnik, hogy a hadsereg *nem tisztán „állami” szerv*,

* Az ábra nem tudja kifejezni azt, hogy *egyébként is* az állam és a közösség már szintézisben vannak.

hanem több ennél: az egész állami es a közösségi lét legfőbb biztosítója, alappillére. Mennyire lehet tévedni a hadsereg szociológiájában, ha azt csak „szervezetnek” fogjuk fel! És gyakorlati értelemben is hihetetlen hibák állnak elő, ha a hadseregben az ú. n. *szervezési* kérdések minden más szempont fölé kerekednek és ami nem szervezés, azt másodrangúnak vélik és gondoltat jak.

Már magában a *szerepe* elgondolásában is súlyosan egyoldalú nézőpontok kerekedhetnek fölül. Vegyük csak az ú. n. „*végrehajtó-hatalom*” nézőpontját: ez mindenekelőtt a hadseregnek csak belpolitikai, lehetséges szerepére eszméltet. Tudjuk, a törvények nem lennének „hatályosak”, ha nem állna mögöttük oly kényszerítő erő, amely *végső esetben* megmozdul azok érdekében és a törvényeket garantálja. Ha pedig nem mozdul meg, akkor is *köztudomású*, hogy bármikor megmozdítható erő, tehát ennek legalább is lelki nyomása van a tömegekre, akik abban állandó „fenyegető” erőt látnak: ez már magában is átlagosan elégséges a törvények garantálására. A sokaság végül is visszaretten az ellenszegülésnek még a gondolatától is, s megteszi, amit a törvény parancsol: a békevilágban ilyen „tömegtechnikai”, illetve tömeglélektani tény elégséges ahhoz, hogy rend legyen, fennálljon *a puszta legalitás*. Ha így *nézzük* a dolgot, a hadsereg csak *belpolitikai* tényező volna, s az „állami” apparátusnak csak olyan szerve, minő a csendőrség, a rendőrség, a folyamőrség stb., azaz ú. n. karhatalom, amely - végső esetben – fizikai kényszert tud gyakorolni. Elő is fordul egyes esetekben, amidőn lázadó elemek lépnek fel s a hatóság (főispán) „a katonasághoz (karhatalomhoz) fordul”.

A haderő szerepe azonban lényegében másutt kezdődik, (az előbbiben csak kiegészítő és alkalmi a szerepe), t. i. a külpolitika síkján. Védi a határokat, ellenáll külső hatalomnak, éppen hasonlóképp erős államokkal szemben. Nemcsak fegyveres fellépésről van szó. Itt is úgy áll a helyzet, hogy egy jól fejlett haderő „fenyegető” hatást ér el a szomszédos hatalmaknál, s ezek az államot nem merik támadni, avagy jogaikban csorbítani.

Csaknem minden hadseregnek tehát *párhuzamosan kétféle szerepe* van: kül- és belpolitikai. Néha csak külpolitikai: ilyen pl. Anglia flottája; a békében a kis, szárazföldi serege pedig csak belpolitikai: ezzel ugyan senkit nem tudott fenyegetni az országon

⁹ V. ö. Moór Gyula helyes felfogását a „fenyegető erőről”: Bevezetés a jogbölcseletbe. 1923.

kívül, legfeljebb itt-ott a saját gyarmatainak lakosságára lehetett talán tömeglélektani, fenyegető hatással. Trianonban Magyarországnak is csak kis „belpolitikai hadsereg” tartását engedélyezték.

Ha a múltba nézünk, látjuk, hogy a hadsereg nem mindig áll kapcsolatban a nemzeti közösség életével: az egy abszolút uralkodó rendelkezésére álló, *dinasztikus* sereg volt. Ez lelkileg és társadalmilag is élesen el volt választva a kissé lenézett „civil” lakosságtól; önálló kasztot képezett külön hűség-fogalommal, külön szokásokkal, sőt sajátos erkölcsi atmoszférával. Az államtanok később is ezért voltak közönyösek iránta: nem tudták beleilleszteni jól „az” állam, avagy éppen a jogállam kereteibe.

A 18. század végén a forradalom, a preromantika és a 19. század elején a romantika korában már megérthették a hadsereget, mely immár *néphadsereg* volt; a német szó világos szociológiai feltárást ad: „*Volk in Waffen*”, azaz egy fegyverben álló, *egész* nép. Ma, a második világháborúban, mikor nincs már „kint a fronton” egy külön világ, mert a légi haderő a lineáris harcot, a *frontvonalat* szétterjesztette az egész háttérre, világosan látjuk, hogy az egész ország egyetlen katonai test, nem pedig egy „polgári” világtól különválasztható test létezik. Nincs is külön polgári és katonai közérdek: a határbiztosítás és a belső rend *egyetemes* közérdek, s ennek szolgálatába *mindenki* arányosan bevonható, íme, eljutott a kérdés ahhoz a világos szociológiai tényálláshoz, amiből kiindultunk.

Egyik ismert katonai írónk: Julier Ferenc szerencsésen foglalja össze a mai helyes felfogást ilyképpen: „A társadalom legnagyobb része elszokott attól, hogy a hadsereget belül nemzetnevelő intézménynek, kifelé a külpolitika leghatásosabb eszközének tekintse . . . Hadseregen nemcsak a béke idején egyenruhát viselő katonai személyeket, hanem a hatalmi tényezőknek azt az összességét értjük, amelyekből az állam hadviselő képessége adódik. Mikor a diplomata érvel, meggyőz és fenyeget, ez a hadviselő képesség áll láthatatlanul a háta mögött. A diplomatának nem szabad sem többet, sem kevesebbet mondani, mint amennyinek beváltására az állam katonai ereje képes”.

Láthatjuk: ha *egész* állam és az *egész* nemzeti közösség egyesülnek a hadseregben, ez lesz az ország külpolitikai *tekintélyének* is az alapja. Mindehhez pedig nem a sokat emlegetett nyersanyag és a szervezés szolgál alapul, hanem az *egész* közösségi élet

Ha a hadsereg csak organizáció, ahol minden pontosan ki van kalkulálva, minden részecskének helye meg van határozva csodálatos munkamegosztásban, már ez is imponáló lehet. Láttuk, a mozgósításban napra és órára minden megmozdulás elő van írva, a mozgósítás egy gigantikus automatizmus. Mindez azonban nem a lényeg: a belső erőket nem a szervezet hozza létre, hanem az, hogy egy erős *közösség* ontja erőit, lelkes energiát egy *szervezeti* keretbe. Ezért a hadseregnek két oldala közül *az egyiknek túlsúlya van: ez a közösség primátusa*. A két oldal ez:

Ha a közösség lelkes erkölcsi erői a fronton nem erősítik, sőt nem tüzelik a haderőt, ha a haderő nem táplálkozik egy nagy, történeti közösség (nemzet) történeti szenvedélyeiből, akkor a hadsereg szervezése hiábavaló, a szervezet üresen jár.

Nézzük csak azt a haderőt, amely minden közösségi gondolatot már eleve elvet, az ú. n. *szoldateszkát*. Ez az olasz szó csak megvető értelemben szerepel. Ez zsoldos sereg szokott lenni, amely harácsol, semminő tisztas elvet nem ismer, a polgári lakosság erkölcsi *érzéseit* nem tudja tisztelni; tehát – *ál*-haderő, esetleg szervezetség álarcában jelentkező rablóbanda. Látható, hogy nem a felszerelés, a nyersanyag, a pontos szervezés tesz (általánosan szólva) „katonai erőt”, vagy fegyveres erőt hadsereggé, hanem az erkölcsi erő és a közösség életakarata. Ezen van a súlypont. Rengeteg erkölcsi erő: áldozatkészség, hűség, megbízhatóság, titoktartás, teljes önfeláldozás összpontosul egy mai hadseregben. Az igazi hadsereg ilyen erkölcsi erők alapján kelt köztisztéletet és bizalmat is. A nép megnyugszik minden parancsában, mert érzi, itt egy objektív ügyről, nemzeti létkérdésről van szó, amelyért az egyesnek *minden* áldozatot meg kell hoznia. Ezért mondhatjuk, hogy egy igazi hadsereg *közösség-erkölcsi műremek*: nemcsak a legalitást, a törvények pusztá, hideg követését biztosítja, hanem a morális erőket neveli is.

Nézzük meg végre a következőt is. Forduljunk a történelem lapjaihoz. Ott azt találjuk, hogy olykor egy-egy ország, mely anarchiába süllyedt, még – végső esetben – idegen hadsereg befogadásától sem riad vissza: ez a „felszabadító seregek” esete, ha t. i. maga az ország már nem tudott kilábolni a zürzavarból. Ezt azonban csak szomorú operációnak és átmenetinek érzik. Normális eset pedig az, ha egy közösség, nép *maga termeli ki* azokat a morális erőket, melyen országának békéje és rendje felépül. Ezért mondhatjuk: a hadsereg, egy nép *önnevelő intézménye*, azaz erkölcsi erőkoncentrációja, *olykor az utolsó menedék!*

Néha azt látjuk: az állam épülete összeomlott, a káoszból nincs kivezető út. De megjelenik a politikai színpadon az *utolsó* erkölcsi erőtartálék: a hadsereg, mely megmenti a helyzetet, kiszabadítja az ország népét a tökéletes káoszból.

Ezért fontos, hogy a hadsereget úgy fogjuk fel, mint az állami lét *alapját*, mint a *közösségi erők koncentrációját*. Csak ezen az úton lehet megindulni a hadsereg ma még teljesen hiányzó szociológiája felé.

8. AZ ÁLLAM NEM HIVATALOS SZERVEI. BELENÖVÉSE A GAZDASÁGI SZERVEZETEKBE.

A szokványos államtani vizsgálatok rendszerint annyira a szervezetre, az „államtechnikai” kérdésekre irányítják a figyelmüket, hogy nem eszmélünk azokra a „társadalmi tényezőkre”, amelyek – állandóan és céltudatosan – az állam érdekében dolgoznak a nélkül, hogy „hivatalos szerveknek” volnának tekinthetők. Ezek két csoportra oszlanak: a) *amorf társadalmi tényezőkre*, b) oly gazdasági és társadalompolitikai *szervezetekre*, amelyek magán-egyesüléseknek látszanak ugyan, de az állam nélkülök rövid ideig is alig lehetne meg. Ilyen pl, a Nemzeti Bank, mely forma szerint (magán) részvénytársulat, nevezetes kiváltságokkal (bankjegykibocsátás, külföldi valuta-forgalom kizárólagos intézése), mégis olyan fontos a szerepe a pénzürték fenntartásában, hogy az állam életlenségét annak működése bensőleg érinti. Az állam egyébként ma már egyre inkább „belenő” a gazdasági szervezetek világába, akaratlanul is; a hadi helyzet ezt *nem teremti*, csak növeli ezt az irányzatot.

a) Az *amorf* társadalmi tényezők sorában elsősorban jó számba egy *államfenntartó elit*. Ennek tagjai nem köztisztviselők, s mégis

egész életüket – gondoljunk Deák Ferencre – államuknak szentelik, nem ritkán magánvagyonuk romlása árán is. Ide tartoznak egyes *közírók* (publicisták). Ezek először is a fennálló helyzetet vizsgálják át tüzetesen, teljes szellemi szabadságban a szerepük a *társadalmi diagnózis*. Minő erők mozgósíthatók hic et nunc az állam érdekében? Mi a mai helyzet sajtószerűsége? Mit lehet helyes politikának tartani? Nem lehet el ez itt-ott éles *társadalomkritika* nélkül. Államhivatalnok a szabályok szerint elintézhető ügyekre van beidegződve és függésben van. Nem keresi a „kényes kérdések bolygatását”. *Ezért* tisztviselő e téren alig szerepelhet az első vonalban. A mai helyzet tényleges harcainak feltárásában szép szerep jut egy *történelmi publicisztikának*: ez a múltat veti egybe a jelennel, a fejlődés „irányzatát” fürkészi s azt latolgatja, mi a helyes történelmi értékelés;¹ mikép kell a jelent felfogni a maga belső arculatában stb. A közíró azt hangoztatja, hogy a sablonos intézkedések, a fennálló szabályok életrétegén túl van egy másik, igazibb élet, amelybe nem lehet egyszerűen csak szokványos (pl. statisztikai) módszerekkel behatolni, hanem csak „teremtő felismeréssel”, intuitíve. Rendkívül fontos ez a szerepvállalás. A fényes elmék egész sorát látjuk ezért, mint vezető politikusoknak tanácsadóit, illetőleg íródeákjait. A közíró az államban a szabadon teremtő szellemi energia. Szabad, mert azt ír, amit akar, az igazság, a nemzeti fejlődés érdekében. Ezért itt jobbra csak a vagyoniilag is független embereket látjuk az első frontvonalban, nálunk nem ritkán egy-egy áldozatos lelkű költőt és írórt is, akik a jövő elképzelésében érzékenyek, jövő helyzeteket megéreznek, tömeghangulatokat átélnek, s mintegy előresietnek a jövőbe. Ezek az amorf tényezők néha mint villám hasítanak bel? a sötét éjszakába, s gyors fordulatot tudnak adni a *politikai közvéleménynek*.

Hasonlóképp az államfenntartó (nem hivatalos) elithez tartoznak az ú. n. *hivatásos politikusok* is. Már aktíve bele is avatkoznak ezek a kormányzat gépezetébe. Bírálják, információkat adnak, tanácsolnak; ők a legszorgosabb protektorok is, hiszen függenek a maguk „közönségétől”. Néha meghívják őket állami ügyek le-tárgyalásához, olykor állami ad hoc kiküldetést bíznak rájuk; néha mint szakértők nélkülözhetetlenek; olykor közéleti magány-

¹ V. ö. Történelmi értékelés és újjáértékelés. Századok, 129-62. Értékelés a történelemben. M. Paed. 1913. 284-7.

ba jutva mint tisztos zászló, a távolból int felénk álláspontjuk, melyet egykor elfoglaltak stb. Természetesen első szerepük van a pártok *vezéreinek*, néha pedig egy-egy, nyíltszívűbb *klikknek* is, - bár ez csaknem *contradiclio in adjecto*. Az ilyenek tagjai, akaratemberek lévén, csendben, de szívósan tudnak dolgozni államügyekben is, s tapasztalataik, nyers realizmusuk hatékony az állam némely utópistáinak ellensúlyozásában.

A jelenlegi államfejlődésben mindez amorf társadalmi tényezők egyre inkább kiveszőben látszanak lenni, mert 1. ez a szerep költséges, s már egyes emberek nem tudnak nagy áldozatot hozni; 2. az állami élet bonyolult és nagyméretű lesz, s a kellő adatgyűjtésre magánember nem vállalkozna tük; 3. a hivatali titoktartás is útját állja, hogy *outsider bele* tudjon tekinteni a kulisszák mögé, s alapos munkát végezhesen. Ezért a *szociális diagnózis* egyre inkább hivatalos szervek munkája lesz, a nem hivatalos szervek egyre inkább államiakká, vagy állami dotációban részesülőkké lesznek. Néha esik meg, hogy (mint a magánjellegű M. Gazdaságkutató Intézet) egyesületi formában is teljes szellemi és anyagi függetlenségben s erőben tudnak maradni.

Mindamellet az *amorf* nem-hivatalos tényezők ma is igen jelentősek a politikai közvélemény alakításában.

b) Az állam részvétele, „belenövése” a gazdasági *szervezetek* világába külön, nagy fejezetévé vált a mai államtannak. Különös módon csak az utolsó években alakult ki- erről a tényállásról tiszta kép, melyet részben a külföldet megelőzően is, nálunk Magyar Zoltán rajzolt meg először. Az ő vizsgálatai annyira szociológiai jellegűek, hogy elég itt utalnunk tömör művére.² Tárgyalására itt, bárha nagyon jelentősnek tartjuk is, helyünk nincs, mert kevesebbet itt sem volna szabad mondanunk. Inkább a maga egészét illetőleg utalnunk a most megjelent műre.

9. AZ ÁLLAM SZEMÉLYZETE.

(Államfenntartó elem. Bürokrácia. Szociális tisztviselői kar).

Az állam „alkalmazottjait” mondjuk kissé tágabban az állam *személyzetének*: ezek mindenekelőtt azok, akik az állam parancsának követését életfeladatuk gyanánt fogják fel, s egy-egy állami „szerv” működő elemei. Közönségesen állami „szervnek” azt értjük, ami hivatalos tevékenységet fejt ki, benne állami alkalmazot-

² Magyar Közigazgatás. 1942. 207-247.

tak, vagy ad hoc állami megbízottak működnek; ezekről mint állami „közegekről” is szokás szólni. Az állam tartja el őket, tőlük - ha nem pusztán átmeneti, szerződéses alkalmazottak – külön szolgálati esküt is követel. Tulajdonképpen életfeladatuk tehát az állam szolgálata. Milyen ez a szolgálat? Aminőnek a szabályok azt előírják: megvan 1. a *hatáskörük*, mely többé-kevésbé pontosan körül van írva; 2. ki van pontosan jelölve tevékenységük *módja* is, 3. meg van határozva, hol és mikor járhatnak el szabad belátásuk szerint (ez a *diszkrecionárius* jogkörük). Ez utóbbi rendesen csekély hatáskört jelent a többi, pontosan előírottal szemben. Ez a köztisztviselői elem forgatja az állam kerekeit, az ú. n. *bürokrácia*, a hivatalnokság szellemi stílusában. Hogyan alakulhat ki e sajátos életstílus? Csak rövid visszapillantásra szorítkozhatunk.

Az európai államok a középkor elején kezdenek alakulni, amikor haszna vehető társadalmi elit nem volt a „közérdek” számára, ezért az állam mindjárt kezdetben kölcsönre szorult: igénybe vette a *papi elit* egyes tagjainak a munkásságát (kancelláriák), de ezentúl alig talált mást, mint *regionális elitet*: ezek közül sokat a fejedelem a maga udvarába vonzott s kinevelt az „országos” érdekek szolgálatára, így egy *udvari elit* keletkezik, amely azonban egyben oly előkelőségekből is áll, akiknek nem mindig lehetett parancsolni. Az egész középkor a *regionalizmus* virágkora, a vidékek (régiónok) külön éltek, a maguk vezető elemei alatt. *Országos elit* alig van, nincs miből kiválasztani azokat, akik 1. feltétlen engedelmessé válnak, 2. szakerők az ország szolgálatára. Iskola, főiskola csak papokat nevel, és ezek az intézetek országos célokra csak akkor kezdenek hasznot nyújtani, amikor a 14-15. században a jogi karok kezdik nevelni a képzett római *jogászokat*. Ez nálunk csak Mátyás alatt jelent érezhető változást.

A 16. században kezdődik az új világ: a dinasztikus államok kora; ez az az idő, amidőn a dinasztikák már nemcsak állandó hadsereget tartanak fenn, hanem *állandóan alkalmazott állami szakembereket is*: a 16. századtól számíthatjuk a bürokráciák keletkezését.

Ezek ritka fegyelmezett erőket tudnak összpontosítani az abszolút fejedelmi udvarokban, avagy egyes hivatalokban; nincs meg bennük a korabeli rangérzésben gyökerező, feudális szellem (uraskodás, önállóság, frondörködés), ellenkezőleg *új típus ez*: lefelé tud parancsolni, de felfelé a végsőkig (abszolút kor!) engedelmes, hűséges, tehát katonai erényekkel ékeskedő, pontos, megbízható elem, aki alkalmas arra, hogy egy gépezetnek egyik kére-

keként forogjon; igaz, felelőssége így nem lesz elsőrangú, mert a hivatalnok csak a maga *szakján belül* érdekelt szakerő, mégis több a regionális elitnél: ez csak a maga *vidékének* érdekeit nézi. A hivatalnok-típus már „az” országnak él, ha csak speciális szemszögből, szakmájából néz is; rendszerint kialakul a közéleti technikája és emberismerete is.

A hivatalnokseregre jellemző az, hogy 1. érdekei függetlenek a „helyi dinasztiaiktól”, ha ezek érdekeibe valaki belebonyolódik, áthelyezik, ők tehát kívülről és felülről nézik a közéleti harcokat, és bajokat, sajátos hidegségű, disztanciáló a magatartásuk. Innen ered pl. az adóbehajtás, a beszállásolás stb. ridegsége. Számukra a „rendelet” az irányadó, egy *bürokratikus formalizmus* alakul ki köreikben. 2. A hivatalnokok átlagosan nem kezdeményező jellelűek, mert az állásuk sem független felfelé; elég ha áthelyezik, vagy előléptetésnél mellőzik az illetőt, megtanulja nyomban a lelkét: legjobb nem bolygatni a kényesebb ügyeket; a beavatkozásoktól többnyire tartózkodik; legfeljebb valamit (felfelé) „jelent”, de ezzel aztán meg is nyugszik, ha felül a bajokat nem orvosolják; a bürokrata csak közeg, aki *megosztott* felelősséggel dolgozik. Ezzel szemben sokkal egyetemesebb érdeklődésű elem az ú. n. táblabíró típus, amely a vidéki földesúr szemével mindent meglát és sokat nyomban orvosol, patriarchális közvetlenséggel: ez még érzi a *totális felelősséget* – egy vidékért, t. i. a magáért.

A 19. század bürokráciája részint a régi *regionális elit* (nemesség) városokba menekülő, szerényebb elemeiből rekrutálódik, részint a *kispolgárságból* és *polgárságból*, csak a magas-vezető állásokat tartja meg az *arisztokrácia*. Nevezetes az, hogy a gazdasági világban kisztelektálódó *üzleti elit* nem igyekszik feltörni állami állásokba, az állam gyengén fizet. Az állami szakerő a sovány fizetésből él, az üzleti szakerő vagyont szerez. Két malomkö között kezd amaz őrlődni: a független „úr” örökölt ideálja mellett látja az üzleti világ elhatalmasodását az állam rovására is, és – nem tehet ez ellen jóformán semmit. Ez a 19. század végének helyzete. Az új nagyhatalom, a sajtó sem az ő világát szolgálja, hanem a tömegek vágyait, inog a talaj alatta, és elég egy rövid forradalom, – máris meginog életstandardja. Hivatáseszmeje mégis megmarad.

Rendkívüli mód növekszik a bürokrácia *munkaterhe* a tömeges társadalmak elérkezével; sok az ügyfél, rengeteg az akta – és hozzá az adminisztráció egyre bonyolultabb lesz a jogállamban.

Mindenki a specialista helyzetébe kerül, a §-ok *tízezrei* közt vergődve.

Igen gyors áttekintésben eljutottunk máig.

A mai bürokrácia életstílusa a csendes lemondások jegyeit mutatja, de egyben a szilárd helytállás nyomait is. Az állam kerekai de facto forognak; éppen nem gyorsan és nem is mindig jól. A követelmények egyre nőnek munkamennyiségben, gyorsaságban, holott a feladatok bonyolultabbak is lesznek, tehát a szak-készültségnek nőnie kell.

10. AZ ÁLLAMOK KÖZTI VISZONYOKRÓL.

Két állam viszonyában nemcsak a két zavaresetet kell meglátnunk – t. í. a háborút és a békét, – amelyre a leggyakrabban gondolunk. Két állam viszonya végtelen és finoman tagolt skálán játszódik le, minő a „segítés, mely mögött távolabbi beavatkozási szándék lappang”, avagy aktuális „észrevétlen behatolás” (penetration pacifique) stb. A „gyámkodás” (protektorátus! viszony) lehet rejtett vagy nyílt. A jogilag rendezett *államkapcsolat* már csak határeset, végső, *kiélezett* (rögzített) megoldás és túl kell néznünk a viszonyok jogászai kategóriáin; a szociális kategóriák ugyanis gazdagabb és finomabb realitást árulnak el. Ezek némely példájára utalunk a társadalomtan! probléma jellegét mutató be.

Társadalomtudományi szempontból igen érdekesek pl. az *igénylő magatartások* és az *elhárító* aktusok, melyek sokszor párhuzamosak. Ennek leghíresebb esete: az ú. n. „Monroe-doktrína” eredete szerint elhárító aktus – t. i. „elvi” kijelentés, – mely szerint európai (akkor anya-) államok már nem avatkozhatnak be egyik amerikai állam ügyeibe sem. Az elhárító, de egyúttal igénylő magatartások szintén finoman árnyaltak. Ilyen újabban az „*élet-tér*” kérdésében jelentkezik, ősi eset ez is. Voltak minden korban államok, melyek, bár a szomszéd államot nem támadták, sem nem igyekeztek rá befolyást gyakorolni, mégsem engedtek *más* állam részéről hatalmi beavatkozást, sőt térbeli közelítést sem. A történelem néha „hatalmi szféráról” beszél, minő volt lényegében a habsburgi hatalmi kör, „szféra” (bár jogilag a Habsburg családból császárok egész sora „uralkodott” az újkor folyamán az ú. n. „Római Szt. Birodalomban”): valóságban ez kevesebb volt, mint uralom. Jellemző a középkorban a „császárság” nyugat- és *közép-európai* „fennhatóság! igénye” is. A császár – világnézeti alapon

– egy „kultúrkör”-nek volt a világi feje, nem ugyan gyakorlatilag, de legalább elméletben. Ez, íme, voltaképp csak igénylő magatartás.

A hatalmi „szférának” különös, földrajzi jellegű és indokolású alakja az *élettér*; röviden ez a hatalom előrevetett árnyéka. Saját-szerű, szinte természet jogi indokolások lehetségesek e téren; pl. a régi Monarchia állandó, „elvi” álláspontja volt, hogy az orosz hatalom nem verhet gyökeret a Balkánon, mert ez – természetellenes. Nem hagyta a közép- és újkori Angliát nyugton az, ha valamely szárazföldi szomszéd befészkelte magát Belgiumban, Calais vidékén; éppen ezért ez sokszor és hosszú ideig egyenesen angol birtok volt.

Ha az „élettér” a *hatalom* előrevetett árnyéka, ez igénylő magatartás lehet titkos vagy nyílt, és lehet oly sokirányú, mint maga a hatalom, tehát lehet területhódító, fennhatóságra törő, lehet csak gazdasági avagy csak szellemkulturális. Olykor a kultúrhatás jogalapjára, a szervezőképességben rejlő nemzetközi előnyre történik hivatkozás.

Természetesen maga az igényelt térdarab is különleges nézőpontokból jöhet tekintetbe. Más az, hogy Máltát az angol éppen csak katonai szempontból tekinti az övének és más, amidőn népepedési (letelepedési), avagy gazdasági, végül – last not least – szellemkulturális igényelt tér keletkezik. Az imperialisztikus magatartás¹ már egyetemes (szintetikus) igényt jelent, a minőség fölött mennyiségi hangsúllyal: hatalom többletet a terjeszkedés irányában.

Az államok diplomáciai tevékenysége jórészt az erők játéknak, az „igénylések” előmozdításának, vagy gátlásának szemmel tartásában áll.

11. VISSZATEKINTÉS. A TÁRSADALMI TÉNYEZŐK RANGSORA AZ ÁLLAM NÉZŐSZEMPONTJÁN.

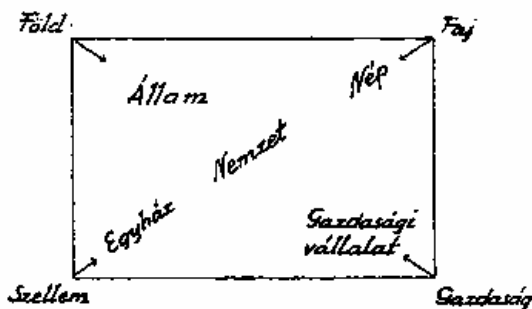
Régebbi vizsgálataink alapján² kiindultunk abból, hogy négyféle primer társadalomalkotó tényező van: 1. a földrajzi, 2. a (nép-)biológiai, 3. a gazdasági és 4. a lelki-szellemi *tényező*. Milyen súlyuk van ezeknek az állam szempontjából? Minő a rangsoruk? Melyik a „döntő” tényező?

¹ V. ö. Az imperializmus lényege. M. Figyelő. 1917. 73-92.

² Társadalomalkotó erők 1920. Bp. Stúdium.

E kérdés megoldása függ általános, „világnézeti” szempontoktól; pl. egy társadalomtudományi spiritualizmus mindenkor, a tout prix a szellemi tényezőnek fog elsőséget adni, ennek döntő voltában feltétlenül „hisz”, úgyhogy a szellemi tényezővel szemben a többi tényező legfeljebb csak második lehet. Ezzel szemben az ú. n. történelmi materializmus a gazdasági tényezők elsőbbségében hisz s a többi tényező lesz legfeljebb másodlagos. E kérdésnek a vizsgálata – mint értékelési kérdés – a társadalom- és történetfilozófiába tartozik. Van azonban egy pont, ahol ama rangsor-kérdés már a szociológiába esik, azon az alapon t. i., hogy *tényleg* a társadalom is értékkel; ezt az értékelést le lehet írni (Id. axiografia: értékelés-leírás). Ezt vegyük itt szemügyre.

Megállapítható, hogy: 1. a különböző, legkiemelkedőbb alakulatok mind *értékelik* de facto a társadalmi tényezőket; 2. más- és másképp értékelik a tényezőket és pedig nem öletszerűen, avagy lényegében az egyes történeti *korok* felfogása szerint, hanem a saját (morfológiai) *lényegükhöz* képest. Mindenik jelentősebb alakulatnak sajátos „aszpektusa” – nézés módja – van a tényezőket illetőleg. Bennünket itt elsősorban az állam érdekel, de összehasonlításképp több más társas alakulatot is párhuzamba helyezhetünk. Elhelyezhetjük gondolatban a négy tényező befolyásszféráján belül a hatást jelezve (→) az egyes, kiemelkedő, s például álló alakulatok helyzetét a következő ábrában:

Nézzük meg a például vett alakulataink elhelyezkedését. A középtájon helyeztük el a nemzetet, jelezve ezzel azt, hogy ez a sokcélú, teljes életkörnyezetet jelentő „nagyközösségre” 1. minden tényező egyformán hat, 2. a maga részéről a nemzet minden tényezőt egyformán tekintetbe vesz, értékkel és maga mintegy *egyensúlyra* törekszik. Ezzel azt is mondjuk, hogy nem törekszik egy

tényezőnek a túlsúlyára, mint pl. az egyház a szellemi tényezőjére, avagy egy gazdasági vállalat a gazdaság – előtte „természetes” – túlbecsülésére.

Azt is jelzi valamiképp az ábra (bár mindent természetesen nem is akarhat jelezni), hogy a gazdasági-vállalat mintegy „távolodni” törekszik a föld, a szellem, a biológikum különös érdekeitől, az ő számára azok mintegy *közömbösítendők*. Itt, íme összekötve, Junktim jelentkezik két mozzanat: minél inkább érdekelve van egy tényező irányában egy alakulat, annál inkább igyekszik a többi tényező befolyását *elhárítani*. A gazdasági vállalat elhárítani igyekszik pl. az állam befolyását, azaz az állammal szemben „gazdasági szabadságra” törekszik – ez a vállalatnak a természetében rejlik, nem pedig csak egy liberális koráramlat „tukmálja rá” ezt az álláspontot. Még a Szovjet gazdasági vállalatai is – jellemző ez – bizonyos önállósági törekvést mutattak kezdettől fogva, pedig ezek elvben mind „közegei” az államnak. Ugyancsak a vállalatok igyekeznek eltekinteni a nép fa jók különbözőségeitől, számukra minden ember elvégre csak munkást jelent, s nem sokat adhat arra, hogy az milyen fajú. Hogy a gazdasági vállalatnak különös érzéke nincs a szellem kérdései iránt, magától értetődő.

Ugyanilyen „elhárító” magatartást vehetünk észre az egyház életében: lehetőleg háttérbe kívánja burkolni a népfajok különbségeit, a népek közt tátongó hasadékokat át szeretné hidalni; tiltakozik az állam túlságos befolyása ellen, s magát a gazdasági érdektől lehetőleg mentesíteni kívánja.

Ezzel ellentétben a „népfaj” a maga természetéhez képest a biológiai-vitális erőket becsüli. Számára nem a szellemi-kulturális emelkedés a fontos, hanem a virulens néperő, a szaporodás. Viszont azok a népek, melyek túlságosan átadták magukat a szellem-kulturális élet, s a városi kultúra ápolásának, nagyon is elhanyagolják a népbológiai kérdést, elsősorban a szaporodást és csökken a népességük (Római birodalom, Franciaország, USA) és bevándorlással csak ideig-óráig tudják leplezni hanyatlásukat. A biológiai-faji erők túlbuzgó apostolai viszont nagyon is lenézik az egyház spirituális munkáját, az írók-költők alkotó tevékenységét.

Minő végre az állam értékelő magatartása a társadalmi *tényező* terén?

Mindenekelőtt az állam a legvaskosabb realista szerepében van: legközelebb érzi magához a földet és a sokarcú nemzetet, vele együtt a népfajt is. Már kissé távolabb van az előtte nagyon is

finom spirituális tényezőktől, az egyháztól és a szellemkulturális alkotó elemektől: a kultúrpolitika horizontja aránylag későn tárul fel előtte, ez szinte a legutóbbi időkgig mostoha gyermek; a szellemi élet vívmányait nem ritkán dísznek érzi. Két évezred óta egész normálisnak érezte, hogy e téren legilletékesebb tényező maradjon az egyház. Át is engedte a művészet ápolását az egyház befolyásának; a tudósok nagyrésze egyházi stb. Az állam csak újabb időkben érzi magát különösebben érdekeltnek szellemkulturális téren.

Ellenben az olyannyira realista állam szemefénye nem más, mint először a föld, az államterület megóvása, esetleges terjesztése. A gazdasági vállalkozó pedig, esetleg a néptömegek is, az egyház is elképzeltetik, hogy bármi jöjjön, ők fennmaradhatnak akkor is, ha a föld szóba eső részén más lesz az úr; ők majd kitérnek az új hatalom irányába. Tehát ők lelkiileg elhárítják a földkérdést, számukra lehet ez vitális kérdés, de nem a legvitálisabb. Az állam viszont felhorkan arra a gondolatra, hogy „az ő határait” megsértse valaki.

Az állam eszerint elsősorban *geopolitikai* alakulat. Nézzünk vissza a történelembe. Az államok századok hosszú sorain át egyszerűen *területi* alakulatok, s nem sok tekintettel vannak arra, hogy milyen fajú népek lakják a területüket. Még a nép nyelve sem nagyon fontos az állam szemében, sem az államkormányzatban („hivatalos nyelv”), sem az iskolázásban. Egyszerűen *volt* egy igen fejlett nyelv, a latin, amelyet mindaz megtanult, aki a közéletben szerepet kívánt játszani. Mikor az újkor a vége felé járt, akkor sem nyomult előtérbe a nép (azaz egy nép) nyelve, hanem kezdődött egy másik, irodalmi magaslatra emelkedett újabb nemzetfölötti nyelv-kísérlet, a franciáé. A nagy porosz király, II. Frigyes műveit franciául írta. Bécsben az udvar francia színházba járt, s a legtöbb előkelő ember tudott franciául. Az orosz udvarban is francia nyelv hangzott, az utolsó évtizedekben Romániában, Szerbiában is francia az előkelők nyelve, csak nálunk maradt sokáig a latin uralkodó. Szinte szabály volt az, hogy aki előkelő – egy „államfenntartó elit” tagja -, az más nyelven szerzi a műveltségét, nem a hazain.

Az állam tehát a 19. századig jobbra *területi* alakulás. A nép sokáig csak alattvalónak számít, *subditus* és nem több. Az állam századokon át népfajok *fölött* áll; ha faji különbségeket lát, úgy a faji eltérések *áthidalását* tartja elsőrangú kötelességé-

nek, hiszen alapjában – geopolitikai egységnek érzi a maga alapját.

Törés ebben a fejlődési vonalban csak akkor állt elő, mikor a népek úgy érzik: most már saját történeti programjuk van, azaz immár „nemzetek”. Most három eset fordul elő: vagy világosan *egy népre* illeszkedik rá az állam (pl. francia, holland, olasz), vagy nem világosan egy népre (spanyol-katalán, belga-flamand, szerb-horvát, cseh-szlovák); vagy pedig világosan többféle népre: Ausztria, Svájc, Magyarország, Oroszország, stb. Ekkor az államok egy darabig még megpróbálják követni a népi egységek fölött való állás elvét (kiáltó példa Ausztria, mely 1918-ban tökéletesen felbomlott), azaz *visszahúzódnak* a regionális, *területi* állam gondolatkörébe. A közönyösek közül első a Szovjet: 150-nél több nemzetisége van; és nem csinál kázust belőle. De a kisebb államok, melyeknek *egy* kidomborodó nemzetiségük van, a többit minél gyorsabban „beolvasztani” törekednek, hogy egy „nemzet” legyen az országban mindenféle nép.

A legtöbb állam még ma is érzi, hogy a *terület* egysége az első probléma. Ha tarka is itt-ott a népesség, ha vannak is „népcsoportok”, azért az állam nem eshetik szét: *területileg egynek és sértetlennek kell maradnia*, íme, így nyilvánul meg az állam geopolitikai alapjellege.

Az állam a földre a legérzékenyebb. E célból háromféle tényre, erőforrásra van szüksége: 1. *adóra*, s ennek nagy része a föld termékeiből kerül ki; 2. *népességre*: ebből veszi a katonai „anyagát”, s a nép is – épp a katonának való népesség – a földből él elsősorban; 3. szüksége van uralkodó elemre, mely szervezi a hadsereget (tisztikar), ellátja a közigazgatást, a bíraskodást stb.; tehát egy „*állami elit*” kell, mely e téren a szellemi erőforrást képviseli.

Ilyen realista az állam. Kell ilyennek lennie. Nem ábrándozhat, nem lehet kevesebb, mint vaskos realista. Eszerint: az állam megbecsüli – *először* a földet, és a népfajt, mint „alattvalót”. Viszont az állam is – a maga természetéhez képest – „elhárit” egyet-mást: mindenekelőtt a gazdasági érdekek túlsúlyának élő vállalatok, üzemek túlságos függetlenségét és ágaszkodását. A gazdasági élet az állam szempontjából csak eszköz. Az állam a szellemi tényezők sorában legtöbbször tartja azokat az *erkölcsi* erőket, melyek férfias erőnek számítanak, hadseregben, államigazgatásban szükséges gerinces tényezőket.

Az állam végre is nagy mértékben utilitarista; ám éppen nem a gazdasági utilitarizmus nézőpontján, hanem egy hatalmi és geográfiai utilizmus érdekli. Ezt mutatja a világtörténelem.

VII. RÉSZ.

AZ EGYHÁZRÓL.

1. AZ EGYHÁZ JELENTŐSÉGÉRŐL.

Az emberi társadalom merőben érthetetlen volna előttünk, ha nem látnók, hogy az emberek nemcsak egymással érzik kapcsolatban egymást, hanem Istennel is. A magasabbrendű vallások Istenben nem pusztán különös hatalmat látnak, hanem hitük tántoríthatatlan Isten tökéletességében és atyai jóságában. Isten *a legmagasabb eszmény*, amely felé ember törekedhet. („Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok”). Isten egyúttal a legigazságosabb törvényhozó. Az ő törvényei *örök törvények*. Az ember pedig lelkének mélységeiben kötelezve érzi magát engedelmes szívvel kiirtani a törvényekkel ellenkező rossz indulatokat s követni a jót, azaz az isteni örök törvényeket. Ha csak érintjük is a lényegét, máris meglátható, hogy az emberi társulás legmagasabb szellemiségű formája az egyház.¹ Tagjai Isten gyermekeiként a legmagasabbrendű lelki erőket fejlesztik ki magukban. Az egyház az emberi lélek legmélyebb ismerője, a legmagasabb eszmények hordozója, s ezek alapján az emberiség legnagyobb nevelője. Nevelője s felemelője nemcsak egyeseknek, hanem népeknek és államoknak is, mint azt a világtörténelem széles vonalon tanúsítja. Eszünkbe jut a vallástalan leiekből vallásossá lett olasz Carduccinak e mondása: „Ahol és amikor az Isteneszme biztosan, vidáman és nyugodtan ragyog, ott és akkor városok formálódnak és virágzanak, ahol pedig és amikor ez az eszme ingadozik és elhomályosul, ott és akkor városok süllyednek és pusztulnak.”

¹ Az egyház szociológiájából nem adhatunk annyit, amennyit szeretnénk. A szükséges előmunkálatok most folynak, az irodalom most indul. Mindenekelőtt Id. Kecskés P. jeles 29. fejezetét: A kér. társad. elmélet alapelvei. 1938. Rademacher: Die Kirche als Gemeinschaft u. Gesellschaft. 1931.

Ugyanez áll a nemzetek- és államokra. A lélektani oka nyilvánvaló: a vallásban az emberi én nemesebb fele szólal meg. Az egyháznak, mint isteni nevelőintézménynek, állandó funkciója a karakterológiai belső *formálás*. Az egyes egyénben a motívumok keresztülkaszul vannak, állandóan tolonganak, s az egyén maga sem tudja, ha egy-kettő jelentkezik, melyiknek higgyen. Vannak *ösztönök*, vannak *szenvedélyek* és többé-kevésbé *magas motívumok*. Az élettapasztalat rávezet arra, hogy itt-ott belepillantunk a motívumok rang viszonyaiba, s kerüljük azt, ami aljas, viszont keressük, ami magasabb, ami tiszta. De az élet tanácsa gyarló. Nem vezet az élet – mint társadalmi harctér – sohasem teljes tisztázódásra: a jellem káosz marad. Elég csak a mai „gazdasági erkölcsökre” gondolnunk, látjuk, hogy azok önmaguk motívumaínak kisélejtezésében, megtisztításában minő gyengék. Nincs e téren igazi magasabbrendű értékmérő. Elég továbbá, ha az államok életét *nézzük*: látjuk, azok nagy elszánásokat, heroizmusokat tudnak a tömegekben kifejleszteni, de ez – az „állami erkölcs” – mégis szükkörű, önközpontú, önmaga boldogulását kereső; harc és öldöklés árán is érvényesül. Nincs meg itt az a karakterológiai rendező erő, amely a legmagasabbat helyezi legerősebb világitásba. Végre is az állam a földön jár, lévén territoriális szervezet, s a pillanatnyi hatalmi helyzet – sub specie temporis – nagyon is /köti őt, hiszen a Föld egy pontján fenn kell maradnia, ez az ő fixpontja, ahol épp él. Egész más az „extra tér ritoria¹ is” egyház helyzete, melynek birodalma az emberi lélek és mindenek fölött a lélek magasabbrendűségéért él. Tehát, mert nincs szüksége tekintettel lenni térre és időre, magának a léleknek igényeit – sub specie aeternitatis – tudja tekintetbe venni: szigorú tisztaságban tudja az értékkereső lélek jogait érvényesíteni. Innen van, hogy a lélek, illetve a karakter belső összetevődését belülről tudja munkálni, a legmagasabb eszme: a tökéletesség, az örökkévalóság, Isten eszméje szempontjából. A Földön gyötrődő és botorkáló lélek felfelé néz; és most már tudja, merre kell mennie – önmaga megalkotásában is. Tudja, mi a tiszta, mi a tisztátalan salak, mert értékmérőt kapott, amihez önmaga dinamikus elemeit hozzá tudja mérni és igazítani. Tudja először is, hogy ő maga nemcsak múltó és röppenő porszem, hanem káosz is, oly mikrokozmosz, melynek nincs meg a belső rendje, csak egy rendezett makrokozmoszban. Keresi tehát léte világ-fölötti értelmét. Végre is mindennapi küszködéseibe bele fog hangzani a Nagy Feladat, az

örökkévaló számos követelménye, íme, ily nyomokon lehet átlátni, micsoda hatalmas mű a karakterformálás, amire az egyház vállalkozik, s amire hivatva van.

Lélektani bizonyosság, hogy éntünkben két rendben állnak a motívumok: a silányabbakat, az alacsonyabbrendűeket állandóan fékezik a magasabbrendűek, a jobbak, s a vallás e jobbakon épül, a vallás a jobbakat építi. Amikor tehát a jobb motívumok rendje – a nemesebb én – főszerephez ját, hatványozván a vallás azok erejét, akkor valóban „épülnek nemzetek-államok”. Ezen nemesebb éniség nélkül pedig széttölnének azok, csak a széthúzás, önzés s a durvább ösztönvilág lesz úrrá.

Az emberi *életfelfogást* az egyház emeli fel a föld rögeitől az örökkévalóság perspektívájába, csak így lesz életfelfogásunk nagyvonalú. Az emberi életnek ezzel mélyebb értelmet s magasrendű szárnyalást ad. A pillanatokra beidegződött érdekeMBER így *érezni kezdi* kicsinyes voltát. Életének röpkésegeit, múltó, átfutó problémáit kellő értékükre szállítja le. Az igazi vallás eltorzul, ha csak ép erre a földi-emberi *éleire*, a „jelen világiságra” függeszti tekintetét.

Schütz Antal kifejti: „Ha kizárólag a természet és az élet adottságait pallérozó kultúrtevékenység kerül az emberi törekvések középpontjába, akkor a vallás eo ipso elveszti azt a *vezérlő* és átfogó szerepét, mely mivoltánál és begyökerezésénél fogva jár neki... A vallásra nézve sokkal súlyosabb következményekkel jár az a tény, hogy a kultúrmonopólium, mint program, kifejezetten *erre* a világra – és így a jelenre – van beállítva. Ez a minden egyéb emberi hangot túlharsogó *jelenvilágiság* nemcsak sorvasztja (mégpedig következetesen és egyetemesen) az *érzéklet egyre* szélesebb körökben a komoly vallásosságot jellemző *másvilágisággal* szemben, hanem immanens törvényszerűséggel folyton tompítja az *érzéklet azzal* a vallással szemben, mely legmélyebb mivoltánál fogva a jelenből a jövőbe, a látható világból a láthatatlanba, ebből a jelen világból a másvilágba utalja a lelket, és ott tüzi le gondolkodásának, akarásának, reményének súlypontját.” „Nem tagadható, hogy a jelenvilági életbeállítódás kényszerű, hiszen megdöbbentő mértékben kiélesedett a létért való harc már csak az emberiség számának pusztá megnövekedésével s továbbá végtelenül meggyorsult az élet ritmusa. Mindennek azon-

² „Vallás” cikk „A mai világ képe” I. köt. Szerk. Kornis Gy. 188. 4.

ban nem lehet az a normális következménye, hogy a vallási élet lényege elsikkadjon: az örökkévalóság életperspektívája helyett egy szűk detailismusra korlátozódjunk. „Ami az ember akarásának és gondjának homlokterében áll, amire f ő l teszi az *életéi*, arról nem akarja, nem tudja végleg azt gondolni, hogy múltó árnyék, vagy délibáb” (Schütz).

Az egyház tanítása: a vallás, az *egész* világnak, az *egész* emberi életnek, a sorsnak totális perspektíváját adja meg, tehát *sub specie totalitatis nézi* az emberi sorsot. Ez az, aminek megértése ma a kultúremler számára is egyre nehezebb lesz, mióta a kultúra vívmányai egyre inkább a részlet felé ragadják az emberek figyelmét, A technika szükséges, mert az élet nehezebb lett, harcosabb lett. De a technika már túltelíti az életet és el is torzítja az ember sors-látását. A technikai ember bámulatosán pontos, már szinte tökéletes, ámde tragikuma az, hogy mindig csak részletet lát és részletet is old meg, sohasem az egész embersorsot és sorslátást. Nem kultúra az, ami az életet darabolja, külön ágakba oszlatja szét és eltakarja az Élet Egészének a látását. E tekintetben éppen a vallásos kultúra a kultúra, mert az egészet láttatja és mutat az „egész” életprobléma megoldása felé.

A világ, az ember, Isten nagy egységébe jutnak, nem pedig szétdarabolódva értelmetlenül állnak egymás mellett. A vallás ad egységes *stílust* egy kultúrának, ez amazon nyugszik. Szépen fejt ki Halasy Nagy József:³ „Van, ami egybekapcsol és egységes stílust ad a különböző kultúrtevékenységeknek s ez a vallás ... Nem mindenki juthat el a valóság feletti világ magasságába, ahol az értékek hónát keresi a hívő ember. Aki mégis fel tud idáig emelkedni, annak *egész* életét, minden tevékenységét ennek az *értékei* fogják irányítani, Innen van, hogy a vallás a személy egész létének tartalmat tud adni; *ήάνα Θεια*, mindennek isteni eredete van, monda a régi görög s ezzel színezi tudományos, művészi, erkölcsi stb. életét és alkotásait is. *Ezzel* magyarázható az is, hogy *minden nagy, egységes ihletű kultúra eredetileg vallási kultúra*, mert ez az értékélmény készíti az embert egy másik világ tudata alapján ennek a világnak átalakítására. A vallás ad tehát a kultúrának egységes stílust és a dekadencia jele, mikor a vallás érték-tudatának elhomályosulásával, vagy megoszlásával a kultúra kü-

³ „A kultúra”; cikk „A mai világ képe” c. koll. műben 1938. 101. 1.

lönböző területei önállóságra törekszenek, vagy megzavarodik összefüggésük tudata”.

Aki ma az egyház nagy, életalapozó munkáját látni akarja az az *egész* élet problémáját vizsgálja át. Modern tragikum: csak részek megoldása. Az igazi mély lélek a világ, Isten, érték egészéből indul ki, s ment marad hetyke életelképzelésektől.

A vallásos életnézet hatása alatt a barbár gőg, az isteni törvények elleni lázadás (*superbia*) egyre lehetetlenebb s kiáltóbb bünként tűnik fel. Az egyház volt a lélek első nagy civilizálója. Megismerjük a lélek nagy szükségleteit, a tisztaságot, az áldozatosságot, az önfegyelmet stb. Ezzel a *jellem kultúrája*, az akaratvilág megnevesedése jár együtt.

De nemcsak az egyén jut így módon magasabb embersíkra, hanem az egész társadalom is. Mi sem győtri jobban az embereket, mint a *hatalom* nyers ténye, s ezzel a parancsok *törvényes jogalapjának* kérdése. Az egyház évezredek erőfeszítései odavezettek hogy a hatalmasok fölött a *Törvény* áll, a hatalmasok törvénye tehát nem pusztán hatalmi szó, hanem ennél sokkal több: a közéleti törvények örök parancsok (természeti jogok) felé tartó pusztán kísérletek. Az isteni törvények s a természeti jogok nem pusztán technikai normák, s melyek *egyes* élethelyzetek megoldására valók, hanem elvek, *irányító alapszabályok*, amelyek az *egész* társadalmi életnek adják meg az alapvonalait. Ezek elismerése nélkül végeredményben az államok élete pusztán hatalmi túlekedéssé válnék. Az élet és a törvény *sub specie aeternitatis*, az örökkévalóság szemszögéből, más lesz, magasabb értelmet nyer. Az egyház a közélet erőteljes *ethizáló*ja válik, a lélek őstalajának, az érzületeknek nagy megmunkálója.

Erkölcsei életfelfogás nincs vallásos életfelfogás nélkül. Ez pedig az egész népszellemre hat. Nem theológus, hanem egy nagy nevű lipcsei jogász: Sohm R. mondotta ezt: „Mondd meg, milyen az egyházad és megmondom, minő szellem lakik a népben, melyhez tartozol, Nem az, amit tudunk, hanem az, amit hiszünk, szabja meg értékünket, ad életünknek erőt és tartalmat. Az erkölcsiség egész világa vallásos világ – ama meggyőződések világa, amelyek bebizonyíthatatlanok és megokolhatatlanok, logikával és ésszel nem védelmezhetők, teljesen kategorikusak és csakis tartalmukkal s nem okáikkal követelnek helybenhagyást. De éppen ezek a *meggyőződések szülik az egyesek és a nemzetek jellemerejét*, belőlük és bennük él az egyes és a nép egyaránt”.

Az egyház éppen a *társas érzelmek* terén kiváló példaadó. Gyakorolja a szegények, özvegyek, árvák, elhagyottak védelmét. A társas *viszonyérzések* terén pedig az atyai jóság, a türelem, a szelídség stb. legszebb példáit csillogtatja felénk, emberek millióit illeszti finoman tagolt társas összefüggésbe.

Minden szervezet, mely erőteljes értékeszméket vall, hierarchikus szervezet, mely társadalmi rangban föléje helyezi azt, ami magasabb, azzal szemben, ami alacsonyabb. Azonban mit látunk? Azon elv alapján, mely szerint „minden ember egy Atyának gyermeke”, *áthidalja a társadalmi, vagyoni különbségeket* az egyház. Az egyházi gyülekezetekben a szegény ott van a gazdag és előkelő mellett. Az egyház egyenlősít, felemeli az alsóbbat a magasabbhoz. Testvériséget hirdet. Mindenen patriarchális közvetlenség színezte látszik meg. Emberek és lelkek – kik az életben rendszeren „távol” állanak, kiki a maga körében és pozíciójában – az egyházban szorosán ölelkeznek, a lélek és szellem közös magasba irányulásának jogán. Az egyház finoman szocializál, társít, testvériesít.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az egyház mikép bánik a *hatalomra vágyódó lélekkel*, a politikai ösztönökkel szemben. Ez mindig a legnehezebb gyakorlati életproblémái közé tartozik: mit tegyen a pusztá *erő* kultuszával szemben. Az egyház e téren folytonos küzdelemben van maga is. Tudja, hogy harc nélkül nincs győzelem, e nélkül nincs életben maradás. Ámde meg lehet válogatni a harcok *céljait* és azok *módjait*. E téren az egyház kárhoztatja a durva öldöklést; a harci erényeket nem teszi – válogatás nélkül – kötelezővé, a gyűlölet *érzületét* egyenesen kárhóztosnak, társadalmat bontónak hirdeti. Tanulságos megfigyelni e ponton a mohammedán ál-tanítás s a keresztény hit nagy ellentétét: az első kötelezi hívőit arra, hogy gyűlöljék és megsemmisítsék a nem-mohammedánt, a „gyaurt”, s mindenkép erősíti – túlvilági örömeik ígéréstével – a tüzes harci indulatot. A kereszténység egész más arcot mutat: a szelíd erényeket hangsúlyozza, fejleszti az alázatosságot, az engedelmisséget, a türelmet, legfőképe az *egyetemes* ember-szeretetet. A harci erény itt nem az a tüzes indulat, minő a mohammedán parancsból ered, hanem először az megválogatódik célja szerint – harc csak magasztos célra, kivételesen indítható, – másodsorú áldozatkészség gyanánt szerepel, tehát egy közösségnek való szolgálaton túl, úgy tűnik fel, mint

egy *objektív életrend védelme* és szolgálata. Ez talán a legtipikusabb példa arra, mikép *nézhet* kétféle egyház másképp egyazon kérdésre, ami az egyházak számára mindig a legkényesebb kérdés: az emberek közti harc igazolására. A világháború előtti kor nem sokat törődött ezzel a súlyos kérdéssel; belezuhant egy háborús örvénybe. Miután pusztán és kizárólagosan az „államérdek” nyers nyomását vette figyelembe, több mint 10 millió emberélet pusztulása árán államromokhoz jutott s igazságtalan ál-békékhez, melyeket természeti jogok s erkölcsi kötelékek alapjává tenni nem tudtak.

Az egyház közelebb áll az egyénhez és a személyiségekhez mint az állam. Védenie is kell a személy jogait, olykor az állammal szemben is. Az állam ugyanis – „nagy céljai” érdekében – hatalmas apparátust tart készenlétben, avagy épít fel; mint a Szovjet 1930-1941-ig felépített egy gigantikus harci gépezetet. Ha az állam nagyon is nekiadja magát egy-egy, időleges „Nagy Cél”-nak, hajlamos lesz az egyes embert pusztá eszköznek, nem pedig személyiségnek fogni fel. Ilyenkor fel kell szólalnia az egyháznak. Az egyház ellensúly az állammal szemben. Fel kell hívnia a figyelmet arra, egy gigászi hatalom is tartozik az embert „eszköznél többre” értékelni. A Szovjet szinte megsemmisítette az egyházat, így nem szólalhatott fel senki a kisemberek, a szenvedő milliók érdekében. Igazolódott, pusztán hatalmi alapon állami életet élni nem lehet; az állam rászorul egy *államfölöttire*: eszmére.

Bár csak egészen futólagos és töredékes is itt a vázlatunk, s példákban szóltunk, talán kitűnik, hogy a társadalomtudományi kutatásnak bőséges tere nyílik meg az egyház társadalmi funkciójának *elemzésére*. Az egyház, egy-egy vallásos *közösségre* felépülő szervezet, legfőbb erejét abban keresi és találja meg, ami az állam számára csak részben hozzáférhető: a lélek mélységeiben, s az egyeseknek e mélység és tisztaság felé való nemes vágyódásaiban. Itt tárul fel az, hogy végeredményben a *legmélyebb társulás spirituális társulás*, mely az egyéni lélek mélységeiből s eszmeközösségéből fakad. A legmagasabbrendű társulás az, melnek Isten az eszménye, s örökkévalóság az alap gondolata. Egész korszakok feledkezhetnek meg erről, hanyatló nemzedékek egész sorozata; ámde mindig és újból előtör ez az igazság a világtörténet évezredei során.

2. AZ EGYHÁZ, A „KÖZÖSSÉG” ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA.

Minden társadalmi alakulat vizsgálata végtelen feladatot jelent, mert vizsgálni tartozunk minden más alakulattal való *viszonyát* is. Ezekhez a viszonyvizsgálatokhoz a szociológia csak napjainkban érkezik el. Miután az egyes alakulatok önmagukban sem voltak tisztázottak, nem igen lehetett felvetni az alakulatok viszonyának kérdését sem. Homályos volt pl. a „közösség” fogalma, természetes volt az is, hogy nem lehetett vizsgálni viszonyát az állammal, avagy az egyházzal. Az ily viszonyok bonyolult problémákat hoznak magukkal, mihelyt azokat komoly formában vetjük fel. A most felvetett kérdés annyival is inkább bonyolult, mennél inkább előtérbe kerülnek erkölcs-szociológiai kérdések, ezek ma jobbára íratlan lapok. Mégis bizonyára fel kell és lehet vázolni a következő kérdést.

Láttuk (L rész), hogy a közösségek nem művirágok, hanem természetes vegetációk, s mégsem lehetnek hasonlók a vadon növő őserdőhöz, mert eme vegetációnak is megvan a rendező, tervező, alakító kertésze: az emberi szellem, az észszerűen alakító akarat. A közösség nem épp csak formátlanul nő, hanem megtermeli a *maga* formáló erőit, intelligens „szervezeteit”, melyek őt „kiegészítik”, így tehát – mint láttuk – *tiszta* közösség ritkán fordul elő, ez inkább csak „elmélet esetnek” tekintendő. Láttuk, az állam sem áll fenn önmagában, hanem „ráépül” egy-egy, regionális, avagy népi (nemzeti) közösségre, s már ama ráépülés által megszűnik „tiszta” szervezet lenni. Az állam, íme, a közösséggel való *viszonyát* nézve máris bonyolult alakulás, nemcsak egyetlen „szervezet”, hanem szervezetek („szervek”) egész *halmaza* is. Mivel az állam elsősorban *tértartó* szervezet, kénytelen haderőt tartani, kénytelen belső rendet és pénzügyi szilárdságot biztosítani: közigazgatás, bíróság, pénzügy, haderő – ezek az állam alapfunkciói, illetve alapintézményei. Az állam kiválókép ezen a négy téren érdekelt *szervező* erő. Nem nagyon felemelő ez a feladatkör, hiszen a társadalom rendezeti együttélésének még csak az elemi követelményeiről van szó. Az állam jogélete sem az élet derűsebb oldala, hanem oly valami, amiben *érezni* az élethez kényszerűen szükséges rend elemi kívánalmait. Az állami életnek ezen négyféle alaprétégéhez csatlakozik az utolsó két évszázadban az állami kultúrpolitika, a társadalompolitika és népegészségügy. Ám ezek sem a finomabb kérdések formájában kerülnek az állami feladatok

sorába, hanem mint hatalmas tömegproblémák. Az állam e téren is elsősorban *szervező* erőként kénytelen szerepet vállalni. Hogy a tömeges ügyeket megbírja, mint kemény adóztató hatalom jelenik meg a közönség előtt. Ahol szervezés van, ott előtérbe lépnek a jogi rendszabályok is; az állam mint rideg §-ok öre jelenik meg a közvélemény előtt. Fiat justitia, *et* pereat mundus. Mindezen, sokféle életterületen az állam a durvább alakító-szervező munkát *kénytelen* vállalni; azaz mindaz, amit más társadalmi alakulat – hatalom híján – nem tud elvégezni, az államra hárul.

Kétségünk támad: vajjon nem hanyagol ja-e el az állam a finomabb szellemi-erkölcsi erők ápolását? Hiszen érezheti, hogy pusztá erőhatalommal mégsem tud boldogulni örökké a nagy tömegek ellenében. Az állam tudhatja, hogy katonai és pénzügyi ereje is gyenge és ingatag alapon áll, ha nincs meg az alapja egy *szilárd közerkölcsiségben*. Jól látta ezt már a 18. század: megbízható, „jó polgárokat” kívánt nevelni magának, ezért tekintette az iskolát részben a magáénak („az iskola politicum”), s hozta be a 19. században a kötelező népoktatást stb. Azt is jól tudja az állam, hogy hiába van „jól szervezett” hadserege, ennek nincs lökőereje, ha nincs mögötte közösségi-erkölcsi erő; a küzdő hadsereget „hátról” bonthatja szét az uralkodó, lanyha közszellem (1918). Az állam tehát ütőképességét, igazi ellenálló erejét, illetve előretörő vénáját nem magából meríti, hanem a neki alapul szolgáló *közösségi életből*. Tudjuk azt is, mit jelent az, ha egy közösségben elterjed a korrupció, a megvesztegetés, sikkasztás stb. (elég a Mohács-előtti Jagelló-korra gondolni); ekkor az állam alig tud a fertőből kiemelkedni, sőt egyre jobban süllyed, míg *maga a közösség* magához nem tér, s erkölcsileg meg nem tisztul. „Minden állam talpköve a tiszta erkölcs”, Berzsényi kora tisztán látta.

Kérdezhetjük tehát: ha az állami rend alapja a *közösség* köz-erkölcsiségében keresendő, mit tehet mást az állam, mint azt, hogy ezt ápolja, – hogy igénybevehesse? Pusztá *szervezéssel* nem lehet közösségi-erkölcsi alapot elővarázsolni. A „szervezés” végeredményben csak üzemesítésre lyukad ki; üzem nem termel erkölcsi erőt, hanem csak felhasznál. Eljutunk tehát egy alapvető felismeréshez. Ha az állam elsősorban szervezet, és szervező erő, úgy ez a felismerés az államnak egy negatívumát is kideríti: az állam felszínre hozhat meglévő közerkölcsi erőket, ámde *ily erőket maga nem teremthet*; sem katonai, sem bírósági, sem közigazgatási, sem pénzügyi erőforrásai ehhez nem elégségesek, sőt nem is igen lehet-

nek alkalmasak. Következmény: az állam *rászorul* közösségekre és az egyházra. E két utóbbi társas alakulat alaptermészete más, mint az államé: egyik sem igazi *szervező* hatalom, ellenben mindkettőnek lényegéhez tartozik a spontán szellemi erők felszítése; *misszió-érzés*, elhivatottságtudat, áldozatosság szelleme fűti őket – távol minden kényszerítéstől. Különösen kiemelkedik egy tény: a közösség, maga *természetes* alakulat lévén, híve minden természetes állapotnak, kapcsolatnak, elvnek, szabálynak. Az egyház pedig finom lelki átérzéséből kifolyólag ellenzi azt, ami merev és természetellenes. „Az Egyház – írja Schütz Antal¹ – semmiféle jogos *természeti* érdeket és értéket nem sért, hanem ellenkezőleg magasabb értékévé formál át... A teremtésnek egyetemes törvénye, hogy a felsőbb lét- és tevékenységi rend az alsóbbat nem elnyomni, hanem fölemelni és megneemesíteni van hivatva: az élet az anyagot, a lélek az életet, a szellem a lelket, a kegyelem a természetet, az örök igazság és szeretet a változások közepett hullámzó szellemet. Azonban az alsóbb létrendeknek is megvan a maguk önálló külön *értéke*, azok is arra vannak hivatva, hogy kifejezzék Istennek egy-egy teremtő gondolatát, tükröztessék az örök teremtő Bölcseségnek egy-egy eszméjét”, íme, itt az egész emberi létnek, a természet és ember viszonyának minő perspektívája tárul fel előttünk! Míg az állam lényege a megtartás, a *létben-megőrzés* síkjáról indul ki (és e síkon nem egyszer meg is marad); míg a közösségek az emberi *önkifejtés* magasabb, közösségi formái, addig az egyház a *felemelés* hatalmas, nevelő munkáját végzi el. Ehhez a nagy munkához úgy a közösségek, mint az egyház *megtalálják* a maguk sajátosan aktív jellemformáit, karakterológiai erőtenyezőit: ezek a „missziós” lelkű emberek, akik telve vannak az emberi élet magasabb elhivatottságának, érték felé lekötelezettségének a vágyával és aktív teremtőkészséggel. Ezek a jellemek *csoportosulnak*, ki a közösségi élet, ki az egyházi élet körében a maguk lelki gravitációja szerint és mindig készek lelkük legbensőbb sugallata szerint néha csodálatraméltó áldozatot hozni. Ilyen áldozatos lelkek nélkül elsorvad, formalisztikussá válik a közösségi, illetve az egyházi élet. Ide apostoli lelkek viszik a friss életáramot.

Az államtól sem szabad azonban gondolatban megvonnunk a felemelés vágyát, mégis itt főképp a kemény és szilárd *akarásra*

¹ Dogmatika. 2. kiad. 1937. II. 255.

és az értelmes *szervező* erőre esik a súlypont. Hogy az erők hogyan oszlanak meg, elég egy példára gondolni: mennyire más jellege van egy közigazgatási tisztviselőnek és egy misszionáriusnak! Egyik – a szokványos rend, az ügyintézés keretében tevékeny, a másik egy magasabb hevülettel útnak lendülő hős.

Állam, közösség, egyház más és más *lelki alkatokra* támaszkodnak és *egyiktől sem* szabad megvonni a belső jogosultságot. Egyik sem lehet csak alárendelt szolga, mindkettő, ha a helyén van, jól cselekszik: az élet gazdag, s nem lehet gondolati sablonokba befogni. A társadalmi tényállás igen-igen bonyolult és mégis, megkísérelhetjük azt áttekinthetővé tenni egy grafikonban. Három társadalmi alakulat kapcsolódik itt *egymásba*, és pedig úgy, hogy mindeniknek kitűnik a maga sajátos természete, önálló léte. A regionális és a népi „közösség” jelzésére (az eddigi kör jelzéssel szemben) itt négyszöget rajzolunk, az állami, illetve egyházi szervezetet pedig egy-egy körrel jelezzük, – bárha az állam és az egyház „szervezete” meglehetősen eltérő jellemű is.

A következő kép áll előttünk, mutatva azt, hogy a „szervezés” és a „misszió” mintegy ellentétes pólusokat alkotnak.

E vázlatból az derül ki, hogy 1. a közösség élete nem elégedhetik meg a – főképp állami kiindulású – *szervezéssel*, amely – épp az államban – rendszerint jogi formát ölt, hanem kénytelen egész másnemű erőforrásra: *misszióra is* támaszkodni. 2. Ezt a missziós erőt kiválóképpen az egyház köréből nyerheti.

3. Az egyházat is körrel jeleztük ugyan, meri az egyház életében is van szerepe a szervezethez, azonban éppen mert missziós *célja* van, a szervezés itt éppen nem elsőrangú probléma mint aminő az államban, hanem csak másod-, harmadlagos; első Kelyen itt a missziós *személyiségek*,² különleges, értékeszmékkal telítődött jellemek állanak. Látjuk is a történelem lapjain, hogy

² V. ö. Missziós lélek nevelői lelki alkat. Athenaeum. 1939. Az értékelt én karakterológiájának problematikája. U. o. 1932. évf.

az egyház olykor csak mintegy adminisztrálja a meglévő köz-erkölcs világát, de mihamarább magához térve, ráeszmél sajátos hivatására, s egyszerre csak (ld. cluny-i mozgalom) *missziós* vénával telik meg, új, *éleire* ható képességet nyer.

Fenti ábránk nem kíván minden kérdést együvé tömöríteni. Megelégszik azzal, hogy megmutatja: a természetes közösségek (népek) *kétféle* irányból kaphatnak támogatást a maguk közerkölcsei integritását illetőleg: a rendet a *szervezés* (az állam) oldaláról kapja, az értékvalló hév erejét pedig a *missziós* tényező, az egyház oldaláról – és a kettő közül az egyik sohasem elég. *De az egyiknek: az erkölcsnek elsőbbsége van*

Valóban mit látunk Mohács után? A magyar állam szétesett és a magyar népi közösségre rányomult az erkölcsben idegen, bontóhatású török államhatalom. A magyar állam aligha segíthetett a nemzeti életközösségen. Az a lezülles lejtőjére kerülhetett és a nemzet elpusztulhatott, történeti talajáról lesiklott holttetem gyanánt eltűnhetett. És nem ez történt. Éppen a török időkben erősödött meg a hitélet, roppant heves viták rázták fel a lelkeket – és a magyarság megmaradt. Amit az állam nem tudott megmenteni, megmentette a hitélet: az emberek lelkét. Rövid a példa; a lényeg a következő.

A történelem lapjain kitűnik az a tény, hogy *az állam önmagában nem elég* és nem is tudja biztosítani az élet legmélyebb alapját: a közerkölcsiséget. Ehhez a feladathoz az egyház missziós ereje nélkülözhetetlen. S mivel a szervezésben csúcsteljesítményeihez jutó állam eljut teljesítményeinek *határaihoz*, és ezen belül nincs bent a közerkölcs lényege, viszont az egyház a társadalmi élet lényegét kitevő közerkölcsiség lényegét tudja ápolni s fejleszteni, nem tagadható meg az a tétel sem, hogy *az egész társadalmi élet sokkal inkább áll vallásos, mint állami alapon*. Ez ma – tudom – szokatlanul hangzik, s bizonyára kétségbe is fogják egyesek vonni. Azonban ez nem érint bennünket annak kimondásában hogy ideje ráeszmélni világosan az erkölcsi tényezők primátusára. Ezt egy-két évtized elfeledheti, de maga a világtörténet e tekintetben világosan beszél.

NÉHÁNY SZÓ A SZOCIOLÓGIA TANULMÁNYÁRÓL.

Aki könyvünk elolvasása után kedvet kap további szociológiai művek tanulmányozására, bizonyára azt várja, hogy könyvünk végén terjedelmes bibliográfiát talál, ahol kedvére válogathat a sokféle, többé-kevésbé jeles szerzők művei között. Mi is gondolunk ily útmutatóra, egy külön kis kötetre, olyasfélére, minőt C. Bougle adott ki (Guide de l'étudiant en sociologie, 3. kiad. 1931.). Ennek azonban ma nem volna sok haszna, hiszen a háborúban a legtöbb könyv alig férhető hozzá. így megelégszünk egy általános tájékoztatással. Egy-egy buzgó olvasónk alighanem elsősorban azt várja, hogy a „nagy klasszikusokra” utaljunk, minők Comte, vagy Spencer. Sajnos, ha voltak klasszikusok, ezeknek már csak történeti értékük van. Még leginkább tanulmányozandó ma is Tönnies. Aki történeti bevezetőt kíván, leginkább megfelel H. Freyer Einleitung ja, mely elfogyott. Ugyané szerző Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (1930) egyes irányok kritikájával igen tanulságosan és mélyrehatóan foglalkozik. Squillace (Soziol. Theorien, 1911) már elavult. Helyette újabban Sorokin és Barnes tájékoztató művei (nem. ford. is) Loria (Szociol. feladata és iskolái, 1907) még itt-ott olvasható. F. Carli: Le teorie sociologiche (1925) elfogyott, Introduzione alla sociologia generálé (1923) még kapható. Cuvillier: Introduction (2. kiad. 1939) figyelembe vehető. R. Áron aránylag jó áttekintése: La sociol. allemande (1935), jobb: Pfeffer: Die deutsche Schule d. Soziologie. 1939. C. Bougie: Bilan de la sociologie française contemporaine. 1938. kevésbé tájékoztató, inkább öngizolása a múltó félben lévő Durkheim-féle iskolának. Jó átnézet A. Walther, Die Soziologie u. soz. Wissenschaften in Amerika. 1927. A mai társadalom tanulmányozása mindezen alapon alig lehetséges. Sajnos, a múlt század hisztorizmus az intézmények „kezdeteit” figyelte, ez az ethnografiai anyagot toltá előtérbe. A biológiai párhuzamok is sokat ártottak: így nem lehetett az összes „alakulatokat” önállóan vizsgálni. Végre is ahogy Spencertől elbúcsúztunk, úgy a Durkheim-féle iskolára is egyszer rá kerül a sor, mégha 2-3 évtizeden át szorgos munkát végzett is. Nálunk jól ismerteti Nagy Dénes (Bev. a szociológiába). Ha akadt olasz szerző, ki kiemelkedett (Pareto), német szociológusokban is több a figyelembe veendő (M. Weber, Spann, Wiese. Geiger, Litt. Vierkandt stb. Az újabb franciák közül R. Maunier (Introduction, 1929. Sur les groupements, 1929), és Duprat is átnézendők. (Esquisse, 1936), bár még ma sem fedelkezünk meg R. Worms némely munkájáról (Philos. des sciences sociales, 1913. 3. köt. La sociologie, 1921, nem. ford. is). Az újabb angolok közül

Ginsberg (Sociology. Home Univ. libr.) a leghozzáférhetőbb tájékoztató mű, tanulságos a cseh Chalupny (Introduction) is. A románok közül Andrei írt nagyobb általános művet (Soc. generala), a lengyelek közül Znaniecky (The method of sociology. 1934), az oroszok közül Sorokin (Ált. szoc., csak oroszul). A hazai újabb irodalomban szerző: Társadalomalkotó erők, 1920. Angyal Pál, Szociológia, 2. kiad. Pécs. 1924. Ottlik L. A társadalomtudomány filozófiája. 1925. Kecskés Pál: A kér. társadalomelm. alapelvei (1938) a szociológiát és a társadalomfilozófiát összeolvasztva adja elő, filozófiai kultúrája igen gazdagítja. Külön szempontú Dékány L: A társadalomfilozófia alapfogalmai. 1933. Az Akadémia Filoz. Ktára. 1933 elfogyott. Last not least! az amerikaiakat említjük. Két szerző (Giddings és Ward) magy. ford. is, de ezek elavultak. Negyedszázada óriási fordulat: míg Európában lekicsinylésben részesült a szociológia, addig a USA-ban szinte nemzeti tárgy lett. Az ú. n. textbook-oknak se szeri, se száma; sokra hivatkoznánk, ha ma hozzáférhetőek volnának. Kiemelkednek Ross, Bogardus, Ellwood (nem. és fr. ford. is), Hayes, Park és Burgess stb., követőik is gyakran adnak egy-egy Introduction-t. Igen jelentős Mac Yver (Community, Introduction, The state stb.) és az orosz eredetű new-yorki professzor: Sorokin, ki hatalmas erudíciójával nálunk is feltűnt. Szemelvényes olvasókönyvek Park-Burgess: Introduction. Essertier: Philos. et savants. V. köt. La sociologie. 1930. Bougie et Raffault Elements de sociologie 1930. Van egy terjedelmes lexikonunk: Encyclopedia of the social sciences. 1930-35. 15 köt. A Vierkandt szerk. Handwörterbuch d. Soziologie. 1931 nem annyira lexikon, mint tanulmányok abc-rendben közreadott gyűjteménye. A folyóiratok közül The Amer. Journal of sociology 1895 óta jelenik meg, The sociological review újabb, de kevésbé mozgékony. A Revue international de sociologie szintén 1895 óta; most szünetel. Német és olasz szociológiai folyóirat ez idő szerint nincs, a magyar „Társadalomtudomány” (1921 óta) több, mint két évtizede jelenik meg. A L'Année sociologique 1896-1912-ig 12 kötet, a háború után feléledt (1923-25), majd újból 1934 óta. A magy. szociológia történetére Kiss Albin: A magy. társ. tan. tört. 1925. A legújabb fejlődésre a Revue internat. de sociol.-ban közöltem egy kongresszusi jelentést: Rapport sommaire sur revolution de la sociologie dequis 1920 én Hongrie. 1938 évf. Ez (kiegészítésekkel) rövidesen olaszul is. A szociológia régebbi ú. n. rendszerei jobbra elavulófélben vannak, s így nem mindig a legszerencsésebb az „általános” szociológiákkal kezdeni; aki a szociológia körébe lép annak földrajzi, biológiai, közgazdaságtani, lélektani (karaktérológiai) tanulmányokat is kell végezni, a filozófiai alapismeretekről nem is szólva. Jogi és államtani ismeretek is szükségesek. Célszerű speciális szociológiákba (pl. jogszociológia, gazdaságszociológia stb.) elmélyedni. Végül történelmi tanulmány nélkül üres absztrakstumokból nem

TARTALOM.

Előszó.....	3
-------------	---

BEVEZETÉS.

1. A társadalom „keletkezése”.....	6
2. Mi a társadalom?	9
3. A mai társadalomtan új utakon.	13
4. A társadalmi alakulatról.	16
5. A társadalomszemlélet szerepe.	18
6. A társadalomtudomány ágai.	21

I. RÉSZ.

TÁRSADALMI KÖTELÉKEK.

1. A kapcsoló tényezőkről általában.	25
2. Földrajzi kapcsolódás.	30
3. Biológiai tulajdonságok.	32
4. Gazdasági kapcsolatok.	35
5. Társas kötelek a lelki életben.	42
6. A kultúra kötelekei.	50
7. A társító tényezők elméleti alkalmazása.	56
8. A kötelekek rangsora, ...	61
9. A társadalmi tényezők tanának alkalmazása a társadalompolitikában.....	64

II. RÉSZ.

A KÖZÖSSÉGEK ÉS FAJAIK.

A) A KÖZÖSSÉGEK TERMÉSZETE.

1. Alapfogalmak (I). Az egyén szűkebb környezetei.	70
2. A távolabbi környezetek áttekintése.	75
3. Alapfogalmak (II). Közösség és organizáció. (A közösségek elmélete).....	78
4. A közösség, mint a társadalom alapanyaga.	93
5. A közösség lélektana, A szolidaritás.	96
6. összefüggést zavarok a társadalom mélyén.	98
7. Közösségek és a mai individualizmus.	100

B) A KÖZÖSSÉGEK LEIRÁSA.

8. A család és mai helyzete.	103
a) A család, mint életközösség.	103
b) A család élménygazdagsága.	112
c) A család, a hagyomány és az iskola.	113
d) A család szerepe kifelé.	114
e) A családi együttélés fokai.	116
f) A család a különböző társadalmi rétegekben.	117
g) A családvédelem alapja; a családtanulmány.	118
h) A család politikai jelentősége.	119
i) A család mai bomlása és ennek társadalmi okai.	119
9. Falu, város, „tájhaza” és ország.	123
a) A területi összefüződésről.	123
b) A tájközösség.	125
c) Falu és város.	129
d) A város és falu vitája.	136
10. Nép és nemzet.	138
A) <i>A nemzeti társadalom általában.</i>	133
1. A nemzet mint közösség.	140
a) A területi összetartás.	140
b) Nép és faj.	142
c) Országos gazdaság.	143
d) Szellemi tényezők.	143
d ₁) A nyelvi egység.	145
d ₂) Nemzeti hagyományok.	146
d ₃) A szokások világa (konvenciók és erkölcsi közsokások).	150
d ₄) Irodalmi és művészeti „közélet”.	152
d ₅) A nemzeti „közszellem”, mint szintézis.	155
2. A nemzet, mint történet.	156
3. A nemzet, mint feladat.	160
4. A nemzethez tartozás fokai és a nemzeti elit.	162
5. Nép, állam, ország.	164
6. Nép és nemzetiség.	165
7. A magyar nemzetfogalom különleges vonásai.	167
B) <i>Az országos társadalom függőleges tagozódása.</i>	170
1. Rendek, rangok, osztályok.	170
a) A rendi társadalom tagozódása.	171
b) A francia forradalom hatása.	172
c) A munkásság s a marxizmus.	173
d) A versenyrendszer hatása.	174
e) A városi életforma előtörése.	175
2. A társadalmi munka rangosztályai.	177
3. A mai társadalmi osztályok leírásának nehézségei.	179
4. Társadalmi életforma és társadalmi helyzet.	181

5. Társadalmi felemelkedés és a felsegítő intézmények	183
11. Nemzetfölötti egységek.	190
a) Vallásos közösségek. Kultúrkör.	190
b) Az emberiség.	194

C) VÉGSŐ AKKORDOK.

12. Hová tartozik a mai egyén?	196
13. A közösségek rangsora.	200
14. Miért szükséges a közösségek kiegészítése?	203
15. Példák a nevelés szociológiájából.	210

III. RÉSZ.

A MAI TÁRSADALOM KÜLÖNLEGES VONÁSAI.

1. Bevezetés.	216
2. Tárgyak szerepe a társas érintkezésben.	216
3. Nagyméretűség. A tömegesség.	218
4. A sokaság jellege.	219
5. A szükségletek forradalma. A kereskedő, mint nagyhatalom.	223
6. Individualizálódás, vagy atomizálódás?	226
7. Ismertség és névtelenség.	228
8. A társadalomszemlélet modern zavarai.	230
9. Városiasodás és ál-városi övezetek.	232
10. Mobilizmus és új nomádság. Turizmus.	233
11. A gyors életritmus hatása az érintkezésre.	235
12. A közösségektől a gépies szervezetek felé.	236
13. A társadalom „összehozásának” mai alakjai.	238
14. Visszatekintés. A fejlődési fok.	241

IV. RÉSZ.

ALAKTALAN CSOPORTOK.

1. Bevezetés.	243
2. A tömeg. A sokaság.	247
3. A közönség. A közvélemény és a sajtó.	253
4. Jegyzet az irodalom szociológiájáról.	263
5. Élvező csoportok.	264
6. Személyes kicsocportok. A barátság. A társaság.	266
7. Személyek „uszályai”.	269
8. Alaktalan érdekszövetkezések.	271
9. A klikk. A politikai szekta.	272
10. A nemzedék. Az elit.	275
11. Az alaktalan csoportok szerepe és jelentősége általában.	282

V. RÉSZ. MESTERSÉGES SZERVEZETEK (ORGANIZÁCIÓK).

1. A szervezetekről általában.	288
2. Gazdasági szervezetek.	293
3. Foglalkozási körök érdekképviselése.	299
4. Szellemkultúrális célegyesületek és intézetek.	302
5. Érintkezési egyesületek. Kaszinók.	305
6. Politikai egyesülések. Pártok.	306

VI. RÉSZ.

AZ ÁLLAMRÓL.

1. Bevezetés. Az állam és egyház, mint történeti jelenségek.	309
2. Az államtan realiztikus irányú fejlődése.	312
3. Az ú. n. szuverenitás.	319
4. Az állam és a közösség viszonya.	323
5. A területi és a népi elv ma.	328
6. A jog és az állam.	330
a) Bevezetés.	330
b) A jog eredetéről és társadalmi alapjáról.	330
c) A közakarat összetevőiről.	336
d) A jog, mint érték és valóság.	339
7. Az állam működési köre.	341
a) Az állam működési körének bővülése.	341
b) Az állam funkciókörének tagolása.	345
c) A külpolitika (diplomácia) elsőbbségének alapjai.	346
d) önvédelem és önkifejtés kapcsolata.	348
e) Az állam rendtartó és fejlesztő szerepe.	349
f) Az állam a gazdaságpolitikában.	351
g) Művelődéspolitikai tevékenység.	352
h) Társadalompolitikai feladatok.	353
i) Népbiológiai feladatok.	354
j) A hadsereg szociológiája.	355
8. Az állam nem-hivatalos szervei; belenövése a gazdasági szervezetekbe.	359
9. Az állam személyzete.	361
10. Az államok közti viszonyokról.	364
11. Visszatekintés. A társadalmi tényezők rangsora az állam nézőpontján.	365

VII. RÉSZ.

AZ EGYHÁZRÓL.

1. Az egyház jelentőségéről.	371
2. Az egyház, a „közösség” és az állam viszonya.	378
Néhány szó a szociológia tanulmányáról.	383